

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

sosyal bilimler enstitüsü

KAÜSBED
KAÜJISS

DERGİSİ

Kafkas University

journal of institute of social sciences

sayı/number 31 bahar/spring 2023

e-ISSN 2149-0643

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
sosyal bilimler enstitüsü
DERGİSİ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
KALİTESİ

Kafkas University
journal of instute of social sciences
sayı/number 31 bahar/spring 2023

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi **Hakemli** bir dergidir ve bahar ve sonbahar sayıları olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır. Yayın dili **Türkçe ve kabul gören Batı dilleridir**. Dergiye gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde **yayımlanmamış** olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, bildiri kitaplarında daha önce yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir. Özgün makalelerin ve araştırmaya dayanan raporların konunun uzmanlarına gösterilerek görüş alınması (kabul, değişiklikler yapıldıktan sonra kabul ya da ret) yaklaşık 6-8 hafta almaktadır. Yazının yayımlanıp yayımlanmaması hakkındaki son karar yazarlara bildirilir. Yayın Kurulu, gerekli hallerde yayımlanacak yazı üzerinde uzmanların görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmasını ya da yazının tamamen gözden geçirilmesini yazar(lar)ından isteyebilir. Yazılar, üzerinde gerekli değişikliklerin yapılması ve makalenin yeniden düzenlenmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazılar, yayımlanmadan önce editoryal değişikliklerin onaylanması ve metnin son bir kez gözden geçirilmesi için yazarlara gönderilir. Olumsuz hakem görüşü bulunan yazılar dışındaki yayımlanmayan yazılar istendiği takdirde yazarlarına geri gönderilir.

Derginin temel amacı: Sosyal Bilimler alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı: Sosyal Bilimler ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, Sosyal Bilimlerin alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

DERGİMİZ;

-TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR.

-SOBİAD ATIF DİZİNDE TARANMAKTADIR.

-OJOP ÇEVİRİMİÇİ BİLİMSEL DERGİ EDİTÖRLERİ VE YAYINCILARI PLATFORMU ÜYESİDİR.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ/KAÜSBED

Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences/KAUJISS

Sahibi Owner

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

In the name of Kafkas University Institute of Social Sciences

Doç. Dr. Yaşar KOP

Editörler ve Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN *Tarih Editörü/Atatürk Üniversitesi/Erzurum*

Prof. Dr. Ali TİLBE *Batı Dilleri ve Edebiyatları Editörü/İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul*

Prof. Dr. Orhan KEMAL TAVUKÇU *Türk Dili ve Edebiyatı Editörü/RTE Üniversitesi/Rize*

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ *Halk Edebiyatı Editörü/Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir*

Prof. Dr. Selçuk URAL *Sosyal ve Beşeri Bilimler Editörü/Kafkas Üniversitesi/Kars*

Prof. Dr. Ş. Recai TEKOĞLU *Eskiçağ Dilleri Editörü/9 Eylül Üniversitesi/İzmir*

Başeditör Head-Editor

Doç. Dr. Akın BİNGÖL

Editör Yardımcısı Vice Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN

Genel Koordinatörler General Coordinators

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

İngilizce Redaksiyon English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Turan ÖZGÜR GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ŞENTÜRK

Düzenleme Design

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

Dizgi ve Baskı Printed and IBM Typeset

Kafkas Üniversitesi Ofset Tesisleri, Kars

Kafkas University, Kars

Yazı İşleri Sekretariat

Enstitü Sekreteri Nuri BAYRAKÇI

Yazışma Adresi Corresponding Address

Kafkas Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürlüğü 36100 Kars

Tel : +90 474 225 11 87

Fax : +90 474 225 11 87

e-mail : sbedergi@kafkas.edu.tr

sosbil@kafkas.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kausbed>

© 2023 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2023 Kafkas University Institute of Social Sciences, All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

e-ISSN- 2149-0643

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen yazılar sayfanın tek yüzüne yazılmalıdır. Eserler yazım kurallarına uygun şekilde hazırlandıktan sonra KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ sayfasından MAKALE GÖNDERME linkine girilerek yüklenmelidir. Yazılar, aşağıda belirtilen yazım kurallarına uyularak hazırlanmalı ve 20 sayfayı geçmemelidir (fotoğraf ve çizimler hariç).

Eserlerin başlangıç sayfasında bulunması gereken bilgiler

Yazar ad(lar), Yazarın Adres(ler)i, E-Posta adres(ler)i, Makalenin Türkçe/İngilizce adı, Makalenin Türkçe/İngilizce özü, Anahtar kelimeler (İngilizce ve Türkçe 3-5 adet)

Eserin kaydedildiği otomasyonda bulunması gereken bilgiler

Yazar Adı ve Unvanı, Makale Adı, Yazar Adresi, E-Posta Adresi, Bağlantı Telefonu

Yazı karakteri

- * Makale başlığı, tamamı büyük harflerle, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 11 punto-kalın normal
- * İngilizce başlık, kelime baş harfleri büyük, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-kalın normal
- * Yazar Adı, unvan belirtilmeden, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-bold
- * Yazar unvanı, Adresi ve E-Posta, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto
- * Öz ve Abstract, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto-italik (en çok 100 kelime)
- * Bölüm başlıkları ve alt başlıklar, 1 cm boşluk kullanılarak Times New Roman 11 punto-bold
- * Metin, Times New Roman 11 punto
- * Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik başlıkları, Times New Roman 10 punto
- * Tablo içi, Times New Roman 7-9 punto
- * Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik kaynağı, Times New Roman 9 punto

Sayfa Düzeni

- * Kenar boşlukları Üst:6,5 cm, Alt:5 cm, Sağ:4,5, Sol:4,5
- * Girinti sol:0, sağ:0, Paragraf başıboşluğu:1 cm, Aralık Önce:3 nk, Sonra:3 nk, Satır Aralığı: tek, Üst bilgi: 5 cm, Alt Bilgi:1,25 cm

Fotoğraf, Harita, Şekil

- * Metin içerisinde yer alan fotoğraf, harita ve şekiller 300 dpi çözünürlükte taranmış ve ilgili bölüme yerleştirilmiş olmalıdır
- * Grafikler hazırlanırken, iç bölümlerde yer alan yazıların okunabilirliğine dikkat edilmeli ve grafik içi taramalarda gri tonlama uygulanmalıdır

Alıntılar

- * Alıntılar Metin içinde APA 6 olarak verilmelidir.
- * Kaynaklar makalenin son bölümünde "KAYNAKLAR" adı altında verilmelidir

Yayın kurallarına uymayan ve büyük değişiklik gerektiren yazılar, uyarılarla birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazım kuralları, eserlerin toplanma aşamasında görsel düzenliliği sağlamak amacıyla uygulanmaktadır.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.

Derginin mail adresleri, hakem değişiklikleri yapılmış makalelerin gönderimine ve bilgi edinme amaçlı kullanıma açıktır.

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KAU Journal of the Institute of Social Sciences

Bahar 2023-Sayı 31 - Spring 2023-Number 31

İÇİNDEKİLER Contents

ARAŞTIRMA

ARKEOLOJİ

Abdullah Kasım SONKAYA (DOI:10.56597/kausbed.1266588)/Araştırma
Osmanlı Türkiyesinde Arkeoloji Turizmi.....001-014
Archaeological Tourism in Ottoman Türkiye

Orhan Alper ŞİRİN-Davut YİĞİTPAŞA (DOI:10.56597/kausbed.1238205)/Araştırma
Amisos Kentinde Tespit Edilen Mezar Tiplerinin Tespiti
ve Mezarlara İlişkin Bazı Değerlendirmeler015-048
Detection of the Types of Tombs Detected in the City of Amisos and Some Evaluations Regarding the Tombs

COĞRAFYA

Kübra ERHAN-Ziya İNCE-Vedat ŞAHİN (DOI:10.56597/kausbed.1267129)/Araştırma
Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı Üzerine Bir Araştırma;
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Örneği.....049-070
A Research on University Students' Perception of the Turkish World; Case of Tekirdag Namık Kemal University

DİL VE EDEBİYAT

Emir Ali ŞAHİN (DOI:10.56597/kausbed.1242596)/Araştırma
Ahmed Mazhar'ın "Gazeteci" Adlı Komedisinde Basın Âlemine İronik Bir Bakış.....071-094
An Ironic Look at the Press World in Ahmed Mazhar's "Journalist"

Ceylan YILDIRIM YAŞAR (DOI:10.56597/kausbed.1249522) Araştırma
Molière Piyeslerinin Türkçe Çevirilerinde Kadın
ile İlgili Söylemlerin Aktarımı Üzerine Bir İnceleme.....095-122
An Analysis on the Transmission of Discourses about Women in Turkish Translations of Molière's Plays

Hülya YILDIZ (DOI:10.56597/kausbed.1243832)/Araştırma
Kutadgu Bilig'in 4769. Beytinde Geçen Tüt Sözcüğü Üzerine.....123-140
Upon the Word Tüt Attested in the 4769th Couplet of the Kutadgu Bilig

FELSEFE

Naciye ATIŞ-Muhammet Can KİBRİTOĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1201000)/Araştırma
Spinoza'da Yöntem Kavramının Bileşenleri ve Hegel Mantığı'ndaki Yansımaları.....141-160
Components of the Concept of Method in Spinoza and its Reflections in Hegel's Logic

GÜZEL SANATLAR

Mehmet Ali EROĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1255816)/Araştırma
Döşemealtı Kovanlık Çuval Dokumaları.....161-182
Döşemealtı Kovanlık Sack Weavings

İLAHİYAT

Hüseyin DOĞAN (DOI:10.56597/kausbed.1235669)/Araştırma
Me'âlimü Usûli'd-dîn Eseri Özelinde Fahreddîn Râzî'nin Cedel Uygulamaları.....183-208
Jadal Practices of Fakhr al-dîn al-Râzî in the Special of Book Me'âlim Usûl al-Dîn

İLETİŞİM

Yüksel ARIKAN- Gökhan TUNCEL (DOI:10.56597/kausbed.1256571)/ Araştırma
Türk Siyasetinde Politik Dil Kullanımı:
Alparslan Türkeş ve Devlet Bahçeli'nin Söylemleri Üzerine Bir Çalışma.....209-228
*The Use of Political Language in Turkish Politics:
A Study on the Discussions of Alparslan Türkeş and Devlet Bahçeli*

Elifnur TERZİOĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1261866)/Araştırma
Educational Diplomacy as Soft Power: Jean Monnet Scholarship Program.....229-247
Yumuşak Güç Unsuru Olarak Eğitim Diplomasisi: Jean Monnet Burs Programı

SANAT TARİHİ

Ercan ÇALIŞ (DOI:10.56597/kausbed.1255677)/Araştırma
Türkiye’de Sanat Tarihi Disiplini Açısından Müzelerin Önemi Üzerine Bir Analiz.....249-266
An Analysis on the Importance of Museums in Terms of the Discipline of Art History in Turkey

SOSYOLOJİ

O. YILDIRIM-M. K. ALTUNOĞLU-S. GEYİK YILDIRIM (DOI:10.56597/kausbed.1245396)/Araştırma
Suriyeli Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliğini Etkileyen Faktörler.....267-287
Factors Affecting the Occupational Health and Safety of Syrian Migrant Workers

TARİH

Nezahat BELEN (DOI:10.56597/kausbed.1268852)/Araştırma
Cumhuriyet’in İnşasında Eğitim Alanında Yapılan
Uygulamaların Bir Taşra Kazasında Örneği: Çal (1924-1927).....289-322
The provincial Town Sample for Practices performed in the Field
of Education Concerning the Construction of the Republic: Çal (1924-1927)

Recep BÜYÜKTOLU-Mehmet Şah ÖZCAN (DOI:10.56597/kausbed.1249613)/Araştırma
Cumhuriyet’in İlk Nüfus Sayımına Göre Çankırı'nın Demografik Yapısı.....323-348
Demographic Structure of Çankırı According to the First Census of the Republic

Tuba ÇINAR (DOI:10.56597/kausbed.1258154)/Araştırma
Kızları Nasıl Yetiştirelim?: Osmanlı’da Kız Çocukların Eğitiminde Ecnebi Mürebbiyeler.....349-370
How to Educate the Girls?: The Foreign Governesses in the Education of the Girls in the Ottoman Empire

Mustafa DAĞ-İbrahim Halil TANIK (DOI:10.56597/kausbed.1242019)/Araştırma
Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Kurumun İşleyişi: Reji İdaresi Şartnameleri (1883-1914).....371-391
The Functioning of an Institution from the Ottoman Empire to the Republic:
Specifications for the Administration of the Reji (Tobacco) (1883-1914)

Ahmet GÖZLÜ-Aydın EFE (DOI:10.56597/kausbed.1261389)/Araştırma
Antik Bir Savaş Kuramcısı: Thukydides.....393-414
An Ancient War Theoretician: Thukydides

İbrahim ÜNGÖR (DOI:10.56597/kausbed.1269309)/Araştırma
Büyükikiz Kalesi.....415-432
Büyükikiz Fortress

Defne YILMAZCAN (DOI:10.56597/kausbed.1254576)/Araştırma
Aristokratik Roma Cumhuriyetinde Politik Bir Organ: Comitia Centuriata.....433-450
A Political Body in the Aristocratic Roman Republic: Comitia Centuriata

DERLEME

İLETİŞİM

Mustafa Çağrı AYALP (DOI:10.56597/kausbed.1242933)/Derleme
Sosyal Hizmet Eğitiminde Bilgi İletişim Teknolojilerinin Kullanımı:
Çevrimiçi Ortamda Eleştirel Düşünmek Mümkün mü?.....451-476
Use of Information and Communications Technology in Social Work Education:
Is Critical Thinking Possible Online?

DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir GÜNER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Adnan ÖMERUSTA OĞLU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet BEŞE	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Alfina SIBGATULINA,	Moskova Üniversitesi, Moskova/Rusya
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi/Balıkesir
Prof. Dr. Ali TİLBE	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Altan ALPEREN	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Anıl YILMAZ	Katip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Arif ÜNAL	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR,	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ayten ER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK	Iğdır Üniversitesi/Iğdır
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Betül ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Birol CAN	Uşak Üniversitesi/Uşak
Prof. Dr. Carlos GUITIERRES	Leon Üniversitesi/Leon/İspanya
Prof. Dr. Celal TÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN	Osmaniye Üniversitesi/Osmaniye
Prof. Dr. Cengiz YANIKLAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cevdet BOZKUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Danuta CHEMIELOWSKA	Varşova Üniversitesi/Polonya
Prof. Dr. Denis TOICHKIN	Kiev Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU	Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. F. Sema Barutçu ÖZÖNDER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Faruk GÜRBÜZ	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Fatih TEPEBAŞILI	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Gülşay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Gülhan ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Gürer GÜRSEVİN	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Gürsel UYANIK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Hammadi ZUVEYB	Sfaks Üniversitesi, Sfaks/Tunus
Prof. Dr. Hamza KELEŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Hasan BOLAT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi/Manisa
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Himmet UMUNÇ	Başkent Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. İmran KARABAĞ	Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Jai S. MAH	EWHA Womens Üniversitesi, Seul/Güney Kore
Prof. Dr. Jale DEMİRCİ	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kamil CİVELEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kasım İNCE	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Kaveh FARROKH	Methodologica Üniversitesi/Paris/Fransa
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniversitesi/Amasya
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Osmangazi Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Leyla HARPUTLU	Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Alanya/Antalya
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. M. Moshtagh KHORASANI	Frankfurt Üniversitesi/Frankfurt/Almanya
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZCAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet H. KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Merih Tekin BENDER	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Metin AKİS	Yedi Aralık Üniversitesi/ Kilis
Prof. Dr. Mithat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Muhammed Hanifi MACİT	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	Kâtip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Musa BAĞCI	Dicle Üniversitesi/Diyarbakır
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL	Ardahan Üniversitesi/Ardahan
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mükremin YAMAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nimet KESER	Çukurova Üniversitesi/Adana
Prof. Dr. Nima ARJMANDI	Shahid Beheshti Üniversitesi/Tahran/İran
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Önal KAYA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Peter GOLDEN	Rutgers Üniversitesi/New Jersey/ABD.
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Rupprecht S. BAUR	Duisburg-Essen Üniversitesi/Duisburg/Almanya
Prof. Dr. Sahip BEROJE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Saliha KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selahattin BEKKİ	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ	Sütçü İmam Üniversitesi/Kahramanmaraş
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Selçuk URAL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Sergül VURAL KARA	Mersin Üniversitesi/Mersin
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Sinever Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sevgi COŞKUN TEKİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Sevinç SAKARYA MADEN	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ümit KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir

Prof. Dr. Visvanathan NAICKER	Cape Peninsula Üniversitesi/Cape Town/G. Afrika
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Yavuz ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	İbrahim Çeçen Üniversitesi/Ağrı
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Zeki KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Doç. Dr. Adem BALKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Akın BİNGÖL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi/Konya
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Doç. Dr. Erdoğan BADA	Çukurova Üniversitesi/Adana
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Doç. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Eyüp NEFES	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Doç. Dr. Fatma DAĞABAKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Gökalp SELÇUK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Gökay DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Gülten GÜLER	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Hasan ELKHATTAF	Dımaşk Üniversitesi, Şam/Suriye
Doç. Dr. Hüseyin METİN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Hasan YILMAZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	AMEA, Bakü/Azerbaycan
Doç. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Mehmet AYAN	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Doç. Dr. M. Sait KURŞUNOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Doç. Dr. Nebahat ARSLAN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Nizamettin PARLAK	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Petru GULBAN	Namik Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Doç. Dr. Seadet SHIKHIYEVA	AMEA, Azerbaycan
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Turgay HAN	Ordu Üniversitesi/Ordu
Doç. Dr. Volodimir PİDVOYNIY	Taras Şevçenko Ulusal Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Doç. Dr. Yaşar KOP	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Yasemin MUMCU	Adnan Menderes Üniversitesi/Aydın
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitude's and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing.

Editorial Board

Prof. Dr. Fatih SAKALLI
Prof. Dr. Fehmi Kerim KAZANÇ
Prof. Dr. H. Bekir YILDIZ
Prof. Dr. İbrahim TAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇAKMAK
Prof. Dr. Kemal BAYDUR
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Prof. Dr. Zeki KODAY
Doç. Dr. Ahmet BİLİR
Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ
Doç. Dr. Asiye ATA
Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLAR
Doç. Dr. Barış GÜR
Doç. Dr. Cem DOĞAN
Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ
Doç. Dr. Cüneyt KORKUT
Doç. Dr. Dinçer ATAY
Doç. Dr. Emre KOLAY
Doç. Dr. Ercan ÇELEBİ
Doç. Dr. Erdinç ASLAN
Doç. Dr. Ersin KARAMAN
Doç. Dr. Eylem GÜZEL
Doç. Dr. Gül GÜNEY
Doç. Dr. Hacer Nurgül BEGİÇ

Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Karatay Üniversitesi
Şeyh Edebali Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Erzurum Teknik Üniversitesi
B. Onyediy Eylül Üniversitesi
Pamukçale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Düzce Üniversitesi
Karatekin Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İğdir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
N. Erbakan Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Hacı Bayram Veli Üniversitesi
B. Onyediy Eylül Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL
Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ
Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ
Doç. Dr. Nebi MUTASIM
Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK
Doç. Dr. Özlem ARDA
Doç. Dr. Özlem AYAZLI
Doç. Dr. Recep ÖNAL
Doç. Dr. Sait Sinan ATILGAN
Doç. Dr. Serhan DİNDAR
Doç. Dr. Sertaç AYAZ
Doç. Dr. Suna ALTAN
Doç. Dr. Şenay ATAM
Doç. Dr. Tolga AKAY
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM
Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

Kastamonu Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Katip Çelebi Üniversitesi
Karatekin Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
K. Mehmetbey Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Iğdır Üniversitesi
Korkut Ata Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Trabzon Üniversitesi
Binali Yıldırım Üniversitesi

Gönderim Tarihi: 17.03.2023

Kabul Tarihi: 02.05.2023

OSMANLI TÜRKİYESİNDE ARKEOLOJİ TURİZMİ

Archaeological Tourism in Ottoman Türkiye

Abdullah Kasım SONKAYA

Dr. Arkeolog, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara
kasim.sonkaya@ktb.gov.tr

ORCID ID: 0000-0001-5271-7722

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Arkeoloji ile turizmin kesiştiği noktada disiplinlerarası bir alan olarak arkeoloji turizmi (arkeoturizm) doğmuştur. Arkeolojik miras bakımından son derece zengin bir birikime sahip olan Anadolu, Osmanlı Dönemi'nde Batılı seyahatseverlerin en fazla ilgi duyduğu bölgelerin başında gelmiştir. Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik alanlara artan ilgisi 19. yüzyılda payitahtın arkeoloji turizmi alanında bazı düzenlemeler yapmasını gerektirmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Türkiye'sinde başlayan sistematik arkeoloji turizmi çalışmalarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Demir yollarının inşa edilmesi, müzeler kurulması, arkeolojik kazılar yapılması, arkeoloji ve turizm konusunda yasal düzenlemeler, yayınlar ve tanıtım faaliyetleri arkeoloji turizmi kapsamındaki bu girişimlerden bazılarını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Arkeoloji, Turizm, Müze, Ören Yeri, Osmanlı

Abstract

Archaeological tourism (archaeoturizm) has emerged as an interdisciplinary field at the intersection of archaeology and tourism. Anatolia, which has an extremely rich accumulation in terms of archaeological heritage, was one of the regions that Western travelers were most interested in during the Ottoman Period. The increasing interest of the Europeans in the archaeological sites in the Ottoman lands necessitated the capital to make some arrangements in the field of archaeology tourism in the 19th century.

In this study, it is aimed to determine the systematic archaeological tourism initiatives that started in Ottoman Türkiye. The construction of railways, establishment of museums, archaeological excavations, legal regulations on archeology and tourism, publications and promotional activities are some of the initiatives within the scope of archaeological tourism.

Keywords: Archaeology, Tourism, Museum, Site, Ottoman

1. GİRİŞ

Arkeoloji biliminin disiplinlerarası özelliklerinden biri turizm bağlamında ortaya çıkmaktadır. Disiplinin turizmle temas ettiği noktalarda beliren ve arkeoloji turizmi (arkeoturizm) kavramıyla tanımlanan (de Godoy, 2012, 144 vd; Srivastava 2015; 31 vd) bu alanın toplumun kültürel miras bilincinden refah düzeyine değin maddi ve manevi pek çok konuyu ilgilendirmesi bu hususta yapılacak çalışmaların çok yönlü önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar Türkiye gibi hem zengin arkeolojik mirası hem

de doğal turizm değerleri bakımından dünyadaki öncü ülkeler için özellikle önem arz etmektedir.

Asırlarca Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Anadolu, Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarına ait kalıntılar Rönesans ile birlikte, 15. yüzyıldan itibaren Avrupalıların ilgisini çekmeye başlamış (Kutlu Dilbaz, 2018: 143), 19. yüzyılda ulaşım olanaklarının artmasıyla başta Avrupalılar olmak üzere Batılı turistlerin ana güzergâhlarını buralardaki arkeolojik alanlar oluşturmuştur. Avrupalıların bu mekânlara sürekli artan ilgisi Osmanlı coğrafyasında arkeoloji turizminin gelişmesini sağlamış, bu durum devlet tarafından koruma ve değerlendirmeye yönelik çalışmalar başlatılmasında etkili olmuştur (Kutlu Dilbaz, 2018: 13; Ünar, 2019: 68).

Arkeoloji turizmi bilincinin Avrupa toplumları için “gezi çağı” olarak da adlandırılan 19. yüzyılda (Önal, 2023: 75) oluşmaya başlamış olması anılan döneme ilişkin gelişmelerin incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Literatürde bu dönemin arkeoloji ve turizm faaliyetlerine ilişkin birbirinden bağımsız ve müstakil bazı çalışmalar mevcuttur (örn. Sezer, 2003; Kutlu, 2010; 2016; Çelik, 2016; Çetin, 2018; Yılmaz, 2021). Disiplinlerarası yeni bir alan olarak gelişen arkeoloji turizmi konusunda anılan döneme ilişkin bilgilere ise doğrudan bu konuda yapılmış çalışma bulunmadığından ancak farklı kaynakların satır aralarında rastlanabilmektedir. Söz konusu durum dikkate alınarak hazırlanan bu çalışmada Osmanlı Dönemi’nde Türkiye’de arkeoloji ve turizm konusunda yaşanan gelişmeler arkeoloji turizmi perspektifinden ele alınmış, bununla arkeoloji turizminin özellikle 19. yüzyıldaki gelişiminde etkili olmuş süreçlerin ortaya konulması ve bu süreçleri başlatan temel etkenlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. OSMANLI TÜRKİYESİNDE ARKEOLOJİ TURİZMİ

Türkiye’de arkeoloji turizmi hareketlerinin başlangıcı fiilî olarak antikçağa kadar götürülebilmekle beraber devlet düzeyinde bilinçli planlama girişimleri Osmanlı Dönemi’ne uzanır. 15. yüzyıldan bu yana seyyahlar tarafından Anadolu’ya daha çok bireysel veya amatör olarak nitelendirilebilecek ziyaretler gerçekleştirilmiş (Kutlu Dilbaz, 2018: 143); ancak planlı turizm hareketi kapsamında değerlendirilebilecek sistematik geziler 19. yüzyıla birlikte ortaya çıkmıştır. Avrupa’da klasiklere Rönesans ile artan ilgi Osmanlı elitleri arasında 18. yüzyılın sonlarında Batı Avrupa’yla ilişkilerin yoğunlaşmasıyla başlamış, özellikle Fransa’da eğitim gören entelektüellerin etkisiyle gelişmiştir. 19. yüzyılda Avrupalı ve

Amerikalı arkeoloji meraklılarının ilgisi başta Anadolu olmak üzere Osmanlı topraklarına yöneliktir (Kutlu Dıbaz, 2018: 31). Topraklarındaki Yunan ve Roma eserlerinin Batı için taşıdığı önemin farkına varan Osmanlı, yüzyıllardır yabancı gördüğü bu mirasa yaklaşımını 19. yüzyılda değiştirmiş; bu dönemden itibaren daha bilinçli ve faydacı bir bakış açısını benimsemiştir (Kutlu Dıbaz, 2016: 89-91).

Zira söz konusu eserlere gereken ihtimamı Osmanlı'nın göstermediği durumlarda Batılıların yaklaşımları çağdaş kültürel miras anlayışı çerçevesinde olmamış; Batılılar, Osmanlı topraklarındaki arkeolojik eserleri her fırsatta yerlerinden söküp izinli veya izinsiz ülkelerine taşımıştır. G. Karo'nun Bodrum Kalesi'nde izinsiz hafriyat girişimi (CBDA, BOA, DH, EUM, SSM, 33/23, 1-3), Ch. R. Cockerell'in Aegina heykellerini kaçırmaması, L. Elgin'in Parthenon mermerlerini götürmesi, II. Mahmud'un Fransız Kralı Louis-Philippe'ye Assos'tan bir grup kabartmayı hediye etmesi gibi farklı şekillerde cereyan eden olaylar dönem için sık sık tekrar eden bir rutin hâline gelmiştir (Ünar, 2019: 68-69; Shaw, 2020: 78-80, 86-100). Troia, Bergama, Milet, Efes, Magnesia, Halikarnassos ve Xanthos başta olmak üzere Anadolu'nun birçok kentinin uğradığı bu akıbeti en iyi açıklayan cümleler, Fransa'nın İstanbul Elçisi Kont Ch. Gouffier'in o dönemde Osmanlı toprağı olan Atina'da görevlendirdiği temsilcisine 1784 yılında yolladığı talimatta yer almıştır: "Alabildiğin her şeyi al. Atina ve civarında gizlice alabileceğin her şeyi çekinmeden al. İşe yarasın yaramasın hiçbir şey bırakma" (Shaw, 2021: 78).

Bu durumun farkına 19. yüzyılda varabilen Osmanlı yönetimi yasal düzenlemelerle arkeolojik eserleri korumayı amaçlamış, aynı zamanda değerlendirme çalışmalarında bulunmuştur. Bu kapsamda demir yollarının inşa edilmesi, turizm altyapısındaki gelişmeler, uluslararası sergilere katılım, müzeler kurulması, arkeolojik alanların kazılması ve yayınlar yapılması gibi girişimler arkeoloji turizminin temelini oluşturmuştur.

2.1. Demir Yollarının İnşası

Osmanlı Devleti'nde ilkin askerî, siyasi ve ekonomik amaçlarla ve Batılı devletlerin teşvikiyle (Tamçelik, 2000: 489) ortaya çıkan demir yolları aynı zamanda arkeolojik mekânlara yakın güzergâhları takip etmiştir (Shaw, 2020: 180 vd.). 19. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan siyasi ve askerî gelişmelerde oldukça belirleyici olan demir yolları ilk olarak 1830'da İngiltere'de faaliyete geçmiş (Tamçelik, 2000: 485), yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı topraklarında da inşa edilmeye başlanmıştır (Jastrow, 1917: 13 vd. 31 vd.). Avrupa ile Osmanlı topraklarını birbirine bağlayan ilk demir

yolu ise 1883 yılında inşa edilmiştir (Yılmaz, 2021: 1150).

1830'larda projelendirilen Osmanlı topraklarındaki demir yollarının yapımına yüzyılın ortalarında başlanmış, 1914 yılına gelindiğinde demir yolu ağının uzunluğu 12 bin kilometreyi aşmıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından bu yolların sadece 4 bin kilometresi Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalmıştır (Tamçelik, 2000: 487-488).

İmparatorluk sınırları içerisinde inşa edilen ilk demir yolları, belirli çıkarları doğrultusunda İngiltere tarafından finanse edilen ve çalışmaları 1857'de başlatılan 130 km'lik İzmir-Aydın hattı ve yapımına 1864 yılında başlanan İzmir-Kasaba (Turgutlu) hattıdır (Jastrow, 1917: 87; Tamçelik, 2000: 500-502).

Demir yolları arkeolojik bakımdan değerlendirildiğinde, ilk etapta antik kentlerin yağmalanıp pek çok eserin kaçırılmasını kolaylaştırıcı bir araç olarak olumsuz olaylarla hatırlanmaktadır (Jastrow, 1917: 82 vd.). Bağdat demir yolu projesinde, yolun geçeceği güzergâhın mülkiyetinin ve bu hat boyunca uzanan 20 km genişlikteki alanda arkeolojik kalıntılar da dâhil olmak üzere yer altı zenginliklerine yönelik kazı yapma hakkının yüklenici Alman şirkete ait olması bu gerçeğin bir göstergesidir (Tamçelik, 2000: 505). Bununla birlikte demir yolları ulaşımı kolaylaştırıp yollarda geçen zamanı kısaltarak arkeoloji temelli turizmin gelişiminde önemli bir süreci de başlatmıştır (Murray, 1900: 6 vd; Shaw, 2020: 184). 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı topraklarına yayılmış olan demir yolları arkeolojiye ilgi duyan Avrupalı seyyah ve araştırmacıların uzak bölgelere ulaşımını kolaylaştırmıştır (Shaw, 2020: 181).

2.2. Turizmdeki Gelişmeler ve Uluslararası Sergiler

Yabancıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik eserlere bu şekilde yaklaşımları, arkeolojik mirasın korunmasının hayati önemini ortaya çıkarmış, bununla bağlantılı olarak Anadolu ve Trakya'da yapılan seyahatlere ilişkin tedbirlerin genişletilmesini gerektirmiştir. Bir yabancıların Osmanlı topraklarında seyahat edebilmesi için gerekli izinler, "ahitnameler" dikkate alınarak elçiliğinin başvurusu vasıtasıyla verilmiştir. Elçiliğin yazısı ve padişah'tan alınan "yol emri" ile seyahate çıkan kişiler ellerindeki belgeleri geçtikleri yerleşimlerdeki yetkililere göstererek "mürur tezkeresi" almışlardır (Sezer, 2003: 109-110). Seyahat için zorunlu olan mevcut bu yol emri, (CBDA, BOA, A.DVN, Dosya 73, Belge 8) bilimsel araştırma amaçlı seyahatleri (CBDA, BOA, Nr. 180-9-0-0/29-158-4) ve gayrimüslimlerin camilere ziyaret amaçlı girişlerini de (CBDA, BOA, A.DVN. DVE, Dos: 11,

Belge No: 54) kapsamıştır.

Böyle bir ortamda arkeoloji ve turizme ilişkin ilk adımlar birbirine yakın zamanlarda ve fakat bağımsız olarak atılmış, arkeoloji turizmi kapsamına giren ortak amaca yönelik çalışmalar ise tabiatıyla bu alanların birleştiği noktalarda tebarüz etmiştir. Sanayi Devrimi'nin ardından gelen turizm amaçlı çalışmalar (Özdemir, 2011: 87-88) 19. yüzyılın ortalarında yurt dışında çeşitli sergilere katılım ve 1863 yılında İstanbul'da Sergi-i Umumi-i Osmanî'nin düzenlenmesi şeklinde devam etmiştir. Bu vesileyle Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden İstanbul'a gelen turist gruplarının büyük bir kısmı Sergi'nin yanı sıra İstanbul'un tarihî alanlarını ve İzmir'i ziyaret etmiştir. Osmanlı topraklarına gruplar hâlinde gelen ilk turist kafesi olarak görülen (Önsoy, 1983: 233; Çetin, 2018: 2) bu harekette tarihi ve arkeolojik alanların da ziyaret edilmiş olması arkeoloji turizmini geliştirmeye matuf girişimlerin genel turizm ile paralel ilerlediğini göstermektedir. Bu dönemlerde İstanbul'da otel ve misafirhanelere ilişkin konaklama faaliyetlerini düzen ve kontrol altına almak için birtakım mevzuat düzenlemeleri yapılmış (bkz. Çetin, 2018: 3 vd.) Sergi-i Umumi-i Osmanî'nin tertip edildiği 1863 yılında İstanbul'da bir seyahat acentesi kurulmuştur (Yılmaz, 2021: 1150). Turizm faaliyetlerindeki gelişmeler ulaşım ve konaklama başta olmak üzere altyapı çalışmalarına ihtiyacı artırmış, 1841 yılında İstanbul'da Avrupa standartlarındaki ilk otel açılmıştır (Çetin, 2018: 2-3). Kesin olmamakla beraber Pera'daki bu ilk otelin gezi kitaplarında ve gazete ilanlarında yer alan Hôtél d'Angleterre olduğu düşünülmektedir (Yakartepe ve Binan, 2011: 80).

2.3. Arkeoloji ve Müzecilik Faaliyetleri

Yabancıların Osmanlı topraklarına ulaşımını kolaylaştıran demir yollarının arkeolojik kazılarda ve turistik gezilerde etkin rol üstlenmesi çok zaman almamıştır. İngilizlerin başlattığı demir yolu projelerinin bir sonucu olarak ilkin Efes ve Bergama kazıları doğmuştur. O sıralarda Efes kazılarını yürüten J. T. Wood, gezgin/seyyah olarak tanımladığı (o dönemde turist terimi henüz literatürde yerleşik değildir) ziyaretçilerin kenti at ile dolaştığından söz etmekte ve buradaki (amatör) rehberleri oldukça yetersiz ve ilgisiz şeklinde eleştirmektedir (Wood, 1890: 58, 98). İzmir'de turizmin başladığına işaret eden bu gelişmelerden sadece birkaç yıl sonra, önceleri seyahatnamelerde bahis konusu olabilen Efes ve Troia gibi antik kentler gezi rehberlerine de dâhil edilmeye başlanmıştır (Shaw, 2020: 184, dn. 8). Bunlar her ne kadar turizme ilişkin faaliyetler olarak görülebilirse de bu alanda 19. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik gelir elde edilmesi açısından herhangi bir düzenleme dikkati çekmemektedir.

Müze ve ören yerleri başta olmak üzere arkeolojik mekânlara yönelik gerçekleştirilen arkeoloji turizminin seyri en net biçimde bu alanlar çevresindeki gelişmeler ekseninde izlenebilmektedir. Bir diğer deyişle Osmanlı Dönemi'nde arkeoloji turizminin temelinde yatan unsurların başında müzelerin kurulması süreci gelmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Ahmet Fethi Paşa'nın Aya İrini'yi Mecma-ı Esliha-i Âtika (Eski Silahlar Koleksiyonu) ve Mecma-ı Âsâr-ı Âtika (Eski Eserler Koleksiyonu) olarak iki bölüm hâlinde düzenlemesi (1846), ilk arkeoloji müzesi kabul edilen bu yapının daha sonra Müze-i Hümâyün'a dönüştürülmesi ve Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi adıyla tüzüğünün çıkarılması (1869) bu sürecin öncü çalışmaları olmuştur (Gerçek, 1999: 82-83; Kutlu, 2010, 403 vd; Shaw, 2020: 78 vd). Bu dönemdeki en dikkat çekici girişimlerden biri de Maarif Nezâreti bünyesinde eğitim vermesi düşünülen Âsâr-ı Âtika Mektebi'dir. İlk "Arkeoloji ve Müzecilik Okulu" olarak kabul edilebilecek bu mektep, tüzüğü 3 Şubat 1875 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından onaylanmasına karşın bilinmeyen sebeplerden (muhtemelen dönemin karmaşık siyasi ortamının etkisiyle) açılmamıştır (Gerçek, 1999: 102-104; Çınaroğlu ve Çelik, 2010: 48 vd.).

1880 yılında Aya İrini'deki eserlerin Çinili Köşk'e taşınmasının ardından, 1881 yılında Osman Hamdi Bey Müze-i Humayun'a müdür olarak atanmıştır. Türk müzeciliğinin ve arkeoloji geleneğinin oluşumunda önemli bir yeri olan Osman Hamdi Bey Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin (Güzel Sanatlar Okulu) açılması (1882), Âsâr-ı Âtika Nizamnamesi'nin geliştirilmesi (1884, 1906), Osmanlı topraklarında müze olarak tasarlanmış ilk bina olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin (1891-1907) Alexandre Vallaury tarafından inşa edilmesi (Akpolat, 1991: 14, 52-53, Çiz. 45-49; Özkasım ve Ögel, 2005: 101), Müze-i Hümâyün'a arkeolojik kazı bütçesi çıkarılması (1885), buna bağlı olarak İskender Lahdi'nin çıkarıldığı Sayda başta olmak üzere çeşitli yerlerde arkeolojik kazıların yürütülmesi gibi pek çok çalışmaya öncülük etmiştir (Gerçek, 1999: 107 vd; Çınaroğlu ve Çelik, 2010: 48-49; Kutlu, 2010: 410-414, Res. 5, 6; Ünar 2019: 72; Shaw, 2020: 41 vd.).

Arkeoloji ve müzecilik alanlarında Osman Hamdi Bey ve öncesinde yapılan çalışmalar arkeolojik mirası tespit ve korumanın yanında bunların tanıtımına, bir anlamda kültür ve arkeoloji turizmine ilişkin atılmış dolaylı fakat önemli adımlardır. Eserlerin henüz Aya İrini'de sergilendiği yıllarda, 15 Haziran 1872 tarihli bir belgede geçen "Müzeye ait antika ve eski eserleri görmek isteyenlerden yüzer para alınır" ifadesine karşın başlangıçta bu uygulamaya geçilememiştir. Ancak 27 Kasım 1880 tarihli bir belgeden

anlaşıldığına göre Topkapı Sarayı içerisinde bulunan Müze-i Hümayun o gündən sonra her gün açık olup çarşamba günü kadınlara tahsis edilmiş ve giriş ücretleri salı günü 5 kuruş, diğer günler 2,5 kuruş olarak belirlenmiştir. Osman Hamdi Bey 12 Mart 1881 tarihinden itibaren ücretli ve o gün için 2.275 kuruş olan Müze'nin (Çinili Köşk) gelirini müze bahçesinin düzenlenmesi ve İstanbul'da karşılaşılan değerli eserlerin Müze'ye taşınması işlerinde kullanmıştır (Gerçek, 1999: 99-100). Bu noktada eski eserlerin gelir elde etme amacıyla ziyaretçilere açılması, ekonomik bakımdan arkeoloji turizmi faaliyetlerinin müzeler düzeyindeki başlangıcı olarak kabul edilebilir.

Avrupalı turistler trenlerle Osmanlı topraklarındaki arkeolojik merkezlere seyahat ederken bu mekânlardaki arkeolojik eserlerin kopyaları ve taklitleri de Avrupa müzelerine taşınmıştır. 1884 nizamnamesinin on ikinci maddesinde koruma amacıyla, eserlerin resim ve kopyalarının yurt dışına çıkarılması izninin hükme bağlanması çerçevesinde arkeolojik eser ve mekânların kâğıt maketlerinin, alçı dökümlerinin, iki ya da üç boyutlu kopya ve taklitlerinin yapılması Avrupalılarda arkeolojik eserlere sahip olma hevesini kısmen ortadan kaldıran röprodüksiyonlara dayalı yeni bir mülkiyet anlayışını yerleştirmiştir (Shaw, 2020: 186-187). Bu bir yandan Osmanlı topraklarındaki arkeolojik mekânların tanıtımına katkı yaparken diğer yandan “koruyarak tanıtma” bağlamında iki yönlü fayda sağlamaya yöneliktir. Zira röprodüksiyon ve fotoğrafların Avrupa ve Amerika müzelerinde sergilenmesi arkeolojik turlara katılma imkânı olmayan kitlelerin eserleri görebilmesine imkân tanımış, müze ziyaretçilerine arkeolojik miras bağlamında eğitim ve kültürel gelişim olanağı sunmuştur (Shaw, 2020: 188, dn. 13).

Müzelere ilişkin düzenlemelerin ardından 1905 yılında, bu kez ören yerlerine yapılacak ziyaretler de devlet tarafından bazı kurallara bağlanmıştır. Örneğin ören yerlerinde tanıtıcı kitap ve fotoğraf satılan bölümler oluşturulmuş, antik mekâna girmek isteyen rehberlerden yıllık 200 kuruş alınması kararlaştırılmış ve rehberlik edilecek yerler hakkında yapılacak bir sınavla rehberlere diploma verilmesi sağlanmıştır. Bu kurallar gereği ücret alınan turistlere ise gezilecek alanın bir haritası verilmeye başlanmıştır. Bütün bu düzenlemeler, arkeoloji turizminin devlet tarafından kurallara bağlanması şeklinde açıklanmaktadır (Shaw, 2020: 184-185, dn. 9, 10, Res. 13). Söz konusu mevzuat esasen 1872 ve 1880 yıllarına ait yukarıda açıklanan belgelerde geçen ve müzelerde başlatılan açık-kapalı günlerin ve giriş-çıkış saatlerinin belirlenmesi ile ücretlendirmeye ilişkin sistemin mekânsal özellikler dikkate alınarak ören yerlerine uyarlanmış hâlidir. Bu

sayede gelir getirici olması ve ülkenin tanıtımında önemli bir sektöre dönüşmesi bakımından arkeoloji turizmi işleyişinin belirli ölçülerde kontrol altına alınması hedeflenmiştir.

2.4. Seyyahlar ve Tanıtıcı Yayınlar

Arkeoloji turizminin yaygınlaşmasında önemli bir yer tutan seyyahlar ve seyahatnameler özellikle arkeolojik eserlere meraklı kişileri motive etme noktasında etkili olmuştur. Anadolu hakkında yazılmış yabancı ülke kaynaklı eserlerin (Başçıl-Arığ, 2019: 9 vd.) geçmişi antikçağa kadar uzanmakla beraber erken dönemlerde Anadolu'yu gezen seyyahların turizm hareketi sayılabilmenin koşullarından gezip görmeyi temel amaç edinmedikleri anlaşılmaktadır. Genellikle tüccar, elçi, din adamı, misyoner, hacı, asker, ajan ve esir olarak seyahat eden bu kişilerin yazdıklarında kişisel durumları ve motivasyonlarının etkili olduğu kabul edilmektedir (Yüksel, 2012: 35; Yıldırım, 2014: 33-34; Şahin vd. 2014: 194; Şirin, 2016: 11).

18. ve 19. yüzyıllarda kaleme alınmış seyahatnameler sayıca oldukça artmış, bu dönemde Batı'da sömürgeci ve emperyal akımların doruğa ulaşmış olması seyahatnameleri de etkilemiştir. Demir yolları ve buharlı gemiler sayesinde seyahat koşullarının iyileşmesi ve bilimsel disiplinlerin gelişmesiyle Anadolu'yu ziyaret eden eskinin farklı mesleklere sahip seyyah profili yerini başta arkeolog ve tarihçi olmak üzere bilim insanlarına bırakmıştır (Yüksel, 2012, 35; Yılmaz, 2013: 588).

Genel turizm endüstrisiyle birlikte ilerleyen arkeoloji turizmi hareketlerinin gelişmesinde yabancı dillerde yapılan yayınlar önemli bir yer tutmuştur. Seyahat amacıyla hazırlanan tanıtıcı el kitapları ziyaret edilecek destinasyonla ilgili ön bilgi edinmek isteyen kimseler için hayli faydalıdır. 18. yüzyıldan beri faaliyet göstermekte olan "Murray Yayınları"nın 1836'dan itibaren seyahat rehberleri niteliğinde el kitapları basmaya başlaması ve yeni baskılarla güncellenen yayınlar Osmanlı topraklarına seyahat etmeyi planlayan Avrupalılara rehberlik etmeyi amaçlamıştır (Önal, 2023: 75-76). İstanbul, Bursa ve Çanakkale'nin tarihi ve arkeolojik mekânlarını tanıtan, görsellerle desteklenen bu yayınlarda gezilebilecek yerler harita üzerinde gösterilmiş; Ayasofya ve Süleymaniye Camileri ile Çinili Köşk ve Troia antik kenti gibi dönemin popüler mekânlarına ait planlara yer verilmiştir. Söz konusu yayınlarda ayrıca, İngiltere ve Kıta Avrupa'sından Türkiye'ye yolculuğun hangi şehirler üzerinden yapılabileceği, Osmanlı sınırları içerisindeki farklı rotalar için başlangıç noktaları ile güzergâhlar, yolculuk esnasında gerekli olacak belgeler, para birimi, banka şubeleri, Hicrî Takvim, ölçü ve tartı birimleri, bazı sözcüklerin

anlam ve telaffuzları gibi seyahatseverler için önemli konular hakkında bilgiler sunulmuştur (Murray, 1900: 2 vd. 7-10. 28, 31 vd. 118 vd.). Arkeoloji turizminin gelişimine katkı sağlayan bu bilgiler esasen çağdaş rehber kitaplarında karşılaşılan “nasıl gidilir?”, “nerede kalınır?”, “ne yenir?” gibi pratik konu başlıklarına karşılık gelen maddelerdir.

Daha ziyade turistik el kitabı niteliği taşıyan Murray yayınlarının yanı sıra Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş pek çok seyyah da Anadolu’ya yönelik önemli eserler vermiş, bunlardan bazıları arkeoloji turizmi bağlamında özellikle öne çıkmıştır. Bu kapsamda F. V. J. Arundell (1834), antik kaynakların bahsettiği eski yerleşimleri keşfetmek ve Yedi Kilise’nin durumunu tespit etmek amacıyla iki ciltlik bir eser yayımlamıştır. Ch. Fellows, Lykia başta olmak üzere Batı Anadolu’nun Lydia, Karia, Pisidia gibi birçok arkeolojik bölgesini incelemiştir (1838); Ch. Texier 1839’da Anadolu’yu coğrafya, tarih ve arkeoloji açısından ve daha geniş bir çerçevede ele alan kapsamlı bir yayın kaleme almıştır (2002). Texier’le aynı yılda R. Walsh İstanbul’un yanı sıra Trakya ve Yedi Kilise’nin bulunduğu kentleri içeren iki ciltlik bir eser yayımlamıştır (1839). Efes’te kazılar yapan J. T. Wood buraya ilişkin eserinde (1890) kent ve Artemis Tapınağı ile ören yerindeki kazı bulgularını konu edinmiştir. Arkeolog, sanat tarihçi ve koleksiyoner F. Sarre çalışmasında (1896) Konya ve çevresi başta olmak üzere daha çok Selçuklu ve İslam Sanatı eserlerinin tanınmasına katkı sağlamıştır. C. Gurlitt ise İstanbul’un tarihi anıtlarını ayrıntılı metinler yerine fotoğraf ve rölemlerle tanıtmaya çalışmış ve bu konuda önemli bir eser ortaya koymuştur (1912). Anadolu’daki arkeolojik eserlerin Batı’da tanınması konusunda faydalı çalışmalar yapmış bu gibi isimlerden bazıları ne yazık ki birçok arkeolojik anıtın yurtdışına kaçırılması olaylarına da karışmış, bu durum kültürel mirasın korunması noktasında süregelen olumsuz çağrışımların kaynağını teşkil etmiştir.

Seyahatnameler ve bilimsel nitelikli eserlerin yanı sıra 19. yüzyılın sonlarında yayımlanan dergilerin de Müze-i Hûmayun’a ve sergilediği eserlere ilişkin özlü ve kapsamlı makaleler içerdiği gözlenmektedir (Çelik, 2016: 85). Bu kapsamda Anadolu’daki doğal ve kültürel değerler ile arkeolojik eserlerin yurt dışında, özellikle Avrupa’da tanıtılmasında etkili olan gezi rehberlerinin kayda değer bir örneği 1891 yılında Viyana’da bastırılmış ve Türkçeye çevrilmiştir (Yılmaz, 2021: 1150-1151). Benzer bir çalışma olarak, 1895 yılında iki Fransız gazeteci tarafından İstanbul’u tanıtmaya yönelik bir gazete çıkarılmasına izin verildiği anlaşılmaktadır (Çetin, 2018: 3).

Gezilecek yerler ve kalınacak süreye bağlı yapılabilecek programları

ele alan bu tür çalışmaların sonuçları zaman içinde görülmeye başlanmıştır. 1905 yılında aralarında arkeologlar ve zenginlerin bulunduğu 170 kişilik bir İngiliz turist kafilesinin İzmir ve Aydın'daki ören yerlerini ziyaret etmiş olması (Yılmaz, 2021: 1152) Anadolu antik kentlerinin Avrupa'da daha fazla merak uyandırdığının bir göstergesidir. Aynı yıl yapılan arkeoloji turizmi çalışmalardan biri de düzenlenmiş arkeolojik alanların tümünde tanıtıcı kitap ve fotoğraf satılan bölümler oluşturulmasıdır (Shaw, 2020: 185, 187).

2.5. Motivasyon: Dinî ve Kültürel Değerler

Konu Osmanlı Dönemi olduğunda, insanların seyahate teşvik edilmesi ve arkeoloji turizminin gelişmesinde en güçlü motivasyon unsurları arasında yer alan dinî ve kültürel değerlere değinilmesi elzemdir. Zira bu dönemde turizm hareketi eğlenme ve dinlenme odaklı deniz, kum ve güneş anlayışından çok bu değerlere dayalıdır (Sonkaya 2021: 652, 654, 657). Anadolu'nun bu konudaki önemine ilişkin Batı toplumlarında farkındalık oluşturulması kutsal metinlerin yanı sıra bu metinlerden beslenen seyahatnamelerle sağlanmıştır. İnanç unsurları ile arkeolojik bileşenler arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır ve geniş kapsamlı çıkarımlara imkân veren bir yapıya sahiptir. Arkeolojik nitelikli mabetler, dinî şahsiyetlerin yaşadığı alanlar ve diğer hac merkezleri belirli din mensupları için kutsal yerler sayıldığından, buralara yapılan seyahatler Osmanlı'da arkeoloji turizminin inanç turizmine paralel gelişiminde önemli rol oynamıştır (Sonkaya, 2021: 660).

19. yüzyılda yabancıların en sık ziyaret ettiği yerler arasında İstanbul, Bursa, Çanakkale ve Troia, İzmir ve Efes ile Yedi Kilise öne çıkmaktadır (Murray, 1900: 1; Önal, 2023: 68). Yalnız Pagan dönemi tapınakları değil, bütün dinî-tarihî alanlar arkeoloji turizmi kapsamında ziyaretlere tabi yerlerdir. Bu çerçevede tapınak, kilise gibi yapılar veya kendilerine kutsiyet atfedilen kimselerin yaşadığı mekânlar arkeolojik miras alanları dâhilindedir (Sonkaya, 2021: 660).

3. SONUÇ

Osmanlı Dönemi'nde Türkiye'de arkeoloji turizminin başlangıcı 19. yüzyılda eski eser koleksiyonları oluşturulması ile kazıların başlatılmasını kapsayan arkeoloji ve müzecilik çalışmalarına, ulaşım olanaklarını artırıp yolculuk süresini kısaltan demir yollarının inşa edilmesine, turizm altyapı çalışmalarına ve Anadolu'yu gezen farklı mesleklerden seyyahların ülkelerinde yayımladıkları eserlere dayanmaktadır. Birbiriyle iç içe ve yaklaşık eş zamanlı geliştiği gözlenen bu hususların yanına motivasyon

unsuru olarak seyahat edenin dinî ve kültürel değerlerini de eklemek gerekmektedir.

Osmanlı'da arkeoloji turizminin gelişmesinde Ahmet Fethi Paşa ve dönemin arkeoloji, sanat ve müzeciliğine dair önemli çalışmalar yapan Osman Hamdi Bey'in gayretleri özellikle dikkati çeker. İstanbul'da başlayan arkeoloji turizmi hareketlerinin ulaşım imkânları ve tanıtıcı nitelikteki yayımların etkisiyle zamanla payitaht dışına, başta İzmir civarı olmak üzere Batı Anadolu'nun ören yeri ve müzelerine yayılması seyahatlerin tam anlamıyla arkeolojik hüviyetini güçlendirmiştir. Bu yayılım büyüyen sektörün kontrol edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmış ve ekonomik girdiye dönüştürülmesi düşüncesini beraberinde getirmiştir.

Koruma ve değerlendirme anlayışının bir yansıması olan bu durum vesilesiyle 1870 ve 1880'li yıllarda yapılan bazı düzenlemelerle müzelerden, 1905'te yapılan mevzuat çalışmasıyla da ören yerlerinden gelir elde etmeye yönelik planlar yapılmıştır. Bu çerçevede 1881 yılında müze ve ören yeri yıllık geliri olarak 2.275 kuruş gibi cüzi bir rakam kayıtlara geçmiştir. Osman Hamdi Bey'in, bu mütevazı geliri Müze'nin bahçe düzenlemesi ve eserlerin nakil işlerinde kullanması, yani arkeolojik eserlerden elde edilen geliri yine arkeolojik eserlerin korunması ve değerlendirilmesi için harcamış olması arkeoloji ile turizm arasındaki ekonomik döngüye dair dönemin bir mikro modelini ortaya koymuştur. Bu ise arkeolojik eserlerin koruma bilinci çerçevesinde değerlendirilmesi anlayışına dayanan arkeoloji turizminin, temelleri Osmanlı Dönemi'nde, 19. yüzyılda atılıp Cumhuriyet Dönemi'ne tevarüs etmiş bir miras olduğunu gösterir.

4. SUMMARY

One of the interdisciplinary features of the science of archaeology emerges in the context of tourism. The movement that appears at the intersections of the discipline of archaeology with tourism is defined by the concept of archaeological tourism (archaeotourism). The scientific studies in this field, which concern many material and spiritual issues from the cultural heritage awareness to the welfare level of the society, are of multi-dimensional importance. Based on this notion, this study deals with the systematic emergence and development of archaeological tourism in Ottoman Türkiye.

Although the beginning of archaeological tourism movements in Türkiye can be traced back to antiquity, conscious planning initiatives at the state level date back to the Ottoman Period. Since the 15th century, travelers have made visits to Anatolia that can be described as individual or amateur

but systematic trips considered within the scope of planned tourism movement have emerged with the 19th century.

The beginning of archaeological tourism in Türkiye in the Ottoman Period is based on some initiatives carried out in the 19th century. Among these, the prominent topics are the construction of railways increasing transportation opportunities and shortening travel time, the archaeology and museology studies including the creation of ancient artifact collections and the initiation of archaeological excavations, tourism infrastructure works, and the books about Anatolia published by travelers in their own countries. It is also necessary to add the religious and cultural values of the travelers to these topics as a motivation factor. These trivets of archaeological tourism developing almost simultaneously are in direct or indirect relationship with each other.

The efforts of Ahmet Fethi Pasha and Osman Hamdi Bey, who carried out important projects on the archaeology, art and museology of the period, are particularly noteworthy in terms of the development of archaeological tourism during the Ottoman Empire. Archaeological tourism movements that started in Istanbul spread out of the capital in time and included the ruins and museums of Western Anatolia, especially around Izmir. This expansion, which strengthened the archaeological identity of the travels, revealed the need to control the growing sector and brought with it the idea of transforming this movement into economic income. Therefore, it has been planned to generate economic income from museums and sites by making legal arrangements since the 1870s. In this context, the understanding of evaluating archaeological artifacts within the framework of conservation and utilization equilibrium is a legacy adopted in the 19th century for the Republic of Türkiye.

5. KAYNAKLAR

- Akpolat, M. S. (1991). *Fransız kökenli levanten mimar Alexandre Vallauray*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Arundel, F. V. J. (1834). *Discoveries in Asia Minor*, I-II, London: Richard Bentley.
- Başçıl-Arıĝ, F. (2019). *Avrupalı gezginlerin kitaplarında Batı Anadolu arkeolojisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CBDA), Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti (DH), Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri (EUM), Seyr-ü Sefer Kalemi (SSM), Dosya No: 33, Belge No: 23, 1-3); (CBDA, BOA, A.DVN, Dosya 73, Belge 8); (CBDA, BOA, Nr. 180-9-0-0/29-158-4); (CBDA, BOA, A.DVN. DVE, Dos: 11, Belge No: 54) (2022. 03 Kasım)

- Erişim Adresi: <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Çelik, Z. (2016). *Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji siyaseti*, (Çev. A.Gür). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, E. (2018). 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde otel ve misafirhanelere dair düzenlemeler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C. 29, S. 1, 1-14.
- Çınaroğlu, A. & Çelik, D. (2010). *Atatürk & Alacahöyük*. Ankara: Ekici Form Ofset Matbaacılık.
- de Godoy, R. (2012). *Assessing heritage values: Public archaeology in Brasilia*. Saarbrücken, Lambert Academic Publishing.
- Fellows, Ch. (1838). *A journal written during an excursion in Asia Minor*. London: John Murray.
- Gerçek, F. (1999). *Türk müzeciliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gurlitt, C. (1912). *Die baukunst Konstantinopels*. Berlin: Verlag Von Ernst Wasmuth.
- Jastrow, M. (1917). *The war and the Bagdad railway the story of Asia Minor and its relation to the present conflict*. Philadelphia and London: J. B. Lippincott Company.
- Kutlu, B. (2010). İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin kuruluşu. (ed. F. M. Emecen). *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İSTANBUL*. İstanbul: Kitabevi, 403-418.
- Kutlu Dilbaz, B. (2016). Osmanlı Devleti'nde ören yerlerini incelemeye gelen seyyahlar. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2, S. 30: 89-110.
- Kutlu Dilbaz, B. (2018). *Osmanlı Devleti'nin arkeoloji Politikası*. İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Murray, J. (1900). *Handbook for the travellers in Constantinople (I) Brusa (II), and the Troad (III)*. London.
- Önal, M. (2023). 19. yüzyılda İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne seyahat etmenin altın kuralları. *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15/1: 57-82.
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğunun katıldığı ilk uluslararası sergiler ve sergi-i umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi), *Belleten*, C. 47, S. 185: 195-236.
- Özdemir, M. (2011). Türkiye'de turizmin başlaması: Osmanlı'da sanayileşme çabaları: Sergi-i umumi-i Osmanî (1863 İstanbul Uluslararası Sergisi). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 1: 87-90.
- Özkasım, H. & Ögel S. (2005). Türkiye'de müzeciliğin gelişimi, *İTÜ Dergisi/b*, C. 2, S. 1: 96-102.
- Sarre, F. (1896). *Reise in Kleinasien -sommer 1895- forschungen zur Seldjukishin Kunst und Geographie des Landes*. Berlin: Geographische Verlagshandlung Dietrich Reimer.
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat izinleri (18.-19. Yüzyıl), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21, S. 33: 105-124.

- Shaw, W. M. K. (2020). *Osmanlı müzeciliği: Müzeler arkeoloji ve tarihin görselleştirilmesi* (çev. E. Soğancılar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sonkaya, A. K. (2021). Arkeoloji turizminde kavram, kapsam ve konum. (ed. M. A. Yılmaz, B. Can, M. Işıklı), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 649-667.
- Srivastava, S. (2015). Archaeotourism: An approach to heritage conservation and area development, global journal of engineering, *Science&Social Science Studies* 1, I. 2, 31-42.
- Şahin, B. Sönmez, B. & Kahveci, H. (2014). Turistik bilgi kaynağı olarak seyahatnameler: Merak yaratma boyutuyla bir inceleme. *III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası, Aydın: 191-199.
- Şirin İ. (2016). Seyahatnâmelerin sosyal bilimlerde kullanım değeri: Seyahatnâme metodolojisi geliştirmenin zorunluluğu (ed. Ç. Özdemir, E. Tekinsoy) *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*. Ankara: Türk Yurdu, 9-20.
- Tamçelik, S. (2000). Osmanlı dönemi demiryollarının tarihî gelişimi içerisinde siyasî ve iktisadî sosyal etkileri. *Erdem*, C. 12, S. 35: 483-535.
- Texier, Ch. (2002). *Küçük Asya coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*, I-III. (Çev. Ali Suat), Ankara. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Ünar, Ş. (2019). Osmanlı Devleti'nde eski eser anlayışının doğuşu ve gelişimi. *Asya Studies-Akademic Social Studies*, Nr. 8: 67-75.
- Walsh R. (1839). *Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor*. I-II. London: Fisher, Son & Co.
- Wood, J. T. (1890). *Modern discoveries on the site of Ephesus*, Oxford: The Religious Tract Society.
- Yakartepe, E. Ç. & Binan, C. (2011). İstanbul'un modernleşme dönemi otelleri (1840-1914). *Megaron*, 6 (2): 79-94.
- Yıldırım, F. (2014). *14. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar yabancı seyyahların gözünden Bursa ilindeki mimari eserler*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- Yılmaz, İ. (2021). Osmanlı'da turizmin doğuşu ve gelişimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23 (3): 1149-1158.
- Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı şehir tarihleri açısından yabancı seyahatnamelerin kaynak değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII/2: 587-61.
- Yüksel, E. (2012). *17. yüzyıl sonu, 18. yüzyıl ortası ve 19. yüzyıl başında yabancı seyyahların gözünden batı Anadolu antik kentleri*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Aydın.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 17.01.2023

Kabul Tarihi: 06.03.2023

AMİSOS KENTİNDE TESPİT EDİLEN MEZAR TIPLERİNİN TESPİTİ VE MEZARLARA İLİŞKİN BAZI DEĞERLENDİRMELER

Detection of the Types of Tombs Detected in the City of Amisos and Some
Evaluations Regarding the Tombs

Orhan Alper ŞİRİN

Uzman, Samsun Müze Müdürlüğü
alpersirin84@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3773-939X

Davut YİĞİTPAŞA

Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,

Kurupelit Kampüsü-
davut.yigitpasa@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8821-5628

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Çakalca-Karadoğan Höyüğü kazıları Amisos kentinin MÖ 6. yüzyılın ortalarında ilk kez Miletoslular tarafından kolonize edildiğini ortaya koymuştur. Amisos nekropolünün de ilk olarak bu alan ve çevresinde oluşmaya başladığını söyleyebiliriz. MÖ 4. yüzyılın sonlarında Toraman Tepe ve çevresine konularak ikinci kez temelleri atılan Amisos kentinin nekropol alanı ise hemen batısındaki Kalkanca ile Baruthane Mahallelerini, güneybatısındaki Karasamsun Mahallesi'ni ve batı yamaçlarındaki Liman, Cedit ile Selahiye Mahallelerini içine almaktadır. Ayrıca, kentin mezar yapıları Atakum, Canik ve Tekkeköy İlçelerinde de yayılım göstermektedir. Amisos nekropolü ve nekropolün yayılım alanlarında urne mezar kapları, basit toprak mezarlar, kiremit mezarlar, pişmiş toprak lahit mezarlar, sandık mezarlar, khamosorion mezarlar, tümülüsler, yer altı kaya mezarları ve mezar stelleri olarak 9 gruba ayırabileceğimiz mezar tipleri karşımıza çıkmaktadır. Bu mezar tipleri, Geç Arkaik Dönem'den Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne dek kent nekropolü ve yayılım alanlarında ortaya çıkmıştır. Amisos kentinin nekropolü ve teritoryumundaki mezar yapılarına baktığımızda yoğun olarak karşımıza çıkan mezar tipleri olarak yer altı kaya mezarları, basit toprak ve kiremit mezarlar, tümülüs ve pt. lahit mezarlar gömü geleneğinde tercih edilen tipler olarak ön plana çıkmaktadır. Tekil örnekleri oluşturan khamosorion ve sanduka tipi mezarların fazla tercih edilmediğini belirtmek olasıdır. Mezarlarda, kremasyon ve inhumasyon olmak üzere iki farklı şekilde gömü gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Amisos, Nekropol, Mezar Tipleri, Mezar Buluntuları, Yakarak Gömü

Abstract

The Çakalca-Karadoğan Mound excavations revealed that the city of Amisos was colonized for the first time by the Miletos in the middle of the 6th century BC. We can say that the Amisos necropolis first started to form in and around this area. The necropolis area of the city of Amisos, the foundations of which were laid for the second time at the end of the 4th century BC by being located in Toraman Hill and its surroundings, includes the Kalkanca and Baruthane Neighborhoods just to the west, the Karasamsun District to the southwest, and Liman, Cedit, and Selahiye Neighborhoods on the western slopes. In addition, the burial

structures of the city are spread in Atakum, Canik, and Tekkeköy Districts. In the Amisos necropolis and the spreading areas of the necropolis, there are nine types of tombs that we can divide into 9 groups urn burial vessels, simple earthen tombs, tile tombs, terracotta sarcophagi, cist graves, chamosorion tombs, tumuli, underground rock tombs, and grave steles. These tomb types emerged in the urban necropolis and its expansion areas from the Late Archaic Period to the Early Christian Period. When we look at the burial structures in the necropolis and territory of the city of Amisos, underground rock tombs, simple earth and tile tombs, tumulus, and terracotta sarcophagi are the types preferred in the burial tradition. It is possible to state that the khamasorion and cist graves, which are singular examples, are not preferred much. There were two different types of burials, cremation, and inhumation.

Keywords: Amisos, Necropolis, Types of Graves, Grave Finds, Cremation

1. GİRİŞ

Pontus Bölgesi kıyılarında kurulmuş kentler, en erken tarihlerden itibaren deniz aşırı ülkelerle ticari ve kültürel iletişim içerisinde olmuşlardır. Diğer bölgelere göre Karadeniz, Grekli kolonistlerle daha geç bir dönemde ilişki içine girmiştir (Solovyov, 2012, s. 381). Miletos'un kara üzerinden ilerleyen ticaret yolunun Lidyalılar tarafından kesilmesi ve tarım alanlarının büyük bir bölümünün kısıtlanması nedeniyle, Anadolu'nun iç bölgelerindeki ticareten pay kaybetmek istemeyen Miletos, kendi alternatif yolunu Grek şehirleri tarafından henüz kolonize edilmemiş olan Pontos kıyılarına açılmakta bulmuştur (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a, s. 5). Miletoslular, ilk olarak Hellaspontos ve Protopontos'te koloni kenti kurmuştur (Cook, 1946, ss. 71-72; Hammond, 1959, s. 114). Zamanla Bosporus Boğazı'ndan doğuya uzanan Miletos, MÖ 7. yüzyıldan itibaren tamamen Karadeniz'e yönelmiş ve burada ilk olarak Sinope (Sinop) ve Herakleia (Karadeniz Ereğlisi) kolonilerini kurmuştur (Robinson, 1906, ss. 125-153; Hammond, 1959, ss. 114-115). Sonrasında ise Miletoslu kolonistlerce Amisos ve Trapezus'ta koloni kurulmuştur (Emir, 2012, s. 669).

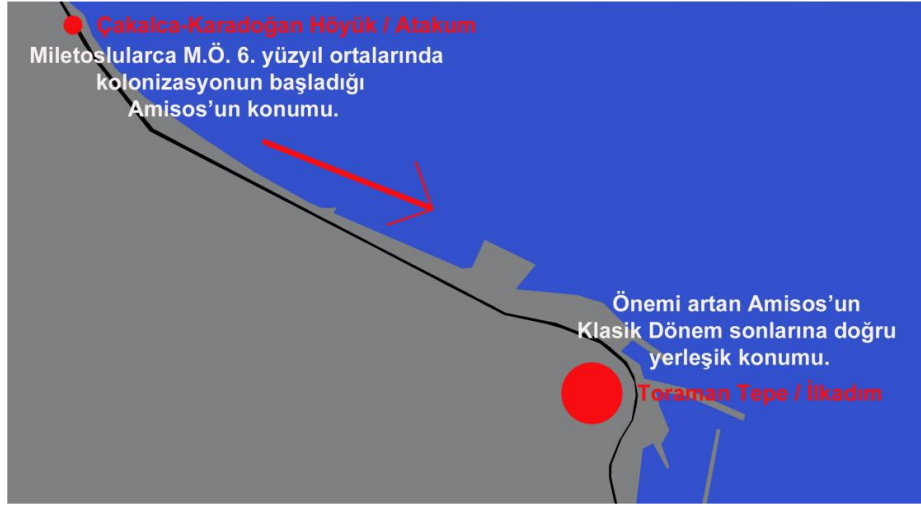
Amisos kentinin kimler tarafından kurulmuş olduğu ihtilaflı bir durumdadır. Theopompos'tan (MÖ 380-315) yaptığı bir alıntıya istinaden Strabon, Amisos'tan bahsederken, Zenodotos'tan farklı olarak, buranın ilk defa Miletoslular tarafından, ikinci kez bir Kappadokialı lider tarafından ve üçüncü kez de Athenokhos ve Atinalılar tarafından kolonize edildiğini ve kent adının son aşamada "Peiraieus" olarak değiştirildiğini kaleme almıştır (Strabon, XII. 3. 14). Peseudo-Skymnos ise Amisos'tan söz ederken kentin, Leukosyria Ülkesi'nde yer aldığını ve bir Phokaia kolonisi olduğunu belirtirken Herakleia'dan 4 yıl önce kurulmuş olduğunu ifade etmiştir (Atasoy, 1997, s. 36). Arrianus ise Amisos'un, Hellen kenti olduğunu ve Athenalılarının bir kolonisi olarak deniz kenarında kurulduğunu belirtmiştir (Arrianus, XV. 3).

Antik kaynaklarda olduğu gibi modern kaynaklarda da kentin kuruluşuna ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır. Tsetskhladze, Amisos'un kolonizasyon sürecinin MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreği ile sonu arasında başladığını (Tsetskhladze, 2006, s. LXVI) ve Miletosluların koloni kurmak maksadıyla MÖ 564 yılında Amisos'a geldiklerine değinir (Tsetskhladze, 2010, s. 80). Atasoy ise bu tarihi, MÖ 563 yılı olarak ifade ederken (Atasoy, 1997, s. 36), kentin kuruluşunun dört aşamada gerçekleştiğini ve ilk aşamada MÖ 6. yüzyılın başında, Sinop'ta bir koloni kuran Miletosluların küçük bir yerleşim olan Amisos'a egemen olup Karadeniz ile Anadolu'nun içlerini bağlayan ticaret yolunun başlangıcı olarak kullanıldığını belirtmektedir (Atasoy, 1997, ss. 37-38). Kentin kuruluş tarihi için Korenjak, MÖ 564/563 yıllarını (Korenjak, 2003, s. 112) Keskin ise MÖ 564 yılını ortaya koymaktadır (Keskin, 2005, ss. 20, 23).

Bilabel, Miletos ve Phokaiialılar'ın işbirliği yaparak Amisos'u kurduğunu söylerken (Bilabel, 1920, ss. 29-30), kentin MÖ 560'larda kurulduğunu ifade eden Ehrhardt, bu görüşe karşın Phokaiialılar'ın MÖ 544'te artan Pers tehlikesine karşı şehirlerini terk etmiş ise halkın en azından bir kısmının Amisos'a doğru yönelmeleri gerekirdi ancak bu duruma dair herhangi bir bilginin bulunmamasından dolayı Amisos'un kuruluşunda Phokaiia'nın yardımının olamayacağını ifade etmektedir (Ehrhardt, 1988, ss. 59-60). Konuya ilişkin olarsak Hammond, Amisos'un Phokaiialılar'ın Miletoslular'a yardım etmesiyle kurulduğunu (Hammond, 1959, s. 114) Roebuck, kenti tek başlarına Phokaiialılar'ın (Roebuck, 1959, s. 120, dip not. 27), Miltner ise başka halklardan yardım almadan Amisos'un Miletoslular tarafından kolonize edildiğini belirtmektedir (Miltner, 1939, s. 194). Carolus Mullerus ise Leukosyria Ülkesi'nde yer alan Amisos'un Atinalılar ve Phokaiialılar tarafından kurulduğunu ve Herakleia'dan 4 yıl önce kurulan bir koloni kenti olduğunu ifade etmektedir (Mullerus, 1855, s. 235).

Genel olarak kentin kuruluşunda Miletoslular, Atinalılar ve Phokaiialılar üçleminden söz edilmektedir. Kentin koloni olarak kuruluşuna ilişkin ipucu veren arkeolojik veriler ilk kez, 2009 yılında Samsun Müze Müdürlüğü tarafından yapılan bugün Çakalca-Karadoğan Höyüğü kurtarma kazısında ortaya çıkarılmıştır (Çiz. 1). Samsun'un Atakum İlçesi, Büyükoyumca Mahallesi, Kurupelit Mevkiinde yer alan Çakalca-Karadoğan Höyüğü kazılarında görev alan Şirin ve Kolağasıoğlu tarafından arkeolojik buluntulara dayanılarak kentin MÖ 6. yüzyılın ortalarında Miletoslular tarafından kolonize edildiği ortaya konmuştur (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a, s. 37). Höyüğün eteklerinde yapılan kazılarda Arkaik ve Klasik Dönem'e ait siyah ve kırmızı figürlü seramik parçaları (Şirin, 2020, s. 513-551), MÖ 6.

yüzyılın ortalarına tarihlenen pt.'den (pişmiş toprak) yapılmış Kybele ve Kore heykelcikleri ile aynı yüzyıla ait grafitili seramik parçaları, kentin kuruluş dönemine ve özellikle dini yaşantısına ilişkin izleri açıkça ortaya koymaktadır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a).

Çiz. 1: Kentin, kolonizasyon sürecinde ilk temellerinin atıldığı Çakalca-Karadoğan Höyüğü ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru ikinci kez temellerinin atıldığı Toraman Tepe ve çevresi (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a, çiz. 3, s. 40).

MÖ 6. yüzyılın ortalarında Miletoslularca kolonize edilerek kurulan kent, yirmi yıl içerisinde I. Darius Dönemi'nde Pers egemenliğine girerek MÖ 544'te Kappadokyalılar tarafından ikinci kez kurulmuştur (Strabon, XII. 3. 14; Atasoy, 1997, ss. 37-38; Keskin, 2005, ss. 22-23; Öztürk, 2011, s. 463). Med ve Pers istilasından korumak amacıyla Phokialılar'a yerleşme izni verilmesi ve kentin büyüüp gelişmesi Amisos'un üçüncü kuruluş aşamasını (Atasoy, 1997, ss. 37-38) ve son olarak da MÖ 437'de Sinop'tan gelen Atinalılar'ın Amisos'a yerleşmesi ve kentin adının "Peiraios" olarak değiştirilmesi şeklindedir (Strabon, XII. 3. 14; Atasoy, 1997, ss. 37-38; Emir, 2012, s. 669). Kent için ifade edilen çeşitli aşamalarındaki kuruluşunu, zaten kurulmuş olan kentteki egemenliğin değişmesiyle oluşan gelişmeler şeklinde olduğunu belirtmek daha doğru olacaktır. Çünkü koloni öncesinde adı bilinmiyor olsa da bu bölgede yaşayan ve kıyı ticareti yapıp farklı coğrafyalarla ticaret yapan bir halk yaşantısı bulunmaktaydı.

Amisos, MÖ 4. yüzyılın 1. yarısında (MÖ 380) Pers hakimiyetine girmiştir (Arslan, 2007, s. 39, dip not. 159). MÖ 4. ve 3. yüzyılda koloni

şehirleri gelişmeye başladığında, Ege Dünyası ile Karadeniz arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönde sıkı ilişkiler başlamış ve önceleri mal takasıyla başlayan ticaret, sikkenin basımıyla gelişerek devam etmiştir. Zenginleşen koloni kentlerinde sikke darp eden atölyelerin gelişmesiyle bir koloni kenti olan Amisos, antik dünyanın en kaliteli sikkelerinin basıldığı bir merkez konumuna ulaşmıştır (Olshausen, 2009, s. 10)

Makedonia Kralı Büyük İskender ile Pers Kralı III. Darius arasında gerçekleşen Arbela Savaşı'yla kent, Büyük İskender'in eline geçmiş ve eski ismi olan Amisos ismine tekrar kavuşmuştur (Summerer, 1999, s. 222). Amisos, Büyük İskender'in 10 yıl süren egemenliği boyunca, MÖ 323'e dek bağımsız bir kent olarak varlığını sürdürmüştür (Atasoy, 1997, s. 75; Summerer, 1999, s. 24; Keskin, 2005, s. 24; Kınacı, 2015, s. 203). Miletoslu kolonistlerce MÖ 6. yüzyılın ortalarında emporion seviyesinde bir kent olarak ilk temelleri, bugünkü Çakalca-Karadoğan Höyüğü'nde atılan Amisos, siyasi açıdan güçlenip ticari hacminin de genişlemesiyle MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru stratejik açıdan daha elverişli bir konuma sahip olan 16 km doğusundaki Toraman Tepe ve çevresine (İlkadım İlçesi) konumlanmıştır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a, s. 38) (Res. 1-2).

Res. 1: Çakalca-Karadoğan Höyüğü'nden genel görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a, res. 3, s. 8).

Res. 2: Toraman Tepe'den genel görünüm.

Orta Anadolu'dan gelen ticaret yollarının Karadeniz'le kesiştiği noktada yer alan modern Samsun'un kuzeybatısındaki Toraman Tepe, kentin ikinci temellerine ev sahipliği yapmıştır. Ancak Çakalca-Karadoğan Höyüğü kazılarında ele geçen Helenistik Dönem'e tarihlenen çeşitli buluntuların varlığı ile çevresindeki bu döneme ait mezarların tespit edilmiş olması, kentin ilk yerleşim alanının tamamen boşaltılmadığını göstermektedir.

Kentin, MÖ 6. yüzyılın başında Sinope'den Amisos'a gelen Miletoslularca Toraman Tepe'de kurulmaya başlandığı ve Bizans Dönemi'ne dek burada varlığını sürdürdüğü genel olarak kabul görmüştür (Atasoy, 1997, s. 46, 106-108; Summerer, 1999, s. 22; Keskin, 2005, s. 34). Ancak, Toraman Tepe üzerindeki Amisos'a ait tarihi veriler, MÖ 4. yüzyıldan önceye gitmemektedir (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016a, s. 37). Helenistik Dönem öncesine ait arkeolojik buluntular, kentin koloni döneminde ve Klasik Dönem'de Çakalca-karadoğan Höyüğü'nde kurulduğunu ve Helenistik Dönem'de Toraman Tepe'ye konumlandığını göstermektedir. Helenistik Dönem'de kentin yerleşim sahası ile nekropol alanı, İlkadım İlçesi'ne ait Liman, Cedit, Kalkanca, Baruthane ve Karasamsun Mahallelerinden oluşan geniş bir alanı kapsamaktadır. Ayrıca, kentin akropolü, 1954 yılında Amerikan radar tesisinin yapımıyla yoğun tahribata maruz kalmıştır (Atasoy, 1997, iii, dip not. 48, s. 48; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016b, s. 70). Askeri sahanın içinde bugün tahrip olmuş sur duvarları, sarnıç kalıntısı, Amisos'un idari ve dini yapılarının konumlandırıldığına ilişkin kısıtlı olsa bazı ipuçları bulunmaktadır.

Antik Dönem'de Pontus Bölgesi sınırları içinde kalan Amisos, Klasik Dönem'in sonlarına doğru ekonomik anlamda yükselişe geçerek Helenistik Dönem'de büyük bir ivme kazanmıştır. Kent, bu dönemde Karadeniz kıyılarında kurulmuş en önemli liman kentlerinden biri olarak tarih boyunca değerini korumuş, Halys (Kızılırmak) ve İris (Yeşilirmak) nehirleri arasındaki verimli topraklara sahip olmuştur. Toraman Tepe'nin doğusunda yer aldığı

düşünülen liman vasıtasıyla (Atasoy, 1997, s. 50) Amisos'un, Anadolu'nun iç bölgelerindeki kentlere, deniz yoluyla gelen malların aktarımını sağlayan stratejik bir misyonu bulunmaktadır. Ayrıca, bu liman Pontus Bölgesi'nin ticari kaynaklarını deniz aşırı kentlerle de buluşturan bir yapıya sahiptir. Amisos'un, Helenistik Dönem'de en önemli ticaret merkezi olan Atina ile ticari ilişkiler kurması (Summerer, 1999, s. 222) ve Delos'ta MÖ 2. yüzyılın 2. yarısında ticari temsilci bulundurması (Keskin 2005, s. 45), kentin ihracat hacmi hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

Helenistik Dönem'de, Ariobarzanes'in (MÖ 266/265-250) hakimiyet yıllarında Amisos, Pers kökenli Mithradates Sülalesi'ne ait krallığa dahil edilmiştir (Arslan 2007, s. 12-13). Kent bir süre sonra konumunun yarattığı avantajın katkısıyla Mithradates Krallığı'nın ekonomik anlamda en önemli yerleşimlerden biri haline gelmiştir (Arslan 2007, s. 58). Amisos kenti, ekonomik ve siyasal anlamda tarih sahnesindeki en parlak dönemini, VI. Mithradates zamanında (MÖ 120-63) yaşamıştır. Kral, VI. Mithradates, MÖ 1. yüzyılda Amisos'u tapınak ve saray gibi yeni yapılarla donatarak kentin ve krallığın sınırlarını genişletmiştir (Erciyas 2006, s. 198).

Krallığın genişleyen sınırları, VI. Mithradates ile Roma İmparatorluğu'nu karşı karşıya getirmiş, bu durum uzun yıllar süren savaflara neden olmuştur. Roma İmparatorluğu ile VI. Mithradates arasında süren zorlu savaflar nedeniyle Amisos, tarihinde bilinen ilk yangınla tahribata uğramıştır. Bölgede görevli olan Romalı generaller Lucullus ve Pompeius ile büyük mücadeleler içine giren VI. Mithradates, sonunda Roma İmparatorluğu'na yenik düşmüştür (Oktan, 2008, s. 49-50).

Pompeius, Amisos'tan ayrıldığında Pontos'u politik ve ekonomik sisteminde büyük değişiklikler yaparak feodal yapı yeniden canlandırılmış ve Amisos'un yayılım alanı genişlemiştir (Atasoy, 1997, s. 78). Özellikle Traianus Dönemi'nde (MS 98-117) Karadeniz'e kıyısı bulunan Sinope, Trapezus limanları gibi Amisos limanı da geliştirilerek önemli gelir ve zenginlik kaynağı olmaya devam etmiştir (Crow & Hill, 1995, s. 253-254). Kent, Bizans Dönemi'nde de stratejik konumunu devam ettirmiştir. Kentin ilk piskoposluğu MS 451 tarihli Khalkedon konsili sonrasında Amasya yardımcı piskoposu tarafından ifa edilmiş olup, bu durum 12. yüzyılın ortalarına dek sürdürülmüştür (Öztürk, 2011, s. 464).

2. KENTİN NEKROPOL ALANI

MÖ 6. yüzyılın ortalarında ilk olarak temelleri atılan kentin nekropol alanı için Çakalca-Karadoğan Höyüğü'nün 400 m kuzeybatısında açığa çıkan Klasik Dönem'e ait mezar stelleri bize önemli bilgiler sunmaktadır (Lafli,

2012, res. 12, s. 51; Temür, 2015, s. 817-826). Bu mezar stelleri, Amisos nekropolünün ilk olarak bu alan ve çevresinde oluşmaya başladığını göstermektedir.

MÖ 4. yüzyılın sonlarında Toraman Tepe ve çevresine konumlanarak ikinci kez temelleri atılan Amisos kentinin nekropol alanı ise hemen batısındaki Kalkanca ile Baruthane Mahallelerini, güneybatısındaki Karasamsun Mahallesi'ni ve batı yamaçlarındaki Liman, Cedit ile Selahiye Mahallelerini içine almaktadır. Ayrıca, kentnin nekropol alanında karşımıza çıkan mezar yapıları Atakum, Canik ve Tekkeköy İlçelerinde de yayılım göstermektedir.

Amisos nekropolü ve nekropolün yayılım alanlarında urne mezar kapları, basit toprak mezarlar, kiremit mezarlar, pt. lahit mezarlar, sandık mezarlar, khamosorion mezarlar, tümülüsler, yer altı kaya mezarları ve mezar stelleri olarak dokuz gruba ayırabileceğimiz mezar tipleri karşımıza çıkmaktadır. Bu mezar örnekleri, Geç Arkaik Dönem'den Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne dek kent nekropolü ve yayılım alanlarında ortaya çıkmıştır. Farklı dönemlere ait çeşitli mezar tipleri ve bu mezarlarda ortaya çıkartılan defin/mezar buluntularının varlığı, Amisos tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayan en önemli arkeolojik veriler olarak dikkate değerdir.

2.1. Urne Mezarlar

Amisos nekropolünde ve nekropolün yayılım alanında ortaya çıkan urne mezar kaplarının tümü farklı yer altı kaya mezarlarında ele geçmiştir. Urne kapları, pt. ve bronz olmak üzere iki farklı malzemeden yapılmıştır. Toplam 9 adet urne kabından, 7 tanesi tek kulplu pt. testi, biri tek kulplu ve diğeri ise iki kulplu (sadece parçaları ele geçmiş) bronzdan yapılmış testiden oluşmaktadır. Mezar kaplarında, kremasyon gömü şeklinin uygulandığını gösteren kemik kalıntıları ve küller bulunmuş olup urne kaplarından bazılarında da kurşundan yapılmış kapaklar yer almaktadır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018a, res. 13a-d, 19, 34, 38, 41-43e, s. 171-172, 175-177).

Urne mezarlar genel olarak yer altı kaya mezarlarına iki şekilde yerleştirilmiştir. Bunlardan ilki mezarların ana mekanlarına oyularak açılmış özel alanlar içerisine konularak üzerleri pt. stroter ya da sıva ile kapatılmış olanlar (Res. 3, 4, 5) ve defin klineleri ya da mezar zeminine doğrudan konulması suretiyle belirli bir özel alana yerleştirilmemiş olanlar (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018a, s. 178) (Res. 6, 7).

Urne mezarların sadece ikisinde bir defin buluntusu ele geçmiştir. Buluntulardan biri urne mezar kabının altına konulmuş 1 adet altın diadem

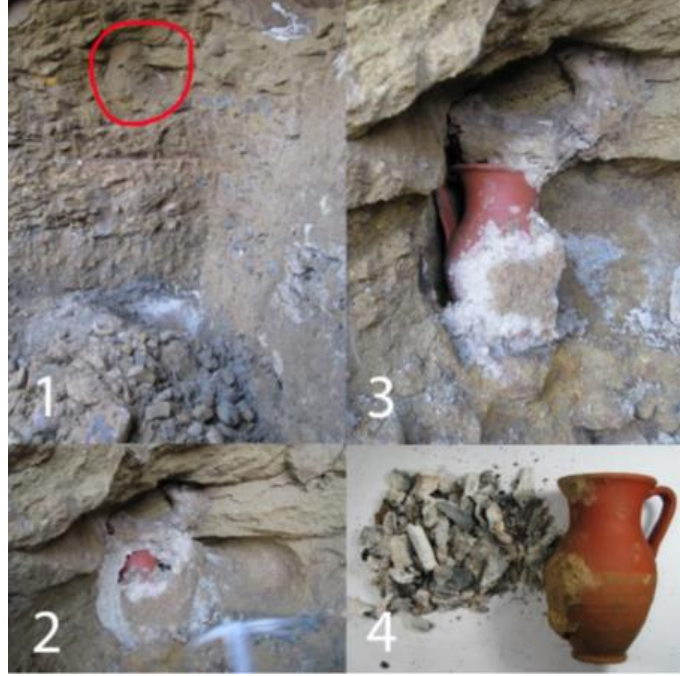
(Şirin & Kolağasıoğlu, 2018a, s. 171), diğeri ise yine urne mezar kabı içine konulmuş olan 1 adet altın diademdir. Amisos mezar tiplerinden biri olan urne kap mezarlar, kentin en zengin olduğu döneme MÖ geç 2. yüzyıl – MÖ 1. yüzyıl aralığına tarihlenmektedir.

Res. 3: Yer altı kaya mezarı içinde önu stroter ile kapatılmış olan tek kulplu bronz urne mezar kabından görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018a, res. 13a-14).

Res. 4: Yer altı kaya mezarı içinde nişe konulmuş olan iki kulplu bronzdan yapılmış urne mezarın kabına ait parçalarından görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018a, res. 33-34).

Res. 5: Yer altı kaya mezarı içinde duvara gizlenmiş olan tek kulplu pt. urne mezar kabının ortaya çıkarılışından görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016b, res. 7).

Res. 6: Yer altı kaya mezarı içinde ele geçen tek kulplu pt. urne mezar kabından görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018a, res. 19).

Res. 7: Yer altı kaya mezarı içinde ortaya çıkantek kulplu pt. urne mezar kaplarından görünüm (Şirin, 2017, res. 20a).

2.2. Basit Toprak Mezarlar

Amisos kentinin batı yamaçlarında 1991 yılında Samsun Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazısı çalışmalarında açılan sondajlardan 12 adet (Akkaya, 1993, res. 1-18, s. 207-209), kentin nekropol alanından 3 adet (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 10-11, s. 4; Şirin, 2022a, res. 6-7, s. 462) ve nekropolün yayılım alanında 1 adet (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018b, res. 2, s. 66) olmak üzere toplam 16 adet basit toprak mezar açığa çıkmıştır. Bu tip mezarlar, yapısı gereği fiziksel müdahaleye uğradığında tespit edilmesi oldukça zor olan mezar grubunda yer almaktadır. Tespit edilen mezarların hepsi, Müze denetimli kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Basit toprak mezarlar, arazinin konumuna göre yerleştirildikleri için belirgin bir yön birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Definlerin konuluş şeklini arazinin yapısı belirlemektedir. Bazı mezarlarda üstteki toprak kazıldığında ana kaya yapısı ortaya çıkmış ve ana kaya, mezarların yamaca yerleştirilmesinden dolayı oyularak kazılmış ve defin için düz bir zemin oluşturulmuştur.

Mezarların çoğunda herhangi bir buluntu ortaya çıkmamıştır. Bu durum mezarlardaki defin olayı gerçekleştirilen bireyin statüsünün belirlenmesini oldukça güçleştirmiştir. Mezarlarda, definlere inhumasyon gömü şekli uygulanmış olup definler, dorsal pozisyonda yatırılmıştır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 8; 2018b, res. 2, s. 67).

Genel olarak, Amisos nekropolünde ortaya çıkan basit toprak

mezarlar, “anakayanın oyulduğu tek definli basit toprak mezarlar” (Res. 8, 9) ve “anakayanın oyulduğu birden çok definli basit toprak mezarlar” (Res. 10) olarak iki gruba ayrılmıştır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 8-9). Ortaya çıkan basit toprak mezarların daha çok halka hitap eden örnekler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buluntu veren mezarlar Roma İmparatorluk Dönemi’nin MS 2. yüzyılına tarihlenmektedir. Buluntu vermeyen mezar örnekleri ise genel olarak Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi’ne, tarihlendirilmesi uygun görülmüştür (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 9).

Res. 8: Amisos kent yamaçlarında ortaya çıkan, ana kayanın oyularak zeminin düzleştirildiği tek definli basit toprak mezar örneği (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 3-4).

Res. 9: Tekli gömü, basit toprak mezarlardan görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 7, 10-11).

Res. 10: Çoklu gömü, basit toprak mezarlardan görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 10).

2.3. Kiremit Mezarlar

Amisos nekropolünde 11 adet (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 15a-c, 20, 21a-b, 24a-c, s. 5-8; Şirin, 2022a, res. 2-5, 8-12b, s. 461-463), nekropolün yayılım alanında ise 5 adet (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 12a-14d, s. 4-5; 2018b, res. 3-6, s. 67) olmak üzere toplam 16 adet kiremit mezar ele geçmiştir.

Diğer mezar örneklerinde olduğu gibi kiremit mezarlarda da arazinin konumuna göre yerleştirildikleri için belirgin bir yön birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Genellikle arazinin hafif eğimli kısımlarına yerleştirilmişlerdir. Ortaya çıkan kiremit mezarlar içinde, stroterlerin karşılıklı çatılarak oluşturulduğu mezar tipleri yoğunluktadır. Mezarların bir kısmında mezar buluntusu ele geçmiş olup definlere inhumasyon gömü şekli uygulanarak dorsal pozisyonda toprak zemine yerleştirilmişlerdir.

Kiremitlerle yapılmış bir evin çatısı formundaki bu tip mezarlar, “kiremit çatma mezarlar” (Res. 11-12), “kiremit tabanlı mezarlar” (Res. 13), “kiremit destekli mezarlar” (Res. 14) ve “iç bükey kiremitli mezarlar” (Res. 15) olmak üzere dört farklı tipte gruplandırılmıştır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 8-9).

Amisos nekropolünde ortaya çıkan kiremit mezarlar, daha çok halka hitap eden örnekler olarak kullanılmışlardır. Buluntularıyla ele geçen mezarlar, Roma İmparatorluk Dönemi'nin MS 2.-3. yüzyıllara tarihlenmektedir (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 7; 2018b, s. 67; Şirin, 2022a, s. 454). Buluntu vermeyen örneklerin ise Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmesi uygun görülmüştür (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 8-9).

Res. 11: Kiremit çatma mezarı örneklerinden görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 12b, 15a).

Res. 12: Kiremit çatma mezarından görünüm (Şirin, 2022a, res. 2).

Res. 13: Kiremit tabanlı mezar örneği (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 20).

Res. 14: Kiremit destekli mezar örneklelerinden görünüm (Şirin & Kolağasıoğlu 2017: res. 13b; Şirin, 2022a, res. 8).

Res. 15: İç bükey kiremitli mezar örneği (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, res. 14a).

2.4. Pişmiş Toprak Lahit Mezarlar

Amisos nekropolü ve nekropolün yayılım alanında açığa çıkan lahit tipi mezarların hepsi pit.'den yapılmış torpil formlu mezar örnekleridir. Toplam 16 adet olan lahit mezarlar, kentin yer altı kaya mezarları içerisinde ele geçmiştir (Şirin, 2017, res. 5, 8, 16, 31, 46a-b, 53a-b, s. 89-99).

Pt. lahitler, baş kısımlarında olmak üzere tek (Res. 16), baş ve ayak kısımlarında olmak üzere çift kapaklı (Res. 17) olarak iki farklı forma sahiptir. Lahitler, mezar içlerine tekli ve çoklu olmak üzere çeşitli sayılarda belirli bir yön birliği olmaksızın yerleştirilmişlerdir. Bu tip mezarlar yer altı kaya mezarları içinde, mezarın ana mekan zemininde (Res. 18), kline üzerinde (Res. 19), ana mekanın lahit formuna göre tekne biçiminde oyularak hazırlanmış zemin üzerine ve üst üste lahitlerin konulması şeklinde yerleştirilmişlerdir (Şirin, 2017, s. 100) (Res. 20).

Lahit gömülerde definlere inhumasyon gömü şeklinin uygulanarak definlerin dorsal pozisyonda yatırılmaları ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Pt. lahitler, ait oldukları kişi veya kişilerin sosyo-ekonomik konumları hakkında da ipuçları vermektedir. Belirli bir ekonomik gelirin varlığını gösteren lahitlerin, inhumasyon ve kremasyon uygulanan gömülerle birlikte görülmesi de Amisos nekropolündeki ölü gömü kültürünün zenginliğini ortaya koymaktadır (Şirin, 2017, s. 100).

Lahitlerin yapımında kullanılan malzemenin seçiminde toprağın tercih edilmesi, bölgenin jeolojik yapısıyla ilişkili olup maliyet açısından da

pahalı olmamasıyla ilişkilidir. Lahitler, kabartma şeklinde yatay ve dikey şeritlerle dekoratif olarak betimlenmiş veya sade formda süslemesiz olarak işlenmişlerdir. Pt. lahitler genellikle, MÖ 2. yüzyıl - MÖ erken 1. yüzyıl aralığına tarihlenmekte olup bu dönemde pt.'den yapılmış lahitlerin insanlar tarafından tercih edilerek kullanım görmesi de kentte bu işle uğraşan yerel lahit ustalarının varlığına işaret etmektedir (Şirin, 2017, s. 100).

Res. 16: Tek kapaklı lahit mezar örneği (Şirin, 2017, res. 22).

Res. 17: Çift kapaklı lahit mezar örneği (Şirin, 2017, res. 53a).

Res. 19: Mezarın zeminindeki lahit mezarlardan görünüm (Şirin, 2017, res. 48).

Res. 18: Kline üzerine konulmuş lahit mezarlardan görünüm (Şirin, 2017, res. 31).

Res. 20: Mezarın ana mekanı zeminin lahit için oyulduğu gruba örnek (Şirin, 2017, res. 7).

2.5. Sanduka Mezar

Kent nekropolünde sanduka mezar tipinde bugüne dek bir örnek açığa çıkmıştır (Res. 21). Mezar, yüzeyden 1.26 m derinliğe dek ana kaya yapısının 2.50 x 0.86 m ölçülerinde dört köşeli olarak oyulmasıyla yapılmıştır. Üst kısmı tuğla ile örülmüş ve 0.32 x 0.32 m ölçülerinde pt. plakaların tabana döşenmesiyle mezar yapısı sanduka formuna kavuşturulmuştur. Mezar içi, kırmızı renkli harçla sıvanmış ve üstü dikdörtgen formlu 3 blok taşla kapatılmıştır (Res. 17). Mezarda çoklu gömü gerçekleştirilmiş olup definlere inhumasyon gömü şekli uygulanmıştır. Mezarda herhangi bir buluntu ele geçmemiştir (Ünan, 2010a, lev. lxx-2, lxx-1, s. 32). Mezar yapısının hemen yanında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenebilecek mimari kalıntıların ışığında mezarı Bizans Dönemi'nin erken evrelerine tarihlendirmek olasıdır.

Res. 21: Sanduka tipi mezardan görünüm (Ünan, 2010a, lev. lxx-2).

2.6. Khamosorion mezarlar

Amisos nekropolünün yayılım alanında bir örnek olarak karşımıza çıkan khamosorion tipi mezarın tekne kısmı ana kayaya oyularak açılmıştır (Res. 22) Mezar, doğu-batı uzantılı olup 2 m uzunluğunda ve 0.70 m genişliğindedir. Kapak taşının bir kısmı kırılmış olup teknenin çok az kısmını örtmektedir (Res. 18). Kaba bir işçilikle yapılmış olan mezarda herhangi bir buluntu ele geçmemiştir (Ünan, 2010a, lev. lxx-1, s. 34).

Res. 22: Khamosorion tipi mezardan görünüm (Ünan, 2010a, lev. lxix-1).

2.7. Tümülüsler

En büyüğü 200 m çapında ve 20 m yüksekliğinde olan tümülüsler, kentnin nekropolünde ve nekropolün yayılım alanında karşımıza çıkan yığma tepelerden oluşan mezar tipleridir. Tümülüsler genellikle tek olarak yapılmışken yan yana iki tane yapılmış örneklerde bulunmaktadır¹.

Tümülüsleri tek odalı², iki ve üç odalı (Atasoy, Endoğru & Dönmez, 2005, plan 1-2, s. 154-156) (Res. 23), tek ve iki dromoslu (Ünan, 2010a, lev. ccxxxiii-2, ccxxxiv-1-2, ccxxxv-1-2, ccxxxvi-1-2, ccxxxvii-1-2, s. 105-107) (Res. 24), ana kayaya doğrudan oyulmuş (Ünan, 2010a, lev. ccxxxii-1, s. 103) (Res. 25), beşik tonozlu (Ünan, 2010a, lev. ccxxxvii-2, s. 105-107) ve kesme blok taşlarla bindirme tekniğiyle yapılmış (Ünan, 2010a, lev. ccxxxiii-2, ccxxxiv-1-2, s. 105) örneklerle (Res. 26) birlikte iç mekan olarak sıvalı-boyalı (Atasoy, Endoğru & Dönmez, 2005, res. 7, s. 155-156) ve sıvasız olarak alt gruplara ayırmak mümkündür.

Kentin nekropolünde yer alan Baruthane Tümülüsleri'nde ele geçen seramik parçaları, "ΔΟΥ ΔΙΟ" yazılı damgalı amphora kulpu ve unguentarium parçaları, mezarın Helenistik Dönem'e tarihlendirilmesinde önemli veriler sunmuştur (Atasoy, Endoğru & Dönmez, 2005, s. 153-165). Tarihi tespit edilen örnekler Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne yerleştirilmekte

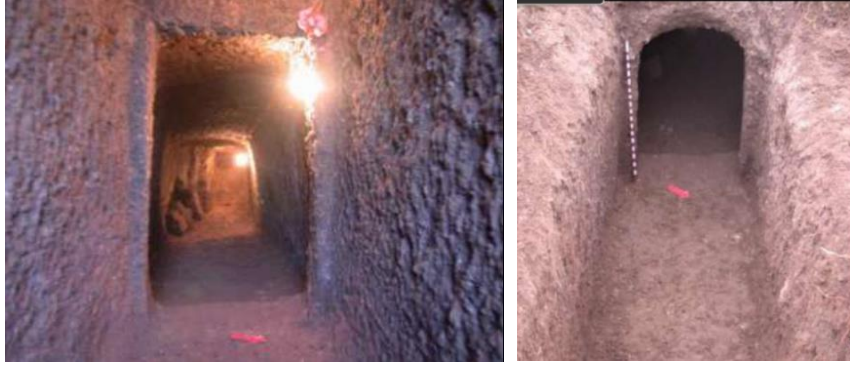
¹ Örneğin Uzgur, Baruthane ve Toptepe tümülüsleri.

² Toptepe küçük tümülüs.

olup tarihlendirilmesi yapılamamış olan örneklerin de bu dönemlere tarihlendirilmesi mümkündür (Ünan, 2010a, s. 104-110, 114).

Res. 23: Çok odalı ve sıvalı olan Baruthane Tümülüslerinden görünüm (Ünan, 2010a, lev. ccxlviii-2).

Res. 24: İki dromoslu olan Dondurtepe tümülüsünden görünüm (Ünan, 2010a, lev. ccxxxvi-1, 2).

Res. 25: Ana kayaya oyulmuş tümülüsün defin odasından görünümü (Ünan, 2010a, lev. ccxxxix-1).

Res. 26: Kesme blok taşlarla yapılmış olan Demirkent tümülüsünden görünüm (Ünan, 2010a, lev. ccxxxv-1).

2.8. Yer Altı Kaya Mezarlar

Amisos nekropolünde oldukça yoğun olarak tespit edilen yer altı kaya mezarları, genellikle konglomera kayaç yapısına oyulmuş bazen de kumlu yapıdaki kayaç yapısına oyularak yapılmıştır. Bu tip mezarlardaki yoğunluğu, 2-3 m gibi birbirlerine çok yakın mesafede dört farklı mezarın tespit edilmesiyle açıklamak mümkündür (Şirin & Kolağasıoğlu, 2016b, kroki 1, res. 4, s. 72). Sadece kentin nekropolünde değil teritoryumunda da bu tipteki mezarlar oldukça yoğundur.

Arazinin eğimli ve tepelik alanlarına giriş kısmından itibaren oyulan mezarlarda belirgin bir yön birliği yoktur. Mezarların konumunu arazinin topografik özellikleri yön vermiştir. Genellikle yüzeyden 2-4 m derinlikte ortaya çıkan bu tip mezarlar, kendi içinde oldukça farklı planlara sahiptir.

Bugüne dek açığa çıkan mezarların en erkeni yakınında ele geçen mezar stellerinden dolayı Klasik Dönem'e tarihlendirilerek Helenistik-Roma Dönemi mezarlarının öncüsü olarak değerlendirilmiş olsa da (Akyüz, 2013, res. 1-3, 6-8, s. 36, 38) daha net veriler ışığında bu tip mezarları, kent nekropolünde MÖ 4. yüzyılın sonları (Erciyas, 2001, s. 195-219) ile MS 4.

yüzyıla (Şirin, 2019, s. 238-278) dek oldukça geniş yüzyıl aralığına görmek mümkündür. Ayrıca, Helenistik Dönem’de yapılmış bir mezar yapısı bazen Roma İmparatorluk Dönemi’nde de tekrar kullanıma sahne olmuştur (Şirin, 2021a, s. 285-320; 2021b, s. 100-129; Şirin, Kolağasıoğlu & Yiğitpaşa, 2018, s. 86).

Yer altı kaya mezarları çoğunlukla tek ve çok odalı³ planda olup (Res. 27) ana mekan, defin klinesi ya da defin nişinden oluşmaktadır⁴ (Res. 28-29-30). Bazı örneklerde sadece ana mekan bulunmakta⁵ (Res. 31) iken bazı mezar yapıları da sıvalı (Ünan, 2016, res. 4-9, 17-21, çiz. 1, s. 171-194) olarak yapılmıştır. Ana mekanda define kremasyon gömü şeklinin uygulanarak kemiklerinin urne kaplara konulduğu ve sadece pt. lahitlerin mezar içine yerleştirildiği yer altı kaya mezarı örnekleri de karşımıza çıkmaktadır. Sayıları çok az olsa da iki ve üç odalı mezar örnekleriyle birlikte sanduka şeklinde defin bölmeleri ve defin tekneleri şeklinde planlara sahip mezar yapıları da bulunmaktadır (Şirin, 2019, res. 5, s. 252) (Res. 32-33). Kentin en zengin olduğu Helenistik Dönem’de bu tip mezarlarda ele geçen altın buluntular oldukça kaliteli bir işçiliğe sahiptir (Şirin ve Yiğitpaşa, 2021, s. 143-216) (Res. 34).

Res. 27: İki odalı yer altı kaya mezarından bir örnek (Ünan, 2010a, lev. ccxxı-1-2).

³ Ayrıca, tek ve çok odalı mezarlar kendi içinde de “sekili”, “nişli”, “klineli”, “sekili ve nişli” olarak alt gruplara ayrılmış olup bilgi için bkz; Ünan, 2010a, s. 51-99.

⁴ Defin klineli mezar örneği için bkz; Şirin, 2022b, çiz. 1, res. 4-5, s. 11; Defin nişli mezar örneği için bkz; Ünan, 2010a, lev. clxxıı-1-2, clxxııı-1-2, s. 80; Defin klineli ve nişli mezar örneği için bkz; Şirin & Yiğitpaşa, (Baskıda).

⁵ Şirin, Kolağasıoğlu & Yiğitpaşa, 2018, res. 3-4, s. 83.

Res. 28: Defin klineli yer altı kaya mezarından görünüm (Şirin, 2022b, res. 5).

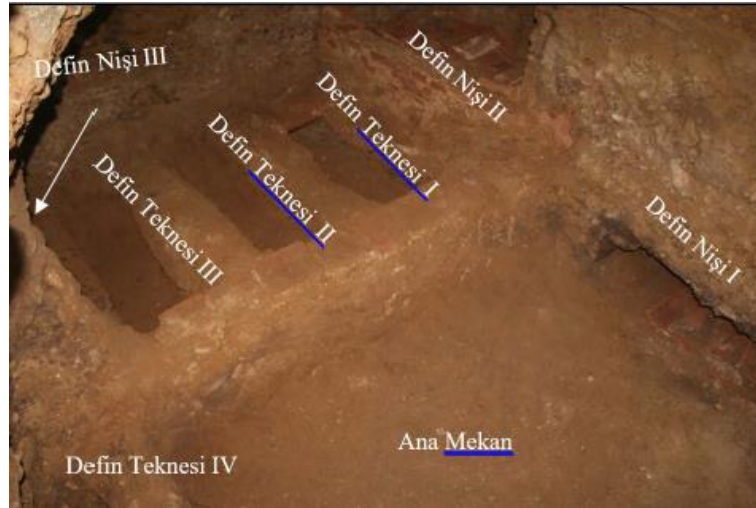
Res. 29: Defin nişli yer altı kaya mezarı örneği (Şirin, 2021a, res. 24).

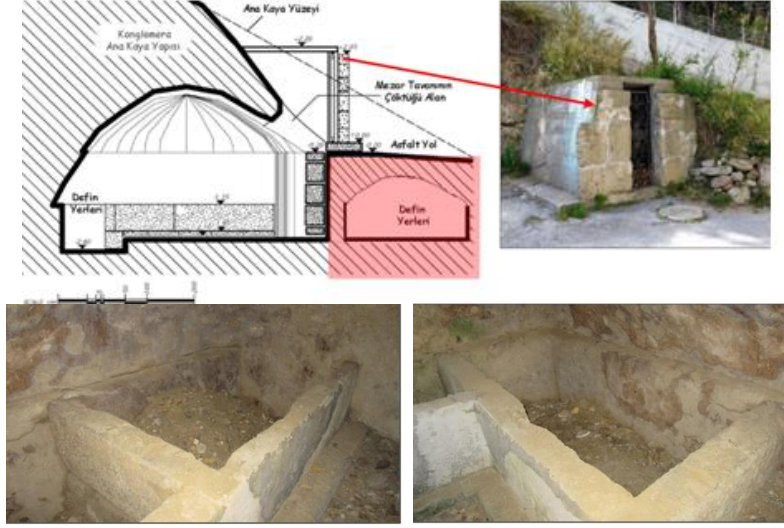
Res. 30: Defin nişli ve klineli yer altı kaya mezarından görünüm (Şirin, 2021b, res. 9-10, 13).

Res. 31: Sadece ana mekanı bulunan yer altı kaya mezarından görünüm (Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018, res. 14, 17).

Res. 32: Defin nişli ve tekneli yer altı kaya mezarından görünüm (Şirin, 2019, res. 5).

Res. 33: Sıvalı ve sanduka formu defin bölmeli bulunan yer altı kaya mezarından görünüm (Fotoğraf, Şirin, O. A.).

Res. 34: Yer altı kaya mezarlarından çıkan altın buluntulardan örnekler (Şirin & Yiğitpaşa, 2021, res. 2, 12, 14, 27-28, 36).

2.9. Mezar Stelleri:

Miletoslular'la kolonize edilen kentin ilk temellerinin atıldığı bugünkü Samsun'un Atakum İlçesi, Büyükoyumca Mahallesi, Kurupelit Mevkii'nde yer alan Çakalca-Karadoğan Höyüğü'nün 400 m kuzeybatısında açığa çıkan ve Klasik Dönem'e tarihlenen mezar stelleri (Akyüz, 2013, s. 33-

50; Temür, 2015, s. 817-826), kentin ilk nekropol alanına işaret etmektedir (Res. 35). Mezar stelleri, İyon heykel ekollerinin etkisinin açıkça görüldüğü ve Miletos merkezli heykeltıraşlık okullarının Pontos'ta dahil kuzeyde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (Temür, 2015, res. 1, s. 823).

Res. 35: Çakalca-Karadoğan Höyüğü yakınında ortaya çıkan Klasik Döneme tarihlenen mezar stellerinden görünüm (Akyüz, 2013, res. 2, 6; Temür, 2015, fig. 1).

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Amisos kentinin nekropolü ve teritoryumundaki mezar yapılarına baktığımızda yoğun olarak karşımıza çıkan mezar tipleri olarak yer altı kaya mezarları, basit toprak ve kiremit mezarlar, tümülüs ve pt. lahit mezarlar gömü geleneğinde tercih edilen tipler olarak ön plana çıkmaktadır. Arkeolojik kazı veya tespit çalışmalarıyla sayılarının artabileceği mümkün olabilir olan ancak şimdiki haliyle tekil örnekleri oluşturan khamasorion ve sanduka tipi mezarların fazla tercih edilmediğini belirtmek olasıdır.

Amisos nekropolünde yoğun olarak ortaya çıkan yeraltı kaya mezarlarının mimari yapısı ve defin buluntularının zenginliği, mezarların belirli statüyü gerektirdiğini gösterirken, Amisos nekropolünde ortaya çıkan basit toprak ve kiremit mezarların daha çok halka hitap eden örnekler olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şirin & Kolağasıoğlu, 2017, s. 8).

Mezar stelleri, kentin Klasik Döneminde gömü geleneğinde tercih

edilmiş olduğunu gösterirken Helenistik Dönemle birlikte yer altı kaya mezarları ortaya çıkmaya başlamıştır. MS 4. yüzyıla dek bu tipteki mezarların iç düzeninde farklılıklar olsa da yer altına oyularak yapıma şekilleri değişmemiştir. MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen ve bugün Amisos Hazinesi olarak bilinen mezar buluntularında, MÖ 4. yüzyıldaki Akhamenid kuyumculuğunun (Ünan, 2010b, s. 339; Şirin & Yiğitpaşa, 2021, res.1-26, s. 146-168) etkilerini görmek mümkündür. Kent nekropolü ve nekropolün yayılım alanında karşımıza çıkan mezarların en yoğun olduğu dönem MÖ 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyıl aralığıdır.

Kentin en zengin dönemini yaşadığı VI. Mithradates Dönemine tarihlenen mezarlarda ele geçen buluntularda kentin sosyal yaşantısındaki zenginliğe ışık tutmaktadır. Bu dönemde tarihlenen pt. kalıp yapımı kaselerin “Ephesos - Ionia” üretimi olması (Şirin, 2022b, kat no. 10, res. 20, s. 28-31, 41) bu dönemdeki ticaretle olan temaslarını yansıtmaktadır (Mentesidou, Şirin & Kolağasıoğlu, 2022, s. 224). Mezarlarda ele geçen altın buluntular, Helenistik Dönemde kentte, kuyumculuğa ilişkin olarak yerel bir atölyenin varlığına işaret etmektedir (Ünan, 2010a, s. 338; Şirin ve Yiğitpaşa, 2021, s. 194).

Kent mezarlarında ele geçen pt.’den yapılmış unguentariumlar yoğunluğu Helenistik Dönemde kentte bir atölyenin varlığını göstermektedir (Kaya & Temür, 2021, s. 147; Şirin, 2022b, s. 39). Bu dönemde yapılmış pt. heykelciklerde yine bu durumu destekler niteliktedir (Atasoy ve Zeyrek, 2004, s. 103-104). Dönemin geç evrelerinde Sinope gibi Amisos’un da Güney Karadeniz’deki başlıca ticari amphora merkezlerinden biri olduğu ve kentin mezar buluntuları arasında ortaya çıkan amphora örneklerinin, Geç Helenistik - Erken Roma Dönemi Amisos üretimi olan ticari amphoralar olduğu belirtmektedir (Lafli, 2006, s. 172).

Mezarlarda, kremasyon ve inhumasyon olmak üzere iki farklı şekilde gömü gerçekleştirilmiştir. Farklı mezar tiplerinde yoğun olarak karşılaşılan inhumasyon gömü şeklinde defin, dorsal pozisyonda mezar zeminine yatırılmışken kremasyon gömü şeklinde ise mezar tipi olarak urne mezar kapları tercih edilmiş ve bu kap mezarlar sadece MÖ geç 2. yüzyıl – MÖ 1. yüzyıl aralığında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kent mezarlarında hem tekli hem de çoklu gömüler gerçekleştirilmiştir.

Mezar buluntuları olarak ele geçen eşyaları, kişisel eşyalar (kolye, yüzük, ayna vb. gibi), gündelik eşyalar (amphora, kase, lagynos vb. gibi) ve hediye eşyalar (figürinler, minyatür kaplar, beyaz lekythoslar vb. gibi) olmak üzere üç farklı grupta değerlendirmek mümkündür.

4. SUMMARY

In the Amisos necropolis and the spreading areas of the necropolis, there are 9 types of tombs that we can divide into 9 groups as urn burial vessels, simple earthen tombs, tile tombs, terracotta sarcophagi, cist tombs, chamosorion tombs, tumuli, underground rock tombs and grave steles. These tomb specimens have emerged in the urban necropolis and its expansion areas from the Late Archaic Period to the Early Christian Period. All of the urn burial vessels unearthed in the Amisos necropolis and the spreading area of the necropolis were found in different underground rock tombs. Urn pots are made of two different materials, terracotta and bronze. It consists of a total of 9 urn containers, 7 of which are made of terracotta jugs with a single handle, one made of single-handled and the other two-handled bronze jug.

A total of 16 simple earth graves were uncovered, 12 on the western slopes of the city of Amisos, 3 in the necropolis area of the city and 1 in the spreading area of the necropolis. Since the simple earthen tombs are placed according to the location of the land, it is not possible to talk about a clear unity of direction. The structure of the land determines the way the burials are placed.

A total of 16 tile graves were found, 11 in the Amisos necropolis and 5 in the spreading area of the necropolis. Since the tile tombs were placed according to the location of the land, it is not possible to talk about a clear unity of direction. They are usually located on gently sloping parts of the land. Among the tile tombs uncovered, the number of tomb types in which the stroters were formed by crossing each other are concentrated. These types of tombs, in the form of the roof of a house made of tiles, are grouped into four different types: "tile-roofed tombs", "tile-floored tombs", "tile-supported tombs" and "concave tiled tombs".

All of the sarcophagus type tombs are examples of torpedo-shaped tombs made of terracotta. A total of 16 sarcophagi were found in the underground rock tombs of the city. The sarcophagi have two different forms, with a single cover on the head and a double cover on the head and foot. The sarcophagi were placed in the tombs in various numbers, single and multiple, without a certain direction. These types of tombs were placed in underground rock tombs, on the kline, on the floor of the main space of the tomb, on the ground prepared by carving in the shape of a boat according to the sarcophagus form of the main space, and in the form of placing sarcophagi on top of it.

An example of the cist grave type has been unearthed in the city necropolis so far. The tomb was built by carving the bedrock structure from

the surface to a depth of 1.26 m, measuring 2.50 x 0.86 m, as four corners. The upper part was built with bricks and measures 0.32 x 0.32 m. By laying the plates on the floor, the tomb structure was transformed into a cist. Multiple burials were carried out in the tomb, which was plastered with red mortar and covered with 3 rectangular blocks of stone.

The hull part of the chamosorion type tomb, which is an example in the spreading area of the Amisos necropolis, was opened by carving into the bedrock.

The tumuli, the largest of which are 200 m in diameter and 20 m high, are the types of tombs consisting of masonry hills that are encountered in the necropolis of the city and in the spreading area of the necropolis. While the tumuli were generally built as one, there are examples of two built side by side. It is possible to subdivide the tumuli into subgroups as plastered-painted and unplastered, with examples of one room, two and three rooms, one and two dromos, carved directly into the bedrock, barrel vaulted, and built with the overlapping technique of cut-off stones.

The underground rock tombs, which are very densely identified in the Amisos necropolis, were generally carved into the conglomerate rock structure and sometimes carved into the sandy rock structure. There is no apparent unity of direction in the tombs carved from the entrance to the sloping and hilly areas of the land. The location of the tombs was determined by the topographic features of the land. These types of tombs, which are generally found at a depth of 2-4 m from the surface, have quite different plans in themselves. A tomb structure built in the Hellenistic Period was sometimes used again in the Roman Imperial Period. The underground rock tombs are mostly in single and multi-room plan, and the main space consists of a burial kline or burial niche.

The items found as grave finds are divided into three categories: personal items (such as necklaces, rings, mirrors, etc.), daily items (such as amphora, bowl, lagynos, etc.) and gift items (figurines, miniature vessels, white lekythoi, etc.) can be evaluated in different groups.

5. KAYNAKLAR

- Akkaya, M. (1993). Amisos Antik Kenti kurtarma kazısı, 3. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, (27-30 Nisan 1992, Efes), Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s. 207-2018.
- Akyüz, U. (2013). Samsun-Kurupelit'de ele geçen bir grup mezar steli ve Çakalca-Karadoğan höyük üzerine bir inceleme, *Kubaba*, 10(22), ss. 33-50.
- Arrianus, *Arriani Periplus Ponti Euxini: Arrianus'un Karadeniz seyahati*, Murat

- Arslan (çev.), Odin Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Arslan, M. (2007). *Mithradates VI Eupator: Roma'nın büyük düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul.
- Atasoy, S. (1997). *Amisos Karadeniz kıyısında antik bir kent*, Samoto Otomobil/Koç Holding, Samsun.
- Atasoy, S. & Zeyrek, T. H. (2004). Amisos (Eski Samsun) pişmiş toprak eserleri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nden Yayınlanmamış Örnekler, *Anadolu Araştırmaları*, 16(2), ss. 87-123.
- Atasoy, S., Endoğru, M. & Dönmez, Ş. (2005). Samsun-Baruthane tümülüsleri kurtarma kazısı, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 18(2), ss. 153-165.
- Bilabel, F. (1920). *Die Ionische kolonisation: Untersuchungen über die gründungen der Ioner, deren staatliche und kultliche organisation und beziehungen zu den Mauterstadten*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung M.B.H., Leipzig.
- Crow, J. & Hill, S. (1995). The Byzantine fortifications of Amastris in Paphlagonia", *Anatolian Studies*, 45, ss. 251-265.
- Cook, R. M. (1946). Ionia and Greece in the eighth and seventh centuries BC, *JHS*, 66, ss. 67-98.
- Ehrhardt, N. (1988). *Milet und seine kolonien*, Teil 1: Text, European University Studies, Publications Universitaires Europeennes, Frankfurt.
- Emir, O. (2012). MÖ VI. yüzyılda Samsun ve çevresinde kolonizasyon faaliyetleri, Mahmut Aydın, Bekir Şişman, Selahattin Özyurt, Hasan Atsız (ed.), *Samsun Sempozyumu*, C. 3, (13-16 Ekim 2011/Samsun), Ceylan Ofset, Samsun, ss. 663- 672.
- Erciyas, D. B. A. (2001). *Studies in the archaeology of Hellenistic Pontus: The settlements, monuments and coinage of Mithradates VI and his predecessors*, (Unpublished PhD Thesis), University of Cincinnati, Cincinnati.
- Erciyas, B. D. (2006). The Black Sea Region in the Hellenistic period: The Pontic kingdom, its settlements, monuments and coins, Burcu Deniz Erciyas ve E. Kogoral (ed.), *Black Sea Studies Symposium*, YAS 1, İstanbul, ss. 209-220.
- Hammond, N. G. L. (1959). *A history of Greece (to 322 BC)*, Published by Oxford at the Clarendon Press, Oxford.
- Kaya, B. & Temür, A. (2021). Amisos'tan bir grup mezar buluntusu: Unguentarium, *Tüba-Ked*, 23, ss. 141-160.
- Keskin, A. (2005). *Amisos şehrinin tarihi: Amisos ve Çevresi*, GRIN Verlag Publisher, Berlin.
- Kınacı, M. (2015). Antikçağ'da Pontos bölgesinin tarihsel coğrafyası, *CEDRUS The Journal of MCRI*, 3, ss. 181-229.
- Korenjak, M. (2003). *Die Welt-rundreise eines anonymen Griechischen autors (Pseudo-Skymnos)*, Published by G. Olms, Hildesheim.
- Lafli, E. (2006). Güney Karadeniz kıyılarında Hellenistik ve Roma dönemleri seramik arkeolojisi: Araştırmaların ulaştığı nokta ve genel değerlendirmeler: Geçici bir literatür tarama denemesi, Burcu D. Erciyas ve E. Kogoral (ed.), *Black Sea Studies Symposium Proceedings*, (16 – 17 Nisan 2004, Ankara), ss. 169-201.

- Lafli, E. (2012). Antik çağda Amisos, Mahmut Aydın, Bekir Şişman, Selahattin Özyurt ve Hasan Atsız (ed.), *Samsun Sempozyumu*, C. 3, (13-16 Ekim 2011/Samsun), Ceylan Ofset, Samsun, ss. 49-68.
- Mentesidou, E. T., Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2022). Roman Amisos: A study on graves and grave findings, David Braund, Angelos Chaniotis and Elias Petropoulos (ed.), *The Black Sea Region In The Context Of The Roman Empire*, International Symposium Dedicated In Memory Of Victor I. Sarianidi (5-8 May 2016, Athens), Committee For Pontic Studies, Athens, ss. 217-229.
- Miltner, R. F. (1939). Die erste milesische kolonisation im Südpontos, *Anatolian Studies Presented to W. H. Buckler*, Manchester, ss. 192-194.
- Mullerus, C. (1855). *Geographi Graeci minores*, Publisher Parisiis.
- Oktan, M. (2008). Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Pontos'da yapılan düzenlemeler, *Anatolia*, 34, ss. 47-75.
- Olshausen, E. (2009). *Bronzemünzen aus der zeit Mithradates' VI. im Museum von Samsun*, Geographica Historica – Beiheft 1, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Öztürk, Ö. (2011). *Pontus: Antikçağ'dan günümüze Karadeniz'in etnik ve siyasi tarihi*, Genesis Yayınları, 9, Ankara.
- Robinson, D. M. (1906). Ancient Sinope: First part, *AJP*, 27(2), ss. 125-153.
- Roebuck, C. (1959). *Ionian trade and colonization*, Published by the Archaeological Institute of America, New York.
- Solovyov, S. (2012). Karadeniz'de Yunan kolonileri, Necmi Karul (haz.), *Son Tunç Çağı'ndan Helenistik Döneme Anadolu'nun Arkeoloji Atlası 2*, Arkeo Atlas, 2012(1), ss. 380-385.
- Strabon. *Antik Anadolu coğrafyası*, Adnan Pekman (çev.), Vol. XII, XIII, XIV, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Summerer, L. (1999). *Hellenistische terrakotten Aus Amisos*, Geographica Historica, 13, Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Stuttgart.
- Şirin, O. A. (2017). Amisos'ta lahit mezar geleneği, *Amisos*, 2(3), ss. 86-126.
- Şirin, O. A. (2019). Amisos Nekropolü'nden Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir yer altı kaya mezarı ve defin buluntuları, *Amisos*, 4(7), ss. 238-278.
- Şirin, O. A. (2020). Çakalca-Karadoğan höyüğü kurtarma kazısı: Amisos'ta Miletos kolonizasyonuna dair buluntular, *Amisos*, 5(9), ss. 513-551.
- Şirin, O. A. (2021a). Amisos Nekropolü'nden geç Helenistik ve erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmış bir yer altı kaya mezarı, mezar buluntuları ve trepanasyonlu bir kafatası parçası üzerine bazı değerlendirmeler, *Amisos*, 6(11), ss. 285-320.
- Şirin, O. A. (2021b). Amisos Nekropolü'nden Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları üzerine bazı değerlendirmeler, *Amisos*, 6(10), ss. 100-129.
- Şirin, O. A. (2022a). *Amisos teritoryumunda VI. Mithradates dönemine ait bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları*, Davut Yiğitpaşa (ed.), Güven Ofset Yayınevi, Samsun.
- Şirin, O. A. (2022b). Amisos nekropolünden çatı kiremitli mezar örnekleri, *Amisos*,

7(13), ss. 447-468.

- Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2016a). *Çakalca-Karadoğan höyüğü: Arkaik dönemde Amisos ve Kybele kültü*, SAMTAB (Samsun ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birimi) Yayınları, 1, Samsun.
- Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2016b). Antik Amisos Kenti'nden bir yer altı odalı mezar örneği, *Bütünşehir Kent Kültür Dergisi*, 2(12), ss. 70-80.
- Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos Nekropolü basit toprak ve kiremit mezar geleneği, *Amisos*, 2(2), ss. 1-29.
- Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2018a). Amisos'ta urne mezar geleneği, *Amisos*, 3(4), ss. 167-200.
- Şirin, O. A. & Kolağasıoğlu, M. (2018b). Amisos'tan basit toprak ve kiremit mezar örneği, *Bütün Şehir Dergisi*, 3(18), ss. 64-68.
- Şirin, O. A. & Yiğitpaşa, D. (2021). Yeni veriler ışığında Amisos altın eserleri üzerine gözlemler, *ASOBİD*, 10, ss. 143-216.
- Şirin, O. A. & Yiğitpaşa, D. (Baskıda). Amisos nekropolünden bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları ile mühürlü amphoraları üzerine bazı Gözlemler, A. Aykut, H. Tekin, Ş. Aydıngün, T. Zimmerman, H. Aydıngün ve S. Gedik (ed.), *Halime HÜRYILMAZ'a Armağan Kitabı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınevi, Ankara.
- Şirin, O. A., Kolağasıoğlu, M. & Yiğitpaşa, D. (2018). Tekkeköy ilçesi kaya mezarları, Mehmet Yavuz Erler, Akın Temür ve Davut Yiğitpaşa (ed.), *Tekkeköy Tarihi, Dünden Bugüne: Antik Dönem*, C.1, Samsun, ss. 78-115.
- Temür, A. (2015). Thoughts on a grave stele from the classical period in Samsun Museum, *Bulleten*, 79(286), ss. 817-826.
- Tsetskladze, G. R. (2006). Revisiting ancient Greek colonisation, *Greek Colonisation an Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Gocha R. Tsetskladze (eds.), 5(1), Leiden-Boston.
- Tsetskladze, G. R. (2010). Hellen kolonizasyonu: Karadeniz, *Aktüel Arkeoloji*, 18, ss. 76-83.
- Ünan, S. (2010a). *Samsun ve çevresi mezar tipleri ve ölü gömme adetleri (MÖ III. bin-MS IV. yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ABD, Kütahya.
- Ünan, S. (2010b). Mezar buluntuları ışığında Samsun-Amisos'da Hellenistik dönem takıları, Gülten Eren Gümüştekin, Haldun Şekerci ve Fazlı Yıldız (ed.), 2. *Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu 2010. Kuyumculuk Anlayışında Küresel Değişim*, (4-6 Haziran 2010, Kütahya), Sempozyum Bildirileri Kitabı, Kütahya, ss. 336-342.
- Ünan, S. (2016). Amisos'da sıradışı bir yeraltı oyuğu oda mezar, *Tüba-Ar*, 19, ss. 171-230.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Uzman Orhan Alper ŞİRİN %50; Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA %50 oranda katkı sağlamıştır.

Gönderim Tarihi: 17.03.2023

Kabul Tarihi: 13.04.2023

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TÜRK DÜNYASI ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA; TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

A Research on University Students' Perception of the Turkish World; Case of
Tekirdag Namik Kemal Universty

Kübra ERHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
kerhan@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5391-8435

Ziya İNCE

Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
zince@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7389-8083

Vedat ŞAHİN

Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
vsahin@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5391-8435

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışma, Türk Dünyası'nı oluşturan bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile özerk yönetime sahip Türk toplulukları hakkında, üniversite öğrencilerinin mekânsal, tarihsel ve kültürel bilgi düzeylerine ilişkin algılarını ve Türk Dünyası'nın geleceği hakkında düşüncelerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden tarama deseni kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi ve Veterinerlik Fakültesi'nden 321 öğrenci oluşturmuştur. Araştırma kapsamında, öğrencilerin Türk Dünyasına yönelik algısını tespit edebilmek için araştırmacılar tarafından oluşturulan 17 maddelik anket uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testlerinde normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. İkili değişkenlerin analizinde Independent T testi, ikiden fazla değişkenlerin testinde Tek Yönlü Varyans Analizi testi uygulanmıştır. Tek Yönlü Varyans testi sonucunda anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Post Hoc testlerinden LSD yapılmıştır. Anket cevaplarının puan ortalamalarına göre öğrencilerin Türk Dünyası'na yönelik algılarının pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların sınıf seviyesi değişkenleri açısından yapılan testlerde anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. Cinsiyet ve fakülte türü değişkeni açısından yapılan testlerde ise anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılığın Fen Edebiyat Fakültesi ile Veterinerlik Fakültesi öğrencileri arasında, Spor Bilimleri Fakültesi ile Veterinerlik Fakültesi öğrencileri arasında olduğu görülmüştür. Araştırmada katılımcıların Türk Dünyası kavramını öncelikle ortak kültüre sahip ulus olarak algıladıkları, bağımsız Türk Cumhuriyetlerini genel olarak tanıdıkları ve Türk

Cumhuriyetlerinin siyasi, ekonomik, askeri birlikteliğinin Türk Dünyasının uluslararası platformda gücünü artıracacağı, Türk Birliğinin Kurulması gerektiği konusunda ortak fikre sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, üniversite öğrencileri, öğrenci algısı

Abstract

This study was carried out in order to determine the perceptions of university students about the spatial, historical and cultural knowledge levels and their thoughts about the future of the Turkic World, about the independent Turkic Republics that make up the Turkic World and the Turkic societies with autonomous administration. A quantitative research method of survey design was used in the study. The sample group of the research consisted of 321 students from the Faculty of Science and Literature, Faculty of Sports Sciences, and Faculty of Veterinary Medicine at Tekirdağ Namik Kemal University. Within the scope of the research, 17-item questionnaire created by the researchers was applied in order to determine the perceptions of the students towards the Turkic World. It was determined that the data obtained in the study showed normal distribution in the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk normality tests. Independent T test was used in the analysis of binary variables, and One Way Anova test was used in the test of more than two variables. LSD from Post Hoc tests was used to determine between which groups there were significant differences as a result of the One-Way Anova test. According to the average scores of the survey answers, it was determined that the students' perceptions of the Turkic World were positive. No significant difference was found in the tests performed in terms of the class level variables of the participants. A significant difference was found in the tests performed in terms of gender and faculty type variables. It was observed that this difference was between the students of the Faculty of Arts and Sciences and the students of the Faculty of Veterinary Medicine, between the students of the Faculty of Sport Sciences and the students of the Faculty of Veterinary Medicine. In the research, it was concluded that the participants perceived the concept of the Turkic World primarily as a nation with a common culture, they knew the independent Turkish Republics in general, and they had a common idea that the political, economic and military unity of the Turkish Republics would increase the power of the Turkic World in the international platform and that the Turkic Union should be established.

Keywords: Turkic World, Turkish Union, university students, student perception.

1. GİRİŞ

Türk Dünyası kavramıyla ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bunlardan, “bağımsızlığını kurabilmiş Türk devletleri ile çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Türk Bölgeleri” (Ceylan, 2014:147), “Türk milletini ortaya getiren unsurlara (soy, dil kültür, vatan, tarih, din) sıkı sıkıya bağlı cemiyetlerin oluşturduğu coğrafya” (Arslan, 2014:159), “Tüm Türk Soylu insanları kapsayan bir kavram” (Alkan, 2014:165) olarak tanımlanan Türk Dünyası kavramında coğrafi mekân ve kültürel unsurlar vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Türk Dünyası kavramı mekânsal olarak, geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu coğrafi mekân batıda Balkanlardan, doğuda Turfan Havzasına, güneyde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden kuzeyde Kazakistan’a kadar uzanır (Özey, 2015,2). Aynı zamanda bu kavram, ırkı olarak homojen, kültürel ve tarihsel birlikteliği olan nüfusu tanımlayan

kültürel bir kavramdır (Akengin,2017:10). Günümüzdeki idari bölünüşte, Rusya toprakları içerisinde yer alan Türk nüfusunun yaşamış olduğu muhtarlıklar ile Türk Dünyası'nın beşerî sınırları, idari sınırlarını aşmaktadır. Belirtilen sınırlar içinde Türkler çoğunluk olmakla birlikte, dünya genelinde geniş bir coğrafyada yaşamaktadırlar.

Tarihsel süreçte, kurmuş oldukları medeniyetlerle birlik ve beraberlik içinde yaşayan Türkler, köklü milletlerden biridir. Çarlık Rusya'sının 16 yy.'da Müslüman Kazan Hanlığı (1552) ve Astrahan Hanlığını (1556) hakimiyetine alarak başlattığı işgal hareketleri, 1897 yılına kadar Pamir Dağındaki Türkistan sınırlarını da hakimiyeti altına almasıyla 19. yy sonuna kadar devam etmiş, Türk ve Müslüman toprakları 300 yıldan fazla bir sürede (1552-1897), Rusya tarafından işgal edilmiştir (Hayit, 1987:21-22). 20 yy. başlarında I. Dünya Savaşı ve Bolşevik İhtilali beraberinde Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla da Türk Dünyası siyasi bütünlüğünü kaybetmiştir. Ancak 20 yüzyılın son on yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Kafkasya ve Orta Asya'da bulunan devletlerin bağımsızlığını kazanmasıyla yeni bir süreç başlamıştır (Akengin, 2017:1, Ivshina, 2021). Bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkiler "*Adriyatik'ten Çin Seddine*" konseptinin bir parçası olarak gelişmiş, etnik köken ve ortak geçmiş, Türkiye'nin yaklaşımında etkili olmuştur (Yılmaz, 2021:256-258). Türk Dünyasını oluşturan bağımsız Türk Cumhuriyetleri Orta ve Ön Asya'da yer almış olup bunlar; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'dir. Ayrıca Avrupa, Asya ve Kafkasya'da Özerk Türk Cumhuriyetleri ile Kosova, Batı Trakya, Kuzey Irak, Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ı) başta olmak üzere Türk Bölgeleri vardır. Yine iş, eğitim gibi çeşitli sebeplerle Dünya'nın pek çok ülkesinde azınlık olarak varlığını sürdüren Türk nüfusu yaşamaktadır (Özey, 2015:23-24, Doğanay,1995:136-137, Taşkaya, 2014:45-46, Bay vd., 2017:58).

Türk Cumhuriyetleri fiziksel bütünlüğü açısından değerlendirildiğinde Hazar Denizinin doğusunda yer alan bağımsız Türk devletlerinin birbirleriyle sınır bağlantıları mevcutken, Türkiye'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile kara sınırı bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin Nahçıvan ile Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ise birbirleriyle karayolu ulaşımı kesintisiz sağlanmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye ve Nahçıvan ile fiziki bağlantısı Ermenistan toprakları ile kesintiye uğramakta, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki Hazar Denizi ile Kazakistan ve Türkmenistan'a sınır komşudur. Türkiye'nin Azerbaycan dışında (Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı) diğer ülkelerle havayolu hariç doğrudan

ulaşım bağlantısı bulunmamaktadır. Mevcut demiryolu hattının Türkistan'a ulaşım bakımından büyük önem taşıması ve Hazar Denizi geçişi, Türkistan ülkelerinin doğu-batı ekseninde demiryolu inşası ve var olan hatların iyileştirmesinde Türkiye'nin bölge ülkelerle iş birliği yapması ve somut adımlara öncülük etmesi büyük önem taşımaktadır (Yılmaz, 2021:305).

Bağımsızlık sonrasında Türk devletleri arasında siyasi, savunma, sosyal-kültürel, ekonomik, ticari ilişkilerin kurulabilmesinin yolu açılmış bu bağlamda Türkiye öncü ve aktif bir rol oynamıştır. Söz konusu ülkeler ayrı özellik gösterdiklerinden, etnik ve kültürel ortak paydası vurgulanarak, ülkelere göre farklı politikalar geliştirilmiş ve izlenmiştir (Yılmaz;2021:258). Türk Devletleri içerisinde ise en çok Azerbaycan'la geliştirilen siyasi, askeri, kültürel ve ticari ilişkiler Haydar Aliyev'in ifadesiyle "tek millet, iki devlet" ve "kardeş ülke" şeklinde çeşitli söylemlere de yansımıştır. Bu olumlu atmosfer, Rusya'nın toprakları üzerinde yaşayan toplumlara karşı yürütmüş olduğu asimilasyon ve uygulanan politikaları neticesinde diğer bağımsız devletlerle başlangıçta oluşturulamamıştır Buna karşın Türkiye'nin ve diğer bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Uluslararası birliklere (BM, NATO, SCO, BDT, ECO..) üyelik ve Türk Cumhuriyetlerinin birbirleriyle kurmuş oldukları teşkilat ya da birlikler (TÜRKSOY, TİKA, TÜRKPA, TDİK, YTB...) vasıtasıyla uluslararası platformda etkinlikleri ve Türk ülkelerinin ortak hareketi güçlenmektedir.

Başta Türkiye olmak üzere Türk Dünyasının bağımsız devletleri, coğrafi konum olarak stratejik bir noktada yer alır. Türkiye'nin doğu-batı ekseninde birleştirici konumu, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin gerek alan (alansal genişliği ve coğrafi bütünlüğü) gerekse sahip olduğu stratejik kaynakları (petrol, doğal gaz, tarımsal alan vb.) jeopolitik olarak başlı başına bir güç unsurudur. Bu açıdan kurulacak bir birlik Türk devletlerinin coğrafi konum, coğrafi güç ve bütünlüklerini güçlendirecektir. Evrensel ve bölgesel şartlar Türk Dünyası Birliğini zorunlu kılarken, birlik üyelerinin politik ve diplomatik güçlerini artıracak, ekonomik artılar paylaşılarak iktisadi gücü yükseltecektir. Ortak kültürel değerler, sosyal ve kültürel ilişkilerin başat aktörü olurken, askeri güçlerin koordineli çalışması etkin bir caydırıcılığa zemin hazırlayacaktır (İlhan, 1999, Demirok, 2019:14, İlhan, 2006). Türk birliği olgusunun gerçekleştirilebilmesi için Türk Dünyasını oluşturan toplumların ortak paydada hareket etmeye yönelik algılarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu algılar ekonomik, siyasi, eğitim vb. alanlarda atılacak olan adımların belirlenmesinde çok önemlidir (Bay vd, 2017:61). Bu bağlamda Türk Dünyasına yönelik algı ve bilgi düzeyi ülkenin geleceği olan genç nesil örnekleminden tespit edilmeye çalışılmıştır.

1.1. Literatür Taraması

Türk Dünyasıyla ilgili genel ve ülkeler bazında fiziki, beşerî, ekonomik, siyasal, jeopolitik gibi çeşitli yönleriyle ele alan çalışmaların yanı sıra ülkeler arasındaki ilişkileri ve Türk Dünyası kavramını coğrafi mekân, tarihi, soydaşlık, dil-din-eğitim gibi kültürel özellikleriyle değerlendiren birçok akademik çalışma yapılmıştır. Hayit (1987), “*Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam’ın Bugünkü Durumu*”, Doğanay (1995), “*Türk Dünyasının Siyasi Sınırları*”, Özey (2015), “*Türk Dünyası Coğrafyası*”, Arslan (2014), “*Kültür ve Milli Ülkü*”, Koday (2015), “*Türk Dünyası Coğrafyası ve Jeopolitiği*”, Aynural (2015), “*Güçlü Bir Türkiye ve Türk Dünyası*”, Akengin (2017) *Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik bir Değerlendirme*, Gömeç (2018), “*Tarihi Türk Coğrafyasının Genel Hatları*” Yılmaz (2021), “*Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirilmesi*” bunlardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca araştırma konusunu oluşturan Türk Dünyası Algısına yönelik makale ve tez çalışmaları da mevcuttur. Bunlardan; Alım (2009) tarafından yapılan “*Coğrafya Eğitimi Öğrencilerinin Türk Dünyası Algıları (Atatürk Üniversitesi Örneği)*”, adlı makalede örneklem grubunu Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalında öğrenim gören 217 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmada, öğrencilerin Türk Dünyası ve Türk Cumhuriyetlerine yönelik genel bilgi düzeylerinin iyi olduğu bunda ise eğitim programında Ülkeler Coğrafyası dersinin yer almasının etkili olduğu, Türk Dünyası anlam ve sınırları konusunda öğrencilerin soy, dil ve kültür öğelerine vurgu yaptıkları, Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin yetersizliğini ve coğrafi bir bütünlük oluşturmadığı önemli sorunlar olarak öne çıkartılmıştır.

Ulusoy’un (2009) “*İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerin Türk Dünyası ve Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Tutum ve Düşünceleri*”, adlı makalesinin örneklem grubunu 7. sınıf ilköğretim öğrencilerinden 129 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmada, Sosyal Bilgiler 4.- 7. sınıf programlarında Türk Dünyası ve Türk Cumhuriyetlerine yer verildiği fakat öğrenciler tarafından bunun yetersiz olduğu belirtilmiş, coğrafi konum ve Türk Dünyasının durumu hakkında öğrencilerin bilgi düzeyinin yeterli olmadığı, Türk Dünyasının ortak değerlerinin (dil, tarih, kültür bilinci) gelişmesi için çalışmalar yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Karaçalı’nın (2012) “*7. Sınıf Öğrencilerinin Zihin Haritasında Türk Dünyası Algısı*” adlı tezinde öğrencilerin Türk Dünyası algısının gerçek durumla ne kadar örtüştüğünün tespiti amacıyla farklı illerden (Ankara, Sinop, Şanlıurfa-Birecik) seçilmiş 449 7. Sınıf öğrencisi örneklem grubunu

oluşturmuştur. Araştırma sonucunda cinsiyet değişkenine göre kızların lehine, atlas bulundurma durumuna göre atlas bulunduranların lehine, il değişkenine göre Ankara’da yaşayanlar lehine, sınıf mevcudu değişkenine göre öğrenci sayısı 20’den az olan sınıflarda öğrenim gören öğrenciler lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Öğrencilerin %10’u Türk cumhuriyetlerinden iki ve daha fazla ülke bilirken %90’ını iki veya sadece tek bir ülkeyi bildikleri, en çok Türkiye ve KKTC’ni en az Kırgızistan’ı tanıdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Aktaş (2013) tarafından yapılan “*Sınıf Öğretmeni Adaylarının Türk Kimliği Dost ve Düşman Ülke Algıları*” adlı çalışmanın örneklemini 129 üniversite öğrencisi oluşturmuştur. Katılımcıların Türk kimliğini akademik, bir mekân sınırları dahilinde ve kültürel yönleriyle tanımlamalarının yanı sıra milleti bir arada tutan bayrak, dil, kültür, tarih gibi değerler öne çıkarılmış, ABD, İsrail ve Rusya düşman ülkeler olarak ilk sıralarda belirtilirken, dost, müttefik ülke olarak Azerbaycan ilk sırayı almıştır.

Topal (2014) tarafından yapılan “*Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Coğrafyasına İlişkin Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi*” adlı tez çalışmasının örnekleme grubunu Uşak Üniversitesi’nin farklı fakültelerinde öğrenim gören 800 öğrenci oluşturmuştur. Öğrencilerin Türk Dünyası Coğrafyası farkındalık düzeylerinin çok düşük olduğu, cinsiyet, fakülte ve öğrenim gördükleri alan değişkenlerine göre anlamlı farklılaşma görüldüğü tespit edilmiştir. En çok tanınan ülkeler Azerbaycan ve KKTC iken, en az tanınan ülke Kırgızistan olmuştur.

Taşkaya’nın (2014) “*Sınıf Öğretmenleri Adaylarının Türk Dünyası Algısı*” adlı makalesinde örnekleme grubunu oluşturan Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalında öğrenim gören 18 öğrencinin; Türk Devletlerini tam olarak tanımadıkları dolayısıyla bilgi düzeylerinin yeterli olmadığı, Türk Devlet ve topluluklarının birlik oluşturamamasının Türk Dünyasının en önemli sorunu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bay vd.’nin (2017) yapmış olduğu “*Türk Dünyası Birliği Algısı*” adlı makalede örnekleme grubunu 415 akademisyen oluşturmuştur. Katılımcılar; Türk Dünyası kavramını “ortak Türk medeniyet kökeni” olarak betimlemiş, Türk Birliğinin kurulmasının gerekliliği ve yararlılığı ortak paydasında görüş belirtmişlerdir.

Demirok’un (2019) “*Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı (Balıkesir Üniversitesi Örneği)*”, adlı tez çalışmasında ankete katılan 202 öğrencinin genel değerlendirmesi; bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin kardeş ülkeler olduğu, dünya siyasetinde etkin olabilmek için birlik olunmasının

gerekliliği ve ekonomik, siyasi, askeri alanda gelişmeleri, ABD'nin Türk Birliğine karşı oluşu, ortak görüşler olarak belirtilmiştir.

Makale ve tez konusu seçilen ve farklı sayılarda örneklem grubunu oluşturan akademisyen, niversite öğrencileri ve ilköğretim ğrencilerinin Türk Dünyası algılarında tarihi ve kültürel ortak değerleri ile bir birlik oluşturma fikri ne çıkan vurgulardır.

1.2. Amaç ve önem

Bu alışma niversite ğrencilerinin Türk Dünyasına yönelik algılarını incelemek ve Türk Dünyasının geleceğine yönelik düşüncelerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda niversite ğrencilerinin Türk Dünyası hakkındaki algılarının bazı değişkenlere göre değişip değişmediği araştırılmıştır. Konuya yönelik çalışmaların sınırlı olması sebebiyle alana katkı sağlayacağı düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Çalışmada "niversite ğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algısı nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu araştırma problemi doğrultusunda aşağıdaki alt problemler de cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

- Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili genel algıları nedir?
- Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algıları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algıları sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algıları fakülte türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyasında en çok görmek istedikleri ülkeler hangileridir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Üniversite ğrencilerinin Türk Dünyası algılarının test edildiği bu araştırmada, nicel araştırma yöntemi içinde tarama deseni kullanılmıştır. Araştırma kapsamında nicel ve nitel veriler ışığında tarama deseni kullanılarak, sayısal değerler tablolarla yansıtılmıştır. Tarama modeli, geçmişte veya günümüzde var olan bir durumu olduğu biçimde tanımlamaya çalışan bir yaklaşımdır (Karasar, 2013, Köse, 2017, şahin, 2017). Geniş gruplar üzerinde yürütülen araştırmalarda yaygın olarak kullanılan tarama deseni, sosyal bilimlerde gruptaki bireylerin bir olgu veya olayla ilgili olarak

görüşlerinin, alındığı ve bu görüşlerin betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Çepni, 2018, Karasar, 2013). Bu tip tarama (survey) araştırmaları, geniş bir popülasyona ulaşmak ve veri toplamak için çoğunlukla anket veya mülakat yöntemini seçmektedir (Kaptan, 1973, Çepni, 2018). Bu araştırmada öğrencilerin Türk Dünyası algılarını tespit edebilmek için araştırmacılar tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi ve Veterinerlik Fakültesindeki toplam 3000 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubu ise 321 öğrenciden oluşmuştur. Araştırma 2021-2022 Eğitim öğretim yılında üniversiteden etik kurul izni alınarak bahar döneminde gerçekleştirilmiştir. 500 öğrenciye uygulanması planlanan anket formunun 386 formda kaldığı görülmüştür. Doldurulan formlardan eksik yazım, hatalı bilgi ve uç değer gibi özellikler sebebi ile elenen formlar ayırt edilerek 321 form değerlendirilmeye alınmıştır. Bu örneklem sayısı Cohen, Manion, ve Morriso (2017)'un %95 yüksek güvenilirlik düzeyi için yeterli görülmüştür. Örneklemin evreni temsil etmesi için farklı fakültelerden katılımın sağlanarak maksimum çeşitlilik (Büyüköztürk, Çokluk, & Köklü, 2019) hedeflenmiştir. Anket formu farklı zamanlarda farklı sınıflara yüz yüze uygulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilere ait veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların 159'u (%49,5) kadın ve 162'sini (%50,5) erkek öğrenciler oluşturmuştur. Sınıf düzeyinde 100'ünün (%31,2) 1.sınıf, 44'ünün (%13,7) 2.sınıf, 71'inin (%22,1) 3.sınıf ve 106'sının (%33,0) 4.sınıflardan oluştuğu görülmektedir. Fakülte bazında ise 160'ı (%49,8) Fen Edebiyat Fakültesi, 117'si (%36,4) Spor Bilimleri Fakültesi ve 44'ünün (%13,7) Veterinerlik Fakültesi öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1. Ankete katılan öğrencilerin demografik verileri

Öğrencinin Özelliği	Değişken	Sıklık (f)	Oran (%)	Birikimli Oran (%)
Cinsiyet	Kadın	159	49,5	49,5
	Erkek	162	50,5	100,0
	Toplam	321	100,0	
Okuduğu sınıf	1.Sınıf	100	31,2	31,2
	2.Sınıf	44	13,7	44,9
	3.Sınıf	71	22,1	67,0
	4.Sınıf	106	33,0	100,0
	Toplam	321	100,0	

Okuduğu Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi	160	49,8	49,8
	Spor Bilimleri Fakültesi	117	36,4	86,3
	Veterinerlik	44	13,7	100,0
Toplam		321	100,0	

2.3. Veri Toplama Aracı

Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası hakkındaki algılarının tespiti amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilen anket kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde, öğrencilerin cinsiyet, bölüm, sınıf seviyeleri ve fakülte türleri hakkında bilgiler bulunurken, ikinci bölümünde araştırmacılar tarafından geliştirilen 17 maddeden oluşan ifadeler yer almaktadır. Büyüköztürk (2005)'e göre anket geliştirme süreci; problemi tanımlayarak madde yazma, uzman görüşü alma ve ön uygulama yapma faaliyetleri takip edilerek gerçekleştirilmektedir. Geçerlilik ve güvenilirlik testlerinden ve ön uygulamadan sonra anket formu öğrencilere uygulanmıştır. Anket formundaki ifadeler beşli Likert sisteminde hazırlanmış, öğrenci görüşleri; “Hiç Katılmıyorum” (1), “Katılmıyorum” (2), “Kararsızım” (3), “Katılıyorum” (4) ve “Tamamen Katılıyorum” (5) şeklinde kodlanmıştır. Anket formunda yer alan maddelerin görünüş ve kapsam geçerliği için, soru havuzu oluşturulmuş, alanyazındaki daha önce yapılan çalışmalardan yararlanılmış, eğitim bilimleri, istatistik ve alan uzmanlarına danışılmıştır. Uzmanlardan gelen bilgilere göre kapsam geçerliliği açısından bazı sorular madde havuzundan çıkarılmış, ön uygulama yapılmış ve ankete son hali verilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı ile ilgili hazırlanan anketin güvenilirliği için yapılan analizde, Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .87$ olarak bulunmuştur. Bu değer ile anketin literatüre göre yüksek derecede güvenilir olduğu (Tavşancıl, 2018:29) kabul edilmektedir.

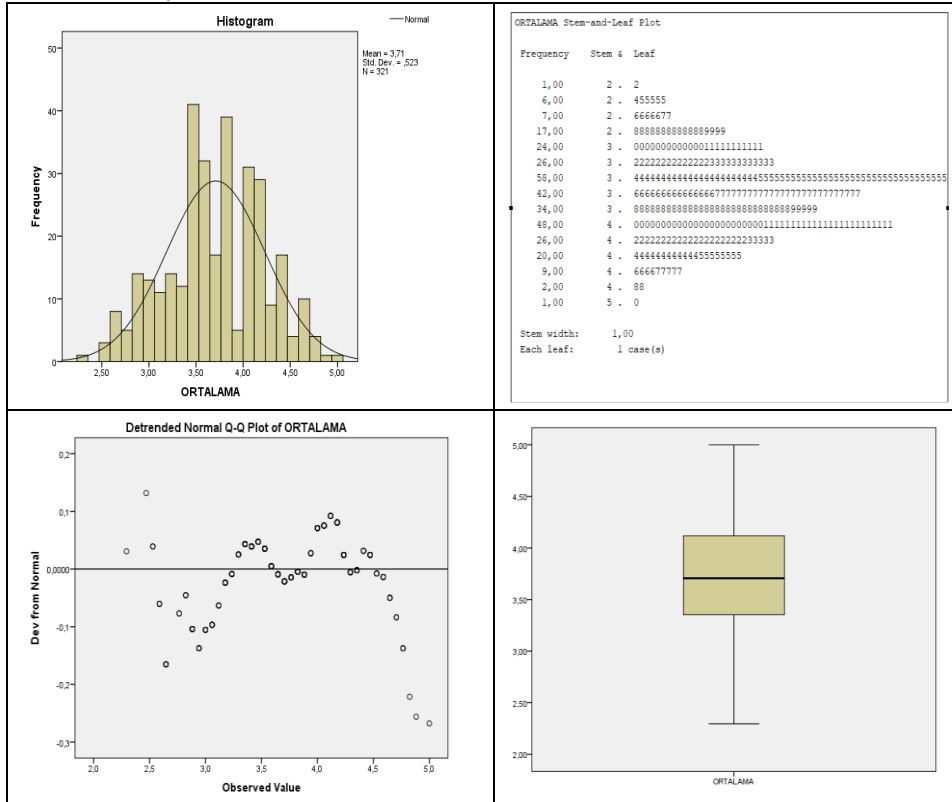
2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada elde edilen veriler SPSS 22 programı ile değerlendirilmiştir. Veriler üzerinde analizler yapılmadan önce verilere Normallik testleri uygulanmıştır. Pallant'a (Pallant, 2016) göre verilerin normal dağılıp dağılmadığı, basıklık çarpıklık değeri, p değeri, grafiklerin normale yakınlığı gibi faktörlere göre tespit edilmektedir. Araştırma verilerine göre Basıklık ve Çarpıklık değerlerinin +2 ve -2 değerleri arasında olması, Test of Normality tablosundaki p değerinin[(sig) $p < 0.05$] .05'den büyük olması (Tablo 2), Detrended ve Q-Q plot grafiklerinin sıfır çizgisinde anlamlı olması ve Histogram ve Stem-and-Leaf Plot grafiklerinin normale yakın (çan eğrisi) şekilde dağılım göstermesi sebebi ile verilerinin normal

dağıldığı kararına varılmış ve parametrik analizlerin (George ve Mallery, 2005) yapılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı ile ilgili alt problemlerinin çözümlenmesinde tanımlayıcı istatistik yöntemlerinden frekans (f), yüzde (%), aritmetik ortalama (\bar{x}), standart sapma ile ikili değişkenlerin analizinde Independent T testi, ikiden fazla değişkenlerin testinde Tek Yönlü Varyans Analizi uygulanmıştır. Bunun sonucunda anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Post Hoc testlerinden LSD yapılmıştır. İstatistiksel işlemlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

Tablo 2. Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası Algısı Anketinin Normallik Testi Analiz Sonuçları

Normallik Testi						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	Sig.(p)	İstatistik	df	Sig. (p)
ORTALAMA	,048	321	,072	,993	321	,135

3. BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı ile ilgili olarak araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler, SPSS programında analiz edilerek, tablolar halinde sunulmaya çalışılmıştır.

3.1. Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası Algısına Yönelik Tutumları

Araştırmada birinci alt problem olarak ifade edilen üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası hakkındaki genel algısını ölçen 16 maddelik ankete ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3. Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algısı anket maddeleri ile ilgili veriler

Sıra	Anket Maddeleri	N	\bar{x}	ss
1	Türk Dünyası kavramı, bağımsız Türk Devletleri, özerk cumhuriyetler ve Türklerin çoğunlukta yaşadığı Türk bölgelerini kapsayan geniş bir coğrafyayı ifade eden mekânsal bir kavramdır.	321	4,2835	,75664
2	Türk Dünyası kavramı daha çok ortak soy, kültür (dil, din, folklor) ve tarihe sahip bir milleti ifade eden kavramdır.	321	4,2897	,77471
3	Türk Dünyası Devletleri dünya siyasetinde etkin bir role sahiptir.	321	3,5389	1,12328
4	Bağımsız Türk Devletleri tarafından siyasal, ekonomik ve kültürel konularda ortak hareket temelli kurulan Türk Devletleri Teşkilatı, Türk Dünyasının imajını güçlendirmiştir.	321	3,8723	,88699
5	Bağımsız Türk Devletlerinin ortak hareketi, özerk yönetimlerin ve Türk bölgelerinin sorunlarını çözmede etkili olacaktır.	321	3,9283	,85760
6	Türk Dünyası Devletlerinin bağımsızlık süreci hakkında bilgi sahibiyim.	321	3,4174	1,00633
7	Türk Dünyası ülkelerinde ortak alfabe kullanılması ilişkileri güçlendirecektir.	321	4,0031	1,00778
8	Türk Dünyası ilgili gelişmeleri yakından takip ederim.	321	3,3925	1,08763
9	Türk Dünyası hakkında yeterli bilgiye sahibim.	321	3,4206	,97824
10	Türk Dünyası Birliğinin kurulması önemlidir	321	4,0623	,86738
11	Bağımsız Türk ülkelerinin isimlerini bilirim.	321	3,5389	,99963
12	Özerk Türk Cumhuriyetlerinin isimlerini bilirim.	321	3,2118	,95785
13	Türk Dünyasının geleceğini aydınlık görüyorum	321	3,1059	1,23034
14	Türk Dünyasının gelişmesi için siyasi araçlar önemlidir.	321	4,1277	,81732
15	Türk Dünyasının ekonomik birlikteliğe ihtiyacı vardır	321	4,2960	,80017
16	Türk Dünyasında askeri birlikteliğin olması önemlidir.	321	4,2991	,85016
Ortalama			3,7992	

Tablo 3 incelendiğinde, üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası hakkındaki genel algılarını gösteren anket maddelerine ait ortalama değerler yüksek ($x=3,7992$) olduğu dikkati çeker. Genel olarak bütün maddelerde aritmetik ortalama değerlerin yüksek olduğu göze çarpmaktadır. En yüksek ortalama değer 16. maddenin “*Türk Dünyasında askeri birlikteliğin olması önemlidir*” $x=4,2991$ ile öne çıkarken, en düşük ortalama değeri 13.madde olan “*Türk Dünyasının geleceğini aydınlık görüyorum*” maddesi ($x=3,1059$) oluşturmaktadır. “*Türk Dünyasını ortak değerleri bir olan ulusu yansıttığı*” maddesi ortalama değerleriyle, “*coğrafi mekân algısı*” maddesinden az bir farkla yüksektir (Tablo 3). Bağımsız Türk Devletlerinin ekonomik, askeri, siyasi birlikteliğinin oluşturulması hususunda frekans değerleri yüksek olup, Türk Dünyası Birliğinin kurulması yönünde algının pozitif yönde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2. Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Türk Dünyası Algısı

Bu araştırmada ikinci alt problem olarak ele alınan cinsiyete göre üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algılarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı parametrik testlerden Independent T-testi uygulanarak tespit edilmiştir. T-testi sonuçları Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo 4. Üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre Türk Dünyası ile ilgili algılarında T-testi puanları

Cinsiyet	N	\bar{x}	SD	SE	t	df	p
Kadın	159	3.64	.5040	.03997	-2.127	319	.034*
Erkek	162	3.77	.5353	.04206			

*($p<0.05$)

T-test uygulanan verilerde varyansların homojenliği Levene testi ile sağlandığı için T-testindeki birinci satır verileri (Field, 2009) kullanılmıştır. Tablo 4’teki T-test verilerine göre, erkek öğrencilerin puan ortalamaları ($\bar{x}=3.77$, $S=.5353$), kadın öğrencilerin puan ortalamalarına ($\bar{x}=3.64$, $S=.5040$) göre yüksektir. Bu sonuçlar cinsiyete göre üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algılarında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir ($t(319) = -2.127$, $p<0,05$]. Bu farklılık orta düzeyde ($r=.41$) bir etki düzeyine sahiptir.

3.3. Üniversite Öğrencilerinin Sınıf Değişkenine Göre Türk Dünyası Algısı

Bu araştırmada üçüncü alt problem olarak ele alınan sınıf değişkenine göre üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algılarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı parametrik testlerden Tek Yönlü Varyans

Analizi (ANOVA) uygulanarak tespit edilmiştir. Anova sonuçları Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5. Üniversite öğrencilerinin sınıf değişkenine göre Türk Dünyası ile ilgili algılarında Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	AnlamlılıkDüzeyi (Sig.)
Gruplar Arası	1,008	3	,336	1,231	,298
Grup içi	86,501	317	,273		
Toplam	87,509	320			

Araştırmada elde edilen verilerde gruplar homojen bir dağılım gösterdiği için ($p>.05$) tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Uygulanan bu teste göre üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algılarında sınıf değişkenine göre anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir $F(3, 320) = 1,231$, $p>.05$, $r = 0.10$.

3.4. Üniversite Öğrencilerinin Fakülte Değişkenine Göre Türk Dünyası Algısı

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algılarının fakülte türüne göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği parametrik testlerden Tek Yönlü Varyans testi uygulanarak tespit edilmiştir. Anova sonuçları Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6. Üniversite öğrencilerinin fakülte türüne göre Türk Dünyası ile ilgili algılarında Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları

	Kareler Toplamı	SD	Kareler Ortalaması	F	(Sig.) p
Gruplar Arası	7,950	2	3,975	15,888	,000
Grup içi	79,559	318	,250		
Toplam	87,509	320			

Araştırmada elde edilen verilerde gruplar homojen bir dağılım gösterdiği için ($p>.05$) Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmıştır. Uygulanan bu teste göre üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası ile ilgili algılarında fakülte türüne göre anlamlı bir farklılık elde edilmiştir $F(2, 320) = 15,888$, $p<.05$, $r = 0.30$.

Fakülte türüne göre hangi grupların birbirinden farklı olduğunun tespiti için Post Hoc testlerinde LSD çoklu karşılaştırma testi (Field, 2009) yapılmıştır (Tablo 7).

Buna göre Veterinerlik Fakültesi öğrencilerinin ($X=3.33$, $SS=.56$) Türk Dünyası ile ilgili algılarının Fen Edebiyat Fakültesi ($X=3.72$, $SS=.48$) ve Spor Bilimleri Fakültesi ($X=3.83$, $SS=.50$) ortalamalarına göre anlamlı düzeyde düşük ve farklı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Fakülte türüne göre gruplar arası farklılıkları görmek için yapılan Post Hoc testlerinden LSD çoklu karşılaştırma testi sonuçları

Fakülte Türü	N	\bar{x}	SS	Fen Edebiyat	Spor Bilimleri	Veterinerlik
Fen Edebiyat Fakültesi	160	3,7246	,48144		.87	.00*
Spor Bilimleri Fakültesi	117	3,8291	,49937	.87		.00*
Veterinerlik Fakültesi	44	3,3329	,56606	.00*	.00*	

*0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.

3.5. Üniversite Öğrencilerinin Türk Dünyası'nı oluşturan ülkelerden en çok görmek istedikleri ülke

Araştırmanın beşinci alt problemini üniversite öğrencilerinin Türk Dünyasında en çok görmek istedikleri ülke sorusu oluşturmaktadır. Anketin 17. maddesini oluşturan bu soruda herhangi bir ülke belirtilmemiş olup, öğrencilerin cevaplarından Türk Dünyası ülke ya da özerk cumhuriyetleri isimleriyle bilip bilmediklerinin tespiti amaçlanmıştır. Bu amaçla öğrencilere sorulan soruda öğrencilerin verdikleri cevapların sıklığına göre sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası'nda en çok görmek istedikleri ülke sonuçları

ÜLKE-FAKÜLTE	Fen Edebiyat Fakültesi	Spor Bilimleri Fakültesi	Veterinerlik	Toplam (f)	Yüzde (%)
Azerbaycan	68	48	15	131	51,78
Kazakistan	15	4	4	23	9,09
Türkmenistan	8	9	3	20	7,91
KKTC	7	5	3	15	5,93
Özbekistan	7	1	1	9	3,56
Doğu	4	1	1	6	2,37
İngiltere	2	2	0	4	1,58
Kırgızistan	3	1	0	4	1,58
Yakutistan	2	2	0	4	1,58
Nahcivan	2	0	1	3	1,19
Arnavutluk	1	1	0	2	0,79
Filistin	1	0	1	2	0,79
İran	1	0	1	2	0,79
Kore	1	1	0	2	0,79
Macaristan	0	1	1	2	0,79
Norveç	0	2	0	2	0,79
Rusya	1	1	0	2	0,79
Suudi	1	0	1	2	0,79
Tacikistan	1	0	1	2	0,79
Türkiye	2	0	0	2	0,79
Afganistan	0	1	0	1	0,40
Altay	0	1	0	1	0,40
Amerika	0	1	0	1	0,40
Bosna Hersek	1	0	0	1	0,40
Bulgaristan	1	0	0	1	0,40
Çin	0	1	0	1	0,40
Fransa	0	1	0	1	0,40

Hindistan	1	0	0	1	0,40
Karadağ	0	1	0	1	0,40
Kırım	1	0	0	1	0,40
Moğolistan	1	0	0	1	0,40
Orta Asya	1	0	0	1	0,40
Tataristan	1	0	0	1	0,40
Yunanistan	0	1	0	1	0,40
Toplam	134	86	33	253	100,00

Not: 68 öğrenci bu soruya cevap vermediği için 253 öğrencinin cevapları üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Tablo 8’de görüldüğü üzere bu soruya cevap veren öğrencilerin %51,78’i Azerbaycan (131) olarak cevaplamışlardır. Azerbaycan’dan sonra en yüksek frekansa Kazakistan (23), Türkmenistan (20) ve KKTC (15) sahiptir.

Şekil 1. Üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası’nda en çok görmek istedikleri ülke kelime bulutu

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma farklı eğitim programlarına tâbi öğrencilerin Türk Dünyası algısı ve bazı değişkenlere göre bu algının değişip değişmediğinin tespiti amacıyla yapılmıştır. Literatürde Türk Dünyası algısına yönelik çalışmalar bulunmasına karşılık farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin algıları ve aralarında farklılığın tespitine yönelik Topal’ın (2014) tez çalışması dışında bir çalışmanın olmayışı bizi bu araştırmaya yönlendirmiştir. Araştırma kapsamında uygulanan 17 maddelik anket sonuçları analiz edilmiştir. İstatistiksel anlamda anket maddelerinin yüksek düzeyde güvenilir (Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha = .87$) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin anket maddelerine verdikleri cevapların puan ortalamaları “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” şeklindeki olumlu cevaplar olması, üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası algılarının

pozitif yönde olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Hemen tüm maddelerde öğrencilerin verdiği cevapların ortalaması ortanca değer üzerindedir ($X=3,7992$). Genel ortalamanın az bir farkla altında değer gösteren maddeler ise; Türk ülkelerinin dünya siyasetindeki etkinliği, bağımsızlık süreçleri hakkında bilgi sahibi olma, gelişmeleri takip etme, adlarını bilme ve geleceğini aydınlık görme maddeleridir.

Öğrencilerin, Türk Dünyasını coğrafi bir mekân olarak mı yoksa tarih, soy, dil, din gibi kültürel bir alan olarak mı algıladıkları yönündeki soruya verilen cevaplar, kültürel alan algısının öne çıktığını göstermektedir. Ayrıca Türk Dünyasını oluşturan devletlerin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve askeri olarak birlikte hareket etmeleri gerektiği düşüncesine sahip olduklarını ortaya çıkartmaktadır. Arpaçay'ın (2014) ifadesiyle; "Türk Dünyası kavramını nasıl algılamalıyız? Coğrafi bir bölgemi, kültürel bir alan mı, siyasal bir alan mı, yoksa sadece tarihten gelen bir yakınlık hissimi ya da genetik anlamda aynı ırki özellikleri taşıyan bir insan topluluğu mu? Türk Dünyası derken bunların tümünü içeren bir algı yönetimi ortaya koymak gerekir (Arpaçay; 2014:107).

Üniversite öğrencilerinin cinsiyet değişkenine ($p=.034$) göre erkek öğrenciler lehine anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Sınıf seviyesi ($p=.177$) değişkenleri açısından yapılan testlerde ise anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Araştırma verilerinden fakülte türü değişkenine göre farklılık olup olmadığının tespiti amacıyla parametrik testlerden Tek Yönlü Varyans testi yapılmış ve anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır ($F=15,888$, $p<0.05$). Bu farklılığın hangi fakülteler arasında olduğunu görmek amacıyla Post Hoc testlerinden LSD testi yapıldığında, Fen Edebiyat Fakültesi öğrencileri ile Veterinerlik Fakültesi öğrencileri arasında ve Spor Bilimleri Fakültesi öğrencileri ile Veterinerlik Fakültesi öğrencileri arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun Veterinerlik Fakültesinden katılımcı sayısının düşük olması ve eğitim programının içeriğinden kaynaklandığı belirtilebilir.

Öğrencilerin Türk Dünyasını oluşturan ülkelerden en çok görmek istedikleri ülke sorusuna verilen cevapta genel olarak bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile bazı özerk cumhuriyetleri tanıdıkları algısına ulaşılmaktadır. Anket cevaplarına göre Azerbaycan'ın ilk sırada yer alması Türkiye'nin Azerbaycan ile yürütmüş olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi, askeri iş birliği, görsel ve yazılı basında ortak projelerin gündeme gelmesiyle de merak uyandıran bir ülke olması ayrıca dil olarak iletişim kurabilme kolaylığı ve bu ülke ile olumlu bir algının oluşması nedeniyle ilk

sırada yer aldığı kanaatindeyiz. Bu algının pozitif yönde olmasında iki ülkenin siyasi önderlerinin sık sık bir araya gelmesi ve dostluk, kardeşlik söylemlerinin güçlü bir şekilde vurgulanmasının da etkileri aşıkardır. Yine benzer şekilde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında gelişen anavatan-yavru vatan ibaresi, Türkiye'nin her koşulda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin yanında olmasıyla açıklanabilir ayrıca ülkenin sadece Türkiye tarafından tanınması da bunun göstergesidir. İlk olarak 1948 yılında dile getirilen yavru vatan ibaresi, bu tarihten sonra resmi yazışmalarda yerini almıştır (Atun, 2017). Kıbrıs Adası'nın kuzeyinde coğrafi konumu, turizm özellikleri ve kolay ulaşılabilirliği ile KKTC en çok görülmek istenen ülkeler arasında ilk sıralarda yer edinmiştir.

En çok görülmek istenen ikinci ülke Kazakistan'dır. Katılımcıların çoğunluğunun (%53'ü) Fen Edebiyat Fakültesi öğrencisi olması ve bunlar içinde bulunan Coğrafya Bölümü öğrencilerinin ders programlarında Asya Coğrafyası ve Türk Dünyası Coğrafyası dersleri kapsamında Türk Dünyası ülkelerine, alansal büyüklüğünün yanı sıra coğrafi özellikleriyle de Kazakistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine karşı bir ilginin geliştiği belirtilebilir. Öğrencilerin cevaplarında Türk Dünyası'nda yer almayan ülkelerin de belirtilmesi, katılımcıların Türk Dünyasını oluşturan ülkeleri eksik bildikleri ya da Türk Dünyasıyla bağdaştırmadan doğrudan görmek istedikleri ülkeyi yazdıkları sonucuna ulaşılabilir.

Araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin Türk Dünyası'na yönelik pozitif algılarının geliştiği ve dünya siyasetinde etkin olabilmek için Türk Dünyası Birliği'nin kurulması ve bu birlikteliğin güçlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Türk Dünyası Coğrafyasına ilişkin bazı bilgi eksiklikleri olmakla birlikte bunlar ortak dersler paydasında eğitim programlarıyla giderilebilir. Ayrıca algı ve bilgi düzeylerini geliştirmeye yardımcı olacak panel, sempozyum, kongre gibi akademik programların düzenlenmesi önerilebilir.

Son olarak Bay vd. (2017) çalışmasında belirttiği gibi Türk Dünyası'nı oluşturan toplumların ortak payda da hareket etmelerine yönelik algılarının belirlenmesi ve ortak hareket edebilme kapasitesinin gelişmesi için algı araştırmalarının sürekli olarak gerçekleştirilmesi, karar vericilere gerçekçi çözüm önerileri ve politikalar oluşturmada katkı sağlayabilir (Bay, vd. 2017:61). Geleceğin karar vericileri olarak üniversite gençliğinin Türk Dünyası algılarının tespitine yönelik çalışmaların farklı üniversitelerde ve farklı bölümlerde yapılarak sonuçlarının karşılaştırılması alana katkısı açısından da önem taşımaktadır.

5. SUMMARY

This study was carried out in order to determine the perceptions of university students about the spatial, historical and cultural knowledge levels and their thoughts about the future of the Turkic World, about the independent Turkic Republics that make up the Turkic World and the Turkic societies with autonomous administration. In this context, the sample group of the research consisted of 321 students from Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Faculty of Sport Sciences and Faculty of Veterinary Medicine. Within the scope of the research, a 17-item questionnaire created by the researchers was applied in order to determine the perceptions of the students towards the Turkic World. In line with the questionnaire items, sub-problems about the general perceptions of university students about the Turkic World and whether this perception differs according to the variables of gender, class and faculty type were tried to be answered. In addition, with the question of the country that students want to see most in the Turkic World, it is aimed to determine whether they know those countries by name. It was determined that the data obtained in the study showed normal distribution in the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk normality tests. Independent T test was used in the analysis of binary variables, and One-Way Analysis of Variance test was used in the test of more than two variables. LSD from Post Hoc tests was used to determine between which groups there were significant differences as a result of the One-Way Variance Test. The average score of the answers given by the students to the items of the questionnaire, which was concluded to be statistically highly reliable (Cronbach's Alpha reliability coefficient $\alpha = .87$), and the positive answers as "agree" and "strongly agree" revealed that university students' perceptions of the Turkic World were positive.

The answers given to the items about whether the students perceive the Turkic World as a geographical space or as a cultural area such as history, ancestry, language and religion show that the perception of cultural space comes to the fore. According to the gender variable ($p=.034$), a significant difference was found in favor of male students ($p<0.05$), (Table 4). No significant difference was found in the tests performed in terms of grade level ($p=.177$) variables ($p>0.05$), (Table 5).

In order to see whether there is a difference in the research data according to the faculty type variable, one-way variance test, which is a parametric test, was performed and a significant difference was found ($F=15.888$, $p<0.05$), (Table 6). When the LSD test, one of the Post Hoc tests, was performed across all faculties to see which faculties this difference

appeared between, it was concluded that it was between the students of the Faculty of Arts and Sciences and the Faculty of Veterinary Medicine, and between the students of the Faculty of Sport Sciences and the Faculty of Veterinary Medicine. It can be stated that this situation is due to the low number of participants from the Faculty of Veterinary Medicine and the content of the training program.

In the answer given to the question of the country that students want to see the most from the countries that make up the Turkic World, it is perceived that they generally know the independent Turkic Republics and some autonomous republics. While Azerbaijan was the most desired country to be seen, the other countries were respectively Kazakhstan, Turkmenistan, TRNC and Uzbekistan (Table 8, Figure 1). We believe that Azerbaijan is in the first place due to being a country that arouses curiosity due to Turkey's social, cultural, economic, political, military cooperation with Azerbaijan, joint projects in the visual and written media, as well as the ease of communication with this country, and the formation of a positive perception. The frequent gathering of the political leaders of the two countries and the strong emphasis of friendship and brotherhood discourses are also evident in this positive perception. Similarly, the expression of motherland-offspring developed between the Turkish Republic of Northern Cyprus and Turkey can be explained by the fact that Turkey stands by the Turkish Republic of Northern Cyprus under all circumstances, and the recognition of the country only by Turkey is an indication of this. The phrase "foster land", which was first mentioned in 1948, took its place in official correspondence after this date (Atun, 2017). The second most wanted country to be seen is Kazakhstan. It can be stated that the majority of the students (53%) are students of the Faculty of Arts and Sciences, and within the scope of Asian Geography and Geography of the Turkic World courses in the curriculum of the Geography Department students, an interest in Kazakhstan and other Turkic Republics has developed in addition to its spatial size, as well as its geographical characteristics.

As a result of the research, it was revealed that university students' positive perceptions towards the Turkish World improved and that the Turkish World Union should be established and this union should be strengthened in order to be effective in world politics. Although there are some deficiencies in knowledge about the Geography of the Turkic World, these can be eliminated with education programs through common courses, and it can be suggested to organize academic programs such as panels, symposiums and congresses that will help improve perception and

knowledge levels. Finally, as Bay et al. (2017) stated in their study, the continuous realization of perception studies in order to determine the perceptions of the societies that make up the Turkish World to act on a common ground and to develop the capacity to act together can contribute to the decision makers in creating realistic solution proposals and policies (Bay, et al. 2017:61). Comparing the results of the studies on the determination of the Turkish World perceptions of the university youth as the decision makers of the future in different universities and in different departments is also important in terms of its contribution to the field.

6. KAYNAKLAR

- Akengin, H. (2017). Türk dünyası ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri üzerine jeopolitik bir değerlendirme, *MUTAD*, 4(1), 1-11. DOI: 10.16985/MTAD.2017130402
- Aktaş, Ö. (2013). Sınıf Öğretmeni adaylarının Türk kimliği, dost ve düşman ülke algıları. *EKEV Akademi Dergisi*. 17(57), 183-208.
- Alkan, Ö.O.(2014).Türk dünyasına bakış. *Yıpranan Azerbaycan ve Türk Dünyasına Çözüm Önerileri* (s. 166-170), Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Alım, M. (2009). Coğrafya eğitimi öğrencilerinin Türk dünyası algıları (Atatürk Üniversitesi örneği). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2). 574-586.
- Arpaçay, M. M. (2014). Türk dünyasına bakış. *Ayrılık Ayrılık Aman Ayrılık* (s.105-114). Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Arslan, A. (2014). Türk dünyasına bakış. *Kültür ve Milli Ülkü* (s. 157-164), Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Atun, A. (16 Ekim 2017). Anavatan-yavruvatan nereden çıktı. <https://www.oncevatan.com.tr/anavatan-yavruvatan-nereden-cikti-makale,40105.html>
- Aynural, S. (2015). Güçlü bir Türkiye ve Türk dünyası, *Türk Dünyası Araştırmaları*,(217), 9-12.
- Bay, E., Alimbekov, A., Mete, M., Cücük, E. & Yokuş, E. (2017). Türk dünyası birliği algısı. *Gazi Akademik Bakış*, 11 (21), 55-85.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 133-151.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. & Köklü, N. (2019). *Sosyal bilimler için istatistik*. 22. Baskı Ankara: Pegem Akademi.
- Ceylan, E.(2014). Türk dünyasına bakış. *Gönlümüzdeki Türk Dünyası* (s. 147-156), Erzurum: Taş Medrese Yayınları.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2017). *Research methods in education* (6th ed.). New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Çepni, S. (2018). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*, 8.Baskı. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Demirok, U. (2019). *Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası algısı (Balıkesir Örneği)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi.

- Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın siyasi sınırları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1(1), 132-154.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS (and sex and drugs and rock 'n' roll)* (Third edition). London: SAGE Publications Ltd.
- George, D. & Mallery, P. (2005). *SPSS for windows step by step: A simple guide and refence, 13.0 update* (6th ed.). Boston: Pearson.
- Gömeç S.Y. (Kasım-Aralık 2018). Tarihi Türk coğrafyasının genel hatları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120 (237), 103-114.
- Hayit, B. (1987). Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın bugünkü durumu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 20-32.
- İlhan, S. (Şubat 2006). Türkiye meleyerek kurtlar sofrasına oturmaya çalışıyor. *Türk Yurdu Dergisi*, (222). <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3930>
- İlhan, S. (1999). *Türkiye'nin jeopolitik konumu ve Türk dünyası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yayınları.
- Ivshina, Olga. (25 Aralık 2021). *Sovyetler Birliğinin çöküşünün beş nedeni*. <https://www.bbc.com/turkce/haber>
- Kaptan, S. (1973). *Bilimsel araştırma teknikleri*. Ankara: Rehber Yayınevi.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi*. 25.Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karaçalı, H. (2012). *7. Sınıf öğrencilerinin zihin haritasında Türk dünyası algısı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi.
- Koday, Z. (Mayıs 2015). Türk dünyasının coğrafyası ve jeopolitiği, *III. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu* (s.681-692), 18-20 Mayıs, Erzurum: Türkiye.
- Köse, E. (2017). Bilimsel araştırma modelleri. R. Y. Kıncal (Ed.) *İçinde Bilimsel Araştırma Yöntemleri* 5.Basım (s. 99-124). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Özey, R.(2015). *Türk dünyası coğrafyası, ülkeler, insan ve sorunlar*. Genişletilmiş 9. Baskı, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Pallant, J. (2016). *A step by step guide to data analysis using IBM SPSS*. McGraw Hill Education.
- Şahin, Ç. (2017). Veri toplama teknikleri. R. Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (s. 125-182). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Taşkaya, S. M. (2014), Sınıf öğretmeni adaylarının Türk Dünyası algısı. *Researcher*, 2 (1), 44-55.
- Tavşancıl, E. (2019). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. (6. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Topal, E. (2014). *Üniversite öğrencilerinin Türk dünyası coğrafyasına ilişkin farkındalık düzeylerinin belirlenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi.
- Ulusoy, K. (2009). İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin Türk dünyası ve Türk cumhuriyetlerine yönelik tutum ve düşünceleri. *Selçuk Üniversitesi*

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi. (26), 357-378.

Yılmaz, A. N.(2021). Bağımsızlıklarının 30. yılında Türkistan coğrafyasındaki Türk cumhuriyetlerinin durumu ve değerlendirilmesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129 (255), 253-314.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğr. Üyesi Kübra ERHAN %40; Doç. Dr. Ziya İnce %30; Doç. Dr. Vedat Şahin % 30.

Gönderim Tarihi: 26.01.2023

Kabul Tarihi: 09.05.2023

AHMED MAZHAR'IN "GAZETECİ" ADLI KOMEDİSİNDE BASIN ÂLEMİNE İRONİK BİR BAKIŞ

An Ironic Look at the Press World in Ahmed Mazhar's "Journalist"

Emir Ali ŞAHİN

Dr., MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı
Ders Kitapları ve Öğretim Materyalleri Daire Başkanlığı
emiralisahin4673@gmail.com,

ORCID: 0000-0002-4886-1024

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Gazeteci'den (1325/1907) başka Mecmû'a-i Eş'ârım (1316/1898) adında bir de manzum eseri olan Ahmed Mazhar hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır. Yazarın yaşadığı dönem, eserlerinin baskı tarihlerinden hareketle 20. yüzyılın başları olarak tahmin edilebilir. 3 meclis, bir perdelik komedi tarzında tertip edilip diyalog tarzı anlatım yöntemi kullanılan Gazeteci oyunu, 20.yüzyılın Türk basın âlemine dair birçok hususiyeti içinde barındıran bir gazete yayın ekibinin yazma faaliyetleri etrafında şekillenmiştir. Gazetecilik sahasında tebarüz eden siyasi, içtimai, iktisadi ve edebî temayüller, dönemin kültür-sanat zihniyeti içinde ve çok fazla ayrıntılara girilmeden temkinli bir biçimde panoramik arka plân olarak verilmiştir. Bu çalışmada Gazeteci oyunu "gazete yayımlama"nın arka plânında, gazetenin okuyucunun eline ulaşınca dek yaşananlar tespit edilmiştir. Ayrıca bu süreçte karşılaşılan zorluklara, yayın ekibi ve işveren arasındaki diyaloglara dikkat çekilmiştir. Metinlerdeki edebî, siyasi ve içtimai ölçütler, yazarın ironik üslubundaki inceliklere odaklanarak şekil ve tema yönüyle tahlil ve tenkit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, komedi, basın, Ahmed Mazhar, Gazeteci.

Abstract

Apart from Gazeteci (1325/1907), there is almost no information about Ahmed Mazhar, who also has a poetic work called Mecmû'a-i Eş'ârım (1316/1898). The period in which the author lived can be estimated as the beginning of the 20th century, based on the printing dates of his works. The Journalist play, which was arranged in 3 assemblies, in a one-act comedy style and using a dialogue style narrative method, was shaped around the writing activities of a newspaper publishing team, which includes many features of the Turkish press world of the 20th century. The political, social, economic and literary tendencies that emerged in the field of journalism were carefully given as a panoramic background within the culture-art mentality of the period and without going into too many details. In this study, what happened in the background of the Journalist game "publishing a newspaper" until the newspaper reaches the reader's hand has been determined. In addition, attention was drawn to the difficulties encountered in this process and the dialogues between the broadcast team and the employer. Literary, political and social criteria in the texts have been analyzed and criticized in terms of form and theme, focusing on the subtleties of the author's ironic style.

Keyword: Theatre, comedy, press, Ahmed Mazhar, Journalist.

1. GİRİŞ

Matbaanın kâğıtla iltisaklı olarak milattan sonra II. yüzyıldan itibaren ilk olarak Çin’de kullanıldığı öne sürülse de; “Bildiğimiz ilk baskı, Budizm’in Japonya’da yayılmasını sağlayan İmparatoriçe Shotoku (ölümü, İ.S.769)devrine aittir”(Ersoy 1959:10), “Çin’de klişe baskı daha çok T’anğ Sülâlesi (618-906) zamanında gelişmiştir. Bunun şimdilik en güzel örneği, bu tipte basılan kitapların, en eskisi olan Kutsal Sutra’nın olup, İsa’dan sonra 11 Mayıs 868 tarihini taşımaktadır” (Ersoy 1959:11). ve “Kore’de ise matbaa, İsa’dan sonra 1403 yılından itibaren kullanıldı” (Ersoy 1959:11). şeklinde görülmüştür. Matbaanın Uygur Türklerince kullanılmasının da Çin’dekiyle eş zamanlı olduğu ve ilk eserlerin dinî mahiyette olduğu kabul edilir.

Asya’daki Matbaalarda, ilk zamanlar taş ve tahta kalıplardan oluşan ve “klişe baskı” diye adlandırılan tarzda baskılarla kitaplar ve tek yapraklı gazeteler basılır. Avrupa’daysa modern matbaanın ve baskı numunelerinin Gutenberg tarafından vücuda getirildiği görülür; “Mainz ve Strassburg şehirlerinde yaşamış ve çalışmıştı, ilk eserini, genel olarak, 1444 - 1447 tarihleri arasında bastığı kabul edilir” (Ersoy 1959:13). Avrupa’da matbaanın kurulup farklı uluslara ait kitapların basılması, bilhassa Türk edebiyatına ait edebî metinler, yıllarca düşman safında görülen cepheye karşı bakış açısında müspet değişiklikler görüldüğüne şahit olunur:

“Hıristiyan dünyasında Gutenberg’in icadı yerleşip de bir değişim yaratana kadar, Osmanlı edebiyatının en önemli eserleri Avrupa’da tanınmamıştır. Ancak ondan sonra, bir zamanlar savaş ve zafer ortamlarında karşı karşıya gelen Türklerin barışçıl fikir hayatına karşı Avrupa’da bir ilgi kıvılcımı belirmiş ve bu ateş bugüne kadar hiç sönmeyen yanmaya devam etmiştir”(Babinger 2004:4).

Avrupa’da matbaanın kurulup muhtelif kitap, harita ve resimler basıldıktan sonra 17. yüzyılın başlarında süreli gazetelerin, “1660’larda günlük gazetelerin yayımlanmaya başlamasıyla kamuoyunda bir “gazete kültürü” ve “gazete algısı” oluşur (Koloğlu 2010:1). Birçok ilklerde ve yeniliklerde olduğu gibi filhakika matbaanın kurulmasında ve basın hayatının oluşmasıyla Rönesans’ın ikliminin doğuşu arasında doğrudan bir ilişki vardır. Batı’da, matbaayla birlikte halk nezdinde oluşan olumlu hava rüzgârı, Osmanlı toplumunda aynı şekilde görülmemiştir. Kuşkusuz, bu durumun birçok bileşeni vardır ancak Batılı bir aydın gözünde bakıldığında yegâne sebep olarak “Hıristiyan ve Türk devlet yönetim biçimlerinin iç içe geçmiş olmasının bir sonucu olarak da ilk basılan kitapların belirgin özelliği, belirli ölçüde yanlış oluşları (Babinger 2004:4) şeklinde görülür. Batı’daki

kadar şümüllü olmasa da, yapılanların ve yaşanılanların neticeleri yorumlandığında, Lâle Devri Türk Rönesans'ının başlangıcı addedilebilir. Batı'daki Rönesans harekâtından Osmanlı Türk toplumuyla, Osmanlı sınırları içinde yaşayan diğer cemaatler/topluluklar dinî, siyasi, iktisadi ve askerî şartlar gereği, menfî veya müspet manada, aynı şekilde etkilenmemiştir. Nitekim Osmanlıda resmî yollardan ilk matbaanın (1729) teşkil edilmişinden önce bu cemaatler/topluluklar matbaalarını kurmuşlardır:

"İstanbulda ve iki üç sene sonra Selânikte matbaa vardı. Bayezidi Sani zamanında İstanbulda ve Selânikte on dokuz ve Selimi evvel zamanında, otuz üç kitap basılmıştır. Bu kitaplardan en çoğunun ilk sahifelerinde (Sultan Bayezidi Sani Saltanatının gölgesi altında), (Sultan Selimi evvel saltanatının gölgesi altında) manasına gelen İbranice cümleler yazılmıştır. Bundan başka, tabedildiği sene malûm fakat matbaanın ismi meçhul olan on yedi kitap daha basılmıştır. O zaman İstanbulda üç, Selanikte bir matbaa vardı. Bu matbaalarda ıbranice, lâtince, yunanca eserler basılır idi. Sultan Süleymanı Kanuni zamanında yahudice huruf ile Acemistan musevilerine mahsus olmak üzere, bir türkçe lugat kitabı basılmıştır"(Gerçek 1939:27).

Bu matbaalarda kitapların yanı sıra çoğu dinî (ruhban sınıfının belirlediği) kıstaslarla mahdut olan gazeteler de yayımlanır. Osmanlı Devleti'nde matbaanın kurulması için dönemin dinî, siyasi, iktisadi ve içtimai olarak içinde bulunduğu şartların; yetkili makam ve makam sahipleriyle sağlıklı bir iletişim kurulup yaşanması gereken tecrübelerin aşılması, elzem/hassas olan engellerin bir plân dâhilinde halli gerekmektedir. Türk matbaacılığının kuruluş harcında büyük emekleri olan İbrahim Müteferrika, 1710 yılında niyetini Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya "*Risaletü'l müsemmati bi vesiletü't-tıbaa*" adlı raporunu ilemeden önce Osmanlı Devleti'nin Paris büyükelçisi meşhur Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yanında görevli olarak bulunan oğlu Yirmisekiz Çelebizade Said Efendi'yi yanına alır. İbrahim Müteferrika böylelikle Yirmisekiz Çelebizade Said Efendi'nin hem Avrupa'daki, başta matbaa olmak üzere, engin tecrübelerinden hem de siyasî nüfuzundan faydalanmak ister. Müteferrika, sadrazam aracılığıyla padişaha tevdi ettiği raporunda İslâmî toplumlarda, tebarüz eden duraklamanın sebebini Moğolların Asya ve Ortadoğu'daki kütüphanelerde yaktığı, nehirlere attığı binlerce ilmî eserle birlikte Avrupa'da önemli bir medeniyet kuran Endülüs Devleti'nin ortadan kaldırılmasına bağlarken eski parlak günlere dönüşün de yine ilim - sanatla yani kitaplarla olacağını dillendirir. Müteferrika, matbaanın kurulması için gerekçelerini; makul, ayağı yere basan, altı doldurulmuş ve sistemli on maddeyle özetler. Ayrıca el yazmasıyla hayatını idame ettiren hattatların

olası olumsuz tepkilerine maruz kalma endişesini ötelemek ve basılacak kitapların muhtevasına gelebilecek eleştirileri savuşturmak amacıyla fetva makamına da başvurarak Şeyhülislam Abdullah Efendi'den müspet bir cevap alır:

“Basma sanatında mahareti olan bir kimse, düzeltilmiş bir kitabın harflerini ve kelimelerini bir kalıba doğru olarak nakşedip kâğıtlara basarak az zamanda zahmet çekmeksizin birçok nüshalar elde ederse, kitap çokluğu ucuz alınmalarına sebep olur. Bu suretle çok yararlı olacağı cihetle o kimseye izin verilip, birkaç âlim kimse de nakş olacak kitabı düzeltmek için tayin buyrulur ise gayet iyi bir iş yapılmış olur” (Koloğlu, 2010:11).

Tüm resmi prosedürlerin halliyle kurulan İbrahim Müteferrika'nın matbaasında basılan ilk kitap olan *Kitab-ı Lügat-ı Vankulu*'yla birlikte 1729'dan 1794'e kadar 24 kitap basılır (Topdemir 2002:60-61).

İlk Türkçe ve resmî gazete olan *Takvim-i Vakayî*'nin (1831) yayımlanması, matbaanın devlet erkânı eliyle İstanbul'a gelişinden yaklaşık yüzyıl sonradır ve bu mühim vaka Türkiye'de basın tarihinin veya basın hayatının başlangıcı olarak kabul edilir. Oysaki bu tarihten üç yıl önce, o dönemler Türk vatan toprağı hudutları içinde kalan Mısır'da ilk Türkçe gazete olan *Vakay-i Mısriyye* (Topuz, 2003:13) yayımlandığında takvim yaprakları 1828'i gösterir. Türk yazılı basınının ilk yıllarında gazete türü daha revaçtadır; İngiliz William Churchill tarafından 1840'ta yarı resmî gazete vasfıyla çıkarılan *Ceride-i Havadis* ve 22 Ekim 1860'ta İbrahim Şinasi ile Ağâh Efendi'nin birlikte çıkardığı *Tercüman-ı Ahvâl* gazeteleri türün öncülleri olarak tarih sayfalarında kendilerine yer bulur. Özel gazeteler Türk basın hayatına yeni bir ivme kazandırır. Bunun yegâne sebebi ise muharrirlerinden mütevellit halk nezdinde güçlü kabul görmesidir. Halkın teveccühüyle birlikte gazete, Tanzimat dönemi aydınının siyasi ve sosyal nitelikli her türlü düşüncesini rahatlıkla açıkladığı, gerçek anlamda bir aydın kimliğiyle görüldüğü ve bilinçli bir surette bir kamuoyu oluşturmaya çalıştığı bir yayın organı olmuştur. 1860 ile 1876 yılları arasında çıkan gazeteler, toplumda yenileşme, kamuoyu oluşturma gibi bir misyonu üstlenir; “1-Devrin siyasî fikirlerinin gelişmesine olan katkısı; 2- Sosyal ve kültürel alana katkısı; 3- Dilin sadeleşmesi ve edebiyatın gelişmesine olan katkısı” (Uçman, 1999:755-756) şeklinde üç önemli fonksiyonu karşılar.

Basın dünyasının diğer ayağı olan dergi türünün Osmanlı basınındaki ilk örneği 1850 yılında çıkan ve 28 sayı yayımlanan *Vekayi-i Tıbbiye*'dir (Bayrak 1994:153). Türk basınında Tanzimat Edebiyatı döneminde gazete türüne, Servet-i Fünûn edebiyatı yıllarında dergiciliğe

olan teveccüh, Hüseyin Cahit Yalçın'ın 16 Ekim 1901'de Fransızcadan çevirdiği “*Edebiyat ve Hukuk*” makalesi ve akabinde yaşanan süreçte akamete uğrar. Edebiyat-ı Cedide'nin önemli kalemlerinden biri olan Halit Ziya bu dönemi (1901-1908 arası) “*boşluk devresi*” diye zikreder (Ünaydın, 1918:206). Basın âleminin bu ara döneminde(boşluk devresi) nicelik olarak gazeteden daha fazla isimle varlığını idame ettiren dergiler, aktüel konuların dışına çıkmayan/çıkamayan, toplum hayatıyla ilgili bir fikir beyan etmeyen, siyasî hayata dair herhangi bir mizahî ve nükte barındırmayan düz sayfalardan müteşekkildir (Ülken, 2010:15).

Ahmed Mazhar'ın *Mecmû'a-i Eş'ârım* (1316/1898) adlı altmış üç sayfalık manzum; *Gazeteci* (1325/1907) adlı atmış sekiz sayfa, bir perdelik komedi tarzında mensur iki eseri vardır. Yazarın eserlerinden hareketle birkaç satırdan ibaret biyografisi (Aslan, 2014); *Mecmû'a-i Eş'ârım*'da kayıtlı Hz. Ali ve Hz. Hüseyin manzumeleri özelinde şiirleri ve şairliği (Yıldırım, 2021); her iki eserden hareketle -daha ağırlıklı şekilde *Mecmû'a-i Eş'ârım*- yazarın hayatı ve edebî kişiliğini ortaya çıkarma/koyma düşüncesiyle (Gürbüz, 2022) çalışmalar kaleme alınmıştır. Yapılan bu çalışmalar, çok hacimli ve ayrıntılı olmayıp fazla bilgi barındırmasa da sanatçı hakkında ilk olmaları hasebiyle önemlidir. Ahmed Mazhar, *Gazeteci* oyununu II. Meşrutiyet arifesi -edebî anlamda yaşanan- durağan dönemde (1907) kaleme alır. Ara Nesil'le başlayıp Servet-i Fünûn ile devam eden bu dönem, devrin siyasî şartları başta olmak üzere sanatçıların yetişme ortamları, bireysel özellikler/farklılıklar, hayata bakış ve algılayışlar gibi birçok faktörün/bileşenin etkisiyle çok hareketli ve coşkun geçen Tanzimat Edebiyatı birinci dönem ile II. Meşrutiyet dönemi arasında sönük kalır. Gazete, bu dönemde cemiyet nezdinde teveccüh görme ve devlet erkânı arasında kale alınma bakımından da önemli bir itibar kaybına uğrayıp geri plâna düşmüştür. Bunda en önemli etmenin devrin siyasî ve içtimaî panoraması olduğu tartışılmaz bir realitedir; çünkü basını güçlü kılacak faktörlerin başında sivil toplum ve sivil toplum örgütlerinin gücü ve faaliyetleridir; “Sivil toplum, bağrında gelişen değişik güçler ve sosyal kesimler içinde sürekli bir çatışma, çözümlenme ve yeniden çatışma dinamiğine dayanır. Her türlü bilgi akımı, bu boyutlarıyla, sivil toplumu vareden organizmayı besler ve daha ileriye götürür” (Sevgilili 1983:202). Merkezinde “insan” ı daha iyi yaşatma ve sorunlarını çözme veya çözebilme duygu ve düşüncesi olan bu tür örgütler, cemiyetler olmayınca toplumdaki her türlü terakki fikri ve harekâtı da sekteye uğrar. Muasır memleketlerde toplumun terakkisinde lokomotiflik görevi/mesuliyeti aydınların üzerindedir. Cemiyet içindeki aydının konum ve stratejisini Mehmet Fuat Köprülü şöyle izah eder:

“Köprülüzade Mehmet Fuat Bey, yaprakları dökülmüş cılız bir hurma gövdesi gibi yaylı bir uzun saptan zincirle sarkan kurşun kalemını çekti. Açık yeşil renkli taş levhanın üzerine ayakları geniş, tepesi dar bir şekil çizdi. Şeklin geniş tarafı halkı, dar tarafı da okumuş yazmış yüksek tabakayı gösteriyordu.” Şimdi bu iki taraftan birbirine geçme, karışma ne kadar çok olursa, yani yukarı tabaka, aşağıdan kendine doğru ne kadar şey çekebilirse o kadar millî oluyor. Ve millî dediğimiz şey, hiçbir zaman o aşağı tabaka değil; yalnız unsurları oradan alınarak yukarı tarafın ortaya koyabildiği şeydir” (Ünaydın 1918:206).

Aydın doğduğu topraktan, içinden çıktığı cemiyetten ne kadar fazla kuvvet çekebilirse fikirleri de o denli gürbüz ve renkli olur. Bir edip olarak Ahmed Mazhar, içinde bulunduğu basın âleminin kamuya kapalı kısmını edebî bir türle kaleme almak ister. Yazarın bu isteğindeki amacıysa yazılı basının lokomotifini olan gazeteyi merkeze alarak, onun hangi şartlarda ve nasıl bir süreçten geçerek vücut bulduğunu, bu yaratımlar sırasında arka plânda neler yaşandığını okuyucuyla paylaşmaktır. Yazar, asıl metinden önce *“Bir İki Söz”* başlığı altında hem gazetenin baskıdan önceki hazırlık aşamalarında neler yaşandığını hem de eserini niçin komedi tarzı tiyatro türüyle kaleme almak isteğini kısa bir mukaddime addedilecek tarzda beyan eder:

“Bir İki Söz

Uzaktan pek mesut zan ve tahayyül edilen hayat-ı matbuanın bazen pek dil-şikâf mazeretleri, bedbahtlıkları vardır. Ben bu küçük piyeste bunlardan bir tanesini göstermek istedim.

Bu piyes, mahzen okuyanları eğlendirmek için, komedi tarzında yazılmış; mamafih, bu zeminde oldukça mufassal bir roman da tahrir edilebilirdi.

Piyes yazmak ne kadar müşkil bir sanat olduğunu takdir ettiğim için bu küçük komedinin muvaffakiyetinden pek az ümidvarım, öyle zannederim ki bu eseri okuyanları veya veyahut temaşa edenleri az güldürecekler; fakat beni müteselli eden bir cihet varsa o da neticede bundan alınabilecek hisse-i intibahtır” (Ahmet Mazhar 1907:2).

Türk tiyatrosunda komedi, klasik tiyatronun diğer türü olan trajediye göre daha çok tercih edilir. Bunda en önemli etmen ise komedilerde insanî ve içtimaî zaafı, yanlışları göstererek güldürmeyi aynı zamanda da düşündürerek eğitmeyi merkeze alan anlayıştır. Klasik komedilerdeki güldürü unsurları, oyuncunun ağzından terennüm ettirilen bir söylev tarzından ziyade izleyicinin sezgi ve mizahî zekâsıyla algılayabileceği incelikte metnin özüne giydirilerek arz edilir. Bu ince arzdan amaç, okuyucunun/izleyicinin payına düşeni empati veya özeleştirme yoluyla almasıdır. Zamanla daha da alt tabakalara hitap edecek şekilde kurgulanan komedilerde, hemen her kesimden insanın iç yüzünü bütün çıplaklığıyla

seyircinin gözleri önüne sermek, algı ve anlayışı en zor olanların bile birkaç saatlik zaman diliminde zihnine silinmez anılar nakşetmek birincil hedef olarak görülmüştür. Ahmed Mazhar'ın kısa mukaddimesinin son cümlelerinde de görüldüğü gibi komediden beklenen de bu silinmez hatıra ve hisse-i intibahtır. Bu çalışmada, Mehmet Kaplan'ın metin inceleme metodundan hareketle çağdaş yöntemler de dikkate alınarak Ahmed Mazhar'ın *Gazeteci* oyunu ele alınıp incelenmiştir.

2. GAZETECİ OYUNUNUN KONUSU

Ahmed Mazhar, *Gazeteci* oyununu Hicrî 1325(Miladî 1907) yılında bir perde iki sahne(meclis) olarak kaleme almıştır. Eserin konusu bir gazete çıkarma süreci esnasında yaşananlardır. Yazarın bu tarz bir konu seçmekteki amacını ve eseri yazma gayesini ise “*Bir İki Söz*” başlığı altında; “Uzaktan pek mesut zan ve tahayyül edilen hayat-ı matbuanın bazen pek dilşikâf mazeretleri, bedbahtlıkları vardır. Ben bu küçük piyeste bunlardan bir tanesini göstermek istedim”(Ahmet Mazhar 1907:2) şeklinde ifade eder. Mensur halk edebiyatı türlerinde çok tercih edilen “kıssadan hisse” tarzını Tanzimat Edebiyatı’nda da başta Ahmet Midhat Efendi olmak üzere birçok edip kullanır. Ancak modern Batı tiyatrosu türlerinden komedide bu tarz pek tercih edilmez. Bu yönüyle bakıldığında Ahmed Mazhar'ın eseri, komiklik yönüyle komedi türüne “kıssadan hisse” tarzıyla da geleneksel halk edebiyatından istifade edilerek kaleme alınmıştır.

3. GAZETECİ OYUNU YAPI UNSURLARI

3.1. Öz(muhteva) ve Biçim

Ahmed Mazhar, *Gazeteci* oyununda matbuat âleminin içyüzünü okuyucunun/izleyicinin dikkatine arz etme düşüncesiyle eserini kaleme alırken merkeze camianın öznesi konumundaki “muharrir”lerin hissiyatlarını, zaaflarını, duygu ve düşünce dünyalarında yaşadıkları her türlü insani yaşanmışlıkları aldığı görülür. Eserde, kendini beğenme, beğenilme, kıskançlık, rekabet, hayat yolunda yaşanan zorluklar ve gelecekte endişe gibi ahval-i insaniyeye ait hususlar, ferdî farklılıklar bağlamında mizahî bir yaklaşımla teşhir edilir.

Gazeteci oyunu muharrirlerin basın âleminde aktüel olarak yaşanan rutin bir konu ile okuyucunun ve izleyicinin dikkatine sunulur; kendi gazetelerindeki bir yazıya başka bir gazetede ki tenkit yazısı. Tenkit yazısının içeriği kadar hangi yazarın hangi yazıya ve kim tarafından kaleme alındığı da önemlidir. Nitekim yazıyı, ismi zikredilmese de, dönemin maruf bir edibi, sermuharrir Edib Bey'in yazısı için yazmıştır. Muharrir-i edebî Lebib Bey,

bahsedilen tenkit yazısından iktibasla kendinden de bir şeyler katarak muharrir arkadaşlarına birkaç cümle sarf eder:

“...Dünkü makalesine yaman bir tenkit!. Hem de maruf imzalı bir zat tarafından... Bakınız daha başlangıçta ne diyor: (Gazeteden okuyarak:) Mahfaza-i idraki gevşek ve seviyye-i izânı numune-nüma-yı dümbelek tabirine tamamıyla ma-sadık olan ve gerçekten bir kaht u galâ-yı efkâr içinde bulunduğu bütün o köhne ve habide edâ mezâmin ile memlû makalesinden anlaşılan bir zat...” (Ahmed Mazhar 1907:4)

(...)

“...Hem ben bir şey söyleyeyim mi? Doğrusu ben Edib Beyin şairliğinden bir şey anlamam, münekkidin yerden göğe kadar hakkı var! Öyledir â, herkes kendi mesleğini, mesleğinin hududunu bilmeli!. İşte o hududu aşınca insan böyle taarruza hedef olur. Beş altı senelik muharrir-i edebî olduğum halde ben bile öyle pek öteye beriye ilişemiyorum. Hem efendim ediblik başkadır, muharrirlik başka...” (Ahmed Mazhar 1907:7)

Muharrir-i edebî Lebib Bey’in yaklaşımı, insanın yaratılışına karşı çıkan İblis’ten başlayarak, Habil ile Kabil’le devam eden kıskançlık mefhumunun insanî ve meslekî boyutunu gözler önüne serer. Diğer yandan, “Beş altı senelik muharrir-i edebî olduğum halde ben bile öyle pek öteye beriye ilişemiyorum.” cümlesiyle kıskançlığın içinde kendine bir mağrurluk temi oluşturma fırsatını da kaçırmaz. Oysaki her kıskançlığın arka plânında kendinden emin olamama, yeterli bulamama karşındaki zatta var olanların zafiyetini yaşama içgüdüğü vardır. Müstear isimle zikredilen mütercimlerden M Bey, “(Sözünü keserek, müstehziyane:) Zavallı hayâl ve his vadileri. Eğer eser-i cedid kâğıdı kadar da metanetli değilse delik deşik oldu gitti, desene!”(Ahmed Mazhar 1907:5) cümlesiyle ince ve bir o kadar acımasız ironiyle konuya dâhil olur.

Ahmed Mazhar, muharrir-i edebî Lebib Bey’in şahsında temayüz eden Tanzimat’tan mütevellit “yeni olma”, “farklı olma”, “kabuğunu kırma” gibi sözlerle ifade edilebilecek durumları da diyaloglar arasına uyumlu bir şekilde yerleştirir:

“Hah.. Yakaladım.. Nezih bir tabir! Bahusus yazacağım makale-i edebiye için gayet zarif şık bir serlevha (kâğıda yazarak serlevhayı mırıldanır:) Pehna-yı hayâl!. (Serlevhanın yazısını beğeniyor gibi biraz geriden bakarak kendi kendine tekrar eder:) Pehna-yı hayâl!. Bu güzel bir serlevha... Fakat bakayım pehnanın manası ne idi? Yani ne idi.. Canım ne olursa olsun, bu pek yakıştı vesselam.. Zaten edebî makalelerin serlevhalarında o kadar vuzuh aranmaz... Bu tarz-ı cedide muvafik değildir (Tekrar ederek:) Pehna-yı hayâl!. İyi düştü doğrusu.. Tam

yazacağım şeylerin şiiriyet nezihesiyle mütenasip!..” (Ahmed Mazhar 1907:9-10).

Lebib Bey, yazmak istediği makale-i edebinin muhtevasından ziyade şekliyle meşgul olur. Öyle ki aklına gelen ve yazmak istediği sözcüğün henüz anlamını bilmez, bunu bir eksiklik veya gereklilik olarak da görmez. Onun için yazdığının akla değil göze hitap etmesi yeterlidir. Cenap Şahabettin, edebiyatın gerçek hayatın izdüşümlerini yansıtan bir ayna olması gerekliliğini dile getirir. “Hayatı, cemiyeti dile getiremeyecek edebiyatlar, âdeta doğmadan ölen birer çocuk gibidirler. İnkâr etmemize imkân yoktur ki, eski edebiyatımızda beşeri olayları ve manzaraları dört başı mamur olarak, tasvir edebilen tek bir nazım bile yoktur” (Ünaydın 1918:76). Eski edebiyatla birlikte Yenileşme dönemi Türk edebiyatında eleştirilen konulardan biri de Türk aydınının toplum hayatından bihaber olup sunî ve şekli tavırlar içinde oluşudur. Aydın veya o camiaların içinde olanların özden şekle doğru bir sürecin içinde oluşu birçok edebî eserde menfî manada eleştiri alır. Ömer Seyfettin’in “*Efruz Bey*” hikâyesi bunun en çarpıcı ve ironik örneklerindendir:

“...Öyle bir isim olsun ki... hiç işitilmemiş, hiç kullanılmamış olduktan başka kendi mevcudiyetine, büyüklüğüne, ehemmiyetine uysun! İki saatten ziyade aradı. Bulamadı.

Ne kadar isim varsa hepsi kullanılmıştı. Kullanılanların hepsini kendinden aşağı, kendini onların hepsinden yukarı, yüksek görüyordu.

- Yeni bir kelime uydurmalıyım...”

...

“Gece yarısı geçti. O hala romanın kenarlarına isimler yazıyor, başlarından birer harf topluyordu. Meşhur kahramanlarından, meşhur inkılapçıların isimlerinden çıkardığı kelimeler birbirinden münasebetsiz, birbirinden biçimsiz oluyordu. Nihayet bu usulü bıraktı. Yazıhanenin üstünde romanlarda rasgeldiği bazı kelimelere bakmak için daima bir «Lügatı Osmanîye» dururdu. Ona el attı. Önüne açtı. Karıştırmaya başladı. Gözü ansızın bir kelimeye takıldı, kaldı:

Efruz . . .” (2004:38-40)

Ahmet Mazhar’ın *Gazeteci* oyunundaki Lebib Bey, Ömer Seyfettin’in ise Ahmet Bey’in şahsında kaleme aldığı “Efruz Bey” karakterleri içten dışa, muhafazakârlıktan teceddüde ve cemiyetçilikten ferdiyetçiliğe tarihî akış içinde hızlı bir değişim gösteren yeni Türk aydınının arketiplerindendir. "Decadence" Fransızcadada gerileme, düşkünlük manasına gelir ve 19.yüzyılda sembolistleri küçümseyen, benimsemeyen, yadırgayan

kimselerce onlara “dekadan” yakıştırması yapılır. Ahmed Mazhar ve Ömer Seyfettin gibi Ahmet Mithat Efendi de yeni aydın ve yazar tipini derinliği olmayan sun’i bir yapıda görür. Bu sebeple Ahmet Mithat Efendi, Servet-i Fünûn edebiyatı sanatçılarını “dekadanlar” diye horlayarak zikreder.

Gazeteci oyununda kelime ve mefhumlarla ilgili diyaloglar sadece edebî veya insanî zaafları müşahede için kullanılmaz. Mahdud nispette de olsa devrin siyasî konjonktürüne menfi göndermeler ve söylemler de vardır. Bunlardan biri istibdat taraftarlarını tarifte kullanılan “sanadid”, “melâin” ve “ferâin” sıfatlarıdır:

“Şekib(Edib): (Lebib Bey’e hitaben:) Ne dersiniz monşer, ben sanadid tabirini pek bayat buluyorum. Onun için melâin-i istibdattan bazıları diye başlamış olsam acaba nasıl olur?”

Lebib Bey: (Elini şakağına götürüp biraz düşündükten sonra:) Bana kalırsa monşer... Mademki bir tecdit göstermek isteniyor. O halde melâin tabiri de iyi değil! Zira bu da pek çok kullanılmış bir tabirdir. Bunun yerine ferâin deyiniz daha iyi! Hem bu kelime ile gayet yeni bir terkip de yapabilirsiniz. Meselâ ferâin-i Mısriyye denildiği gibi, bunlara da ferâin-i Konstantiniyye denilemez mi?” (Ahmed Mazhar 1907:32).

Gazeteci oyununda bir diyalog dışında metin içinde çok rastlanılmayan II. Abdülhamit ve İstibdat dönemine de atıfta bulunulur. Buradaki amacın gerçek bir muhalif bakış mı yoksa kamuoyuna karşı safını beyan etme, nabza göre şerbet verme mi olduğu tam olarak anlaşılmaz. Bu istikamette bakıldığında “*Ferâin-i Konstantiniyye*” tarzı ifadelerle siyasî terminolojiye yenilikler, buluşlar katma veya muhalefetlikte sertlik düzeyini artırmak olabileceği tahmin edilemeyen bir diğer durumdur.

Basın âleminin birçok bileşenin yanında asıl unsur şüphesiz yazar kadrolarıdır. Bir basın organının yazar kadrosu ona farklı bir vizyon ve çehre kazandırır. Bunun en bilinen örneklerinden biri de yazar ve şair kadrosu sayesinde farklı bir hüviyete bürünen *Servet-i Fünûn* dergisidir. Edebî metinlerin ve yazılı basın organlarının özünü oluşturan yazı/yazma; yeteneğe, bilgiye, emek ve özveriye, maddî ve manevî güçlüklerle bağlı birçok etmenin içinde yer aldığı bir çabanın ürünüdür. Yazının nasıl ve hangi aşamalardan geçerek okurun önüne geldiği ise çoğu zaman alanın dışındakilere muallaktır ve teccüssüs konusudur. Yazma, yazamama üdeba arasında bilinen bir realitedir. Bu sürecin kısa olduğu gibi bazen yıllara vardığı da bilinir. Muharrir-i edebî Lebib Bey, yazamamayı başlayamamayı ruhunda biriken bir ıstırap ve kalemine yansıyan efkârla dışa atar. Yaşadığı duyguları sesli düşünerek dillendirmesi arkadaşları arasında çekiştirmelere, mizaha da vesile olur.

“Lebib Bey: Pehnâ-yı hayâl, pehnâ-yı hayâl!. Ah bir başlayabilsem... Artık aşâğısı gelir.. Fakat neredeyse şimdi de mürettip çırağı gelecek! (İçeri Şekib Bey girer. Konuşulanları yazmağa başlar. Lebib Bey yazamadığı için mustarip görünür.)” (Ahmed Mazhar 1909:11-12)

(...)

“Lebib Bey: Ha bak. Bu şimdi söylediğiniz tabir şayan-ı dikkattir.!”

M Bey:(N Beye:) Yine bir şey buldu, dur bakalım...” (Ahmed Mazhar 1907:23).

Anlamsal ve biçimsel aykırılıklardan ziyade mutabık metinler olarak dikkat çeken bu tarz ifadelerde benzer yaşanmışlıklara göndermeleri de görmek mümkündür. Yazmak için zaman ve zemin arayan edipler olduğu gibi her halükârda yazabilenler de vardır; “Halit Ziya Bey, âlet sahibi bir yazar olmadığından bahsetmişti. Dirseğini dayayabilecek yer bulur bulmaz hemen yazabilirmiş. Öyle yazıhane, kütüphane karşısı, muntazam kâğıt, ilham, sabah, akşam falan aramazmış ve yazdığını da bir daha gözden geçirmemiş” (Ünaydın 1918:51).

Her eser müessirinden izler taşır. Sanatkâr, parçaları bütüne götürürken her şeyi en ince ayrıntısına kadar gören, bir nakkaş edasıyla renklerin büyülerini bozmadan yerli yerine koyan, kalemını oynatmadan seslerdeki ahengin fisiltısını duyan, ortaya çıkardığı eserinin özeleştirisini yapan zattır. Özeleştiride ise genelde yazarın özüne müspet bir bakış hâkimdir:

“Lebib Bey: (İmzasını atıp makaleyi gayr-ı cehri bir okuduktan sonra kendi kendine:) Oh.. Pek yaman.. Doğrusu pek yaman oldu. Bu pehna-yı hayâl makalesi eminim ki âlem-i edebiyatta ehemmiyetli aksler hasıl edecektir. Edib bunu okusun da gözü makale-yi edebiye görsün! Serapa yenilik, serapa nezâhet, ulviyyet akıyor vesselâm hele o pehnâ-yı hayâllerden sonra koyduğum teaccüb işaretleri. O kadar yakışıklı düştü ki, tıpkı kozmografya kitaplarındaki zu-eznâb resimlerine benziyor” (Ahmed Mazhar 1907:33-34).

Ahmed Mazhar, eserindeki mizahî kudretini sermuharrirlik ve muharrir-i edebilik karakterleri yüklediği Edib Bey ve Lebib Beyin kalemiyle gösterir.

“Edib Bey:(Makalenin altına yazdığını kendi kendine okuduktan sonra:) İşte bu yetti... Hem şedid, hem müessir, bir haşiye. Eminim ki bunu okurken sanadid-i istibdad zıplayacaktır; o kadar ateşin tabirat kullandım!.. Neme lazım, gazete sorulsunda... Sahib-i imtiyaz ona bakar. Yoksa sen ister isen cevahir yumurtla, para etmez” (Ahmed Mazhar 1907:40).

Gazete çevresinde muharrirlerle beraber imtiyaz sahipleri, okurlar da bileşenin diğer parçaları olarak yerinde durur. Muharrirlerin ekser çoğunluğu yazılarını kaleme alırken kendileri için zül gibi gözüke de imtiyaz sahibinin hassasiyetleriyle birlikte kamuoyunun/okurun algısını da göz ardı etmez hatta edemez. Çoğu zaman imtiyaz sahipleriyle muharrirler arasında görüş ayrılıklarından kaynaklı sert çatışmalar yaşanır, bu da basın âleminde rutin olaylardandır:

“Şekib Bey: Bir parça daha mündericâne dikkat edelim.. Daha iyi olur zannediyorum. Meselâ halkın anlayacağı veçhile yazmalı! Bir de bilhassa size rica ederim edebî makaleler mümkün mertebe alaylı olsun!

Lebib Bey: (Hayretle:) Aman etmeyin monşer! O nasıl olur? Edebiyat başkadır, şathiyat başka..

Şekib Bey: Öyle ama işte herkes de şathiyattan hoşlanıyor.. Mamafiş ben şathiyat yazın demiyorum. Meselâ edebî makaleleri bir parça daha açık yazın. Anlaşılmayacak gibi yapmayın. Geçen gün doğrusu ben okudum bir şey anlamadım!” (Ahmed Mazhar1907:12).

Muharrirlerin yazılarını kendi beğenilerinden ziyade/öncelikle gazete sahiplerinin görüş ve beğenilerine sunma gerekliliği sıradan bir durum gibi görülür. Bu yüzden muharrir-i edebî Lebib Bey’in sahib-i imtiyaz Şekib Bey’e sitemleri basın âleminde bilinen görüş ayrılıklarındandır.

“Lebib Bey:(...) Pehnâ-yı hayâl! Bizim sahib-i imtiyazın zoruna bak.. Ben okudum da anlayamadım diyor.. Eğer biz ona anlatalım diye yazı yazacaksak... Vay hâlimize! Vay o edebiyatın haline! Şimdi bu pehnâ-yı hayâlin nesi var?” (Ahmed Mazhar 1907:15).

Muharrir-i edebî Lebib Bey’in sahib-i imtiyaz Şekib Bey’e kendisinin yazdıklarına müdahil olmasına kızıp okurların temayülüne göre hareket etmeyi “şathiyat” olarak terennüm ederken diğer yandan, “Siz gazetecilik nedir bilmiyorsunuz galiba! Gazetecilik âlemin zevkini, merakını okşayacak şeyleri bilmek demektir.” cümlelerini sarf eder. Ahmed Mazhar, Lebib Bey’i çelişkili ifadelerle konuşarak Tanzimat’tan beri Türk aydınının yaşadığı ikilikleri, gelgitleri hemen her konuda gözler önüne serer ve ironi yaparak Lebib Bey’i konuşurmaya devam eder.

“(Elini dizine vurarak:) Off... Anlamıyorum ki monşer!. Siz gazetecilik nedir bilmiyorsunuz galiba! Gazetecilik âlemin zevkini, merakını okşayacak şeyleri bilmek demektir. Kurnaz bir gazeteci böyle fırsatları asla kaçırmaz. Şimdi meselâ bunda sanâdid-i istibdattan bahsediliyor. İşte bunu hemen derç etmeli altına da sanâdid-i istibdada gayet şiddetli bir tabirle girişmeli... Ha, bakınız bu süje daha ne kadar müsaidir:

Hatta bu münasebetle hükûmete, memurine, adalete icra edilmiyor diye istediğiniz kadar da söylenebilirsiniz”(Ahmed Mazhar1907:27).

Lebib Bey, son iki cümlede gazetenin mahdut olmayan salâhiyetinden dem vurup düstursuz ifadeler kullanır. Ancak muharrir takımı ve arkadaşları, gazeteye okurdan gelen talepler karşısında şaşkınlıklarını gizleyemeyerek menfî tepki gösterirler. Bu da muharrirler arasında fikir birliği olmadığını, bir diğer ifadeyle, duruma göre tavır belirlediklerini ifade eder:

“Edib Bey:(Bazı yerlerini tashih ederek:) Neyse.. Hele şükür bu bir parça zararsız... Yalnız mevzu ehemmiyetli bir şey değil balık pazarında bir dükkânı varmış. Bunu sanadid-i istibdattan beri âdeta temellük etmiş. Dokuz aydır kirasını vermiyormuş.

C Bey:(Söze karışarak:) Tuhaftır. Bazı kimseler gazeteleri mahkeme dairesi zannediyorlar” (Ahmed Mazhar1907:26).

Sahib-i imtiyaz Şekib Bey, gazetede yeni bir yapılandırmaya gitmeyi düşünür. Aklında C Bey’i sermuharrir olarak atama isteği de vardır. C Bey ise onun isteğine olumlu yaklaşmaz ve bunu bazı gerekçelerle ilişkilendirerek ifade eder. Bu esnada, basın âleminin temel taşlarından sermuharrirlik unvan ve makamının cemiyet nazarında konumlandırılışı hakkında yapılan mülâhazalar da dikkatlerden kaçmaz. Ahmed Mazhar’ın sermuharrirlik için belirlediği kıstaslar terminolojik olarak evrensellik düzeyindedir.

“Bir kere azizim. Her yerde olduğu gibi bizde de maruf imzaların tesiri vardır. İşte garip bir adet, ne yapalım? İmza maruf ve muteber olduğu makalede herkese hoş geliyor bilakis tanınmamış imzaların makalelerinde meziyet olsa bile nazıra güçlükle kendini gösteriyor. Şunu diyeceğim ki bir kere iktidarı herkesçe müsellemler bir adam olmalı, saniyen bu vazifeye salih olmalıdır, çünkü her muktedir bu vazifeye salih olamaz” (Ahmed Mazhar1907:49-50).

Gazeteci oyununda korku, heyecan, merak, şaşkınlık gibi duygular çok sınırlı düzeyde yaşanır. Oyunun son sahnesinde (meclis) gazetede sermuharrir ve muharrir-i edebinin ayrılığında kaynaklı yaşanan duygu yoğunluğu ve öfkeler gerçeğe bağlı bir yapı ve yansılama dâhilindedir. Oyunun serim ve düğüm bölümlerinin kurgusunda muharrirlerin günlük hayatta yaşayabileceği bazen gerçek bazen de hüsn-i kuruntulara varan ahvâli ustaca düzenlenir. Çözüm bölümünde gazetenin muharrir kadrosunun en mühim yerlerini işgal eden sermuharrir ve muharrir-i edebinin işine son verilmesiyle oluşan menfî havada acıma, öfke, kadercilik, teslimiyetçilik, isyan ve nefret gibi duygulara hitap edilir. Rind-meşrep bir seciyeye sahip

görülen Lebib Beyin olan bitene karşı takındığı fevri durum ve hezeyanları insana has klasik edaların tezahürü olarak;

“Böyle bayağı bir gazeteye tenezzül edip de gelişim zaten bir kabahatti. İsbet oldu. Bundan böyle mecmualara yazarım” (Ahmed Mazhar 1907:63) metne yansıtılır.

Gazeteci'de hayata dair birçok konuyla alakalı kısa anekdotlar bulmak mümkündür. Oyunun hacmi ve zamanın şartları da göz önünde bulundurulduğunda kurgunun böyle olması kabul edilebilir bir realitedir. Gazetenin kültürel bir değer olduğu kadar aynı zamanda maddî bir yönü vardır; çalışanların işlerinin karşılanması, yayımın gerçekleşmesi. Bu döngünün sürekliliğini sağlamanın yolu sadece gazete satışlarıyla mümkün olmayabilir. İkinci bir yol gereklidir ki bu da reklâmlardan elde edilecek gelirdir; *“Mağazanızı gazete ile ilan edelim. Bu veçhile ödeşiriz. Hem gayet parlak bir reklâm yaparız olmaz mı?”* (Ahmed Mazhar 1907:30-31). Reklâm mefhumunun eserin satırları arasına ustaca yerleştirilmesi o dönem için dikkate değer bir bakış açısidir ve yeniliklerdendir. Gazetede edebî mısralara da yer veren Ahmed Mazhar, *“Soluk yapraklı çiçekler, kırık kanatlı kelebeklere”* (Ahmed Mazhar 1907:39), hariçten gelebilecek yazılar için de kendince bir kriter belirler; hatır gönül ilişkisi:

“Lebib Bey: (Kâmilin okuduktan sonra, Edib Bey'e): Bu şiiri ben ziyansız buldum, derç edelim değil mi?”

Edib Bey: Hay hay.. Zaten Hercai Bey'in hatırı var; derç etmemek olmaz” (Ahmed Mazhar 1907:41)

Statik bir seyirde devam eden oyun, sahib-i imtiyaz Şekib Beyin, C Bey ile sermuharrirlik konusunu görüşmeye gelmesiyle küçük bir aksiyon kazanır. Muharrir kadrosu içinde düşünülen görev değişimi veya işten ayırma süreci heyecan ve merak unsurunun zirvesidir. Yazar eserini komedi olarak tanımlamış olsa da özellikle son sahnede/mecliste muharrirlerin işten/gazeteden ayrılma sürecinde yaşadıkları duygu yoğunluğuyla oluşan dramatik ironi komediden ziyade drama yakın bir şekilde sokmuştur.

Tercüme, uyarlama ve telif eserlerle tesis edilen Modern Türk tiyatrosunda en çok tercih edilen tür komedidir. Batı tarzı komedi, Türk tiyatro edebiyatında bir hayli değişime uğramıştır. Türk tiyatro yazarlarının tercüme ve uyarlamalarına en çok kaynaklık eden klasik komedinin büyük edibi Molière'in eserlerinden, Direktör Âli Bey, Teodor Kasap gibi birkaçının eserleri istisna edilirse, çoğunlukla farklılık arz ettiği görülür.

3.2. Şahıs kadrosu

19. yüzyılın son çeyreğinde tüm bileşenleriyle sağlam bir yapıya kavuşan Türk matbuat âlemindeki yazarları, Türk basın âleminin usta kalemlerinden Ahmet Rasim şöyle tasnif eder:

“... üdebâ-yı meşhûre ve efazıl (ünlü yazarlar, mümtaz şahsiyetler), şuara-yı meşhûre (ünlü şairler), sermuharririn (başyazarlar), muharririn (yazarlar), makale-nüvîsân (makale yazarları), müellifin (yaratıcı yazarlar), mütercimim (çevirmenler), edebiyât-ı şarkiyye tarafdârânı (Doğu edebiyatı yanlıları), edebiyât-ı garbiyye tarafdârânı (Batı edebiyatı yanlıları), muhabirler, musahhihler (haberciler, düzeltmenler), muhbîr-i sâdıklar (imzasız yazı yazarlar), intihâlciler (başkalarının yazılarından çalanlar)...ilh” (Ahmet Rasim 2016:71-72).

Yazar, eserinin hacmi gereği yukarıda zikredilen meslek erbabından bir kısmına yer vermiştir.

Gazeteci oyununun şahıs kadrosunda, “*Sermuharrir Edib Bey, Muharrir-i edebî Lebîb Bey, Sâhib-i imtiyâz Şekib Bey, Mütercim M Bey, Mütercim C Bey ve Mütercim N Bey... Birkaç muharrir ve mütercim daha bulunur*” (Ahmed Mazhar 1907:4). Bunlardan “M Bey”, “C Bey”, “N Bey” gibi “müstear” isimlerin tercih edilmesinde akla gelen ilk husus, acaba bu kişiler gerçek midir? Diğer husus ise yazarın kurgusal düzleminde yer alan, oyuna mizansellik katmak amacıyla kullanılmış gayrisahih isimler olabileceği ihtimalidir.

Sermuharrir Edib Bey, birkaç diyalog ve ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla unvanının ve makamının ağırlığının farkında olan ancak kendine ve yazılarına yöneltilen eleştirileri olgunlukla karşılayıp akıl süzgecinden çıkmış makul ve edebî bir üslupla cevaplandırma yerine sağduyusunu kaybedip sert ve sinirli bir hâl takınan karaktere sahiptir. Yazdıklarına gelen eleştirilere tahammül edemeyen sermuharrir; Sahib-i imtiyaz Şekib Bey’in gazete satışlarındaki düşüşü gerekçe göstererek işine son verişini soğukkanlılıkla kabul eden sonraki hayatında yaşayabileceği zorlukların vehmiyle kişiliğine zeval getirecek herhangi bir tavra tevessül etmeyen görüntü aksettirir. Yazdıklarıyla kendine ve yazdıklarına emniyeti tamdır. Bu özgüven yazılarına yapılan eleştirileri çok sert karşılayıp münekkitlerin şahsına varacak hakaretler etmesinde kadar gider; *Ben meziyete emin olduğum bir kişi tarafından takdir edilmeyi böyle beyinsiz bir münekkidin takdiratına tercih ederim*” (Ahmed Mazhar 1907:17).

Muharrir-i edebî Lebîb Bey, Ahmed Mazhar'ın eserinde mizahın ve ironinin hedefinde olan kişi gibi algılanır. Eserdeki diyaloglarda en çok yer alan kişidir. Kesin bir şekilde ifade etmek zor olmakla beraber oyunun başkışisi de denebilir. Söyledikleri ve yazdıkları okuyucu beyninde çoğu zaman istihza ile tebessüme meyillidir. Yazmanın, yazamamanın, üretememenin zorluklarını zihnen ve hâlihazırda tüm benliğiyle metne yansıyan yüzüdür. Mesleki anlamda yaşadığı gelgitler arkadaşlarınca da çoğu zaman mizah konusu olur. Matbuat âleminin gözü kendinin üzerindeymiş gibi bir egonun tecessüm etmiş hâline bürünür. Yazmakta olduğu "*Pehna-yı Hayâl*" adlı edebî makalesinin tüm camiayı sarsacağı, büyük bir ses getireceği inanç ve hayâlini taşır.

Ancak sahib-i imtiyaz tarafından iş akdinin sonlandırılacağı telaffuz edilip kendine tebliğ edilince şahsındaki tüm zayıflıklar ortaya çıkar; "*Fakat şu iki buçuk meci diye!.. Ne ise, artık o yandı demektir. Bir kere sadakam olsun demiş bulundum!*(1907:63)" Lebîb Bey'in gazeteden ayrılışı da nezaket kurallarının dışında fevri bir tavırla son bulur: "*(Makaleyi alarak:) Ver!.. Pehna-yı hayalim böyle gazetelere layık değildir, lanet olsun böyle bir gazeteye!(cebine kor ve şiddetle çıkar)*" (Ahmed Mazhar 1907:63). Oyunun şahıs kadrosunda yer alan diğer kişilerin özelde bahsedilecek belirgin tarafları yoktur.

3.3. Dekor veya Mekân

Gazeteci oyunu, içeriğe uygun olarak birden çok kişinin aynı ortamı paylaştığı, "*Perde açıldıkta ortada üzeri çuha kaplı bir masa, masanın üstünde kâğıtlar, kalemler, gazeteler, birkaç kitap ve sair bulunur*" (Ahmed Mazhar 1907:4). dekorların bulunduğu kapalı bir mekânda kurgulanmıştır. Metindeki diyaloglardan mekânın aynı işlevi gören bir muhitin (Bâbîâlî/Çağaloğlu gibi...) hudutları içinde bulunduğu izlenimi verilir. Oyunun şahıs kadrosunda yer alan her bir ferdin muhitin günlük hayattaki akışı ve büyümlü havasının içinde kendilerine istisnai konumlar, payeler edindikleri görülür.

Samipaşazade Sezai, insanın/sanatkârın yaşayış ve yetenekleri üzerine muhitin tesirini edebiyatımızın yaşadıkları dönemlerde en bilinen şair ve yazar isimlerini zikrederek iddialı bir dille ifade eder: "Hani dehâlar, çevrelerinin dışına çıkar falan diyorlar. Doğrusunu isterseniz, bu bana biraz mübalağa gibi geliyor. İnsanlar kendilerine fazla ehemmiyet veriyorlar. Ne dersiniz? Nedim'i, neşelerle dolup taşıran çevresi; Fuzuli'yi inleyen de çevresi. Nefi'yi köpürten de çevresi, Kemal'i öyle ateşli ve ihtilalci bir ruhla yetiştiren de yine çevresi değil miydi?" (Ünaydın 1918:33).

3.4. Zaman

Oyun birkaç günlük kısa bir zaman dilimi üzerine kurgulanmıştır. Zaman, muharrirlerin mesailerine sabah geliş ve akşam mekânı terk edişlerinden anlaşılır. Anlatı zamanının da vaka zamanından farklı olmadığı görülür. Metinde kullanılan tarihsel bağlam içindeki “sansür”, “istibdat”, “sanadid-i istibdat” gibi terminolojik ifadeler II. Abdülhamit dönemi ve de kitabın baskısının yapıldığı yıllarla (1325/1907) örtüşür:

“C Bey:(Yazarken mırıldanarak) Amsterdam’a.. Müteveccihen hareket eylediği.. Bildirilir, ajans dö Kostantinopol.. (Bir başka gazete alıp bir tarafına kaleme işaret ettikten sonra mütercimlerden birine uzatarak:) Monşer siz galiba boşsunuz; lütfen şu parçayı tercüme ediverin!”

Mütercim: Hepsini mi, yoksa hülaseten mi?

C Bey: Öyle ya, hepsini!.. Şimdi sansür zamanında değiliz ki bazı yerlerini atlayalım!” (Ahmed Mazhar 1907:39).

Yazarın eserinde II. Abdülhamit dönemini çağrıştıran birkaç terim kullanması vaka zamanını vermenin yanında, konjonktürel bir tavır olarak âlem-i matbuatta baskın olan siyasi kanona aykırı düşmeme mi olduğu pek anlaşılabilir. Ancak C Bey’in; “*Öyle ya, hepsini!.. Şimdi sansür zamanında değiliz ki bazı yerlerini atlayalım!”* ifadesini ironiyle açıklamak daha gerçekçi olur. Çünkü eserin kaleme alındığı 1907’de Sultan II. Abdülhamit dönemi, zikredilen istibdat ve sansür uygulamaları, henüz sona ermemiştir.

3.5. Olay Örgüsü

Oyun yeknesak, sakin ve merak unsurunun vakadan ziyade sözlerle ifade edildiği sahneler (meclis) üzerine kurgulanmıştır. Oyuna hareket ve dinamizm katan korku, acı, şaşkınlık gibi olaya ve harekete müsnet duygular yerine; alay, ironi ve mizah gibi düşünsel bağlam daha ağır basar. Serim bölümünde matbuat âleminde rutin yazı türü faaliyetler, yazarlar ve gazeteler arası münasebetler vardır. Düğüm bölümü Sahib-i imtiyaz Şekib Bey’in mütercim M Bey ile konuşmaları ve Sermuharrir Edib Bey’i akabinde Muharrir-i edebî Lebib Bey’i görüşmeye çağırmasıyla oluşturulur. Stabil devam eden oyuna sahib-i imtiyazın görüşme talepleri merak ve heyecan olarak bir nebze hareket katar. Bu sahneler, okuyucunun ve izleyicinin beyninde gazetecilik mesleğine özgü gerçeğe uygun bir yapı ve yansılama olarak görülür. Gazetenin yayımlanmasında asıl unsur olup işin lokomotiflik işlevini üstlenen Sermuharrir Edib Bey ve Muharrir-i edebî Lebib Beylerin işlerine son verilmesi çözüm bölümünü oluşturur. Bu bölümde, insanın zaman ve zemin içindeki “an” larla var olup “an” larla yok olabileceği, hemen her şeyin bilinmeyen bir sonunun beklenmedik şekilde gelebileceği,

hayata dair olumlu ve olumsuz tüm realitelere karşı teyakkuz hâlinde olmak gerekliliği ustaca kurgulanıp gözler önüne serilir. Gündelik olaylar, bazen komik bazen öfkeli bazen de sanat ve edebiyata dair tartışmalarla rutin dışına çıkmayan oyunun çözüm bölümünde, iki kişinin işini kaybederek ayrılmasıyla oluşan hüznü bir halde perdeleri kapanır.

Oyunda asıl vaka olarak evrensel bir tema olan patron ve çalışan (işçi ve işveren) münasebetleri ele alınır. Sanayi Devrimi'yle burjuvanın yükselişi neticesinde dünya gündemine oturan bu tema, hemen hemen bütün sanat eserlerinde yer bulmuştur. Oyunun kurgusal yapısında uygun bir formatla ele alınan konu, oyunun hitamında -bilhassa muharrir-i edebinin işten çıkarılması hususunda- herhangi bir sendika tarzı teşkilatın varlığı veya olması gerekliliği tarzında ifadeye yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu yönüyle okuyucu ve izleyici zihninde Batı'daki eserlerde uzun süredir yer alan muhtevaya uzak kalındığı izlenimi uyanır.

3.6. Konuşma Örgüsü ve Dil Üslup

Göstergesi jest, mimik ve beden dili olan tiyatro, canlı temsille izleyicinin gözüne, kulağına, duygularına doğrudan hitap eden ve ruhunda derin tesirler bırakan bir sanattır. Bu tesir yönüyle göstergesi dil olan edebiyattan fevkaladelikler olan bir sanattır.

Modern Türk tiyatrosu, dil yönünden tekâmülünü iki istikamette sürdürür; ilki Karagöz ve Orta Oyunu gibi geleneksel Türk tiyatrosu kaynağından tevellüt eden Şinasi ile Âli Bey'in tiyatro dili haline getirip sürdürdükleri "*geleneksel etki*" dir. Bu yazarların gerek özgün, gerek uyarlamalarında geleneksel tiyatromuzun bir tadını bulabiliriz (And 1972:269). Diğerleri ise halkın teveccühüne mazhar olan önceki anlayışın yerine Avrupaî tarzda söyleme serüveninin temsilcileri Namık Kemal ve Abdülhak Hamit'in sanatlı dilidir: "Namık Kemal, biraz sonra da Abdülhak Hâmid biçim bakımından batı kalıplarına kapılanınca, tiyatro tarihimizin ilk (Biz Bize Benzeriz) cileri azınlıkta kaldılar. O günden sonra da Türk Tiyatrosu'nun kaderi en az doksan yıl için çizilmiş oldu" (Taner 1966:736-738).

Gazeteci'de günlük dilde var olan argo ifadeler, küfürler, deyimler, söylenceler, halk tabirleri gibi muhtelif dil zenginliklerine fazlasıyla yer verilir: "Adamcağz doğrusu iyi sıvanmış! Sanki müsveddeyi çömlekten çıkarıyoruz! Beyinsiz, Ay hafazanlar bastı! Handiyse torpido selânetsiz diyecekler! Ooo... Zırvaladı. Hem pek zırvaladı! O vakit, herkes filan gazete ama babayiğit ha diyerek Yağma Hasan'ın Böreği kapışılar! Bayat bulmak. Yoksa sen ister isen cevahir yumurtla, para etmez. Gazete sürülürken insanla

can ciğerdirler... O hayvana ben gösteririm... Alçak, bayağı menfaatperest adam! K r gözü görmek..."

Tanzimat devri Türk edebiyatı ve Servet-i F n n döneminden sonra kaleme alınan *Gazeteci* oyunu, dil olarak Şinasi ve  li Beylerin açtığı yoldan devamla "geleneksel etki ve halk dili"  zelliklerini yansıtır. Oyunda dil, doğal bir akış h linde olup herhangi bir yapaylıktan uzaktır. Tanzimat edebiyatı dönemi sanatçıları, sanat ve edebiyatla halkı hem eğlendirip hem de eğiteceklerini d şunerek kalemlerini bu minval üzere kullanır. Eski edebiyata karşı büyük bir mücadele verip yerine yeniyi getireceklerini iddia ederken eskiye olan en büyük eleştirileri de dil üzerinedir. Ancak eleştirdikleri konuda kendileri de –birkaç istisna hariç- aynı zafiyete düşüp sanatk rane üslup ve ağır dilden kurtulamazlar. Şair Nig r Hanım gibi bazı edebiyatçılar dildeki ikiliği cemiyetteki yapıyla müsavi ve tabii görür, hatta öyle kalması gerekliliğini savunur: "Yüksek tabakayı halk tabakasına indirmesinler; halkı yüksek tabakanın seviyesine çıkarsınlar. Yok, eğer bunu yapamıyorlarsa halk tabakası için de bir edebiyat olsun; fakat yüksek tabakaninkine dokunmamak, ona sataşmamak şartıyla" (Ünaydın 1918:27).

Köklü ve hızlı bir zihniyet değişimiyle başlayan Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatında 20.yüzyıla doğru fikirler, bakış açıları, edeb  türler ve nihayetinde dil de akışını sürdürür. Bu akışta tercüme ve adaptasyonlarla gelen dış etkilerden çok i  dinamizmin aslını oluşturan okuyucu/izleyici daha çok belirleyici olur. Nitekim Servet-i F n n edebiyatının güçlü edibi Halit Ziya dilinin yönünü zamanın belirlediğini ifade eder:

"Dil, kendi kendisine birtakım gelişme, ilerleme evrelerinden geçtiği gibi ayrıca bizlerde de birtakım değişmeler ve gelişmeler meydana geliyor. Eğer kendimden de söz etmeme izin verilirse diyeceğim ki: Bugün gözlerimi şöyle bir geriye doğru çevirip otuz şu kadar yıl içinde yazdığım şeylere bakarken, bunları hep ayrı ayrı zamanlara mensup ayrı ayrı adamların yazıları gibi g riyorum. Ve elbette bugün yazı yazarken "Mai ve Siyah" ın, "Aşk-ı Memnu" un yazarı ben değilim..." (Ünaydın 1918:67).

Gazeteci oyununda Ahmed Mazhar, sahne dilinin tüm incelik ve güzelliklerini ustalıkla yansıtabilme, mizah  üslupta özgün bir fark yaratabilme, dilde orijinal buluş ve söyleyişler keşfetme gibi fevkaladelikler yaptığı söylenemez. Ancak diyaloglardaki canlılık, doğallık ve halk s yleyişlerinden yararlanabilme kabiliyeti, rahat ve akıcı dili, onu akranları olan Servet-i F n n ve Fecr-i  ti sanatçılarından bir adım  ne çıkarır. Eserde sahib-i imtiyaz Şekib Bey'in gazete hakkında okuyucu tarafından söylediğini beyanla naklettiği; "*Gazeteye bir de tefsir kısmı açın diye*

benimle alay ediyor.” ifadesini matbuat âlemine bir öz eleştiri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu minvalde bakıldığında çok olmamakla birlikte *Gazeteci*'de de ikili üçlü terkiplere; bazen de Batı kökenli sözcüklere yer verilir: “Pehna-yı hayâl, seviyye-i izânı, nüma-yı dümbelek, ma-sadık, kaht u galâ-yı efkâr, habide edâ mezâmin, memlû, fıktan-ı malumat, mesalik-i tahririyye, vadi-i ulûm, hame-i kırtas-şikafını, beyn-ül üdeba, nazar-ı tedkik, sermest-i hayâl, Mebna-yı tahayyülat, bina-yı tahayyülat, hüsn-i ibtida, mavera-yı hayâl, beyaban-ı Arabistan, sefine-i necat, cevab-ı müskit, fezahat-ı insaniyye, Mesail-i münazi fiha, tedabir-i acile ve müesser, kuvve-i maneviye, kayd-ı ihtiyat, intihab etmek, evlad-ı vatan, bi-payan, amour platonik, ihtarat-ı hayırhahane, benam-ı üdeba, kariîn-i kiram, monşer, enter, adiyö, ferain-i mısıryyye, ferain-i kostantiniyye, sanadid-i istibdad...”

Oyunda; makale, makale-i edebî, eleştiri, mütercim, mürettip, punto, serlevha, takriz, ser muharrir, muharrir-i edebî, reklam, direktör gibi basınla ilgili terminolojiye de yer verilir.

4. SONUÇ

Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı döneminde, eser-metin inceleme ve çözümlene, kaynak eserleri yayımlamada bir hayli mesafe alınmakla birlikte dikkatlerden uzak kalıp araştırılıp incelenmeyen veya istenilen seviyede ilgi alâka görmeyen birçok edip ve edebî tür vardır.

Ahmed Mazhar, atmış sekiz sayfa, bir perde ve üç meclisten (sahne) oluşan komedi tarzındaki tiyatro eserini 1907 (1325) yılında İstanbul'daki Asır Matbaasında bastırır. Oyunun sahnelenişine dair şu ana kadar herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Oyunun sahnelere ayrılmasında düğümlerin belirleyici olduğu gerçeğinden hareketle, gazetede sahib-i imtiyaz Şekib Bey tarafından sermuharrirlik ve muharrir-i edebilik görevlendirmelerini değiştirme fikri, olay örgüsünde bir kırılma noktası oluşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden 43.sayfadan itibaren yeni bir meclis (sahne) olmaması eksiklik olarak düşünülebilir. Oyunun geneline bakıldığında sahneler arası geçişlerin, bağlam temalı ilişkilendirmelerin ustaca düzenlendiği görülür. Yazar, “*Bir iki söz*” ile eserinin takdiminde ifade ettiği üzere oyunda ele aldığı konuyu mufassal bir roman da yazabileceğini ancak okuyucuyu eğlendirmek ve bir nebze de olsa hisse-i intibah alabilmek amacıyla komedi tarzında kaleme aldığını *zikreder*.

Basın âlemine dair edebî tür olarak; anı, söyleşi, mektup gibi akla ilk gelenlerin yanı sıra birçok yazı kaleme alınmıştır. Hacim olarak küçük bir

eser olan Ahmed Mazhar'ın eseri, *zikredilen* konunun “oyun” türü içinde tertip edilen ender örneklerindedir.

Eser, türe özgü tahlil ve tenkit yoluyla tetkik edildiğinde yazarın kısmen de olsa amacına ulaştığı söylenebilir. *Gazeteci* oyunu, sahneleme tekniğine uygun olarak tertip edilip kurgulansa da “okunmak için” yazılmış olabileceği de kabul edilebilir bir durumdur. Milletlerin edebiyatlarındaki en önemli meziyet, diğer milletlerin penceresindeki yansımada millî bir seciye görülebilme vasfıdır. *Gazeteci* oyununda, ferdî ve içtimâî mevzularda ele alınan konular, karakterlerin cemiyeti temsil tarzları, şahsî yetenek ve zafiyetleri seyirciye/okuyucuya arzları millî denilebilecek bir muvaffakiyet gösterir.

Yazarın bilinen iki eserinin ilki 1898 diğeri 1907’de yayımlanmıştır; bu da yazarın 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hayatta olduğu gerçeğidir. Yazar hakkında yapılan bir çalışmada “19.yüzyıl şairi” diye zikredilmektedir ki bu tespit veya iddia yerinde bir değerlendirme değildir. Ahmed Mazhar *Gazeteci*’de, Tanzimat tiyatrosunun özelliklerinden istifade etmektedir ancak onu tamamen dönemin sanatçısı olarak kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca yazar, dil ve üslubu yönüyle yüzyılın son çeyreğinde en güçlü edebî topluluk olan Servet-i Fünûnculardan daha çok Millî Edebiyat sanatçılarının “halka doğru” hareketiyle başlattıkları millî lisan ve millî edebiyat anlayışına daha yakındır. Ancak her halükârda yazarı herhangi bir dönemin sanatçısı olarak adlandırmak zorlama bir çaba olacaktır.

5. SUMMARY

Each period of Turkish literature, which has a deep-rooted history, its artist and his works have a special value in themselves. It is of vital importance to introduce, tell and convey each and every creation from the past to the new and future generations. It is an accepted reality that nothing that exists is composed of parts, and that all components make sense together. Science, culture and art researchers build their work on two foundations; learning and understanding the past and elevating the new above it. It is certain that no rootless, foundationless structure can stand, nor can any branch of science and art. In our study, we have two principles as the main theme. The first of these is an overview of the world of the press, which we have left behind three centuries from the 18th century, when the printing press began to be used in Turkey, and the desire to get to know the happenings in this world closely. Learning is possible directly from scientific sources as well as through works of art. Learning with a work of art is more effective and permanent because it appeals to the soul and the heart. The

other purpose of the study is the desire to observe the media world and to have knowledge and ideas through the eyes of Ahmed Mazhar, who wrote a different work. Of course, in addition to the desire to learn and know, introducing Ahmed Mazhar and his work to our contemporary literature and researchers is another part of our aim. It is the primary duty of all researchers to reveal all the unknowns about the works and life of the author, who has just begun to be recognized in Turkish literature and science, and to illuminate even a dark point in our literary history. Journalist play was written in a stagnant period of Turkish Literature of the Renewal Period, under the influence of many factors, especially political conditions. In the content of the work, besides seeing closely what happened in the press world at that time, it is important to present the development of the Turkish comedy-style theater genre to the attention and appreciation of the science and art community, especially with the author's ironic/humorous point of view. Written in 68 pages and a one-act comedy style, Journalist's play is similar to the first period theaters in terms of theatrical technique, the scenes being long and the flow is static. The author, who deals with a new and little-treated subject in Turkish theater, takes place in the understanding of national language, which many literary figures see as a great ideal and goal, starting from Şinasi, Ahmet Vefik Pasha and Director Âli Bey, until the period of National Literature, in terms of the language of his work. While the "movement towards the people" carried out by the artists of the National Literature period gave a great impetus to the evolution of Turkish into the language of science and art, Ahmed Mazhar can be seen as the precursors of this movement. The journalist's play is written in the theater genre in the style of comedy. Dialogue style narration method was also used in the analysis of the work. In the analysis of the work, it is specific to the type of theater; The text analysis method consisting of essence and form, cast of characters, time, decor/space, plot, language and style was preferred. Ahmed Mazhar, who has two works in prose, one called *Mecmû'a-i Eş'arım* in verse and the other in a one-act comedy called *Journalist* (1325/1907), is an artist who lived at the beginning of the twentieth century. There is no information that the play, which consists of a curtain and three assemblies (stage), has been staged so far. Studies on the author's life and works, which have been discovered in recent years, have begun. With this study, one more step has been taken to add a new one to the ones about the author and his works, to be a source for other researchers and to open new horizons. With this study, while revealing something about the work of an unknown or little-known artist of Turkish Literature and about himself, albeit partially, the necessity

of dealing with all the links of the great chain one by one was settled in the minds.

6. KAYNAKLAR

- Ahmed Mazhar. (1898/1316). *Mecmû'a-i eş'ârım*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Ahmed Mazhar. (/1907/1325). *Gazeteci*. İstanbul: Asır Matbaası.
- Ahmet Rasim.(2016). *Matbuat hayatından, muharrir, şair, edib*. (Haz: Ali İhsan Kolcu). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- And, M.(1972). *Tanzimat ve istibdat döneminde Türk tiyatrosu 1839-1908*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Arslan, M. (2014). *Mazhar, Ahmed*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mazhar-ahmed>. (Güncelleme tarihi: 30.11.2020, Son erişim: 10.11.2022)
- Atik Gürbüz. İ. (Nisan 2022). 19. yüzyıl şairi Ahmed Mazhar (hayatı, eserleri ve sanat anlayışı). *Selçuk Türkiyat*. Sayı (54). S.199-216.
- Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı lügati-misalli Büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Babinger, F. (2004). *Müteferrika ve Osmanlı matbaası*. Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Nedret Kuran-Burçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınıdır.
- Bayrak, M. O. (1994). *Türkiye'de gazete ve dergiler sözlüğü (1831-1993)*. İstanbul: Küll Yayınları.
- Çalışlar, A. (1995). *Tiyatro ansiklopedisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (Sanat/Tiyatro).
- Eren, G. Editör.(1999). Kültür ve sanat. *Osmanlı*. 9.Cilt, Yayın Kurulu Başkanı Prof. Dr. Halil İNALCIK. Editör: Güler Eren. Bilim Editörleri: Kemal ÇİÇEK, Cem OĞUZ, (Madde Yazarı: Abdullah UÇMAN), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ersoy, O. (1959). *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Gerçek, S N. (1939). *Türk matbaacılığı, İbrahim Müteferrika matbaacılığı*. Ankara: MEB Yayınları.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı döneminde basın teknikleri ve araçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Ömer Seyfettin. (2004). *Efruz bey (asilzadeler)*. İstanbul: Erdem Yayınları.
- Özön, M. N. & Dürder, B. (1967). *Türk tiyatrosu ansiklopedisi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Sevgilili, A. (1983). Türkiye basını. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 1. s.203- 204, 210, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taner, H. (Temmuz 1966). Yüzyıllık bir tartışma. *Tiyatro Özel Sayısı-Türk Dili Dergisi*. Sayı 178. s.736-738.
- Taner, H., And, M. & Nutku, Ö. (1966), *Tiyatro terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2013). *19 uncu asır Türk edebiyatı tarihi*, 20. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Taş, S. (2001). *Necati Cumalı ve oyunları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topdemir, H. G. (2002). *İbrahim Müteferrika ve Türk matbaacılığı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan holdinglere Türk basın tarihi*. Birinci Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ülken, H. Z. (2010). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yıldırım, İ. (2021). Ahmed Mazhar Efendi'nin Mecmû'a-i eş'ârım'ında kayıtlı Hz. Ali ve Hz. Hüseyin manzumeler. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, Sayı 7(15), S. 88-106*

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurumdan finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.02.2023

Kabul Tarihi: 29.03.2023

MOLİÈRE PİYESLERİNİN TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNDE KADIN İLE İLGİLİ SÖYLEMLERİN AKTARIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

An Analysis on the Transmission of Discourses about Women in Turkish
Translations of Molière's Plays

Ceylan YILDIRIM YAŞAR

Doç. Dr.; Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Fransızca Mütercim ve Tercümanlık A. B. D.
ceylany@hacettepe.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8456-0299

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışma, Molière'in kadın temalı piyeslerinin Türkçe çevirilerinde kadın ile ilgili söylemlerin nasıl aktarıldığına odaklanmaktadır. Bu odak çerçevesinde, Molière'in kadın meselelerine bakışının, feminist harekete katkısının ve çevirmenlerin üstlendikleri rolün açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın konusu çerçevesinde, betimleyici yaklaşım benimsenerek incelenen çeviri eserler, Kadınlar Mektebi (Molière, 1933a), Kadınlar Mektebinin Tenkidi (Molière, 1944a; 1965), Bilgiç Kadınlar (Molière, 1944b), Okumuş Kadınlar (Molière, 1933b), Dudukları (Molière, 1933c) ve Gülünç Kibarlar (Molière, 1943) başlıklı Türkçe çevirilerle sınırlandırılmıştır. Çevirilerdeki yan metinlerin analizinde Massardier-Kenney'in feminist çeviri stratejilerine başvurulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular, çevirilerdeki yan metinlerin çoğunlukla Molière piyesleri, Molière'in kadın meselelerine, kadının eğitimine, kadının toplumsal konuma verdiği önem üzerine bilgi ve açıklamalar içerdiğini göstermiştir. Bu durum, yazar odaklı stratejilerden "açıklama"ya işaret etmiştir. Çevirilerin incelenmesi neticesinde, bazı çevirmenlerin kadın ile ilgili bazı söylemleri yumuşatma yoluna gittikleri görülmüştür. Bazı çevirmenlerin ise kadını, kadına ilişkin söylemi çevirilerinde daha görünür kıldıkları gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, yan metinlerin yazar ve çevirmenin kadına bakışı ile ilgili bilgi verdiğini, ayrıca çevirilerde takınılan tutumun çevirmenin kadına bakışı ile ilgili bilgi verdiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Molière, kadın meseleleri, Massardier-Kenney, feminist çeviri stratejileri

Abstract

This study focuses on how the discourses about women are conveyed in the Turkish translations of Molière's plays with the theme of women. Within the framework of this focus, it is aimed to reveal Molière's view of women's issues, his contribution to the feminist movement and the role of translators. The translated works examined with a descriptive approach in this study are limited to Turkish translations titled Kadınlar Mektebi (Molière, 1933a), Kadınlar Mektebinin Tenkidi (Molière, 1944a; 1965), Bilgiç Kadınlar (Molière, 1944b), Okumuş Kadınlar (Molière, 1933b), Dudukları (Molière, 1933c) and Gülünç Kibarlar (Molière, 1943). The subtexts in the Turkish translations are analyzed within the framework of the feminist translation strategies of Massardier-Kenney. The findings of the study showed that the subtexts in Molière's Turkish translations mostly contain information and explanations on Molière's plays, the importance Molière attaches to women's issues, women's education, and women's social position. This indicated the adoption of "commentary", one of the author-centered strategies. As a result of the

analysis of the translations, it was seen that some translators tried to soften some of the discourses about women. It has been observed that some translators make women and the discourse about women more visible. As a result, it is possible to say that the subtexts provided information about the author and translator's view of women, and the attitude taken in translations gave information about the translator's view of women.

Keywords: Translation, Molière, women's issues, Massardier-Kenney, feminist translation strategies

1. GİRİŞ

Molière, toplumsal sorunlara mizahi bir üslupla dikkat çektiği piyesleriyle tüm dünyaya hitap edebilmiştir. Piyeslerinde toplumsal sorunları görünür kılmaları, mizahi yönünün güçlü olması ve ele aldığı konuların evrensel olması Molière'i günümüze taşımıştır. 17. Yüzyıl Fransız yazarı Molière, yazdığı komedilerle yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarına ayna tutabilmiş, bu sorunlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşarak bazen olması gerekenin tam tersini söyleyerek ironi yapmış, en önemlisi de mevcut sorunları güldürerek fakat aynı zamanda düşündürerek aktarabilmiştir. Molière'in komedi türündeki bu yenilikçi tutumunun ve piyeslerinde kadın meselelerine yer vererek kadının toplumsal rolü ve konumunun iyileştirilmesi için mücadele vermesinin onu daha da önemli kıldığı söylenebilir. Gerek mizahi yönüyle, gerek sorunlara bakış açısıyla gerekse ele aldığı konularla tüm dünyaya hitap edebilen Molière'in piyesleri, uyarılma ve çeviriler aracılığıyla Türk edebiyatına da kazandırılmıştır. İlk olarak, "Molière - Ahmet Vefik Paşa Külliyyatı" adı altında yayımlanan Molière tercümeleleri daha sonra "Dünya Edebiyatından Tercümeleler, Fransız Klasikleri" adı altında yayımlanmıştır. 1945 yılında ise "Okul Klasikleri Serisi" adı altında Milli Eğitim Bakanlığı nezdinde yayımlanmıştır. 1963 yılında "Dünya muharrirlerinden piyesler serisi" adı altında Molière çevirileri yapılmıştır. 1965 yılında "18. tiyatro kitapları dizisi" (Elif Yayınları) adı altında, 2008 yılında "Mitos-Boyut Oyun Dizisi" adı altında Molière çevirileri yapılmıştır.¹ Günümüzde de Molière çevirileri çeşitli yayın evlerince yayımlanmakta ve Molière'in piyesleri tiyatrolarda oynanmaktadır.

Bu çalışma, Molière'in kadın temalı piyeslerinin Türkçe çevirilerinde, kadın ile ilgili söylemlerin Türkçeye nasıl aktarıldığını açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Bu çalışma için Molière piyeslerinin seçilmesinin nedeni, Molière'in kadın meselelerine piyeslerinde büyük bir ehemmiyet vermesi ve Molière piyeslerinin Türkçe çevirilerinde kadın söylemlerinin nasıl aktarıldığına ilişkin karşılaştırmalı bir çalışmaya

¹ Molière tercümeleleriyle ilgili bu bilgilere Milli Kütüphane veri tabanında yapılan tarama neticesinde ulaşılmıştır (<https://kasif.mkutup.gov.tr/>).

rastlanmamış olmasıdır. Bu çalışmayla, Molière'in kadın meselelerine bakışının daha iyi anlaşılmasının yanı sıra çevirmenlerin aldıkları kararlar ve yazdıkları yan metinler aracılığıyla kadına bakışlarının açığa çıkarılmasına ve ayrıca feminist hareketlere ilişkin dönem bazında çıkarımlarda bulunulmasına katkı sağlanabilir. Bu doğrultuda, *Kadınlar Mektebi* (Molière, 1933a), *Kadınlar Mektebinin Tenkidi* (Molière, 1944a; 1965), *Bilgiç Kadınlar* (Molière, 1944b), *Okumuş Kadınlar* (Molière, 1933b), *Dudukuşları* (Molière, 1933c) ve *Gülünç Kibarlar* (Molière, 1943) başlıklı Türkçe çeviriler incelenmektedir.

Molière'in eserleri Türkiye'de birçok çalışmaya konu olmuştur. *Jean-Baptiste Poquelin Moliere'in kadın kimliğine bakışı* (Uçankuş, 2021)² başlıklı çalışma, bu çalışmayla yakından ilişkili görünse de esas olarak kaynak metinler üzerinden Molière'in kadın kimliğine bakışını ele almasıyla bu çalışmadan ayrılmaktadır. Öyle ki bu çalışma, Molière'in piyeslerindeki kadın ile ilgili söylemlerin Türkçe çevirilerde nasıl aktarıldığını açığa çıkarmaya odaklanmaktadır. Bu çerçevede, şu sorulara yanıt aranmaktadır: Molière'in piyeslerinin Türkçe çevirilerinde kadına ilişkin söylemler nasıl aktarılmıştır? Önsöz, çevirmen notu ve benzeri yan metinler, çevirmenlerin Molière'in piyeslerini seçme nedenleri ile ilgili bilgi vermekte midir? Yan metinler, çevirmenlerin kadına bakışı ve feminist harekete bakışları ile ilgili bilgi veya ipuçları içermekte midir? Çevirmenler, Molière'in feminist yönüne doğrudan veya dolaylı olarak değinmişler midir? Çevirilerde, kadın ile ilgili söylemlerde yumuşatma veya daha güçlü kılma çabası olmuş mudur?

Çalışmada, ilk olarak Molière'in önemine değinilecek, daha sonra Molière'in piyeslerinin Türkçe çevirilerindeki yan metinler, feminist çeviri stratejileri çerçevesinde incelenecektir. Françoise Massardier-Kenney'in aktardığı feminist çeviri stratejileri daha önce Çelik'in Türkçe bir makalesinde (Çelik, 2022) açıklandığı için ve bu çalışmanın Türkçe olması nedeniyle çalışmada, Çelik'in Türkçe aktarımlarından yararlanılacaktır. Gerekli durumlarda, Massardier-Kenney(1997)'in makalesine başvurulacaktır. Sonrasında yapılacak çeviri analizleriyle Molière'in piyeslerindeki kadın ile ilgili söylemlerin Türkçeye nasıl aktarıldığı açığa çıkarılacak ve benimsenen çeviri yaklaşımlarının kadın ile ilgili söylemlerin aktarımına etkisi değerlendirilecektir.

² Bkz: Uçankuş, D. (2021). *Jean-Baptiste Poquelin Moliere'in kadın kimliğine bakışı*.(Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

2. MOLIÈRE'İN ÖNEMİ

Molière gerek kendi ülkesinin gerekse farklı ülkelerin edebiyatlarında çığır açıcı bir etkiye sahip olmuştur: “*Kadınlar Mektebi*, devrin komedi telakkisini altüst ediyordu. *Le Cid*'in trajedide yaptığı yeniliği, *Kadınlar Mektebi* komedide yapmıştır. Yunanlıların trajedide gösterdikleri mucizeyi, Molière XVII nci asırda komedide göstermiştir” (Tuncel, 1941:3). Özgen, Molière'in ölümsüzlüğünün “...klasik tiyatronun kuramsal ilkelerine sırt çevirerek doğaya ve yaşama bakışından doğ[duğuna]” vurgu yapmaktadır (Özgen, 2016: 11). Özgen, ayrıca, Molière'in amacının sadece güldürmek olmadığına, eleştirel bir bakış açısıyla toplumu düşünmeye de teşvik ettiğine şu sözlerle değinmektedir: “Komedinin yalnızca bir güldürme aracı olmadığını, düşündürerek düzeltme görevini de taşıması gerektiğini bütün eserlerinde gösterir. Dili gündelik konuşmaya indirir, doğal olmayan bütün yapmacıklarla katılaştırmış bütün bağnazlık biçimlerini kıyasıya eleştirir...” (Özgen, 2016: 11). Sefer, Molière'in dönemin tiyatro anlayışına etkisini şu sözlerle dile getirmektedir: “Molière çağında edebiyatın merkezi tiyatrodur fakat oynanan oyunlar klasisizm etkisiyle saray çevresinin dışına çıkmayan, belli bir kesim için bir şeyler ifade eden, halka inememiş olan trajedinin örnekleridir ya da halkı eğlendirmek için yapılan niteliksiz kaba komedyalardır. Molière her ikisini de ortak bir paydada toplamış, güldürü unsurunu kaybetmeden saray ile halk arasındaki uçurumu verdiği yapıtlarla kapatmıştır” (Sefer, 2016: 49).

Vural Kara ve Aslan da Molière'in komediye bakışını şu sözlerle ifade etmektedirler:

“Molière, komedinin yalnızca bir güldürü aracı olmadığı, güldürürken düşündürmek, düşündürürken eğitmek amacı güttüğüne inanmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek için anlaşılır olmak gerektiğini savunmaktaydı. Bundan dolayı eserlerinde sade bir dil kullanır ve gündelik konuşmalardan, kaba halk şakalarından yararlanırdı, doğal olmayan bütün yapmacıklara karşı çıkar, söylemek istediği her şeyi söylemekten çekinmez ve kendi üslubunca ele alırdı” (Vural Kara ve Aslan, 2015: 268).

Özgü, Molière'in mizah anlayışını şu sözlerle ifade etmektedir: “Güldürülerinde, gerçek bir humeur (dünya görüşüne dayanan bir mizah) vardır; güldürürken ağlatır, ağlatırken güldürür. Molière için insanlar, hiçbir zaman yalnız akılla hareket eden varlıklar değillerdir; davranışlarında hayal güçleri de büyük bir rol oynar” (Özgü, 1974: 3). Çamurdan, komedi türünün Molière sayesinde trajediyle denk duruma geldiğini şu sözlerle aktarmaktadır:

“1830'lara dek aşağılık bir tür olarak görülen ve hiçbir kuralı olmayan komedyaya ancak Molière'le birlikte tragedyayla eşit düzeye gelebildi, saygınlık kazandı. “Kadınlar Okulu'nun Eleştirisi”nde komedyanın özelliklerini ve komedyaya yazmanın güçlüklerini açık seçik belirten Molière, yaşama bağlı kaldığından bu türün gerçeğe benzerlik gözetmek zorunda olduğunu söyler. Komedyaya yazarı yaşama bağlı kalmakla da yetinmeyecek, doğayı da kendine örnek alacaktır” (Çamurdan, 2011)³.

Yukarıda aktarılan bilgiler ışığında, komedinin sadece güldürü amacı gütmeyeceğini aynı zamanda toplumu iyileştirme ve düzeltme amacı güttüğünü de söylemek mümkündür. Ayrıca, Molière'in komediyi olduğu yerden alıp başka bir yere, üst mertebelere taşıdığı ve onu saray çevresi dışında halka ulaşan bir tür haline getirdiği söylenebilir.

Molière, komediye yeni bir soluk getirişinin yanı sıra, eserlerinde ele aldığı konularla da dikkat çekmektedir. Uygur'un belirttiği üzere, “komedilerinde yapmacık kibarlık, asalet düşkünlüğü, bilgiçlik, sahte dindarlık, cimrilik gibi temaları abartılı söylemler ve davranışlar yoluyla bir araya getirir. Bu noktada, “çok iyi bir gözlemci olan Molière, örf ve âdetlerle bağdaşmayan sivrilikleri, kusurları konu edinir” ve bunları gülünçleştirerek eleştirir” (Uygur, 2003: 147). Molière'in neden güldürüye başvurduğunun bir cevabı da şu sözlerde aranabilir: “Molière'in bir kaygısı da seyircinin sıkılmasıdır. Bunu engellemek için başvurduğu en etkili yöntem, fars. Yazarın, komedyadaki entrikayı rahatlıkla sürdürebilmek için farsı bir araç olarak kullandığını da söyleyebiliriz...” (Çamurdan, 2011). “Molière'in oyunlarında kent orta sınıfının görgüsüzlüğü alay konusu edilirken yerli uyarlamalarda en çok halktan kişilerin zaafı ve hataları üzerinde durulmuştur” (Özgen, 2016:18-19). Şengül, Molière'in seçtiği konuların edebiyatta faydacı bir yaklaşıma işaret ettiğine şu sözlerle değinmiştir: “Molière de XVII. asırda aynı şeyi yapıyordu. Yani o da hayatta iyi gitmeyen şeyleri ya da hayatın tuhafliklarını işlediği konu ve oluşturduğu tipler aracılığı ile halkın gündemine taşıyordu. Şüphesiz bu edebiyatta faydacı bir yaklaşımdır. Ancak değişmek ve yenileşmek isteyen toplumlar için bu kaçınılmaz bir süreçtir” (Şengül, 2020:84).

Molière'in Türk edebiyatındaki yeri ve önemi ile ilgili olarak, Molière uyarlamaları ve çevirilerinin modern Türk tiyatrosunun gelişimine katkı sağladığını söylemek mümkündür. Özellikle Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'den yaptığı uyarlama ve çevirilerin modern Türk tiyatrosunun gelişiminde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz: “Tiyatroyu da edebiyatı da iyi anlayan Vefik Paşa'nın, bir seri Molière tercümesi ve

³ <http://www.esencamurdan.com/makale-detay/>, Erişim tarihi: 12.09.2022.

adapteleriyle meydana getirdiği külliyat modern Türk tiyatrosunu Batılı esaslara göre kurma çabasından başka bir şey değildir” (Enginün, 2006: 660-661’den aktaran Şengül, 2020: 82). Molière’in Türk edebiyatında neden tercih edildiği ise şu sözlerle açıklanabilir: “Molière’in komedi tarzını yaygın bir şekilde kullanması, geleneksel tiyatromuzdan dolayı tercih sebebi olur. Ancak, komedinin yanlışı ve eskiyi tenkit etmedeki gücü de tercih edilmesinin bir başka sebebidir. Bu yüzden modern tiyatronun inşasında Molière ismi oldukça önemlidir” (Şengül, 2020:81). Özgen, Tanzimat döneminde Molière’e duyulan ilginin sebebini şu sözlerle açıklar: “Birincisi, her iki oyun yazarının da özellikle töre komedyalarında yer verdikleri birey ve toplum arasındaki çatışmadır, bireyin geleneklerle olan mücadelesi ve geleneksel toplumun dinamiklerinin alaya alınması gibi temel unsurlar, dönemin Osmanlı toplumuna oldukça denk düşmektedir” (Özgen, 2016: 3). Artu, Tanzimat ile birlikte, “Fransızca’dan yapılan oyun çevirilerinin tiyatromuzu ciddi manada etkilediği[ni], hatta biçimlendirdiği[ni]” ve bu dönemde “Fransızcadan yapılan çeviri oyunların, gerek biçim ve gerekse konu itibari ile tiyatroyla henüz yeni tanışan bir halkın anlayabileceği seviyede ve halkın sosyal, kültürel kimliği ile örtüşen oyunlardan seçildiği[ni] aktarmaktadır” (Perin 1946’dan aktaran Artu 2010: 50).

Görüldüğü gibi, Molière, komediye getirdiği yenilikçi tutumu, mizahi yönü ve ele aldığı konular ile gerçekten de hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde çığır açıcı bir etkiye sahip olabilmıştır.

Molière’in gerek konu bakımından gerekse yöntemsel açıdan komedi türüne getirdiği yeniliklerden ve öneminden hareketle, bir sonraki bölümde, yazarın Fransızcadan Türkçeye yapılmış çevirilerindeki yan metinleri Massardier- Kenney’in feminist çeviri stratejileri çerçevesinde ele alacağız.

3. MOLIÈRE’İN TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNDEKİ YAN METİNLERİN FEMİNİST ÇEVİRİ STRATEJİLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Molière’in kadın temalı piyeslerinin Türkçe çevirilerindeki yan metinleri feminist çeviri stratejileri çerçevesinde incelemeye evvel yan metnin ne olduğunu tanımlamak gerekmektedir: “Yan-metinler başlık, ana başlık, epigraf, önsöz, sonsöz, eleştiri yazıları, teşekkür yazıları, dip notlar, çizimler gibi metnin sunumunu ve alımlanmasını garanti eden veya yönlendiren, metin ile birlikte veya metnin etrafında gelen diğer unsurlardır” (Taş, 2018:148). Dolayısıyla, çeviri söz konusu olduğunda, çeviri metni ilgilendiren, çeviri metnin alımlanmasına ve şekillenmesine etki edebilen,

çeviri metin dışındaki önsöz, sonsöz, çevirmen notu, dipnot ve benzeri metinlerin yan metinleri simgelediği söylenebilir. Yan metinler, çevirmenin hangi amaç ve işlev doğrultusunda kararlar aldığını görebilmek açısından da önem arz edebilmektedir. Çeviri sürecinin görünürlüğü ve kaynak metnin yazarı ve dönemi ile ilgili bilgilerin okurla paylaşılabilmesi açısından yan metinler gerekli olabilmektedir.

Çevirmen ve akademisyen olan Massardier-Kenney, feminist çeviri stratejilerini ele alması açısından önem arz etmektedir. Massardier-Kenney'in "Towards a Redefinition of Feminist Translation Practice" (1997) başlıklı çalışması bu makalenin kuramsal çerçevesini oluşturması açısından önemlidir zira çalışma kapsamında incelenen çevirilerdeki yan metinlerde, yazarı veya kaynak metni görünür kılmaya odaklanan yazar-odaklı stratejilere mi yoksa çevirmeni görünür kılmaya odaklanan çevirmen-odaklı stratejilere mi başvurulduğu Massardier-Kenney(1997)'in feminist çeviri stratejileri çerçevesinde açığa çıkarılacaktır.

Massardier-Kenney, "...çeviri stratejilerini "Author-centered" [Yazar odaklı] ve "Translator-centered" [Çevirmen odaklı] olmak üzere ikiye" ve yazar-odaklı çeviri stratejilerini, " "Recovery" [İyileştirme], "Commentary" [Açıklama] ve "Resistancy" [Direnme] olmak üzere üçe ayırır" (Massardier-Kenney, 1997: 58'den aktaran Çelik, 2022: 858):

"İyileştirme: Kadın yazarların eserlerini ve kadını konu eden eserleri çevirerek dizgeyi zenginleştirme ve şekillendirme çabalarını ifade eder"; "Açıklama: Kadının önemini açık bir şekilde ortaya koymak adına çeviride bir üst söylem oluşturmayı ifade eder. Venuti (1992) çevirmenlerin kendilerini görünür kılmak amacıyla çevirdikleri eserlere ön söz, son söz eklediklerinin üzerinde durur. Ve bu ön söz, son sözlerde çevirmenler yalnızca çeviri kararlarına değil erek metne kazandırdıkları kaynak metin yazarının önemine de değinmektedirler"; "Direnme: Venuti (1992, 1995), bu terim ile çeviriyi dilde yabancılaştırıcı bir etki yaratarak ve akıcılığa karşı durarak görünür hale getirmeyi ifade eder... Massardier-Kenney, bu amacın feminist çevirinin amacı ile benzer olması nedeniyle söz konusu stratejinin feminist çeviriye de kolaylıkla uygulanabileceğinin altını çizer." (Massardier-Kenney, 1997: 59'dan aktaran Çelik, 2022: 858-859).

Massardier-Kenney, çevirmen-odaklı stratejileri ise " "Commentary" [Açıklama], "Parallel Texts" [Paralel Metinler] ve "Collaboration" [İş birliği] olmak üzere üçe ayırır" (Massardier-Kenney, 1997: 62-65'ten aktaran Çelik, 2022: 858-859):

"Açıklama: Temelde daha önce yazar-odaklı stratejiler altında

bahsedilen ile aynıdır. Ancak burada farklı bir amaca hizmet eder... Başka bir ifade ile çevirmenin onu söz konusu çeviriye teşvik eden nedenleri ve bu nedenlerin çeviri metni ne şekilde etkilediğini ifade etmesi gerekliliğini gösterir” ;

“Paralel Metinler: Kaynak metin ile benzer doğrultuda üretilmiş erek metinleri ifade eder...Massardier-Kenney makalesinde bir sınırlandırmaya giderek paralel metni kaynak metin ile benzer doğrultuda erek dilde üretilen metin ya da kaynak metin ile aynı türe ait metin olarak tanımlamaktadır” ; **“İş birliği:** Birden fazla çevirmenin aynı metin üzerinde birlikte çalışmasını ya da çevirmenin kaynak metin yazarıyla birlikte çalışmasını ifade eder” (Massardier-Kenney, 1997: 62-65’ten aktaran Çelik, 2022: 858-859).

Yukarıda aktarılanlar ışığında, Massardier-Kenney’in çevirmen-odaklı ve yazar-odaklı olmak üzere iki temel stratejiye değindiğini ve bu stratejiler feminist çeviri bağlamında ele alındığında, yazar-odaklı stratejilerin “iyileştirme”, “direnme” ve “açımlama” ile yazarı veya kaynak metni ön plana çıkardığını, çevirmen-odaklı stratejilerin ise “açımlama”, “paralel metin” üretme ve iş birliği” ile çevirmeni daha görünür hale getirdiğini söylemek mümkündür.

Çevirilerdeki yan metinlerin analizine geçecek olursak, *L’école des femmes* (Molière,1662) başlıklı piyes, *Kadınlar Mektebi* başlığıyla ilkin Ahmet Vefik Paşa tarafından 1933 yılında, daha sonra Bedrettin Tuncel ve Sabahattin Eyüboğlu tarafından 1941 yılında Türkçeye çevrilmiştir. *Kadınlar Mektebi*’nde, aldatılmaktan korkan yaşlı bir adam, küçük yaşta sahiplenerek kendi zihniyetine göre yetiştirdiği bir kızla evlenme niyetindedir. Molière, bu konuya eğilerek, toplumun kadına bakışını ve kadına karşı takınılan gerici zihniyeti eleştirel bir bakış açısıyla yansıtmaktadır. Piyesteki bu yaşlı adama göre, kadın kısmının gözü açılmamalı, kadın evde iş tutmalı, dikiş nakış yapmalı, kocasının sözünden çıkmamalıdır ve bu nedenledir ki adam evlenmek üzere küçük yaşta bakımını üstlendiği kızı ayrı bir evde bir uşak ve hizmetçi denetiminde tutar. Gözü açılırsa beni aldatır düşüncesini aklından çıkarmayan bu yaşlı adam ne yaparsa yapsın, nasıl önlemler alırsa alsın kendisiyle evlensin diye alıkoyduğu bu genç kız kendi gibi genç bir delikanlıya vurulur ve yaşlı adamın tüm engellemelerine karşın iki genç âşık birbirine kavuşur.

Kadınlar Mektebi başlıklı Vefik Paşa çevirisinde, eser ve yazarı hakkında bilgi veren “Kadınlar Mektebi İçin” (Vefik Paşa, 1933a) başlıklı bir yazı yer almaktadır. Yazıda, Molière’in din ile kral ve sarayla alay ettiğinin öne sürüldüğüne, bu nedenden ötürü Molière’in yaşamı süresince birtakım saldırılara maruz kaldığına ve eserin konusuna değinilmiştir (Vefik

Paşa, 1933a: 5-6). Ayrıca, Molière'in her ne olursa olsun davasında kararlı olduğu yazıda şu sözlerle açığa çıkarılmaktadır: “Arnolf’un Anyes’e evli bir kadının bilmesi lazım şeyleri öğretme tarzı dinin mukaddes öğrettiği şeylere karşı bir saygısızlık olarak kiliseye gösterilmek isteniyordu. (Molière bu davada tutunabildi ise de kilise ondan son nefesindeki bir teselliye esirgemek zalimliğini gösterdi ve ellerinden gelse Molière’i toprağın altına bile sokturmayacaklardı)” (Vefik Paşa, 1933a: 5-6). Çevirmenin bu açıklamayı yapması, yazar-odaklı stratejilerden “açımlama”ya işaret etmektedir zira çevirmen, kaynak metnin yazarının kadın meselelerine ve bu davaya verdiği önemini vurgulamıştır. Çevirmen-odaklı stratejiler açısından değerlendirildiğinde, Vefik Paşa’nın konu ve edebi tür itibarıyla kaynak metne paralel bir metin üretmesi, çevirmen-odaklı stratejilerden “paralel metin” stratejisine işaret etmektedir.

Kadınlar Mektebi başlıklı Tuncel ve Eyüboğlu (1941) çevirisinde, İnönü’nün çeviriyle ilgili kısa yazısı, Hasan Âli Yücel’in çevirinin önemine ve dönemin çeviri hareketliliğine ilişkin bilgiler verdiği yazısı ve yazar ile eser hakkında bilgi veren “Molière ve Kadınlar Mektebi” başlıklı 6 sayfalık bir yazı yer almaktadır. Tuncel tarafından kaleme alınan bu yazıda, Molière’in “devrin, cemiyetin, insanların mükemmel bir aynası ol[duğu]” (1941: 2), Molière’in hayal ürünü kişiler yerine eserlerinde hayatın içinden kişileri, hayatın kendisini yansıttığı (1941:3) aktarılmış ve *Kadınlar Mektebi*’nin kısa özetine yer verilmiştir. Tuncel, Molière’in yaşadığı olumsuzluklara şu sözlerle dikkat çekmektedir: “*Kadınlar Mektebi* temsilleri sanat kaideleri, fikir asaleti, ahlak ve din perdesi altında bir sürü saçma sapan tenkitlerin meydana çıkmasına sebep olmuştu... Molière, *Kadınlar Mektebi*’nin Tenkidini yazıp oynattıktan sonra hücumlar yeni bir hızla arttı” (Tuncel, 1941: 2-3). Tuncel’in, Molière’in tüm hücumlara rağmen *Kadınlar Mektebinin Tenkidi*’ni yazıp oynatmasını aktarması, Molière’in davasında ısrarcı olduğunu göstermektedir. Tuncel, ayrıca, Molière tarafından yazılan “...*Gülünc Kibarlar, Kocalar Mektebi* ve *Kadınlar Mektebi*’nde esas mevzu[nun] kadın” olduğunu belirtmektedir (1941: 4). Tuncel’in, Molière ile ilgili bu denli açıklama yapması, Molière’in kadın mevzusuna piyeslerinde yer verdiğine değinmesi ve tüm hücumlara rağmen kadın meselelerini ele almaya devam ettiğini vurgulaması, yazar-odaklı stratejilerden “açımlama” stratejisine işaret etmektedir. Tuncel ve Eyüboğlu’nun bu eseri birlikte çevirmesi de çevirmen-odaklı stratejilerden “iş birliği”ni göstermektedir.

Molière, *Kadınlar Mektebi*’ne yapılan eleştiriler karşısında *Critique de l’École des Femmes* başlıklı piyesi kaleme almıştır. Bu piyes, 1944

yılında Eyüboğlu tarafından *Kadınlar Mektebi'nin Tenkidi* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir. Çevirinin 1965 tarihli ikinci baskısı da bulunmaktadır. Çevirinin 1944 tarihli birinci baskısında, İnönü tarafından kaleme alınan yazı⁴ ile Yücel tarafından kaleme alınan 1941 ve 1944 tarihli yazılar yer almaktadır. Yücel, bu yazılarında çevirinin önemine vurgu yapmış ve Maarif Bakanlığı yaptığı dönemdeki çeviri girişimine ilişkin bilgi vermiştir. İkinci baskı çeviri açısından birinci baskıyla aynıdır.

Molière(1972)'in bir diğer eseri olan *Les Femmes Savantes* başlıklı piyesinin Vefik Paşa tarafından 1933 yılında yapılan *Okumuş Kadınlar* başlıklı ve Ali Süha Delilbaşı tarafından 1944 yılında yapılan *Bilgiç Kadınlar* başlıklı Türkçe çevirileri bulunmaktadır. *Okumuş Kadınlar* başlıklı Vefik Paşa çevirisinde, Molière ve eseri hakkında bilgi veren “Okumuş Kadınlar İçin” (Vefik Paşa, 1933b) başlıklı bir yazı yer almaktadır. Yazıda, Molière'in piyeslerinde hangi konuya yöneldiği aktarılmaktadır: “Molière, bütün yazı hayatı zamanında iki mühim mesele ve iki grup insanla çok uğraştı. *Ukalalar* ve *ukalalık* ile bunların kadınlar üzerine tesiri ve *kadın terbiyesi* işleri hemen birçok eserlerinin mevzuudur” (Vefik Paşa, 1933b: 5). Yazıda ayrıca, Molière ve piyesi hakkında bilgi verilmektedir. Çevirmenin bu tutumu, yazar-odaklı stratejilerden “açıklama” stratejisiyle örtüşmektedir. Vefik Paşa'nın bu piyesi uyarlarken kaynak metnin türü ve konusuna uygun bir yapıt üretmesi, çevirmen-odaklı stratejilerden “paralel metin” stratejisine işaret etmektedir. Böylece, Vefik Paşa, bu meselenin kendi ülkesinde de gündeme alınarak tartışılmasına zemin hazırlamıştır. Köle'nin aktarımları da Vefik Paşa'nın bilinçli bir seçim yaptığını göstermektedir: “Tiyatronun ve dolayısıyla komedyanın özünün ne olduğunu ve nasıl bir evrim geçirdiğinin farkında olan Ahmet Vefik Paşa; yazar, eser ve tür bağlamında bilinçli bir seçim yapmış [tır]...” (Köle, 2019: 123-124).

Delilbaşı tarafından yapılan *Bilgiç Kadınlar* başlıklı çeviride, İnönü'nün yazısı, Yücel'in 1941 tarihli yazısı ve ayrıca Delilbaşı tarafından yazılan uzun bir önsöz yer almaktadır. Delilbaşı, Molière'in *Bilgiç Kadınlar*'ı neden yazdığını şu sözlerle aktarmaya çalışmıştır:

“...Bazı müelliflerin dediği gibi “*Précieuse*”ler edebiyat sınırlarını geçip ilme de el uzatmaya başlamışlardı, tabii edebiyatta yaptıkları şeyi bu işte de tekrarlıyarak ilmi de bir süs vasıtası diye kullanmaya başlamışlardı. Bunun için bu sapıtmalar arasında “*Bilgiç Kadınlar*” Molière'in cemiyetine verdiği bir “kendine gel!” kumandası, bir uyarma sesidir (Delilbaşı, 1944:13).

⁴ “Dünya Edebiyatından Tercümeleler, Fransız Klasikleri” serisinde yer alan yazı

Öte yandan Delilbaşı, Molière'in kadın meselelerine piyeslerinde neden bu denli yer verdiğini şu sözlerle aydınlatmaya çalışmıştır:

“Orta çağdan beri Fransa’da ve garp memleketlerinin birçoğunda “kadınlar davası” denilen bir mesele münakaşa edip duruyordu. Yüzyıllar boyunca kadınlar kendilerinin erkeklerin tâbii gibi bir vaziyette bulundurulmalarından şikâyet ediyorlardı... 17nci yüzyılın başında münakaşa yeniden alevlendi. Sosyete hayatının ilerlemeleri, hanımların her istediklerini bir kanun gibi kabul ettikleri bazı salonların şöhreti, edebiyat âleminde, politika âleminde oynamaya başladıkları rol, her yerde kendilerine kıymet, ehemmiyet verdirmek istemeleri erkeklerin eski öfkelerini uyandırmıştı. Kadınların fazla yükseldiklerine inandıkları için onları biraz aşağı istediler” (Delilbaşı, 1944: 2).

Öyle ki yapılan tartışmalar neticesinde, “kadınlar da ailede olsun, cemiyette olsun, kendilerine verilen hoşa gitmek hakkından başka haklar kazanabilmek, gerçekten bir hâkimiyet sahibi olabilmek için fikir terbiyelerini yükselterek, buna layık olmak lazım geldiğini anladılar” (Delilbaşı, 1944: 3).

Ayrıca, Delilbaşı, Molière'in feminist yönüne ve feminist harekette bir etkiye sahip olduğuna şu sözlerle vurgu yapmaktadır:

“Molière “les Précieuses Ridicules”den başlayarak piyeslerinde tetkik ettiği birçok cemiyet meseleleri arasında kadınlık ve kadınlar meselesini de konu yahut konunun yardımcı olarak ele almıştır... Molière’i zamanına göre bir nevi feminist tanımak da mümkündür... Molière kadınlık meselelerinde pek aşırı ileri giden bazı yazıcılar ve mütefekkirler istisna edilecek olursa, zamanındaki cemiyetin umumi telakkisine göre ileri, bugünkü telakkîye göre de geri değil, fakat mutedil bir feminist olarak kabul edilebilir. O zamanlardaki Fransız cemiyeti, muhitine göre, kadını bir hizmetçi, bir zevk vasıtası yahut sadece bir süs olarak görüyordu. Hâlbuki Molière tamamı tamamına bu fikirlerin hiçbirinden yana değildi. Kadını dünyanın maddi manevi bütün nimetlerinden erkek kadar hissesi olan bir mahlûk, çocuklarının anası, cemiyetin çekirdeği olan ailenin birinci unsuru, en mühim rüknü olarak sayıyordu...” (Delilbaşı, 1944:12).

Görüldüğü gibi, Delilbaşı'nın uzun bir önsözle, Molière'in feminist yönüne değin aktarımda bulunması, eserin yazıldığı dönemde kadına bakışı ve feminist hareketleri uzun uzadıya aktarması, yazar-odaklı stratejilerden “açımlamaya” işaret etmektedir.

Delilbaşı, kadını toplumda geri plana koyan anlayışın yanlış olduğunu ve kadının bilgisiyle toplumda yer alması gerekliliğini, 17.

yüzyıldan bazı yazarların söz ve aktarımlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Örneğin, P. Duloscq “İlk önce iradenize fazileti, sonra da başınıza bilgiyi koyun. İlim ne erkeklere, ne de kadınlara Allah vergisi değildir... Cemiyete ukala kadınlar değil, her şeyi anlayabilecek, her şeye karşı ilişik gösterecek karılar ve analar lazımdır” demiştir (Delilbaşı, 1944: 4). Çevirmenin bu açıklamaları, çevirmen-odaklı stratejilerden “açıklama” stratejisiyle örtüşmektedir.

Molière’in *Les Précieuses ridicules* (1660) başlıklı piyesi ise, yine Vefik Paşa tarafından 1933 yılında *Dudukuşları*, İsmail Galip Arcan tarafından 1943 yılında *Gülünç Kibarlar* başlıklarıyla Türkçeye çevrilmiştir. Molière, bu piyesinde, yaşadığı dönemdeki zarafet budalalığına dikkat çekmektedir. Piyeste, kibarlık budalalığına kapılmış iki genç kız, kendilerini evlenmek amacıyla görmeye gelen iki genç erkeği kaba bulurlar. Magdelon ve Cathos adındaki bu gülünç kibarların en büyük arzusu edebi salonlara, kibar âlemlere girerek şan şöret kazanmak ve burada tanıştıkları kendileri gibi kibar biriyle evlenmektir. Kibarlık budalası bu iki kız, kaba oldukları gerekçesiyle reddettikleri La Grange ve Du Croisy’nin oyunuyla karşı karşıya gelirler. Bu iki erkeğin uşakları kılık değiştirerek Marki ve Vikont kılığına girerler ve kibarlık budalası iki kızın gönüllerini övgü dolu sözlerle ve şiirlerle fethederler. Sonunda gerçek ortaya çıkar ve kızlar utançlarından yerin dibine girerler (Molière, 1660).

Vefik Paşa’nın *Dudukuşları* başlıklı çevirisinde, sırasıyla “Tabiin Önsöz”, “Önsöz” ve “Molière’in Önsöz” yer almaktadır. Vefik Paşa tercümesine “Önsöz” yazan Mustafa Nihat, bu önsözde Molière ve eseri hakkında bilgi vermektedir. Nihat’ın aktardığı şu sözler, piyesin, kadınlar arasında moda haline gelen zarafet budalalığını hicvetmesi açısından önemini gözler önüne sermektedir:

“... Bu piyes, o zaman Fransa’da hüküm süren bir âdetin, *précieuse*’lüğün hicviydi. *Précieuse*’lük bilhassa İspanya ve İtalya’da ve biraz da İngiltere’de bir çeşit yazı tesiri ile başlayıp Fransa’ya bu yazarların benzerleri ile girmiş ve birçok örnekçiler yetiştirmiş edebiyat nev’i iken hayata tesir etmiş bir hadisedir. Fransız yazarları arasında bu çeşidin bol örneklerini verenler oldu. O kitapların gösterdiği vak’aları, hisleri hayata aktarma edip yaşavışa uydurmak sevdası baş gösterdi. Bu halleri bir incelik sayanlar giyim, konuşuş ve hareketlerini bunlara uydurmaya çalıştılar” (Mustafa Nihat: 1933: X).

Nihat’ın yukarıda aktardıkları, Molière’in süsü, şatafatı, giyimi kuşamı, allı pullu sözcükleri kibarlık sanan ve bu halleriyle gülünç duruma düşenlere hiciv niteliğinde *Gülünç Kibarlar* piyesini yazdığını destekler

niteliktedir. Nihat'ın ön sözünde Molière'in dönemi ve piyesi hakkında bilgi vererek dönemin kibarlık budalalığında değinmesi, yazar-odaklı stratejilerden "açımlamaya" işaret etmektedir.

Arcan'ın *Gülünç Kibarlar* başlıklı çevirisinde ise, İnönü'nün 1941 tarihli yazısı ve Yücel'in 1941 tarihli yazısı yer almaktadır. Eser, kibarlık budalalığının insanı düşürdüğü gülünç durumu göstermek açısından büyük öneme sahiptir. Molière, piyesinde, dönemin zarafet modasına şu sözlerle dikkat çekmektedir: "Zarafet modası sade Paris'e değil, bütün taşraya da yayılmış ve bu gülünç kızlar da bu havadan paylarına düşeni haylıca koklamışlar.

Hasılı, bir kelimeyle, bir çift zarafet düşkünü olup çıkmışlar. Onlar tarafından iyi karşılanabilmek için nasıl adam olmak gerektiğini anlıyorum[...]Zira zamanımızda kibar görünmek, nükte savurmaktan daha ucuz bir şey yok..." (Molière, 1943: 4). Piyeste geçen sahne ve diyaloglar, dönemin kibarlık budalalığına kapılmış kadınlarına ayna tutmaktadır ve Molière, bu durumun gülünçlüğünü komediyle bezeyerek kadın için esas olanın bu âlemlerde boy göstermek değil de öğrenmek, bilmek, gerçek olana, samimi olana inanmak olduğunu vurgulamaktadır.

Genel olarak bakıldığında, Molière piyeslerinin Türkçe çevirilerindeki yan metinlerin yazar, eseri veya dönemi hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Genel olarak yazar-odaklı stratejilerden "açımlamaya" başvuru olarak yazarın ve piyeslerinin kadın meselelerindeki önemini yan metinlerle açığa çıkarıldığı veya vurgulandığı anlaşılmıştır.

Tuncel ve Delilbaşı, Molière'in kadın meselelerindeki önemini ve bu davada verdiği mücadeleyi ön sözlerinde ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. Özellikle Delilbaşı'nın Molière'in feminist yönüne, dönemin feminist hareketine ve kadına bakışına ilişkin verdiği detaylar onun kadın meselelerini ele alan yazarı (Molière'i), yazarın piyesini ve kadın meselelerini görünür kılmak istemesiyle ilişkilendirilebilir. Bu genel bilgilerden hareketle, söz konusu piyeslerdeki kadın ile ilgili söylemlerin çevirilerini daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

4. MOLİÈÈRE PİYESLERİNİN TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNDE KADIN İLE İLGİLİ SÖYLEMLERİN AKTARIMI

Molière'in *L'École des Femmes* başlıklı piyesinin, Vefik Paşa ve Tuncel ile Eyüboğlu tarafından yapılan *Kadınlar Mektebi* başlıklı çevirileri, kadın imgesinin aktarımı açısından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Örnek 1

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>L'École des Femmes</i> (Molière, 1662)	<i>Kadınlar Mektebi</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Kadınlar Mektebi</i> (Çev. Tuncel ve Eyüboğlu)
<p>“ARNOLPHE.</p> <p>Épouser une sotté est pour n'être point sot.</p> <p>Je crois, en bon chrétien, vosre moitié fort sage ;</p> <p>Mais une femme habile est un mauvais présage ;</p> <p>Et je sais ce qu'il coûte à de certaines gens</p> <p>Pour avoir pris les leurs avec trop de talents.</p> <p>Moi, j'irais me charger d'une spirituelle...</p> <p>...</p> <p>En un mot, qu'elle soit d'une ignorance extrême ;</p> <p>Et c'est assez pour elle, à vous en bien parler,</p> <p>De savoir prier Dieu, m'aimer, coudre et filer.” (Molière, 1662 : 9)</p>	<p>“ ARNOLF</p> <p>Kaz kız alıyorum,</p> <p>Kendim bir kaz olmayım diye.</p> <p>Niyetiniz muhlisane gerçi.</p> <p>Kemaliniz var; lakin, siz, benden Öğrendiniz ki</p> <p>Akıllı kadın fal-i hayrolmaz.</p> <p>Mağrifetlisini beğenip te</p> <p>Tezevvüç eden çok pişmandır.</p> <p>Bir şeytan kızı yükleneyim ki...</p> <p>Bizim karıcık bilmemeli de,</p> <p>...</p> <p>Esvaplarımı yama uydurup</p> <p>İplik eğirsin. Beni de sevsin.</p> <p>İşte elverir.” (Molière, 1933a: 12-13)</p>	<p>“ARNOLPHE</p> <p>Karın toy olmalı ki sana toy demesinler. Sizin hatunun pek uslu olduğuna imanım var, fakat kadında akıl hayra alamet değildir. Çok bilmiş kadın alanların başına neler geldiğini bilirim. Ben gider de hiç öyle ince fikirli kadın mı alırım?...</p> <p>...</p> <p>Sözün kıyası karacahil olsun. Allaha dua etmeyi, beni sevmeyi, dikip dokumayı bilsin, yeter; ben bunu bilir, bunu söylerim.” (Molière, 1941: 15)</p>

Yukarıdaki örnekte yer alan Tuncel ve Eyüboğlu çevirisinde, “épouser une sotté” ifadesi için “karın toy olmalı” karşılığının tercih edilmesi, “aptal, budala” anlamlarına gelen “sotte” ifadesinin yumuşatıldığını göstermektedir çünkü “toy” ifadesi “deneyimsiz, acemi, çaylak” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelmektedir. Ayrıca, “vosre moitié” için “hatun” ifadesinin kullanılması da erek metinde kadın ile ilgili kibar veya yüceltici ifadelerin tercih edildiğine işaret etmektedir.

Ahmet Vefik’in çevirisinde kullandığı “bir şeytan kızı”, “karıcık” ifadelerinin dönemsel dil kullanımına ve kaynak metindeki karaktere göre tercih edildiği düşünülebilir çünkü Arnolphe, sonradan zenginleşmiş bir burjuvadır ve kadına bakışı sığdır. Molière’in, dönemin kadına bakışını göstermek amacıyla yerine göre sert ve kaba bir üsluba büründürdüğü karakterleri erek metinde yansıtmak, onun başka bir kültürde de bu amacına ulaşmasına katkı sağlayabilir.

Örnek 2

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>L'École des Femmes</i> (Molière, 1662)	<i>Kadınlar Mektebi</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Kadınlar Mektebi</i> (Çev. Tuncel ve Eyüboğlu)
<p>“HORACE.</p> <p>...Je vous avouerai donc avec pleine franchise</p> <p>Qu'ici d'une beauté mon âme s'est éprise.” (Molière, 1662: 20)</p>	<p>“ORAS</p> <p>...İşte, açıkça</p> <p>İkrar edeyim, <i>bir mahbubeye</i></p> <p>Canım vuruldu.” (Molière, 1933a: 30)</p>	<p>“<i>HORACE</i></p> <p>... Şimdi size açıkça itiraf edeyim: burada bir dilbere gönlümü kaptırdım.” (Molière, 1941: 35)</p>

Yukarıdaki örnekte, Vefik Paşa'nın çevirisinin dil kullanımı açısından eski sözcükler içerdiği görülmektedir. Tuncel ve Eyüboğlu çevirisi ise günümüzde de kullanılan sözcük ve ifadeler içermektedir. Örneğin, Vefik Paşa çevirisinde, ikrar edeyim” tercih edilirken, Tuncel ve Eyüboğlu “itiraf edeyim” ifadesini tercih etmişlerdir.

Vefik Paşa çevirisinde, “canım vuruldu” tercih edilirken, Tuncel ve Eyüboğlu çevirisinde günümüzde de kullanılan “gönlümü kaptırdım” deyimini tercih edilmiştir. Bu tutum, kadın ile ilgili ifadelerin aktarımına da yansımıştır. Öyle ki “...une beauté...” için Vefik Paşa çevirisinde “sevilen kadın” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen, Arapça eskimiş bir isim olan “mahbube”, Tuncel ve Eyüboğlu çevirisinde ise “alımlı, güzel kadın” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelen “dilber” ifadesi tercih edilmiştir.

Tuncel ve Eyüboğlu çevirisinin bugün dahi anlaşılır ve akıcı olması, kendilerinin ilgili dönemde dil kullanımı açısından takındıkları yenilikçi tutuma işaret etmektedir. Çevirilere kadın imgesinin yansıtılması açısından bakıldığında, her iki çeviride de kaynak metindeki söylemin yansıtıldığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte, “dilber” sözcüğü güzel kadın anlamını birebir verdiği için kaynak metinde yansıtılmak isteneni daha iyi karşıladığı düşünülebilir.

Örnek 3

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>L'École des Femmes</i> (Molière, 1662)	<i>Kadınlar Mektebi</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Kadınlar Mektebi</i> (Çev. Tuncel ve Eyüboğlu)

<p>“...Chose étrange d'aimer, et que pour ces traîtresses</p> <p>Les hommes soient sujets à de telles faiblesses !</p> <p>Tout le monde connaît leur imperfection :</p> <p>Ce n'est qu'extravagance et qu'indiscrétion ;</p> <p>Leur esprit est méchant, et leur âme fragile ;</p> <p>Il n'est rien de plus faible et de plus imbécile,</p> <p>Rien de plus infidèle : et malgré tout cela,</p> <p>Dans le monde on fait tout pour ces animaux-là.” (Molière, 1662: 71)</p>	<p>“... Ah, alâka, ne özge</p> <p>Halettir ki, erler dayanmaz</p> <p>Şu tannazlara! Yürek yufkadır.</p> <p>Kadın kısmının noksanlarıysa</p> <p>Herkese malum! Nakısetülakl</p> <p>Şeytan maskarası en ehveni</p> <p>Canları çürük, başları bozuk</p> <p>Onlardan tırl, onlardan azgın</p> <p>Daha subutsuz, daha sebatsız</p> <p>Acaba ne var? Öyleyken gene</p> <p>O hayvanlar yoluna hep feda!” (Molière, 1933a: 116)</p>	<p>“... Sevmek ne garip şey! Böyle hain kadınlara karşı erkekler ne kadar aciz kalıyorlar! O kadınların kusurlarını bilmiyen yoktur. Herkes bilir ki onların işi gücü saçma sapan, şuursuzca şeyler yapmaktır. Kafaları şeytanlıkla dolu, ruhları çürüktür. Onlardan daha zayıf, daha miskin, daha sebatsız, daha nankör mahlûk yoktur. Bütün bunlara rağmen dünyada bu uğursuzlar için yapılmadık fedakârlık yoktur.” (Molière, 1941: 138)</p>
---	--	--

Yukarıdaki örnekten anlaşıldığı üzere, Vefik Paşa çevirisinde, “ces traîtresses” için “Herkesle eğlenen, alay eden, alaycı (kimse)” (<http://www.lugatim.com/s/tannaz>) anlamına gelen “şu tannazlara” ifadesi tercih edilmiştir. Tuncel ve Eyüboğlu ise “hain kadınlara” ifadesini tercih etmişlerdir. Kaynak metinde, kadınlar sözcüğü yerine kullanılan ve “onların” anlamına gelen “leur” için her iki çeviride de “onların” dolaylı kullanımı yerine sırasıyla “kadın kısmının”, “kadınların” sözcüklerinin açıkça kullanıldığı görülmektedir. “Ces animaux-là” için Vefik Paşa çevirisinde “o hayvanlar” ifadesi tercih edilirken, Tuncel ve Eyüboğlu çevirisinde “bu uğursuzlar” ifadesinin tercih edildiği görülmektedir.

Molière, bu piyesinde “Arnolphe” adını verdiği karakter aracılığıyla bazı erkeklerin kadına bakışını yansıtmaya çalışmıştır. Bu kısım erkekler, kadınları, kocalarını her an aldatmaya meyilli varlıklar olarak görmekte ve kadınların kafalarının şeytanlıkla dolu olduğunu ve tehlike arz etmemeleri için bir şey bilmemeleri, öğrenmemeleri gerektiğini düşünmektedirler. Her iki çeviride de kadına karşı bu bakışın, “tannaz”, “şeytan maskarası”, “başları bozuk” (Molière, 1933a:116), “zayıf”, “nankör”, “miskin”, “hain” (Molière, 1941:138) ifadelerin kullanılmasıyla yansıtıldığı söylenebilir.

Molière’in *La Critique de l’École des Femmes* başlıklı piyesinin *Kadınlar Mektebi’nin Tenkidi* başlıklı Eyüboğlu çevirisi, kadın imgesinin aktarımı açısından incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Örnek 1

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>La Critique de l'École des Femmes</i> (Molière, 1663)	<i>Kadınlar Mektebi'nin Tenkidi</i> (Çev. Eyüboğlu)
<p>“ÉLISE.</p> <p>...Et qu'un homme montre d'esprit lorsqu'il vient vous dire; Madame, vous êtes dans la Place Royale, et tout le monde vous voit de trois lieues de Paris, car chacun vous voit de bon œil; à cause que Bonneuil est un village à trois lieues d'ici. Cela n'est-il pas bien galant et bien spirituel ; et ceux qui trouvent ces belles rencontres, n'ont-ils pas lieu de s'en glorifier ?” (Molière, 1663: 7)</p>	<p>“ELISE. - ...Bir adamın gelip size: Madam, Royal meydanındasınız, ama Paris'in üç fersah uzağında herkes sizi görür. Çünkü sizi herkes iyi gözle görür.” demesi zekâ alameti. Ne imiş, Paris'ten üç fersah ötede Boneuil diye bir semt varmış, Boneuil de iyi göz demekmiş. Ne kibar, ne ince bir nükte, değil mi? Bu çeşit sözlerin söylendiği meclislerde bulunmak da tabii büyük bir şeref.” (Molière, 1944a; 1965: 4-5)</p>

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, “Madame” sözcüğü doğrudan erek metne aktarılmıştır. “Madam” sözcüğü, o dönem Türkiye’inde bir kibarlık göstergesi olarak belli çevrelerce kullanılabilirdi. Bu tutum, Fransa’daki bazı akımların etkisinden kaynaklanıyordu. Kaynak metinde, o dönem Fransa’sında popülerlik kazanan kibar âlemlerine vurgu yapılmaktadır. Molière, aşırıya kaçan ve farklı amaçlarla kullanılabilen kibarlık budalalığını eleştirirken alaycı ve nükteli bir dile başvurmuştur. Türkçe çeviride “Madam” ifadesinin tercih edilmesi, Fransa’daki aşırı kibarlar, kibarlık modasına vurgu yapılmak istendiğini düşündürmektedir. Çevirmen “Bayan” da diyebilirdi fakat bu durumda, Fransa’daki o kibarlar âleminde, salonlarda boy gösteren Madamlar’ın söz konusu olduğu anlaşılabilir miydi?

Örnek 2

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>La Critique de l'École des Femmes</i> (Molière, 1663)	<i>Kadınlar Mektebi'nin Tenkidi</i> (Çev. Eyüboğlu)
<p>“ÉLISE.</p> <p>Il est vrai que la Dame est un peu embarrassante de son naturel: j'ai toujours eu pour elle une furieuse aversion; et, n'en déplaît à sa qualité, c'est la plus sottie bête qui se soit jamais mêlée de raisonner.” (Molière, 1663: 9)</p>	<p>“ELISE. - Sahi, bu kadının öyle bir hali var ki insanı çileden çıkarıyor. Her raslayışında içime fenalıklar geliyor. <i>Hanımefendiliğine dil uzatmak gibi olmasın ama pek aptal şey.</i>” (Molière, 1944a; 1965: 6)</p>

Yukarıdaki örnekte geçen “la Dame” ifadesi için erek metinde, daha genel bir ifade olan “kadın” sözcüğü tercih edilmiştir. “...à sa qualité” için çeviride “hanımefendiliğine” ifadesinin tercih edilmesi, kaynak metindeki kibar ortama uygun bir ifade kullanılmak istendiğini düşündürmektedir. “...c'est la plus sottie bête qui se soit jamais mêlée de raisonner” ifadesinde, sadece “la plus sottie” (pek aptal şey) kısmının çevrildiği görülmektedir.

Piyes kahramanlarından Elise'in bir kadın için kullandığı "asla fikir yürütme zahmetine girmeyen en aptal yaratık" ifadesinin tamamına erek metinde yer verilmemesi, çevirmenin bazı ifadeleri aktarmamayı tercih ettiğini düşündürmektedir. Eserin yazıldığı dönemle çevirinin yapıldığı dönemin farklı olması, bu tercihte bir etken olarak görülebilir. Molière'in piyesi neden yazdığı açıktır fakat 20. yüzyılda, çevirmenin, bir kadın için "... en aptal yaratık" ifadesini kullanması kabul edilir olmayabilirdi. Hayvan, yaratık anlamalarına gelen "bête" için çevirmenin "şey" sözcüğünü tercih etmesi de yine ifadenin yumuşatıldığına, hatta kaldırılmak istendiğine işaret etmektedir.

Örnek 3

Kaynak Metin	Erek Metin
<i>La Critique de l'École des Femmes</i> (Molière, 1663)	<i>Kadınlar Mektebi'nin Tenkidi</i> (Çev. Eyüboğlu)
"... DORANTE . Je dirai que cela est digne du caractère qu'elle a pris; et qu'il y a des personnes qui se rendent ridicules, pour vouloir avoir trop d'honneur. Bien qu'elle ait de l'esprit, elle a suivi le mauvais exemple de celles, qui étant sur le retour de l'âge, veulent remplacer de quelque chose ce qu'elles voient qu'elles perdent; et prétendent que les grimaces d'une pruderie scrupuleuse, leur tiendront lieu de jeunesse et de beauté..." (Molière, 1663: 24)	"... DORANTE – Diyeceğim şu: Bu hüküm, <i>Markiz</i> 'in son zamanlardaki haline pek uygun. Bazıları da fazla akıllı görünmek sevdası yüzünden gülünç oluyorlar. Markiz anlayışlı bir kadındır ; ama o da, yaşları ilerledikçe kaybettikleri değerlerin yerine başka şeyler koymak isteyen, birtakım ahlak gösterişlerini gençliğin, güzelliğin yerini tutar sanan kadınlardan oldu." (Molière, 1944a; 1965: 22)

Yukarıdaki örnekte, kaynak metinde geçen "elle", "celles", "elles" ifadelerinin erek metinde "Markiz", "bir kadındır", "kadınlardandır" ifadeleriyle daha görünür kılındığı görülmektedir. Erek metinde, "kadın" sözcüğünün tekrar edilmesi, bu sözcüğün vurgulanmak istendiğine işaret etmektedir. Kaynak metindeki "elle" yerine "Markiz" denmesi de kaynak metnin dönemine ve kültürüne vurgu yapılmak istendiğine işaret etmektedir. Aksi takdirde, "elle" için "o" veya "kadın" ifadeleri tercih edilebilirdi.

Molière'in *Les Femmes Savantes* başlıklı piyesinin *Okumuş Kadınlar* başlıklı Vefik Paşa çevirisi ile *Bilgiç Kadınlar* başlıklı Delilbaşı çevirisi, kadın imgesinin aktarımı açısından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Örnek 1

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>Les Femmes Savantes</i> (Molière, 1672)	<i>Okumuş Kadınlar</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Bilgiç Kadınlar</i> (Çev. Delilbaşı)

<p>“CLITANDRE.</p> <p>...Et les femmes docteurs ne sont point de mon goût.</p> <p>Je consens qu'une <i>femme ait des clartés de tout,</i></p> <p>Mais je ne lui veux point la passion choquante</p> <p>De se rendre savante afin d'être savante ;</p> <p>Et j'aime que souvent, aux questions qu'on fait,</p> <p>Elle sache ignorer les choses qu'elle sait ;</p> <p>De son étude enfin je veux qu'elle se cache,</p> <p>Et qu'elle ait du savoir sans vouloir qu'on le sache,</p> <p>Sans citer les auteurs, sans dire de grands mots,</p> <p>Et clouer de l'esprit à ses moindres propos.</p> <p>Je respecte beaucoup Madame votre mère,</p> <p>Mais je ne puis du tout approuver sa chimère,...” (Molière,1672: 11)</p>	<p>“KLİTANDR ...; hoca kadınlar</p> <p>Esası tab'ıma uymaz benim.</p> <p><i>Ben de isterim, kadınların, her Şeye malumatı olsun biraz.</i></p> <p>Ama bilgiçlik için bilmiye Uğraşma derdini çekemezim.</p> <p>Bildiklerini bile bilmezden Gelmeleri, cevapta tecahül eylemeleri</p> <p>Hoşuma gider, tevaggülünü</p> <p>Gizli tutmasını gönül ister.</p> <p>İlmi olmalı, bildirmemeli.</p> <p>Öyle musannif zikretmemeli.</p> <p>Ağız dolusu kocaman tabir Yumurtlayıp; her bir sözüne Bir zarafet, bir ima ve telmih.</p> <p>Kondurmamalı. Validenize</p> <p>Hürmet-i faikam vardır, vaki Ama, doğrusu o merakını</p> <p>Tahsin edemem,...” (Molière, 1933b: 26-27)</p>	<p>“<i>CLITANDRE.</i> - ... Bilgiç kadınlar benim zevkime uygun düşmüyor. <i>Ben kadınların her şeyde bilgileri olmasını anlarım,</i> fakat onların bilgiç olayım diye bilgiç olmak gibi can sıkacak bir arzuya kapılmalarını istemem; isterim ki kadınlar kendilerine bir şey sorulduğu zaman, bildiklerini bilmezlikten gelmeyi bilsinler. Tahsilini gizlesin; bilsin, fakat bildiğinin bilinmesini istemesin; bir sürü müellif adı sayıp dökmesin; büyük sözler söylemesin, en küçük sözlerine nükte, zarafet koymaya kalkışmasın. Anneniz hanıma çok hürmetim var; fakat onun saçma sapan hülyalarını doğru bulmadığım için söylediği şeyleri hemen kabul edemiyorum,...” (Molière, 1944b:13)</p>
--	--	--

Yukarıdaki örnekte, kadınların eğitimlerini, bilgilerini gizlemesi gerektiğini savunan anlayış açığa çıkarılmaktadır. Piyesteki Clitandre adlı piyes kahramanına göre, kadın bilgisini gizlemeli, nükte yapmamalıdır. Her iki çeviride de kadın ile ilgili bu söylemin yansıtılabildiği görülmektedir. Vefik Paşa, “les femmes docteurs” için mecaz anlamı “akıl öğretene, öğüt veren kimse” olan “hoca” kadınlar ifadesini tercih ederken, Delilbaşı, “bilgiç kadınlar” ifadesini tercih etmiştir. Her iki ifadenin de çok bilen, bilgili kadına vurgu yaptığını söylemek mümkündür. “...son étude” ifadesi için Vefik Paşa'nın daha genel bir ifade olan “sürekli uğraşı” (<https://www.luggat.com/>) anlamına gelen “tevaggul”ü tercih etmesi “eğitim” sözcüğüne vurguyu hafifletmektedir. Delilbaşı, “tahsil” sözcüğünü kullanarak, kadın eğitimine yapılan vurguyu yansıtmıştır. Ayrıca, “Madame votre mère” ifadesi için, Delilbaşı'nın saygınlık ifade eden “hanım” sözcüğünü de kullanarak “anneniz hanıma” ifadesini tercih etmesi, kibarlık âlemine gönderme yapmaktadır.

Örnek 2

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>Les Femmes Savantes</i> (Molière, 1672)	<i>Okumuş Kadınlar</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Bilgiç Kadınlar</i> (Çev. Delilbaşı)
<p>“Des projets de mon cœur ne prenez point d’alarme ;</p> <p>Henriette, Madame, est l’objet qui me charme,</p> <p>Et je viens ardemment conjurer vos bontés</p> <p>De seconder l’amour que j’ai pour ses beautés.” (Molière, 1672: 13)</p>	<p>“KLİTANDR</p> <p>Kalbimin niyatını alınp</p> <p>Telâş etmeyin. Hanriet, beni</p> <p>Meshur eyliyen hedef-i amal...</p> <p>Ona, aşkımın hamisi olmanızı Niyaza geldim, efendim.” (Molière, 1933b: 30)</p>	<p>“CLITANDRE. – Gönümün tasarladığı şeylerden telaşa düşmeyin: madam, beni sihirliyen sevgiliyi size söyleyeyim, Henriette. Onun güzelliğine karşı beslediğim aşka yardım etmeniz için yana yakıla lütfunuzu ricaya geldim.” (Molière, 1944b:16)</p>

Yukarıdaki örnekte, Vefik Paşa çevirisinde, kaynak metindeki “Madame” ifadesinin çıkarıldığı görülmektedir. Delilbaşı ise ifadeyi erek metinde “madam” Türkçe yazılışıyla aktarmıştır. Çevirmenin “madam” sözcüğünü direkt aktarması, dönemin kibarlık âlemine vurgu yapmak açısından bilinçli bir tercih olarak düşünülebilir. Kaynak metindeki, “l’objet qui me charme” ifadesindeki “objet” için Vefik Paşa “ulaşılmak istenen hedef” (<https://www.luggat.com/>) anlamına gelen “hedef-i amal”ı, Delilbaşı ise “sevgili” sözcüğünü tercih etmiştir.

Örnek 3

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>Les Femmes Savantes</i> (Molière, 1672)	<i>Okumuş Kadınlar</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Bilgiç Kadınlar</i> (Çev. Delilbaşı)
<p>“ARISTE.</p> <p>Parlons à votre femme, et voyons à la rendre</p> <p>Favorable...</p> <p>CHRYSALE.</p> <p>Il suffit, je l’accepte pour gendre.</p> <p>ARISTE.</p> <p>Oui ; mais pour appuyer votre consentement,</p> <p>Mon frère, il n’est pas mal d’avoir son agrément ;</p> <p>Allons...</p> <p>CHRYSALE.</p>	<p>“ARIST</p> <p>Ey, ehlinize</p> <p>Bunu açalım; rızasını</p> <p>Tahsile bakalım.</p> <p>KRİZAL</p> <p>Damatlığa, ben</p> <p>Kabul eyledim.</p> <p>ARİST</p> <p>Ama; onun da</p> <p>Muvafakatı...</p> <p>KRİZAL</p> <p>Of, ne lazımmiş!</p>	<p>“ARISTE. – Hanımınıza söyleyelim, onu da bize taraftar yapmaya bakalım..</p> <p>CHRYSALE. – Ben Clitandre’ı güveyliğe kabul ettim ya, o kadarı yeter.</p> <p>ARISTE. – Evet ama sizin kabulünüzü kuvvetlendirmek için, hanımınızın rızasını da almak fena olmaz birader. Hadi gidelim de...</p> <p>CHRYSALE. – Alay mı ediyorsunuz? Lüzumu yok: <i>karımı</i> siz bana bırakın, ben üzerime alıyorum.” (Molière, 1944b: 24-25)</p>

<p>Vous moquez-vous ? Il n'est pas nécessaire, Je réponds de ma femme, et prends sur moi l'affaire." (Molière, 1672 : 20)</p>	<p>İşi üstüme alırım artık, <i>Karımı...</i>" (Molière, 1933b: 42-43)</p>	
---	---	--

Yukarıdaki örnekte, Delilbaşı'nın "hanım" sözcüğünü tercih ettiği görülmektedir. Kaynak metinde geçen "son agrément" ifadesi için Vefik Paşa "onun..." demeyi tercih etmiş fakat Delilbaşı "hanımınızın..." diyerek "hanım" sözcüğünü vurgulamayı tercih etmiştir. Delilbaşı'nın "hanım" ifadesini tercih etmesi, piyesteki kibarlar âlemine vurgu yapılmak istendiğine işaret etmektedir.

Molière'in *Les Precieuses ridicules* başlıklı piyesinin *Dudukuşları* başlıklı Vefik Paşa (1933) çevirisi ve *Gülünç Kibarlar* başlıklı Arcan (1943) çevirisi, kadın imgesinin aktarımı açısından karşılaştırmalı olarak incelendiğinde aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Örnek 1

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<p><i>Les Precieuses ridicules</i> (Molière, 1660)</p> <p>"LA GRANGE. ...A-t-on jamais vu, dites-moi, deux <i>pecques provinciales</i> faire plus les renchéries que celles-là, et deux hommes traités avec plus de mépris que nous ?..."</p> <p>"Pecque : Terme d'injure. Femme sotté et impertinente qui fait l'entendue." (Molière, 1660: 7)</p>	<p><i>Dudukuşları</i> (Çev. Vefik Paşa)</p> <p>"LA GRANJ ...<i>Bu taşralı çifte kumrular</i>¹ gibisi hiç görülmüş mü? Öyle istiğna, o tegafüller, bizim gibi iki edip adama o hakaret muameleleri...</p> <p>¹<i>Çifte kumrular</i>, birbirlerinden ayrılmayan iki kişi için alay olarak kullanılır." (Molière, 1933c: 3)</p>	<p><i>Gülünç Kibarlar</i> (Çev. Arcan)</p> <p>"<i>LA GRANGE</i>. – ... Söyleyin; görülmüş şey midir bu? <i>Burunları havada iki taşra dilberi</i> kendilerini bu derece naza çeksinler, bizim gibi iki erkeğe bu derece hakaretle muamele edilsin?" (Molière, 1943: 3)</p>

Yukarıdaki örnekte, her iki çeviride de "provinciales"ın "taşra", "taşralı" olarak çevrildiği görülmektedir. Bu anlamda, kaynak metindeki iki kibarlık budalası kızın esasen taşralı olduğuna vurgu yapılarak alaya alındığı her iki çeviride de yansıtılabilmektedir. Öyle ki Vefik Paşa çevirisinde, "çifte kumrular" ifadesinin alay manalı kullanıldığı dipnotla açıklanmıştır. Arcan çevirisinde dipnota yer verilmemesinin sebebi, erek metindeki ironinin okurca anlaşılabilir olmasına veya seçilen sözcüklerle ve üslupla ironinin sağlanmış olmasına bağlanabilir. Öyle ki Arcan'ın "*burunları havada* iki taşra dilberi" ifadesiyle kaynak metindeki dipnotu karşıladığını söylemek mümkündür.

Örnek 2

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>Les Precieuses ridicules</i> (Molière, 1660)	<i>Dudukuşları</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Gülünç Kibarlar</i> (Çev. Arcan)
<p>“CATHOS.</p> <p>Mon Dieu ! Ma chère, que ton père a la forme enfoncée dans la matière ! Que son intelligence est épaisse et qu'il fait sombre dans son âme !</p> <p>MAGDELON.</p> <p>Que veux-tu, ma chère ? J'en suis en confusion pour lui.</p> <p>J'ai peine à me persuader que je puisse être véritablement sa fille, et je crois que quelque aventure, un jour, me viendra développer une naissance plus illustre.</p> <p>...</p> <p>MAROTTE.</p> <p>Dame ! Je n'entends point le latin, et je n'ai pas appris, comme vous, la filofie dans le Grand Cyre.</p> <p>MAGDELON.</p> <p>L'impertinente ! Le moyen de souffrir cela ? Et qui est-il, le maître de <i>ce laquais</i> ?</p> <p>MAROTTE.</p> <p>Il me l'a nommé le marquis de Mascarille.</p> <p>MAGDELON.</p> <p>Ah ! Ma chère, un marquis ! Oui, allez dire qu'on nous peut voir. C'est sans doute <i>un bel esprit qui aura oui parler de nous.</i></p> <p>CATHOS.</p> <p>Assurément, ma chère.” (Molière, 1660: 13-14)</p>	<p>“KATOS</p> <p>Ah, aman Tanrım! Bu sizin peder kalıpça maddi âlemde yüzer. Ruhü, efkarı galiz, canına cehli ile karanlık basmış!.</p> <p>MADLON</p> <p>Canım, ne işleriz! Ondan dolayı ben de hacalet narına düşer, eririm. Her an gerçekten onun evladı olduğumu kendime inandıramadım. Bir gün, bir vak'a, benim bir necip ve nesip asıldan geldiğimi meydana vurur, asılızadeden aslım olduğu bilinir.</p> <p>...</p> <p>MAROT</p> <p>Ben ne bileyin. Ben ilatince örgermedin ki... Ben sizin gibi destan okuman!</p> <p>MADLON</p> <p>Bak şu carise! Hem kel, hem fodul, ah, dayanılmaz! Ey kim imiş onun efendisi? O acaba kimin ademisi³?</p> <p>MAROT</p> <p>Marki Maskaril deyiverdi de!</p> <p>MADLON</p> <p>Vay canım, bakın marki imiş, marki! Haydi koş söyle misafir günü bugündür. Görüşmiye hazırız. Kardeşim elbet zürefadan biridir.</p> <p>KATOS</p> <p>Zahir, a canım, elbet öyledir..” (Molière, 1933c: 14-15)</p>	<p>“CATHOS. – Aman yarabbi, ma chère, senin babanın ruhu ne kadar da maddeye gömülmüş.</p> <p>Zekâsı ne kadar kalın, ruhu ne kadar karanlıklar içinde.</p> <p>MAGDELON.- Ne yaparsın ma chère, onun hesabına ben utanç içindeyim. Sahiden bu adamın kızı olabileceğime kendimi güç inandırıyorum. Bana öyle geliyor ki, günün birinde umulmadık bir tesadüf benim daha temiz, daha asil bir soydan geleceğimi meydana çıkaracak.</p> <p>...</p> <p>MAROTTE. – Aaa... ben öyle sizin gibi latince konuşmasını bilmem? Ben sizin gibi romanlarda felsefe öğrenmedim ki...</p> <p>MAGDELON. – <i>Küstah...</i> İnsan buna nasıl tahammül eder? Peki, kimmiş bakalım bu uşağın efendisi?</p> <p>MAROTTE. – Haa... Bana adını söyledi. Masquis de Mascarille'miş.</p> <p>MAGDELON. – Ooo... Aman ma chère bir marquis? Hadi git, çabuk söyle ziyaret kabul ediyoruz. Mutlaka bizden bahsedildiğini işiden zarif ve kibar şahsiyetlerden biri olacak.</p> <p>CATHOS. –Muhakkak ma chère.” (Molière, 1943: 11-13)</p>

Yukarıdaki örnekte, Arcan'ın, kaynak metindeki “ma chère” ifadesini direkt olarak erek metne aktardığı görülmektedir. Arcan'ın, kaynak

metindeki kibarlık budalalığını daha iyi yansıtmak adına, iki gülünç kibarın birbirine seslenirken sürekli “ma chère” ifadesini kullandığını göstermek için, bu ifadeyi olduğu gibi aktardığı düşünülebilir. Öyle ki “marquis” de Fransızca yazılışı muhafaza edilerek doğrudan erek metne aktarılmıştır. Vefik Paşa’nın ise “ma chère” için “canım” ifadesini tercih ettiği görülmektedir. Kaynak metinde, sözcükleri tam telaffuz edemeyen hizmetçi Marotte’un konuşma biçiminin, Vefik Paşa çevirisinde sözcüklerin daha ziyade harf bazında yanlış yazılması ile, Arcan çevirisinde ise “Aaa” , “Haa” ifadelerinin eklenmesiyle sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Örnek 3

Kaynak Metin	Erek Metin 1	Erek Metin 2
<i>Les Precieuses ridicules</i> (Molière, 1660)	<i>Dudukuşları</i> (Çev. Vefik Paşa)	<i>Gülünç Kibarlar</i> (Çev. Arcan)
<p>“MAGDELON.</p> <p>Quelle est donc cette audace, de venir nous troubler de la sorte dans notre maison?</p> <p>DU CROISY.</p> <p>Comment, Mesdames, nous endurerons que nos laquais soient mieux reçus que nous ? Qu'ils viennent vous faire l'amour à nos dépens, et vous donnent le bal ?</p> <p>MAGDELON.</p> <p>Vos laquais ? ...” (Molière, 1660: 36-37)</p>	<p>“MADLON</p> <p>Bizi hanemize gelip böyle rahatsız etmek ne cesarettir!</p> <p>KRUAZİ</p> <p>Ne demek hanımlar, uşaklarımız, bizden ziyade hüsnükabule mazhar olsun, hiç tımmıyalım, tahammül edelim! Bizim sırtımızdan harç zevkedip sizlere bir de balo versinler... ne demek olsun?</p> <p>MADLON</p> <p>Sizin uşaklar mı dediniz? ...” (Molière, 1933c: 50)</p>	<p>“MAGDELON. – Evimizin içine kadar girip bizi böyle rahatsız etmek ne cüret?</p> <p>DU CROISY. – Nasıl olur.. Bayanlar uşaklarımız bizden daha iyi karşılansın. Bizim paramızla sizinle aşıkdaşlık edip balo versinler.</p> <p>MAGDELON. – Uşaklarımız mı? ...” (Molière, 1943: 39)</p>

Yukarıdaki örnekte, “Mesdames” ifadesi için iki çeviride de “hanımlar” ve “bayanlar” karşılıklarının tercih edilmesi, kaynak metindeki kibar ortamın yansıtılmak istendiğine işaret etmektedir. Magdelon ve Cathos’la (iki kibarlık budalasıyla) evlenmek üzere daha önce tanışmaya gelen gençlerden biri olan Du Croisy’in bu aşırı kibar kızlara “hanımlar” veya “bayanlar” diye hitap etmesi olağandır.

Yukarıda yer alan çeviri incelemeleri neticesinde, genel olarak, çevirmenlerin kaynak metnin kadın ile ilgili söylemlerini ve yazarın kadın meselelerine bakışını Türkçe çevirilerde yansıttıklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, kaynak metinlerdeki kadınla ilgili bazı söylemlerin çevirilerde daha görünür veya güçlü kılındığı veya yumuşatılarak aktarıldığı da gözlemlenmiştir. Tuncel ve Eyüboğlu’nun kadın ile ilgili bazı söylemleri çevirilerinde yumuşattıkları gözlemlenmiştir. Bu

tutum daha ziyade kadın ile ilgili olumsuz veya hakaret içerikli bir sözcük veya çevirinin yapıldığı dönemde kabul edilemeyecek olan olumsuz bir ifade söz konusu olduğunda takınılmıştır. Vefik Paşa çevirilerinde ise bazı ifadelerin çıkarıldığı görülmüştür.

4. SONUÇ

Molière, geleneksel kurallardan sıyrılarak komedi türüne farklı bir soluk getirmiş ve gerçek yaşamdan kişi ve olayları yansıttığı piyeslerinde toplumsal meselelere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Molière'in tiyatrodaki yenilikçi yaklaşımı ve ele aldığı konular onu çağlar ötesine taşımıştır. Molière sadece Fransız edebiyatını değil diğer ulusların edebiyatlarını da etkilemiştir. Komedi türünün Türk Edebiyatındaki gelişiminde ve modern Türk tiyatrosunun ilerlemesinde kuşkusuz Vefik Paşa'nın Molière çevirilerinin ve diğer çevirmenlerimizin katkısı büyüktür.

Çalışma kapsamındaki Molière çevirilerinde yer alan yan metinlerin analizinde başvurulan Massardier-Kenney'in aktardığı feminist çeviri stratejileri, kaynak metnin ve yazarının kadın meseleleri açısından önemine ilişkin söylemlerin açığa çıkarılmasına ve çevirmenlerin kadın meselelerine bakışlarının açığa çıkarılmasına imkân tanımıştır.

Kadınlar Mektebi (Molière, 1933a), *Kadınlar Mektebinin Tenkidi* (Molière, 1944a; 1965), *Bilgiç Kadınlar* (Molière, 1944b) , *Okumuş Kadınlar* (Molière,1933b), *Dudukuşları* (Molière, 1933c) ve *Gülünc Kibarlar* (Molière, 1943) başlıklı Türkçe çevirilerdeki yan metinler feminist çeviri stratejileri çerçevesinde incelendiğinde, yazar ve çevirmen-odaklı stratejilerden “açıklama”nın daha fazla benimsendiği görülmüştür. Yazar-odaklı “açıklama” stratejisiyle, genel olarak, Molière'in ve piyeslerinin kadın meselelerindeki önemine değinilmiştir. Delilbaşı(1944)'nın *Bilgiç Kadınlar* için yazdığı önsözünde, Molière'in feminist yönüne dair söylemler yer almış ve piyesin yazıldığı dönemdeki feminist hareketlere ve söylemlere uzun uzadıya yer verilmiştir. Diğer yan metinlerin bazılarında, genel olarak Molière'in kadın meselelerine verdiği öneme, bu meseleleri piyeslerine konu ettiğine ve bu davada mücadele verdiği değinilmiştir. Çevirmenlerin, Molière ve piyeslerinin kadın meseleleri açısından önemine ilişkin yaptıkları açıklamalar yazar-odaklı “açıklama” stratejisine işaret etmiştir. Çevirmen-odaklı stratejilerden ise genel olarak, “açıklama”nın benimsendiği görülmüştür. Tuncel ve Delilbaşı çeviriyi neden yaptıklarına ilişkin doğrudan ya da dolaylı açıklamalarda bulunmuşlardır. Görüldüğü üzere, yazar-odaklı “açıklama” stratejisiyle, yazar ve piyesinin kadın meselelerindeki önemi hakkında bilgi verilmiş, feminist harekete ve yazarın

feminist yönüne ilişkin bazı açıklamalar yapılmış; çevirmen-odaklı “açıklama” stratejisiyle çevirmenin aldığı kararlara ve kadın meselelerine bakışına ilişkin bazı açıklamalar yapılmıştır. Bu stratejilerin benimsenmesiyle, yazar ve çevirmenin hedef ve söylemlerinin erek okurca daha iyi anlaşılmasına katkı sağlandığı söylenebilir.

Çevirilerin incelenmesi neticesinde ise *Kadınlar Mektebi* başlıklı Tuncel ve Eyüboğlu (1941) çevirisinde, Tuncel ve Eyüboğlu’nun kaynak metindeki kadın ile ilgili bazı söylemleri erek metinde yumuşattıkları gözlemlenmiştir. Tuncel ve Eyüboğlu’nun çeviri boyunca kadın ile ilgili söylemlerde daha yumuşak ifadeler tercih etmesi, onların kadına bakışları hakkında ipuçları vermektedir. Tuncel’in, “...Kadınlar Mektebi’nde esas mevzu[nun] kadın” olduğunu belirtmesi (Tuncel, 1941: 4), bilinçli bir çeviri eylemi gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Eyüboğlu’nun *Kadınlar Mektebi’nin Tenkidi* başlıklı çevirisinde, kaynak metindeki kibarlar âlemine ilişkin ifadelerin direkt olarak erek metne aktarıldığı ve kaynak metindeki kadın ile ilgili kaba veya kabul edilip olmayan bazı ifadelerin yumuşatıldığı görülmüştür. Delilbaşı’nın *Bilgiç Kadınlar* başlıklı çevirisinde, yaptığı tercihlerle kadın imgesini daha görünür kıldığı söylenebilir. Arcan’ın *Gülünç Kibarlar* başlıklı çevirisinde, kibarlar âlemine özgü bazı sözcük ve ifadeleri erek metne olduğu gibi aktarmasının kaynak metinde söz konusu olan kibarlar âlemine vurguyu güçlendirdiği söylenebilir.

Sonuç olarak, çalışmadan elde edilen bulgular, yan metinlerin, yazar ve eserini daha iyi anlamak, eseri yazıldığı dönem faktörlerine göre değerlendirebilmek ve çevirmenin üstlendiği rolü anlamak, aldığı kararları görebilmek açısından önemini göstermiştir. Molière’in Türkçe çevirilerindeki yan metinlerin ve kadın ile ilgili söylemlerin aktarımlarının analiz edildiği bu çalışma, Molière’in kadın meselelerine bakışını, yaşadığı dönemin kadına bakışını ve bu bakışlara ilişkin söylemlerin çevirilerde nasıl aktarıldığını anlamak açısından önem taşımaktadır.

5. SUMMARY

In this study, it has been tried to reveal how the discourses about women are conveyed in Turkish translations of Molière’s plays. In this framework, the Turkish translations of plays focusing on the theme of women were examined in comparison with the source texts by adopting a descriptive approach, and also the subtexts in the translations were examined within the framework of Françoise Massardier-Kenney's feminist translation strategies. Thus, Molière's view of women, his role and importance in the feminist movement and the role of translators for this cause were tried to be

revealed. As a result of the analysis of the subtexts, it was seen that the translators mentioned the importance of the author of the source text and his plays in women's issues and cases in the subtexts. This attitude of the translator pointed to the author-centered "commentary" strategy. The fact that some translators referred to the reasons for making the translation and the translation process decisions in the subtexts pointed to the translator-centered "commentary" strategy. So much so that it is possible to understand the translators' view of women and women's issues from some subtexts. Other translation strategies adopted in translations include "parallel text" and "collaboration" strategies. As a result, the findings obtained from the study showed the importance of subtexts in terms of better understanding the author and his work, evaluating the work according to the factors of the period in which it was written, understanding the role of the translator and seeing the decisions he made. In this study, it has been observed that the discourses about women in Molière's plays are conveyed in Turkish translations with a stronger response in some cases and a softer response in other cases. Although periodic factors may have an effect on the softening or strengthening of the discourses about women in translations, it can be said that the softening is mostly due to the removal of unacceptable discourses against women or the desire to convey them with an appropriate discourse, and the strengthening is mostly due to the desire to make the image of women or the discourse about women more visible.

6. KAYNAKLAR

- Artu, M. (2010). *Türk Tiyatrosu'nda oyun yazarlığının gelişimine yönelik girişimler üzerine bir inceleme*. (Yüksek Lisans tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çamurdan, E. (1993). Molière'in insan komedyası ve "Tartuffe", <http://www.esencamurdan.com/makale-detay/>, Erişim tarihi: 12.09.2022.
- Çelik, K. (2022). Çeviride kadın izi: Feminist çeviri stratejileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 853-868.
- Delilbaşı, A. S. (1944). "Önsöz". *Bilgiç Kadınlar* içinde, Ankara: Maarif Matbaası, I-XXII.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e* (1839-1923). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Köle, M. (2019). *Ahmet Vefik Paşa'nın 'Yorgaki dandini' adlı uyarlamasının yorumlayıcı anlam kuramı açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Kurt Williams, Ç. (2015). *Reformlar çağında Türkiye'de Molière'in yeniden yazımı: 19. yüzyılın ikinci yarısı*. (Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Massardier-Kenney, F. (1997). Towards a redefinition of feminist translation

- practice. *The Translator*, 3(1), 55–69.
- Molière (1660). *Les précieuses ridicules*. Gwénola, Ernest et Paul Fièvre tarafından Ağustos 2015'te yayımlanmıştır.
- Molière (1662). *L'école des femmes*. Gwénola, Ernest et Paul Fièvre tarafından Ocak 2015'te yayımlanmıştır.
- Molière (1663). *La Critique de l'école des femmes*. Ernest et Paul Fièvre tarafından Ekim 2016'da yayımlanmıştır.
- Molière (1672). *Les Femmes savantes*. Gwénola, Ernest et Paul Fièvre tarafından Mayıs 2015'te yayımlanmıştır.
- Molière (1933a). *Kadınlar mektebi*. (A. Vefik Paşa, Çev.) İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Molière (1933b). *Okumuş kadınlar*. (A. Vefik Paşa, Çev.) İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Molière (1933c). *Dudukuşları*. (A. Vefik Paşa, Çev.) İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Molière (1941). *Kadınlar mektebi*. (B. Tuncel ve S. Eyüboğlu, Çev.) Ankara: Maarif Matbaası.
- Molière (1943). *Gülünç kibarlar* (İ. G. Arcan, Çev.) Ankara: Maarif Matbaası.
- Molière (1944a). *Kadınlar Mektebi'nin tenkidi* (S. Eyüboğlu, Çev.) Ankara: Maarif Matbaası.
- Molière (1944b). *Bilgiç kadınlar* (A. S. Delilbaşı, Çev.) Ankara: Maarif Matbaası.
- Molière (1965). *Kadınlar Mektebi'nin tenkidi* (S. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2. Baskı.
- Nihat, M. (1933). Önsöz. *Dudukuşları* içinde, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, IX-XII.
- Özgen, D. (2016). *Cumhuriyet öncesi Türk Tiyatrosu'nda Ahmet Vefik Paşa'nın yeri ve uyarladığı oyunların analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Özgü, M. (1974). Molière'in 300. doğum yıldönümü anısına: Molière. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 1-23.
- Perin, C. (1946). *Tanzimat edebiyatında Fransız tesiri*, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Sefer, H. (2016). Molière'in Cimri'sinin çevirileri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 4 (Nisan) Özel Sayı 1, 48-57.
- Şengül, A. (2020). Çeviri ve tiyatro: Molière çevirilerinin Türk Tiyatrosuna etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(1), 78-87.
- Taş, S. (2018). Yan-metinsel Bulunuş'un ötesine geçmek: Çevirmenlerin erek metinlerdeki farklı rolleri. *International Journal Of Language Academy*, 6(1), 148-160.
- Tuncel, B. (1941). Molière ve kadınlar mektebi. *Kadınlar Mektebi* içinde, Ankara: Maarif Matbaası, 1-6.
- Uçankuş, D. (2021). *Jean-Baptiste Poquelin Molière'in kadın kimliğine bakışı*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Uluğtekin, M. G. (2004). *Ahmet Vefik Paşa'nın çevirilerinde Osmanlılaşan Molière*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Uygur, E. (2003). Molière ve Ahundof tiyatrosunda "Cimri" karakterleri Harpagon

ve Hacı Kara. *Türkoloji Dergisi*, 16(2), 145-164.

Vefik Paşa (1933a). "Kadınlar mektebi için. *Kadınlar Mektebi* içinde, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 5-6.

Vefik Paşa (1933b). Okumuş kadınlar için. *Okumuş Kadınlar* içinde, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 5-9.

Vural Kara, S. & Aslan, E. (2015). Moliere'in L'Avare eseri ışığında tiyatro metinleri çevirilerinin dil kullanımları açısından değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36), 267-273.

<https://kasif.mkutup.gov.tr/>, Erişim tarihi: 21.09.2022.

<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim tarihi: 21.09.2022.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 28.01.2023

Kabul Tarihi: 05.05.2023

KUTADGU BİLİĞ'İN 4769. BEYTİNDE GEÇEN TÛT SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Upon the Word Tût Attested in the 4769th Couplet of the Kutadgu Bilig

Hülya YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi; Anadolu Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hkoprulu@anadolu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1496-1617

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmanın amacı Kutadgu Bilig'in 4769. beytinin ikinci dizesinde geçen tût sözcüğü üzerine yeni bir anlamlandırma önerisinde bulunmaktadır. Dizedeki tût sözcüğünün 'dut' şeklinde anlamlandırıldığı çalışmada Karın todğuça yê kamug yêm içim/Kerek arpa yür tût todurgu açım beytinin tümü "Bütün yiyecek ve içecek(leri) karın(ın) doyacak kadar ye/Açlığını doyumak (için) arpa, darı ve dut gereklidir" olarak yorumlanmaktadır. Bu yorumdan hareketle tût 'dut' sözcüğünün yeni bir veri olarak Kutadgu Bilig'in söz varlığına eklenmesi önerilmektedir. Çalışma dört bölüm olarak düzenlenmiştir. Giriş başlığını taşıyan birinci bölümde Kutadgu Bilig ile ilgili belli başlı çalışmalara yer verilmekte ve makalede ele alınacak sorun üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde, 4769. beyitle ilgili geçmiş okuma ve anlamlandırma çalışmalarından bazıları sorgulanmaktadır. Üçüncü bölüm, yeni bir anlamlandırma önerisinin okuyucunun dikkatine sunulduğu bölümdür. Dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde elde edilen bulgular özetlenmektedir. Son olarak, beşinci bölümde makalenin geniş İngilizce özeti yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi; Kutadgu Bilig; 4769. Beyit; tût sözcüğü; okuma önerisi.

Abstract

This paper focuses on the 4769th couplet of the Kutadgu Bilig text and provides a new interpretation on the word tût which is attested in the second verse. In this study, the word tût is interpreted as 'mulberry' and the couplet Karın todğuça yê kamug yêm içim/Kerek arpa yür tût todurgu açım is translated as "Eat all foods and drinks only enough to fill the belly/ To satisfy my hunger barley, millet, mulberry are necessary". Based on this interpretation, it is emphasized that the word tût 'mulberry' should be included to Kutadgu Bilig's vocabulary as a new data. The paper is organized as follows: Section 1 is Introduction. In Section 2, the main translations of the 4769th couplet of the text will be dealt with respectively. In section 3, a new interpretation of the second verse of the mentioned couplet will be provided. The findings of the study will be handled in Section 4, Conclusion. Finally, the Summary of the article will be made in Section 5.

Keywords: Karakhanid Turkish; The Kutadgu Bilig; 4769th couplet; the word tût; reading proposal.

1. GİRİŞ

İslami dönem Türk edebiyatının en eski eseri olan Kutadgu Bilig, bilindiği üzere, 1069 yılında Balasagunlu Yusuf tarafından

aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* vezniyle yazılmış didaktik bir mesnevidir. Yazılışından yüzyıllar sonra, 1796'da Herat, 1869'da Kahire, 1913'te¹ Fergana nüshalarının bulunmasıyla Türkoloji ve Türk dili tarihi çalışmalarının odak noktalarından biri hâline gelen eser, nüshaların bulunmaya başlandığı yıllardan itibaren yalnızca Türkoloji alanında değil, pek çok farklı disiplinde de sayısız araştırmaya konu olmuştur. Günümüze gelindiğinde Kutadgu Bilig üzerine çeşitli Türk ve dünya dillerinde yapılan incelemeler başlı başına bir külliyat hâlini almış olup konuyla ilgili pek çok bibliyografya çalışması dahi bulunmaktadır². Hiç kuşkusuz farklı dillerdeki bütün bu yayınlar KB metninin doğru anlaşılmasına, metnin doğru anlaşılması ise kaynak dilden hedef dile yetkin çevirilerin yapılmasına istinaden mümkün hâle gelmiştir.

Literatürde, Eski Doğu Türkçesi döneminin son kolu olan Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınan Kutadgu Bilig'in doğrudan kaynak dilden hedef dile çok az çevirisi vardır. Bunlardan ilki, Vámbéry'nin (1870)³ Uygur harfli Viyana (Herat) nüshasından yaptığı Almanca çeviridir. Bu çalışma Viyana nüshasının tam bir çevirisi olmayıp Kutadgu Bilig'in çeşitli bablarından alınmış beyitleri içermektedir. İkincisi, Radloff'un 1910'da gerçekleştirdiği⁴, Viyana ve Kahire nüshalarına dayalı metin transkripsiyonu ve Almanca çeviridir⁵. Radloff bu yayında Kahire nüshasının da Viyana nüshasının

¹ 1913'te Zeki Velidi Togan tarafından Fergana vilayetinin Nemengan şehrinde bulunduğu için Fergana nüshası adıyla anılan bu nüsha, I. Dünya Savaşı'nda kaybolduktan sonra 1925'te Özbek edebiyatçısı A. Fıtrat tarafından tekrar bulunmuştur.

² Uçar'a (2015: 63) göre Kutadgu Bilig ile ilgili dokuz bibliyografya çalışması bulunmaktadır. Bunlara Teres de (2009) dâhil edilebilir.

³ Bu yayın esasen İslamî dönem Arap ve Uygur harfli metinlere yer veren bir eser olup eserin ağırlık noktası Kutadgu Bilig'dir (Ölmez, 2004: 103).

⁴ 1890'da Herat nüshasının matbu harfli tıpkıbasımını yapan Radloff, 1891'de yayımladığı Kutadgu Bilig'le ilgili ikinci eserinde her ne kadar 'Der Text in Transcription' (Transkripsiyonlu Metin) alt başlığını kullanmış olsa da Kutadgu Bilig'in transkripsiyonlu metnini ancak 1910'da yayımlamıştır.

⁵ Ölmez'in verdiği bilgiye göre bu yayın metnin asıl yazıldığı dönemden uzak olarak, çağdaş Altay lehçelerinin ses özelliklerine göre hazırlanmış olup bugün için kullanılamaz bir çalışmadır (2004: 105).

da tam bir çevirisini sunmamış; Kutadgu Bilig'in ilk 95 sayfasını Kahire nüshasından, 96-185. sayfalarını Viyana nüshasından almıştır.

Kutadgu Bilig'in doğrudan kaynak dilden hedef dile çevrildiği, her üç nüshanın da karşılaştırmalı olarak ele alındığı ilk bütünlüklü transkripsiyon (1947) ve çeviri (1959) çalışması bilindiği üzere Arat'a aittir. Arat'ın Kutadgu Bilig transkripsiyonu ve Türkçe çevirisi, metnin Özbekçe, Çağdaş Uyurca, Azerice gibi çeşitli Türk dillerine ve İngilizce, Rusça, Çince gibi farklı dillere yapılan çevirilere de kaynaklık etmiştir.

Arat, şiir olarak kaleme alındığı için kendine özgü bir söz dizimiyle kurulmuş olan Kutadgu Bilig metninin çevirisini düzyazıyla yapmıştır. Bunu yaparken metne çok büyük ölçüde bağlı kalmış; ancak bunun çeviride anlaşılmağına yol açacağını gördüğünde metinden biraz ayrılarak serbest çeviri yapma gereğini duymuştur⁶ (Tezcan, 1981: 25). Arat'ın bu 'serbest' denebilecek çeviriyi yaparken kimi beyitlerde geçen, o dönem için anlamlandırılmakta zorlandığı sözcükleri atladiğı olmuştur. Ancak kimi zaman da bu makalede değinileceği üzere, aslında iyi bilinen bir sözcüğü gözden kaçıran Arat, bunu çeviriye yansıtamamıştır.

Bu çalışma Arat'ın Kutadgu Bilig'in üç nüshasını karşılaştırarak yayımladığı 6645 beyitlik metnin 4769. beytinin ikinci dizesine odaklanmakta ve bu dizide geçen *tūt* sözcüğünün 'dut' şeklinde anlamlandırılabilmesine dikkat çekmektedir.

İnceleme beş bölüm olarak düzenlenmiştir. Giriş bölümünde Kutadgu Bilig'le ilgili belli başlı çalışmalara yer verilmekte ve makalede ele alınacak sorun ortaya koyulmaktadır. İkinci bölümde, 4769. beyitle ilgili geçmiş okuma ve anlamlandırma çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde yeni bir okuma ve anlamlandırma önerisi okuyucunun dikkatine sunulmaktadır. Dördüncü ve son bölüm elde edilen bulguların özetlendiği sonuç bölümüdür. Beşinci bölümde makalenin İngilizce özeti yer almaktadır.

⁶ Literatürde Kutadgu Bilig'in Arat tarafından yapılan çevirisinin üslubu ile ilgili farklı görüşler de vardır. Örneğin Ergin ve Dilaçar'a göre Arat'ın çevirisi sözlüksel olmaktan çok anlamsal yani serbest bir çeviridir (bk. Tezcan, 1981: 25).

2. KUTADGU BİLİĞ'İN 4769. BEYTİNİN FARKLI YORUMLARI

Kutadgu Bilig'in bugüne kadar yapılmış bütün çevirilerine ulaşmak ve bunların tümünü değerlendirmek mümkün olmasa da incelemenin bu bölümünde Kutadgu Bilig'in Arat (1947) yayınına göre 4769. beytinin belli başlı çalışmalarda ne şekilde çevrildiği üzerinde durulacaktır. Söz konusu beyit, KB'nin Viyana nüshasının 135. sayfasının 7.; Fergana nüshasının 343. sayfasının 9.; Kahire nüshasının 282. sayfasının 11. beytine denk gelmektedir. Beytin yer aldığı 67. bâbın adı, "Odgurmuş Ögdülmişke Dünyadın Yüz Ewrüp Barıña Tapı Bolmakın Ayur" şeklindedir. Vámbéry'nin (1870) çalışması 4769. beytin yer aldığı kısmı içermediği için değerlendirmeler Radloff'tan (1910) başlayacaktır.

2.1. Radloff'un Almanca çevirisine (1910) göre

Radloff'un incelemesi, Vámbéry'nin o zamana kadar bulunmuş tek nüsha olan Herat (Viyana) nüshasıyla ilgili kısmî çevirisinden sonra yapılmış daha kapsamlı bir transkripsiyon ve çeviri çalışmasıdır. Eser Kahire ve Viyana nüshalarının ortak bir yayınıdır. Yukarıda da değinildiği üzere, Radloff bu kitapta her iki nüshanın da tam bir çevirisini sunmamış; Kutadgu Bilig'in ilk 95 sayfasını Kahire nüshasından, 96-185. sayfalarını Viyana nüshasından almıştır. Transkripsiyonlu metin ve Almanca çevirilerin karşılıklı iki sütun hâlinde düzenlendiği çalışmada, Viyana nüshasındaki eksiklikler ise Kahire nüshasından tamamlanmıştır⁷.

Radloff'un incelemeye konu olan 4769. beyti *Karın totkuça yä kamuk yäm içim/ Käräk arba yor tut, todurgu açım* okuyup "Bis der Magen satt ist, geniessen Speise und Trank / Nimm die genügend Menge Gerstenbrei, sie stillt den Hunger!" diye anlamlandırdığı görülmektedir (1910: 405). Bu Almanca çeviri Türkçeye "Mide doyuncaya kadar yemekten ve içmekten zevk al / Yeterli miktarda arpa lapası ye, bu açlığı giderecektir!" şeklinde aktarılabilir.

Radloff dipnottaki açıklamada beyitteki *açım* sözcüğü üzerinde durmaktadır. Radloff'a göre *aç-* 'acıkmak' fiilinden *-(I)m*⁸ ekiyle türemiş bir isim olan bu sözcük 'açlık' anlamında iken, sözcüğün yapısı *aç+ım* şeklinde de düşünülebilir ki bu durumda sözcük 'aç olanım' anlamına gelir. Bu

⁷ Viyana nüshasını tamamlayan eksik kısımlarda Arap harfli orijinal metnin transkripsiyonu değil, sadece Arap harfli matbu dizgisi verilmiştir.

⁸ Radloff buradaki *aç-ım* 'açlık' biçimini beyitteki *yê-m* ve *iç-im* sözcüklerinin türetimiyle kıyaslamaktadır.

yorumdan anlaşılacağı üzere, Radloff *a:ç* sözcüğünün Eski Türkçede ‘açlık’ anlamına da geldiğini dikkate almamıştır. Radloff ayrıca transkripsiyonu hatalı **arba* sözcüğünü ‘Gerstenbrei’ (arpa lapası) olarak çevirmiş; *tut* sözcüğünü ve yine hatalı okuduğu **yor* sözcüğünü çeviriye dâhil etmemiştir.

2.2. Arat’ın Türkçe çevirisine (1959) göre

Kutadgu Bilig’in her üç nüshasının karşılaştırmalı ve bütünlüklü olarak ele alındığı ilk yayın Arat yayınıdır. Arat *Karın todguça yi kamug yim içim / Kerek arpa yür tut todurgu açım* (1947: 477) şeklinde transkribe ettiği 4769. beyti “Her yiyecek ve içecekten ancak karnı doyuracak kadar yemeli; içinde ister arpa ister darı olsun, bu da benim karnımı doyuracaktır.” (1959:344) şeklinde anlamlandırmıştır. Bu çeviride ilk dize günümüz Türkçesine bire bir aktarılmıştır.

Arat’ın ikinci dizedeki *arpa* ‘arpa’ ve *yür*⁹ ‘darı’ sözcüklerini de doğru okuyup çevirisine dâhil ettiği; dizedeki *todurgu açım* ‘karnımı doyuracaktır’ ibaresini biraz serbest bir üslupta çevirdiği anlaşılmaktadır. Arat’ın hazırladığı notlara dayanan Dizin’de *aç* maddesi altında 4769. beyit de vardır (bk. Eraslan vd., 1979: 1). Ancak sözcük burada sadece “aç, doymamış, aç gözlü” anlamıyla listelenmiştir. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere, *aç* sözcüğü Eski Türkçede hem ‘aç’ hem ‘açlık’ anlamlarına gelir ve sözcük 4769. beyitte soyut ‘açlık’ anlamıyla kullanılmıştır. Arat’ın çalışmasında ikinci dizedeki *tut* sözcüğünün çeviri dışı bırakıldığı görülmektedir. Ancak Dizin’deki *tut-* (Eraslan vd., 1979: 472) maddesinde bu fiilin sıfır morfemli 2. tekil kişi emir çekimine girmiş *tut!* şekli için 4769. beyite de yer verilir. Buna göre, çeviriye dâhil etmese de Arat’ın beyitteki *tut* verisini *tutmak* fiilinin 2. tekil kişi emir çekimli biçimi olarak anladığı ortaya çıkmaktadır.

2.3. Drevnetyurkskiy slovar’’daki Rusça çeviriye (1969) göre

Nadelyaev vd.’nin (1969) hazırladığı *Drevnetyurkskiy slovar’’* da (DTS) Eski Türkçenin söz varlığı için yararlanılan temel başvuru kaynaklarından biri Kutadgu Bilig’dir. DTS’de Kutadgu Bilig’in Rusça çevirisi genellikle Arat, kimi kez de Radloff yayınına bağlı kalınarak yapılmıştır (Tezcan, 1981: 26). Bu yayında 4769. beyit, *yür* ‘proso’ (darı) maddesi altında, Fergana¹⁰ nüshasından örneklendirilmiş ve *Karın todguça ye kamug yem içim / Kerek arpa yür tut* “Vsyakuyu pişçu i vsye napitki yeş’

⁹ Tezcan KB’deki sözcüğün, Eski Uygurca metinlerde geçen *üyür* ‘darı’nın önses ünlüsünü yitirmiş biçimi olduğunu belirtmiştir (1981: 77).

¹⁰ Sözlükteki QBN kısaltmasında N harfi, Nemengan (Fergana) nüshasını ifade eder.

(i pey) do nasışçeniya / Esli nado, derji yaçmen' ili proso” (1969: 286) şeklinde Rusçaya çevrilmiştir. DTS’de ikinci dizedeki *todurgu açım* ibaresine yer verilmediği, beytin *tut* sözcüğü ile bitirildiği görülmektedir. “Tüm yiyecek ve içecekleri doyuncaya kadar ye (ve iç) / Gerekirse, arpa veya darı tut.” anlamına gelen bu kısmî çeviriye göre *tut* verisi Rusçada *tutmak* (*derjat*) fiilinin 2. tekil kişi emir çekimi olan *derji* ile karşılanmıştır¹¹.

2.4. Kerimov’un Özbekçe¹² çevirisine (1971) göre

Kutadgu Bilig’in Kayum Kerimov tarafından yapılmış, ilk Özbekçe çevirisidir. 1971 yılında Taşkent’te basılan bu çalışma, Kutadgu Bilig’in yalnızca Fergana (Nemengan) nüshası temel alınarak yapılmış olması bakımından ilktir. 964 sayfalık çalışmada hem transkripsiyonlu metin hem çeviri yer alır. Bu çalışmanın ikinci baskısı ise 1972’de yapılmıştır¹³.

Makalede üzerinde durduğumuz beyit Fergana nüshasının 4665. beytidir. Beytin Kerimov tarafından yapılmış Özbekçe çevirisi *Xamma yeyiladigan, içiladigan (narsa)ni kârin toygunça ye / Xox arpa botka bolsin, açlıkni toydiriş kerak* şeklindedir (1971: 711). Özbekçe çeviriye göre beytin anlamı “Yenen ve içilen (şey)i karın doyacak kadar ye / Arpa, lapa olsun, açlığı doyurması gerekir” şeklindedir. Bu çeviride, beytin ikinci dizesinde geçen *arpa* sözcüğü Özbekçede *arpa* ‘arpa’, *yür* sözcüğü *botka* ‘lapa’ olarak anlamlandırılmıştır. Buna göre dizedeki *tüt* sözcüğüne ise *hâh* anlamının verildiği anlaşılmaktadır. Eski Türkçe *kak* ‘kurumuş şey (meyve, et, nehir vb.)’nin (Clauson, 1972: 608b) Özbekçe biçimi olan *hâh* sözcüğü ‘1. kuru; 2. çorak, kuru, çıplak; 3. cimri, pinti’ (Borovkov vd., 1959: 581) anlamlarına gelir. Kerimov’un çalışması ikinci dizedeki *a:ç* sözcüğünü ‘açlık’ olarak çevirmesi bakımından ilktir.

2.5. Clauson’un İngilizce çevirisine (1972) göre

KB’in 4769. beytinin kısmî bir çevirisi de Clauson’un *Etimolojik Sözlük*’ünde yer alır. Beytin ilk dizesinin herhangi bir madde başına dâhil edilmediği bu kaynakta ikinci dize *açım* (1972: 27a-b) maddesi altında verilir ve *kerek arpa yör tut todurgu açım* “or husk barley and take enough

¹¹ Nadelyaev vd.’nin bu yaklaşımı Arat’ın Dizin’inden kaynaklı görünse de aslında ondan bağımsızdır. Çünkü hem Arat *tüt* sözcüğünü 1959’daki çevirisine dâhil etmemiştir hem de Kutadgu Bilig’in Dizin’i DTS’den tam 10 yıl sonra, 1979’da yayımlandığı için Nadelyaev vd.’nin Dizin’deki veriden esinlenmesi olanaksızdır.

¹² Metne ulaşmada yardımını esirgemeyen meslektaşım Tümer Karaayak’a teşekkür ederim.

¹³ Makalede bu ikinci baskıdan yararlanılmıştır.

husked barley to satisfy you” şeklinde çevrilir. Bu çeviri Türkçeye “veya arpanın kabuğunu çıkarıp kendini doyurmak için yeterince kabuksuz (harf. ‘soyulmuş’) arpa al” şeklinde aktarılabilir. Clauson burada *hapax* olarak nitelediği *açım* sözcüğünün KB’nin oldukça zor bir bölümünde geçtiğini, sözcüğün ‘the amount revealed by a single act of husking’ yani ‘tek soyma hareketiyle ortaya çıkan miktar’ anlamında gelebileceğini ve *aç-* fiilinden *-(I)m* ekiyle türemiş olabileceğini belirtmektedir.

Clauson’un beyitteki *yör* sözcüğüyle ilgili yorumu da oldukça ilginçtir. Yine *açım* maddesi dahilinde (1972: 27b) *yör-* fiiline gönderme yapan Clauson, ilgili *yör-* ‘fiziksel olarak ‘çözmek’; mec. ‘(bir rüyayı) yorumlamak, (bir öğretiyi) açıklamak’ vb.’ (1972: 955b) maddesinde ikinci dizinin *kerek arpa yör* kısmını ‘or husk barley’ yani ‘veya arpanın kabuğunu çıkar’ şeklinde anlamlandırır. Ayrıca beyitteki *tut* sözcüğü çeviriye ‘take’ şeklinde aktarıldığına göre Clauson’un da Nadelyaev vd. (1969) gibi bu veriyi *tutmak* fiilinin 2. tekil kişi emir çekimi olarak düşündüğü anlaşılmaktadır.

2.6. Dankoff’un İngilizce çevirisine (1983) göre

KB’nin ilk tam İngilizce çevirisidir. Dankoff çalışmasında Arat yayınına esas aldığı (1983: 33) ve sayfa kenarlarındaki sayılar dahil, orijinal metne yapılan tüm göndermeleri Arat’ın karşılaştırmalı yayınına göre düzenlediğini belirtmiştir (1983: ix). Bununla birlikte Dankoff bu çalışmada Arat’tan farklı okuduğu kısımları bir liste hâlinde okuyucunun dikkatine sunmuştur (bk. Ek 3).

Dankoff’un İngilizce çevirisi genel itibarıyla sözcüğü sözcüğüne değil, anlamsal bir çeviridir. Ayrıca çeviri manzum değil, mensur olarak düzenlenmiştir. İncelemeye konu olan 4769. beyit, 4765-4776. beyitlerin tek paragraf olarak çevrildiği bölümde geçer. Bu kısımdaki “You ought to eat only enough to fill the belly, though your food be barley and millet.” (1983: 196) cümlesi 4769. beytin çevirisi olup “Yiyeceğin arpa ve darı da olsa sadece karnını doyuracak kadar yemelisin.” anlamındadır. Dankoff’un yorumunda beytin ilk dizesinin bire bir çevrildiği görülmektedir. Beytin ikinci dizesindeki *arpa* ve *yür* sözcüklerinin ‘barley’ (arpa) ve ‘millet’ (darı) ile karşılandığı, *tut* ve *açım* sözcüklerinin ise çeviriye dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

2.7. İvanov’un Rusça çevirisine (1983) göre

Kutadgu Bilig’in Rusçaya yapılmış ilk tam ve manzum çevirisidir. Bu çalışmada bir ön söz bulunmamaktadır. Eserde Kutadgu Bilig metninin

transkripsiyonu da yer almamakta; kitap doğrudan Rusça çeviriyle başlamaktadır. Ancak bu manzum çeviri 6645 beyitten oluştuğuna göre Arat yayınının Rusça çeviriye esas teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Ivanov'un çalışmasında 4769 beytin Rusça çevirisi "İ pişçi polno – xot'vse çrevo nabey: / Xvataet dlya sıtosti mne otrubey!" (s. 362) yani "Ve yemeklerle dolu olsa da karnın(in) tümünü doldur: / Benim doymam için kepek yeterlidir." şeklindedir. Bu çeviride beytin anlamını bire bir karşılamaktan çok serbest çeviri yapıldığı; orijinal metinde dize sonlarında üç sesin (-çım /-çim) tekrarlanmasıyla oluşan zengin uyağın Rusça çeviriye -bey ses öbeğiyle yansıtıldığı görülmektedir. Bu nedenle İvanov'un Rusça çeviride orijinal metnin verdiği edebî zevki de yansıtmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

2.8. Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp'ün Uygurca¹⁴ çevirisine (1984) göre

Kutadgu Bilig'in ilk çağdaş Uygurca çevirisi olan bu çalışma, Uygur araştırmacı ve şairlerinden Ahmet Ziyaî, Apdurehim Ötkür ve Memtimin Yüsüp'ün 1984'te manzum olarak yayımlanmıştır. Çalışmada R. R. Arat'ın hazırladığı metin ve düzyazı çeviri esas alınmış; Kayyum Kerimov'un Fergana nüshasına göre yaptığı Özbekçe tavsiften de istifade edilmiştir (Yasin 2016: 89). Çevirinin harfi harfine yapılmasına dikkat edildiği bu manzum çeviride yazarın kullandığı veznin korunmasına önem verilmiş, bununla birlikte şiirin ihtiyacı yüzünden bazı dizelerde içerik ön plana alınmıştır (Yasin 2016: 90). Eser hakkında daha fazla bilgi için Ölmez 2004 ve Yasin 2016'ya bakılabilir.

Bu çalışmada 4769. beyit *Kosak toyğičädur bu içkü yemäk / Terik yaki arpa toyarlık demäk* şeklinde çevrilmiştir. Beytin çağdaş Uygurcası "Bu yiyecek ve içecekler karın doyana kadardır. / Darı veya arpa doyumluktur" anlamına gelir. Bu anlamlandırmaya göre, ikinci dizedeki *tüt* ve *a:ç* sözcüklerinin çeviriye dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

2.9. Egevbayev'in Kazakça çevirisine (1986)¹⁵ göre

Almatı'da yayımlanan, Kiril harfli manzum Kazakça çeviridir. Bu çalışmada 4769. beyit *Karın toygız külli işilip jemekpen / Arpa ma, älda*

¹⁴ Dizenin bu ve diğer Çağdaş Uygurca çevirilerinden yaptığım Türkçe çevirileri kontrol edip gerekli düzeltmeleri yapan meslektaşım Zemire Gulcalı'ya teşekkür ederim.

¹⁵ Kutadgu Bilig'in ikinci Kazakça çevirisi de bu çeviriye dayanarak Doğu Türkistan'da (Ürümçi) hazırlanıp Arap harfli olarak basılmıştır (Ölmez, 2004: 115). Ancak yararlanma olanağı bulamadığım bu eseri çalışmama dâhil edemedim.

botkası ma kebekten şeklinde Kazakçaya aktarılmıştır (1986: 443). Bu çeviri Türkçede “Karnını doyur bütün yiyecek içeceklerle / Arpa ya da (arpa) lapası ve kepekle.” anlamına gelir. Burada görüldüğü üzere, Egevbayev’in çevirisi de Rusça çeviride olduğu gibi sözcüğü sözcüğüne değil, daha çok serbest bir çeviri görünümündedir. İkinci dizede sadece *arpa* sözcüğü Kazakçaya bire bir aktarılmıştır. Ayrıca orijinal metinde dize sonlarında üç sesin (-çım /-çim) tekrarlanmasıyla oluşan zengin uyağın Kazakça çeviride -*pen/-ten* ses öbekleriyle karşılanarak sanatsal üslubun yakalanmasına gayret edildiği görülür. Kazakça çevirinin genelinde de bu yaklaşım hâkimdir.

2.10. Kozubekov’un Kırgızca çevirisine (1988)¹⁶ göre

Tölögön Kozubekov tarafından yapılan Kırgızca çeviri *Kuttuu Bilim* adını taşımaktadır. Kozubekov, araştırmacılar tarafından sağlam bir çeviri olarak görülmeyen bu çalışmada eserin orijinaline pek sadık kalmamış; kendisinin de söylediği gibi anlam sorunlarından dolayı çoğunlukla metni kendi anladığı şekilde Kırgızcaya aktarmıştır¹⁷ (Kamçıyeva, 2008: 49’dan aktaran Turan, Uygur, 2016: 81).

Kozubekov’un manzum çevirisi 6645 beyitten oluşmaktadır. Buna göre Arat yayınının Kırgızca çeviriye esas teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çalışmada 4769. beyit Kırgızcaya *Tamak cetet içe ber carılğança / Bir maga toyuş için cetet arpa* (1988: 346) şeklinde çevrilmiştir. Bu çevirinin Türkçesi “Yeterince ye, patlayana kadar iç/ Beni doyurmaya bir arpa yeter” anlamındadır. Buna göre beytin ilk dizesinin serbest çevrildiği; ikinci dizede ise *yür* ve *tüt* sözcüklerinin çeviriye dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.

2.11. Tohliyev’in Özbekçe çevirisine (1990) göre

Fergana nüshası temelinde yapılmış Özbekçe çeviridir. Transkripsiyonlu metnin yer almadığı çalışmada beyitler yer yer manzum yer yer mensur biçimde Özbekçeye aktarılmıştır. Eserde beyitlere Arat’taki gibi numara verilmemiştir. Tohliyev’in çevirisinde üzerinde durduğumuz beyitin Özbekçesi *Yegü-içgüni kârin toygunça iste’mâl kil / Arpami. Botkami. Kârniñni toygazsa kifâya* (1990: 105) şeklinde, mensur olarak

¹⁶ Çevirinin ilk yayımlanış yılı 1988’dir. Bu yayın 1993 ve 2015’te yeniden basılmıştır. Çalışmamda Kırgızca çevirinin 1993 baskısını kullanmama rağmen kronolojik sırayı bozmamak için çevirinin ilk yayımlandığı yılı esas aldım.

¹⁷ Kozubekov eseri Eski Türkçe metinlerinden tercüme ettiğini iddia etmesine rağmen araştırmacılar Kozubekov’un Kazakça çevirinin etkisinde kaldığı (Turan, Uygur, 2016: 81; Turdubayev 2006’dan aktaran Jamal, Kafkasyalı, 2016: 55) ya da çevirinin büyük ölçüde S. Ivanov’un Rusça çevirisini yansıttığı (Turdubayev 2006’dan aktaran Jamal, Kafkasyalı, 2016: 55) şeklinde eleştiride bulunmuşlardır.

çevrilmiş bir bölümde geçer. Bu çeviri “Yiyecek içeceği karnın doyana kadar tüket / Arpa mı lapa mı karnını doyursa yeter.” anlamına gelir. Kazakça çeviride olduğu gibi burada da *arpa* sözcüğü bire bir çevrilmiş, *yür* ‘darı’ sözcüğü ‘botka’ yani ‘lapa’ ile karşılanmış; *tüt* sözcüğü ise çeviriye dâhil edilmemiştir. Dizedeki *açım* sözcüğü ise ‘açlığım’ değil, ‘karnım’ şeklinde çevrilmiştir.

2.12. Vâliyev-Âskâr’in Azerice çevirisine (1994)¹⁸ göre

Bu yayında Azerice çevirinin Türkçe ve Özbekçe çevirilerden geniş ölçüde yararlanılarak yapıldığı (1994: 13) belirtilmiştir. Vâliyev-Âskâr’in 4769. beyite ilişkin Azerice çevirisi *Yemäk içmäkdän qarnın doyan qädär ye / İstär arpa istär darı olsun qarnım doyar* (1994: 319) şeklindedir. Çevirinin Türkçesi “Yiyecek-içecekleri karnın doyana kadar ye / İster arpa ister darı olsun karnım doyar.” şeklinde anlaşılabilir. Çeviri anlamsal olarak Arat çevirisine oldukça yakındır. Bu çeviriye göre, ikinci dizedeki *tüt* sözcüğünün yoruma dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Dizedeki *açım* sözcüğü de ‘açlığım’ değil, ‘karnım’ şeklinde, serbest bir üslupla verilmiştir.

2.13. Silahdaroğlu’nun Türkçe uyarlamasına (1996) göre

Arat yayınından sonra Kutadgu Bilig’in Türkiye Türkçesiyle gerçekleştirilmiş ikinci bütünlüklü çevirisi, Kültür Bakanlığı yayınları arasından çıkan Fikri Silahdaroğlu uyarlamasıdır. Bu çalışma bilimsel bir eser olmaktan çok metnin günümüz Türkçesine popüler bir uyarlaması olarak düşünülmelidir. Nitekim kitabının ön sözünde aslen mimar olduğunu belirten Silahdaroğlu, çalışmasının tamamen şekle dönük ve yüzeysel olduğunu, Kutadgu Bilig’i aslına uygun şekilde, ölçülü ve uyaklı olarak yazmayı tasarladığını ancak uyarlamada aruz yerine 6+5’li hece ölçüsünü tercih ettiğini; bununla birlikte eserdeki ses ve kelime oyunlarını aynen yansıtmaya çaba gösterdiğini belirtmektedir (1996: x). Bu çalışmada 4769. beyit “Doyacak kadar ye, yeme, içmeyi / Arpa, darı ile, doyur mideyi.”¹⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu çalışmada da *tüt* sözcüğünün çevrilmediği görülmektedir.

2.14. Ulutürk’ün Azerice çevirisine (1998)²⁰ göre

Kutadgu Bilig’in ikinci Azerice çevirisi 1998 yılında, Hâilil Rza

¹⁸ 2006’daki ikinci baskıyı inceledim ancak kronolojik sırayı bozmamak için ilk baskının yılını esas aldım.

¹⁹ Beyitteki noktalama olduğu gibi yansıtılmıştır.

²⁰ Eserin 2003’teki ikinci baskısını inceledim ancak kronolojik sırayı bozmamak için ilk baskının yılını göre esas aldım.

Ulutürk'ün çalışmasıyla Bakü'de yayımlanmış olup filolojik değil, poetik bir çeviridir (1998: 3). Eserin Ön söz'ünde çevirinin belli anlamda serbest bir çeviri olduğu, eserin vezninin ve uyağının ustalıklarla korunduğu; ayrıca Arat, Kerimov ve İvanov çevirilerinin derinlemesine incelendiği belirtilmiştir (1998: 8).

İncelemeye konu olan beyit, bu eserde 4665. beyit olarak yer almaktadır ve çevirisi *Färki yoh, yemâkdir arpa, ya buğda / Susasan, dad verär bir içim su da (2.294)* şeklindedir. Serbest bir üslupla çevrilen beyitte, aç sözcüğüyle *tüt* sözcüğünün çeviriye dâhil edilmediği görülmektedir.

2.15. Turdi ve Ekber'in Uygurca çevirisine (2006) göre

Kutadgu Bilig'in "Yüsüp Has Hacıp: Kutadgu Bilik" başlığını taşıyan Çağdaş Uygurca yayını, 2006 yılında, Abdüşükür Turdi ve Kadir Ekber çevirisiyle Pekin'de basılmıştır. Bu çalışmada belirtildiği üzere, Kutadgu Bilig'in Çağdaş Uygurcaya düzyazı çevirisi yapılırken asıl metnin yazı çevirisi esas alınmış; çeviri beyitler halinde verilmiş; beyitleri aktarırken Çağdaş Uygurca edebî dilinde kullanılmakta olan Eski Uygurcadan gelme kelimeler olduğu gibi alınmış; bazı beyitlerde anlam akışını doğru yansıtmak için çeviride mısra sırası değiştirilen beyit numaralarının önüne yıldız (*) işareti koyulmuş; her beyitte şiir dilinde saklanan kimi anlamları açık ifade etmek için eklenen söz veya ibareler parantez içinde verilmiş; beyitlerin anlamı sadece Çağdaş Uygur edebî dilinde canlı kullanımda olan söz ve ibareler kullanılarak aktarılmıştır (2006: 1-2). Ayrıca Çağdaş Uygurcaya aktarımda DLT'nin Şinciang Halk Neşiryat yayınından, Arat'ın üç çalışmasından (1947, 1959, 1970), Kerimov'un Özbekçe (1971), İvanov'un Rusça (1983) çevirisinden, Nadelyaev vd. (1969) ile Clauson'un (1972) sözlüklerinden ve Tezcan'ın makalesinden (1981) yararlanıldığı ifade edilmiştir (2006: 1-2).

Bu çalışmada eserin 4769. beyiti Çağdaş Uygurcaya *Her kandak yemek-içmek korsak toyğuçe yéyilidu / Meyli arpa tèrik bolsun açlıkimni toyguzidu* (2006: 591) şeklinde çevrilmiştir. Çevirinin Türkçesi "Her ne yiyecek ve içecek (varsa) karın doyana kadar yenir / İster arpa darı olsun açlığımı doyurur." şeklinde anlaşılabilir. Buna göre beytin ilk dizesi Arat çevirisine oldukça yakınken ikinci dizedeki *açım* sözcüğünün yorumu bakımından ondan ayrılır. Bu ikinci çağdaş Uygurca çeviri, ET aç sözcüğünü 'açlık' anlamıyla veren ikinci çalışmadır. Ancak aynı dizedeki *tüt* sözcüğü bu yayında da yorumsuz bırakılmıştır.

2.16. Sıdıkov'un²¹ Kırgızca çevirisine göre (2013)

Kutadgu Bilig'in 1988'de ilk, 1993 ve 2015'te ikinci ve üçüncü baskıları yapılan Kırgızca çevirisinden sonra, Sıdıkov'un Kırgızca çevirisi, bu çevirinin ön sözünü yazan Abdıldacan Akmataliyev'e göre KB'nin ilk bilimsel Kırgızca yayınıdır (bkz. Sıdıkov, 2013: 19). Bu çalışma, Sıdıkov'un kendisinden önceki çevirmenlerin ve araştırmacıların eserlerini karşılaştırmalı olarak ele aldığı, oldukça kapsamlı bir yayındır.

Bu Kırgızca çeviride 4769. beyit *Karın toyguça je, bardık tamak içim / Kerek bolso arpa jeer toyguzgun açın* (2013: 30) şeklinde Kırgızcaya çevrilmiştir. "Bütün yiyecek ve içecekleri karın doyana kadar ye. / Açlığımı doyursun diye gerekirse arpa yer." Bu çeviriye *yür* ve *tüt* sözcüklerinin dâhil edilmediği görülmektedir. Ancak Sıdıkov'un Kırgızca çevirisi Turdi, Ekber (2016)'dan sonra *a:ç* sözcüğünü 'açlık' olarak veren az sayıdaki çalışmadan biridir.

3. KUTADGU BİLİĞ'İN 4769. BEYTİNİN FARKLI BİR YORUMU

Çalışmanın bu noktasına kadar, Radloff'un 1910'daki KB yayınından başlayarak 4769. beytin ve ikinci dizedeki *tüt* sözcüğünün Arat (1959), Nadelyaev vd. (1969), Kerimov (1971), Clauson (1972), Dankoff (1983), İvanov (1983), Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp (1984), Egevbayev (1986), Kozubekov (1988), Tohliyev (1990), Vâliyev-Âskâr (1994), Silahdaroğlu (1996), Ulutürk (1998), Turdi ve Ekber (2006) ve Sıdıkov (2013) yayınlarında ne şekilde anlamlandırıldığı üzerinde durulmuştur. Yukarıdaki incelemeler sonucunda, Kutadgu Bilig'in 4769. beytinin ikinci dizesinde geçen *tüt* sözcüğünün birkaç yayın haricinde çeviriye dâhil edilmediği görülmüştür. Yalnızca Arat (1969) ve Nadelyaev (1969) sözcüğü *tut-* fiilinin ikinci tekil kişi emir çekimi olarak çevirmiştir. Dizedeki verinin fiil olduğunu düşünen Clauson da (1972) *take* 'al!' çevirisini yapmıştır. Araştırmacıları böyle düşünmeye sevk eden husus, *tut-* fiilinin KB'de çok yaygın bir kullanımının olmasıdır. O kadar ki fiilin yalnızca ikinci tekil kişi emir çekimli *tut!* biçimi için 200'e yakın veri vardır (bkz. Eraslan vd. 1979: 472). Ancak bütün bu verilerden farklı olarak, 4769. dizedeki sözcüğü emir kipi çekimli bir fiil olarak ele almak mümkün olmamaktadır.

Bu üç araştırmacının aksine sözcüğü isim olarak ele alan Kerimov (1971) ise *tüt* sözcüğünü Özbekçeye *kâk* 'meyve kurusu' ile aktarmıştır.

²¹ Bu akademik Kırgızca çeviriye dikkatimi çeken ve kitaba ulaşmam konusunda yardımlarını esirgemeyen meslektaşım Nurdin Useev'e teşekkürü borç bilirim.

Ancak Özbekçede ve günümüzde bütün Türk dillerinde varlığını sürdüren *kak* sözcüğü (Clauson, 1972: 608) Eski Türkçe döneminde ilk olarak DLT’de ‘kurutulmuş herhangi bir şey’ (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 677) anlamıyla kayda geçmiş, Karahanlı Türkçesinde varlığı bilinen bir veridir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacıp isteseydi bu dizede *kak* sözcüğünü tercih edebilirdi ki bu sözcük *feülün feülün feülün feül* vezninde denk geldiği kapalı *-lün* hecesi için de uygun bir seçim olurdu. Ancak aşağıda değinileceği üzere *kak* sözcüğü dizeye anlamsal açıdan uygun düşmezdi.

Makalede değerlendirilen okuma ve anlamlandırma çalışmalarından farklı olarak Kutadgu Bilig’in 4769. beytinin *Kerek arpa yür tüt todurgu açım* şeklindeki ikinci dizesinde *te+vav+te* harfleriyle yazılan sözcüğün *tüt* ‘dut’ olarak okunup anlamlandırılması da düşünülebilir. Bu dizede açlığı doyumak için ne gibi yiyecekler gerektiği sıralanmakta olup *arpa* ‘arpa’ ve *yür* < *üyür* ‘darı’ (Tezcan, 1981:26) adlarını bir diğer adın izlemesi gereklidir. *Tüt* ‘dut’ sözcüğü hem bir yiyecek adı olması bakımından hem de arpa ve darı gibi küçük ve taneli bir yapıda olması bakımından dizenin mantığına uygun görünmektedir. Yusuf Has Hacıp burada küçük ve taneli üç besin maddesini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yapmak istemiş olmalıdır.

Eski Türkçe döneminde çok az metinde kendine yer bulan ‘dut’ meyvesi ilk olarak geç dönem Eski Uygurca bir metin olan *Heilkunde I*’de geçen *çüşüm* (Clauson, 1972: 431) sözcüğüyle ifade edilmiştir ve bu veri Wilkens’e göre (2021: 242) Çince *chu ren ~ chu shen*’den alıntıdır. Eski Türkçe döneminin son kolu olan Karahanlı Türkçesi metinlerinde *çüşüm* sözcüğü yer almazken ‘dut’ meyvesi için yalnızca DLT’de İranî kökenli *üjmä* (Clauson, 1972: 27) sözcüğü vardır. Kaşgarlı Mahmut’un Kutadgu Bilig’den sadece birkaç yıl sonra tamamladığı ve büyük ölçüde halk ağzına dayanarak derlediği DLT’de *üjmä* sözcüğünün kayıtlı olması, Karahanlı Türkçesinde ‘dut’ için kullanılan esas sözcüğün bu olduğunu düşündürmektedir. Ancak bir kapalı ve bir açık heceden oluşan *üjmä* sözcüğü metnin veznine uygun düşmediği için Yusuf Has Hacıp burada Arapça ya da Farsça²² aracılığıyla aşına olduğu, kapalı hece değerindeki *tüt*

²² *Tüt* sözcüğünün Türkçe olmadığı bilinmektedir. Sözcük TDK’nın sözlüğüne göre Farsça kökenlidir. Tietze’nin etimolojik sözlüğünde (2002: 65) sözcüğün kökeni Farsça *tüt* < Arapça *tüt* şeklinde gösterilmiştir. Nişanyan sözlüğünde (2004: 102) Arapça/Farsça ibaresiyle verilen *tüt* sözcüğünün kökeni Aramice *tütā*’ya bağlanmıştır. Aynı sözlüğün internet versiyonuna göre ise sözcüğün kökeni Arapça *tüt* olup Farsça *tüt* Arapçadan; Arapça *tüt* ise Aramice/Süryanice *tütā*’dan alıntıdır (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dut>; erişim: 08.12.2022).

‘dut’ sözcüğünü tercih etmiş olmalıdır. Karahanlı Türkçesi döneminde muhtemelen halk tarafından bilinmeyen ve kullanılmayan bu sözcük, Yusuf Has Hacip gibi saray çevresinde yetişmiş, Arapça ve Farsça bilen bir şair için de eserin sunulduğu Satuk Buğra Han’ın söz dağarcığı için de tanıdık olabilir.

Kutadgu Bilig’deki varlığı günümüze değin dikkatlerden kaçan *tüt* sözcüğünün tanıklandığı düşünülen en eski Türkçe metnin hangisi olduğu konusuna değinmek gerekirse, Nişanyan’a göre bu metin, Hızır Paşa’nın *Müntehab-ı Şifa* adlı eseridir²³. Nişanyan’ın 1400 yılı öncesinde yazıldığını belirttiği, Eski Anadolu Türkçesine ait *Müntehab-ı Şifa* adlı eser, sözcüğün Batı Türkçesinde tanıklandığı ilk metin olabilir. Buna ek olarak, *tüt* sözcüğünün *Müntehab-ı Şifa*’dan önce, bir Doğu Türkçesi metni olan Kısasü’l-Enbiya’da da (bkz. Ata, 1997: 654) geçtiğine dikkat edilmelidir ki bu eserin 1310 yılında tamamlandığı kesin olarak bilinmektedir (Ata, 2002: 18). Makalede önerilen *tüt* okuyuşuna göre ise sözcüğün Türk diline girişini Kısasü’l-Enbiya’dan iki yüz elli yıl kadar geriye, XI. yüzyıl sonlarına götürmek mümkün görünmektedir. Nitekim Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra bazı Arapça ve Farsça alıntılarının ilk olarak Kutadgu Bilig metninde kullanılmış olduğu bilinmektedir. Ayrıca metnin 3361. beytinde geçen *tütü* < Farsça *tütü*²⁴ ‘papağan, dudu kuşu’ (Eraslan vd., 1979: 475) verisi de söz konusu meyve adından türeyen ve Türk dili tarihinde ilk kez Kutadgu Bilig metninde alıntı olarak yer alan dikkat çekici bir başka veridir. Buna göre, Kutadgu Bilig’in Arat yayınına göre 4769. beytindeki *tüt* sözcüğünün yeni bir veri olarak Kutadgu Bilig’in söz varlığına eklenmesi düşünülmelidir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada İslami dönem Türk edebiyatının en eski eseri olan Kutadgu Bilig’in Arat yayınına göre 4769. beytinin ikinci dizesinde *te+vav+te* harfleriyle yazılan sözcük ile ilgili yeni bir anlamlandırma önerisi sunulmuştur. Vámbéry’nin (1870) çalışması 4769. beytin yer aldığı kısmı içermediği için Radloff (1910)’dan başlayarak Arat (1959), Nadelyaev vd. (1969), Kerimov (1971), Clauson (1972), Dankoff (1983), İvanov (1983), Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp (1984), Egevbayev (1986), Kozubekov (1988), Tohliyev (1990), Vâliyev-Äşkâr (1994), Silahdaroğlu (1996), Ulutürk (1998), Turdi ve Ekber (2006) ve Sıdıkov (2013) yayımlarında sözcüğün ne

²³ Bkz. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dut>; erişim: 08.12.2022.

²⁴ Farsçada bu kuş adı hem *tütü* (bkz. Steingass, 1998: 333) hem *tütü* (bkz. Steingass, 1998: 821) olarak yazılabilirken ‘dut’ meyvesinin yazımı *tüt* (bkz. Steingass, 1998: 333) şeklindedir.

şekilde anlamlandırıldığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra, ikinci dizede *te+vav+te* harfleriyle yazılmış sözcüğün *tūt* ‘dut’ şeklinde okunması önerilmiştir. Sözcüğün hem *arpa* ‘arpa’ ve *yür* (< *üyür*) ‘darı’ sözcükleri gibi bir yiyecek adı olması hem de onlar gibi küçük ve taneli bir yapıda olması bakımından dizeye semantik olarak uyduğuna, Has Hacıp’in burada küçük ve taneli üç besin maddesini bir arada kullanarak tenasüp sanatı yaptığını değerlendirilmiştir. Kutadgu Bilig’deki varlığı ortaya çıkmadan önce doğu Türkçesindeki ilk örneği 1310’a, batı Türkçesindeki ilk örneği 1350-1400 yıllarına tarihlenen *tūt* sözcüğünün Türk diline XI. yüzyılda girmiş Arapça ya da Farsça bir alıntı olarak Kutadgu Bilig’in söz varlığına eklenebileceği belirtilmiştir.

5. SUMMARY

Kutadgu Bilig, which is known as the oldest work of the Islamic Turkish literature, is a didactic masnavi written in 1069 by Yusuf from Balasagun with the *feûlün feûlün feûlün feûl* meter of the ‘*arûz*’ form. Centuries after its writing, the work has become one of the focal points of Turkology and historical Turkish language studies with the discovery of the copies Herat in 1796, Cairo in 1869, and Fergana in 1913. Today, studies on the Kutadgu Bilig in various Turkish and world languages have become a huge corpus and there are even many bibliographic studies on the subject. Undoubtedly, all these publications in different languages have become possible due to the correct understanding of the KB text by competent translations from the source language to the target language.

As it is known, the first complete transcription and translation of the Kutadgu Bilig belongs to Arat (1947 and 1959). His transcription and Turkish translation also served as a source for translations of the text into various Turkish languages such as Uzbek, Contemporary Uyghur, Azerbaijani and other world languages such as English, Russian and Chinese.

This paper focuses on the 4769th couplet of the Kutadgu Bilig text. It provides a new interpretation on the word which is written with the letters *te+vav+te* in the second verse. When it is checked in different publications it is seen that Radloff (1910), Kerimov (1971), Dankoff (1983), İvanov (1983), Ziyaî, Ötkür ve Yüsüp (1984), Egevbayev (1986), Kozubekov (1988), Tohliyev (1990), Vâliyev-Äskär (1994), Silahdaroglu (1996), Ulutürk (1998), Turdi&Ekber (2006) and Sıdıkov (2013) did not include this problematic word into their translations. Arat (1969) and Nadelyaev (1969) took it as the second person singular imperative form of the verb *tut-* ‘to

hold'. Similarly, Clauson (1972) also considered it as the second person singular imperative form of the verb *tut-* but he interpreted it as 'Take!'. However, the translations 'Hold!' or 'Take!' are not acceptable because they do not fit the context. Unlike these three scholars, Kerimov (1971) took it as a noun and he translated it into Uzbek as *kâk* 'dried fruit'. Kerimov's translation can not be correct, either, since the lexeme meaning 'dried fruit' in Old Turkic was also *qaq*, and there was no another lexeme with the same meaning which was written as *te+vav+te*.

In this study, the word which is written with the letters *te+vav+te* in the second verse is read as *tüt* and it is interpreted as 'mulberry'. The couplet *Karın todğuça yè kamug yèm içim/Kerek arpa yür tüt todurgu açım* is translated as "Eat all foods and drinks only enough to fill the belly/ To satisfy my hunger barley, millet, mulberry are necessary". Based on this interpretation, it is emphasized that the word *tüt* 'mulberry' should be included into Kutadgu Bilig's vocabulary as a new data.

The paper is organized as follows: Section 1 is Introduction. In Section 2, the main translations of the 4769th couplet of the text is dealt with respectively. In section 3, a new interpretation of the second verse of the mentioned couplet is provided. The findings of the study is handled in Section 4, Conclusion. Finally, the Summary of the article is made in Section 5.

6. KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I: Metin* (5. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2003). *Kutadgu Bilig II: Çeviri* (8. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*. (Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ata, A. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ II: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2002). *Harezm-Altınordu Türkçesi*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Dankoff, R. (1983). *Wisdom of royal glory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Egevbayev, A. (1986). *Kuttı Bilik*. Almatı: Jazuwşı.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2018). *Divânu Lugâti't-Türk* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/dut> (erişim tarihi: 08.12.2022)
- İvanov, S. (1983). *Blagodatnoye znaniye*. Moskova: Nauka.

- Jamal, G. & Kafkasyalı, M. S. (2016), *Kutadgu Bilig araştırmaları tarihi*. Ankara: TC Başbakanlık Yırtdışı Türkler ve Akriba Topluluklar Başkanlığı.
- Kamıyeva, M. (2008). *Kutadgu Bilig'e göre devlet ve halk ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Kerimov, K. (1971). *Kutadgu Bilig (Saadetge yollvi bilim), Transkripsiya va Hzirgi zbek Tiliga Tavsif*. Taşkent: Fen Neşriyatı.
- Kozubekov, T. (1988). *Kuttuu Bilim*. Moskova: NİK.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Őerbak A. M. (1969). *Drevnetyurskiy slovar'*. Leningrad: Nauka.
- Nişanyan, S. (2004) *Szlerin soyağacı: ağdaş Trkenin etimolojik szlğ* (2. baskı). İstanbul: Adam Yayıncılık.
- lmez, M. (2004). ağdaş Türk dillerinde Kutadgu Bilig evirileri. Türk Dilleri Araştırmaları C.14, s.103-126.
- Radloff, W. (1910). *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Blasagun*. Theil II: Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo. St.Petersburg: Buchdruckerei der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Sıdıkov, S. (2013). *Kuttuu Bilim*. Bişkek: . Aytmatov Atındağı Til Jana Adabiyat İnstitutu.
- Silahdaroğlu, F. (1996). *Günümüz Trkesi ile Kutadgu Bilig uyarlaması*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları Milli Ktphane Basımevi.
- Steingass, F. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*. (2. baskı). Beyrut: Librairie du Liban.
- Teres, E. (2009). Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib zerine bir bibliyografya denemesi. İstanbul: rn Yayınları.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig dizini zerine. *TDAY Belleten*, C. 45, S.178), s.23-78.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Trkesi lgati*. C. I (1. baskı). İstanbul: Simurg.
- Tohliyev, B. (1990). *Kutadgu Bilig (Sadatga Bşlvi Bilim)*. Taşkent: Yulduza Naşriyatı.
- Turan, E. D. & Uygur, C. V. (2016). Kırgız Trkesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.24, s.77-85.
- Turdi, A. & Ekber, K. (2006). *Kutadgu Bilig: Hazirki zaman Uyęur tilidiki nesriy yeşmisi*. Pekin: Őınca İtamayi Penler Akademisi Milletler Neşriyatı.
- Turdubayev, N. (2006), *Balasagin cana anın "Kutadgu Bilig" dastanı (Dastandın izildenişi cana kotormoloru)*. Bişkek: Biyiktik.
- Uar, E. (2015). Kutadgu Bilig'in kronolojik kaynakası hakkında bir deneme. *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, s.62-100.
- Ulutürk, H. R. (1998). *Gutadgu Bilig*. Bakı: Keçlik.
- Vmbry, H. (1870). *Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik*. Innsbruck: Druck der Wagnerschen Universtt Buch-druckerei.

- Väliyev, K. & Äskär, R. (2003). *Kutadgu Bilig*. Bakı: Avrasiya Press.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des altuigurischen. Altuigurisch-Deutsch-Turkish*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yasin, Y. (2016), Uygur özerk bölgesinde Kutadgu Bilig araştırmaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C.35, s.81-109.
- Ziyaî, A. Ötkür, A. & Yüsüp, M. (1984). *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig*. Şıncaş: Milletler Neşriyatı.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 08.11.2022

Kabul Tarihi: 05.06.2023

SPİNOZA'DA YÖNTEM KAVRAMININ BİLEŞENLERİ VE HEGEL MANTIĞI'NDAKİ YANSIMALARI¹

Components of the Concept of Method in Spinoza and its Reflections in Hegel's Logic

Naciye ATIŞ

Dr. Öğr. Üyesi; Mersin Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü
nacatis@mersin.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-6832-3231

Muhammet Can KİBRİTOĞLU

Doktora Öğrencisi; İstanbul Üniversitesi, Avrupa Birliği
m.can.kibritoglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2823-1551

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Spinoza 'İnsan Anlaşının İyileştirilmesi ve Onu Şeylerin Gerçek Bilgisine Götüren En Doğru Yol' adlı yarım kalmış yapıtında yöntem kavrayışını ortaya koymaktadır. Yapıt yarım kalmış bir çalışmanın tüm özelliklerini gösterse de henüz başlığında onda yöntemin ve anlayışın iyileştirilmesinin konu edileceği açığa çıkmaktadır. İnsan anlayış iyileştirildiğinde şeylerin gerçek-olmayan bir bilgisinden yani yanılgılardan kaçınma olanağı doğar. Üstelik bu bir yoldur, yöntemdir. Bu yarım kalmış incelemede Spinoza Törebilim'in katı geometrik sunuş dizgesinin içinde kalmamaktadır. Bunu aşmakta, anlayış gerçeğin bilgisine ulaştıracak olan yöntemi aramaktadır. Üstelik yöntem ona göre kişisel bir istemin sonucu ya da düşünsel uğraşın bir dışsallığı değil ama 'başka her şeyi dışlayarak ruhu yalnız başına kavrayan bir şeyin olup olamayacağını' sorgulaması olarak düpedüz metafizik bir sorundur. İncelemede anlık ve doğanın gerçek bilgisi yöntem kavramında birleşir. Bu yönleriyle İnceleme, Hegel'in Mantık Bilimi'nde kapsanan yöntem anlayışıyla önemli benzerlikler göstermektedir. İki yapıtta da yöntem kavramının temel bileşeni idea kavramıdır. Bu çalışmanın amacı Spinoza ve Hegel'in yöntem kavrayışlarını idea kavramı bağlamında karşılaştırmaktır. Yöntem kavramının bu iki düşünürün felsefelerinde nasıl geliştiği gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: Spinoza, Hegel, Yöntem, İnceleme, Mantık Bilimi.

Abstract

On Spinoza reveals his understanding of method in his unfinished work, "Treatise on the Emendation of the Intellect". Although the work shows all the features of an unfinished work, its title reveals that it will focus on the method and improving the understanding. When the human understanding is improved, there is an opportunity to avoid an unreal knowledge of things, that is, to avoid delusions. Moreover, this is a way, a method. In this unfinished study, Spinoza does not stay within the strict geometric presentation system of Ethics. He goes beyond this and seeks the method that will lead the understanding to the

¹ Bu makale Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yazılmış bir tezden uyarlanmıştır.

knowledge of the truth. Moreover, according to him, method is not the result of a personal will or an externality of intellectual pursuit, but a purely metaphysical question as a question of whether there can be something that grasps the soul alone, to the exclusion of everything else. In the Treatise, understanding and true knowledge of nature are united in the concept of method. In these aspects, the Treatise shows significant similarities with Hegel's understanding of method in The Science of Logic. In both works, the basic component of the concept of method is the concept of idea. The aim of this study is to compare Spinoza and Hegel's conceptions of method in the context of the concept of idea. It will be shown how the concept of method developed in the philosophies of these two thinkers.

Keywords: Spinoza, Hegel, Method, Treatise, Science of Logic.

1. GİRİŞ

Spinoza felsefesinin temel kavramları onun ünlü Törebilim’inde yer almaktadır. Yarım kalmış ‘İnceleme’ye ve yöntem kavramına geçmeden önce Törebilim’e değinerek yöntem için gereksineceğimiz kimi kavramları çözümlemek ilerleyişimize zemin kazandıracaktır. Spinozacı yöntem anlayışının Hegel dizgesiyle ilişkilerini çözümlemek için de bu gereklidir.² Törebilim’in özellikle ikinci kitabı bu türden öğelerin kaynağıdır. İlk kitapta Tanrı üzerine olan tanıtlamalar bittikten sonra Zihnin (Anlığın) Doğası ve Kökeni üzerine tanıtlamaların olduğu ikinci kitaba geçilmektedir. İkinci kitaba geçiş Tanrı’nın sonsuz Varlık olmasına dayanmaktadır. Tanrı veya Varlık (Dei sive Entis) özünden zorunlu olarak tüm şeyleri çıkarandır. Tüm şeyler sonsuz sayıda ve sonsuz kipte doğar. Spinoza ikinci kitapta şeylerin sonsuzluğu içinde inceleme ögesi olarak insan zihnine (mentis humanae) götürecek şeyleri seçmiştir. İkinci kitapta, Törebilim’in mantıksal-metafizik süreci “insan zihninin ve onun kutluluğunun bilgisine” vardırılabacaktır (Garrett, 2018). İnsan zihninin ve kutluluğunun bilgisi ikinci kitabın amaç ve gerekçesidir. Zorunlu nedensel tanıtlama dizgesinin uğrağı ikinci kitapta zihindir.

İkinci kitabın üçüncü tanımında idea ortaya konmaktadır. Buna göre idea bir zihin kavramıdır (mentis conceptum, Begriff des Geistes)³. Tanrı’nın zihni onu düşünen bir şey (res ‘est’ cogitans) olarak oluşturur (format) (Spinoza, 2009: 53). İdea tanımlanırken sonsuz zihinle ve (Hegel’in kavramlarıyla konuşursak) Tin’le yapılan ilişkilendirme us felsefeleri içinde

² Besier; Hegel’in Spinoza’da en büyük sorun olarak yöntemi gördüğünü savunur. Çünkü tanımla başlangıç olanaklı en kötü başlangıçtır. Hegel yöntemin ve radikal belirlenimciliğin başarısızlığında yeni bir vizyon ve zemin bulmuştur (Besier, 2005: 91-92). Bu yoruma tamamen katılmak güçtür. Hegel felsefe-tarihsel bir uğrak olarak Spinozacı yöntemi asla başarısız görmemiş olabilir.

³ Çalışmada kullanılan Almanca Törebilim kaynağı Stern çevirisi olarak bilinen metindir: (Spinoza, 1977).

Spinoza'yı özel bir konuma taşımaktadır. İdea'yı Tanrı'nın zihni (Almanca Törebilim çevirisinde: Geist) oluşturur ve o bir kavramdır. Üstelik zihin bunu düşünen 'bir' şey olarak yani düşünce sıfatı altında gerçekleştirmektedir. Spinoza felsefesinde sonsuz zihin tarafından oluşturulan kavram olarak idea bize Mantık Bilimi dizgesini anımsatmalıdır. Hatta düşünen 'bir' şey olarak zihin kavrayışı yine o dizgeye ait olarak görülmelidir. Kavram zihnin eylemidir (actionem Mentis) (Spinoza, 2009: 51). İdea oluştururken sonsuz zihin eylemdir (Lin, 2006). Kavramsal sürecin böylece edimsel olması da Hegel'in etkilendiği bir nokta olmalıdır.

Spinoza'ya göre düşünce kipleri ya da duygular; o kipe ya da duyguya konu olan şeyin ideası var-olmadıkça var-olamazlar. Ancak idea için bir düşünce kipi zorunluluğu yoktur (Spinoza, 2009: 52). Bu durum mantıksal olarak ideanın düşünce kipine öncel olduğunu göstermektedir. Tanrı öyle bir ideaya iyedir ki özünün ve özünden zorunlu olarak doğan her şeyin ideasıdır ve yalnızca ona özgüdür. Törebilim'de ikinci kitabın üçüncü önermesi böyle anlatılırsa yanlış olmaz (Spinoza, 2009: 53). Tanrı saltık olarak sonsuz Varlık olduğu ve düşünce onun bir yüklemi olduğu için o sonsuz biçimde düşünebilir. Onun düşünmesine bir sınır getirilemez çünkü zaten düşünme yüklemi ile ilişkide oldukça vardır. Tanrı'nın zorunlu üretken doğası nedeniyle bu "özünün ve bundan zorunlu olarak doğan tüm şeylerin bir ideasını oluşturabilir" diye de anlatılabilir (Spinoza, 2009: 55). Onun (şeylerin) sonsuzluk alanını düşünmesi bu alanda idea oluşturabileceği anlamına gelmektedir. Varlık'ın düşünmesi idea oluşturmasıdır. Tüm şeyleri üretmek ve tüm şeylerin ideasını üretmek; bu Tanrı'nın düşünmesidir ve aynı şeydir. Düşünme ve idea yeni bir kavramda birleşir. Tanrı'nın etkinliği ve onun kendini anlaması böylece aynı şeyi imlemeye başlar. Tanrı'nın kendini anlaması Spinoza tarafından gösterilmiştir (Spinoza, 2009: 54). Bu onun etkinliğinin dayanağı ve düşünmesinin gücüdür.

Spinoza düşüncesinde sonsuz anlağın (intellectus infinitus) kavrama yetisi olarak kapsamı Tanrı'nın yüklemeleri ve değışkileridir. Bu Tanrısal doğa kendinde ve başkasında olanı yani tüm gerçekliği oluşturur. Tanrı ideası sonsuz anlağın bu durumu nedeniyle Tanrı gibi birdir (Spinoza, 2009: 54). İdeaların nedeni Tanrı ideasıdır. Tanrı'nın düşünen şey olduğu düzeyde onlar biçimsel Varlık kazanırlar. İdea'nın kaynağı düşünülen ya da algılanan şey değildir, düşünen şey olarak Tanrı onların etken nedenidir (Spinoza, 2009: 55). Bu tanıtlama ideanın bir tasarım değil ama bir kavram olduğunu göstermektedir. İdealar Tanrı'yı, Varlık'ı nedenleri olarak alırlar. Onlar bir kipin olumsal tasarımı değildir (Hübner, 2016: 8). İdea'nın tasarımdan yüksek bir şey olması noktasında bu kavrayış Hegel düşüncesi ile benzerdir.

Her ne kadar ikinci kitabın beşinci önermesine düşülen notta kendini-düşünen-düşünce türünden bir yapı yadsınsa da özünde Spinozacı idea algıdan yapılan tasarımı kabul etmez. Yani yine de Tanrı kendi ideasının nesnesi gibi bir şey değildir. İdeaların biçimsel Varlığı bir kip olarak görülmelidir. Bu yüklemde kendinde olmasından kaynaklanır (Spinoza, 2009: 55). Kipler kendi yüklemelerinin kavramındadırlar. Onlar gerçek olacaksa yani Varlık'ı ve Tanrı'nın sonsuz özünü anlatacaksa uygun yüklemde altında kavranmalıdırlar. Yoksa zaten kavranamazlar.

Yöntemi inceleyen bilimler için, anlağın iyileştirilmesi genel bir amaç olduğu ve şeylerin bilgisine şeylerin doğası gereği ancak o ulaştırabileceği için zihinsel uğraşlar ve doğa arasında ne türden bir ilişkinin bulunduğu belirlenmelidir. Spinoza da bu yolu tutmuştur. Olan her şeyin doğanın düzeni ve değişmez yasalarına göre işlediğini gördüğümüzde kendimizi ve anlağımızı çok küçük ve çok yetersiz hissetme tutumuna girmemiz olağandır. Ancak doğa denli eksiksiz ve sağlam bir insan doğası tasarlamaksızın bu tutuma giremeyiz (Mcshea, 1971: 608). Bir yanda o eksiksiz insan doğası ve diğer yanda biz varızdır. Doğamızı sağlamlaştıracak ya da doğanın bengi düzeniyle değişmez yasalarını bilmeye götürecek araçlar aramanın nedeni budur. İnsan bu araçları iyilik olarak görür ya da iyilik olarak adlandırılır. Bu araçların iyilik olması yöntemin açıklanma gerekçesini beraberinde getirmektedir (Spinoza, 1997: 60). Bu araçlara ulaşmak iyilikse, en yüksek iyilik bunların dizgesinde olmalı; herkesin anlağının iyileştirme yolu ya da (Hegel'in terimcesiyle) saltık yöntem aranmalıdır. Bu dizge iyiliğin doğasıdır. Gerçekliğin doğası ile arasında özsel bir ayırım yoktur. Yöntem araştırması doğa araştırmasına koşulludur; doğa ise Törebilim'deki tüm imlemiyle anlatılan şeydir, gerçekliktir. Spinozacı yöntemin bileşenlerini belirlemek ve bunları Hegel dizgesi bağlamında çözümlenmek çalışmanın bundan sonraki aşamasını oluşturacaktır.

2. SPİNOZA'NIN YÖNTEM KAVRAMI VE BİLEŞENLERİ

İnsan eksiksizliğine erişmek bizdeki bir amaçtır ve bilgiye giden yoldur. Tüm düşüncelerimiz ve tüm eylemlerimiz bu amaca yönelmelidir öyle ki tüm bilimler de bu amaca yönelmiş olsun (Spinoza, 1997: 61). Eylemlerimizin başıboş, düşüncelerimizin belirsiz ve bilimlerin görgül/olumsal ereklere yoktur. Bizim doğayı konu eden uğraşımızda ortaya koyduğumuz belirli ereğimiz, yöntemdir, bu toplam işe koşulmuşluk durumunun doğal ve içsel bir ögesidir. Bu amaç "ilk"tir ve "her şeyin önünde gelen görev"dir (Spinoza, 1997: 61). Görev anlağı anlamak onu doğru ve tam bir yolda yani zorunluluğu içinde ve zorunlu olduğu şey için

belirlemektir. Ereğin ve görevin birliğinin arkasında doğanın birliği vardır. Yani bu amaç ve görev doğaya rağmen bir şey yapmak değil bilimlerin ve düşüncelerin doğasına uygun düşmektir. “Şeyleri bilmek onların özünü bilmek” olduğundan bilme ile ilgili her şey bu erekte çözülebilir (Spinoza, 1997: 63). Her şey bilmeye ilişkindir. Yöntemsiz çaba tanıtlanmamış, sadece öğrenilmiş ve uygulanmış bir şeydir. Onda özün bilgisine yer yoktur. Yöntem doğayı bütünlüğünde; yani özün bilgisinde, bilmeye ilişkin her yanda belirleyecektir.

Törebilim’de şeylerin doğasının evrene eşit olduğu sağın bir biçimde tanıtlanmıştır. Şeylerin bireyler ve tekiller olarak metafizik durumu Törebilim’in sınırları içinde bir parça karmaşık görünse de yöntem durumunda daha açıktır. Anlak karşısında şeyleri bulur. Onun hem şeylerin doğasını hem de kendisini bilmesi zorunlu olduğundan o bu iki yönde de geliştirilmelidir. Onun şeylerin doğası yönünden gelişmesi “şeylerin ayrımlarını, anlaşmalarını ve karşıtlıklarını toparlaması”dır, dolayısıyla bilmesidir (Spinoza, 1997: 63). Anlak şeylere böyle bir gözle, henüz kavram hazır olmasa da mantıksal olarak bakmalıdır. Üstelik mantıksal bakmanın içeriğinde ayırım ve karşıtlık diye diyalektik denebilecek kavramların öncülleri bulunmaktadır. Ayırım, anlaşma ve karşıtlık bir üçleme olarak alınacaksa; Spinoza düşüncesinin sınırlarını böyle zorlayacaksa, ortaya şeylerin tüm ilişkileri çıkacaktır. Şeylerin doğası yani evren nedensel-belirlenimin zorunlu dizgesinde görülecektir (Critchley, 2007: 73). Tüm bunlar Hegel dizgesinin öncü düşünceleridir. Her türden ve düzeyde şey anlağın önündedir. Anlağın onu ele alması gereken biçim yöntemde gösterilmektedir. Şeylerin doğasını evren olarak ve gerçeklik olarak almanın tek olanağı budur.

Spinoza Törebilim’deki üç bilgi türüne benzer biçimde İnceleme’de dört algı türü tanımlamaktadır. Bilinmesi gereken şeyler, Spinoza için dördüncü algı türü denen gruba aittir, bir yol ve yöntemle belirlenmesi gerekenlerin alanını oluşturmaktadır (Spinoza, 1997: 64). Yol ve yöntemle belirleme sonsuza geri dönüş yanılgısından ancak yöntemin içselliği ile kurtulabilir. Yöntem dışsal olsa ve gerçekliğin doğasından gelmese yöntemi belirleme yöntemi gibi düpedüz saçma bir şeyin peşinde kaybolabiliriz. Yöntemi belirleyecek yöntem, yöntemi belirleyecek yöntemi belirleyen yöntem... Bu gerçekliğin içeriğinden ya da şeylerden dışa doğru kötü sonsuza açılan bir boşa çabadır. Gerçeği araştırarak yöntem için gereken güç anlağa aittir. Yöntem anlakla bu güç aracılığıyla birleşir (Savan, 1986: 110). Yarım kalan incelemenin başlığında yer alan ifade böyle aklanmaktadır. Elbette yönteme gücünü veren ögenin Hegel’de Spinoza’nın tersine anlak

değil ama eytişimsel us olduğu yadsınamaz. Bu ayrım usçu ve idealist dizgelerin ayırımına koşuttur.⁴

Spinoza'ya göre anlağın bir yolu vardır ve anlak bu yolu izler. Bu yolun başlangıcında anlağın doğal gücü bulunur ki doğal güç dışsallığı yadsımayı ve içselliği imlemektedir. Anlak doğal gücü ile kendisi için zihinsel aletler yapmaktadır. Onun edimi ona yeniden güç verir ve böylece zihinsel işlemlere geçilir. Bu işlemlerin sonucu yeni aletlerdir. Güç, alet, işlem üçlemesi anlağın yoludur. Yol hep daha ileri araştırmalara gitmekte ve bilgelik bu yolun sonunda açığa çıkmaktadır (Spinoza, 1997: 65). Spinozacı güç, alet, işlem üçlemesinde anlağın durumu bilgeliğe zorunlu olmaktadır. Üçleme tekrarlanmamakta, ilerlemektedir. Daha ileri araştırmalar için daha yüksek aletler yapmak ifadesi ilerlemeyi göstermektedir. Zihinsel durumun kendisi bile (ki Alman diline her zaman Geist olarak çevrildiğini anımsamak gerekir) anlaksal güçten doğan anlağın yolunda açığa çıkan yöntem ögesidir. Anlağın bir yolda adeta döngüsel bir üçlemede devinerek yükselmesi ve bu yolun sonunda bilgeliğin bulunması Hegelci tasarlama yolumuza uygun düşer. Bu dar anlamda mantıksal-diyalektik dizge sanki görüntüde çok az şeyi değiştirmiş gibidir; henüz ortadan-kaldırma, kendi-içine-yansıma, diyalektik uğrak ya da saltık idea gibi pek çok kavram bulunmaksızın.

2.1. Zihin ve Kavram

Bu noktada durup insan ve insan zihninin Spinoza düşüncesinde nasıl kapsandığını belirlemek yerinde olacaktır. Spinoza'ya “tözün Varlığı (Sein der Substanz) insanın özüne özgü” olmadığı gibi “töz insanın biçimini oluşturmaz (Spinoza, 2009: 59).” Buna göre insan bir yüklem gibi tözün özüne ait bir şey değildir. Tersisi durumda insanın zorunlu varoluşu gibi saçma bir görünüm ortaya çıkardı. Doğada tek bir tözün bulunduğu çok katı bir biçimde tanıtlanmış olan böyle bir dizgeden tekil insanlara töz göndermesinde bulunması beklenemez. Dolayısıyla insanın bir özü vardır ancak bu varoluş içermez yani yüklemelerin değişiklerinden oluşur. Kendinde değil Tanrı'dadır. Hem oluşu hem varlığı için etker neden olarak Tanrı'yı almaktadır. Bu çözümlenmenin idea yönünde birtakım sonuçları vardır.

Spinoza “edimsel olarak varolan tekil bir şeyin ideası”nı “insan zihninin varlığını (sein des menschlichen Geistes) oluşturan ilk şey” olarak tanıtlamaktadır (Spinoza, 2009: 61). İdeanın önselliği ile ilgili önermeden

⁴ Gerçi, Spinoza'yı idealizme bağlayacak pek çok “gerilim” bulunuyor olsa da. Huenemann, Spinoza'da her türlü idealizmin ötesine geçecek tam bir aközizm bulmaktadır. Onun geometrik usçuluğunda idealist dizgelere geçen bir yol görmektedir (Huenemann, 2014: 15, 107).

anlaşılabacağı üzere zihni idea oluşturmaktadır. Bu çözümlemenin mantıksal-metafizik vargısı bizi ilginç bir ilişkiye götürmektedir. Spinoza'nın bu düşüncesine göre insan zihni (menschliche Geist) Tanrı'nın sonsuz anlağının (undendlichen Verstandes Gottes) bir parçasıdır. Zihnin algılaması Tanrı'nın bir idea taşımasıdır. Tanrı saltık olarak insan zihnini, ideaları ve sonsuzluk alanını taşımaktadır. Bu yüzden onun bilmesi saltık ama insanın algılaması bölümseldir (Spinoza, 2009: 62). Zihnin sonsuz anlağın bir parçası olması Hegel'de Mantık Bilimi yani kavramlarla Tinin Görüngübilimi yani bilinç arasındaki ilerleyen koşutluğun idealist değil ama ussalcı biçimidir. Hegel bilinci yükselterek kendinin-bilincine ve kavramları ilerleterek saltık ideaya değin götürür. Bireysel bilinç saltık bilme noktasında ve Tanrı'nın bilmesine giden ilerlemededir.

Gerçekliğin bilgisine erişmek için böyle bir anlaksal yolda kalmak ve içsellik izini izlemek yeterliyse gerçeklikten pekin olmak için gerçek bir ideayı taşıyor olmamız yeterlidir. Gerçekliğin başka bir simgesi yoktur, ne de biz bir ideaya iye olmaktan daha çoğuna gereksiniz. Spinoza düşüncesinde bu önemli bir yöndür. (Marshall, 2008: 2). Gerçek bir yöntem o halde idealara iye olmaktan çoğunu hedeflemez. Onları kazandıktan sonra bir de gerçekliğin simgelerini aramaya koyulmaz. O bize "ideaları arama düzeni"ni vermelidir (Spinoza, 1997: 66). Spinoza gerçekliğe erişmek için idealara sahip olmamız gerektiğini ve yöntemin bize gerçek ideaları arama düzenini vereceğini söylemektedir.⁵ Bu açıklama aynı zamanda oldukça açık bir formüle işaret etmektedir. Gerçeklik yönteme böyle bağlanır ve bundan çoğu gerekmez. Yöntemle gerçekliğin içinde kalırız. Hatta bize kavramlar değil anlayışımıza onları arama düzeni verilir. Bize gerçekliği idea verir, ideayı ise yöntem. Tıpkı Tinin Görüngübilimi'nde ortaya koyulan 'gerçeğin ögesi kavramdır' önermesi ve saltık ideayı ideaların yüksekliği yapan Mantık Bilimi'nde olduğu gibi.

2.2. Yöntemin Biçimi

Spinoza, yöntemin doğasını ve gerekçesini açıkladıktan sonra biçimini açıklamaya geçmektedir. Yöntemin biçimsel zorunluluğu anlama ve uslamadır. Ancak uslamaya yöntem bağlamında düşünüldüğünde daha yüksek bir şeyi imlemektedir. Gerçek ideayı belirleyen uslamaya yöntemsel uslamadır, onun anlaşılması yöntemsel anlamadır (Spinoza, 1997: 66). Bu uslamaya ve anlamının belirli ya da alışıldık imleminden daha yüksek bir şeydir: İdeayı gerçeklik olarak belirleyecek ve onu diğer

⁵ Spinoza bir ideanın gerçek (idea vera) olma koşulunu onun ideası olduğu nesne ile bağdaşması olarak koymaktadır.

algılardan ayıracak yöntemin uslamalaması ve anlaması. Anlak yararsız çabalardan, yararsız uslamlama ve anlamadan; yöntemle kurtulur. Yöntem genelde belirli bir uğraştan farklı olarak ideaya hizmet eder ve böylece gerçekliğe yönelir. Gerçek uslamlamayı zorunlu olarak idea ile ilişkide görmek geleneksel görüşten Hegel'in yöntem anlayışına geçmemiştir. Spinoza klasik uslamlama görüşündeki sorunu, ideaya ilgisizliği görmüş, ancak onun yönteme yükseltilmesi Hegel yönünden gerçekleştirilmiştir.

Spinoza yöntemi yüksek değerde iki kurgul önermeyle imlemektedir: “yöntem düşünsel bilgiden ya da bir ideanın ideasından başka bir şey değildir” ve “önceden var olan bir idea olmadıkça yöntem de olamaz (Spinoza, 1997: 67).” Spinoza'nın yöntem idea ilişkisi sonuna kadar götürüldüğünde ve Törebilim'de Tanrı idea ilişkisinin nasıl kurulduğu anımsandığında yöntemin düşünceye ve idea üzerine bir idea kurmaya varacağı açık olmalıdır. Yöntemin zorunluluğu idea ile ilişkide olmasına, ideanın zorunluluğu düşünen bir şey olarak görüldüğü sürece Tanrı'yı neden olarak almasına dayanmaktadır (Newlands, 2012: 38). Yöntemin düşünsel bilgi ya da ideanın ideası olması saltık idealist dizgede biraz değiştirilerek saklanmıştır. Yöntemin biçimi saltık ideada sergilenir. Yöntemin yüksekliği ve saltık vargısı saltık idea yani düşünce üzerine düşüncedir. İlk kurgul önerme gibi ikincisi de başlangıca gönderdiği zorunlulukla Hegel düşüncesini anımsatmalıdır. Yöntemin önsel zorunlusu bir ideadır. Yöntem ideaya bu denli koşuttur.

İdeanın ideadan çıkarsanmasının yöntem olduğunu ve Spinoza'ya göre bunun belirli, dışsal ve yanılıya yol açacak belirli uslamlamadan ayrılığını gösterdik. Ancak her çıkarsamanın bir başlangıca gereksinmesi ve uslamlamamanın gücünün başlangıcın gücüyle ilişkide olması da gerekmektedir. Spinoza da bunu göstermiş üstelik ideanın özelliğine dayandırmıştır. Ona göre “idea(nın) kendi nesnel özülle baştan sona bağdaşması gerektiği” için “tüm idealar bütün doğanın kökenini ve kaynağını temsil eden bir ideadan çıkarsanmış” olmalıdır (Spinoza, 1997: 68). Diğer ideaların kaynağı olacak bir ideaya gereksinim vardır. Zihin doğayı baştan sona imgeleyebilecekse başlangıçtaki idea buna elverişli olmalıdır. Spinoza için iyi yöntem zihni verili ideaya göre yönetebilme gücü veren yöntemdir. O türden bir başlangıç olmalı ve zihin çıkarsamalarla öyle yönetilmelidir ki idea ile bağlantı hiç kesilmemeli ve ortaya gerçekliğin bilgisi çıkmalıdır. Bilinecek gerçeklik doğadır ve başlangıçta onun ideası bulunmalıdır. Tıpkı Varlık'ın mantıksal başlangıçta bulunması gerektiğini tanımlayan Hegel dizgesinde olduğu gibi (Pinkard, 1979: 241).

Tüm bu tabloyla birlikte Spinoza'nın yöntem konusunda Hegel

dizgesine en yakın olduğu kurgul önermeler “gerçeklik kendini belirttik kılar” ve “tüm şeyler kendiliğinden gerçekliğe akarlar”dır (Spinoza, 1997: 68). Gerçekliğin kendini belirttik kıması hem dışsallığın yadsınması ve belirlenimin aklanması hem de gerçekliğin belirttikliği içinde edimselleştiğinin duyurulmasıdır. Gerçeklik durup kalmaz. Tanrı’nın sonsuz yüklemden oluşan özü belirttik hale gelme gizilgücünü kendinde bulundurur. Her şey Tanrı’nın Varlık olmasına dayanmaktadır. Hegel’in tinsel şekillenmelerle imlediği durum da buydu. İki dizgede de Varlık kendini belirttik kılmaya zorunludur. Belirgin bir gizilgüç edimselliğe belirttiklik olarak geçer.⁶ Ancak belirttiklik de durağan değildir. Tanrı’dan doğuşun tüm dizgesi bu doğuşun kendisi nedeniyle gerçekliğe doğru akıştadır. Onun idea oluşu yani gerçeklikle ilişkisi kesiklik gösteremez, bu durum Spinozacı dizgenin boşluğu kabul etmeyişinde de açıktır (William, 2012: 172). Gerçekliğin edimde kendisini belirttik kıması ve her şeyin yine gerçekliğe akması tek tözün doğasıdır. Belki şeyler Hegel’de olduğu denli dizgeselleştirilmemiştir ama belirttik kımanın ve gerçekliğe akışın düşüncesi yönünden bunlar öncü önermelerdir. Belirttik kıma ve şeylerin gerçekliğe akışı içseldir hatta akış kendiliğindedir. Yöntem tüm bu sözü edilenlerdir, yöntem ideadır.

Spinoza’ya göre “gerçekliği tanıtlamak ve geçerli uslamamalar yapmak için geçerli uslamamanın kendisinden başka hiçbir araca gereksinim yoktur (Spinoza, 1997: 68).” Saltık uslamama, ideaya koşutluğu içinde, gerçekliği tanıtlar ve uslamamalar yapabilir. İdea, dolayısıyla saltık uslamama, başka pekinlik araçlarına duyduğumuz gereksinimi ortadan kaldırmaktadır. İdea (Hegel’in terimcesiyle) öyle bir içeriktir ki ortaya çıktığında gerçekliği beraberinde getirir. Kesinlik yönteminin yöntemin kendisinden ayrı bir şey olması gerekmez. Kesinlik Spinoza’ya göre ideada Hegel’e göre içerikte zaten bulunmaktadır. Üstelik Spinoza’ya göre zaten bu yolun rastlantısal olamayacağı ve zorunlu olarak pekinlik içermesi bizim “düşünme ve üzerine düşünme”mizde bulunmasıyla da tanıtlanabilir (Spinoza, 1997: 68). Düşünme ve üzerine düşünme yüksek bir noktaya çıkarılmıştır. Pekinliğin yöntemle ve sadece onunla ilgili olduğunun tanıtlama yollarından biri haline gelmiştir. Az sayıda şey Spinoza ve Hegelci yöntemleri ideanın yüksek kavranış noktası denli bir araya getirebilmiştir.

Spinoza’nın yöntemden dört beklentisi onun yarım kalmış incelemede tamamlayamadığı ancak bölümsel olarak Hegel dizgesinde

⁶ Burası belirttik için iyi bir yer ki; kimi yorumcular Hegel’in Tin anlayışını görünüş olarak tekçi olmasına karşın bir gizilgücü anlatması bakımından Spinozacı bulmaktadırlar (Gledhill ve Stein, 2020).

karşılanmış ilkeleri içermektedir. Spinoza'ya göre bir yöntemin zorunlu olarak taşınması gereken dört belirlenim vardır ki bunlar sayesinde zihin ideayı ölçün olarak alabilir. Pekiyi Spinoza'nın yöntemden beklentileri Hegel'in çözümleriyle ne ölçüde uyumaktadır? Spinoza'nın yöntemden birinci beklentisi "gerçek ideayı algılardan ayırt etmesi ve anlayın algılarla ideaları karıştırmamasının önüne geçmesi"dir (Spinoza, 1997: 69). Hegel de Mantık Bilimi'nde arı kavram kavramıyla ideadan tüm belirlenimleri kaldırmayı ve dolayısıyla onda yanlışlığı olasılığını dışlamayı amaçlamıştır. Onun kendinde kavram uğrağı kavramdan her şeyin ayırt edildiği uğraktır ki başlangıç doğrudan belirsizlik olmuştur. Öyleyse ideaya algıdan bir şeyin katılmasını engellemek İnceleme ve Mantık Bilimi arasındaki ortak bir yöndür ve ikisinde de yöneme dairdir.

Spinoza'nın yöntemden ikinci beklentisi ya da onun yönteminin ikinci belirlenimi "bilinmeyen şeyleri bir ölçüne göre algılamak için kurallar vermesi"dir (Spinoza, 1997: 69). Bilinmeyen şeylerle imlenen Varlık'ta gizilgüç (potentia) olarak bulunup ondan henüz doğmamış belirlenimlerdir. Yöntem tüm-bilme olacağı için onda bilinemez bir yan kalmamalı, elimizdeki ölçün bize her yeni doğuşu bileceğimiz yönünde güven ve deyim yerindeyse araç vermelidir. Bu bir anlamda yöntemsel biçimdir. Hegel'de bu beklenti karşılığını üçleme biçiminde radikal bir sonuçta bulmuştur. Hegel bilinemez kategorisini yadsımaktadır (Zizek, 2011: 301) Ona göre tinsel her şekillenme kavramlar olarak belirlenebilir ve serimlenebilir. Mantık Bilimi bu ölçünün kendisidir. Gerçi kural sözcüğü üçleme biçimini imlemekte eksik kalmaktadır ancak Hegelci anlayış karşılaştığı her 'bilinmeyen'i belirlemeye yetkindir. Ona bu yetkinliği Mantık Bilimi vermektedir. Herhangi bir algı Mantık Bilimi'ni değiştiremez ancak o her yeni algıyı belirleyebilecek bir dizge kurma ereğiyle geliştirilmiştir.

Spinozacı yöntemin üçüncü istemi onun "bizi yararsız çabalardan kurtaracak düzeni" sağlamasıdır (Spinoza, 1997: 70). Hegel de Mantık Bilimi'nde yöntemi belirlediği saltık idea uğrağında "başka her şey çabadır ... yalnızca Saltık idea gerçekliktir" demektedir (Hegel, 2014: 627). O halde iki düşünür de gerçekliğin idealarla ilgili olduğu ve yöntemle belirlenmesi konusunda anlaştıkları gibi çabayı dışlamalarında da aynı yoldadır. İdeanın yöntemle içsel ilişkileri yöntem ama bunun dışsallığı çabadır. Çaba öyle bir kavram haline gelir ki gerçekliğin akışı ve ideaların düzeni içine kendiliğindenliğin karşısına yerleşir. Sadece bu dar açıdan bakarsak Hegel Spinoza'nın 'gereksiz çaba'sını yalnızca 'çaba' diyerek anlatmıştır. Gerçekliği betimleyen usun bunun için yöntemden başka bir çabaya gereksinimi yoktur. Spinoza'da gerçeklik, idea ve yöntem arasındaki ilişkiler

çabayı dışlayan düzendedir. Dördüncü beklenti de bu yolda okunabilir: “en eksiksiz Varlığın bilgisine erişirme (Spinoza, 1997: 70).” Hegel içinse yöntem olarak mantığın amacı tinsellik, tin-bilimleri ve saltık ideadır. En yüksek bilgilerdir. Yöntemden en eksiksiz Varlığın bilgisine götürmesi isteniyorsa Hegel dizgesi zaten bunu tanıtlama ereğinde kurulmuştur.

Spinoza’ya göre yöntem bizim yanlış vargılar geliştirme önündeki güvencemizdir. Çünkü “eğer ilk idea uydurma değilse ve tüm idealar ondan çıkarsanacaksa, uydurmalar oluşturma davranışı adım adım yitecektir (Spinoza, 1997: 75).” Bu öne sürüm iki bölümden oluşmaktadır: ilk ideaya duyulan güven ve çıkarsama dizgesine duyulan güven. İlk ideaya duyulan güven onun Tanrı’nın özünden çıkıyor olmasına dayanmaktadır. İlk idea yanlışlık içeremez, onu doğru belirlediğimiz sürece. Nedensel belirleme dizgesi içinde ilk idea Tanrı yani Varlık’la ilişkisinde gerçekliktir. Yöntem ilk ideayı nesnel doğruluğu içinde belirlemek ve sonra ondan diğerlerini çıkarsamaktır. İkisi birbirini tamamlar ve gerektirir. Hegel’in de Mantık Bilimi’nin girişinde başlangıcı ve ilk kavramı belirleme tutumu benzer gerekçelerden kaynaklanır. Varlık’tan yapılacak sağlam, pekin ve belirsiz başlangıç tüm kavramların dayanağıdır. Varlık ortadan-kaldırılarak tüm kavramlarda içerilir ve onlara gerçekliklerini verir. Tin ilkin Varlık’tır.

Spinoza açıkça gerçekliğin biçimini düşüncenin oluşturduğunu göstermektedir (Spinoza, 1997: 76). Gerçek bir düşüncenin yanlış bir düşünceden ayrımı dışsal değil ama içseldir. Spinoza’da ‘düşüncenin içsel belirtilişi’ olarak adlandırılan şey gerçek düşüncenin yanlış düşünceden ayırt edilmiştir. Bir düşüncenin nesnesi yoksa ama o düşünce iyi kurulduysa, gerçektir. Buna göre idealarda olgusal bir şey vardır ki biz onların doğru ya da yanlış olmalarını buna göre ayırt ederiz (Spinoza, 1997: 77). İncelemenin ögesi bu olgusal şeydir. Bize gerçeklik için gereksindiğimiz ölçütü bu olgusal şey verir. O halde gerçekliğe biçimini veren şey olgusal ve nesnel bir şey olmalıdır, düşüncenin içselliği ve kendindeliğidir. “Gerçek bir düşüncenin nesnellliğini oluşturan şey bu düşüncenin kendisinde aranmalı ve anlağın doğasından çıkarsanmalıdır (Spinoza, 1997: 77).” Kavramın düşünce belirlenimi olması ve ideanın içerik ve biçimi birleştirmesi Mantık Bilimi’nin en özekselsel önermeleridir. Mantık Bilimi’nde kavram ussal ve olgusaldır.⁷ Kavram ya da onun içerikle doluluğu olarak idea içerikle

⁷ Ussalın ve olgusalın Tüze Felsefesi’nde kendi zirvesine çıkacak aynılığı konusunda Della Rocca Spinozacı düşünmektedir. Ona göre ussal olgusal olgusal ussaldır önermesi doğa ve zihni ussal saydığı düzeye dek Spinoza dizgesinden etkilenmiştir (Della Rocca, 2008: 288).

biçimin mantıksal yolda görülen birliğidir.⁸

İdeaların doğruluğu Törebilim’de de tanıtlanmıştır. İdeaların doğrulukla ilişkisi, Törebilim’in ikinci kitabındaki üç önermede üç uğrak halinde koyulmuştur. İlk önermede Tanrı ile ilişkideki her ideanın doğru olduğu tanıtlanmaktadır (Spinoza, 2009: 82). Çünkü bir idea Tanrı’daysa koşutluk gereği nesnesiyle zorunlu olarak bağdaşmaktadır. Doğru olmanın tanımı da bu bağdaşmadır. İdeanın Tanrı’da durumu budur, yanlışlık içermek onun metafizik gerçekliğidir. İkinci olarak idea, kendisinde ona yanlış denmesine yol açabilecek hiçbir olumsuz şey taşımaz (Spinoza, 2009: 82). Bir yanlışlık biçimi ya da yanlış imlemi verebilecek herhangi bir şey taşısa; her şey Tanrı’da olduğundan gerçekliğin doğasına aykırı bir görünüm ortaya çıkacaktır. Yanlışlık içeren bir kip Tanrısal doğadan çıkamaz. Ve üçüncü olarak, insan zihnindeki her idea doğrudur (Spinoza, 2009: 83). Saltık olarak doğru olan idea yeterli ve eksiksizdir. Bizim yeterli ideamız neden olarak Tanrı’yı ve onun eksiksizliğini aldığı için doğru olmak zorundadır. İnsan zihninin özünü Tanrı oluşturur. İdeanın doğruluk koşullarını ortaya seren bu üç önerme ideanın Tanrı ile ilişkide, kendinde⁹ ve zihinde (saltık ise) neden doğru olduğunu göstermektedir. Bu üç doğruluk özsel olarak birdir. Tanrı ile ilişkide ve Tanrı’da doğru olan idea, Tanrı insan zihnini (n özünü) oluşturduğu için bizde de doğrudur (Spinoza’nın doğruluk kavrayışı hakkında bir tartışma için bkz. Curley (2017).)

Zihin eğer “şeyleri doğanın genel düzeninde algılamaya belirlenmişse” bilgisi yetersiz ve ancak karışık olabilir. Bu Spinoza için bilmenin dışsal yoludur. Dışsal yol rastlantısaldır. Zihin sanki edimde değil ama edilgendir. Ancak zihin bu yetersiz, rastlantısal ve dışsal yola zorunlu değildir. Onun şeyleri açık ve seçik görme yetkinliği vardır. Zihin içsel olarak düzenlendiğinde içsel yolda bilmeye belirlenir. “Birçok şeyi aynı anda görerak, nasıl anlaştıklarını ya da ayrıldıklarını ya da birbirine karşı olduklarını anlamaya” belirlenmek, içsel yolla zorunlu ve açık seçik bilgiye belirlenmektir (Spinoza, 2009: 80). Spinoza açıkça içsel bilme yolunu dışsallığa yeğlemiştir. Öyle ki dışsallığı rastlantısal ve karışık bilmeye yani düpedüz bilmemeye eşitlemiştir. Tıpkı Hegel’de olduğu gibi Spinoza’da da bilmenin içsel doğası gerçekliğin içsel doğasından gelmektedir. Spinoza için Tanrı, yüklem ve deşikiler; yani Varlık ve sonsuz deşikiler alanı;

⁸ Olgusalılık ve eksiksizlik (realitatem & perfectionem) aynı şeydir (Spinoza, 2009: 52). Gerçek ve olgusal olan eksiksizlik kapsar.

⁹ Olanaklıysa, bir idea yalıtık olarak düşünülduğünde. Çünkü Spinoza dizgesinde kendinelik sadece Tanrı’ya gönderilebilir. Ancak yine ideanın yalıtık düşünülmesinden içsel imlemi anlaşılmalıdır.

dışsallıkta değil ama tek bir dizgede doğmuştur. Hegel de bütün Ansiklopedik dizgeyi; Saltık'ın yaşamı, çıkarsamalar dizgesi ve nesnel gerçeklik olarak sunar; tüm dışsal imlemi yadsır.

Yalın düşünceler konusunda da iki dizge arasında etkilenimler görülecektir. Spinoza'ya göre “yalın düşünceler gerçek olmaktan başka türlü olamazlar (Spinoza, 1997: 78).” Düşünce yalınlığında yani basitçe algıdan soyutlanmışlığında gerçeklik doğasında bulunur. Bir şeyin yalın ideası (ideas simplices/ simple ideas) mantıksal anlamda da metafizik anlamda da gerçek olmak zorundadır (Gilead, 1985). Onda düşünceden başka bir şey yoktur ve o nedeni olarak Tanrı'yı alır. Spinoza bu nedenle yalın ideayı geliştirirken gerçekliğin dışına çıkma riskimiz olmadığını düşünmektedir. Hegel için de kavramın kendindeliği yalınlığıdır; ya da her kavramın kendinde uğrağı vardır ve bu uğrağı yalındır. Hegelci mantığın kendisi bir sonsuzluk alanında yalın kavram ve idea oluşturabileceğimizin somut örneğidir.

Yalın idea sadece gerçek olabilirse ve gerçeklik kendini belirttik kılıyorsa o halde yanlışın ya da Spinoza'ya göre yanlışın kaynağı ne olabilir? Verili gerçek ideanın sağladığı ölçün yittiğinde “çok soyut tasarımlar” yapma yoluna gideriz, soyutlamada aldanırız (Spinoza, 1997: 79). Aldanmak anlaşın belirli yolundan çıkmak, yalın idea kuramamak ve gerçeğe dışsal kalmaktır. Tüm bu aldanma görüşünün arkasında soyutlama, soyut tasarlama alışkanlığı yatar. Gerek doğanın birincil öğeleri ya da kökensel idealar gerekse çıkarsama dizgesi söz konusu olsun; soyutlama tutumu algılarımızın ‘kendini karıştırmaya’ yol açacaktır. İdeanın ve çıkarsama dizgesinin birincil yapıp soyutlamanın yadsınması Hegel dizgesinde korunmuştur. Diyalektik dizge, kavrama dışsal bir tutum olduğu için, soyutlamayı dışlamaktadır. Hegelci anlayış ve us tinsel şekillenmeleri kavramsal olarak yani gerçekliğinde bilmeye yetkindir. Onların soyutlamaya gereksinimi yoktur. Spinoza soyutlama ile gerçekliğe dışsal kalmayı yani aldanmayı “doğanın düzenini soyut belitlerle karıştırmak” olarak adlandırmaktadır (Spinoza, 1997: 79). Spinoza kökeninde soyutlama bulunan belitleri yadsımış Törebilim’inde de bundan kaçınmıştır. Bu konuda Hegel’de yeniden Spinozacı bir görüşün ileri taşınmasını görmekteyiz. Hegel belitin kendisini özünde soyutlama saymış ve onun felsefenin yönteminden bütününde yadsınması gerektiğini tamtlamıştır.

İngelem ve anlayış açıkça ayırt etmek, Spinoza'nın İnceleme'si açısından, yanlışdan kurtulmanın başka bir anlatımıdır. Spinoza “ruhu edilgin durum”dan kurtarmak istemektedir. İngelem durumunda ruh edilgin ama anlayış durumunda etkin/edimseldir. Zira “ingelerin üretilmesini sağlayan işlemler anlayış yasalarından bütünüyle ayrı başka yasalar altında”

gerçekleşmektedir (Spinoza, 1997: 83). Anlağın yasası yöntemdir. Buradan anladığımızı göre yöntem ruhun bir etkinliği ve edimselliğidir. Ruhun açık olduğu ve karşısında etkinlik gösteremediği imgelem yöntemin ve gerçekliğin dışındadır. Hegel'in de mantıksal diyalektik dizgesine dışsal gördüğü şeylerin başında imgelem ve tasarım gelmektedir. Gerçekliğin kavramı karşısında ve ondan daha düşük bir şey olarak Hegel imgelem ya da tasarımı göstermektedir. Onda imgelem anlık ayrımı her ne kadar anlık ve us ayrımı yönünde ağırlık kazansa da ortak ve özsel olan anlık/usun etkin olması ve yanlış riskinin ortadan kaldırılmasıdır. İmgelem ön tasara çıktığı ve ruh edilginliğe zorunlu kaldığında "imgelediğimizi anladığımızı" sanmamıza yol açan bir yanlışlığa da gidilebilir. Buna göre imgelem ruhun edilginliğinde "daha kolay imgelediğimizin bize daha açık olduğuna" inanmamıza yol açar. Böylece gerçekliğin tüm düzeni bozulur. "Son olması gerekeni ilk olarak alırız, ilerlemenin gerçek sırası tersine çevrilir ve hiçbir geçerli varlığı çıkarılamaz (Spinoza, 1997: 83)." Bu apaçık mantıksal düzenin bozulmasıdır.

İnceleme birinci bölümde yöntem, gerçeklik ve idea ilişkisini kurduktan sonra ikinci bölümünde ideaları gözden geçirmeye, arı anlık idealarını imgeleme bulaşmış idealardan ayırt etmeye yönelmektedir. Arı anlık yolundan gelen idealar "bizde"dir yani onlardaki nesnel yan "açık ve seçik idealar kazanma" hedefini olanaklı kılmaktadır (Spinoza, 1997: 84). Cisimlerin olumsal devimlerinden gerçek idealar doğmaz. İdeanın kaynağı arı anlıktır. Yöntem ideaları öyle bir yolda bağlamalı ve düzenlemelidir ki tüm idealar açıkça tek bir ideaya indirgenmelidir. Spinoza'ya göre zihin ancak bu yolda doğayı hem bütünlüğünde hem parçalarında ama edimsel bir yolla görebilir. Bu oldukça ilgi çekici bir çözümlerdir ve Mantık Bilimi'nin kavramına uygun düşer. İdeaların tek bir ideaya indirgenmesi Hegel için yöntem olarak Mantık Bilimi'dir. Tüm bilimin kavramı Mantık Bilimi'nin kavramıdır, ideadır (Pinkard, 1979: 419). İçeriklenme olarak da tüm ideaların en içerikli olan saltık idea hem saltık gerçeklik hem de ideal birliktir. Spinoza gibi Hegel de idealardan kurulu bilimin doğayı/gerçekliği edimsel görmenin tek olanağı olduğunu tanıtlamıştır. Her bir idea edimselleşir, bütünlüğün kendisi bile bu yolla edimseldir. Tüm bunların üzerine ideaları düzenlemek ve bağlamak anlatımı Mantık dizgesini ve bir adım ileride saltık dizgeyi imlemektedir.¹⁰

¹⁰ Tam burada Adorno'nun Spinoza dizgesini "belitler ve tanımlar nedeniyle usçulukla tıkabasa dolu bir aşırılık ve aşırı coşkululuk" olarak görmesini anımsamak yararlı olabilir (Adorno, 2003: 22-42) Hegel bunu bir anlamda olumlu bir şey gibi almıştır. Adorno için bu dizgenin aşırılığı Hegel'e göre ise saltıklıdır.

Spinoza'nın yöntemde yaratılmamış şey olarak andığı ve tanımını verdiği mantıksal durum da bu savı destekler. Yaratılmamış şey (herhangi) bir şeyi neden olarak almayandır. Onun tanımını için zorunlu olan yanlar neden düşüncesini dışlaması, tanımının varoluşunu olumlaması ve hiçbir soyutlama kapsamamasıdır (Spinoza, 1997: 85). Hegel'in başlangıç olarak (kendinde) Varlık kavramı bu yanların tamamına iyedir. Gerçi o da tinin şekillenmesi amacıyla bir yaratılmadır ve belirsiz-dolaysız değildir ama tam da bu belirlenmemişliğinde her türden nedeni dışlar. Hegel'in tanıtladığı gibi belirsiz dolaysız ancak Varlık olabilir. Yani koyuluşu onun Varlık olduğunu zorunlu olarak gösterir. Ve üçüncü olarak, Varlık'ın asla bir soyutlama olmadığı çünkü soyutlamanın belirlenim olacağını Hegel uzunca tanıtlamaktadır. Dolayısıyla Hegel için Varlık yaratılmamış şey değil ama belirsiz şey olsa da Spinoza'nın ona verdiği imlemden ve onun yanlarından anlaşıldığı kadarıyla bu ikisi; yaratılmamış şey olarak *causa sui* ve Varlık aynı gereksinime yanıt vermektedir.¹¹

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hegel tüm felsefe tarihini bilimsel dizgesinin içine almış bir filozoftur. Spinoza'nın özellikle töz ve Tanrı kavrayışının Hegel dizgesinde konu edilişi bilinmektedir. Dikkatler Spinoza'nın İncelemesi'ne çekildiğinde bu durumun yöntem kavramı için de söz konusu olduğu anlaşılır. Hegel için mantık demek bir yönüyle yöntem demektir. Yöntem mantığın özüne ilişkindir. Spinoza'nın yöntem anlayışının Hegel mantığına etkisi bu nedenle özseldir. Hegel, mantığında yöntem kavramını doğrudan *idea* başlığı altında çözümlenmektedir. Spinoza ise İnceleme'de yöntemi *idea* kavramında temellendirerek benzer bir şey yapar. İnceleme'de böylece bir yöntem tasarımı geliştirmiştir. Bu tasarımın en iyi anlaşılacağı nokta onun iyi bir yöntemden dört beklentisini ortaya koyduğu bölümdür. Spinoza ideaların algılardan ayırt edilmesini, bilinmeyenlerden bilinenlere giden bir uslamla dizgesi kurulmasını, bizi gereksiz çabalardan alıkoyan bir pratik sağlanmasını ve ideaların yöneme güvenilirlik sağlamasını beklemektedir. Çalışmada gösterildiği üzere bu dört beklenti de Hegel tarafından Mantık Bilimi'nde karşılanmıştır. İlk Hegel için mantıksal kavramlardan kurulu dizge ideaların dizgesidir. İdeanın nesnelliği gerçekliktir ki bu güvenilirlik sorununu ortadan kaldırmaktadır. Mantık Bilimi'nde algılar ideaların kısımlarıdır. Diyalektik devim bizi tüm bilgi alanlarına taşır. Diyalektik ve mantık kavramlarının aracılığında bu dört beklenti karşılığını bulur. Mantık Bilimi ideayı koyar, onun güvenilirliğini sağlar ve onu bilmenin koşulu yapar.

¹¹ *Causa sui* kavramını Hegel mantığıyla karşılıklı tartışan bir çalışma için bkz.: (Myers 1935: 247).

İnceleme ve Mantık Bilimi kendi felsefe anlayışları içinde birbirine çok benzeyen bir yöntem kavrayışına işaret etmişlerdir. Dahası, ikisinin de anahtar kavramı ideadır.

Spinoza'ya göre ideaların özelleşmişlik düzeyi onların açık seçiklik düzeyidir (Spinoza, 1997: 86). İdea ne denli özelleşmişse yani düşünce ve gerçeklikle ne denli ilişkideyse bilgi için o denli istendik olur. Çünkü “gerçek idealar oluşturmak düşüncenin doğasına aittir” ve düşünce bunu doğanın düzenine eş belli ve belirli bir yolda gerçekleştirir (Spinoza, 1997: 88). Özelleşmiş bir idea, anlağın gücü ölçüsünde, belirli şeyin özünü eksiksiz olarak anlatma durumudur. Bu imlemi Mantık Bilimi'ne uygularsak tüm özellik, özsellik ve belirlenimlerin bir arada durduğu ve gerçekliği bütününde anlatan idea; saltık idea özelleşmiş bir idea olmalıdır. Her ne kadar Mantık Bilimi'nde Hegel kavramlar arasında bir açık seçiklik ayrımı gütmese de dizgenin kendinde açık seçikliğini tanıtlasa da tüm mantığın ve dolayısıyla kategori dizgesinin ereği olan saltık ideanın hem de özünde düşünce olarak açık seçik olduğunu aynı yoldan anlayabiliriz. Üstelik burada anlağın belirli değil ama usun saltık-sonsuz gücü özekselleşmiş devim noktamızdır. Hiç değilse ideayla çalışıp ve ondan bir düşünce ve gerçekliğin bir ögesi olarak yararlanıp açık seçikliğini tanıtlamanın iki düşünürde de bulunan bir yan olduğunu tasarlayabiliriz.

Düşüncenin gerçekliği Spinoza için zihnin çıkarsamalarının zemini. Zihin kesintisizce ve kolaylıkla çıkarsamalar yapar çünkü düşünce gerçektir. Spinoza dizgesine kurgul doğasını veren o önerme, “düşüncelerimiz başka hiçbir temel tarafından belirlenemezler” önermesi, artık yöntem içi her şeyin gelip dayandığı önermedir. Bu hem metafiziksel olarak düşüncenin Tanrı'nın bir yüklemi olmasından hem de zihnin başka bir olanağa iye olamamasından kaynaklanmaktadır.

Hegel'in Spinoza'ya verdiği büyük değer arkasında bu vardır. Düşüncenin bu dizgedeki belirleyiciliği ve temellendirici doğası Hegel'in ilgisinden kaçmamıştır. Spinoza bununla da durmaz ve yöntemi “düşünsel bilginin kendisi” olarak duyurur (Spinoza, 1997: 87). Yöntemin içsel doğası bu kurgul önermeyle kendi zirvesine çıkar. Ansal bir işlev olan yöntem, zihin düşünceye zorunlu olduğundan, düşüncenin artık kendisidir. Düşünselden imgelem ayırt edildiğinde -ya da zaten imgelemin düşünceden ayrılığında- yöntem ve düşünce arasında başka bir ayrım gözetmek gerekmez. Yöntemin bu içselliği Hegel'de önümüze kavramsal içeriğin serimlenmesinin ve düşünce belirlenimleri dizgesinin yönteme eş olmasında çıkar.

Hegel ve Spinoza arasındaki yakınlıklara odaklanan çalışmalarda yöntem konusu yeterince vurgulanmış değildir. Oysa felsefi yöntem tartışmalarında Spinoza Etika'sındaki özgün yöntemle, Hegel de bilimsel içeriği yöneme eş tutarak önemli bir yer edinmektedir. Spinoza ve Hegel ilişkisi kavramsal yakınlıklarla ya da felsefi geleneklere odaklanarak çalışılmıştır.

Derinlemesine bir inceleme iki filozofun duruş noktalarını açığa sermelidir. Kartezyen felsefenin yöntem konusunda yaptığı büyük devrim Spinoza felsefesinde ve özellikle İnceleme'de adeta yeniden okunmuş ve yeniden çalışılmıştır. Spinoza, yöntem kavramını Kartezyen felsefe eleştirileri ile birleştirerek geliştirmiştir. Felsefi yöntemin nasıl ussal ve tutarlı olabileceğini göstermiş, yöntemden beklentilerini sıralamıştır. Hegel, özellikle Mantık Bilimi'nde, Spinoza'nın beklentilerine Kartezyen düşünceye olduğundan daha yakındır. Hegel'in yöntemle amaçladığı sonuçlar Spinoza felsefesinin kavramlarıyla da açıklanabilir. Bunun nedeni tekil benzerlikler değil, iki felsefi duruş noktasının ortak özsel yanlarıdır.

4. SUMMARY

Hegel is a philosopher who has included the entire history of philosophy in his scientific system. It is known that Spinoza's conception of substance and God is mentioned in Hegel's system. When attention is drawn to Spinoza's Study, it is understood that this is also the case for the concept of method. For Hegel, logic means method in a way. Method is about the essence of logic. Hegel analyzes the concept of method in his logic directly under the title of idea. Spinoza does a similar thing in the Treatise, basing the method on the concept of the idea. He developed a methodology draft in the Treatise. The point where this proposal is best understood is the section in which it lays out four expectations from a good method. Spinoza expects ideas to be distinguished from perceptions, to establish a system of reasoning from the unknown to the known, to provide a practice that prevents us from unnecessary efforts, and that ideas provide credibility to the method.

All four of these expectations were met by Hegel in his Science of Logic. First of all, for Hegel, the system based on logical concepts is the system of ideas. The objectivity of the idea is reality, which removes the problem of reliability. In the Science of Logic, perceptions are moments of ideas. The dialectical movement carries us to all fields of knowledge. These four expectations find their way through the concepts of dialectic and logic. The Science of Logic puts the idea, ensures its reliability and makes it the condition of knowing. Investigation and the Science of Logic have pointed

to a very similar method conception in their understanding of philosophy. Moreover, the key concept of both is the idea.

Since the improvement of the understanding is a general goal and only it can reach the knowledge of things by the nature of things, it should be determined what kind of relationship there is between mental pursuits and nature. Spinoza also took this path. When we see that everything that happens is working according to the order and immutable laws of nature, it is normal for us to enter into the attitude of feeling very small and very inadequate for ourselves and our intellect. However, we cannot take this attitude without designing a human nature as complete and solid as nature (Mcshea, 1971: 608).

On the one hand we have that complete human nature and on the other hand we are. That is why we seek means to consolidate our nature or to lead us to know the eternal order and immutable laws of nature. Man sees these means as goodness or is called goodness. The fact that these tools are good brings with it the reason for explaining the method (Spinoza, 1997: 60). If it is goodness to reach these means, the highest good must be in their system; one must seek the way of improvement of everyone's understanding, or (to use Hegel's terms) the absolute method. This system is the nature of goodness. There is no essential distinction between it and the nature of reality. Method research is conditional to nature research; nature, on the other hand, is what is described with all its significance in *Ethica*, reality.

With this whole picture, the speculative propositions that Spinoza is closest to Hegel's system in terms of method are "reality makes itself evident" and "all things spontaneously flow into reality" (Spinoza, 1997: 68). Making reality manifest itself is both the denial of externality and the justification of determination, and the declaration that reality becomes actual in its manifest. Reality does not stand still. The infinite predicate essence of God has the potential to become manifest. Everything is based on the Being of God. This was the situation that Hegel implied by spiritual formations. In both systems Being is necessary to make itself explicit. An apparent potentiality passes as specification to actuality. However, specificity is not static either. The whole system of birth from God is flowing into reality because of this birth itself. Perhaps things are not as systematized as in Hegel, but in terms of the idea of making explicit and flowing into reality, these are leading propositions. The clarification and the flow of things into reality are internal, even spontaneous. The method is all that has been said, the method is the idea.

5. KAYNAKLAR

- Adorno, T. (2003). *Negative dialectics*. Londra: Routledge.
- Beiser, F. C. (Ed.). (2008). *The Cambridge companion to Hegel and nineteenth-century philosophy*. ABD: Cambridge University Press.
- Critchley, P. (2007). *Spinoza and the rule of reason: An introduction of Spinoza's philosophy of freedom* [e-kitap] erişim adresi: academia internet sitesi : <http://www.academia.edu/PeterCritchley>.
- Curley, E. (2017). Spinoza on truth 1. *In Spinoza* (pp. 125-140). Routledge.
- Della Rocca, M. (2008). *Spinoza*. Londra: Routledge.
- Garrett, D. (2018). *Nature and necessity in Spinoza's philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gilead, A. (1985). The problem of immediate evidence: The Case of Spinoza and Hegel. *Hegel-Studien*, 20, 145-162.
- Gledhill, J. & Stein, S. (2020). *Hegel and contemporary practical philosophy: Beyond kantian constructivism*. Londra: Routledge.
- Hegel, G. W. F. (2004). *Tinin görüngübilimi*, (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (2014). Mantık bilimi: (Sözel Zusätze ile birlikte): *Felsefi bilimler ansiklopedisi I*. İstanbul: İdea.
- Huenemann, C. (2014). *Spinoza's radical theology: The metaphysics of the infinite*. Londra: Routledge.
- Hübner, K. (2016). Spinoza's thinking substance and the necessity of modes. *Philosophy and Phenomenological Research*, 92(1), 3-34.
- Lin, M. (2006). Teleology and human action in Spinoza. *The Philosophical Review*, 115(3), 317-354.
- Marshall, E. (2008). *Adequacy and innateness in Spinoza*. Oxford Studies in Early Modern Philosophy, 4.
- Mcshea, R. (1971). Spinoza: Human nature and history. *The Monist*, 602-616.
- Myers, H. A. (1935). Systematic pluralism in Spinoza and Hegel. *The Monist*, 45(2), 237-263.
- Newlands, S. (2012). Thinking, conceiving, and idealism in Spinoza. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 94(1), 31-52.
- Pinkard, T. P. (1979). The logic of Hegel's logic. *Journal of the History of Philosophy*, 17(4), 417-435.
- Savan, D. (1986). Spinoza: Scientist and theorist of scientific method. *In Spinoza and the Sciences* (pp. 95-123). Springer, Dordrecht.
- Spinoza, B. (1977). *Die Ethik*, (Lat.-Alm., gözden geçirilmiş çeviri: Jakob Stern.) ed: Bernhard Lakebrink, Stuttgart.
- Spinoza, B. (1997). İnsan anlayışının iyileştirilmesi üzerine. *Descartes/Spinoza/Leibniz, Söylem/İnceleme/Monadoloji* içinde (ss. 56-89). (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Spinoza, B. (2009). *Törebilim*. (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Williams, C. (2012). Thinking the Space of the Subject between Hegel and Spinoza. *Between Hegel and Spinoza: A volume of critical essays*, 170-185.

Žižek, S. (2011). With Hegel Beyond Hegel. *Criticism*, 53(2), 295-313.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Naciye ATIŞ, Makale Katkı Oranı: %50; Muhammet Can KİBRİTÇİOĞLU, Makale Katkı Oranı: %50.

Gönderim Tarihi: 24.02.2023

Kabul Tarihi: 29.03.2023

DÖŞEMEALTI KOVANLIK ÇUVAL DOKUMALARI

Döşemealtı Kovanlık Sack Weavings

Mehmet Ali EROĞLU

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanat Fakültesi Geleneksel

Türk Sanatları Bölümü

mehmetalieroglu@akdeniz.edu.tr

ORDIC ID: 0000-0001-5576-9333

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Döşemealtı, Antalya'nın el sanatlarıyla ve özellikle Türk kültür ve sanatında önemli bir yeri olan dokuma sanatıyla ünlü ilçelerinden biridir. Kovanlık, Antalya'nın 13. Coğrafi işaret tescilini almış olan Döşemealtı halılarının dokunduğu önemli merkezlerden biridir. Kovanlık mahallesi, Döşemealtı halılarının üretiminin yapıldığı ve Karakoyunlu yörüklerinin yerleşik yaşama geçtiği bir bölgedir. Yörükler yerleşik yaşama geçmeden önce yazlak/kışlak olarak kullanılan bölgelere hızlı ve kolay taşınmak amacıyla çuval dokumalara ihtiyaç duymaktadırlar. Dokumaların yerini alan hazır tekstil ürünleri bu sanatın unutulmasına sebep olan başlıca faktörlerdendir. Bu sebeple; Antalya'da halıcılığın merkezi konumunda sayılan bu bölgede çuval dokumaların tespit edilmesi, incelenmesi ve kataloglanması son derece önemlidir. Türk kültür ve sanatında önemli bir yere sahip olan dokuma sanatının örneklerine Döşemealtı ilçesi Kovanlık mahallesinde de rastlanmaktadır. Literatürde halılarıyla ünlü olan Kovanlık mahallesinde, halılar dışında kilim ve cicim teknikleri ile dokunmuş çuval dokumalarına da rastlanılmıştır. Tespit edilen çuval dokumaları 3 grupta incelenerek, çalışmanın ilgili bölümlerinde çuvalların; teknik, desen, renk ve kompozisyon özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kovanlık, Çuval, Dokuma, Yörük, Döşemealtı

Abstract

Dosemealti is one of the districts of Antalya famous for its handicrafts and especially for the weaving. Kovanlık is one of the important centers where Döşemealtı carpets are woven, which has received the 13th geographical indication registration of Antalya. Kovanlık neighborhood is a district where Dosemealti carpets are produced and Karakoyunlu nomads settled. Before the sedentary life, they needed sack weaving to travel quickly and easily. Ready-made textile products, which replace weaving, are among the main factors that cause this art to be forgotten. Therefore; It is extremely important to identify, examine and catalog sack weavings in this region. Examples of weaving art can be found in the Kovanlık neighborhood of Dosemealti. In Kovanlık, which is famous for its carpets, weavings of sack woven with rugs and cicim techniques were also encountered. These sack weavings were examined in 3 groups and information was given about their technical, pattern, color and composition features.

Keywords: Kovanlık, Sack, Weaving, Yoruk, Dosemealti

1. GİRİŞ

Döşemealtı ilçesi Antalya'nın 19 ilçesinden biri olup, literatüre Döşemealtı halıları ile girmiş bir yörük yerleşim yeridir. Antalya'nın en eski

yerleşim yerlerinden biri olan Döşemealtı, turizm gelirlerinden gerektiğince pay almamakla birlikte el sanatları ve özellikle el dokumalarıyla bilinen bir ilçedir.

Döşemealtı ilçesi; Antalya'nın kuzeyinde, Toros Dağları'nın eteklerinde, Antalya-Burdur karayolu üzerinde ve şehir merkezine 20 km uzaklıktadır. 60 adet iskân evi yaptıran, dönemin Antalya Valisi olan Haşim İşcan, bu evlere Kıbrıs'tan gelen 60 Türk vatandaşını yerleştirip, ilçenin ilk temellerini oluşturmuştur. Döşemealtı'nın nüfusu yaklaşık olarak 73.000'dir (Genç, 2022, s. 2. Paragraf). Yörenin geçim kaynağı; pamuk, zeytin, buğday, arpa, mısır, yulaf, susam, soğan, narenciye, bal, bal mumu, kovan üretimi (Güçlü, 2021, s. 89) ile her türlü sebze-meyve üreticiliği ve hayvancılık olarak bilinmektedir (Döşemealtı Tarihçesi, 2016).

Döşemealtı Anadolu'daki büyük yörük gruplarından olan Karakoyunlu yörüklerinin yaşadığı bir yerleşim yeridir. Yörükler özgürlüklerine düşkün, kolay ve hızlı hareket eden, geçimini hayvancılıkla sağlayan topluluklardır. Hızlı hareket edebilmeleri, eşyalarının çabuk toplanması ve kolay taşınmasıyla bağlantılıdır. Bu sebeple çuval dokumaların yörük yaşamında önemi oldukça fazladır. Geçimini hayvancılıkla sağlayan yörüklerin diğer bir uğraş ve geçim kaynağı da dokumacılıktır.

Hayvanlarından elde ettiği yünü ve kılı eğirerek iplik haline getiren yörükler gerek kendi ihtiyaçları için gerekse satış amaçlı olarak dokuma yapmaktadırlar. Dokumacılık hem konar göçer yörük yaşamında hem de kırsal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Anadolu insanı; halısını, kilimini, heybesini, yastığını, minderini, çuvalını kendisi dokumaktadır.

Araştırmaya konu olan Kovanlık mahallesi, Döşemealtı halılarının üretildiği ve pazarlandığı bir bölgedir. Kovanlık önceki dönemlerde köy iken günümüzde Döşemealtı ilçesinin bir mahallesidir. Döşemealtı Kovanlık mahallesi günümüzde hâlâ Döşemealtı dokumalarının üretim ve pazarlamasının devam ettirildiği, günümüzde halı tarlalarıyla ünlenen bir yerleşim yeridir. 2011 yılında Döşemealtı halılarının günümüzdeki durumlarının ve Döşemealtı halılarındaki yozlaşmaların tespit edilmesi amacıyla, Döşemealtı'nın Kovanlık mahallesine gidilmiş ve alan araştırması yapılmıştır. Kovanlıkta yapılan alan araştırması esnasında literatürde Döşemealtı halısı olarak bilinen dokumaların yanı sıra çuval dokumalara da rastlanılmıştır. Araştırma bölgesinde, bir kısmı muhafaza edilen bir kısmı ise hâlâ kullanılmakta olan çuvalar; desen, renk ve kompozisyon özellikleri bakımından incelenmiştir.

Bu çalışma; Döşemealtı ilçesi Kovanlık mahallesi ve çuval dokumalarıyla sınırlandırılmıştır. Literatürde halılarıyla ünlü olan bu bölgede, çuval dokumalarının tespit edilerek; desen, renk ve kompozisyon açısından incelenmesi, yörede havlı dokumalar kadar havsız dokuma grubu olan çuvalların tespit edilmesi, kataloglanması ve bu bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada; Kovanlık mahallesindeki kaynak kişiler ile görüşülmüş, literatür taraması yapılmış ve alandan elde edilen bilgiler literatürdeki bilgilerle karşılaştırılıp desteklenmiştir.

2. KOVANLIK ÇUVAL DOKUMALARI

Antalya'nın Döşemealtı ilçesinin bir mahallesi olan Kovanlık, Karakoyunlu yörüklerinin yaşadığı bir mahalledir. Kovanlık mahallesinin bağlı olduğu Döşemealtı ilçesi ve civarında farklı Yörük grupları da yaşamaktadır. Bu gruplar; Karakoyunlu, Yeniosmanlı, Karatekeliler, Meyilli ve Homanlı aşiretlerinin yanı sıra farklı gruplardan olan Aydınlı, Kızıl Işıklar, Sarıkeçili, Saçıkara ve Hayta olarak sıralanabilmektedir. Karakoyunlu aşiretinden olanlar; Kovanlık, Aşağıoba, Karaveliler, Ekşili, Camili ve bu köylere bağlı mezralardır (Atlıhan, 2011, ss. 7-8). Bu sebeple bu mahallede Anadolu yörük yaşamının ve yörük el sanatlarının izlerini görmek mümkündür.

Görsel 1. Karakoyunlu Yörükleri ile Görüşme ve Karakoyunlu Yörük Kadınları (Eroğlu, 2011)

Döşemealtı olarak da bilinen Döşeme Ovasında yaşamakta olan Karakoyunlu yörükleri tarafından dokunan halılar literatürde “Döşemealtı halısı” olarak geçmektedir. Bölge aynı zamanda Kovanlık mahallesi sınırları içerisinde olduğu için bu halılara “Kovanlık Halıları” da denilmektedir. Ayrıca 1960 yıllarına kadar yalnızca Kovanlık, Aşağıoba ve Killik köyünde ikamet eden Karakoyunlu yörükleri tarafından dokundukları için de

“Kovanlık Halısı” olarak isimlendirildikleri bilinmektedir (Deniz & Aydın, 2022, s. 49)

Araştırmanın yapıldığı Kovanlık mahallesinde yaklaşık 30 adet çuval dokuma tespit edilmiştir. Tespit edilen çuval dokuma örneklerinden 14 adedine bu çalışmada yer verilmiştir. Çuvallar, bilinenin aksine içlerine eşya koymak ve taşıma amacıyla değil, yer yaygısı olarak kullanılmaktadır. İncelenen örneklerde; tek parça halinde dokunan, sonradan iki ucunun birbirlerine dikilmesiyle kullanıma hazır hale getirilen çuvalların bir kısmının sökülerek yolluk, yastık ve paspas gibi amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu şekilde kullanılan çuval dokumaların yanı sıra hatıra amaçlı sandıklarda saklanan çuval dokumalara da rastlanmıştır.

Görsel 2. Çuval Dokumaların Farklı Kullanım Alanları (Eroğlu, 2011)

Çuval dokumaları; kullanım amaçlarına, boyutlarına veya dokundukları ham maddeye göre isimlendirilirler. Kullanıldıkları ham maddeye göre kıl çuval ismini alırken, kullanım amaçlarına göre; un çuvalı veya giyisi çuvalı diye adlandırılabilirler. Aynı zamanda alaçuval, esvap, oturgan çuval, deve çuvalları, yoz çuval, pırtı çuvalı, kulplu çuval, zahire çuvalı, tırl çuvalı, Karaburun çuvalı, Kâtibi çuval, topak yanırlı çuval gibi isimler de alabilmektedirler.

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre çuval; pamuk, kenevir veya sentetik iplikten dokunmuş büyük torba olarak (*Güncel Türkçe Sözlük*, t.y.). Farsçada ise; kaba kumaştan yapılan torba anlamına gelen çuval kelimesi, içerisine koyulan yiyecek, içecek veya eşyaları korumak ya da saklamak amacıyla kullanılmaktadır.

“Çuval Farsça çüval kelimesinden gelmez. İçinde yiyecek, giyecek eşyası saklamak ve taşımak için kullanılır. Çuval insan beli yüksekliğinde ve içi eşya

ile dolu iken bir insanın sırtına alıp götürebileceği büyüklüktedir. Yörelere göre değişmekle birlikte, bel yüksekliğinde olanlarına beldari, büyüklerine haral (harar), küçüklerine ise, yine yörelere göre değişmekle birlikte dimi, gireniz, seklem vb. adlar verilir. Çadır içinde veya evde yana yana konulduğunda yük adını alır. Yine, çuval hayvan sırtına yüklendiğinde de yük (denk) denir. Genellikle yün veya keçi kılından, iliksiz kilim tekniğiyle dokunur” (Deniz, 2010, s. 2)

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere çuvallar, taşıma amaçlı kullanılan ve yörük yaşamının vazgeçilmez kullanım eşyalarından biridir. Çuval dokumaları her yörük grubunun kullandığı dokumalardandır. Yörüklerde aynı çuvallar farklı isimlerle de anılmaktadır ama hangi isim ve hangi tanımlama yapılırsa yapılsın çuvallar, taşıma ve saklama amaçlı dokumalardır. Kovanlıkta yaşayan Karakoyunlu yörük aşireti tarafından dokunan ve kullanılan çuval dokumaları günümüzde yok olmak üzeredir. Bu yok olmadaki en önemli sebeplerden birincisi yörüklerin yerleşik hayata geçmesi ikinci sebebi ise artık taşıma amaçlı üretilen ve kullanılan dokumaların yerini makine işi üretimlerin almış olmasıdır.

İncelenen örnekler bakıldığında, çuvallarda belirgin bir şekilde kovanlık yöresine ait; desen, renk ve kompozisyon karakteristiğine rastlanılmamıştır. Buna sebep olarak; yörük gruplarının tek bir coğrafyada değil farklı alanlarda yaşaması ve hareket halinde olmaları gösterilebilir. Yörükler gittikleri yerlere dokuma kültürlerini götürmüşler ve oradaki dokuma kültürünü de kendi dokumalarına yansıtmışlardır.

Yörük yaşamında önemli yeri olan çuval dokumalar yörük aşiretlerine, malzemelerine, kullanım amaçlarına, motif ve yanış özelliklerine göre de gruplandırılmaktadırlar. “Un çuvalı ve kıl çuval. Un çuvalında tahıllar ve yemeklik gıda maddeleri muhafaza edilirken, kıl çuvalda ise mutfak aletleri bulunmaktadır.” (Ersavaş & Özkanlı, 2018, s. 45)

Kovanlıkta desen, renk, kompozisyon ve dokuma teknikleri bakımından incelenen çuval dokuma örnekleri; un çuvalları, alaçuvallar ve kıl çuvallar olmak üzere üç ana başlık altında gruplanmaktadır. Bu gruplandırma çuvalların kullanım alanlarına, malzeme özelliklerine, desen/yanış ve renk özelliklerine göre yapılmıştır.

2.1 Un Çuvalları

Anadolu insanının en temel besin kaynaklarından biri undur. Un çuvalları; içerisinde un ve gıda maddelerini korumak ve taşımak amacıyla dokunmaktadır. Mümkün olduğunca amacı dışında kullanılan bu çuvallar,

yörük yaşamında her genç kızın çeyizinin olmazsa olmazlarından olmasına rağmen günümüzde bu kültürden tamamen vazgeçilmiştir.

Un çuvalları, diğer çuval dokumalara göre daha sağlam dokunmaktadır. Kovanlık mahallesinde un çuvalı olarak kullanılan 4 adet çuval dokuma örneğine rastlanmıştır. Yöredeki un çuvallarının atkı ve çözgü ipliğinin pamuk olduğu tespit edilmiştir. Bu çuvalların yanışlarında yün iplikler kullanılarak, cicim tekniğiyle dokunmuş olup, enleri 62 ila 73 cm, boyları ise 85 ila 135 cm arasında değişiklik göstermektedir. Bu tür çuval dokumalar tek parça olarak dokunmakta ve yan kenarları sıkıca dikilmektedir.

Görsel 3. Un Çuvalı Örneği 1 (Eroğlu, 2011)

Tablo 1. Un Çuvalı Örneği 1 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği		
				Zemin:	Kilim	Desen:
1	Un Çuvalı	Kovanlık	Temmuz 2011			
En (cm):	63	Boy (cm):	113	İplik Çeşidi:	Z Büküm	Kullanılan Renkler
İplik Hammaddesi:	Çözgü:	Pamuk	Atkı:	Pamuk	Desen:	Yün
						Kırmızı, Sarı, Turuncu, Yeşil, Krem

Genel Açıklama: Bu dokumada dikey desen kompozisyon uygulaması karşımıza çıkmaktadır. Dokumanın sağ tarafında yaklaşık 15 cm genişliğinde, pıtrak motifinin simetrik tekrarı ile oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Çuvalın dikey desenli kısmı haricindeki bölümünde ise pıtrak motifleri yüzeye serpiştirilmiş haldedir. Yer yer bozulma ve yıpranmaların olduğu bölümlerde çuvala yama işlemi uygulanmıştır.

Görsel 4. Un Çuvalı Örneği 2 (Eroğlu, 2011)

Tablo 2. Un Çuvalı Örneği 2 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
2	Un Çuvalı	Kovanlık	Temmuz 2011	Cicim			
En (cm):	62	Boy (cm):	128	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Pamuk	Atka:	Pamuk	Desen:	Yün	Sarı, Kırmızı, Turuncu, Yeşil, Siyah

Genel Açıklama: 11 eşit banttan oluşan bu çuval dokuma örneği, yörede un çuvalı olarak kullanılmıştır. İlk sırada görülen çengel motifi; yatay olarak, iki sıra şeklinde, farklı renklerle, cicim dokuma tekniği ile dokunmuştur. Yatay bantların ayrımı, 8 adet tarak motifinin sıralanmasıyla sağlanmıştır. Tarak motiflerinin bulunduğu bantların aralarına yine 8 adet farklı renklerde sıralanan pıtrak motifleri yerleştirilmiştir.

Görsel 5. Un Çuvalı Örneği 3 (Eroğlu, 2011)

Tablo 3. Un Çuvalı Örneği 3 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
3	Un Çuvalı	Kovanlık	Temmuz 2011	Zemin:	Kilim	Desen:	Cicim
En (cm):	66	Boy (cm):	135	İplik Çeşidi:	Z Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözü:	Pamuk	Atkı:	Pamuk	Desen:	Yün	Kırmızı, Sarı, Turuncu, Siyah

Genel Açıklama: Tek parça dokunmuş olan bu çuval örneğinde; 9 adet pıtrak motifi, dikine desen kompozisyonu ile uygulanmıştır. Pıtrak motifinin iki yanında yer alan hayat ağacı motifi görülmektedir. Bu motiflerinin haricinde kalan geniş kısımda serbest kompozisyon uygulaması ile 4 adet yanış yer almaktadır. Bu yanışların 2 adedi yörede “çarpy”, diğeri 2 adedi “dörtgöz” adıyla bilinen göz motifleridir.

Görsel 6. Un Çuvalı Örneği 4 (Eroğlu, 2011)**Tablo 4.** Un Çuvalı Örneği 4 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
4	Un Çuvalı	Kovanlık	Temmuz 2011	Zemin:	Kilim	Desen:	Cicim
En (cm):	73	Boy (cm):	85	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözü:	Pamuk	Atkı:	Pamuk	Desen:	Yün	Siyah, Kırmızı, Sarı, Bej

Genel Açıklama: Koç boynuzu motifinin uygulandığı bu çuval örneği tek parça olarak dokunmuştur. Çuvalın desensiz olan bölümüne, dikine şerit uygulaması yapılmıştır. Atkı ve çözgü ipliği pamuk, desen ipliği ise yündür. Yıpranan kısımlara bir yama yapılmıştır. Diğeri un çuvallarından farklı olarak kare formuna daha yakın dokunmuştur.

2.2 Alaçuval, Alacaçuval

Kovanlıkta çok renkli ve çok desenli çuvalara alaçuval-alacaçuval denilmektedir. Kovanlık alaçuvallarında kırmızı, kahverengi ve tonları sıklıkla kullanılmaktadır. Bu dokumalar desen, renk ve kompozisyon itibariyle Fethiye yöresi ve Sarıkeçili yöruk çuvallarına benzemektedir. Çuvalarda yoğun bir desen-motif kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Kilim ve

cicim dokuma tekniğiyle dokunmuşlardır. Yanış bakımından zengin olan bu çuvallar genellikle çeyiz için dokunmuş olup, giysi-esvap çuvalı olarak da adlandırılırlar.

“Nakışça zengin, çok renkli, giyecek eşyalarının saklandığı çuvallara denir. Giyecek ve bu türden eşyalar için yünden dokunmaktadır. Çadırların genellikle sağ köşesine konularak üzerleri açık bırakılır. Çadırı renklendiren en önemli parçalar bu çuvallardır. Çok zengin bir renk ve motif anlayışı bulunmaktadır. Yörüklerde genç kızların çeyizlerinin en önemli parçasını oluştururlar.” (Akan, 2016, s. 48)

Kovanlık mahallesinde çuval dokuma süslemeleri, yatay bantlar veya dikey bordürler olarak iki grupta incelenebilir. Birçok alaçuval dokumasında karşımıza çıkan, dokuma boyunca yatay, kalınlı, inceli bantlar ve bu bantların içerisinde simetrik olarak tekrar eden motif-yanış kullanımı, yöre örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yatay kompozisyonun aksine dokumanın tek bir tarafında karşımıza çıkan dikey bordüre benzeyen kompozisyon süslemeli dokumalara da yörede alaçuval denilmektedir. Bu dikey süslemelerin yanında ince dikey çizgilerden oluşan bantlar da yer almaktadır.

Yörede 7 adet alaçuval incelenmiştir. Dokumalarda kilim ve cicim tekniği kullanılmıştır. Cicim tekniği kullanılan dokumalar; sık motifli ve seyrek motifli cicim tekniği olarak iki farklı çeşitte dokunmuşlardır. Çuvallar tek parça dokunmuş olup iki çeşit birleştirme tekniğiyle birleştirilmiştir. Dikey desenli çuvalların birleştirilmesi; çuvalın alt tarafı ve bir yan kenarın dikilmesiyle yapılırken, yatay desenli çuvallarda sadece yan kenarlar dikilerek çuvallar oluşturulmuştur. Çuvalların iç kısmında bırakılan ve “atkı fişkırığı” olarak tabir edilen iplikler incelendiğinde, ipliklerin büküm çeşidinin çoğunlukla “S” büküm olduğu görülmektedir. İncelenen dokuma örneklerinde, iplikler el eğirmesi olduğundan dolayı iplik numaraları tespit edilememiştir.

Görsel 7. Alaçuval Örneği 5 (Eroğlu, 2011)

Tablo 5. Alaçuval Örneği 5 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
5	Alaçuval	Kovanlık	Temmuz 2011	Cicim			
En (cm):	65	Boy (cm):	95	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözü:	Yün	Atkı:	Yün	Desen:	Yün	Koyu Kırmızı, Kırmızı, Mavi, Sarı, Siyah, Gri

Genel Açıklama: Tek parça dokunmuş olan bu çuval örneği; kuru gıdaların saklanması için kullanılmaktadır. Ön yüzünde; 16 adet, farklı renklerde, yatay, kalın bantlardan bir kompozisyon görülmektedir. Dokumada; gözlü yol, pıtrak, göz, saçbağı, bereket ve su yolu motiflerinin, sırasıyla yukarıdan aşağıya farklı bantlarda, farklı zemin renkleriyle dokundukları görülmektedir. Kenarlara; taşımaya yardımcı olması amacıyla çarpana tekniğiyle dokunan kolon dokuma dikilmiştir.

Görsel 8. Alaçuval Örneği 6 (Eroğlu, 2011)

Tablo 6. Alaçuvall Örneği 6 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
6	Alaçuvall	Kovanlık	Temmuz 2011	Cicim			
En (cm):	70	Boy (cm):	110	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Yün	Atkı:	Yün	Desen:	Yün	Siyah, Sarı, Kırmızı, Kahverengi, Mavi, Yeşil, Beyaz, Turuncu

Genel Açıklama: Kırmızı, kahverengi ve tonlarının hâkim olduğu bu dokuma örneğinde, inceli kalınlı yatay bantlardan oluşan yüzeyde; tarak ve gözlüyol (göz motifinin yan yana kullanılması) motiflerinden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Kolay taşınabilme ve sağlamlığı arttırmak amacıyla kenarlarına kolon dokuma dikilmiştir. Dokumanın arka kısmı incelendiğinde; kırmızı, kahverengi ve siyah, desensiz, yatay, kalınlı inceli bantlar oluşturulmuştur.

Görsel 9. Alaçuvall Örneği 7 (Eroğlu, 2011)**Tablo 7.** Alaçuvall Örneği 7 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
7	Alaçuvall	Kovanlık	Temmuz 2011	Kilim			
En (cm):	60	Boy (cm):	118	İplik Çeşidi:	Z Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Yün	Atkı:	Yün	Desen:	Yün	Koyu ve Açık Kırmızı, Siyah, Beyaz, Krem

Genel Açıklama: Tek parça dokunmuş olan bu alaçuvall örneğinin; başlangıç ve bitiş kısımlarında, yörede “çıbıklı-çizgili” olarak tabir edilen yatay bantların olduğu bir kompozisyon vardır. Dokumayı tek parça halinde incelediğimizde, ortaya gelecek şekilde, iki sıra halinde, 6 tam ve 2 yarım bereket motifinden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Birbirini simetrik olarak takip eden bereket motiflerinin görüldüğü alan, ortadan kıvrılarak dikildiğinde, dokumanın hem önünde hem arkasında, 3'er adet tam ve 1'er adet yarım bereket motiflerinin olduğu dikine bantlar görülmektedir. Kenar-

dikey ve alt-yatay bölümler “L” şeklinde dikilerek çuval oluşturulmuştur. Kilim dokuma tekniğiyle dokunmuş olan bu alaçuval örneğindeki motif uygulamasına Sarıkeçili çuvallarında topak yanışlı çuval denilmektedir.

Görsel 10. Alaçuval Örneği 8 (Eroğlu, 2011)

Tablo 8. Alaçuval Örneği 8 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
8	Alaçuval	Kovanlık	Temmuz 2011	Cicim			
En (cm):	63	Boy (cm):	125	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Yün	Atkı:	Yün	Desen:	Yün	Koyu ve Açık Kırmızı, Siyah, Krem

Genel Açıklama: İncelenen bu alaçuval örneği kullanıma bağlı olarak yıpranmış ve yıpranan bölgelere yama yapılmıştır. Diğer alaçuval örneklerinde de görüldüğü gibi kalınlı inceli yatay bantlar ve bu bantların arasında motif süslemeleri görülmektedir. Çuvalın ön ve arka yüzünde motif kullanımı görülmekte olup ön yüze göre arka yüzde daha seyrek motif kullanımı görülmektedir. Pıtrak, çengel, deveboynu, baklavalı isimlerle anılan motifler bulunmaktadır. Diğer alaçuval örneklerine nazaran daha uzun dokunmuştur.

Görsel 11. Alaçuval Örneği 9 (Eroğlu, 2011)

Tablo 9. Alaçuval Örneği 9 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
9	Alaçuval	Kovanlık	Temmuz 2011	Cicim			
En (cm):	60	Boy (cm):	127	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözü:	Yün	Atka:	Yün	Desen:	Yün	Kahverengi, Kırmızı, Turuncu, Krem

Genel Açıklama: Arka kısmı yünün kendi rengi olan kahverengi ile dokunmuş, kolon dokumalı bu alaçuval örneğinde sık motifli cicim tekniği uygulanmıştır. Çuvalın ön yüzeyinde yatay, dört kalın bant, bu kalın bantların alt ve üst kısımlarında kahverengi ve beyaz renklerden oluşan ince bantlarla yüzey alan şeması oluşturulmuştur. Sandık, bereket, eğrice, göz ve koçboynuzu motiflerinin sık kullanıldığı bir dokuma örneğidir. Diğer alaçuval örneklerine göre daha uzun dokunmuş olan bu çuvalın; develerde yük taşımak amacıyla dokunan deve çuvalı olabileceği düşünülmektedir.

Görsel 12. Alaçuval Örneği 10 (Eroğlu, 2011)

Tablo 10. Alaçuvall Örneği 10 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
10	Alaçuvall	Kovanlık	Temmuz 2011	Kilim			
En (cm):	70	Boy (cm):	94	İplik Çeşidi:	Z Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Yün	Atka:	Yün	Desen:	Yün	Gri, Turuncu, Kırmızı, Bej, Yeşil, Sarı, Beyaz

Genel Açıklama: Dokumanın sağ tarafının dikey, alt kısmının ise yatay “L” şeklinde dikilmesiyle oluşturulmuştur. Tek parça dokunan bu dokuma örneğinin ortasında çengel ve göz motiflerinden oluşan bir kompozisyon uygulaması görülmekte olup dokumanın başlangıç ve bitiş kısmında yatay desensiz bantlar bulunmaktadır.

Görsel 13. Alaçuvall Örneği 11 (Eroğlu, 2011)**Tablo 11.** Alaçuvall Örneği 11 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
11	Un Çuvalı	Kovanlık	Temmuz 2011	Kilim			
En (cm):	65	Boy (cm):	98	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Pamuk	Atka:	Pamuk	Desen:	Yün	Siyah, Turuncu, Kırmızı, Mavi, Beyaz

Genel Açıklama: Dokumanın başlangıç ve bitiş kısmı desensiz, krem renkte ve pamuk malzeme ile dokunmuş, orta kısmında ise koyu kırmızı, açık kırmızı ve mavi, ince şeritler bulunmaktadır. 10 adet bereket motifi ve bu bereket motiflerinin içerisinde göz motifi kullanılarak, desenli yüzeyler elde edilmiştir. Çuval dokumasında kullanılan aynı renklerden oluşan kolon dokuma, çuval kenarlarına dikilmiştir.

2.3 Kıl, Yoz, Çubuklu, Çizgili-Yollu Çuval

Kovanlıkta un çuvalı ve alaçuvallardan başka; kıl çuval, yoz çuval, çubuklu çuval, çizgili çuval, yollu çuval olarak adlandırılan çuval dokumaları da bulunmaktadır. Kıl ve yoz çuval denilen çuvallar genelde; desensiz, atkısı ve çözüğü kıl malzemedenden dokunmuş çuvallardır. Diğer çuvallara göre daha az kirkitlenmiş gözenekli çuvallardır. Kıl ve yoz çuvallara genellikle; hayvan

yemi, saman, arpa, ot ve nadiren de olsa kuru bakliyat ürünleri konulmaktadır. Çuvalların kullanım amaçları yöreye göre değişiklikler gösterebilmektedir. Kıl çuvallar genelde tahıl ve kuru bakliyat ürünleri saklanmakta kullanılırken, bazı yörelerde mutfak eşyalarının saklanması için kullanıldıkları da bilinmektedir (Özkoca, 2019, s. 67)

Araştırmaya konu olan kovanlık yöresinde bu çuvallar; genellikle kullanıma bağlı olarak yıpranmıştır. Yıpranan bu çuvallar sökülerek; paspas, kapı önü yaygısı, odunların üzerine örtü ve çul minder denilen minderlerin yapımında kullanılmışlardır. Alan araştırması esnasında kıl ve yoz çuvallara da rastlanılmış olup, desen, motif ve kompozisyon özellikleri olmamasından dolayı bu çuvallara çalışmada yer verilmemiştir. Yörede; çubuklu-çizgili ve yollu çuval olarak adlandırılan, tek parça halinde dokunmuş, yan kenarları dikilerek çuval haline getirilmiş dokuma örneklerine de rastlanmıştır.

İncelemeler sonucunda 2 adet yollu/çubuklu çuval ve 1 adet kıl çuvala rastlanmıştır. Çubuklu çuvallar dikey bantlardan oluşmaktadır. İncelenen örneklerden 2 adedi siyah-beyaz bantlardan oluşurken 1 adedi; kılın ham rengi olan siyah bantlardan oluşmaktadır. Çubuklu dokumaların ön yüzleri desenli, arka yüzleri ise düz çubuklardan oluşmaktadır. 1 adet kıl malzemeden yapılmış, üzerinde pıtrak, tarak ve bereket motiflerin olduğu çuval dokuma örneğine rastlanmıştır. Kaynak kişi bu çuval örneğini desenli olmasından dolayı alaçuval olarak tanımlamakla birlikte, bu örnek malzeme yönünden incelendiğinde kıl çuvallar kategorisinde yer almaktadır (Mehmet Topkaya, kişisel görüşme, 2011).

Görsel 14. Alaçuval Örneği 12 (Eroğlu, 2011)

Tablo 12. Alaçuval Örneği 12 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
				Zemin:	Kilim	Desen:	Cicim
12	Yollu/Çubuklu Çuval	Kovanlık	Temmuz 2011				
En (cm):	63	Boy (cm):	113	İplik Çeşidi:	Z Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Yün	Atkı:	Yün	Desen:	Yün-Orlon	Siyah, Turuncu, Kırmızı, Mavi, Beyaz

Genel Açıklama: Yörede “çıbıklı-çuval” adıyla bilinen bu ve benzeri dokuma örneklerinin büyük bir çoğunluğunda desen ve kompozisyon benzerlikleri görülmektedir. Tek parça dokunan bu dokuma örneğinde aynı kalınlıktaki yatay bantlar, eşit aralıklarla, koyu ve açık renklerin üst üste gelmesiyle oluşmaktadır. Çuvalın ön yüzü olarak tasarlanan bölümünde; siyah bantlar içerisinde sarı, mavi, kırmızı, yeşil ve turuncu renklerde, iki sıra olacak şekilde cicim tekniği ile dokunmuş pıtrak motifleri bulunmaktadır.

Görsel 15. Alaçuval Örneği 13 (Eroğlu, 2011)**Tablo 13.** Alaçuval Örneği 13 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
				Zemin:	Kilim	Desen:	Cicim
13	Yollu/Çubuklu Çuval	Kovanlık	Temmuz 2011				
En (cm):	75	Boy (cm):	116	İplik Çeşidi:	Z Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Yün	Atkı:	Yün	Desen:	Yün-Orlon	Siyah, Beyaz, Mavi, Pembe, Yeşil, Sarı

Genel Açıklama: Kovanlık mahallesinde yoz-kıl-çıbıklı çuval olarak gruplandırılan bu çuval örneklerinin tamamında benzer kompozisyon özellikleri görülmektedir. İncelenen örneklerde yatay bantların kalınlığı, sıklığı, üzerlerinde kullanılan motifler ve motif renkleri değişmektedir.

Görsel 16. Alaçuval Örneği 14 (Eroğlu, 2011)

Tablo 14. Alaçuval Örneği 14 Analiz Tablosu

Örnek No	Dokumanın Türü	Tespit Edildiği Bölge	Araştırma Tarihi	Dokuma Tekniği			
14	Kıl Çuval	Kovanlık	Temmuz 2011	Cicim			
En (cm):	67	Boy (cm):	132	İplik Çeşidi:	S Büküm	Kullanılan Renkler	
İplik Hammaddesi:	Çözüğü:	Kıl	Atkı:	Kıl	Desen:	Yün-Orlon	Kırmızı, Siyah, Beyaz, Yeşil, Mavi, Turuncu, Mor

Genel Açıklama: Bu örneğin; atkı ve çözgü ipliği kıl malzemeden dokunmuş, malzeme itibariyle kıl çuval grubuna dahil edilirken yörede “alaçuval” olarak nitelendirilmektedir. Kovanlıkta yerleşik yaşama geçişle çuvaların kullanım amaçları da değişiklik göstermiştir. Bu örnek de farklı kullanım amacına sahip örnekler arasında ve kapı önü paspası olarak kullanılmaktadır.

3. SONUÇ

Turizmin başkenti olarak adlandırılan Antalya, tarihi ve turistik güzelliklerinin yanı sıra alternatif turizm faaliyetlerini de bünyesinde barındıran bir ildir. Antalya'nın birçok ilçesi turizm ile anılırken bazı ilçeleri ise el sanatlarıyla anılmaktadır. Bu ilçelerden biri olan Döşemealtı, Antalya'nın en eski yerleşim merkezlerinden birisi olup, aynı zamanda bir yürük yerleşim merkezidir.

Döşemealtı, literatürde “Döşemealtı halıları” ile bilinmekte olup, Döşemealtı halılarının dokunduğu yerlerden bir tanesi de bir zamanlar köy olan, günümüzde ise Döşemealtı'nın bir mahallesi olarak kayıtlara geçen Kovanlıktır. Kovanlık; Karakoyunlu yürüklerinin yerleşim yerlerinden biridir. Yörede arıcılık, bal ve kovan üretiminin fazla olması ve yapılan kovanların çevre il ve ilçelere satışının yapılmasından dolayı Kovanlık ismini alan yerleşim yeri, halı tarlaları ve dokumalarıyla da ün yapmıştır. Bölge, havlı

dokumalarıyla ünlü olduğu kadar havsız dokumalarıyla da önemli bir yere sahiptir. Bir yörük yerleşim alanı olan Kovanlıkta yörük yaşamında önemli bir yere sahip olan çuvallar, yerleşik yaşamla birlikte farklı kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Yörük çadırlarının vitrini olan ve yörüklerin eşyalarının saklandığı çuvallar, Kovanlıkta yerleşik yaşamla birlikte eski önemini kaybetmiştir. 1980'li yıllara kadar yarı göçer durumda olan ve yazları yaylalara yapılan göçlerin tamamen bitmesiyle birlikte artık çuval ve benzeri dokuma üretimi yapılmamaktadır. Buna rağmen halı dokumaları, çeşitli projelerle desteklenerek devam etmektedir. Yerleşik yaşamla birlikte gençlerin turizm alanlarında istihdamının artması sebebiyle dokumaların öğretileceği genç nüfus azalmıştır. Son yıllarda gerek Döşemealtı gerekse Kovanlıkta, halı dokuma üretimi için yerel yönetimler, kamu ve özel kuruluşlar projeler oluşturmakta ve konuyla ilgili kooperatif faaliyetleri artmaktadır.

Kovanlıkta halı dokuma kurs faaliyetleri ve kooperatiflerin kurulması olumlu sayılabilecek gelişmelerdendir. Yine bir başka olumlu faaliyet ise Döşemealtı belediyesi tarafından, Döşemealtı ve Kovanlık halılarının, coğrafi işaret tescili olarak, Antalya'nın tescillenen 13. ürünü arasında yer almalarıdır. Bu olumlu gelişmelere bir başka örnek ise Kovanlıktaki halı tarlalarıdır. Kovanlık halı tarlaları son zamanlarda, medyada gündeme gelmiş, turistlerin ilgi odağı haline gelmiştir.

Kovanlık halı tarlaları, dokumacılık faaliyetlerinin tanıtımı açısından oldukça önemli olarak görülse de geleneksel dokumaların farklı yöntemlerle eskitilmesi, kimyasal işlemlere tabi tutularak bu halıların, halı tarlalarında sergilenerek satışa sunulması, geleneksel dokumacılığın yozlaşması açısından olumsuz bir durum sergilemektedir.

Literatürde halılarıyla ünlü olan bu bölgede, çuval dokumaların da tespit edilmesi son derece önem arz etmektedir. Kovanlıkta çuvallar üç grupta toplanmış olup bunlar; un çuvalları, alaçuvallar (alacaçuvallar) ve kıl-yoz-çubuklu çuvallar adı altında toplanmıştır. Çuvalların büyük bir çoğunluğu yün malzemeyle dokunurken un çuvallarında pamuk malzeme kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Çuvallarda; bereket, koçboynuzu, pıtrak, tarak, çengel, göz ve suyolu yarıklarının sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Çuvalların kenarlarına dikilen kolon dokumaların amacı; çuvallarda taşımayı kolaylaştırmak ve dayanıklılığı arttırmaktır.

Kovanlık çuvallarında koyu ve açık kırmızı, turuncu, kahverengi, sarı, mavi, yeşil, krem, siyah, beyaz, pembe, mor renkler kullanılmıştır. İncelenen çuval dokumaların; kilim ve cicim teknikleri ile dokundukları tespit edilmiştir.

Bu dokumalardaki ipliklerin el eğirmesi oldukları görülmüş, bu sebeple iplik numaraları tespit edilememiştir.

Bu çalışmada; halıları ve halı tarlalarıyla ünlene Kovanlık mahallesinde tespit edilen çuval dokumaları; desen, motif, renk, kompozisyon ve malzeme özellikleri yönünden incelenmiştir. Halılarıyla tanınan bu bölgede çuval dokumaların son örneklerinin tespit edilmesi ve kataloglanması; bu bilgilerin gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir yere sahiptir.

4. SUMMARY

Antalya/Döşemealtı is a region famous for its carpets in the literature. Considering the cultural heritage of this region; It has been found that different types of weaving have not been included in the literature, except for carpet weaving. This study has been prepared for the purpose of cataloging sack weaving, which is one of the last examples in Antalya / Döşemealtı / Kovanlık neighborhood, a region famous for its carpet weaving, and which is facing the danger of extinction, to be brought into the literature.

Sack weavings are the weaving types that have an important role in daily use in the Yoruk life, which is a part of our culture. These products are in danger of extinction due to reasons such as the use of technological opportunities by the Yoruks, the widespread use of ready-made sacks, most of which are made of synthetic materials when the need to use sacks, the last remaining examples are now used for different purposes, and the sedentary life.

While examining the sack weavings, which are among the latest examples, it is aimed to bring the motif, color, technique and composition features of weavings to the literature. In the meantime, the possibility of detecting motifs, colors and compositions that have not yet been encountered in the literature is also a factor that supports the aim of the study. It is also among the objectives of the study to determine whether the characteristics of the sack identified belong to the region, and whether the motif, color, composition and weaving techniques determined in different regions are similar to this region.

In 2011, a field research was conducted in the Kovanlık neighborhood of Döşemealtı in order to determine the current status of Döşemealtı carpets and the corruptions in Döşemealtı carpets. During the field research carried out in Kovanlık neighborhood, sack weavings were found in addition to the weavings known as the Döşemealtı carpet in the literature. In the research

area, sacks, some of which are preserved and some of which are still in use; examined in terms of pattern, color and composition properties.

In this study; In Antalya/Döşemealtı/Kovanlık neighborhood, Karakoyunlu Yoruks who used to live as nomads but now settled down have been interviewed and information has been received about the sack weavings identified. The information obtained from the local population has been compared with the information obtained from the investigations carried out in the field in terms of motif, color, size and weaving technique. The data obtained from all this information has been compared and supported with the information obtained as a result of the literature review.

Contrary to what is known, it has been determined that the sacks were not used for placing and carrying goods, but also as a floor mat. In the examined samples; It has been determined that some of the sacks, which are woven in one piece and made ready for use by sewing the two ends together, are removed and used for purposes such as hall rugs, pillows and mats. In addition to the sack weavings used in these ways, sack weavings stored in chests for souvenir purposes have also been found.

Approximately 30 sack weavings have been found in the Kovanlık neighborhood where the research has been conducted. 14 of the identified sack weaving samples are included in this study. The information and photographs of the sack weaving samples discussed in terms of pattern, color, composition, yarn properties, and weaving technique are given in the relevant sections of the study.

Sack weaving samples examined in the Kovanlık neighborhood in terms of pattern, color, composition and weaving techniques are grouped into three main headings: flour sacks, alachuvals and “Bristle, Plain, Streaked or Striped” sacks. This classification has been made according to the usage areas of the sacks, material properties, pattern/motif and color characteristics. In total, 4 woven sacks, 7 colorful sacks, 2 Striped/Streaked sacks and 1 Bristle sack samples have been examined. As a result of the examinations conducted; it has been found that weft, warp and pattern yarns are wool in the majority of sack weavings, especially in the sack groups called colorful sacks. It has been found that cotton and wool yarns are used in sack weaving used as flour sacks, while in the sack weaving group, which is called Bristle, Plain, Streaked or Striped sack, which is another group, the yarns used consist of wool and bristle material.

It has been found that Red, Black, Orange, Yellow, White, Blue, Green colors are used intensively in the yarns of the sack weavings examined,

respectively. In addition, in these weavings; It is seen that the motifs of cocklebur, hook, tree of life, cross, four-eyed, eye path, eye, hair tie, fertility, waterway, comb, hook, gooseneck, chequered, chest, curve and cleat are woven.

5. KAYNAKLAR

- Akan, M. (2016). Anadolu yörük yaşamında dokuma geleneği. *Kalemişi Türk Sanatları Dergisi*, 4(7), 39-58. <https://www.kalemisidergisi.com/makale/pdf/1452601600.pdf>
- Atlıhan, Ş. (2011). Antalya - Döşemealtı'nda kirkiteli dokumalar. *Arış Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi*, 0(6), 4-19. <https://doi.org/10.34242/akmbaris.2019.15>
- Deniz, B. (2010). Tekstil ürünlerini saklamada kullanılan halı ve düz dokumalar. *Sanat Dergisi*, 0(12), 1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/2600/33449>
- Deniz, B., & Aydın, Ö. (2022). Döşemealtı halıları. *Hars Akademi*, 5(Özel Sayı), 44-79. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hars/issue/68596/1082961>
- Döşemealtı Tarihçesi*. (2016). Erişim Tarihi: 12 Ocak 2023, Erişim Adresi: <http://www.dosemealti.bel.tr/tr/m/dosemealti/tarihcesi.html>
- Eroğlu, M. A. (2011). *Döşemealtı yörük yaşamı ve kültürü* [Fotoğraf Çekimi]. Kovanlık, Döşemealtı, Antalya.
- Ersavaş, H., & Özkanlı, O. (2018). 20. yüzyılda Orta Toroslardaki yörüklerin mutfak kültürü. *Aydın Gastronomy Dergisi*, 2(1), 39-49. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/498971>
- Genç, T. (2022). *Başkan Genç'ten mektup var*. Erişim Tarihi: 11 Ocak 2023, Erişim Adresi: <http://www.dosemealti.bel.tr/tr/m/haberler/baskan-gencten-mektup-var.html>
- Güçlü, S. (2021). Yörük kışlağında kırsala, kırsaldan kentsel: Döşemealtı'nda sosyal değişim ve kırsal soylulaştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(2), 75-93. <https://doi.org/10.52108/2757-5942.2.2.5>
- Güncel Türkçe Sözlük*. (t.y.). Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi: 05 Ocak 2023, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr>
- Özkoca, B. (2019). Çorum'un bazı köylerinde üretilen kıl dokuma örnekleri. *Arış Halı Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi*, 0(14), 65-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aris/issue/46302/581916>
- Topkaya, M. (Haziran, 2011). Kişisel görüşme. (M. Eroğlu, Röportaj Yapan).

Çatışma beyanı: Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Yazarın araştırmaya katkı oranı %100. Alan araştırması, alanda tespit edilen materyallerin fotoğraf çekimi, literatür taraması, karşılaştırma.

Gönderim Tarihi: 16.01.2023

Kabul Tarihi: 04.05.2023

ME‘ÂLİMÜ USÛLİ’D-DÎN ESERİ ÖZELİNDE FAHREDDİN RÂZÎ’NİN CEDEL UYGULAMALARI

Jadal Practices of Fakhr al-Dîn al-Râzî in the Special of Book Me‘âlim Usûl al-Dîn

Hüseyin DOĞAN

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
huseyindogan5555@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3509-5340

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Cedel, İslâm kelâmcıları başta olmak üzere İslâm filozoflarının karşıtlarıyla yapmış oldukları tartışma ve münazaralarda kendisine başvurmuş oldukları yöntemi ifade etmektedir. İslâm düşüncesinde özellikle de Aristocu gelenekten devşirilen ve İslâm filozofları ile kelâmcılarının kendi inanç, görüş ve düşüncelerini savunmada kullandıkları bu yöntem, Ortaçağ İslâm dünyasındaki ilmi ve bilimsel önermelerin geçerliliği ve tutarlılığını ispat noktasında çokça kullanılmıştır. Fahreddin Râzî, cedel yöntemini bütün teknik ve kuramsal çerçevesiyle kendi eserlerinde başarıyla uygulayan kelâmcıların başında gelir. Hiç kuşkusuz kaleme aldığı ve günümüze ulaşan kıymetli eseri “Me‘âlimü Usûlî’-d-Dîn”de cedelin bütün kuramsal ve pratiksel uygulamalarını ortaya koyan Râzî, kendi dönemindeki muarızları ile karşıtlarına bu yöntemin inceliklerini kullanarak başarıyla savunular yapmış ve cevaplar vermiştir. Cedel yönteminin kendisine dayandığı temel kanıtlanma biçimleri ile cedelin temel dayanaklarını kendi epistemolojik anlayışında en iyi şekilde sistematize eden Râzî, Kelâm ilminin en tartışmaları meselelerinde başta Mu‘tezile olmak üzere İslâm filozofları, Şîa ve Kerrâmiyye’nin ileri sürmüş olduğu iddialarına karşı koymaya çalışmış; bir diğer ifadeyle onların savdukları görüşleri kendi kelâm anlayışı açısından problemli gördüğü için reddetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Cedel, Râzî, Bilgi, Yöntem, Polemik.

Abstract

Jadal expresses the method that Islamic theologians, especially Islamic Philosophers, have consulted her in their discussions and debates against their opponents. This method, which was gathered from the Aristotelian tradition in Islamic thought and used by Islamic philosophers and theologians to defend their own beliefs, views, and thoughts, is widely used to prove the validity and consistency of scientific propositions in the medieval Islamic world. Fakhr al-Dîn al-Râzî is one of the leading theologians who successfully applied this method in his own works with all its technical and theoretical framework. Undoubtedly, Râzî, who revealed all the theoretical and practical applications of the jadal method in his valuable work “Me‘âlim Usûl al-Dîn,” which he wrote and has survived, successfully defended and gave answers to his opponents of his time by using the subtleties of this method. Râzî, who systematized the basic forms of proof on which the argumentation method is based and the basic foundations of the argument in his own epistemological understanding, Shia and Karramiyyah, especially Mutazilah, put forward the most controversial issues of the science of Kalâm. In other words, he rejected the views they defended because they saw them as problematic in terms of their understanding of

theology.

Keywords: *Kalâm, Jadal, Râzî, Knowledge, Methods, Polemic.*

1. GİRİŞ

Hiç kuşkusuz konuşma ve diyalektiğin tarihi, insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu ilk yaratıldığı andan itibaren karşısındakiyle konuşma ve paylaşma ihtiyacını hissetmiş; düşündüklerini muhataba aktarmanın arayış ve mücadelesi içinde olmuştur. İlk dönemlerde belli bir kuramsal nitelikte olmayan ve genel kuralları belirlenmemiş spesifik söylem ve anlatılarla devam ettirilen bu anlayış, tarihî süreçte gelişen şartlar çerçevesinde daha sistematik ve organize bir hale gelmiştir. Özellikle de Felsefe tarihinde Aristoteles’le (ö. m.ö. 322) özdeşleşen Mantık ilmi ve bu ilmin yansımaları, tam da yukarıda bahsini ettiğimiz bu gelişim ve değişimin en önemli temelini oluşturmuştur (Atademir, 1974: 78-79; Kaya, 1983: 103-104; Fahri, 1992: 185; Cevizci, 1999: 22-24).

Aristotelesçi düşünceyi en iyi şekilde tahlil eden ve kendi felsefi sistemlerinin temelini yerleştiren Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1036) gibi düşünürler, Mantık ilminden büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Fârâbî ve İbn Sînâ, Aristotelesçi Mantığın kendisine istinat ettiği bütün verileri kendi sistemlerine aktarmışlar ve kendi eserlerinde bu yöntemin uygulanmasına açık ara imkân tanımışlardır (Fârâbî, 1986: 13; İbn Sînâ, 1385/1965: 1-2). Gerçekte tarihî süreçte ilk kez Aristoteles tarafından kullanılan ve Mantık ilminde beş sanattan birisi olarak tanımlanan cedel (Aristoteles, 1952: 3-4; Joseph, 1967: 72-26; Ebherî, 1998: 84-85; Ardahânî, 1307: 25; Hilav, 1997: 44-45) İslâm filozoflarına gelindiğinde bir “ilim” olarak telakki edilmiştir (İbn Sînâ, 74). Bu sebeple en başta Fârâbî ve İbn Sînâ olmak üzere İslâm filozoflarınca bir yöntem veya bir “ilim” olarak değerlendirilen cedel, Ortaçağ İslâm dünyasında kelâmcıların ve fıkıhçıların ajandalarına hiç değiştirilmeksizin konu olmuştur (Neşşâr, 1404/1984: 19-25; Emiroğlu, 1994: 75-77). Ana kökeni Aristoteles’te bulunan ve İslâm filozoflarınca tekâmüle erdirilen cedel, Ortaçağ İslâm dünyası ve sonraki dönemdeki İslâm kelâmcılarınca Kelâm eserlerinde açıkça benimsenmiş ve uygulanmıştır. Başlangıçta reddiyeler şeklinde başlayan bu diyalektik, Aristotelesçi Mantığın sunum ve katkılarıyla daha farklı bir boyut ve mahiyete taşınmıştır (Atademir, 82; Abbasoğulları, 2020: 56).

İslâm Kelâmı söz konusu edildiğinde Aristotelesçi Mantık ile bu mantığın önemli bir versiyonunu oluşturan cedel, neredeyse bütün kelâmcılar tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır (Bağdâdî, 1346/1928: 12; Bağdâdî, 1991: 54; Cüveynî, 1979: 95; Mâtürîdî, 1970: 124; Şehristânî, ts.: 12; ‘Abdülcebbâr, 1408/1988: 127-128; Kazanç, 2007: 57-65). Hatta

birçok kelâmcı karşıtlarıyla giriştikleri münazara ve tartışmalarda farkında olmasalar da, bu yöntemi kullanmışlardır. En başta Mu‘tezîlî kelâmcılar olmak üzere Ehl-i Sünnet kelâm ekolüne müntesip birçok kelâmcı, kaleme aldıkları eserlerinde kendi inanç, görüş ve yaklaşımlarını bu yöntemin dayanak ve argümanlarına göre savunmuşlardır (Bağdâdî, 1346/1928: 29, 45, 68). Zira İslâm dünyasında belli bir dönemden sonra, Kelâm bilginlerinin en üst seviyede ihtiyaç duydukları bir yöntem haline dönüşen cedel, sadece tartışma ve münazaralarda karşı tarafı ikna etme ya da ilzam etmenin bir aracı olarak değil, aynı zamanda Aristotelesçi görüşe de uygun olarak benimsenen ve savunulan görüşler ile düşüncelerin geçerliliğini tespit etme veya tutarlılığı sağlama konusunda önemli bir silah olmuştur (Doğan, 2015: 35-36). Ne var ki cedel yöntemini Aristoteles’ten devşiren İslâm filozofları başta olmak üzere Ortaçağ İslâm dünyasındaki birçok kelâmcı, genel anlamda cedelin “ikna etme” veya “susturma” yönü üzerinde yoğunlaştıklarından, diğer taraftan cedelin yapısında saklı bulunan ancak Aristoteles tarafından kullanılan “görüş ve düşüncelerin tutarlılığını ve geçerliliğini saptama” ilkesine neredeyse hiç müracaat etmemişlerdir (Doğan, 2015: 36). Kendi eserlerinde cedel yöntemini açıkça kullanan ve bu istikamette seleflerinin yolundan ayrılmayan bir karakter ve anlayışa sahip olan Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), cedel yöntemin tam da yukarıda sözünü ettiğimiz birinci yönü üzerinde yoğunlaşmıştır (Râzî, 1433/2012: 47; a.mlf. 2019: 75). İslâm dünyasında İmâm el-Gazzâlî (ö. 505/1111) başlayan ve ‘Abdülkerîm eş-Şehristânî (ö. 548/1153) devam eden felsefî kelâm anlayışının (Gazzâlî, 2001: 34) en önemli temsilcilerinden birisi olan Râzî, özellikle de itikâdî görüş ve düşüncelerinin savunması noktasında cedel yöntemine başvurmuş önemli bir kelâmcıdır. İslâm Kelâmında mütaahhirin döneminin tekâmüle ermesinde ciddi katkı ve çabaları bulunan Râzî, cedel yönteminin inceliklerini kendi üslup ve söylemleriyle ustaca harmanlayarak yaptığı tartışmalarda karşıtlarına ve muhaliflerine adeta soğuk terler döktürmüştür. Dildeki ustalığını ve dili kullanmadaki becerisini felsefî Kelâm anlayışıyla destekleyen Râzî, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*” adlı eserinde, büyük oranda cedel yönteminin temel aklî ilkeleri ile cedelin aklî-kuramsal dayanak ve argümanlarına göre hareket etmiştir Mu‘tezîlî, Şîî ve Kerrâmî birçok kelâmcı kendisine direnmeye çalışmış ancak, cedelin teknik ve inceliklerini kıvrak zekâsıyla birleştiren Râzî, genel manada Ehl-i Sünnet Kelâm anlayışının sınırları çerçevesinde başarılı cevaplar verebilmiştir.

Bu makalede, İslâm kelâmının yetiştirmiş olduğu önemli simalardan Fahreddin er-Râzî’nin, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*” isimli kitabı temel alınarak cedel yöntemini nasıl ve ne şekilde kullanarak muhalif veya muarızlarına karşı koyup cevaplar verdiği ortaya konacaktır. Çünkü cedel yöntemi, bir

“ilim”dir. Bu ilmi de en iyi ve ustalıkla kullanabilen kelâmcı olan Râzî, gelişigüzel veya tesadüflere dayalı bir anlayışa değil, tam aksine bilinçli olarak cedel yöntemini tercih ederek başarıyla bu eserinde uygulamıştır.

2. RÂZÎ’NİN CEDEL YÖNTEMİNDE BAŞVURDUĞU ÖNERME/ÖNCÜL TÜRLERİ

2.1. Meşhûrât Türü Önermeler

Cedel yönteminin kendisine dayandığı önerme türlerinin başında “meşhûrât” türü önermeler gelmektedir. Meşhûrât türü önermeler, herhangi bir toplulukta yaşayan insanların dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel görüş ve düşünceleriyle doğrudan bağlantılı olan önermelerdir (Aristoteles, 27; Fârâbî, 65-66; İbn Sînâ, 76). Bir toplulukta yaygın olan ve herkesçe benimsenen ve savunulan bu görüş ve düşünceler, o toplumun meşhur hükümleridir (Aristoteles, 7). Meşhûrât türü önermeler, “kurban kesmek güzel bir ibadettir” ya da “anne-babaya hürmet gerekir” şeklinde dinî olabileceği gibi, “büyüklere saygısızlık yapmamak gerekir” şeklinde ahlâkî de olabilir (Fârâbî, 66; İbn Sînâ, 76.) Aynı şekilde “büyüklerden önce yatılmaz” şeklinde kültürel olabileceği gibi, “büyüklerin karşısında ayaklar uzatılmaz” şeklinde kültürel ve örfî de olabilir (Fârâbî, 67; İbn Sînâ, 76.). Öyle anlaşılıyor ki meşhûrât türü önermeler, bir topluluk içinde yaşayan insanların ortak kanaatleri sonucunda oluşan yargılardır. Bu yargıların toplumdan topluma hatta insandan insana değişme olasılıkları her zaman vâkidir. Nitekim yukarıda örneğini vermiş olduğumuz, “kurban kesmek güzel bir ibadettir” önermesinin Müslüman toplumlarda bir karşılığı varken, aynı önerme veya yargının Hint toplumunda yaratacağı infiali düşünmek dahi imkânsızdır. Bu sebeple meşhûrât türü önermeleri iki kısımda değerlendirmek daha doğru olsa gerektir. Birinci kısımda, her toplulukta geçerli olan ve evrensel bir insanî yargı oluşturan, “adalet iyidir; zulüm ise kötüdür” şeklinde “mutlak meşhûrât”lar yer almaktadır. Buna karşılık ikinci kısımda ise, toplumdan topluma değişen hatta insandan insana farklılık yaratan, “yoksula yardım etmek gerekir” veya “akrabaya bağlılık gerekir” tarzında beyan edilen “mukayyed (sınırlı) meşhûrât”lar bulunmaktadır (Fârâbî, 17; İbn Sînâ, 38-39; Doğan, 17; Emiroğlu, 2001: 88).

Bir toplulukta geçerli olan dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel hüküm ve yargılardan oluşan meşhûrât türü önermeler, Râzî’nin “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*”de kendisinin birçok yerde kullandığı cedelî bir husustur. O, az önce belirtildiği üzere meşhûratları kullanma noktasında “mutlak” veya “mukayyed” ayırımına gitmeksizin, muhalifleriyle giriştiği tartışma ve münazaralarda meşhur hüküm ve yargıların kullanılmasına imkân

sağlamıştır. Nitekim o, Allah'ın fâil-i muhtâr ve kâdir-i mutlak anlamda evrende istediğini yapan, seçen ve dileyen bir varlık olduğunu ortaya koymak ve bu istikametteki yaklaşımını ispat edebilmek için karşıtlarına, ümmetin ortak inanç ilkelerinden iktibasla cevaplar vermiştir:

“Dördüncü grup: Münecimler; kendi özel işlerinde yararlanabilecekleri sihir için uygun ve geçerli vakitleri gözetliyorlardı. Bu anı yakaladıklarında ise, onun için put ikâme ediyorlar, ona saygı gösteriyorlar ve menfaat temin etmek için her hususta ortaya konmuş olan sihirlere başvurdukları gibi ona da müracaat ediyorlardı.

Biliniz ki, bu sayılan yaklaşımlardan “Bir ve Tek olan Kahhâr'dan” başka müessir ve müdebbir olmadığına iman etmenizden başka bir çıkar yolunuz yoktur.” (Râzî, 1413/2012: 98; a.mlf. 2019: 148).

Görüldüğü üzere Râzî, Allah'a ortak koşan müşrikleri konu edindiği bu kısımda, İslâm'ın temel inanç konularını ön planda tutarak Münecimlerin görüşlerini geçersiz kılmaya çalışmaktadır. Sihrin veya büyü'nün, İslâm dininin temel kaynakları açısından geçersiz ve bâtıl bir inan ve düşünce olduğunun farkında olan Râzî, bu meselede Allah'ın en önemli sıfat ve nitelikleriyle onların görüşlerini geçersiz kılmıştır. Çünkü Allah Teâla'nın, bütün kâinat ve evreni idare ettiği ve buradaki bütün tedbirâtı O'nun ikâme ve idam ettiği yönündeki temel inanç İslâm'ın ana ilkesi durumundadır. Dolayısıyla o, bütün âlemde Allah'ın istediğini yapan-eden bir varlık oluşunu ispat etmek için, içinde yaşadığı ve herkesçe kabul edilen “meşhûr” bir inanç ilkesinden hareketle temellendirmeye çalışmıştır. Karşı tarafın aksi yönde, yani Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili zıt bir görüş ve düşünceyi savunması ise, Râzî'nin içinde yaşadığı toplumun inanç ve itikat kodlarıyla asla uyuşmamaktadır.

Aynı şekilde Râzî, nübüvvet konusunu işlediği yerde Hz. Muhammed'in risâlet ve davetinin evrenselliğini izah ederken, benimsediği ve inandığı görüş ve düşüncelerini meşhur yargılar üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Şöyle ki;

“Hz. Muhammed, bütün yaratılmış olanlara gönderilmiştir. Bir kısım Yahudiler ise, onun hususiyetle Araplara gönderilmiş olduğunu beyan etmişlerdir.

Bu düşüncenin fesadının kanıtı şudur ki onlar, Hz. Muhammed'in Araplara gönderilmiş sadık bir elçi olduğunu kabul etmişlerdir. Buna göre onun bütün söylediklerinin doğru ve geçerli olması icap eder. Onun bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini söylemesi tevâtüren sabittir. Bu

hususta onu yalanlarsak çelişkiye düşeriz.” (Râzî, 1413/2012: 130; a.mlf. 2019: 202, Kazanç, 2014: 268-272).

Bu tartışma metninden de açıkça anlaşıldığı üzere Râzî, Hz. Muhammed’in risâlet ve davetinin evrenselliği hususunu “tevâtür” kavramıyla ilişkilendirerek, ümmetin genelinin inanç ve düşüncesine dayanarak kanıtlama yapmıştır. Dinde tevâtüren olan bir husus, o toplulukta yaşayan bütün insanların dinî ve ahlâkî görüşlerini yansıttığından o, temellendirmeyi meşhur bir hükümle yapma ihtiyacı hissetmiştir. Zira onun usta dilciliği ve dili kullanmadaki başarısı, içinde yaşadığı toplumun genel inanç ve kanılarıyla birleşebilmiştir.

Anlaşılan o ki Râzî, kendi teolojisinde inandığı ve benimsediği görüşlerini muhataplarına aktarırken, içinde yaşadığı toplumda herkesçe doğruluğu ve geçerliliği kabul edilen meşhur ve makbul hükümlerin kullanılmasına büyük ölçüde dikkat etmiştir. Bu yargı ve hükümler onun teolojik sisteminin önemli birer ayağını oluşturduğu gibi, bilgisel hükümlere ulaşmada da değerli bir araç durumundadır.

2.2. Müsellemât Türü Önergeler

Mantık ilminde kullanılan cedelin kendisine dayandığı bir diğer önerme türü de müsellemât türü önergelerdir (Aristoteles, 3; Fârâbî, 13; İbn Sînâ, 30; Emiroğlu, 89). Müsellemât türü önergeler, bir tartışma ya da münazarada doğruluğu veya geçerliliği muhatapça kabul edilen hükümleri ifade etmektedir (Fârâbî, 13; İbn Sînâ, 30; Doğan, 65-66). Bir nevi, tartışmada muhatapı veya muarızı kendi silahıyla vurmanın bir başka çeşididir. İslâm kelâmcıları ve filozofları, kendi eserlerinde meşhûrât türü önergelerin kullanılmasına imkân sağladıkları gibi, aynı şekilde cedel tasımının önemli birer dayanağını oluşturan müsellemât cinsinden önergelerin de kullanılmasına müsaade etmişlerdir (Bağdâdî, 85). Aslında kelâmcıların cedel yöntemi ve onun istinat etiği meşhur ve müsellem hükümlere göre tartışmalarını sürdürmeleri Kur’ân’dan ilham alınarak geliştirilen bir uygulamadır. Zira Kur’ân, evrensel hükümlerini muhatapın zihninde ve gönlünde yerleştirmeye çalışırken, Mantık ilminin bu yönteminden önemli derecede istifade etmiştir. Sözelimi Kur’ân’da beyan edilen, “*İnsan, bizim kendisini az bir sudan (meni) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış bize apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de, kendi yaratılışını unutarak bize örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüş ve un ufak olmuşken bu kemikleri yeniden kim diriltecek?” De ki: “Onları ilk defa var eden Allah, yeniden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.*” (el-Yâsîn, 36/77-79; Abbasoğulları, 2020: 88) âyet, müsellem hükümlerle muhataba

açıklanmıştır. Öyle ki, insan aciz bir varlık olarak ilk yaratılış veya var ediliş serüvenini kabul eder ve ilk yaratılıştaki kudret ve hikmeti keşfederse, ikinci yaratılışı kabul etmesi daha kolay olacaktır. Kur’ân’ın izlediği bu yöntem, cedelin müsellemlerine geliştirilmiş bir anlayışı çağrıştırmaktadır.

İslâm kelâmcılarının büyük çoğunluğu başta olmak üzere Araştırma konumuzun temelini oluşturan Râzî de, kendi eserinde karşıtlarını ilzam etmeye çalışırken ya da onların iddialarını geçersiz kılarken zaman zaman cedelin bu önerme türüne göre temellendirme yapmıştır:

“Bedîhî tasavvur ve tasdiklerin varlığını kabul etmek gerekir. Şayet tasavvur ve tasdiklerin tamamı kazanılmış (kesbî) olsaydı, bunların kazanılması da başka tasavvur ve tasdiklerin takaddümüne muhtaç olurdu. Bu durum, teselsül veya devrin konuşulmasını ortaya çıkarır ki, bu da muhâldir.

Şayet bu anlaşıldı ise, şunu da ifade etmek isteriz: İnsanlar, ilmin tanımında görüş ayrılığına düştüler. Bizim görüşümüze göre ilim, tarife ihtiyaç duymaz. Zira bütün herkes, “ateşin yakan olduğunu ve Güneş’in de doğduğunu” zaruri olarak bilmektedir. İşte ilmin hakikatini bilmek zorunlu olmasaydı, sözü edilen bu bilgiyi de zorunlu olarak bilmek mümkün olmazdı.” (Râzî, 1413/2012: 24-25; a.mlf. 2019: 44).

Bu tartışmada Râzî, ilmin hakikatini ispat ederken karşısındaki insanların bildiği bir doğru ve gerçeklikten hareketle, yani müsellemlerle bir hükümle kanıtlama yapmaya çalışmıştır. Çünkü ateşin yakıcı özelliği ile Güneş’in doğması ve batması fikri herkesçe kabul edilen evrensel bir yargı ve hüküm olduğundan o, bu konulardaki zorunluluğu ilmin ve bilginin zorunluluğuna bağlayarak eşdeğer kabul etmiştir. Kaldı ki muhatabın aksi yönde bir beyan veya savunuya kalkışması ise, kabul ettiği bir gerçekliği inkârı neden olacaktır.

Râzî, eserinin bir başka bölümünde “insanların fiillerindeki hüsün ve kübuhun anlaşılması” bahsinde de yine benzer bir cedelî dayanakla hareket etmekte ve görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır:

“[İkincisi]: Hüsün ve kübuhun vahiyle belirlendiği görüşünde olanlar, “hüsünü, kendisiyle sevabın gerçekleştiği fiil; kübuhu da, kendisiyle azabın ortaya çıktığı fiil” olarak tefsir etmişlerdir.

Onlara şöyle denilir: İnsan aklının, azaptan kaçınmanın zorunluluğunu gerektirdiğini kabul eder misiniz? Yahut da bu zorunluluğun, ancak şeriatla sabit olabileceğini mi söylersiniz?

Şayet birincisini söylerseniz, âlemde hüsün ve kubuhun aklen gerekli olduğunu kabul etmiş olursunuz. İkincisini söylerseniz, bu durumda da azaptan korunmak ancak akıldan başka bir şeyin zorunlu olmasıyla mümkün olabileceğini söylemiş olursunuz. Bunun anlamı, bir azap zincirinin oraya çıkmasıdır ki bu, teselsülü gerekli kıldığından geçersiz ve bâtıldır.” (Râzî, 1413/2012: 110; a.mlf. 2019: 166, 168).

Görüldüğü üzere sorduğu sorular ile muhatabının niyet ve düşüncesini ortaya döken Râzî, son tahlilde karşısındakinin kabul etmiş olduğu yargılara üzerinden kendi teolojik sistemine önemli dayanaklar sağlamıştır. Râzî başta olmak üzere birçok kelâmcı, olaya sadece bir yöntemin kullanılması açısından değil aynı zamanda, kendi teolojilerindeki epistemik argümanları sağlama alma ya da kullanma konusunda da ufuk açıcı bir açılım olarak değerlendirmişlerdir.

3. RÂZÎ’NİN CEDEL YÖNTEMİNDE BAŞVURDUĞU AKLÎ KANITLAMA BİÇİMLERİ

Ortaçağ İslâm dünyasında birçok kelâmcı, cedel yönteminin bütün sunum verilerini aklî ve mantıkî düzeyde sistemleştirerek tartışma ve münazaralarında kullanmıştır. Özellikle de İslâm kelâmcıları, cedelin genel uygulama alanı içinde kalan ve insanların genelince kabul edilen dinî, ahlâkî, tarihî, kültürel ve sosyal görüş ve düşüncelerden hareketle kanıtlama yapmaya çalıştıkları gibi, bunlardan bir ölçüde ayrı ancak, çoğu kez bunlara destek verecek özellikte ayarlanmış aklî ve mantıkî önermeleri de kendi kelâm teolojilerine ilişirmişlerdir. Kelâmcılar başta olmak üzere bilhassa da Fahreddîn er-Râzî, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*” isimli eserinde -adını koymasa da- cedelin ayrıştırıcı bu aklî ve mantıkî kanıtlama biçimlerine göre kanıtlama yapmaya çalışarak muarızları ilzam etmiş (susturma) veya hasımlarını/karşıtlarını ikna edebilmiştir.

3.1. Bölümlere Ayırma ve Kuramsal Olarak İnceleme

Râzî başta olmak üzere İslâm kelâmcılarının kendi eserlerinde başvurmuş oldukları en önemli cedeli kanıtlama biçimlerinden olan bu yöntem, Ortaçağ İslâm dünyasında birçok düşünür ve bilgin tarafından kullanılmıştır. Cedelde kullanılan bu kanıtlama yönteminin genel mantığına göre, herhangi bir tartışmada mevzu bahis edilen konu üzerinde bütün “olasılıklar” ya da “olabilirler” sıralanarak, bunlardan imkânsız olanlar ile olamazlar sıralanarak geri kalan son tercihin doğruluğu ve geçerliliği kabul edilmiş olmaktadır. Bir başka deyişle, tartışılan konu hakkında veya ileri sürülen savlar hususunda insan aklına gelebilecek bütün yaklaşımlar sıralanmakta ancak, bunlardan herhangi birisi üzerinde yoğunlaşarak onun

doğru görüş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aslında ilgili konu hakkında bütün görüş ve düşünceler tek tek incelenerek ayıklanacağı yerde, olamazlar ya da imkânsızlar tespit edilerek son kalanın doğru ve geçerli olduğuna karar verilmektedir. Bu kanıtlama tarzında, konuyu derinlemesine tartışmak yerine ilgili konu hakkında seçenekler sıralanarak bunların en uygunu aranmaya çalışılmaktadır.

Sözgelimi Râzî, Allah'ın varlığının hakikatinin yaratılmışlardan farklı olduğunu ispata çalıştığı yerde cedelin bu kuramına göre hareket etmektedir. Öncelikle ilgili konu hakkındaki görüş ve yaklaşımlar/seçenekleri sıralayan ve geçersizliğini ispat eden Râzî, son tahlilde sıraladığı olamazdan ayıkladığı seçenekte kendi görüş ve yaklaşımını öne çıkartarak kanıtlama yapmaktadır:

“Bir şeyin başka bir şeyden zâit bir durumla değil de, sadece nev-i şahsına münhasır özelliği ile farklı olması mümkündür. Bu hususta iki yaklaşım vardır:

Birincisi: Her iki şey, sıfatları sebebiyle birbirlerinden farklı olmayarak ve her iki sıfat da birbirlerinden farklı değilse bu durum, bu zâtın farklılığını gerekli kılmaz. Şayet bu ikisinden başka bir sıfatla birbirlerinden farklılaşırsa bu durumda da teselsül vâki olur...

İkincisi: Sıfat, zâttan farklıdır. Aksi durumda sıfatın sıfat olması, zâtın sıfat olmasından daha evla olmazdı ki, bunun aksi de bu şekildedir. Bu durum netleşince şöyle deriz: Allah'ın zâtı, bizatihi kendi zatına mahsus olması sebebiyle diğer bütün zâtlardan farklıdır. Şayet O'nun zâtı diğer zâtlara eşit olsaydı, bu muayyen zâtın muayyen sıfatla mahsus kılınması ya sebepsiz meydana gelir ki, bu durum mümkünün Müreccih'siz gerçekleşmesine neden olur. Ya da devir yoluyla başka bir sebeple gerçekleşir ki bu da, muhâldir. Yahut da teselsül yoluyla gerçekleşir ki, bu da imkânsızdır. [Bu durumda] her üç seçenek de bâtil olunca bu farklılığın, mahsus zâtın kendisi sebebiyle gerçekleşmesi doğrulanmış olur.” (Râzî, 1413/2012: 62; a.mlf. 2019: 94)

Râzî, Allah'ın bir Yaratan olarak cevher ve arazdan hâli olduğu konusundaki bir tartışma örneğinde, cedelin bilinen bu aklı kanıtlama biçimine göre kanıtlama yapmaktadır:

“Bu bölüm, Allah'ın cevher oluşunun imkânsızlığı hakkındadır. Biliniz ki, cevherden kasıt, ya bölünemeyecek şekilde yer kaplaması ya da herhangi bir mahalden müstağni olmasıdır.

İlki iki açıdan bâtıldır: Birincisi; cisimlerin hudûsu hakkında zikrettiğimiz delil bütün yer kaplayanlar içindir. Buna göre cevher, muhdestir (sonradan olan); Allah ise muhdes değildir. Bu durumda ilahın cevher olması imkânsız hale gelir. İkincisi; cevher-i ferd (atom) görüşünü kabul etmeyenler, evrendeki bütün yer kaplayanların sağının solundan ayrı olduğunu söylediler. Bu durumda onların tamamı bölünebilir türdendir. Bölünebilenler ise zâtları gereği cevher olamazlar...” (Râzî, 1413/2012: 54; a.mlf. 2019:82, 84).

Görüldüğü üzere Râzî, bu tartışma örneğinde muarızlarına cedelin bölümlere ayırma ve kuramsal inceleme yöntemini kullanarak, Allah’ın cevher ve arazdan müstağni olduğunu ispata çalışmıştır. Allah’ın bir Yaratıcı olarak evrende yer işgal eden ve bölünebilir özelliğe sahip cevherden farklı olduğunu seçenekler üzerinden izah etmiş ve sıralanan görüşlerin geçersizliğinden hareketle doğru olan görüşün en son kendisinin izah ettiği görüş olduğunu belirterek tartışmayı sonlandırmıştır.

Râzî, kendi eserinden alıntıladığımız aşağıdaki metinde de benzer bir anlayışa hareket etmekte ve cedelin bu yöntemine göre açıklamada bulunmaktadır:

“Bütün mümkünler, Allah’ın kudretiyle meydana gelmiştir. Bunun delilleri vardır: Allah’ın evrendeki her mümkünine kâdir olduğunu ve onu var etme konusunda müstakil olduğunu beyan etmiştik. Şayet her mümkünin bir diğer sebeple meydana gelmiş olduğunu kabul edersek, bu durumda bir eserin iki müstakil sebebin birleşmesiyle yaratıldığını kabul etmemiz gerekir ki bu da, iki sebeple muhaldir.

İlki; Allah’ın kudreti diğerinden daha üstündür. Buna göre bu diğer kudretin Allah’ın kudreti tarafından devre dışı bırakılması, Allah’ın kudretinin bu diğer kudret tarafından devre dışı bırakılmasından daha evlâdır.

İkincisi; ya bu iki kudretten her biri onda müessirdir, ya da bu ikisinden hiçbirisi müessir değildir yahut da onlardan birisi müessir, diğeri ise müessir değildir.

Birinci ihtimal bâtıldır; çünkü eserin tam müessirle beraber varlık bulması gerekmektedir. Zira meydana gelişi vacip olan bir başkasına ihtiyaç duymaz...

İkinci ihtimal de aynı şekilde bâtıldır; çünkü o ikisinden birisiyle meydana gelmesinin imkânsızlığı ikincisi sebebiyle illetli olarak meydana gelmesi demektir...

Üçüncüsü de bâtıldır; çünkü o ikisinden her biri müstakil olarak sebep ise, o ikisinden birisiyle meydana gelişi diğeriyle meydana gelişinden daha evlâ olmaz

[Diğer taraftan] o ikisinden birisi daha kuvvetli demek de doğru olmaz. Zira bunun doğru olması halinde Allah'ın kudretiyle meydana gelmesi daha doğru olur. Çünkü O'nun kudreti daha kuvvetlidir. Aynı şekilde bir fiil, parçalanmayı ve bölünmeyi de kabul etmez... Bu sebeple, “o, ikisinden birisi daha kuvvetlidir” demek de imkânsızdır.” (Râzî, 1413/2012: 68-69; a.mlf. 2019: 102, 104).

Anlaşıldığı üzere Râzî, âlemdeki mümkinâtın Allah'ın mutlak güç ve kudretiyle meydana geldiğini ve yoktan yaratıldığını ispat etmek adına, esermüessir ilişkisi sadedinde insan aklına gelebilecek seçenekleri tek tek tahlil ettikten ve onların imkânsız ve geçersiz olduklarına işaret ettikten sonra Allah Teâla'nın kâdir-i mutlak ve fâil-i muhtâr olarak âlemdeki bütün mümkinât ile mahlukâtın doğrudan Yaratıcısı olduğu görüşünü izaha çalışmıştır.

3.2. Karşı Tarafın Görüşünün Kaynağını Öğrenme

Cedelin bu kanıtlama yöntemi, genel olarak herhangi bir tartışma sırasında tarafların kabul ettikleri görüşlerinin kaynağını öğrenme ya da ileri sürdükleri iddia ve savlarının temellerini sorgulama şeklinde işleyiş göstermektedir. Daha açık bir söylemle, tartışmacılar üzerinde tartıştıkları herhangi bir konu veya iddia hakkında tartışmanın sürecine bağlı olarak zaman zaman karşılıklı olarak görüş ve iddialarının kaynaklarını birbirlerine sorular yönelterek öğrenebilirler. Aslında buradaki temel amaç, muhatabı beslediği kaynağından hareketle alt etme veya ilzam etme düşüncesidir. Çünkü tartışma sırasında taraflarca iddia edilen görüşlerin veya iddiaların temel kaynakları hakkında bilgi kaçırılması, bir anda tartışmanın seyrini ve gidişatını etkileyebilmektedir.

Nitekim Râzî de, Allah'ın sıfatlarını (sem' ve basar) izah ettiği bir başlıkta cedelin bu aklî kanıtlama yöntemine göre hareket ederek düşüncesini izaha çalışmıştır:

“Bir şeyi önce bilip sonra gördüğümüzde iki hal arasında apaçık bir fark yakalarız. Bu durum, görmekle işitmenin ilimden farklı iki şey olduğunu gösterir. Bir topluluk dedi ki, görmenin görülenin suretinin onda resmedilmesi sebebiyle göz bebeğinin etkilenmesinden (teessür); işitmenin de hava dalgalarının kulak zarını etkilemesinden başka bir anlamı yoktur. Bu görüş bâtıldır.

Birincisine bakıldığında biz, son derece büyük olmasına rağmen yer kürenin sadece yarısını görmekteyiz. Halbuki büyük olanın, küçük olanda görüntüsü muhaldir. Aynı şekilde bizler, genişlik ile uzunluğu da görmekteyiz. Bu boyutların görme noktasında resmedilmesi muhaldir.

İkincisine gelirsek, biz, bir ses duyduğumuzda onun yönüne bakarız. Bu, bizlerin sesi hariçte idrak etmemizle ilgili bir husustur. Zira bizler, bir duvar arkasından insanın sözünü duyarız. Biz, sesi ancak bize ulaştığında işittiysek duvarın arkasından harfleri duymamız gerekirdi. Çünkü bu ses dalgaları duvara çarptığında ilk şekli kalmazdı. Şu halde, bu söylenenlere göre görme ve işitmenin bilmekten farklı iki idrak biçimi olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu durum sabit olunca şöyle deriz: Naklî deliller, Allah'ın semî ve basîr olduğuna delâlet eder ki, akıl da bunu desteklemektedir. Nitekim bu iki idrak biçimi kemal sıfatlarındandır. Allah'ın vasfı, bütün kemal sıfatlarını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda bizlerin bu sıfatları ispat etme gerekliliğimiz doğmuştur. Ne var ki, aksini düşünenler bu âyet ve haberlerin zâhiriyle anlaşılmasına engel teşkil eden aklî delil zikrederler. Ancak bu muhâlif görüşü kim iddia ediyorsa, izahı da ona düşmektedir.” (Râzî, 1413/2012: 70-71; a.mlf. 2019: 106, 108; Kazanç, 2014: 83).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Râzî, bu tartışmanın sonunda dile getirdiği hususla ilgili olarak ileri sürülen iddianın kimden sâdir olduğunu öğrenmeye çalışmaktadır. Kim bilir belki de o, tartışılan görüş ve iddianın kaynağını öğrenme konusunda sorusunu yönelttiği mercii çok iyi tanıyor da olabilir. Zira kelâmcılar, bazen de mecazen gönderme usulünü tercih ederek, gerçekte temeli ve kaynağı bilinen mercie özel bir dikkat çekmek isteyebilirler. Râzî'nin de, bu tartışma örneğinde benzer bir yolu denemiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

3.3. Güçlüklere Güçlüklerle Karşı Çıkma

Cedelin bu kanıtlama yönteminde taraflardan birisi diğerine tartışılan konu veya ileri sürülen iddia hakkında tespit ettiği çelişkiler ve bazı mantık yanlışları sebebiyle direnebilir. Daha açık bir deyişle tartışmacılar, karşılıklı olarak delil ve cevaplarını ortaya koydukları sırada ilgili delil ve verilen cevaplardaki tutarsızlıklar ile çıkmazları karşılıklı olarak beyan edebilirler. Buna göre taraflardan biri, karşısındakinin tartışmada sergilediği mantık yanlışlarını ve tutarsızlıklarını tespit edince, buna denk ölçüde başka delil ve iddialarla karşı tarafa yüklenebilmektedir. Kısacası, bir zorluğa başka bir zorlukla karşı koymak veya direnmek şeklinde ifade edebileceğimiz bu

anlayış, İslâm kelâmcılarının kendi eserlerinde sıkça başvurmuş oldukları bir akli kanıtlama biçimidir.

Fahreddîn er-Râzî, sözgelişi o, Allah'ın âhirette görülmesi konusunda kendi mezhebinin görüşlerini temellendirmeye çalışırken büyük ölçüde cedelin bu kanıtlama yöntemine göre hareket etmiştir:

“...*Beni asla göremeyeceksin*” âyetine dayanarak direnmelerine cevaben şöyle deriz: Bu, Allah'ın âhirette görülmesi olayına işaret etmektedir. Çünkü O'nun görülmesi imkânsız olsaydı şöyle derdi: “Benim görülmem mümkün değildir.” Görmüyor musun, birisinin yanında olan taş, bazıları ekmek zannederek ona: “Bana da ver yiyeyim.” dediklerinde, doğru cevap: “Bu, yenilmez.” olur. Ancak bu yenilmesi uygun olan bir şey olsaydı, cevap verenin “sen onu asla yiyemeyeceksin” demesi daha doğru olurdu.

Onların; “O'nun görülmesi mümkün olsaydı hâli hazırda O'nu görürdük” şeklindeki yaklaşımlarına cevabımız şudur: Bize göre bu şartlar gerçekleştiğinde hâdis olanların görülmesi gerektiğini kabul ederiz. Fakat siz niçin; “bu şartlar gerçekleştiğinde Allah'ın görülmesi vacip olur” dediniz? Zira O'nun görülmesi, hâdis bir varlığın müşahede edilmesinden daha farklıdır. Bir şey hakkında verilen hükmün, ondan farklı başka bir şey hakkında geçerli olması lazım gelmez.

Yine onların, “Eğer (Allah), görülebilir olsaydı, görenin karşısında olması gerekirdi.” şeklindeki görüşlerine cevabımız şöyledir: Siz, bu konuda zaruret olduğunu iddia ediyorsanız bu, bâtıldır. Çünkü bizler, Allah'ın görülmesini, imkânsızlığı konusundaki bedihîlik iddiasını imkânsız kılacak şekilde açıklamıştık. [Bu hususta], sizin ileri sürdüğünüz başka deliller varsa, onlardan bahsediniz.” (Râzî, 1413/2012: 93-94; a.mlf. 2019: 140).

Râzî, Allah'ın âlemdeki bütün fiillerin meydana gelmesinde ya da terkinde aktif bir güce ve etkin bir kudrete sahip olduğu konusunda görüşlerini izaha çalıştığı yerde, cedelin bu bilinen uygulama şekline göre hareket etmektedir:

“Kelâmcılar, Allah'ın kâdir-i mutlak olarak fiili gerçekleştirmeye gücü ve kudreti olduğu gibi, aynı şekilde o fiili terke de gücü ve kudreti olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak terkin izahı noktasında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Çoğunluğun görüşüne göre, fiili terk etmek demek, hiçbir şey yapmamak anlamına gelmektedir. Fiilin terkinde durum, aslî yokluk olarak devam etmiştir.

Burada bir problem vardır; çünkü kudret, müessir bir sıfattır. Yokluk ise, eserin varlıkta olmaması sebebiyledir. Dolayısıyla yokluğun kudret eseri

olduğuna dair görüş, iki zıddın bir araya toplanmasıdır ki bu, muhaldir. Zira bir şeyin olduğu hal üzere devamı, kudret eseri değildir. Çünkü oluşan bir şeyi tekrardan oluşturmak da muhaldir...” (Râzî, 1413/2012: 107; a.mlf. 2019: 162).

Görüldüğü gibi Râzî, bu tartışma örneğinde karşıtlarının iddia ve beyanlarına onların delillerine uygun şekilde başka bazı güçlüklerle karşı çıkarak cedelin bu yönünün uygulama şeklini ortaya koymuştur. İslâm kelâmcıları arasındaki bu anlayış, genel itibarıyla zorluğa zorluk çıkartmak veya ileri sürülen iddiaya karşılık sürekli direnç içinde olmak üzere anlaşılmalıdır. Çünkü kelâmcılar, cedel yöntemiyle kendi “bilgi teorilerinin” de önemli bir dayanağını oluşturduklarından, bu cinsten tartışmalarda kullandıkları önerme ya da öncülleri çok önemli addetmişler ve değer vermişlerdir.

3.4. Karşı Tarafın Görüşlerinin İleteceği Yanlış Sonuçlara Değınme

Cedel yöntemi üzerinden sürdürülen kimi tartışmalarda tarafların benimsedikleri görüş ve düşünceleri ile ileri sürdükleri iddiaları noktasında bazen ulaşılan sonuçlar açısından cedelî kanıtlama biçimlerine başvurulduğu bir gerçektir. İslâm kelâmcıları, karşıtlarıyla yapmış oldukları birçok tartışmada muhataplarını ilgili tartışma üzerinden vardıkları sonuç ve kanaatleri dolayısıyla ciddi tenkite tâbi tutmuşlardır. Cedel yöntemin kendi uygulama alanı içinde mütalaa edilen bu kanıtlama şekli, bir önceki başlık altında işlemeye çalıştığımız “güçlüklere güçlüklerle karşı çıkma”dan ince bir ayrıntı ile ayrılmaktadır. Zira “güçlüklere güçlüklerle karşı çıkma” yönteminde, tartışmada tarafların savundukları ve ispata çalıştıkları görüş ve düşünceleri ile ileri sürdüklerin iddialarının kapsamı dâhilindeki birtakım açmazlar ile zorluklar üzerinde durulduğu halde, bu kanıtlama yönteminde ise tartışılan konu hakkındaki “zihinsel çelişkiler” ile bazı “mantık hataları/yanlışlarına dikkat çekilmektedir. Bu sebeple, cedelî bir tartışma sırasında muhatabın savunduğu ve ispatına çalıştığı hususla ilgili delil ve kanıtların sonuçları ile elde edilen veriler, çok iyi bir mantık ve zihin analizinden sonra kabul edilmesi gerekmektedir.

Nitekim Râzî, Allah Teâla'nın mekândan tenzihi ispata çalıştığı kısımda muhataplarının iddialarını tahlil eden Râzî, ileri sürülen iddiaların yetersizliği tespit ederek bazı mantık hatalarına dikkat çekmiştir:

“Bu bölüm, Allah'ın herhangi bir mekânda olmasının imkânsızlığı hakkındadır. Bunun çeşitli delilleri söz konusudur:

Bir mekânda bulunan her şey, bir tarafının diğerinden ayrılabilmesi için mürekkebe olması gerekir. Bunun doğru olmadığını önceden belirttik. Şayet durum böyle değilse, O'nun cevher-i ferd veya bölünmeyi kabul etmeyen nokta gibi olması gerekir ki, bütün akıl sahipleri, Allah'ı bu türden sıfatlardan tenzih etmekte müttefiktirler.

Diğer taraftan, şayet O, bir mekânda olsaydı, ya bütün yönlerden sonlu ya da bütün yönlerden sonsuz yahut da bazı yönlerden sonlu bazı yönlerden ise, sonsuz olması gerekirdi.

Birincisi bâtıldır, zira O'nun her yönden –ne eksik ne fazla- bu sonlu, sınırlı ölçüye ihtisâsı bir Muhassıs'a ihtiyacı doğurur ki, bu da O'nun hudûsunu gerekli kılar. (Allah, bununla vasıflanmaktan münezzehtir).

İkincisi de bâtıldır, zira her boyut artmayı ve eksilmeyi kabul eder. Böyle olan her şey de sonludur. Bu durumda O'nun mürekkebe olması lazım gelir, çünkü sonsuza uzanan boyutta birçok nokta bulunur. Şu halde muhdesler, O'nun zatıyla karışmış ve iç içe girmiş olurlar.” (Râzî, 1413/2012: 54-55; a.mlf. 2019: 84).

Râzî, Allah'ın kelâm sıfatı ile bu sıfatı oluşturan sesler ve harflerin mahiyetini izah ettiği kısımda, aynı şekilde cedelin bu kanıtlama biçimini gözeterek ve kullanarak muarızlarına cevap vermiştir:

“Hanbelîler, Allah'ın kelâmının seslerden ve harflerden ibaret olup kadîm ve ezeli olduğunu söylemişlerdir...

Allah, bu harflerle bir defada ya da birbirini takip eden tertip üzere konuşmuştur. Birinci ihtimal doğru ise, o zaman bizlerin işittiği kelâm hâsıl olmaz. Zira bizlerin işittiği kelimeler birbirini takip eden bir tertip üzeredir.

Diğer yandan birinci harf yok olduğuna göre o sonradan meydana gelmiş demektir. Çünkü yokluğu sabit olanın kıdemi imkânsızdır. İkinci harf, ilk harfin yok olmasından sonra ortaya çıktığına göre o da hâdis olmuş olur.

Bu harfler ve sesler, dillerimiz ve boğazımızla kâimdir. Şayet bu harfler ve sesler, Allah'ın sıfatının kendisi olsa, O'nun insanlardan her birinin zatına hulûl etmesi gerekir. Hıristiyanlar, Allah'ın kelimesinin sadece Hz. İsa'ya hulûl ettiğini sabit gördükleri için Müslümanların cumhuru onları tekfir etmişken, hululü insanların her birisi hakkında geçerli görenlerin küfrünün Hıristiyanların küfründen daha şiddetli olması lazım gelir.” (Râzî, 1413/2012: 83-84; a.mlf. 2019: 122).

Anlaşıldığı üzere Râzî, cedel yöntemin bütün teknik ve kuramsal araçlarını başarıyla eserinde uyguladığından, tartışmaların hangi zeminde sürdürülmesi gerektiği hususunda da son derece yetkin ve bilge bir özelliğe sahiptir. Kelâm ilminin itikat ve inançla ilgili konularını, karşıtlarına veya muarızlarına en üst seviyede delillerle savunan Râzî, Mantık ilminden ödünç alarak kullandığı cedel yöntemini felsefî nosyonuyla iyice harmanlayarak başarılı bir savunma yapmıştır. Bu karakter ve misyonuna felsefî kelâmcılığını ekleyerek, hem akranları arasında hızlıca meşhur olmuş hem de üstün nitelikte eserleri kaleme almasına öncülük etmiştir.

4. RÂZÎ’NİN CEDEL YÖNTEMİNDE ESAS ALDIĞI TEMEL AKLÎ DAYANAKLAR

Cedel yöntemi, değişik argüman ve araçlarla varlık gösteren mantikî bir yöntemdir. İslâm kelâmcıları kaleme aldıkları eserlerinde, benimsemiş ve savunmuş oldukları görüşlerinin doğruluk ve geçerliliklerini karşıtlarına rahatlıkla kabul ettirmek yahut da muarızlarından gelebilecek iddia ve savları geçersiz kılıp bertaraf edebilmek için cedelin genel çerçevesi içinde bulunan ancak, çoğu kere yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilecek meşru olmayan bazı uygulamalara da izin vermişlerdir. Gerçekte kelâmcıların bu aklî ilke ve dayanakları kullanmaları hatta eserlerinde başarıyla uygulayabilmeleri, içinde yaşadıkları toplumun dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel temelleriyle yakından bağlantılıdır. Şöyle ki, içinde yaşadıkları toplumlarında bu aklî dayanak ve argümanların kullanım alanı ne kadar geniş ise, kelâmcılar da bunları o denli meşru ve geçerli kabul etmişlerdir. Bu durum, ilgili toplumun ulaştığı bilgi seviyesini göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olduğu kadar, bu dayanak ve argümanlara göre farklı farklı anlayış ve yaklaşımları tetiklemesi ve ortaya çıkarması bakımından da kayda değer bir hâdise olsa gerektir.

4.1. Güce Başvurma

Cedeli bir tartışmada taraflardan biri diğerine, üzerinde tartışılan konunun gidişatına göre zaman zaman –normal tartışma sınırlarını da zorlayarak- güce dayalı söylemlerde bulunabilir. Bir başka deyişle taraflar arasındaki tartışma ve münazara, içinden çıkılmaz bir hale geldiği anda taraflardan birisi tehditkâr söylemler geliştirebilir. Nitekim cedelde taraflardan birisinin muarızını ilzam edebilmek için değişik güç odaklarını gündeme taşıması veya hasmına yönelik “tekfirci” söylemi kullanması bu uygulamanın en somut örneklerindedir.

Râzî, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*” eserinde, muarızlarına karşı cedelin bilinen bu meşru olmayan aklî dayanağı üzerinden açıklamalarda

bulunmuştur. Kelâmcıların anlayışında, kimi zaman tartışılan konu veya ileri sürülen iddia üzerinde somut, tutarlı, makul ve geçerli deliller sunmak yerine, bazen de ümmetin genel görüşüne göndermelerde bulunarak çözümlenmede bulunmak ve ümmetin genel görüşü üzerinden karşı tarafı küfürle itham etmek bir geleneği yansıttığından Râzî de bu hengâmeden kurtulamamıştır. Nitekim o, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden daha üstün ve faziletli olduğu yönündeki inanç ve görüşlerini izaha çalışırken cedelin bu aklî dayanağına göre hareket etmiş ve mantikî açıdan iddiaya delil olmaktan uzak bir söylemi geliştirmiştir:

“Bizim Resûlümüz, nebîlerin en faziletlisidir. Nakil ve akıl buna delâlet eder.

Naklî delil; Allah, nebîleri övülen sıfatlarla nitelemiştir. Sonra Hz. Peygamber hakkında, “İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği zâtlardır. Sen de onların tarik-i hidâyetini takip et” (el-En'âm 6/90) buyurmuştur. Ona, onların hidâyetini takip etmeyi emretmiştir. Böylece onun, onları takip etmesi vacip oldu. Aksi durumda emri terk etmiş olur ki, emri terk eden de âsîdir. O, diğer peygamberde olmayan bütün güzel hasletleri kendi şahsında toplamıştır. Böylece onlardan daha faziletli olmaktadır.

Aklî delil; Onun tevhid ve ibadet hususundaki daveti diğer nebîlerden farklı olarak âlemin çoğuna ulaşmıştır. Hz. Mûsâ'nın daveti İsrailoğulları ile sınırlı kalmıştır. Onların, yeryüzünde Hz. Muhammed'in ümmetine nispeti, damlanın denize nispeti gibidir.

Hz. İsâ'nın getirdiği hak davet ise, kalıcı olmamış ve günümüze ulaşmamıştır. Hıristiyanların söyledikleri ise mahzâ cahillik ve sırf küfürdür.” (Râzî, 1413/2012: 128; a.mlf. 2019: 198).

Yukarıda da sözünü etmiş olduğumuz gibi, İslâm kelâmında belli bir süre karşı tarafı inançları dolayısıyla tekfir etme, yani muhatabı küfürle suçlama ciddi bir gelenek halini almıştır. Râzî de, bu hususta kendisinden önceki kelâmcıların yolunu izleyerek her konuda olmasa bile, önemli ve kayda değer alanlarda muhatabı bu türeden güç ve tehditlere dayalı söylemlerle itham etmiş ve suçlamıştır. Râzî'nin bir kelâmcı olarak muarızlarını belli konularda güce dayanarak tekfir etmesindeki haklılığı veya haksızlığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte (Önal, 2019: 145-180; a.mlf., 2017: 183-191), onun bu türden söylemlere dayalı olarak cedelî bir kanıtlama yolunu tercih etmiş olduğu bir gerçektir. Nitekim aşağıda örneklemeye çalışacağımız metinden anlaşılacağı gibi o, yine Hz. Muhammed'in kendi risâletinden önce herhangi bir şeriat üzerinde olmadığı

yönündeki görüşlerini izaha çalışırken karşıtları benzer bir üslupla tenkit etmiş ve karşı koymuştur.

“Doğru olan şudur ki Hz. Muhammed, vahyin nüzulünden önce nebîlerden herhangi birisinin şeriatı üzerinde değildi. Bunun nedeni, Hz. İsa’dan önceki şeriatların onun şeriatı ile neshedilmesi; Hz. İsa’nın kendi şeriatının ise, onu nakledenlerin Hıristiyanlar olması sebebiyle kesintiye uğramış olmasıdır. [Zaten] onlar, teslis görüşleri nedeniyle kâfir idiler. Teslîsten uzak kalmakla onun şeriatına bağlı kalanlar ise sayıca azdı ve bu sebeple de onların görüşleri bu hususta delil olamaz...” (Râzî, 1413/2012: 129; a.mlf. 2019: 200).

Râzî’nin kendi eserinden alıntıladığımız bu örnek pasajlardan anlaşıldığı üzere cedelin bu aklî dayanağı tartışmanın edep ve adâbı açısından meşru bir zemin oluşturmamaktadır. Bu minvalde Râzî’ye şöyle bir soru yöneltile yanlışı mı olur: İnsanların inanç ve akîdeleri farklı olsa da, herhangi bir dinî hususta hiç kayda değer veya doğru bir söz söylemiş olamazlar mı? Ya da sırf inançları dolayısıyla onları itham edip ötekileştirmek mi gerekir? Elbette Râzî’nin bunlara verecek cevapları vardır ancak, hem onda hem de diğer İslâm kelamcılarının genelinde karşı tarafı küfürle itham edip suçlamak önemli bir kelâmî gelenek haline dönüşmüştür. Bunun en bariz örneklerine Abdülkâhir el-Bağdâdî’de (ö.429/1037) rastlamak mümkündür (Doğan, 113-172).

4.2. Otoriteye Dayanma

Cedelin bu aklî dayanağında ise kanıtlamalar, herhangi bir tartışmada ortaya atılan görüş ve düşünceler ilgili konuda uzman ve otorite olan insanların kanaatlerine başvurularak gerçekleştirilmektedir. Hayatın her alanında olduğu özellikle de dinî, ahlâkî ve manevî konularda da zaman zaman görüş ve düşünceleriyle meşhur olmuş, duâyen kabul edilen ve işin ehli olarak itibar edilen değişik kişi, kurum ve çevrelere göre benimsenen inanç ve düşüncelerin savunulduğu tarihî süreçte hep gözlenmiştir.

Hiç kuşkusuz kendi eserinde, cedel yönteminin bu aklî dayanağına göre savunularda bulunan ve karşıtlarına cevaplar tanzim eden önemli kelamcılardan birisi de Râzî’dir. O, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*”de kulların fiillerindeki kudreti ve fiil üzerindeki tesirini tartışma konusu edindiği yerde, muarızlarına benzer bir cedel anlayışıyla karşı koymakta ve kendi, mezhebini ön plana çıkartarak güç devşirmekte hatta mevcut otoriteye de göndermede bulunmaktadır:

“Bize göre, kulun fâil olduğu bilgisinin zaruri bir bilgi olduğu iddiası, kulun fâil oluşunun izahına dayanmaktadır.

Biz şöyle diyoruz: Eğer bununla kastınız, “kul fiili yapmaya da terk etmeye de kâdirdir ve onun kudretinin iki tarafa nispeti eşittir; sonra bu eşitlik gerçekleştiğinde bu fiil, belli bir tarafa herhangi bir Müreccih ve Muhassıs tarafından tahsis edilmeksizin kesin olarak meydana gelir” ise, bizler bu düşüncenin geçerliliğini kabul etmiyoruz. Çünkü akli sarâhati bunun bâtil olduğuna işaret eder.

Şayet bununla kastınız, tercih edilen güdü (dâ’î) ortaya çıktığında ondan bu eserin sâdır olması ise, bu zaten bizim görüşümüz ve mezhebimizdir. Kesinle bunu inkâr edemeyiz ancak, “kudret ve güdü hâsıl olduğunda fiil vâcib olur” deriz. Her ikisinin ya da bunlardan birisinin yokluğu halinde fiil gerçekleşmez. Her şeyin Allah’ın kaza ve kaderiyle olduğunu söylemek lazımdır; bunu reddetmenin imkânı yoktur...” (Râzî, 1413/2012: 103; a.mlf. 2019: 156).

Râzî, imânın mahiyetini karşıtlarına izaha çalıştığı bölümde de yine cedelin bu akli dayanağını ön planda tutarak savunma yapmıştır (Önal, 2015: 121-146). Bu konuda “ümmetin “icmâsı”nı gündeme getiren Râzî, savunduğu görüş ve düşüncelerine önemli bir kaynak temin ederek karşıtları nezdinde otorite tesis etmeye çalışmaktadır:

“İmânın mahiyeti hakkında bizim görüşümüze muhalif olan Mu’tezile şöyle delil getirdi: Ameller, şu âyette din olarak isimlendirilmiştir: “Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini sadece Allah’a hâs kılarak O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de işte budur.” (el-Beyyine 98/5) Âyetteki “zâlike” kavramı, bütün zikri geçenleri kapsar. Öyleyse hepsinin din olarak isimlendirilmesi gerekir. Din, İslâm’dır. Nitekim şu âyette olduğu gibi, “Allah, katında din İslâm’dan ibarettir.” (el-Âl-i İmrân 3/19) İslâm ile imân aynıdır. “Her kim İslâm’dan başka bir din ararsa, elbette ondan kabul edilmez.” (el-Âl-i İmrân 3/85) âyetinde ifade edildiği üzere imân, İslâm’dan ayrı olursa makbul olmaz.”

İcmâ ile sabittir ki imân makbuldür. Bu durumda ortaya çıktı ki ameller, dinin kendisini ifade etmektedir. Din, İslâm’dır; İslâm da imândır. Bu yüzden amellerin, imân isminin muhtevasına dâhil edilmesi gerekir.” (Râzî, 1413/2012: 166; a.mlf. 2019: 242).

Unutulmamalıdır ki Râzî, muarızlarına direnirken ya da onların iddialarını çürütmeye çalışırken kullanmış olduğu ve “bu hususta ümmet şöyle düşünmektedir”, “bu görüş ümmetin genelinin kanısına terstir”,

“üzerinde icmâ edilmiştir”, “bu hususta mezhebimiz şöyle demiştir” şeklinde cümlelerini oluşturduğu hemen hemen bütün kısımlarda cedelin bu yönünü tercih etmiş ve kullanmıştır.

4.3. Duygulara Yönelme

Gerçekte cedelin bu aklî dayanağı, cedelin yapısını oluşturan meşhûrât türü önermelerle doğrudan bağlantılıdır. Zira cedelin aklî dayanağının kullanıldığı yerde, çoğunlukla meşhur hükümlerle ilintili dinî, ahlâkî ve sosyal ve kültürel yargılara göre kanıtlamalar yapılmaktadır. Şöyle ki, halka mal olmuş, insanların genelinin itibar ettiği, tazim ve hürmette buldukları; genel de kutsal ve manevî kabul edilen anlayış ve görüşler bu cedeli dayanağın en önemli mekanizması durumundadır. Anlaşıldığı üzere bu yöntemde din ve maneviyat ekseninde kalmak üzere, daha çok insanların duygu ve his dünyalarına hitapta bulunarak veya onların dinî ve ahlâkî duygularını ön plana çıkartarak savunma yapılmaktadır.

Râzî, eserinde cedelin bu aklî dayanağını gözeterek, Hz. Muhammed’in nübüvvetini ispat sadedinde Müslümanların genel duygularına hitap edercesine söylemler geliştirmiştir:

“Hz. Muhammed, Allah’ın Resûlü’dür. Bunun delili şudur: O, nübüvvet iddiasında bulundu ve bunu desteklemek üzere mucize gösterdi...”

Ayrıca şu delilleri de eklemek gerekir: İlki; ona Kur’ân nâzil olmuştur. Kur’ân, lafzının fesâhati ve içerdiği konuları/ilimlerinin çokluğu sebebiyle ulaştığı seviye açısından şerefli bir Kitap’tır. İlâhî bahisler onda en güzel şekilde yer almaktadır. Ahlâk ilimleri, siyaset ilimleri, nefis tezkiyesi ilmi ve geçmiş milletlerin durumlarına ilişkin bilgiler böyledir.

Bazıları, onun kemalde icâz noktasına ulaşmış ulaşmadığı konusunda ihtilaf ettiler. Ancak onun şerefli, üstün; çok faydalar, çok ilimler ihtiva eden lafızları fasih bir Kitap olduğu hususunda hiç tartışma yoktur.” (Râzî, 1413/2012: 115; a.mlf. 2019: 176).

Yine o, sahâbeye karşı tazim ve hürmetin gerekliliği konusunda da görüş ve düşüncelerini izhâr ederken, İslâm toplumlarındaki bilinen ve benimsenmiş olan genel kabullerden hareketle temellendirme yapmaktadır. Böylelikle ümmetin icmâsına, yani genel kanaat ve uzlaşısına müracaat eden Râzî, cedelin bu aklî dayanağını kullanmıştır:

“Müslümanlar, Talha, Zübeyir ve Âişe’ye tazim ve hürmet konusunda icmâ etmiştir. Onları kötülemekten kaçınmak gerekir; çünkü Kur’ân’ın geneli ve haberler sahâbeye tazim ve hürmeti esas almıştır...”

Ömer b. Abdilazîz'in şöyle dediği rivayet edilir: “Bunlar, Allah’ın ellerimizi kendilerinden temizlediği kanlardır. Onlarla dillerimizi kirletmeyelim.”” (Râzî, 1413/2012: 188; a.mlf. 2019: 274).

Râzî, sahâbeyi tazim ve hürmet konusunu, sahâbenin önde gelen ve bütün ümmetçe saygınlıkları kabul edilen önemli şahsiyetler üzerinden işlemiştir. Zira ilgili kişilerin sosyal olarak İslâm toplumlarında ve bireysel olarak da insanların vicdanlarında yaratmış oldukları bir itibarları söz konusudur. Bunun çok iyi farkına varan Râzî, ümmetin duygularını okşarcasına sahâbeye tazim konusunu bu minvalde değerlendirmiştir.

4.4. Tartışmayı Şahsileştirme

Râzî'nin, “*Me‘âlimü Usûli'd-Dîn*”de kullandığı cedeli dayanaklardan bir diğeri de tartışmanın kişisel özellikler üzerinden sürdürülmesidir. Bir tartışmada, karşı tarafın kişisel zafiyetleri, yetersizlikleri ile onu küçük düşürücü ve tahkir edici söylemler geliştirilerek tartışmaların yapıldığı özellikle de medya ekranlarında çokça karşılaşılan bir durumdur. İşte aynı durum, birçok İslâmcısı başta olmak üzere Râzî tarafından da uygulanan aklî bir anlayış olarak kabul görmüştür.

Sözgelişi Râzî, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin kim olduğu hususunda Şîa ile Ehl-i Sünnet kelâmcılarının delillerini tahlil ve müzakere ettiği kısımda cedelin bu aklî dayanağına göre hareket etmiştir:

“Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ebûbekir'dir. Şîa ve Mu'tezile bu kişinin Hz. Ali olduğunu söylediler. Zira onlar, daha faziletli biri varken ondan daha az faziletli birisinin imâmetini câiz görmüşlerdir.

Şîa'nın genel savunusuna göre Hz. Ali Hz. Ebûbekir'den daha fazla savaş/çihada katılmıştır: Kur'ân'da beyan edilen, “Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler bir olmazlar.” (en-Nisâ 4/95) âyet gereği, Hz. Ali'nin ondan daha fazla faziletli olması gerekir.

Ehl-i Sünnet ise cihadı, dine yapılan davet ve kılıçla yapılan davet olarak ikiye ayırmıştır. Yine Hz. Ebûbekir'in İslâm'ın ilk devirlerinde din konusunda insanları dine davet konusunda cihad ettiği bilinmektedir. Onun sözüyle Osmân, Talhâ, Zübeyir, Sa'd, Sa'îd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh Müslüman olmuştur. Hz. Ali ise, İslâm'ın güçlendiği dönemde kılıçla cihad etmiştir. Bu durumda birincisi daha evlâdır.” (Râzî, 1413/2012: 186; a.mlf. 2019: 270, 272).

Bu pasajda Râzî, Hz. Ebûbekir'in imâmetteki önceliğini ve üstünlüğünü, onun kişisel veya şahsi özelliklerini ön planda tutarak

açıklamaya çalışmıştır. Hatta sözle yapılan cihadı, kılıçla yapılan cihaddan ayırarak imâmetteki üstünlüğün Hz. Ebûbekir’de olması gerektiği kanaatine destek olarak kullanmıştır. Aşağıdaki metinde geçen ve Hz. Ebûbekir’in imâmetteki üstünlüğünü esas alan açıklamaları da, yine aynı paralelde ortaya konmuş olan söylemlerdir:

“Kur’ân’da beyan edilen, “Halbuki en çok sakınan, malını (Allah nezdinde sırf) temizlenmek için veren ondan uzaklaştırılacaktır.” (el-Leyl 92/17-18) âyetinde ifade edilen sakınan kişilerin ya Hz. Ebûbekir ya da Hz. Ali olduğu, onu Hz. Ali’ye hamletmenin doğru olmadığı, dolayısıyla Hz. Ebûbekir’e hamletmenin daha doğru olduğu sabittir. Sonra Allah, onu şu kavliyle vasıflandırdı: “Ancak pek yüce olan Rabbinin rızasını aramak için infakta bulunur ve andolsun ki herhalde razı olacaktır.” (el-Leyl, 92/20-21). Bu âyette geçen “sevfe” edatı istikbal içindir. Hiç kuşkusuz bu âyet, Hz. Ebûbekir’in Hz. Peygamber’den sonra insanların en faziletli oluşuna delâlet eder. Allah’ın “Ve andolsun ki herhalde razı olacaktır” şeklindeki sözü de, bu sıfatı gelecekte Hz. Ebûbekir üzerinde bâki kılacağına bir işaretir. Bu sıfat, imâmet konusunda geçerli olmasaydı, o halkın en faziletlisi olmazdı. Âyet, en faziletli olma sıfatına işaret ettiğine göre onun imametinin sıhhatinin kat’î olması lazım gelir.” (Râzî, 1413/2012: 181-182; a.mlf. 2019: 262, 264).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Cedel, bir tartışma yöntemi olduğu kadar aynı zamanda bir savunma yöntemidir. Ancak Aristoteles’te bilinen yönüyle cedelin, “bilimler üstü” bir görevi üstlenme boyutu da bulunmaktadır. Zira cedelin ilkeleri ve kuramsal çerçevesi ile tartışılan konunun veya mevzu bahis edilen iddianın dayandığı önerme/öçülleri “geçerlilik”, “tutarlılık” ve “nesnellik” açısından analiz etme imkânı bulunmaktadır. İslâm kelâmcıları her ne kadar cedelin “tartışma” yönünü öncelemiş ve eserlerinde uygulamış olsalar da, zaman zaman bilimsel ve ilmî yönüne de ışık tutacak faaliyetlere izin vermişlerdir.

İslâm kelâmcılarının geneli, cedel yöntemini bütün kuramsal çerçevesi ile eserlerinde uygulamışlardır. Kimi zaman bunu bilinçli yapmış olsalar da, bazen de farkına varmaksızın cedelin bilinmeyen ancak, teknik nitelikte addedilebilecek incelik ve detaylarını başarıyla eserlerine yansıtmışlardır. İslâm düşüncesinde daha çok felsefî kelâmcılığı ile meşhur olmuş ve dili kullanmada üstün bir meziyete sahip olan Râzî, bizatihi kaleme aldığı “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*”deki tartışma ve izahlarında cedelin bilinen ve bilinmeyen her iki yönünü tam bir ustalıkla işlemiştir. Bunun en açık örnekleri ise, eserinde muarız ve hasımlarıyla giriştiği tartışmalarda cedelin hem akli kanıtlama biçimlerine uygun tarzda söylemler geliştirebilmesi hem

de çoğu kere duygusal temelli kabul edilebilecek olan aklî dayanak ve argümanları satır aralarına zekice ve kıvrakça serpiştirebilmesidir.

Râzî başta olmak üzere İslâm kelâmcılarının, eserlerinde “burhân”a nazaran cedel yöntemini tercih etmelerinin en önemli nedeni, Kur’ân’ın da bu yöntemi açık ara kullanmış olmasıdır. Zira dinî ve kutsal metinlerin, çoğu kere ikna ve ilzam yöntemlerini belirlerken genel anlamda insanlığa mal olmuş, halkın ortak kanaat ve değer yargılarını ifade eden; dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel temelli görüş ve yaklaşımları önceleyerek izahta bulunmaları kelâmcıların bu makbuliyetinde vazgeçilmez bir kıstastır. Bu sebeple meşhur, müselleme ve makbul önerme/öncüllerin dinî naslarda da kullanılarak izah tarzlarının geliştirilmesi, bu manada İslâm kelâmcıları için tam bir ilham kaynağı olmuştur.

Diğer taraftan kendi yöntemlerini öncelikle “burhân”¹, -çünkü kimi zaman cedel burhân gibi amel de edebilir- dayandırma gayretinde olan kelâmcılar, en somut ifadesiyle çaresiz kaldıkları durumlarda cedel yöntemine müracaat ettiklerinden, kendi kelâmî sistemlerinde epistemolojik dayanaklarını da yine cedelin imkân ve sunumlarıyla tedarik etmişlerdir. Daha açık bir deyişle, cedel, İslâm kelâmcılarına tartışmalarda bir üstünlük ve savunma refleksi kazandırdığı gibi, aynı şekilde teolojik sistemlerinin epistemik temellerini sağlama alma konusunda da önemli fırsatlar yaratmıştır.

6. SUMMARY

Medieval scholars and thinkers turned to interpretation, method of understanding scriptures and its logical analysis in order to systematically express, protect and develop religious propositions based on the scriptures. In Islamic thought, especially from the 4th century to the 10th century, unlike the previous ones, a number of scientific works were not produced. The most important reason for this is the effort and effort made to see the previous works as sufficient and to understand and interpret only the previous works. Medieval thinkers, and especially the philosophers and theologians who are among them, benefited significantly from the views and thoughts or works of some thinkers who mentioned the same subject before them while creating their own works. However, the fact that the works belonging to the first period, which was influential in the birth of the Kalâm movement in the Islamic world, have not reached us, makes it difficult to determine what sources the medieval scholars and thinkers, and especially the theologians, used about some of their views.

¹ el-Bakara 2/111.

The majority of medieval Islamic scholars and thinkers largely adopted and used the logic that emerged in Ancient Greece and the method of this logic in order to prove some of their views or thoughts expressed in their own works and to make the other party accept it. The clearest examples of this can be found in some works created by philosophers, theologians and jurists of the period in question. For example, Ibn Rushd, a philosopher who witnessed this period, tried to answer some of Ghazālī's accusations against philosophers by using Aristotelian logic and its rules to a large extent in her own work. It is a fact that the Jadal method was applied and used by many scholars and thinkers representing the theological tradition of that period, even if not with all its techniques and subtleties. As a matter of fact, it is possible to see (witness) the best examples of the application of the Jadal method in some of the works of Fakhr al-Dīn al-Rāzī, one of the important representatives and defenders of the Ashari theological school, in the fields of Kalām Science and History of Sects. As we mentioned above, the theologians of that period in general, and Fakhr al-Dīn al-Rāzī in particular, prepared their works in a format that conforms to the Aristotelian logic, its rules and operating style, the basic rules and framework of which were revealed in Ancient Greece. The general preparation logic of these works is based on the method of Jadal, which operates according to the mutual question-answer method, just like Platon's dialogues.

As it is known, the structure of Jadal consists of some propositions and opinions, which are in the type of famous and musellemat. Since such propositions and views were popularly accepted and generally accepted by everyone or the great majority, they were frequently used in the medieval Islamic world, both in discussions and in explanations. It seems that medieval scholars and thinkers used the method of Jadal, which they used based on propositions and opinions such as famous and musellemat, not in the logical examination of scientific and philosophical views or in determining their correctness and consistency, but rather in silence and persuasion. They used it as a tool to defeat and overcome him. Sometimes they have seen cedali as an important basis for deceiving the other party mentally or reducing it to logical contradiction (safsata). Perhaps, in their discussions with their opponents or in the works they have created, they are famous and musellemat; more precisely, they are not aware that they have used the Jadal method most of the time. Because dozens of propositions and opinions, which are famous and proprietary, are closely related to some informational, religious, moral and social views and ideas in the societies in which they have become widespread, there has been no doubt about their correctness, validity and use against people on the other side. In other words,

many scholars and thinkers who lived in the mentioned period stated that the propositions and opinions in the characteristics of famous and muselemat were valid in a certain cultural context; They almost never thought that such propositions would lose their social reality and value in another community to a great extent, from which they were born and acquired a meaning. Because the propositions and opinions used in the method of Jadal, which are notorious and proprietary, are born and become widespread (popular) in a certain cultural and social environment, they may lose this prevalence (famous) and validity in another cultural and social environment, and become meaningless and invalid. Therefore, it is extremely difficult to say that such propositions are precise, true, universal and objective.

From this point of view, it should be noted that Rāzī also adopted and accepted the Qur'ān's method of discussion and persuasion to a great extent. Besides, in his methodology, he generally refers to the forms of proof related to the method of Jadal, which is formed with propositions and opinions such as proverbs and musallamat, or meaningless, devoid of scientific and logical basis; so to speak, it resorts to a number of ways that are entirely emotional and religious (religious). Sometimes, thanks to these evidence bases and forms of proof, he tries to deviate from his purpose, instead of examining or researching the views and thoughts adopted by their opponents or the arguments they put forward in his discussions with his opponents, instead of examining them within scientific, objective and logical criteria. works or has tried to override or cancel it by reducing it to nonsense.

7. KAYNAKLAR

- Abbasoğulları, G. (2020). *Manzum kırk hadis*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Abbasoğulları, G. (2020). *Su ile seyir*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- 'Abdülcebbâr, K. (1408/1988). *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. 'Abdülkerîm Osmân. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe.
- Ardahânî, A. (1307). *Mi'yâru'l-münâzara*. İstanbul: B.y.
- Aristoteles, (1952). *Organon V (topikler)*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Atademir, H. (1974). *Aristo'nun mantık ve ilim anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bağdâdî, E. (1346/1928). *Kitâbu usûli'd-dîn*. İstanbul: el-Matba'atü'd-Devle.
- Bağdâdî, E. (1991). *Mezhepler arasındaki farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cevzici, A. (1999). *Ortaçağ felsefesi tarihi*. Bursa: Asa Yayınları.
- Cüveynî, İ. (1979). *el-Kâfiye fi'l-cedel*. thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd. Kahire: B. y.
- Doğan, H. (2015). *İslâm kelâmında cedel anlayışı -Eş'arî 'Abdülkâhîr el-Bağdâdî Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Ebherî, E. (1998). *Îsâgûcî (Mantığa giriş)*. çev. Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: İz Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (1994). Cedel nedir?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, 17-37.
- Emiroğlu, İ. (2001). Cedelin işleyişi ve değeri. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 1/2, 73-92.
- Fahri, M. (1992). *İslâm felsefesi tarihi*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: İklim Yayınları.
- Fârâbî, E. (1986). *el-Mantuk 'indel Fârâbî III (Kitâbu'l-cedel)*. thk. Refik el-'Acem el-Mektebetü'l-Felsefiyye. Beyrut: B. y.
- Gazzâlî, E. (2001). *Felsefenin temel ilkeleri (mekâsidü'l-felâsife)*. çev. Cemalettin Erdemci. Ankara: Vadi Yayınları.
- Hilav, S. (1997). *Diyalektik düşüncenin tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- İbn Sînâ, H. (1385/1965). *eş-Şifâ el-mantuk VI (Kitâbu'l-cedel)*. thk. 'AhmedFu'âd el-Ahvânî. Mısır.
- Joseph, H. W. B. (1967). *Introduction to logic*. Newyork: Oxford University Press.
- Kaya, M. (1983). *İslâm kaynakları ışığında Aristoteles ve felsefesi*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Kazanç, F. K. (2007). *Gazzâlî öncesi Ehl-i Sünnet kelâmında ahlâk düşüncesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kazanç, F. K. (2017). *el-Cüveynî'de klasik kelâm tartışmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Kazanç, F. K. (2014). *Kadı Abdülcebâr'da nedensellik kuramı*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Mâtürîdî, E. (1970). *Kitâbu't-tevhîd*. nşr. Fethullâh Huleyf. Beyrut: B. y.
- Neşşâr, A. (1404/1984). *Menâhicü'l-bahs'inde müfekkiri'l-islâm*. nşr. 'Abdüh er-Râcihi. Beyrut: B. y.
- Önal, R. (2017). *Ebu'l-Berakât en-Nesefti ve kelâmî polemikleri*. Bursa: Emin Yayınları.
- Önal, R. (2019). *İmâm Birgivi'de bilgi ve inanç paradigması*. Bursa: Emin Yayınları.
- Önal, R. (2015). İmân ve mahiyeti konusunda Mu'tezile Ehl-i Sünnet polemigi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, 121-146.
- Râzî, F. (1433/2012). *Me'âlimü usûli'd-dîn*. nşr. Dâru'd-Diyâ. Kuveyt: B. y.
- Râzî, F. (2019). *Kelâm ilminin esasları -eleştirmeli metin-*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şehristânî, E. (ts). *Nihâyetü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-keâm*. nşr. Alfred Guillaume. Bağdat: B. y.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 25.02.2023

Kabul Tarihi: 03.05.2023

TÜRK SİYASETİNDE POLİTİK DİL KULLANIMI: ALPARSLAN TÜRKEŞ VE DEVLET BAHÇELİ'NİN SÖYLEMLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

The Use of Political Language in Turkish Politics: A Study on the Discussions
of Alparslan Türkeş and Devlet Bahçeli

Yüksel ARIKAN

Doktora Öğrencisi İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı
yuksel.yol.arikan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9829-5788

Gökhan TUNCEL

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı
gokhan.tuncel@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2313-2300

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türkiye siyasetinin önemli aktörlerinden biri kabul edilen Milliyetçi Hareket Partisi ile bu partinin liderliğini yapan Alparslan Türkeş ile Devlet Bahçeli'nin politik dil kullanımının incelenmesi ve karşılaştırmalı analizinin yapılması ülke siyasetinin daha anlaşılır olmasına katkı sunacaktır. Çalışmada betimsel bulgulardan ve MAXQDA programından yararlanılarak kod alt- kod modelleri, tek vaka modeli ve kelime bulutu oluşturulmuş, iki vaka modeli üzerinden iki liderin kullandığı politik dil karşılaştırmalı analize tabi tutulmuştur. Ayrıca çalışmada yöntem olarak nitel içerik analizinden yararlanılmış ve bu yöntemle iki liderin söylemlerinin içerikleri tanımlanmaya, metinlerden elde edilen anahtar kelimeler özetlenmeye ve içeriğin kavramsallaştırılması yapılmıştır. Bu bakımdan her iki liderin söylemlerindeki benzerlikler ve farklılıkların karşılaştırmalı analizi yapılmış ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma, iki liderin söylemlerinin birbirine oldukça yakın ve aynı olduğunu, zamana uyum sağlamaya çalışan ve değişen bazı söylemlerin bulunduğunu da ortaya çıkartmıştır.

Anahtar Kelimeler: Politika, Politik dil, Milliyetçi Hareket Partisi, Alparslan Türkeş, Devlet Bahçeli

Abstract

Analyzing and comparative analysis of the use of political language between the Nationalist Movement Party, which is considered one of the important actors of Turkish politics, and Türkeş and Bahçeli, who lead this party, will contribute to a clearer understanding of the country's politics. In the study, code sub-code models, single case model and word cloud were created by using descriptive findings and MAXQDA program, and the political language used by the two leaders was subjected to a comparative analysis through two case models. In addition, qualitative content analysis was used as a method in the study, and with this method, the contents of the discourses of the two leaders were defined, the keywords obtained from the texts were summarized, and the content was

conceptualized. In this respect, a comparative analysis of the similarities and differences in the discourses of both leaders has been made and tried to be interpreted. In this context, the study revealed that the discourses of the two leaders are very close and the same, and that there are some discourses that try to adapt to the times and change.

Keywords: *Alparslan Türkeş, Devlet Bahçeli, Nationalist Movement Party, Discourse*

1. GİRİŞ

Söyleme dayalı değişimin en net olarak yaşandığı alanlar arasında siyaset ve siyasal söylem alanının önemli bir yeri bulunmaktadır. Siyasal söylem açısından en etkin aktörlerinden biri olan liderlerin politik dili nasıl kullandığını açıklama amacı taşıyan araştırmalar siyasal yapıların daha anlaşılır olmasına katkı sunmaktadır (Kantar, 2016: 185-186). Türkiye siyasetinin etkili aktörlerinden biri kabul edilen Milliyetçi Hareket Partisi (MHP); ideolojisi, teşkilat yapısı, politikası ve yönetim kadrosunun söylemi gibi farklı yönlerden araştırılmaya değer bir kuruluştur. Türkiye’de siyasi parti liderleri kendi parti yönetimlerinde etkili olduğu gibi ülke siyaseti üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir. Liderlerin politik söylemleri, siyasal alandaki etkisi üzerinde belirleyici özelliğe sahip unsurlardan biridir.

Siyasi partiler, içinde bulunduğu ortama göre ideolojik, yapısal-işlevsel değişim ve dönüşüm yaşayabilmektedir. Bu değişim öncelikle parti liderlerinin politik söylemlerinde kendisini göstermektedir. Siyasi partilerdeki lider değişimi ise, politik söylem değişiminin daha köklü bir şekilde ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

MHP, Türkiye’de siyasi yelpazenin sağına konumlanan, milliyetçiliği esas alan siyasi bir partidir. MHP’nin dayandığı ideoloji; parti disiplini açısından ülkedeki merkez sağ ve sol partilere göre daha katı, söylem açısından daha sert ve ötekileştirici bir parti olmasına kaynaklık etmiştir. Partinin sahip olduğu bu özellikler, lider kadronun söylemlerinde köklü ve hızlı bir değişim veya dönüşüm yaşanmasını engelleyeceği düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hemen her siyasi düşünce gibi milliyetçiliğin de farklı türleri bulunmaktadır. MHP, konjonktürel olarak bazı değişiklikler yaşasa da, iç ve dış düşmanlara karşı gösterilen tepkinin öne çıktığı kültürel milliyetçiliği benimseyen bir partidir. Parti liderlerinin söylemlerindeki tepkisellik süreklilik arz etse de, Soğuk Savaş öncesi ve sonrası ötekileştirilen kaynak ile bu kaynağa yönelen söylemlerde bazı değişimler yaşanmıştır. Soğuk Savaş sürecinde anti komünizmi (Akkurt, 2021: 1128) öne çıkartan politik söylemi benimseyen partinin lideri, Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik ayrılıkçılığı ve terörü hedef alan bir politik söylem geliştirmiştir.

Siyasi partilerde yaşanan değişimi ortaya çıkartmak için farklı yol ve yöntemler kullanılmaktadır. Parti liderlerinin politik söylemlerindeki değişimin belirlenmesi, siyasal alanda yaşanan değişimin somut göstergesi olabilir. Yapılan bu araştırma MHP’de politik dil açısından yaşanan değişimi, partinin kurucu lideri Türkeş ile yirmi yılı aşkın bir süredir partinin liderliğini üstlenen Bahçeli üzerinden açıklamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda her iki liderin yazılı basın ile parti propaganda metinlerinde yer alan söylemleri nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Siyasal hayatta yaşanan değişim ve dönüşümün lider söylemi üzerinden açıklamayı amaçlayan bu çalışma, Türkiye siyasetindeki söylemsel değişimin birbirine oldukça yakın ve benzer olduğunu, zamana uyum sağlamaya çalışan ve değişen bazı söylemlerin bulunduğunu da ortaya koymuştur.

2. TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİK ve MHP

Alparslan Türkeş, 27 Mayıs 1960 Darbesi’nde aktif rol alan, askerlik görevi sonrası başbakan yardımcısı, Milliyetçi Hareket Partisi’nin kurucusu ve ilk genel başkanı olarak görev yapmıştır. Başbuğ ve Albay namıyla anılan Türkeş, yaşadığı dönem ve sonrasında Türkiye siyaseti üzerinde etkisi bulunan önemli siyasi aktörlerden biri olmuştur.

Türkeş’in siyasi liderlik sürecinde 1965 yılında yaşananlar önemli bir yer tutmaktadır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’ne (CKMP) 1 Ağustos 1965’te genel başkan olarak seçilen Türkeş, 1965 genel seçimlerinde partisinin Ankara milletvekili olarak seçilmiş ve 1980 darbesine kadar geçen sürede parlamentoda parti genel başkanı ve milletvekili olarak görev yapmıştır (Eraslan, 2018: 337). Türkeş, bu süreçten sonra yaşamı sona erinceye kadar Türk siyasal hayatında, siyasetçi kimliğiyle ön planda olmuştur (Mırık, 2018: 99).

CKMP’nin adının Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değişmesi ile birlikte Türkeş partinin genel başkanlığını üstlenmiştir. 1980 darbesi sonrasında ülkedeki diğer siyasi partiler gibi MHP de kapatılmıştır. Darbe sonrasında MHP’nin devamı niteliğinde olan Milliyetçi Çalışma Partisi kurulmuş, 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte Türkeş, genel başkanlığa getirilmiştir. 1993 yılında partinin adı yeniden MHP olarak değiştirilmiş ve Türkeş, MHP genel başkanlığını hayatının sonuna kadar sürdürmüştür.

1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren ülke siyasetinde öne çıkan gençlik hareketlerine milliyetçiler yabancı kalmamıştır. İdeolojik

altyapısının kendine özgü bir şekilde sistematize edilmesine Türkeş'in büyük katkı verdiği gençlik örgütlenmesi olan Ülkü Ocakları bu süreçte öne çıkmıştır. 1966 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde faaliyetlerine başlayan Ülkü Ocakları, ülkede yaşanan kutuplaşma ve gerilimin de etkisi ile kısa süre içerisinde de ülkedeki tüm üniversitelerde ve üniversite dışında faaliyet göstermeye başlamıştır. Dönem dönem faaliyetleri kısıtlanan veya kapatılan bu yapı, kendi adıyla veya farklı tabelalar altında mevcudiyetini devam ettirmiştir (Mırık, 2018: 109).

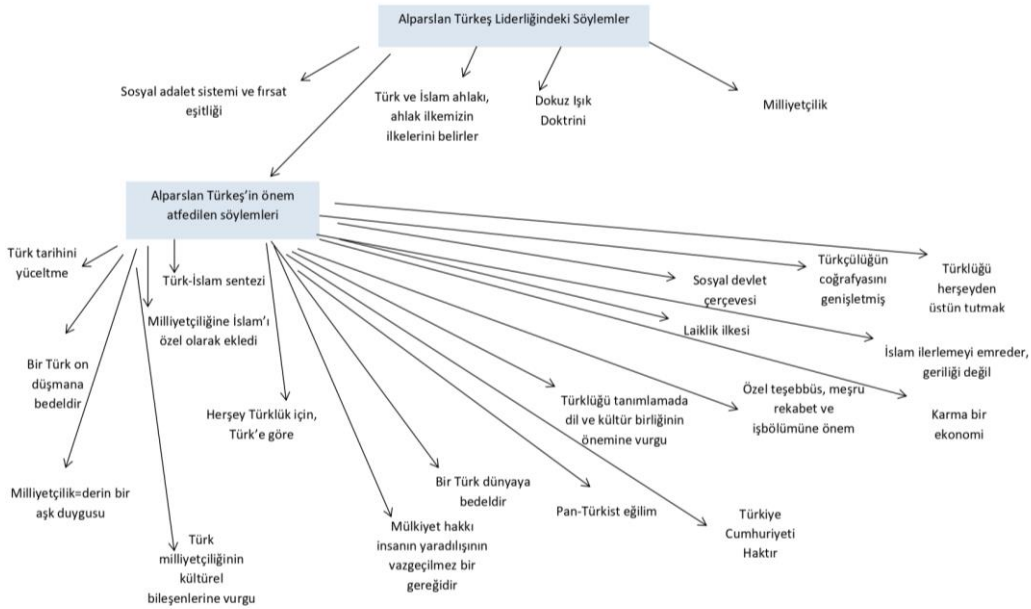
Türkeş'in 1965 yılında kaleme aldığı Dokuz Işık olarak ifade edilen görüşler, MHP'nin ideolojik altyapısı, söylem ve eylemleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Türk milliyetçiliğinin etnik, kültürel ve sivil bileşenlerinin yer aldığı Dokuz Işık (Cengiz, 2014: 232) siyasal mücadelenin demokratik olmayan yollara yönelmesine aracılık etmiştir. Ülkede siyasal hayatın şiddet sarmalına mahkum olduğu 1970'li yıllarda, MHP ve altbileşenleri ülkedeki kutuplaşmanın tarafı olmuş, yaşanan şiddet olaylarında aktif rol oynamıştır. MHP ve altbileşenlerinin şiddet olaylarına etkisi, yürütülen algı operasyonlarıyla MHP'nin demokratik siyaset içerisindeki etkisinin azalmasına (Muhacir, 2021: 111) zemin hazırlamıştır.

Türkeş sergilediği dönüştürücü liderliği sayesinde parti öğretisinin oluşumunda, toplumsal tabanın genişlemesinde ve altbileşenlerinin kurumsallaşmasında belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Türkeş'in kamu bürokrasisi üzerindeki etkisi iç politikadaki gücünü daha da artırmıştır. Türkeş, özelde Kıbrıs meselesi (Türkmen ve Dalan, 2021: 364) başta olmak üzere dış politikada da dikkate alınan bir siyasetçi konumuna sahip olmuştur. Ayrıca, Mart 1975-Haziran 1977 ve Temmuz 1977-Ocak 1978 tarihleri arasında kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetlerinde Başbakan Yardımcısı görevini üstlenmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında Türkeş ve ülkücü hareketin lider kadrosundaki birçok kişi tutuklanmış ve idam cezasıyla yargılanmıştır. Bu süreçte 14 Eylül 1980 tarihinde cezaevine giren Türkeş, ağır bedel ödeyen siyasetçilerden biri olmuştur (Keskin ve Akın, 2020: 706). 1982 yılında tahliye olmuş, diğer siyasetçiler gibi Türkeş'e de on yıl siyaset yapma yasağı getirilmiştir. Bu süreçte siyaset dışı kalmayan Türkeş, yeni partinin kurulum sürecini tutukluluk zamanlarında da yönlendirmiştir (Mırık, 2018: 151). MHP'nin ve alt bileşenlerinin kapatılması, yöneticilerinin tutuklanması milliyetçileri derinden sarsmıştır. Bu süreçte toplumsal tabanıyla iletişim kurmakta zorlanan Türkeş ve ekibi, dağılan parti tabanını yeniden toparlamak için, 8 Eylül 1983 tarihinde Muhafazakâr Parti'yi kurmuştur. Sonrasında

Milliyetçi Çalışma Partisi'ni kuran Türkeş ve ekibi, MHP ismini yeniden alan partiyle yoluna devam etmiştir. Partinin toplumsal tabanından büyük bir kısmı tarafından devlet adamı, tarihi şahsiyet, karizmatik ve bilge lider nitelendirilen Türkeş, vefat ettiği 4 Nisan 1997 tarihine kadar söylemleri ve eylemleri ile ülke siyasetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi ve sonrasında ülke siyasetinde belirleyici bir etkiye sahip Türkeş ile ilgili söylem analizi yapılması, Türkiye'nin siyasal hayatının daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bu bağlamda yapılan araştırmada Alparslan Türkeş'in söylemleri tek vaka modeli üzerinden ele alınmıştır. Yapılan araştırmada Türkeş'in söylemlerinde öne çıkan hususların yer aldığı model Şekil-1'de sunulmuştur.

Şekil-1. Alparslan Türkeş Liderliğindeki Söylemlere Ait Tek Vaka Modeli

Şekil-1'de yer alan model incelendiğinde MAXQDA programından yararlanılarak Türkeş'in söylemlerini içeren makaleler, kitaplar, dergiler, internet kaynakları başta olmak üzere program içerisine yüklenerek kod alt-kod modelleri oluşturularak elde edilen verilerde Türkeş'in söylemlerinin dört ana tema üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Milliyetçilik, dokuz ışık doktrini, sosyal adalet sistemi veya fırsat eşitliği ile Türk İslam ahlâkı kavramları söylemlerinde öne çıkan üst başlıklar olmuştur. Türkeş söylemlerinde öne çıkan üst başlıkların altını doldurmak için; Türk İslam

sentezi, laiklik ilkesinin korunması, İslam'ın ilerlemeyi emretmesi, herşey Türklük için, dil ve kültür birliği, özel mülkiyet ve teşebbüs ile meşru rekabete önem veren karma ekonomi, Türklüğün sağladığı üstünlükler, sosyal devlet, şahsiyetçilik-bireycilik ayrımı, Türklüğün coğrafyasını genişletme, Türkiye Cumhuriyetine sahip çıkma gibi hususlara sıklıkla değinmiştir.

3. TÜRKİŞ SONRASI MİLLİYETÇİ HAREKET PARTİSİ

Türkeş'in vefatından sonra parti başkanlığını Devlet Bahçeli devralmıştır. Bahçeli liderliğindeki MHP de daha önceki dönemlerdeki gibi ülke siyasetinin önemli bir aktörü işlevini sürdürmüştür. Bahçeli liderliğinde MHP hem muhalefet hem de iktidar ortağı olma imkanı bulmuştur. Özellikle 2015 sonrasında MHP'nin Ak Parti ile kurduğu ilişki partinin siyasal hayattaki etkisini artırmış, bu süreçte MHP hükümetin söylem ve işleyişi üzerinde istisnai bir belirleyici güç konumunda olmuştur (Özpek, 2022).

Bahçeli döneminde izlenecek politikalar somutlaştırılarak ve sistematize edilerek parti programları oluşturulmuştur. Ayrıca bu dönemde kırsal kesim ile muhafazakâr kesimin sosyal ve ekonomik talep ve beklentilerini belirlemek amacıyla araştırma geliştirme komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar halkın istekleri doğrultusunda politikalar üretilmesine aracılık etmeye başlamıştır. Partinin sosyal ve ekonomik alandaki söylemlerinde ve politikalarında önemli değişiklikler olsa da, etnik ve dini azınlıklara karşı yürüttüğü olumsuz yaklaşım ile militarist üslupta önemli bir değişiklik yaşanmamıştır (Çınar ve Arıkan, 2002: 30). Bahçeli 6 Temmuz 1997'de partinin genel başkanı seçildi. MHP'nin yeni genel başkanının Türkeş'in sahip olduğu otoriter liderlikten farklı, daha ılımlı bir liderlik imajı çizdiği düşünüldü (Heper ve İnce, 2006: 30). Bu kapsamda Türkeş'in ölümüyle partideki 'karizmatik liderlik' döneminin son bulduğu, Bahçeli'nin sivil ve akademisyen kimliğiyle yasal otorite tipi bir genel başkanlık yapacağı, partinin siyasi olgunluk dönemine gireceği beklentisi öne çıktı (Musil, 2015: 4).

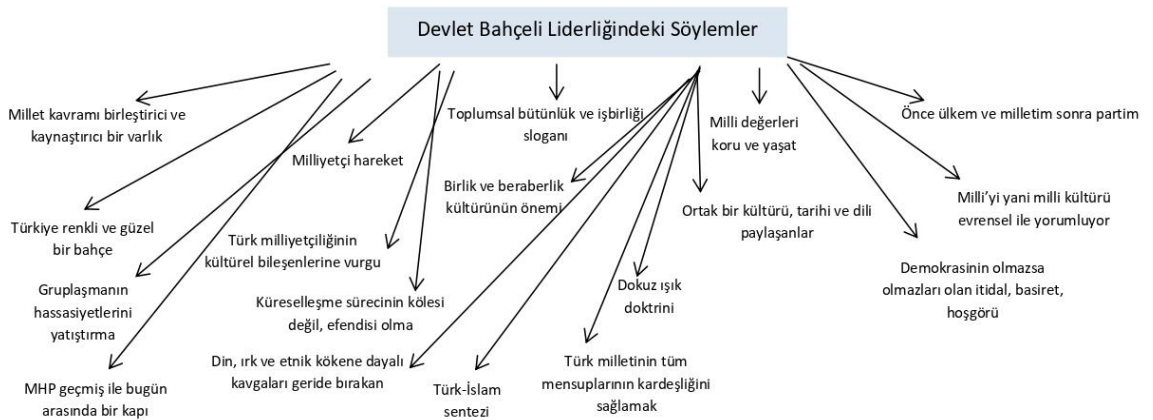
Bahçeli'nin genel başkanlığıyla birlikte partideki sertlik yanısı aşırı uç milliyetçiler pasifleştirilmiş, parti kısa süre içerisinde koalisyon ortağı olmanın da etkisi ile merkeze yaklaşarak siyasal sistem ile daha barışık bir hale gelmiştir. Parti yönetimi parti tabanı başta olmak üzere milliyetçi muhafazakar kesimle ilişkisini güçlendirerek oy oranını artırabilmek için arayış içerisine girmiştir (Arıkan, 2002: 360-361). Ancak, partinin ideolojisinden kaynaklanan 'lidere olan bağlılık ve sadakat' kültürü, Türkiye'deki diğer partilere oranla MHP'de belirleyici bir etkiye sahip

olmaya devam etmiştir. Lidere bağlılık ve sadakat, partide katı parti disiplininin devamını sağlamış, parti içi muhalefete müsamaha gösterilmemesine sebebiyet vermiştir.

MHP'nin parti tüzüğüne bakıldığında da genel başkanın parti yönetiminde asli belirleyici güce sahip olmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bahçeli liderliğindeki MHP 1999 genel seçimleri sonrasında AnaSol-M olarak bilinen hükümette koalisyon ortağı olmuştur. MHP 2002 seçimlerinde ülke genelindeki %10'luk seçim barajını geçemediği için baraj altında kalmış ve mecliste temsil hakkı kazanamamıştır. 2007, 2011, 2015 seçimlerinde istikrarlı bir şekilde barajı geçme başarısı sağlamıştır. Bu süreçte ülkede daha keskin hatlarıyla görünür olan Türk milliyetçiliğini temsil eden MHP, toplumsal tabanını genişletmiştir.

Türkiye'de cumhurbaşkanı ilk defa 2014 yılında halk tarafından seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi ülkede siyasetin yeniden şekillenmesine aracılık etmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde MHP ve CHP ortak hareket ederek Ekmeleddin İhsanoğlu'nu aday yapmıştır. Bu süreçte MHP geleneksel söylemlerinin dışına çıkarak, farklı toplumsal kesimlerin desteğini alabilmek için, politik söylemini olabildiğince yumuşatmaya çalışmıştır. (Musil, 2015: 8). Buna karşın mitinglerde ve sosyal medyada partinin negatif kampanya stratejileri geliştirdiği görülmektedir. Diğer partilerden farklı olarak, Kürt sorununun çözümüne yönelik devam eden müzakere sürecine yönelik sert ve dışlayıcı söylemlerini sürdürdüğü gözlenmiştir.

Şekil-2. Devlet Bahçeli'nin Söylemlerine Ait Tek Vaka Modeli

Şekil-2 incelendiğinde MHP genel başkanlığı yaptığı dönemde Bahçeli'nin söylemleri ile Türkeş'in söylemlerinde genel bir benzerlik ve süreklilik olduğu görülmektedir. Ancak Bahçeli bazı söylemler ve kullandığı kavramlarla Türkeş'ten farklılaşmaktadır. Bahçeli, bir üst ve birleştirici kimlik olarak Türk Milleti vurgusu, küreselleşme karşıtlığı, geçmiş ile gelecek arasında köprü işlevi gören bir parti olma, milli değerlerin yaşatılması, kültürel birlik, toplumsal bütünlük, Milliyetçi hareket, toplumsal ayrışma kaynaklarının siyasal alanda işlevsiz kılınması, Türkiye'nin renkli ve güzel bir bahçe olarak kalması gibi bazen birbirini destekleyen bazen de birbiriyle çelişen kavramlar kullanmıştır.

4. MHP EKSENİNDE ALPARSLAN TÜRKES VE DEVLET BAHÇELİ'NİN SÖYLEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Alparslan Türkeş siyasete 1944 yılında gerçekleştirilen antikomünist protestolara katılarak dolaylı yollardan adım atmıştır. Bu protestolarda Türkeş, Sovyetler Birliği rejimi altında yaşayan Türk topluluklarının hakları için çabalamış ve Türkiye'yi bir dünya gücü haline getirmek için tüm Türk topluluklarının birliğine vurgu yapmıştır. Türkeş'in 1944 yılında katıldığı ve ülkede kaotik bir duruma yol açan protestolar hükümet tarafından hemen bastırılmıştır.

Türkeş protestolara katıldığı gerekçesiyle yargılanmıştır. Yargılama süreci Türkeş'in milliyetçilik anlayışının kamuoyu tarafından bilinmesine aracılık etmiştir. Türkeş'in yargılama sürecinde yaptığı savunması 1944 Milliyetçilik Olayları ve Bir Devrin Perde Arkası adlı iki kitapta yayınlanmıştır. Türkeş, davasında Türk tarihini yüceltmiş ve Türklüğün üstünlüğünden bahsetmiştir. Aynı zamanda Türkeş, Türk milletinin yeryüzünde eşsiz bir varlık olduğuna ve kahramanlık konusunda Türk milletinden üstün bir millet olmadığına inandığından bahsederek buna en yakın örnek olarak Kurtuluş Savaşı'nı göstermiştir (Türkeş, 1998; Türkeş, 2020).

Milliyetçiliğin kültürel ve dilsel ortaklık ekseninde geniş tanımı, Türkeş Türkcülüğünün coğrafyasını genişletmiştir. Türkeş, 1965 yılında yayımlanan Milli Doktrin Dokuz Işık adlı kitabında Türkiye dışında yaşayan Türkleri, Türk milletinin bir parçası olarak gördüğünü vurgulamıştır. Türkeş'in Türkiye sınırlarını aşan siyasal gündemindeki büyük ideal, Pan-Türkizm olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Kitapta bölümleri "Zafer Büyük Türk Milletindedir" sloganıyla bitiren Türkeş, Pan-Türkist eğilimlerini sloganlaştırmayı da ihmal etmemiştir (Türkeş, 1972). Türkeş hareketin ideolojisine ilişkin dokuz unsuru bu kitabında tanımlanmıştır. Dokuz ışığın

ilkeleri ise; milliyetçilik, ülkücülük, ahlâkçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köycülük, gelişmecilik ve halkçılık ile endüstricilik ve teknikçiliktir (Bora, 2016: 305). Kitabın ilk nüshasında, birinci ilke olan milliyetçilik, Türk milletinin derin sevgisini ve Türk milletine bağlılığını ifade etmekte ve Türk milletinin çağdaş medeniyet seviyesine yükselmesini hedeflemektedir.

Türkeş'in milliyetçilik anlayışı güçlü bir devlet anlayışını da içermektedir. Türkeş, Dokuz Işık ve Türkiye adlı kitabının sonraki baskılarında ulus-devleti, kontrol ve iktidarın bir işareti, kadife eldivenli demir bir el olarak tasvir etmiş ve siyasi faaliyetlerde güçlü devleti vurgulamıştır. Dokuz Işık ile milliyetçiliği dönemin şartlarına uyarlayan Türkeş, milliyetçiliği "derin bir Türk milleti aşkı" Türk milletine bağlılık ve paylaşma bilinci olarak tanımlamıştır. Ayrıca en dikkat çekici unsur, onun İslam'dan özel olarak bahsetmeyen, sadece "Türk ahlâkı, Türk geleneği, Türk ruhu ve Türk milletinin inançları" anlamına gelen ahlâk ilkesi olmuştur. Türkeş daha sonra 1972'de milliyetçiliğine İslam'ı özel olarak ekleyerek, dokuz ışık yolunun temel kaynağı olan İslam inancı, şuru ve gururdur ifadesini kullanmıştır (Türkeş, 2017: 173).

Türkeş Dokuz Işık'ın genişletilmiş yeni baskılarında insanın birey olarak doğduğunu, sonrasında ise doğup büyüdüğü milletin kültürel değerleriyle kişilik kazandığını belirterek Türk milliyetçiliğinin kültürel bileşenlerine vurgu yapmıştır (Türkeş, 2017: 389-391). Türkeş, Türkçülük ve Türklük tespitinde başta mezhepçilik, coğrafya ve laboratuvar ırkçılığı olmak üzere sapkın tedbirlere inanmadığını vurgulamıştır (Türkeş, 2017: 57). Türkeş'in nazarında Türk milleti bölge, mezhep, parti ayrımı kabul etmeyen kutsal bir bütündür ve milli devlet, hangi bölge olursa olsun vatandaşlarını Allah'ın kutsal emaneti olarak görmektedir.

Türkeş, Milliyetçi Hareketi bütün vatandaşlarını milli devlet ideali içinde bütünleştirecek ve Türklük idealiyle yoğuracak olan bir hareket olarak tanımlamıştır. Türkeş, milliyetçiliğini laikliğe karşı ve ümmet anlayışına sahip olmayan bir söylemle konumlandırarak, İslam'ı kültürel düzeyde kabullenmiştir. Ayrıca Milli Doktrin Dokuz Işık'ta Türkeş, laiklik ilkesinin korunması gerektiğini, ancak toplumun dini ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğini de belirtmiştir (Türkeş, 2017: 129).

Türkeş, Turancılığın geniş bir coğrafyayı içerisine alan bir kavram olduğunu; Macarlar, Finler, Mishar Tatarları ve Turan kökenli diğer milletlerin bu fikri ilk olarak Alman ve Slav egemenliğine karşı oluşturduklarını ileri sürmüştür (Göktuğ, 2018: 68). İslamcılık, Osmanlıcılık,

Milliyetçilik, Pan-Türkizm ve Turancılık, Türkiyecilik ve Anadoluçuluk olmak üzere altı farklı baskın fikri (Bilgiç, 2021: 442) gündemine alan Türkeş, Lozan Antlaşması ile belirlenen ülke sınırları içinde yaşayan Türkleri koruma ve ilerletme fikrinin öncelik kazanması (Türkeş, 2017: 58-59) gerektiğini savunmuştur.

MHP'nin tarihinde İslam dini önemli bir yer tutmuştur. Türkeş ve Bahçeli döneminde din devlet yönetiminde değil, bireysel yaşamda ve ahlâki ilkelerin oluşumunda belirleyici bir kaynak kabul edilmiştir. Düzen ve nizam anlamına karşılık gelen devletin dini esas alan bir rejimle yönetilemeyeceği her iki lider tarafından belirtilmiştir. Bu bakımdan Türkeş'in dine ilişkin; insanların inanma gereksinimine sahip olduğunu, eğer inanç sahibi olmayan bir insan varsa onun için boş bir kabuğa ve pusulası olmayan dümensiz bir gemiye benzettiği görüşlerini içeren bu ifadelerinde açıkça ortaya çıkmaktadır (Küçük, 2021).

Bahçeli'nin din hakkında görüşleri ve yaptığı çalışmalar incelendiğinde; AR-GE içerisindeki faaliyetlere olanak sağlayarak, başkanlığını yapmıştır. Ayrıca MHP AR-GE Sosyal Araştırmalar Grubu tarafından gerçekleştirilen ve yayımlanmış çalışmalar arasından "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Din Hizmetleri Politikası" isimli kitap önem arz etmektedir. Çünkü bu çalışma Türk ulusunun hassas olduğu din ve din hizmeti hususundaki konular, uzmanlar, sivil toplum kuruluşları, ilahiyatçı bilim adamlarının katılımıyla hazırlanmış olup Türk siyasi tarihi açısından bir ilk olmaktadır (Küçük, 2021). Bununla birlikte Bahçeli, İslam ahlakına ve erdemine oy toplama endişesi olmaksızın siyasetteki riyakarlığın dışında kalarak Türklük gururuna ve şuuruna samimi bir şekilde bağlı olduklarını vurgulamıştır (Küçük, 2021). Bu sebeple İslam'ın siyasetüstü pozisyonda tutulması önem arz etmektedir.

Türkeş ve Bahçeli, MHP'nin temel ilkeleri üzerinde faaliyetlerine devam eden bir parti olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Ancak Türkiye'nin ve Türk halkının varlığını tehdit ettiği düşünülen düşman(lar)ın değişimi partinin önem ve önceliklerinde değişim yaşanmasına neden olmuştur. Lider söylemlerinde bu değişim açıkça görülmüştür. Bu kapsamda Türkeş'in dine verdiği önem 1960'larda öne çıkmaya başlamış 1980'lerde ise daha da Komünizm tehditi ve ülkedeki sağ sol çatışmaları partinin dine/tasavvufa bakışını, din/tasavvuf lehine değiştirmiştir. Ülkede yaşanan sağ ile sol arasında yaşanan şiddet eylemleri MHP'nin dini pratik ve ideolojik bir araç olarak kullanmasını beraberinde getirmiştir.

Soğuk Savaş döneminde komünizmi mücadele edilmesi gereken öncelikli tehdit ve düşman ilan eden Türk milliyetçiliği, Türklük ve kültürel İslam üzerinden “Türk-İslam” sentezi söylemini öne çıkartmıştır. Türkeş'in milliyetçiliğin bu iki bileşenini birleştirme sürecinde “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı Kadar Müslümanız”, “Türklük bedenimiz, İslam ruhumuzdur” gibi sloganlar sıklıkla tekrarlanmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru Türkeş'in söyleminde İslami kimlik daha fazla vurgulanmıştır (Kıdal, 2020: 114). Bu kapsamda Türkeş, Tanrı Türk'ü korusun ve yüceltsin yerine Allah Türk'ü korusun ve yüceltsin ifadesini kullanmıştır.

Komünizme karşı sadece sokakta savaşılan idealist hareket, yönelimini değiştirerek nizam-âlem (küresel düzen) gibi daha ulvi bir dava sahibi yapıya dönüşme gayreti içerisinde olmuştur. Türklerin küresel düzende belirleyici konumda olması gerektiği düşüncesi, ilâ-yi kelimetullâh'ın (Allah'ın iradesi doğrultusunda insanlara bir nizam verme) uyarlaması üzerinden sürdürülmeye çalışılmıştır (Erdal, 2020: 193).

Bahçeli ise siyasi kariyeri boyunca Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Kadir gecesi ve Hz. Muhammed'in doğum haftası gibi önemli dini günleri hep anmıştır. Zaman zaman Mevlana gibi düşünürlerden de alıntılar yaparak, onların Türk-İslam medeniyetine katkılarını ve düşünce biçimlerini ele almıştır. Bahçeli, anma günlerinde Türkeş'in Türk-İslam değerlerine yaptığı katkılara da değinmiştir.

Ülke çıkarlarını koruma iddiasıyla 1991 milletvekili genel seçimlerinde sonrasında kurulan DYP-SHP koalisyonuna verdiği destek (Shelef 2010: 12-13) 1995 milletvekili genel seçimlerinde yaptığı ittifak, sonrasında yaşanan ayrışma ve ülkenin içinde bulunduğu 28 Şubat süreci MHP'nin politik yaklaşımında dönüşüm yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçlerde her iki lider de gerektiğinde etnik, sivil ve kültürel bileşenlere vurgu yaparak milliyetçiliğin kapsayıcılığını genişletecek esnek bir politik söylem geliştirmiş ve tavır takınmıştır. 1980'lerin sonlarına doğru Türkeş'in milliyetçiliğinin yurttaşlık vurgusu, 1990'larda kültürel İslam vurgusundaki azalma Bahçeli'nin 2000'li yıllarda Türk milliyetçiliğinin sivil bileşenlerine yönelen söylemleri bu durumu açıklayıcı örneklik teşkil etmektedir (Kıdal, 2020: 232). Bahçeli, özellikle muhafazakâr seçmenlerle Orta Anadolu'daki bağları yeniden kurmaya çalışmıştır. Liderliğinin ilk yıllarında Bahçeli, Türkeş'in Türk-İslam idealini takip etmeye özen göstermiş ve bu kapsamda partinin ana eksenin Türk-İslam ideali çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır.

1999 yılında birlikte yapılan milletvekili genel seçimler ile yerel seçimlerde MHP uzlaşmacı, ılımlı ve şehirli imajı, seçim süreci boyunca radikal söylemden uzak, merkez sağ parti özelliği gösteren bir yapıya bürünmeye çalışmıştır (Çubukcu, 2017: 38). Parti bir taraftan bu yapıya ait söylem ve eylemleri sürdürmeye çalışsa da süreç içerisinde eski alışkanlıklarından vazgeçemediğini göstermiştir. Bu bağlamda Bahçeli döneminde partinin ekonomiye olan ilgisi artmıştır. Ancak terör ve dış politika alanında partinin sert ve dışlayıcı söylemlerinde değişiklik yaşanmadığı da gözlenmiştir.

2002 yılında 'Ekonomik İyileşme ve Dönüşüm Programı' adı verilen daha önceki dönemlerdeki yaklaşımlardan farklılaşan yeni bir ekonomik program açıklanmıştır. Yine aynı yıl yürütülen seçim çalışmalarında rekabetçi piyasa ekonomisini geliştirmek ve yasal altyapısını güçlendirmek, ekonominin küresel verimliliğini artırmak, yatırım ortamının iyileştirilmesi, sistemin ve sermaye piyasalarının güçlendirilmesine yönelik mali politikalar, küçük yatırımcının korunması ve özelleştirmenin sağlıklı ve etkin bir şekilde tamamlanması gibi söylemler öne çıkmıştır (Bahçeli, 2002a). Bu yeni strateji Türkeş'in Dokuz Işık doktrininde vurguladığı ekonomik ilişkilerde devlete stratejik bir rol yüklediği karma ekonomiden uzaklaşmış olduğunu göstermiştir. Türkeş'in Soğuk Savaş'ın da etkisiyle kurgulamaya çalıştığı bireyci, sınıf temelli rekabetçi yapıyı reddeden korporatist programdan uzaklaşmaya başlayan MHP, liberal ekonomiye odaklanan bir söyleme yönelmiştir.

Bahçeli içinde bulunan şartlar çerçevesinde liberal ekonomiye yönelmiş olsa da MHP'nin kimliğini Dokuz Işık doktrini etrafında tanımlamayı da ihmal etmemiştir. Partide ve alt bileşenlerde görev alan kişilerin giyiminden kendi aralarındaki ve diğer insanlarla iletişimine kadar hemen her alanda imajlarına önem veren Bahçeli, partinin geleneksel yapısını ve ilişki biçimini sürdürmeye çalışmıştır (Hürriyet, 1999). Türkeş'in mirasına sahip çıktığını da vurgulamaya her platformda özen gösteren Bahçeli, MHP'nin geçmiş ile gelecek arasında bir köprü işlevi gördüğünü belirtmiştir.

Bahçeli din devlet ilişkilerinin nasıl olması gerektiği hususunda ülkenin içinde bulunduğu duruma veya siyasi gelişmelere göre farklı yaklaşım geliştirmiştir. 28 Şubat sürecindeki yaklaşımı ile bu sürecin öncesi ve 2002 sonrası yaklaşımı birbirinden oldukça farklıdır. 2002 sonrasında devletin vatandaşların dini yükümlülüklerini yerine getirmesine uygun bir özgürlük ortamı oluşturması gerektiğini savunmuştur. Bu kapsamda üniversitelerde başörtüsü özgürlüğünün anayasal güvence altına alınması için yapılan, ancak anayasa mahkemesi tarafından 2008 yılında iptal edilen,

değişikliğe destek vermiştir. Bahçeli, din merkezli bir dil kullanmamıştır. Laikliği bu uzun ve zorlu tarihsel deneyimler ışığında insan-din-devlet ilişkilerini dengelemek ve düzenlemek için gelişen bir yönetim biçimi olarak tanımlamıştır (Güngör, 2021: 128).

Bahçeli, siyasi kariyeri boyunca, Türk milliyetçiliğinin etnik, kültürel ve yurttaşlık unsurlarına farklı vurgular yapsa da zaman zaman duygu ve kültür birlikteliğine göndermeler yapmıştır. Aynı zamanda Bahçeli, siyaset kurumunun etnik ve dini farklılıklara, sosyal ve ekonomik beklentilere, taleplere ve önerilere göre tasarlanmasının demokrasiyi güçlendirmeyeceğine vurgu yaparak (Musil, 2015: 7-8) idealist siyasetçi kimliğinden vazgeçmediğini de ortaya koymuştur.

2000 yılından sonra Bahçeli, Türk milliyetçiliğinin yurttaşlık bileşenini daha fazla vurgulamış, ancak Türk milliyetçiliğinin tüm bileşenlerini içeren Dokuz Işık'a atıfta bulunmaktan da vazgeçmemiştir. Türk milliyetçiliğinin kültürel (Müslüman olmak) ve sivil (Türk vatandaşı olmak) bileşenleri önem sırasına göre sıralanmıştır. 2002'de Bahçeli bir taraftan Türk milliyetçiliğinin kültürel bileşenlerini vurgulayarak ortak bir kültürü, tarihi ve dili paylaşanların Türk milletini oluşturduğunu öne sürerken (Bahçeli, 2002b: 56) diğer taraftan doğrudan Türk-İslam sentezine atıfta bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin Türk-İslam mirası ve milli değer geleneklerinin rehberliğinde, milli tarih ve kültür bilincine uygun büyük politikalar uygulamak zorunda olduğunu ifade etmiştir (Bahçeli, 2003).

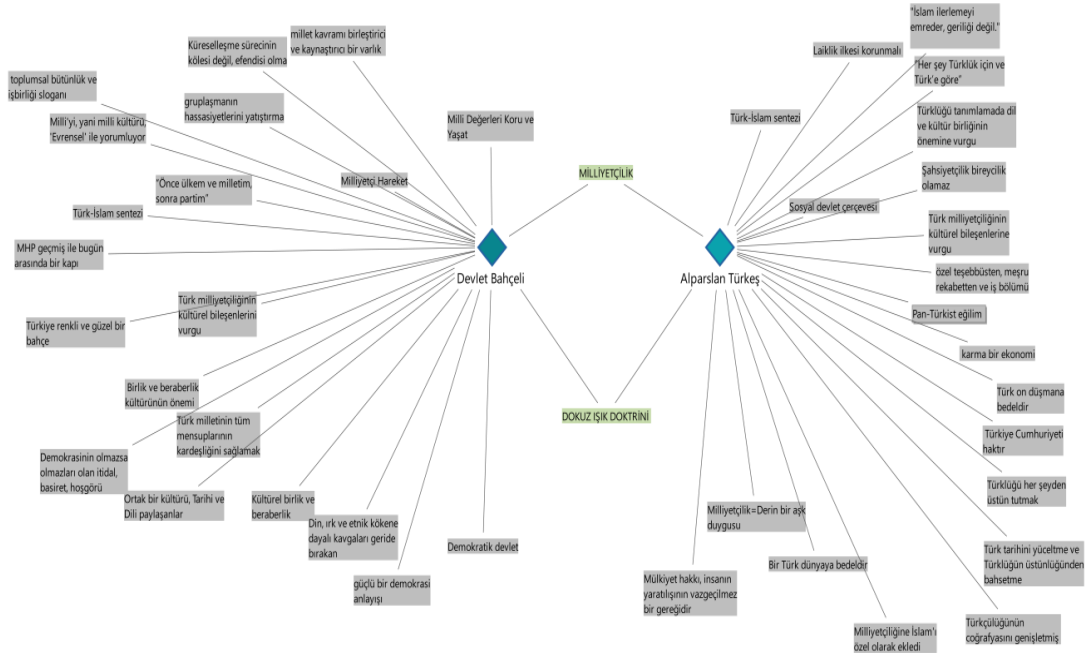
Bahçeli kendine özgü bir demokrasi tanımı yapmış ve demokratik yaklaşım ortaya koymuştur. Demokrasiyi sağlam inanç ve güvencelere dayalı, temiz ve dürüst bir politika gerektiren bir ahlâk, erdem ve feragat rejimi olarak tanımlayan Bahçeli, itidal, basiret, hoşgörü gibi unsurları demokrasinin olmazsa olmazları olarak saymıştır. Türkiye'de yaşayan farklı grupları siyasal ayrışma kaynağına ve aracına dönüşmemek kaydıyla, ülkenin renkleri ve güzellikleri olarak tanımlamıştır (Bahçeli, 2005).

Bahçeli ekonomik, sosyal ve siyasal alanda tüm dünyayı etkisi altına alan küreselleşme sürecine yönelik eleştirel bir dil geliştirmiştir. Küresel sistemin kölesi değil, efendisi olmanın belli yolları olduğunun bilinmesi gerekliliğinden ve bu yolların, insanlığın ortak çabaları ve hassasiyetleri ile keşfedilmeyi beklediğinden bahsetmiştir (Kıdal, 2020: 194). Bahçeli, Türkiye'nin yüzünü hem Doğu'ya hem de Batı'ya çeviren bir ülke olması gerektiğini vurgulamıştır. Türk milliyetçiliğinin amacının küreselleşen dünyada tarihsel geçmiş ile çağdaş birikimi birlikte yoğurmak, milli

evrenselde birlikte yorumlamak, milli değerleri yaşatmak olması gerektiğini belirtmiştir (MHP Seçim Beyannamesi, 2011: 85).

Alparslan Türkeş ve Devlet Bahçeli'nin söylemlerinde öne çıkan kavramların karşılaştırmalı analizi Şekil-3'de sunulmuştur. Her iki liderin söyleminde ideolojik bir zemin bulunsa da, içinde bulunulan dönemsel koşullar, liderlerin söylemleri üzerinde belirleyici olmuştur. İki liderin söylemlerinin ortak temasını milliyetçilik ve dokuz ışık doktrini oluşturmaktadır. Her iki liderin öne çıkardığı kavramlar ile söylem tarzları değişse de devlet, toplumsal ve siyasal bütünlük, din, iç ve dış düşman konuları iki liderin gündeminde sürekli yer almıştır. Ekonomi ile ilgili iki liderin söylemleri dönemsel şartlar bağlamında değişim göstermiştir. Türkeş'in söylemlerinde özel mülkiyet, sosyal devlet ve karma ekonomi öne çıkarken, liderlik döneminde partinin ekonomi politikalarının liberalleştiği ve sistematize edildiği Bahçeli'nin söylemlerinde ise ekonominin çok fazla öne çıkmadığı gözlenmektedir. Bahçeli'nin söylemlerinde demokrasi vurgusunun öne çıktığı da gözlenmektedir.

Şekil-3. Alparslan Türkeş ve Devlet Bahçeli'nin Söylemlerinin Karşılaştırılması

5. SONUÇ

Türkeş ile Bahçeli 1960 sonrası Türkiye siyasetinin önemli iki aktörüdür. İdeoloji ve liderin belirleyicilik düzeyi yüksek bir siyasi hareketin liderliğini yapan her liderin söylemlerinde ideolojik yaklaşım ve kavramsallaştırma öne çıkmıştır. Ancak uluslararası sistemdeki ve ülkedeki siyasal ortam her iki liderin siyasal yönelimini ve dolayısıyla da söylemini etkilemiştir. İçinde bulunulan ortamın söylem üzerindeki etkisi, hem liderlerin kendi siyasal yaşamında hem de iki lider arasında gözlenmiştir.

Türkeş ve Bahçeli'nin kamuoyuna yansıyan söylemlerinin analizi, bir taraftan liderlerin süreç içerisinde kendi söylemlerini değiştirdiğini diğer taraftan ise aynı partinin liderliğinde halef selef konumunda bulunan iki kişinin benzer yönleri yanında farklı konuları öne çıkarttığını göstermiştir. İki lider arasında farklılık sadece öne çıkartılan konular da değil kullanılan dilin sertliğinde de kendisini göstermektedir.

Türkeş'in askeri kariyeri ile Bahçeli'nin akademik geçmişi veya parti teşkilatı ile partinin toplumsal tabanı da liderlerin söyleminde belirleyici olmuştur. Ancak ülkenin içinde bulunduğu koşulların her iki liderin söylemleri üzerinde daha fazla etkili olduğu söylenebilir.

Olağandışılığın sıklıkla yaşandığı bir ülke olması dolayısıyla, milliyetçiliğin sertliği, dışlayıcılığı ve birleştiriciliği veya ayrıştırıcılığı bir şekilde yeniden üretilmektedir. Bu yeniden üretimin öncülüğünü siyaset kurumu ve dolayısıyla da MHP'nin liderleri yapmıştır. Zaman içerisinde hareketten veya partiden ayrılmalar, kopuşlar olsa da ideoloji ve liderin öne çıktığı MHP varlığını devam ettirmeyi başarmıştır.

MHP'nin bunu başarılmasında liderlerin söylemleri ve bu söylemlerdeki netlik ile tekrarın önemli bir payı bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada kullanılan tek vaka modeli, kelime bulutu ve iki vaka modeli de iki liderin söylemlerinin birbirine oldukça yakın ve aynı olduğunu, zamana uyum sağlamaya çalışan ve değişen bazı söylemlerin bulunduğunu da ortaya çıkartmıştır.

Bu bakımdan yapılan çalışmada ele alınan iki liderin geçmişte ve günümüzde mevcut durumdaki söylemlerinin incelenerek karşılaştırılması ile konunun MHP açısından yalnızca bir boyutunu ve zamana ayak uydurmaya çalışan ve geçmişe de bağlılığını sürdüren MHP'nin çabasını göstermektedir. Bu bağlamda, çalışmanın gelecek çalışmalar açısından örneklemedeki incelenen verilerin, makaleler, kitaplar, dergiler ve internet kaynaklarının kapsamı genişletirek ve ileride MHP'ye liderlik edecek başka

bir liderin de örnekleme dahil edilmesiyle elde edilen verilerin değişkenlik gösterip göstermediğinin incelenmesi yararlı olacaktır.

6. SUMMARY

The article is discussed in terms of the use of political language by two important leaders of the right-wing mind in Turkey, Alparslan Türkeş and Devlet Bahçeli, on the axis of the MHP. In addition, the examination and comparative analysis of the discourses of these leaders is the main line of the article. In this respect, first of all, nationalism and MHP in Turkey are mentioned in the article.

Then, the MHP period after 2015 was examined, and the development and change process of the discourses and value judgments that started with Alparslan Türkeş on the MHP axis was examined, and then Devlet Bahçeli's discourses were emphasized. At the same time, in the article, the comparison of the use of political language in Turkish politics, in the light of these two leaders, is presented in figures through a computer program.

Document analysis method was used to collect research data. The data of the research; researches on the subject, articles, theses, books and newspaper news. At this stage, first of all, the data was conceptualized by making coding, which is defined as the process of dividing and naming the data into meaningful sections within the framework of content analysis.

By re-reading all the data coded in the same way as the data were coded, it was primarily tried to find out what the core of that code was. First, the codes were created, then similar codes were gathered under the same theme and classified under the discourses about Alparslan Türkeş and Devlet Bahçeli in these themes.

Computer programs were also used in the analysis of the data, contributing to the increase of the reliability of the research. The use of computer programs provides many conveniences to the researcher in the analysis of research data. In this study, the data were analyzed using the MAXQDA qualitative data analysis program. While creating the word cloud related to the research, the size of the words was determined from large to small according to their frequency. Analysis results are presented in tables and figures.

As a result, when the shapes created in the MAXQDA program are examined, it is seen that the discourses of Devlet Bahçeli, which are very

close and similar to each other, and changing discourses that try to adapt to the current age, proceeding in the light of the leadership of Alparslan Türkeş.

7. KAYNAKLAR

- Arikan, E. B. (2002). Turkish ultra-nationalists under review: A study of the Nationalist Action Party. *Nations and Nationalism*, 8(3), 357-375.
- Bahçeli, D. (2002a). *Genel Başkanımız Dr. Devlet Bahçeli'nin 3 Kasım Seçimleri, seçim beyannamesi tanıtım toplantısında yapmış oldukları konuşma 29 Eylül 2002*. 29.04.2022 tarihinde mhp.org.tr: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/255/index.html adresinden alındı.
- Bahçeli, D. (2002b). *Türkiye'nin AB üyeliği ve Milliyetçi Hareket Partisi: Temel yaklaşım biçimimiz ve görüşlerimiz*. Ankara: Milliyetçi Hareket Partisi. 27.04.2022 tarihinde teyamul02.mhp.org.tr: https://teyamul02.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/turkiyeab.pdf adresinden alındı.
- Bahçeli, D. (2003). *Dr. Devlet Bahçeli'nin Milliyetçi Hareket Partisi 7. Olağan Büyük Kurultay açılış konuşması*. 27.04.2022 tarihinde mhp.org.tr: https://mhp.ow.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/209/index.html adresinden alındı.
- Bahçeli, D. (2005). *Genel Başkanımız Sayın Dr. Devlet Bahçeli'nin 14. Kocayayla Türkmen şöleninde yapmış oldukları konuşma 10 Temmuz 2005*. 29.04.2022 tarihinde mhp.org.tr: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/127/index.html adresinden alındı.
- Bilgiç, H. (2021). Alparslan Türkeş vizyonundan tarih-coğrafya-strateji bağlamında Türk Birliğini yeniden okumak. *Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik* içinde (405-452). Mustafa Yiğit (Ed.). Konya: Palet Yayınları.
- Bora, T. (2016). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasi ideolojiler*, (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cengiz, O. (2014). *Alparslan Türkeş ve Dokuz ışık*. (1. Baskı). İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Çınar, A. & Arikan, B. (2002). The Nationalist Action Party: Representing the state, the nation or the nationalists?. *Turkish Studies*, 3(1), 25-40.
- Çubukcu, Ş. (2017). *Parti ideolojisi ve sosyolojisi temelinde Milliyetçi Hareket Partisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdal, İ. (2020). Mhp'nin Türk kimliği ve Türk milliyetçiliği anlayışı ve Türk Dünyası'na bakışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 185-200.
- Güngör, S. (2021). Siyasal dilde metafor kullanımı: Devlet Bahçeli'nin örnek metinlerinin söylem analizi. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 107-141.
- Heper, M. & İnce, B. (2006). Devlet Bahçeli and 'far right' politics in Turkey, 1999-2002. *Middle Eastern Studies*, 42(6), 873-888.
- Hürriyet (1999). *Bıyiksız ülkücünün yükselişi*. 29.04.2022 tarihinde hurriyet.com.tr: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/biyiksiz-ulkucunun-yukselisi-39074648> adresinden alındı.

- Keskin, Y. Z. & Akın, G. (2020). 12 Eylül ara rejimi döneminde Türkiye’de siyasi gelişmeler (1980-1983). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 703-724.
- Kıdal, A. O. (2020). *Continuity and Change in the Ideology of the Nationalist Action Party (Mhp), 1965-2015: from Alparslan Türkeş to Devlet Bahçeli*. Yayımlanmamış doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent University, Institute of Economics and Social Sciences, Ankara.
- Küçük, A. (2021). *40.yılında MHP ve din anlayışı*. 23.03.2023 tarihinde devlet.com.tr: http://devlet.com.tr/makaleler/y592-40_Yilinda_MHP_ve_Din_Anlayisi_.html adresinden alındı.
- Mırık, B. K. (2018). *Siyasal Liderlik ve 1965 – 1980 Döneminde Alparslan Türkeş*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Milliyet (2007). *Bahçeli, Öcalan için mitingde urgan fırlattı*. 26.04.2022 tarihinde milliyet.com.tr: <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/bahceli-ocalan-icin-mitingde-urgan-firlatti-204313> adresinden ulaşıldı.
- MHP Seçim Beyannamesi (2011). *2011 Seçim Beyannamesi 2023’e Doğru Yükselen Ülke Türkiye Sözleşmesi 28 Ocak 2011 Ses Ver Türkiye*. Ankara: Milliyetçi Hareket Partisi Yayınları.
- Muhacir, A. (2021). *1965 seçimlerinden 12 Mart muhtırasına iktidar muhalefet ilişkileri (1965-1971)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Musil, P. A. (2015). Milliyetçi Hareket Partisi: İdeoloji, örgüt ve güncel söylemler. *Türkiye’de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim* içinde, Edip Asaf Bekaroğlu (Ed.). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Özpek, B. B. (2021). *Siyasi parti inceleme raporları: Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)*. 27.04.2022 tarihinde daktilo1984.com: <https://daktilo1984.com/intelligence/siyasi-parti-inceleme-raporlari-milliyetci-hareket-partisi-mhp/> adresinden alındı.
- Shelef, N. G. (2010). *Evolving nationalism: Homeland, identity, and religion in Israel, 1925-2005*. New York: Cornell University Press.
- Türkeş, A. (1972). *Dokuz ışık*. Ankara: Töre Yayınları.
- Türkeş, A. (1998). *Bir devrin perde arkası*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Türkeş, A. (2017). *Milli doktrin: Dokuz ışık*. (1. Baskı). İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Türkeş, A. (2020). *1944 Milliyetçilik Olayları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Türkmen, İ. & Dalan, M. E. (2021). Alparslan Türkeş’in Türk Dünyası’nı kavramsallaştırması ve öngörüsü. *Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türk Devletleri: Ekonomik, Politik ve Sosyal Dönüşüm* içinde ed. Savaş Çevik, Erol Turan (Ed.). Ankara: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doktora Öğrencisi Yüksel ARIKAN, Makale Katkı Oranı: %50; Prof.Dr. Gökhan TUNCEL, Makale Katkı Oranı: %50.

Gönderim Tarihi: 08.03.2023

Kabul Tarihi: 11.05.2023

EDUCATIONAL DIPLOMACY AS SOFT POWER: JEAN MONNET SCHOLARSHIP PROGRAM

Yumuşak Güç Unsuru Olarak Eğitim Diplomasisi: Jean Monnet Burs Programı

Elifnur TERZİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü
e-posta: elifnur_88@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3467-1537

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

In the changing world system, various transformations have taken place in the field of communication as well as in other fields. Countries have decided to carry out their bilateral cooperation through public diplomacy elements such as cultural, social and educational, instead of the classical diplomacy understanding in which hard power elements such as military and economy are used, and in this direction, they have started to carry out moderate communication activities for foreign public opinion. Soft power elements, one of the basic components of public diplomacy, emerge as a very important concept in order to establish more moderate relations on behalf of countries after hard power. This soft power element, which we can call education diplomacy, enables countries to establish good relations with each other in the international arena and to provide long-term benefits. The study aims to analyze the role of the Jean Monnet Scholarship Program on public diplomacy and education diplomacy by using a content analysis. In the selection of the data, Türkiye's 2007-2008 and 2021-2022 academic periods were taken as a sample and the document analysis method was used in the data collection process within the scope of the research. In the quantitative content analysis performed on the determined sample, it was found that the number of students benefiting from the scholarship program was 1476, 811 women and 665 men, and considering that this number is only within the scope of the academic semesters in question, it is seen that it is quite significant in terms of education diplomacy. Also, the comments made by the scholars within the scope of the program. Accordingly, it has been concluded that the use of diplomacy in the field of education is quite effective for foreign policy elements.

Keywords: Diplomacy, Soft Power, Educational Diplomacy, Scholarship, Jean Monnet

Öz

Değişen dünya sisteminde diğer alanlarda olduğu gibi iletişim alanında da çeşitli dönüşümler gerçekleşmiştir. Ülkelerin birbirleri ile kurdukları iletişim diplomasiden öte gidemezken artık iletişimin boyutu gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte daha farklı bir yöne kaymaktadır. Ülkeler artık askeri ve ekonomi gibi sert güç unsurlarının kullanıldığı klasik diplomasi anlayışı yerine ikili işbirliklerini kültürel, sosyal, eğitsel gibi kamu diplomasisi unsurları üzerinden yürütmeye karar vermiş, bu doğrultuda yabancı kamuoyuna yönelik ılımlı iletişim faaliyetleri gerçekleştirmeye başlamıştır. Diplomasinin kamu diplomasisine evrildiği bu süreçte ülkeler, diğer ülke vatandaşları üzerinde olumlu algı yaratmak için farklı yöntemler kullanmaktadır. Kamu diplomasinin temel bileşenlerinden olan yumuşak güç unsurları, sert güç sonrasında ülkeler adına daha ılımlı ilişkiler kurmak adına oldukça önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Yumuşak

gücün önemli öğelerinden biri olan eğitim, uluslararası boyutta kamu diplomasisi aracı olarak kullanılmakta ve giderek yayılmaktadır. Çalışma, Jean Monnet Burs Programı'nın kamu diplomasisi ve eğitim diplomasisi üzerindeki rolünü içerik analizi yöntemiyle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Verilerin seçiminde Türkiye'nin 2007-2008 ve 2021-2022 akademik dönemi örneklem olarak ele alınmış ve araştırma kapsamında verilerin toplanması sürecinde doküman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Tespit edilen örneklem üzerinde gerçekleştirilen nicel içerik analizinde 811 kadın ve 665 erkek olmak üzere burs programından faydalanan öğrenci sayısının toplam 1476 olduğu bulunmuş ve bu sayının yalnızca söz konusu akademik dönemler kapsamında olduğu düşünüldüğünde eğitim diplomasisi açısından oldukça kayda değer olduğu görülmektedir. Ayrıca bursiyerlerin program kapsamında yaptıkları yorumlar doğrultusunda diplomasiğin eğitim alanında kullanılmasının dış politika unsurları için oldukça etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır

Anahtar Kelimeler: *Diplomasisi, Yumuşak Güç, Eğitim Diplomasisi, Jean Monnet, Burs Programı*

1. INTRODUCTION

Today, an increasing number of countries believe that education is the best way to put their national interests on the world stage. Apart from countries with great power in the international arena, other countries are starting to see and use international education as an effective soft power tool and resource. In the 21st century, Türkiye intensively uses cultural values as a tool of public diplomacy. The aim of public diplomacy is to establish and maintain intercountry communication with soft power elements (Alanka & Çimen, 2022:187). Considering that public diplomacy activities are commonly associated with the concept of soft power, it is possible to say that educational activities, which are one of the elements of soft power, also make an important contribution to soft power. Government officials focus on education for economic growth and socio-cultural development, and enter into new formations in order to catch up with the speed of information in the information age. It conducts studies on topics such as 'educational diplomacy', which emerged in the changing world diplomacy, today's research and policy networks, international education centers, sustainable academic cooperation and mobility programs. It is very important to carry out educational diplomacy activities in order to contribute to the development and strengthening of relations in the international arena and to the dissemination of knowledge in the international market.

Education diplomacy, which is a result of globalization, has different programs that provide students with education abroad. Countries that draw attention to the importance of lifelong learning and provide opportunities for their citizens, especially students, by organizing different education programs also contribute to the development of intercultural relations through education. Governments that enable overseas education programs

aim to open their countries to intercultural communication, increase their awareness, spread national education programs internationally and contribute to the economy. It is seen that especially the USA and England have accepted the potential of soft power in order to increase international interaction and in this context, they have turned to education activities. It can be said that education diplomacy has a remarkable place in the dimension of public diplomacy, with the thought that many international students who receive education scholarships will spread the knowledge they have obtained there when they return to their countries and bring the perspective of the country they studied to their country. In this study, it is aimed to analyze the Jean Monnet Scholarship Program, which is one of the education scholarship programs applied to increase mutual understanding, cooperation and solidarity by spreading cultures with the development of international dialogue, in the context of education diplomacy by using a content analysis technic.

2. Soft Power as The Fundamental Component of Public Diplomacy

Soft power constitutes one of the most defining concepts of public diplomacy. In this context, in public diplomacy, which can be described as the most up-to-date version of the classical public diplomacy understanding, image and reputation-enhancing methods and techniques, which are mostly carried out outside the official bodies, are used in order to positively affect the public opinion of different countries and the international community. In addition to lobbying, sponsorship, artistic and cultural activities, educational collaborations are among the important instruments used in this framework (Değirmenci, 2022). Nye (2005), while expressing soft power, mentions that public diplomacy is the field of activity and has the feature of influencing the other side in the desired direction by methods such as temptation, agenda setting and temptation. Communication, informing and influencing are at the center of public diplomacy activities; therefore, persuasion activities of a country towards the citizens of other countries are carried out with soft power elements, which is an indicator of a successful public diplomacy work of that country (Schindler, 2018).

In this context, public diplomacy activities include various public actors and activities. Examples of these are; political parties/politicians, multinational companies, business people, universities/academics, non-governmental organizations, language schools, artistic activities, music and sports can be shown (Cull, 2009). In addition, activities such as conferences, seminars, overseas scholarship programs organized by non-governmental

organizations, media, universities can be given as examples of public diplomacy activities in order to influence the citizens of other countries (Gregory, 2011). Nye states that the soft power of countries is based on three sources; foreign policies, cultural and political values. According to him, culture, which is the unity of expressions and values that create meaning for a community, facilitates a country to achieve the desired results when it contains universal values and is attractive to others (2005).

Power has historically been based on criteria such as population size, economic and military power, natural resources (Lasswell, 1950). Soft power refers to the ability to attract societies to their side without using hard power, such as the military. For this reason, legitimacy is very important for soft power. If societies see a country's goals as legitimate, they can easily accept that country's ideas without using force. Constitutional status will reduce the possibility of using force when necessary (Melissen. 2005). Considering the critical role of soft power in global relations, countries are doing their best to protect and maximize the soft side of power (Wang, 2011).

According to Nye (2019), while the USA is the country that best applies soft power elements in public diplomacy; According to Snow (2015), Norway, Denmark, the Netherlands, Japan and the UK are world leaders in soft power diplomacy. With the appreciation of culture and art in the historical period, hard power elements have left their place to soft power, which also determines the reputation and image of countries in the world. When we look at the soft power elements, culture, art, education and sports activities come to the fore and these elements give an idea from the cultural richness of a country to its social capital (Armitage, 2007).

2.1. “Education” as a Soft Power Tool

Educational activities, which are one of the components of public diplomacy, create inter-country interaction by providing cultural communication, and thus make positive contributions to foreign policy by improving mutual understanding. It is important in terms of easily directing societies and gaining public opinion with public educational and cultural activities (Paradise, 2012). With the shaping of diplomacy as a result of globalization and developments in communication technologies, authoritarians give more importance to long-term cultural relations activities such as international education exchange or scholarship programs, language teaching abroad and other international cultural exchanges, not only to information activities (Lima Junior, 2007).

International exchange/ scholarship programs include the activities of public diplomacy in the field of cultural diplomacy (Scott-Smith, 2009) and educational diplomacy, and are accepted as one of the best ways to develop intercultural respect and understanding (Himelfarb & Idriss, 2011, p.1). The number of countries that consider education to be one of the best ways for countries to introduce themselves in the international arena is increasing.

Especially countries that hold global power elements consider education to be an effective soft power element and try to develop long-term education policies in order to strengthen their prestige in the eyes of other countries. Education plays an important role as an element of soft power, as it conveys public diplomacy messages and supports the research process and implementation of cultural diplomacy (Byrne & Hall, 2013, p.432).

Universities, which represent the socio-economic capital of the countries, are of strategic importance in terms of creating and implementing the international public diplomacy vision. International student circulation affects not only the educational, scientific and political domains of countries, but also their economic power. Because students who go to a different country to study must reside in the country they study for a certain period of time and have to make basic expenses such as education, accommodation, food and beverage. For this reason, education programs that contribute to the economy, which is a serious power factor for the countries, have an important place in the country's policies (Vuving, 2009).

It is possible to communicate with the citizens of other countries and develop lasting relations through scholarships, seminars, conferences, congresses. Relationship building has traditionally been seen as a face-to-face and personal-level process. The most effective means of establishing lasting relationships are scholarships, student exchange programs, cultural institutes, foreign language schools, schools abroad and libraries (Leonard, 2002). Announcements of exchange programs and scholarships are usually posted on the official websites of the Ministries. Exchange programs emerged with the idea that the participants could become an ally for the country in the future (Scott-Smith 2009). Educational diplomacy is the management of the activity of countries sending their own citizens abroad for study or cultural interaction and receiving foreign citizens in return for a certain period of time.

These educational activities allow the country's own students to go abroad to advertise their country and for both sides to gain mutual benefit

through their learning experiences (Cull 2009). When we look at the history of exchange programs, it is seen that in 1905 exchange agreements involving the exchange of school teachers were signed between France-England and France-Prussia. These teachers are assigned to teach their own language at the school in the country they go to and to learn the language of that country (Haigh 1974). It is stated that the aim is to eliminate the hostility between France and Germany between 1945 and 1988 through exchange programs. With the agreements made between the two countries in 1988, the exchange of university students and the opening of joint programs were decided, and the ground was established for international trust and cooperation (Cull 2009). Education and language have been used within the framework of public diplomacy to create a common ground for creating acquaintance, partnership and sympathy (Sancar 2012).

It is emphasized that the basis of education is thought and that the spread of thought, its impact, communication, form, and the dissemination of a nation's language are emphasized, and in many studies, it is recommended in terms of public diplomacy effectiveness (Haigh 1974). Countries that can gain competitive advantage for minds, have advanced education systems, and integrate international education and scientific fields attract talented foreign students. Providing education opportunities to foreign students can be expressed as one of the most important tools of the soft power of the states (Amirbek & Ydyrys, 2014, p.501). Students can learn the language of the countries they visit with scholarships or exchange programs, and also have the opportunity to gain knowledge in the fields of culture, art and science. As a result, thanks to this knowledge and experience, they can return to their countries with the role of 'cultural ambassadors' (Rui-min, 2009).

As it can be seen in Figure 1, it is stated that there are 5.6 million international students in the world in the research conducted in 2020 (Project Atlas, 2022). The reason why the United States of America (USA) ranks first with 20% can be shown as the US government's ability to successfully implement its policy and geopolitical strategies not only regionally, but also globally (Cooper, 2004). According to Smirnov (2014), powerful countries such as the USA are aw

are that the education system is one of the most important tools in the field of global competition and that educational activities enable the economic/political situation of the countries to be improved. For this reason, if a country can reflect its success in education to economy and politics, that country can become quite successful in the field of diplomacy.

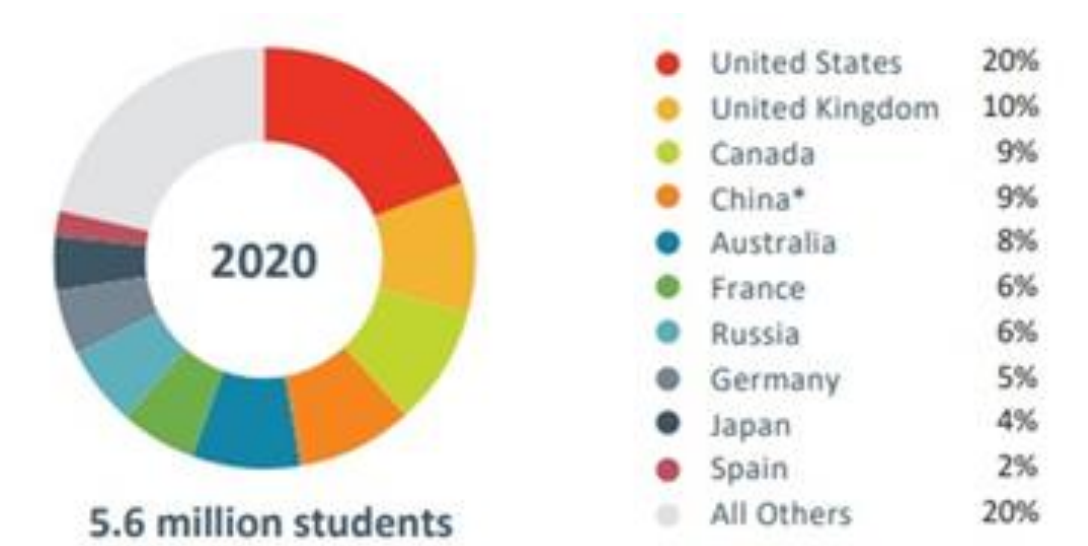

Fig. 1: Global Mobility Trends. Project Atlas, 2022

The US and UK governments, which are at the top of the list, create certain funds to enable foreign students to register through scholarships and to support academic research, science and education sector (Marginson, 2017). It serves a wide range of education for leading developed countries, from trade policy, to intercultural connection and diplomacy. For this reason, countries support education programs not only for economic reasons, but also for conveying their culture and worldviews.

It is very important in socio-economic and socio-political terms that foreign students who come to the country through education get to know the cultural heritage of the countries during their education and take their experiences to their countries. In recent years, the number of foreign students in the world has been increasing, and the general context of global mobility, the interaction of receiving and sending countries has changed considerably.

USA, UK, Canada, Germany, China, Australia and countries such as France attract more international students as shown in Figure 1, while other countries attract more students, and joint programs with universities of other countries in recent years to develop their internationalization strategies have been updating communicate. Countries see education, which is a soft power element, as the basic component of international exchange of information, building intellectual capital and maintaining competitiveness.

2.2. ‘Jean Monnet Scholarship Program’ as Educational Diplomacy

Jean Monnet, who lived between the years 1888-1979, is a French economist and financier whose ideas are based on the Schuman Plan¹ and who is a supporter of European integration (Europa, 2022). Monnet, which laid the foundations of the European Union, has been continuing its existence as a scholarship program that has been implemented since 1989 with an agreement between the Republic of Türkiye and the European Commission. The Jean Monnet Scholarship Program has been supporting the need for human resources with knowledge of the European Union (EU) acquis and EU-related issues since 1989, as well as Türkiye's work in the EU accession process (Jeanmonnet, 2022). In the process of full membership to the EU, which has an important place in Türkiye's foreign policy, experts are needed to convey accurate information about the EU in all segments of the society, from public institutions and organizations to the private sector, from non-governmental organizations to universities. In line with this need, the Jean Monnet Scholarship Program, a project funded by the EU, provides an opportunity for the Republic of Türkiye to have an idea about issues related to the EU acquis, to get to know the EU better through education, which is a kind of soft power element, by providing the opportunity to study in EU member states (Jeanmonnet,2022). This scholarship program, which was first put into operation in the 1990-1991 academic year, was carried out in three different periods over a 32-year period. In the first period of the scholarship program, covering the years 1990-2002, it was aimed to increase the knowledge and experience about European integration in Türkiye and to support the qualified manpower in these subjects. Parallel to the developments in Türkiye-EU relations, the priority of the Scholarship Program in the second term covering the years 2002-2006 was to train the human resources that would be needed in the membership process. It has been carried out by the Ministry of Foreign Affairs, European Union Presidency in cooperation with the Central Finance and Contracts Unit and the European Union Delegation to Türkiye, in line with the objectives mentioned in the first two periods since 2007-2008 (CFCU, 2022). The Presidency for the European Union operates as the appropriate authority of the programme. The EU Presidency is responsible from the announcement of the scholarship program to the provision of all kinds of support to the

¹ The Schuman Plan expresses the end of the centuries-old conflict between France and Germany by providing common coal and steel production in order to create an environment of peace in Europe, and keeping this organization open to the participation of all European states (Europa, 2022).

scholarship holders who are entitled to the program for any problems they may experience in the country they are located. The Jean Monnet Scholarship Program, which is of great importance especially in terms of increasing the administrative capacity of public institutions in the EU accession process, allocates 60% quota to public institutions every academic year, while it gives 30% quota to universities and 10% to the private sector (Jeanmonnet, 2022).

Within the scope of the program, which has benefited about 10000 people to date, the scholars carry out studies on the entire EU *acquis*, from justice, freedom and security issues to environmental policies. Scholars who can benefit from postgraduate education programs in EU member countries for a maximum of 12 months consist of public, private sector, non-governmental organization employees, senior university students, graduate and doctorate students, and academic and administrative staff of universities (Jeanmonnet, 2022). The scholarship, which is given to postgraduate studies on Türkiye's harmonization process with the EU and the EU *acquis*, both provides human resources with knowledge about the EU and contributes to the formation of the necessary administrative capacity for the effective implementation of the *acquis*. It is aimed that the scholars become professional on the EU after receiving education, support the development of civil society dialogue between Türkiye and the EU, and build bridges between countries (Jeanmonnet, 2022). Scholarships are planned to be given to approximately 160 people in the 2022-2023 academic year for the program, in which all expenses such as school fees, transportation, accommodation, insurance, visa expenses, cultural activities are covered (EU, 2022).

As in other countries, the EU has devoted most of its resources and attention to various academic programs such as Jean Monnet activities and to improve its international image (Yang, 2015). When the strategic goals of the European Commission are examined in this context, it is seen that the number of countries to be perceived is to increase through the scholars who benefit from this scholarship program and to carry out public diplomacy activities through education by creating a positive public opinion. It can be said that improving the EU's image abroad with such training programs has become an effective public diplomacy tool for the EU (Yang, 2015). Hong (2014) "EU-China Education Diplomacy: An Effective Soft Power Strategy?" in his study, he states that more than 50% of students from both EU countries and China returned with a more positive impression of the host country. As a result, it would not be wrong to say that there are some

perceptions about the country visited through the training programs and that these perceptions affect the image of the country and therefore diplomatic relations.

3. METHOD

The study was designed in a qualitative research and the case design was used in the study. In the study, in which the purposeful sampling method was used, the document review technique, one of the qualitative data collection methods, was used in data collection. Providing data by analyzing written documents containing information about facts and events related to the subject examined within the scope of the research is called document review. Documents such as reports, books, archive files, video and audio recordings, photographs related to the research topic are analyzed systematically by checking their originality (Yıldırım & Şimşek, 2013, p.187).

A case study is carried out to describe one or more situations in depth and to draw attention to research questions and topics (Johnson & Christensen, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2013). Situations can include individuals, societies, institutions and cultures, as well as critical events in a person's life or in a movie (Patton, 2014). In the study, the Jean Monnet Scholarship program was examined in detail and evaluated in terms of educational diplomacy and interpreted in line with the aim of the study. Content analysis is the systematic analysis of written or visual materials (Krippendorff, 2018). In the study, a content analysis technic was used and the number of people who benefited from the education program based on Türkiye Dec 2007-2008 and 2021-2022, gender and working language were determined.

In the 'success stories' published on the official website, the point of view of the scholarship holders on the countries they are going to is also examined. In the study, the opinions of 9 people selected by random sampling technique among 1476 scholars benefited from the scholarship program in the mentioned years and formed the universe of the research were evaluated.

4. FINDING AND ANALYSIS

In the study, education, which is called soft power element, has been examined in the context of public diplomacy through the Jean Monnet Scholarship Program in Türkiye. In this context, 2007-2008 and 2021-2022

academic periods were discussed, and the information of each period was analyzed with numerical data.

Academic Period	Gender		Language					Total Participants of the Scholarship Program
	Women	Man	English	French	German	Italian	Spanish	
2007-2008	65	36	72	27	2			101
2008-2009	46	27	68	4	1			73
2009-2010	59	37	90	4	2			96
2010-2011	51	26	76	1				77
2011-2012	48	42	88	2				90
2012-2013	52	44	93	1	1	1		96
2013-2014	61	52	108	5				113
2014-2015	77	52	26	2			1	129
2015-2016	72	79	147	4				151
2018-2019	64	56	120					120
2019-2020	62	65	124	2			1	127

2020-2021	72	77	146	2	1			149
2021-2022	82	72	148	4	2			154
Toplam	811	665	1306	58	9	1	2	1476

Table1. Number of People Benefiting from The Jean Monnet

Source: Prepared with the data obtained from the Jean Monnet official site

In the raw data carried out in this direction, it was seen that a total of 1476 scholars, 811 women and 665 men, benefited from the program between 2007-2008 and 2021-2022 within the scope of the Jean Monnet Scholarship Program, and they carried out their studies mostly in English, but also in French, German, Italian and Spanish. While 1306 scholars carried out their studies in English, 58 of them were in French, 9 in German, 1 in Italian and 2 in Spanish. However, in the table created with the data obtained from the official website of Jean Monnet, it was observed that the academic period with the highest number of scholars was 2021-2022, while the lowest number was in the 2008-2009 academic period. In the study, the perspectives of the scholars who benefited from the Jean Monnet Scholarship Program, which can be considered as education diplomacy, to the countries they went to, can be evaluated more clearly with the answers they gave to the question "How has Jean Monnet scholarship program changed your view of the European Union?" (JeanMonnet,2022) among the questions asked for the post-scholarship evaluation. The answers given to this question are as female scholars W1,W2,W3,W4,W5; for male scholars, it is defined as M1, M2,M3,M4.

Scholar W1 in the 1998-1999 academic term states that, in addition to having the opportunity to examine the European Union regulations and practices in depth, he also had the opportunity to observe the social, political and economic reflections of the said membership of the United Kingdom, which was a member of the European Union at that time. He notes that thanks to the M1 Jean Monnet program, which was a scholarship for the academic period 2003-2004, he had the opportunity to spend time with students from all over Europe, experts of EU institutions, and that cross-country prejudices were overcome through this scholarship program.

W2, one of the 2007-2008 academic term scholarship holders, states that as a Jean Monnet Scholar, he had more accurate information on the culture, geography and history of the country during his stay in England, and

that the EU harmonization process offered high standards for Turkish citizens.

W3, one of the 2009-2010 scholarship recipients, states that through the scholarship program, he has gained knowledge on many issues such as the EU, its institutions and its functioning, and TR-EU relations, and has developed a positive perspective towards EU countries.

W4, one of the 2011-2012 scholars, states that she gained experience not only in academic studies but also in people and cultures with students from different EU countries.

W5, one of the 2018-2019 scholarship recipients, states that with this scholarship program, they better understand that the EU exists in different forms and instruments in all regions of the world and in international organizations.

M1, one of the 2008-2009 academic term scholars, stated that the education he completed thanks to the Jean Monnet Scholarship Program enabled him to see the benefits of European integration more clearly, and that students and academicians from many different countries also benefited from this program. He also stated that he thinks that the scholars of the member states of the European Union and the scholars of the countries that are not members of the European Union achieve the integration that is the goal of the European Union through education.

M2, one of the 2005-2006 academic term scholars, mentions that this program provides access to multicultural and multidisciplinary academic platforms, and that it provides the chance to interact with students from different countries in science, art, culture, language, social life and many other fields. He also states that he can have detailed information about the institutional structure, vision, common policy areas, implementation tools and governance model of the EU.

M3, one of the 2015-2016 academic term scholars, states that thanks to Jean Monnet, he gained knowledge on many issues related to the EU, but he had the opportunity to specialize in EU policies in particular.

M4, one of the 2019-2020 Academic Term Scholars, states that, within the scope of the Jean Monnet Scholarship Program, she learned the historical development of the EU in the light of political and economic facts, and that she has information on Türkiye-EU relations from legal developments to economic relations.

5. CONCLUSION

Public diplomacy is a method in which soft power elements such as culture, art, sports and education are used by country administrators in order to manage the international image and reputation of countries, to destroy existing prejudices, to develop mutual relations and understanding with citizens of other countries. Public diplomacy is fed by many disciplines such as public relations, international public relations and international relations. Public diplomacy has the aims of developing mutual relations, persuading and building relationships in the long run. The effective use of education as an element of soft power within the scope of public diplomacy is expressed as education diplomacy, and exchange and scholarship programs are considered among the most effective educational diplomacy tools (Akerlund, 2014:397). Countries use scholarship programs to spread their values, cultures and languages and see these activities as effective public diplomacy activities. These human oriented efforts can contribute to the people's perception of the implementing countries in the long term. Countries have very important potential to play as global power in the world affairs if they can accumulate this asset with strategic cooperation with each other. Scholarships have a very important role to transfer know-how and tradition of countries. Taking advantage of such scholarships provides support for the development of country relations.

Educational diplomacy activities aiming to serve the interests of the country are listed as informing foreign publics, persuading foreign peoples and gaining the support of foreign peoples. In this context, countries try to influence people who can play an active role in the decision-making process in the long run by creating a positive perception and image with their education abroad programs. Scholarship programs play a very important role in the realization of the strategic goals of the countries. Inter-country exchange programs, especially the interaction between France and Germany, have created new human capacity to improve bilateral relations after the century-long wars that led to the founding of the European Union. As discussed in the article, exchange scholarship programs make a big impact when compared to other fields. In this study, the role of the Jean Monnet scholarship program, which is one of the international scholarship programs, in public diplomacy is questioned, and its role in informing foreign nations, building long-term relations with foreign nations, creating a positive image, increasing intercultural communication and understanding, within the framework of education diplomacy, is a qualitative and quantitative content analysis technic was tried to be detected. In this context, it was observed that

there were a total of 1476 scholars, 811 women and 665 men, who benefited from the scholarship program in the period of 2007-2008 and 2021-2022, and they carried out their studies in French, German, Italian and Spanish languages, mostly in English. The evaluation questions made to the scholars on the Jean Monnet official website were examined and the answers given by the scholars to the question of what their view of the countries they went to within the scope of this scholarship program were. When the answers of the scholars selected by random sampling method are examined, it is seen that most of them have the opportunity to carry out scientific studies related to their fields with the Jean Monnet scholarship program, and to learn closely the cultures, histories and educational practices of the countries they visit. Many stated that they broke their prejudices against EU countries thanks to this scholarship program.

The Jean Monnet Scholarship Program, which was implemented with an agreement between the Republic of Türkiye and the European Commission in 1989, is given to studies on EU-related issues within the framework of Türkiye's EU harmonization process. With these scholarships, Türkiye's human resources knowledgeable about the EU *acquis* are strengthened, thus contributing to the formation of the necessary administrative capacity for the effective implementation of the *acquis*. The competencies of the scholars in the field they receive education increase and their perspectives on the functioning of the EU expand. With this scholarship program, the development of civil society dialogue between Türkiye and the EU is supported, academic relations between countries are developed, and bridges are built between Turkish and European colleagues. For this reason, the Jean Monnet scholarship program, which is the subject of the study, differs from other scholarship programs and creates a significant difference in education diplomacy.

6. SUMMARY

Public diplomacy activities are commonly associated with the concept of soft power, it is possible to say that educational activities, which are one of the elements of soft power, also make an important contribution to soft power. Government officials focus on education for economic growth and socio-cultural development, and enter into new formations in order to catch up with the speed of information in the information age. It conducts studies on topics such as 'educational diplomacy', which emerged in the changing world diplomacy, today's research and policy networks, international education centers, sustainable academic cooperation and mobility programs. Scholarship programs play a very important role in the

realization of the strategic goals of the countries. Inter-country exchange programs, especially the interaction between France and Germany, have created new human capacity to improve bilateral relations after the century-long wars that led to the founding of the European Union. As discussed in the article, exchange scholarship programs make a big impact when compared to other fields. Governments that enable overseas education programs aim to open their countries to intercultural communication, increase their awareness, spread national education programs internationally and contribute to the economy. In this study, it is aimed to analyze the Jean Monnet Scholarship Program, which is one of the education scholarship programs applied to increase mutual understanding, cooperation and solidarity by spreading cultures with the development of international dialogue, in the context of education diplomacy by using a content analysis method. the role of the Jean Monnet scholarship program, which is one of the international scholarship programs, in public diplomacy is questioned, and its role in informing foreign nations, building long-term relations with foreign nations, creating a positive image, increasing intercultural communication and understanding, within the framework of education diplomacy, is a qualitative and quantitative content analysis technic was tried to be detected. In the raw data carried out in this direction, it was seen that a total of 1476 scholars, 811 women and 665 men, benefited from the program between 2007-2008 and 2021-2022 within the scope of the Jean Monnet Scholarship Program, and they carried out their studies mostly in English, but also in French, German, Italian and Spanish. The evaluation questions made to the scholars on the Jean Monnet official website were examined and the answers given by the scholars to the question of what their view of the countries they went to within the scope of this scholarship program were. When the answers of the scholars selected by random sampling method are examined, it is seen that most of them have the opportunity to carry out scientific studies related to their fields with the Jean Monnet scholarship program, and to learn closely the cultures, histories and educational practices of the countries they visit. Many stated that they broke their prejudices against EU countries thanks to this scholarship program.

7. BIBLIOGRAPHY

- About Scholarship Programme. <https://www.jeanmonnet.org.tr/en-us/About-Us/About-Scholarship-Programme> Access Date:05.07.2022
- Alanka, Ö. & Çimen, Ü. (2023). Twitter as a digital channel of public diplomacy in Turkey. In T. Elitaş (Ed.), *Maintaining International Relations Through Digital Public Diplomacy Policies and Discourses* (pp. 176-189). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-5822-8.ch013>

- Åkerlund, A. (2014). The impact of foreign policy on the educational exchange: The Swedish state scholarship programme 1938–1990. *Paedagogica Historica*, 50(3), 390-409.
- Amirbek, A. & Ydyrys, K. (2014). Education as a soft power instrument of foreign policy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 143, 501 – 503.
- Armitage, R. L. & Nye, J. (2007). *Washington by the center for strategic and international studies*. Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 6-8.
- Byrne, C. & Hall, R. (2013). Realising Australia’s international education as public diplomacy. *Australian Journal of International Affairs*, 67(4), 419–438.
- Cooper, R. (2004). *The breaking of nations: order and chaos in the twenty-first century*. New York: Atlantic Books.
- Cull, N. J. (2009). *Public diplomacy: lessons from the past. CPD perspectives on public diplomacy*. Los Angeles: Figueroa Press.
- Değirmenci, F. (2022). Public diplomacy as a tool of propaganda, Türker Elitaş (Ed), *Maintaining International Relations Through Digital Public Diplomacy Policies and Discourses*, IGI Global Publish. 36-50.
- Global Mobility Trends. <https://iie.widen.net/s/g2bqxkwq/v/project-atlas-infographics-2020> Access Date: 04.07.2022
- Gregory, B. (2011). American public diplomacy: Enduring characteristics. *Elusive Transformation, Hague Journal of Diplomacy*, 6(3–4), 351–372.
- Haigh, A. (1974). *Cultural diplomacy in Europe*. Strasbourg: Council of Europa
- Himelfarb, S. & Idriss, S. (2011). *Publications. United States Institute of Peace, Exchange 2.0*: <https://www.usip.org/publications/2011/05/exchange-20-0/> Access Date: 05.07.2022
- Hong, Y. (2014). EU-China Education Diplomacy: An Effective Soft Power Strategy?. *European Foreign Affairs Review*, 19, 155–172.
- Jean Monnet: the unifying force behind the birth of the European Union. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/jean-monnet_en Access Date: 05.07.2022
- Johnson, B. & Chtistensen, L. (2014). *Eğitim Araştırmaları*. Selçuk Beşir Demir (Trans. & Ed.), Ankara: Eğiten Kitap.
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.
- Lasswell, H. D. (1950). *Power and Society*. New Haven: Yale Univ. Press, 67.
- Leonard, M. (2002). *Public diplomacy*. London: The Foreign Policy Center.
- Lima Júnior, A. F. (2007). *The role of international educational exchanges in public diplomacy*. Place Branding and Public Diplomacy, 3(3), 234-251.
- Marginson, S. (2017). *Global trends in higher education financing: The United Kingdom*. Accepted by International Journal of Educational Development.
- Melissen, J. (Ed.). (2005). *The new public diplomacy: Soft power in international relations*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, 16-19.
- Nye, J. (2005). *Soft power and higher education*. Harvard University, 14-72.

- Nye, J. S. Jr. (2019). *Soft power and public diplomacy revisited*. The Hague Journal of Diplomacy, 14(1-2), 7-20. doi: <https://doi.org/10.1163/1871191X-14101013>
- Paradise, J. (2012). International education: Diplomacy in China. *Brown Journal of World Affairs*, 19, 195.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Trans, & Ed.), Ankara: Pegem.
- Republic of Türkiye, Minister of Foreign Affairs and Director for EU Affairs. *Applications for the 2022-2023 Academic Year Jean Monnet Scholarships Started!*. https://www.ab.gov.tr/52725_en.html Acces Date:06.07.2022
- Republic of Türkiye, Ministry of Treasury and Finance Central Finance and Contracts Unit. *Jean Monnet Scholarship Programme*. <https://cfcu.gov.tr/index.php/jean-monnet-scholarship-programme> Access Date:06.07.2022
- Rui-min, F. (2009). Fulbright foreign language teaching assistants acting as cultural ambassadors on the campus. *Sino-U.S. English Teaching*, 31-35.
- Sancar, A. G. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Schindler, C. E. (2018). *Theorigins of public diplomacy in US statecraft*. Washington: Palgrave Macmillan Series in Global Public Diplomacy, doi:10.1007/978-3-319-57279.
- Schuman declaration May 1950. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_en Access date:05.07.2022
- Scott-Smith, G. (2009). Exchange programs and public diplomacy. N. Snow, & P. M. Taylor içinde, *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. New York: Routledge, 50-56.
- Smirnov, N. (2014). Youth soft power in action. in: *International Affairs*. 60, 1, 219-223.
- Snow, N. (2015). Public diplomacy and public relations: Will the Twain Ever Meet? S.-U. Y. Guy J. Golan, & D. F. Kinsey içinde, *International Public Relations and Public Diplomacy, Communication and Engagement*. New York: Peter Lang.
- Success Stories. <https://www.jeanmonnet.org.tr/en-us/Scholars/Success-Stories> Acces date:08.07.2022
- Vuving, A. L. (2009). *How soft power works*. American Political Science Association annual meeting. Toronto, Canada. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1466220>
- Wang, J. (2011). Introduction: China's search of soft power. *Soft Power in China: Public Diplomacy Through Communication*. New York: Palgrave Macmillan, (1-18).
- Yang, Y. (2015). Does the academic programme work? The Jean Monnet programme and European union public diplomacy. *Journal of European Integration*, 37(6), 611-628.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çatışma beyanı: Makalede çıkar çatışması olmadığını ve herhangi finansal destek alınmadığını beyan ederim

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Makale tek yazarlıdır.

Gönderim Tarihi: 23.02.2023

Kabul Tarihi: 02.05.2023

TÜRKİYE'DE SANAT TARİHİ DİSİPLİNİ AÇISINDAN MÜZELERİN ÖNEMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

An Analysis on the Importance of Museums in Terms of the Discipline of Art
History in Turkey

Ercan ÇALIŞ

Doç. Dr.; Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
ercanalis@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1359-4533

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Müzeler bir ulusun kültürel, sanatsal, tarihsel ve bilimsel gelişmesine katkı sunan kurumların başında gelmektedir. Günümüz müzecilik anlayışındaki ilerleme ve gelişmenin önemli bir ayağını oluşturan sanat tarihi disiplini de müze sergi ve koleksiyonlarında bulunan eserleri her yönüyle aydınlatıp yorumlayarak katkı sağlamaktadır. Bu incelemedeki ana argüman sanat tarihi disiplini ile müze ve müzecilik alanındaki ilişkiyi ve bunun önemini ortaya koymak, müzelerin sanat tarihi bilimi açısından ne denli önemli olduklarını belirlemektir. Bunun yanı sıra, araştırmada Türkiye'de bulunan müze türleri ve bunlar arasında ön plana çıkanlara kısaca değinmek hedeflenmiştir. Sanat tarihi disiplininin müzeler ile ilgili ilişkisini ortaya koymak bu çalışmadaki amaçlardan bir diğeridir. Ayrıca bu çalışmayla bilim insanları ve araştırmacıların dikkatini bu iki disipline çekmek, çalışmadaki hedefler arasındadır. Bu araştırmanın bir diğer amacı, sanat tarihi bilimi ile müzelerin önemi ve fonksiyonu gibi hususlar ile topluma müzeler arasındaki ilişkide gelinecek noktalar irdelenecektir. Türk sanat tarihi bilimi açısından müzeciliğin ve müzelerin ne denli önemli oldukları, ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Tarihi Disiplini, Türk Sanatı, Müzecilik, Müzeler

Abstract

Museums are leading institutions that contribute to the cultural, artistic, historical and scientific development of a nation. The discipline of art history, which constitutes an important pillar of the progress and development in today's museology understanding, also contributes by illuminating and interpreting the works in museum exhibitions and collections. The main argument in this study is to reveal the relationship between the discipline of art history and the field of museums and museology and its importance, and to determine how important museums are for the science of art history. In addition, in this research, it is aimed to briefly touch on the types of museums in Turkey and the ones that stand out among them. Another aim of this study is to reveal the relationship between the discipline of art history and museums. In addition, drawing the attention of scientists and researchers to these two disciplines with this study is among the objectives of the study. Another aim of this research is to examine the issues such as the science of art history, the importance and function of museums, and the points reached in the relationship between society and museums. The importance of museology and museums in terms of Turkish art history will be discussed in general terms.

Keywords: Art History Discipline, Turkish Art, Museology, Museums

1. GİRİŞ

Değişen ve dönüşen yenedünya düzeninde, bilim ve sanattaki gelişme ve ilerlemeler yolunda önemli adımların atılma çabaları 19. yüzyılın ortalarında hız kazanmıştır. Modern devletin kurulmasıyla beraber eğitim, kültür, sanat, ekonomi ve toplumun sosyal yapısı da dâhil pek çok alanda yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Türk devletinin varlığı ve bağımsızlığı her alanda olduğu gibi bilimsel çalışmalarla da kendini göstermeye başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte bilim ve sanat alanında özel bir sayfa açılarak bu alanın desteklenmesi sağlanmış, alt yapısı güçlendirilmeye başlanmıştır. Bilimin ve bilime hizmet eden kurumların desteklenmesi ve gelişimleri toplumun tamamını etkilemiş ve geleceğe ışık tutan önemli bir kazanım olmuştur. Bu dönemde müzelerde oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Peş peşe yeni müzeler açılmış, müzelerde eğitim uygulamaların yapılması fikirleri gündeme gelmeye başlanmıştır. Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından sonra sanatsal ve kültürel gelişmeler sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. 20. yüzyılın ortalarına doğru çok daha ileri seviyelere ulaşmıştır.

Zengin bir kültürel mirasa sahip olan Anadolu toprakları sanat tarihi bilimi için bir açık hava müzesi hüviyetindedir. Bu söz konusu köklü, zengin somut kültürel mirasın verilerini barındıran müzeler, sanat tarihi disiplini için bir laboratuvar görevi görmektedir. Bunun yanı sıra müzeler, sanat tarihi ile ilgili araştırma yapan insanlar açısından önemli kanıtlar sunması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Sanat tarihi araştırmaları, hem görsel hem de konu içeriği bakımından oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Müzeler bu zenginliği öğrencilere, araştırmacılara ve halkın her kesiminden sanat ve kültürel miras ürünlerine ilgi duyan bireylere sağlıklı bir şekilde ulaştırmaktadır. Uygulamalı olarak alternatif öğrenme koşullarına sahip oldukları için müzeler, özellikle lisans ve lisans öğrencileri açısından önemli kurumlardır.

2. TÜRKİYE’DE SANAT TARİHİ ARAŞTIRMALARI

Sanat tarihi, en geniş manada maddi unsurlu görsel sanatların tarihsel sürecini saptayan bilim dalıdır. Başka bir ifadeyle tarih koşulları içerisinde ortaya çıkmış maddi kültür eşyalarının tanımlanmasını yapan bir bilim dalıdır (Mülayim, 1994, s. 29). Bu noktadan bakıldığında sanat tarihi disiplini, geçmişten günümüze doğru araştırmacıların gerek kendi kültürlerini gerekse de dünya kültürünü araştırıp analiz ederek, öğrenmeye yönelten bir bilimdir. Öte yandan sanat tarihi, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçlar paralelinde, medeniyetlerin nesnelere şekiller vererek meydana getirdiği sanatsal verileri konu edinmektedir. Bunun yanı sıra, estetik kaygıyla üretilen

dini ve sivil mimari yapılar ve bu yapılara uygulanan süslemeler ile resim ve heykel gibi sanatların çağlar boyunca üretim aşaması ile tarzlarını belirlemeye çalışmaktadır. Ayrıca nesneleri ortaya koyan sanatçıların üsluplarını ve sanat anlayışlarını da belirleyen bir bilim dalıdır (İbrahimgil, 2012, s. 12). Bu itibarla tarihin derinliklerinden günümüze doğru insanoğlu tarafından üretilen sanatlara ait evriminin belirlenmesi noktasında, müzelerde özenle saklı tutulan nesnelere değerlidir. Bu nesnelere sanat tarihçileri tarafından analiz edilerek tüm yönleriyle tanıtılmaya çalışılmaktadır. Örneğin ürünlerin kökeni tespit edilerek, hangi kültüre ait oldukları belirlenmektedir. Bunun dışında, eserlerle ilgili dinsel simge-sembol gibi konular da ele alınarak ikonografik çözümler de yapılmaktadır. Dolayısıyla sanat tarihi biliminin gelişip ilerlemesinde müzeler en önemli etkenler arasındadır.

Türk sanat tarihi araştırmaları, Türklerin Orta Asya'da başlayan süreçlerine kadar gitmektedir. İslam öncesinde Türkler Anadolu'ya henüz yerleşmeden önce geniş bir coğrafyada pek çok devlet kurdukları bilinmektedir. Bu devletlerde çok sayıda şehir inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yerleşkelerde yaşam koşullarına bağlı olarak mimari yapılar ile maddi kültür eşyaları üretmişlerdir. İlk Türk devletlerinde, Uygurlara kadar henüz yerleşik hayata geçmeyen Türkler oldukça hareketli bir yaşam sürmüşlerdir. Gerek hareketli yaşam tarzlarından gerekse de farklılık gösteren inanç sistemleri gibi nedenlerden dolayı, bu döneme dair bilimsel araştırmalar zayıf kalmaktadır. Asya ve Avrupa'da kurulan ilk Türk devletlerinden olan Asya ile Avrupa Hunlarına ait bilgiler ve ele geçirilen bulgular nispeten sonraki Türk devletlerine göre daha azdır. İlk Türk devletlerinden asıl bilgi ve bulgular Uygur Türklerinden gelmektedir. Çünkü Uygurlar yerleşik hayata geçen ilk Türk devletiydi. Yapılan arkeolojik kazılarla günümüzde Uygurlara ait farklı sanat alanlarından oluşan çok sayıda eser, Berlin Dahlem Müzesi, Yeni Delhi Müzesi ve Leningrad Hermitage Müzesi gibi dünyaca ünlü müzelerde korunmakta ve sergilenmektedir.

İslamiyet'le birlikte Türklerin yayılım alanı daha da genişlemiştir. Bu dönemde de Türkler tarafından çok sayıda devlet kurulmuştur. Bunlar arasında Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Osmanlılar ürettikleri eserleriyle dünya kültür mirasına damga vurmuştur. Bu dönemde Türk sanatı, daha da zengin bir çeşitliliğe ve özgün bir üsluba ulaştığını söylemek mümkündür. Günümüzde esas itibarıyla Türkiye'de sanat tarihi biliminin güçlü bir şekilde gelişmesine olanak sağlayan hususların başında başta Osmanlı devleti olmak üzere Selçuklular ve diğer Türk devletlerinin eşsiz sanat anlayışıyla ürettikleri mimari yapılar ve diğer eserleri gelir. Bunların yanı sıra taş işleciliği, çini ve kalem işi süslemeler; ahşap işi, bitkisel,

geometrik, yazı ve diğer motif ile figürleri kapsayan nakış gibi işlemler; Türk kitap sanatları başlığı altında değerlendirilen yazmalar ve bu yazmalarda yer alan minyatür, hat, tezhip, deri süslemeler ile küçük el sanatları ürünleri gelir. Tüm bu sanat değeri taşıyan ürünler sanat tarihi disiplini açısından önemli veriler oluşturmaktadır. Bu verilerden taşınabilir olanları günümüzde müzelerde muhafaza edilmekte ve sergilenmektedir. Müzelere aktarılan tüm bu bulgular bir taraftan geçmişti aydınlatırken, diğer taraftan Osmanlı sonrası Türk sanat tarihi biliminin gelişmesine ve ilerlemesine olanak sağlamıştır.

Cumhuriyet dönemi öncesi, Osmanlı devri sanat tarihi gelişmelerine bakıldığında derli toplu bilimsel bir yöntemin olmadığı görülür. Ancak bu dönemde tarihsel bir kronoloji perspektifinde, ait olduğu dönem içinde belirli olaylara ait kayıtlarının tutulması ve belgelendirilmeleri, sanat tarihi anlayışını ortaya koyduğunu göstermektedir (Cezar, 1998, s. 41). Osmanlı döneminde inşa edilen mimari yapılara ait kitabelerde yazılan inşa tarihi, banisi ve sanatçı gibi kayıtların tutulması, belgeleme açısından örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra maden, ahşap, seramik ve el yazmalarını süsleyen minyatür gibi bazı ürünleri ortaya koyan sanatçı ve ait olduğu döneme ait bir takım bilgiler, sanat tarihinin amacına hizmet etmiş ve daha sonraki dönemler açısından bu disipline kaynak olmuştur (Altuner, 2007, s. 80). Özellikle de Osmanlılarda Ehli Hiref olarak adlandırılan teşkilat bu döneme ait kayıtların tutulmasında ve sanat tarihi bilimine kaynak olunmasında oldukça önemli bir kuruluştur. Teşkilat gruplara ayrılarak sanat tarzını belirleyip üretmeye çalışırdı. Teşkilat içinde günümüz sanat tarihi disiplininin çalışma alanına giren çinici, nakkaş, hattat, mimar ve kuyumcu gibi ustaların ortaya koydukları ürünler yer almaktaydı. Bu döneme ait tüm bu çalışmalar, daha sonraki süreçte Türk sanat tarihi biliminin gelişmesine yardımcı olmuştur. Sanat tarihi disiplini Cumhuriyet Döneminde bilimsel bir metodolojiye ulaşmıştır. Bu noktaya erişmesinde Cumhuriyet öncesi yapılan çalışmaların katkısı yadsınamaz. Zira bir disiplin gelişirken önceki dönemlere ait bilgi birikimi üzerine inşa edilmektedir. Bu durum sanat tarihi disiplini açısından da öyledir (Kalyoncu, 2015, s. 215 & Yiğit, 2017, s, 222).

Türk sanat tarihine katkı sunan yerli ve yabancılardan oluşan önemli bilim insanları yetişmiştir. Yerli bilim insanları arasında yer alan Osman Hamdi Bey 19. yüzyılda yaşamış ve özellikle müzecilik alanında önemli katkıları olmuştur. Celal Esat ARSEVEN (1875-1971) ise Türk sanat tarihi araştırmalarında ön plana çıkan önemli bir diğer bilim insanıdır. Bunlarla birlikte isimleri öne çıkan çok sayıdaki Türk sanat tarihçi bilim insanından bahsetmek mümkündür. Suut Kemal YETKİN (1903-1980), Emel ESİN (1911-1987), Oktay ASLANAPA (1914-2013), Mustafa CEZAR (1920-

2009), Adnan TURANİ (1925-2016), Metin AND (1927-2008), Şerare YETKİN (1929-1995), Güner İNAL (1931-...), Nurhan ATASOY (1934-...), Günsel RENDA (1936-...), Metin SÖZEN (1936-...), Rüçhan ARIK (1936-...), Mehmet Oluş ARIK (1934-...), Ömür BAKIRER (1939-...), Ayla ÖDEKAN (1940-...), Filiz ÇAĞMAN (1940-2021), Örcün BARIŞTA (1942-2017), Zeren TANINDI (1943-...), Ara ALTUN (1945-...), Selçuk MÜLAYİM (1946-...), Yaşar ÇORUHLU (1964-...), Doğan KUBAN (1926-2021) bunlardan bir kaçıdır. Yabancı bilim insanların da Türk sanat tarihi disiplinine oldukça önemli katkıları olmuştur. Bunlar arasında Josef STRZYGOWSKI (1862-1941), Friedrich SARRE (1865-1945), Ernst DIEZ (1878-1961), Albert Louis GABRIEL (1883-1972), Heinrich GLUCK (1889-1930), Katharina OTTO-DORN (1908-1999) en önemlileri arasındadır. Bunların dışında ismi burada anılmayan çok sayıda yerli ve yabancı sanat tarihçi bilim insanları da ayrıca Türk sanatı ve Türk sanat tarihi disiplinine önemli hizmetler yapmıştır.

3. MÜZELER

Günümüzde kullanılan müze sözcüğü Grekçe’de “mouseion” kelimesinden türetilmiştir (Keleş, 2003, s. 2). Müzeler en genel bir ifadeyle geçmişte yaşamış topluluklara ait eserlerin saklandığı, korunduğu ve sergilendiği kurumlardır. İçinde barındırdığı sanatsal, tarihsel ve kültürel değere sahip eserleriyle toplumlara ayna tutmaktadır. Başka bir ifadeyle müzeler, bir yandan geçmişi aydınlatırken, diğer yandan geleceğe ışık tutan kurumlardır (Aytekin & Özbek, s. 206). Müzeler tarihi kültürel mirasımızın önemli bir bölümünü oluşturan taşınır eserlerle doludur. Arkeolojik ve etnografik eserlerden oluşan bu ürünlerin korunup saklanmasında ve bir sonraki nesillere aktarılmasında müzeler önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Dünyada işlevlik açısından müzecilik anlayışının tam olarak ne zaman ve nerede başladığına dair farklı görüşler vardır. Eski Mezopotamya’da ziguratlarda ve Eski Mısır’da saraylarda önemli olarak kabul edilen kimi eser ve malzemelerin saklandığı ve korunduğu bilinmektedir. Özellikle de Eski Mısır ve Mezopotamya’da tapınaklarda ganimet olarak ele geçirilen ürünler bir anlamda zafer sembolü olarak halkın sunumuna arz edilirdi. Dolayısıyla Eski Mısır ve Mezopotamya’da mezarlarda, saraylarda ve kutsal mekânlarda eşyaların saklanması, bir anlamda müzeciliğe doğru atılmış ilk adımlardan biri olarak değerlendirilir (Yücel, 1999, s. 19). Günümüz müzecilik anlayışına yakın bir biçimde, daha çok sanatsal eserlerin bilinçli olarak toplatılması Greklerde görülmektedir (Keleş, 2003, s. 2). Özetle müzeler kurulmadan önce toplumlar, önemli olarak kabul ettikleri nesne ve koleksiyonları bir araya

getirmişlerdir. Örneğin eski Hindistan'da "chitrashalas" olarak adlandırılan resim galerileri oluşturulmuş ve bu galerilerdeki resim ve heykeller eğlence amaçlı olmalarının yanında eğitim, tarih, sanat ve din eğitimi işlevlerini de görmüşlerdir (Tezcan Akmeahmet & Ödekan, 2006, s. 49). Benzer bir durum Osmanlı öncesi Türk devletleri için de geçerlidir. Bu dönemde savaşta ele geçirilen veya hediye edilen eşyaların sarayda saklamanın yanı sıra, müzecilikle ilişkilendirilebilen ilk uygulama olarak Anadolu Selçukluları Döneminde antik devir heykellerini Konya Kalesi surlarında kullanımı gösterilmektedir (Çal, 2009, s. 317). Osmanlılar devrinde de aynı şekilde çeşitli dönemlerde eserlerin özel bazı yerlerde toplatıldığı ve saklanıp korunduğu bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet ile Yavuz Sultan Selim dönemlerinde bu tarz çalışmalar yapılmıştır. Bu döneme dair ilk bilgiler, Fatih Sultan Mehmet'in Topkapı Sarayı'nda Bizanslara ait bazı eserleri toplatması ile 1489 yılına kadar Güngörmez Kilisesi'nde savaşlardan ele geçirilen silahlar ile Hıristiyanlığa ait bazı kutsal eserlerinin saklanmasıdır (Çal, 2009, s. 317). Ancak resmi anlamda müze çalışmalarının kökeni Osmanlıların son dönemlerine tekabül etmektedir. Prof. Dr. Fethiye Erbay, müzelerin ilk kez Maarif Nezaretine gönderilen 29 Ocak 1869 tarihli talimat yazısında "müzehane" teriminin kullanılmasına dayandığını belirtmektedir (Erbay, 2017, s. 108). Müze-i Hümayun'un yabancı olan müdürünün vefatıyla, 1881 yılında Osman Hamdi Bey ilk Türk müze müdürü olarak atanmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne atanmasıyla beraber, Türk müzeciliği açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur (Çal, 2009, s. 318). Müze-i Hümayun günümüz müzecilik anlayışından uzak olmakla beraber, çeşitli eserlerin korunup saklandığı ilk müze olarak değerlendirilmektedir (Yücel,1999, s. 32). Bu dönemin önemli bir diğer gelişmesi Asar-ı Atika Nizamnamesinin kabul edilmesidir. Asar-ı Atika Nizamnamesiyle beraber kazı çalışmalarıyla ele geçirilen eserler devlet malı sayılmış. En önemlisi de batılilar bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece eserlerin yurt dışına çıkarılması engellenmiştir. Ayrıca izinsiz kazılar suç sayılmış ve dahası kazı çalışmaları batıliların tekelinden çıkarılabilmektedir. Bu konuda devlet, kontrol ve denetimi eline almıştır (Yücel, 1999, s. 54). Türk tarihinde müzecilik anlamda hatırı sayılır ilk faaliyetler 19. yüzyılın ortalarında başladığını söylemek mümkündür. Ancak müzecilik anlamında ilk önemli adımlar ise 20. yüzyılda başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Nisan 1924'te Topkapı Sarayı'nın müze olarak hizmete sunulması kararlaştırılmış, Ayasofya Camii Müzeye dönüştürülmüş ve Erken Cumhuriyet döneminin ilk müze binası olarak bilinen Ankara Etnografya Müzesi kurulmuştur. Ankara Etnografya Müzesi'nin faaliyete geçmesi, şimdiye dek müzecilik anlamında gelinek doruk noktasını oluşturmuştur

(Keleş, 2003, s. 5).

Geleneksel anlayışta müzeler, işlev anlamında eserlerin toplama ve sergileme amacını güden kurumlar olarak hizmet vermiştir. Bu işlevlerin yanı sıra, günümüzde müzeler çok daha etkin ve verimli rollerle donatılmıştır. Örneğin üniversitelerde bir bilim dalı olarak müzecilik programları açılmaya başlanmıştır. Üniversitelerde müzecilik programlarının açılması, çitayı çok daha yüksek bir noktaya taşımıştır. Türkiye’de müzecilik üniversitelerde özellikle 1990’lı yıllardan sonra kurumsallaşmaya başlamıştır (Erbay, 2017, s. 105). Akademik anlamda müzecilik çalışmaları asıl gelişimini 2009 yılında Prof. Dr. Fethiye Erbay’ın lisans ve lisansüstü düzeyde programları açmak ve müzeler kurmak için görevlendirilmesiyle başlamıştır (Erbay, 2017, s. 105). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de müzeciliğin ciddi bir değişim ve dönüşüme girmeye başladığı görülür. Öyle ki kurulan her yeni müze ayrı bir perspektifle kurulmuş ve kendilerine özgü farklı hizmetler sunmaktadır. Müzeler ilk aşamada adeta bir depo olarak görev ifa ederken, yakın dönemde ise müzelere farklı işlevler kazandırılmıştır. Eğitim amaçlı işlevleri bunlar arasında en önemlileridir. Günümüzde müze eğitimin pek çok amacı bulunmaktadır. Geçmişle şimdiki yaşam arasında bağ kurma; İnsanın değişen dünyayla uyum sağlatma, İnsanın yaşadığı ortama yabancılaşmasını önleme; Günümüz sorun ve çatışmalarına yönelik anlayış kazandırma (Tezcan Akmehtmet & Ödekan, 2006, s. 56) gibi müzelerin bir takım eğitim amaçlarından bahsetmek mümkündür. Bunların yanı sıra, sosyal ve kültürel alanlarda topluma oldukça önemli hizmetler sunmaktadırlar. Dolayısıyla günümüz dönemi müzeleri bilim ve teknolojinin de gelişmesiyle birlikte klasik veya eski tarzda bilinen müzecilik anlayışından uzaklaştığı ve çok farklı bir formata büründüğünü söylemek mümkündür. Müzeler denilince eskiden olduğu gibi insanların aklına artık eserlerin bir anlamda saklanıp korunduğu yerler aklı gelmemektedir. Günümüz Türkiye’sinde müzeler denilince akıllara sosyal, kültürel ve eğitim yönü gibi hususlar gelmektedir. Bunların yanı sıra, günümüz müzelerinde sanal olarak oluşturulan gerçeklikle, insanları tarihin herhangi bir yüz yılı veya çağına götürebilmektedir. Yani adeta tarihe yolculuğa çıkarmaktadır. Görme duyusunun yanı sıra dokunma ve diğer duylara da hitap edilmesini sağlamaktadır. Sanal gerçeklikle tarih adeta yeniden canlandırılıyor. Müzeye ziyarete gelen insanlar bu tarihin canlandırılmasıyla kendini adeta asırlar öncesi dönemdeymiş gibi hissediyor. Bu durum, insanlara bugünkü bilgi birikimiyle geçmişi anlama ve yeniden yorumlama imkânı sağlamaktadır. Teknolojik yeniliklerin getirdiği avantajları da kullanan bilim ve müze uzmanları ile ilgili kurumlar, günümüzde Türkiye’nin pek çok şehrinde modern müzeler kurmuştur. Esas itibariyle müzelerin asıl işlevleri olan eserlerin saklanması, korunması ve

sergilenmesinin ötesinde, teknolojik yardımlarla yapılan yeni sergileme ve sunum teknikleriyle insanlara adeta yaşanan tarih ve kültüre tanıklık etmesini sağlamaktadır. Bütün bilgi ve bilimin birikimiyle oluşturulan modern müzeler, tarihe olan sorumluluk bilinciyle beraber, kültür turizmine olan önemi de açığa çıkarmıştır. Geline nokta itibariyle müzeler halkı eğiten ve dolayısıyla da halkın ortak bir belleğini meydana getiren kurumlara dönüştükleri görülmektedir. Şüphesiz ki teknoloji destekli bu yeni gelişmeler halkın kültür, sanat ve bilime olan ilgisini, daha da doğrusu müzelere olan ilgilerini de artırmaktadır. Ayrıca son dönemlerde müzelerin toplumu eğitmesinin yanı sıra, sosyal bir faaliyet olarak eğlence mekânlarına da dönüştükleri görülmektedir. Bu durum müzeciliğin bölge turizmi açısından da önemli bir alan kaplamaya başladığını göstermektedir.

Türkiye'deki müzelerin dünyanın modern müzeleriyle yarışabilir bir durumda olması, ülkenin kalkınma ve gelişmişlik ölçütlerinden birisi olduğu gerçeği açısından önemlidir. Nitekim müzeleri önemli kılan ana unsurlardan biri ait oldukları ülkelerinin gelişim düzeyleridir. Gelişmiş ülkelerdeki müzecilik anlayışının gelişmekte olan ülkelere göre daha ileri noktalarda olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra, toplumun kültür ve sanata duyduğu ilgi ile yöneticilerin bu ilgiye karşı tutumları da müzelerin gelişmesindeki farklı faktörlerden bir diğeridir. Modern müzeler, toplumsal belleğin günümüz toplumuna ve bir sonraki nesillere aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Çağdaş müzelerin amaçları arasında aynı zamanda, çeşitli etkinliklere toplumun farklı kesimlerini de dâhil ediyor olmalarıdır (Korkut & Özbek, 2021, s. 164). Kültür, sanat ve bilim gibi konularda, bir anlamda çeşitli teknolojik araçlarla da halkı eğiten müzeler, bir yandan da bilim insanlarının uzmanlık alanlarına göre araştırma yapmalarına olanak tanıyan kurumlardır. Müzeler günümüzde hizmet ettiği başlıklar açısından kelimenin tam anlamıyla halkın tüm kesimlerini bir araya getiren ve halk için ortak bir alan oluşturan kurumlara dönüşmüştür. Dolayısıyla bu kadar geniş bir paydaşa sahip olan müzelerin, ülkenin milli birliği ve beraberliği ile bilinçli ve örgütlü bir toplum oluşturma anlamında çok önemli kurumlar olduğu anlaşılmaktadır.

3.1. Müze Türleri

Müzeler günümüzde çok kompleks yapılardır. Teşhir ve tanzim esaslı müzeler bilim, kültür ve sanat gibi objeleri aynı mekânda ve birlikte sergileyebildikleri gibi uzmanlık alanlarına göre sadece arkeoloji veya etnografya gibi alanlardan oluşan eserleri de sergileyebilen kurumlardır. Müzeler günümüzde çeşitli kurumlara bağlı olarak kurulabilmektedir. Bu kurumların başında Kültür ve Turizm Bakanlığı gelmektedir. Bunun yanı sıra diğer Bakanlıklara, Vakıflara, Belediyelere, TBMM'ye ve diğer bazı kamu

kurumlarına da bağlı müzeler bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde amaca hizmet anlamında oldukça fazla müze türleri kurulmuştur. Müzelerin türleri belirlenirken bazı hususlar göz önüne alınmıştır. Beş müze türünden bahsetmek mümkündür. Arkeoloji, Etnografya, Tarih ve Genel müzeler gibi olanlar “Koleksiyonlarına Göre Belirlenirken”; Üniversite, Yerel Yönetim ve Devlet müzeleri ise “Bağlı Olduğu İdari Birime Göre” sınıflandırılmıştır. Türlerden diğerleri ise Ulusal, Bölgesel ve Yerel müzeler “Hizmet Ettikleri Bölgeye Göre”; Eğitici, Uzmanlaşmış ve Genel Toplum müzeleri “Hitap Ettikleri Kitleye Göre”; Geleneksel, Anıt ve Açık Hava müzeleri ise “Koleksiyonlarını Sergileme Yöntemlerine Göre” kategorize edilmiştir. (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Müze> (Erişim Tarihi 16.01.2023)). Bunların dışında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’nün web sayfasında müze türleri arasında özel müzeler kategorisine alınan kent müzeleri de son dönemde popülerliği artmaya başlayan bir diğer önemli müzedir.

Yukarıda türlerine göre ayrılan müzeler arasında Türkiye’de önem derecesi ve yaygınlık durumu açısından Arkeoloji ve Etnografya müzeleri ile son dönemde çekiciliği artmaya başlayan Kent ve Üniversite müzelerine kısaca değinmekte yarar vardır.

3.1.1. Arkeoloji Müzeleri

Arkeoloji müzeleri en genel bir tanımlamayla arkeolojik kazılarla elde edilmiş eserlerin toplatıldığı müzelerdir. Arkeoloji bilimi, günümüzde olmayan ya da yok olmuş medeniyetlere ait maddi eser ve kalıntıları inceleyen bir bilim dalıdır. Ülkemizde en yaygın müze olarak bilinen Arkeoloji müzeleri tarih öncesi çağlara kadar giden buluntuları aydınlığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla çağlar boyunca yerin altında saklı bir şekilde kalan buluntular, adeta arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından gün yüzüne çıkarılmayı beklemişlerdir. Kelimenin tam anlamıyla ışığı görmeleriyle beraber binlerce yıllık gizemli kalmış kültür ve sanat da gün yüzüne çıkmaktadır. Arkeoloji müzelerinde bulunan eserler, uygarlıkların kültürel geçmişini bir yandan tanımlayıp çözümlerken, bir yandan da diğer kültürlerle olan etkileşimi de somut ürünleriyle sunmaktadır. Ülkemizde çok sayıda arkeoloji müzesi bulunmaktadır. Bunlar arasında 1891 yılında kurulan İstanbul Arkeoloji Müzesi günümüzde en önemli arkeoloji müzelerinden sadece birisidir.

Arkeoloji çalışmalarında seramik tarzı ürünler ile çeşitli madeni eserler başta olmak üzere çok sayıda taş ve kemik gibi buluntular da ele geçirilmektedir. Özellikle pişmiş toprak malzemelerin ele geçirilmesiyle pek çok soru cevap bulmaktadır. Ham maddesinden dolayı üretilen seramik

ürünlerin altın gibi toprağın altında bozulmayarak günümüze ulaşmış olmaları, geçmişten günümüze doğru iletişimi belki en iyi sağlayan buluntulardır. Arkeolojik çalışmalar açısından oldukça cömert bir buluntu sergileyen pişmiş toprak ürünleri, geçmişi aydınlatmada çok önemli bir işlev görürler. Arkeoloji müzelerinde sergilenen bu toprak eşyalar ziyaretçileri, araştırmacı ve bilim insanlarını adeta tarihe yolculuğa çıkarır. Binlerce yıllık toprak altında kalan önemli bir diğer buluntu da madeni olanlardır. Tunç, demir ve bakır gibi madeni eserler de arkeolojik kazılarda ele geçirilen önemli bir diğer gruptur. Bu eserlerin yapımında kullanılan malzeme ile yapım ve süsleme teknikleri, süsleme programları ve formları günümüzde kullanılan pek çok eşyanın prototipini oluşturmaktadır. Arkeoloji müzeleri, ele geçirilen bu eserler sayesinde, uygarlık gelişimini çok yakından görme fırsatı sunmaktadır. Arkeolojik çalışmalarla ele geçirilen ve Arkeolojik müzelerde sergilenen buluntular, yukarıda kısaca özetlenen önemli hususların yanı sıra, bölgeye turistik açıdan da büyük katkılar sağlamaktadır. Nitekim ele geçirilen eserler, bölgenin tarihi röntgenini bir anlamda yansıttığından dolayı, bölge halkının göstermiş olduğu ilgi dışında ülke içinde ve dışında da turistlerin ilgi odakları olmaktadır. Bunların ötesinde arkeolojik buluntular, diğer bilim dallarının da konularını oluşturduklarından Arkeoloji müzeleri aynı zamanda multidisipliner araştırma merkezleridir.

3.1.2. Etnografya Müzeleri

Etnografya müzeleri, toplumlara ait tarihi kalıntı ve eserlerin saklanıp sergilendiği müzelerdir. Etnografya, en genel bir ifadeyle toplumların maddi kültür öğelerini inceleyen bir kültür bilimidir. Etnografik eserler ait oldukları toplumların kimliğini yansıtan en önemli belgelerinden biridir. Günümüzde bu ürünler Etnografya müzelerinde korunmakta ve sergilenmektedir. Etnografik eşyalar çok farklı bilim alanının konusu olmakla beraber, bu ürünlerin tanıtılması, çözümlenmesi ve tarihlenmesi gibi hususlar ise sanat tarihçiler tarafından araştırılmaya konu edinilmektedir. Gerek müzeciliğin gelişimi anlamında gerekse de etnografik eserlerin önemi açısından Cumhuriyetin henüz ilk yıllarında (1930) ziyarete açılmış olan Ankara Etnografya Müzesi ayrı bir öneme sahiptir. Günümüz etnografya müzeleri veya müzelerin etnografya salonlarında sergilenen ve saklı tutulan eşyalara bakıldığında, ağırlıklı olarak Osmanlı Dönemi ile Erken Cumhuriyet Dönemi başta olmak üzere Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemine ait oldukları görülür. Bu açıdan bu eserler de ayrı bir öneme sahiptir. Etnografya Müzelerinde sergilenen ürünler bizi atalarımıza ait tarih, kültür ve sanatla yüzleştirerek kendimizi o ürünlerde görmemizi sağlamaktadır. Müzeler bilindiği üzere aynı zamanda medeniyetlere ait belleğin kayıt altına tutulduğu

kurumlardır. Ülkemizde Etnografya Müzeleri göz önüne alındığında, bu müzeler de Türk milletinin belligini oluşturdıkları görülmektedir. Türk İslam dönemine ait kültür ve sanat değerleri bu müzelerde yaşatılmakta ve tanıtılmaktadır. Etnografya müzelerinin sergileme bölümlerinde genellikle şu tür ürünler göze çarpmaktadır. Mutfak eşyalar, takılar, çini ve seramikler, dokuma ürünler, sikkeler, yazma eserler, ahşap ve silah çeşitleri gibi farklı madeni eserler yer almaktadır. Bu ürünler halk tarafından üretilmiş ve çoğunlukla sanayi öncesi ya da el emeğiyle üretilen eşyalardır. Dolayısıyla Etnografya müzeleri bir anlamda ait oldukları toplumu betimleyen kurumlardır. Türkiye açısından bakıldığında Etnografya Müzeleri Türk toplumunun taşınabilir maddi kültür öğelerini tanıtan ve aktaran müzelerdir. Bir önceki nesilden alınan halk kültürünün bir sonraki nesillerle buluşturma noktasında Etnografya Müzeleri oldukça önemlidirler.

3.1.3. Kent Müzeleri

Arkeoloji ve etnografya müzeleri dışında günümüzde kent müzelerinin de hızlı bir şekilde gelişme ve ilerleme kat ettikleri gözlemlenmektedir. Kent müzeleri geçmişten günümüze doğru kenti betimleyen, zaman içinde değişen ve dönüşen bir kentin hafızasıdır. Kent müzelerine toplum ilgisinin git gide arttığını söylemek mümkündür. Yakın dönemde kent müzelerinin popülerliğinin artması bu gerçeği doğrulamaktadır. Kent müzeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün web sayfasında müze türleri arasında özel müzeler sınıfına alındığı görülmektedir (<https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43980/ozel-muzeler.html> (Erişim Tarihi: 19.01.2023)). Özel müze kategorisinde yer alan kent müzeleri, Bakanlığın ilgili web sayfasında başta belediyeler ve diğer kamu kurumları olmak üzere, vakıflar, üniversiteler ve öne çıkan bazı şirketlerin bünyesinde kuruldukları anlaşılmaktadır.

Sanayi ve teknoloji ile birlikte kente ait tarihin derinliklerinden gelen geleneksel sanat ile kültür ürünleri, günümüzde yok olmaya yüz tutmuş ve çok sınırlı bir alanda kalmıştır. Bu durum tarihi bir hafızanın da silinmesine ortam hazırlamıştır. Kent müzeleri sayesinde günümüzde bu ürünler bir araya getirilmeye çalışılmaktadır. Bu müzelerde kentin hafızasını oluşturan eserlerin sergilenmesiyle, kentli insanlar açısından öz kimlikleri ile yüzleşmeleri bakımından önemlidir. Kent müzeleri ait oldukları kentin belligini oluşturdıklarından halkın büyük bir ilgisiyle karşılanmaktadır. Bu tür müzeler aynı zamanda birer eğitim kurumu misyonuna da sahiptir (Yeşilbaş, 2017, s. 345) Bunun yanı sıra, kent müzeleri kenti tanıma anlamında kente gelen yerli ve yabancı turistlerin de ilgi odaklarıdır.

3.1.4. Üniversite Müzeleri

Kent müzeleri gibi üniversite müzeleri de gittikçe ilgi gören ve önemi artan bir diğer müze çeşididir. Bu tür müzeler de bir anlamda kurumlarının belleğidirler. Üniversite müzeleri bir yandan bağlı buldukları üniversitenin gelişimine ve ilerlemesine katkı sunarken, bir diğer yandan kültürel ve sanatsal gibi alanlarda akademik çalışmalara da katkı sunmaktadır. Konu üniversiteler olduğunda, eğitim amaçlı rolleri doğal olarak ön plana çıkmaktadır (Silav, 2019, s. 1489). Öğrencilere nostaljik bir ortamda teorik ve pratik düzeyde öğretim imkânı sunan bu müzeler, kurumda çalışan ve öğrenim gören insanları da birbirine yaklaştırır ve ortak paydalarda buluşmalarını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra bu müzeler sosyal, kültürel ve hatta ekonomik açıdan da ait oldukları kurumun gelişimine katkı sunmaktadır. Bir diğer işlevleri ise üniversiteler, bünyelerindeki müzeler aracılığıyla bölge halkıyla da bütünleşmektedir. Bir yörenin/bölgenin gelişmesinde ve ayrıca o kente ait üniversitenin daha da gelişmesi ve ilerlemesi için üniversite-halk iş birliği ve etkileşimi çok önemlidir. Üniversite müzeleri bu anlamda hem Kuruma hem de topluma ve bölgeye büyük katkılar sunmaktadır. Bu kültürü ilk başlatan Oxford Üniversitesidir. 17. yüzyılın son çeyreğinde bu üniversite bünyesinde kurulan Ashmolean müzesi, sonrasında kurulacak diğer üniversitelere bağlı müzelere örnek olmuştur (Tezcan Akmehmet & Ödekan, 2006, s. 49; Silav, 2019, s. 1489). Günümüzde Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı üniversite müzelerinin sayıları oldukça çoğalmıştır. Başta İstanbul Üniversitesi olmak üzere Ankara Üniversitesi, Trakya ve Anadolu Üniversiteleri bünyesinde birden fazla müze bulunmaktadır.

4. SANAT TARİHİ DİSİPLİNİ AÇISINDAN MÜZELERİN ÖNEMİ

Müzeler gerek sergilediği ve sakladıkları eser çeşitliliği, gerekse de işlevi ile hedef ve amaçları yönünden multidisipliner çalışma alanlarıdır. Sanat tarihi disiplini açısından çalışılacak saha anlamında, müzeler önemli araştırma merkezleri oldukları bilinmektedir. Nitekim sanat tarihi, maddi kültür varlıklarını inceleyen bir bilim dalıdır. Ancak diğer bilim dallarından ayrı olarak sanat tarihi disiplini mimari ve çeşitli el sanatları ürünleri ile diğer süsleme öğelerini oluşturan maddi kültür unsurlarının tanımlanması ve tarihlendirmesini yapmaktadır. Sanat tarihçiler tarafından sanat tarihi bilimi perspektifiyle ele alınan eserlerin çözümlemesiyle, bir taraftan sanat tarihi biliminin önemi ortaya konulurken bir yandan da diğer bilim dallarına kaynak oluşturmaktadır. Çünkü sanat tarihi bilimi somut veriler ortaya koymaktadır. Eserlerin tarihlendirilmeleriyle tarih bilimine katkı sunarken, tanımlanması ve çözümlemeleriyle sosyoloji, antropoloji, filoloji, paleografya, diplomatik,

epigrafi, arkeoloji, nümizmatik, kronoloji, mimarlık, halk ve iktisat gibi bilim dallarına da bulgular sunmaktadır. Aynı şekilde dile getirilen diğer disiplinler de sanat tarihi bilimine analizleriyle katkı ve veriler sunmaktadır. Dolayısıyla müzeler barındırdıkları eser açısından, disiplinler arası ortak paydalara sahip önemli araştırma ve uygulama merkezleridir. Dile getirilen tüm bu bilim dallarından yararlanan sanat tarihi bilimi, bir yandan geçmişi aydınlatıp geleceğe ışık tutarken, bir diğer yandan asırlar boyunca yaşayan insanların duygularını da açığa çıkarır. Tarih boyunca insanların karşılaştıkları acılar, savaşlar ve aşklar gibi kültürel öğelerin serüveni sanat tarihi çalışmalarıyla bugüne taşınmıştır. Tüm bu kültürel mirasın korunmasında müzeler ile sanat tarihi disiplini birbirini tamamlayan en önemli unsurdurlar. Sonuç olarak *“sanat tarihinin, farklı alanlardan yararlanmasının nedeni, belirli bilgi boşluklarını doldurmak, kopuk bilgileri birleştirip tamamlamak içindir”* (Mülayim, 1983, s. 115).

Bilindiği üzere günümüzde müzecilik ve sanat tarihi iki ayrı bilim dalı olarak faaliyet göstermektedir. Eserlerin sergilenmesi, saklanması ve korunması gibi temel işlevler için çalışma metotları hazırlayan müzecilik bilimi sayesinde sanat tarihi disiplinin de ilerlemesi ve gelişmesine imkân tanımıştır. Müzeler tarihin, kültürün ve sanatın aydınlatılmasında, tüm disiplinler için ortak bir çalışma alanı sunmaktadır. Her disiplin bir taraftan kendi alanıyla ilgili bir çözümlemeyi yerine getirirken, bir yandan da diğer disiplinlere de bulgu ve veri sunmaktadır. Sanat tarihi disiplini, müzelerdeki eserlerin analizini yaparak Türk tarihi, sanatı ve kültürünün gizemli kalmış sınırlarını açığa çıkardığı, yapılmış ve yapılmakta olan akademik ve bilimsel çalışmalardan anlaşılmaktadır. Evrensel bir yüze sahip olan sanat tarihi bilimi, aynı zamanda araştırmaların yapıldığı ülkenin kültürel kimliğini de ortaya çıkarır. Müzelerin bu işleve oldukça elverişli imkânlar sundukları görülmektedir. Sanat tarihi disiplini açısından müzelerin çok elverişli çalışma olanaklarına sahip olması, sanat tarihi bilimine ait özgün terminoloji ve değerlendirme kriterlerinin de gelişmesine imkân tanımıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışmada sanat tarihi disiplini açısından müzelerin önemine değinilmiştir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte sanat tarihinin bir disiplin haline nasıl geldiğinin sorusuna yanıt verilmeye çalışıldı. Sanat tarihi disiplininin ilerlemesi ve gelişmesine kuşkusuz Cumhuriyet döneminde açılan çok sayıda müzelerin önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Bir millet için müzelerin farklı alanlarda işlevi ve katkıları kuşkusuz çok önemlidir. Ama temelde müzelerin ana artıları eserleri korumasıyla

ilgilidir. Sanat tarihi disiplini açısından müzelerde el yazmaları ile ahşap, dokuma, seramik, taş, cam ve madeni eserler gibi oldukça zengin çeşitlilikte eser yer almaktadır. Bahsi geçen bu eserlerin tümü buldukları bölgedeki müzelerde koruma altına alınmıştır (Allak, 2021, s. 36). Çeşitli yöntemlerle müzelere kazandırılan eserlerin uygun koşullarda korunması, daha sonraki süreçte sanat tarihi disiplininin kendi görev alanındaki sorumluluğunu yerine getirme noktasında önemlidir. Dolayısıyla sanat tarihi disiplini açısından müzelerin önemi, bir anlamda eserlerin özenle korunması ve saklanması demektir. Çünkü sanat tarihi araştırmalarının vücut bulduğu sahalarda en başında kuşkusuz müzeler gelmektedir.

Klasik olarak bilinen geleneksel müzecilik anlayışında da günümüz modern müzecilikte de koruma, müzeler için en temel işlemdir. Uygun koşullarda korunan eserlerin sanat tarihçiler tarafından kelimenin tam anlamıyla gün yüzüne çıkarılması da oldukça önemlidir. Bu bilinçle müzelerle ilgili farklı çalışmalar yapıldığında koruma işlevi asla göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Unutulmamalıdır ki müzelerin en önemli ve birincil işlevi eserleri korumaktır. Müzelerde bulunan her bir eserin kültür varlığını oluşturduğu bilinmektedir. Eserin niteliğine bağlı olarak uygun koruma yöntemlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Yapılacak bir sınıflandırmaya göre eserlerin hangi şartlar ve yöntemlerle korunacağına dair eylem programlarının oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Koruma işlemlerinin kimler tarafından yapılacağı da bir o kadar önemlidir. Koruma anlamında öne çıkan konservasyon ve restorasyon ekiplerinin yanı sıra, müze araştırmacıları, temizlik görevlileri gibi çeşitli uzman kişiler tarafından yapılacak müdahalelere göre görev alanlarının belirlenmesi ve bir iş birliği içinde çalışılması son derece önemlidir. Bu önemliliği ortaya koyan pek çok etmen vardır. Bunlardan biri müzede bulunan eserlerin gerek yapımında kullanılan malzemeye bağlı olarak gerekse de üretildikleri dönem/tarihe göre eserlerin dayanıklılık durumlarının dikkate alınmasıdır. Aynı şekilde esere zarar vermeyecek uygun çevre koşullarının sağlanması gerekmektedir. Gerek depoların gerekse de sergi alanlarının fiziki, ısı ve nem gibi hususların dikkate alınarak uygun koşullarının hazırlanması gerekmektedir. Ambalajlı olarak saklanacak eserler için de uygun ambalaj ürünlerinin tercih edilmiş olması gerekmektedir. Müzenin bulunduğu bölgedeki arkeolojik kazılarla ve diğer yollarla müzeye kazandırılacak eserlerin ne derecede genişleyeceği de dikkate alınarak, müze binasının depolama ve sergileme olanakları ile ilgili önceden bilimsel bir öngörüye sahip olunması ve ona göre bir binanın inşa edilmesi, sürdürülebilir bir müze koleksiyonu açısından önemlidir. Tüm bu işlemlerin sağlıklı, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi çok iyi bir kayıt ve belgeleme sistemine bağlıdır. Eserler çağ, dönem ve tarihleri ile arkeolojik, etnografik ve

benzeri gibi hususları ile tür ve alt sınıflarına göre kategorize edilerek, kayıt ve belgeleme işlemlerinin yapılmış olması korumadaki en temel önceliktir. Son dönemlerde koruma esaslı çok iyi müze binalarının yapıldığı bilinmektedir. Bu binalar doğrudan bir müze olarak tasarlandıklarından yukarıda ifade edilen koruma adına tüm hususlar gözden geçirilerek ve planlanarak inşa edilmektedir. Bu durum eserlerin sağlıklı koşullarda saklanıp sergilenmesine olanak tanımaktadır. Ama maalesef bu durum günümüz tüm müze binaları için geçerli değildir. Tarihi eserlerle birlikte bir bütünlük oluşturma ve nostaljik bir atmosfere de ortam hazırlama gayesiyle tarihi yapıların müzeye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu tür binalar ilgi çekici olmakla beraber eserlerin koruma koşulları açısından bazı sıkıntıları beraberinde getirebilir.

Sonuç olarak müzeler farklı disiplinlerin yanı sıra özellikle de sanat tarihi disiplinine sayısız kaynak sunmaktadır. Gerek müzeler olsun gerekse de sanat tarihi disiplini olsun kendi sorumluluklarının yanında, ülkenin ve bilim camiasının beklentilerini karşılama noktasında iş birliği içinde olmaları önem taşımaktadır. Geleceği inşa etme ve ortak kültürel bir kimlikle toplum bilincini perçinleştirme anlamında, geçmişin aydınlatılması ve sonraki nesillere aktarılması bağlamında bu iki bilim arasındaki uyum oldukça önemlidir. Dolayısıyla köklü bir mirasın belgelenmesi anlamında, bu disiplinlerin birlikte çalışması ve birbirine katkı sunmaları bir gerekliliktir.

6. SUMMARY

An analysis has been made to reveal the importance between the discipline of Art History and the field of museum and museology. In this research, it has been tried to determine the types of museums in Turkey and the ones that stand out among them and to reveal their importance. Undoubtedly, museums are the most important institutions that contribute to the cultural, artistic, historical and scientific development of a nation. Another aim of this study is to reveal the relationship between the discipline of art history and museums. Therefore, with this study, the importance of museology and museums will be tried to be revealed in terms of issues such as Turkish art history science and the adventure of Turkish culture. An important legacy has been formed for future generations in terms of art history science in Turkey. Together with the discipline of art history, museology reached a scientific methodology in the Republican period. However, the accumulation of previous periods is also undeniable. Turkish art has a deep historical background going back to the pre-Islamic period. It can be said that with Islam, it reached an even richer variety and a unique style. Architectural structures, handicrafts and other works produced by the Ottoman Empire, the

Seljuks and other Turkish states with a unique understanding of art are at the forefront of the issues that enable the strong development of art history discipline and museology in Anatolia and therefore in Turkey. Museums are full of movable artifacts that make up an important part of our historical cultural heritage. While, on one hand, museums preserve history, culture and art, they play an important role in transferring them to the next generations on the other. The discipline of art history plays an important role in the dating, presentation, classification and analysis of the products in the museums consisting of archaeological and ethnographic artifacts. Therefore, museums are very important institutions in terms of art history discipline. In Turkish history, the first activities in the sense of museology started in the middle of the 19th century. It is known that in various periods during the Ottoman period, the artifacts were collected in some special places and kept and preserved. Such studies were carried out during the reigns of Fatih Sultan Mehmet and Yavuz Sultan Selim. The first information about this period is that Fatih Sultan Mehmet confiscated some Byzantine artifacts in Topkapı Palace, and weapons seized from wars and some Christian holy artifacts were kept in Güngörmez Church until 1489. However, the origin of museum studies in the official sense corresponds to the last period of the Ottomans. prof. Dr. Fethiye Erbay states that museums are based on the use of the term "museum house" in the instruction letter dated January 29, 1869, which was sent to the Ministry of Education for the first time. Osman Hamdi Bey was appointed as the first Turkish museum director in 1881, upon the death of the foreign director of the Museum-Hümayun. With the appointment of Osman Hamdi Bey as the museum director in the last quarter of the 19th century, there has been a very important development in terms of Turkish museology. After the proclamation of the Republic, it was decided to put Topkapı Palace into service as a museum in April 1924, the Hagia Sophia Mosque was converted into a museum, and the Ankara Ethnography Museum, known as the first museum building of the Early Republic period, was established. The opening of the Ankara Ethnography Museum has constituted the pinnacle of museology so far.

As a result, museums offer numerous resources, especially for the discipline of art history, as well as different disciplines. In addition to their own responsibilities, whether it is museums or the discipline of art history, it is important that they cooperate in meeting the expectations of the country and the scientific community. The cooperation between these two sciences is very important in the context of enlightening the past and transferring it to the next generations, in terms of building the future and reinforcing the consciousness of society with a common cultural identity. Therefore, it is a necessity that

these disciplines, which are mentioned in the sense of documenting a deep-rooted heritage, work together and contribute to each other.

7. KAYNAKLAR

- Allak, F. (2021). Mardin Müzesi'nde bulunan son dönem madeni hamayilleri (muskalıklar). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1) , 35-45.
- Altuner, H. (2007). Türkiye'de Sanat tarihi ve Cumhuriyet'ten günümüze Sanat tarihi eğitimi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 79-90.
- Cezar, M. (1998). *17. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında sanat tarihi ile ilgili noktalar. 17. yüzyıl Osmanlı kültür ve sanatı*. İstanbul: Sanat Tarihi Derneği Yayınları.
- Çal, H. (2009). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de müzeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7, 14, 315-333.
- Erbay, F. (2017). Türkiye'de müzecilik eğitiminin üniversitelerde kurumsallaşması, *Milli Eğitim Dergisi*, 214 (46), 150-122.
- Erdem Y. (1999). *Türkiye'de müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve sanat Yayınları.
- İbrahimgil, M. Z. (2015). *Lise Sanat Tarihi 1*. Ankara: Koza Yayınevi.
- Kalyoncu, H. (2015). Ehl-i hiref-i hassa teşkilatının Osmanlı kültür ve sanat yaşamındaki yeri ve önemi. *International Journal Of Sciense*, 33(I), 279-294.
- Keleş, V. (2010), Modern müzecilik ve Türk müzeciliği, *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1-2), 1-17.
- Korkut, T. & Özbek, G. (2021). Mardin Müzesi'nin çağdaş müzecilik anlayışı açısından değerlendirilmesi, *Artuklu Akademi Dergisi*, 8 (1), 157-184.
- Mülayim, S. (1994). *Sanat tarihi metodu*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Mülayim, S. (1983). *Sanat tarihi metodu*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- Osman, A. & Gülcan Ö. (2019). Anıtsal kültür varlıklarının müze olarak kullanılması çerçevesinde Mardin Müzesi ve Sakıp Sabancı Kent Müzesi. G. Yılmaz, R. Çavuşoğlu, M. Kulaz (Ed.). 206-239. İstanbul: *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları*.
- Silav, M. (2019). Kültür-Bellek etkileşimi ve üniversite müzeleri. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 63, 1487-1493. doi: 10.7816/idil-08-63-08.
- Tezcan Akmehmet, K. & Ödekan, A., (2006). Müze eğitiminin tarihsel gelişimi. *İtü Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 47-58.
- Yeşilbaş, E. (2017). Kentsel korumada müzelerin rolü üzerine bir araştırma: Mardin müzesi örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 59, 343-348.
- Yiğit, H. (2017). Tarih araştırmalarında sanat tarihinin yeri ve önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117 (230). 219-232.

İnternet Kaynakları

- <https://kvmmgm.ktb.gov.tr/TR-43980/ozel-muzeler.html>. (Erişim Tarihi: 19.01.2023)
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Müze> (Erişim Tarihi 16.01.2023)

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 31.01.2023

Kabul Tarihi: 19.04.2023

SURİYELİ GÖÇMEN İŞÇİLERİN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER¹

Factors Affecting the Occupational Health and Safety of Syrian Migrant
Workers

Ozan YILDIRIM

Öğretmen; MEB

325ozan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5030-2475

Mustafa Kemal ALTUNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü

mkaltun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6906-3403

Selda GEYİK YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi

Kağızman MYO

seldagykyldrm@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4277-6048

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışma Türkiye'deki Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığı ve güvenliğini incelemektedir. Temel amaç, Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığı ve güvenliğini etkileyen faktörlerin neler olduğunu tespit etmektir. Çalışmada nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi ile toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizinde Maxqda 2020 analiz programı kullanılmıştır. Çalışmada 31 adet (4 adet üst kod ve 27 adet alt kod) içeriksel başlık/alt başlıkta kodlama yapılmıştır. Çalışmadaki kodlamalar Suriyeli göçmen işçilerin göç determinizmi, Suriyeli göçmen işçi cemaatlerinin inşası ve Suriyeli göçmen işçilerin çalışma yaşamı parametreleri olarak kategorize edilmiştir. Kategoriler de Suriyeli göçmen işçiliğinin yerel ve evrensel görünüşleri ve Suriyeli göçmen işçilerin tekrarlayan çalışma deneyimleri olarak temalaştırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışmanın bulgularına göre kayıt dışı çalışma, emek sömürüsü, düşük ücret, uzun mesai saatleri, geçicilik, belirsizlik, güvencesizlik, toplumsal önyargılar, ayrımcılık, yoksulluk, izole yaşam ve dışlanma Suriyeli göçmen işçilerin en sık karşılaştıkları temel sorunlardır. Suriyeli göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden en önemli faktörler ise sosyal ve psikolojik boyutlarda yaşanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli, Göçmen İşçiler, İş Sağlığı ve Güvenliği, Maxqda.

Abstract

This study examines the occupational health and safety of Syrian migrant workers in Turkey. The main purpose is to determine the factors affecting occupational health and

¹ Bu çalışma Mustafa Kemal ALTUNOĞLU danışmanlığında hazırlanan, Ozan YILDIRIM'ın "Türkiye'deki Suriyeli Göçmen İşçilerin İş Sağlığı ve Güvenliği" adlı yüksek lisans tez çalışmasının verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

safety of Syrian migrant workers. The study is based on the qualitative research method. The data collected by document review, one of the qualitative data collection methods, were analyzed by content analysis. Maxqda 2020 analysis software was used for content analysis. In the study, 31 (4 upper codes and 27 lower codes) contextual, have been coded. The codings in the study are categorized as the migration determinism of Syrian migrant workers, the construction of Syrian migrant worker communities, and the working life parameters of migrant workers. The categories were also themed and interpreted as local and universal aspects of Syrian migrant labor and repetitive work experiences of Syrian migrant workers. According to the findings of the study, informal work, exploitation of labor, low wages, long working hours, temporariness, uncertainty, insecurity, social prejudices, discrimination, poverty, isolated life and exclusion of Syrian migrant workers are the most common problems encountered. The most important factors that threaten the occupational health and safety of Syrian immigrants are experienced in social and psychological dimensions.

Keywords: Syrian, Migrant Workers, Occupational Health and Safety, Maxqda

1. GİRİŞ

Çağımızın temel dinamik ve nitelikleri ile şekillenen uluslararası göçlerin etki alanını genişlettiği ve çeşitlendirdiği ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye'de bulunan Suriyeliler gelecek yıllarda Türk toplum yapısının ekonomik boyutundan hukuki boyutuna, kültürel boyutundan sosyal boyutuna kadar oldukça geniş bir alanda daha yoğun olarak çoklu etkiler ve tartışmalı konular ortaya çıkaracaktır. Bu alanların başında da Suriyeli işçiler konusu gelmektedir. Suriyeli işçilerin Türkiye'nin ekonomik yapısına katkı mı yoksa külfet mi olacağı konusu da tartışmalı temel başlıklardan birisidir.

Göç, günümüze ilişkin ya da son yıllarda ortaya çıkmış yeni bir olgu değildir. Fakat hem nedenleri hem de sonuçları açısından küresel bir olgu haline dönüşmüştür (Adamson, 2009:11). Rönesans, tarım devrimi ve sanayi devrimi gibi değişimler uluslararası göçün büyümesine katkıda bulunan bazı önemli faktörlerdir (Wickramasinghe ve Wimalaratana, 2016:13). Uluslararası göçün büyümesine en önemli etkiyi yapan grup ise göçmen işçiler olmuştur. Göçmen işçiler aynı zamanda göç etme eylemi sonrası en fazla güçlüklerle karşılaşan nüfustur.

Dünyadaki göçmen işçi sayısını kesin olarak belirlemek zordur. Ancak, uluslararası işgücü göçünün önemli ölçüde büyüdüğü açıktır (Vittin-Balima, 2004:7). Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana mülteci akışları, sığınmacılar, ülke içinde yerinden edilme ve diğer nedenlerden kaynaklı yerinden edilmeler de dahil olmak üzere zorunlu göçün hacmi ve siyasi önemi giderek artmıştır. Bu durum aynı zamanda mevcut küresel sosyal dönüşüm süreçleriyle de yakından bağlantılıdır. Bir yanı sıra da zorunlu göçler ve bu konularda yapılan çalışmalar ekonomik göçlerle bağlantılıdır,

ancak her birinin kendine özgü araştırma konuları, metodolojik ve kavramsal sorunları vardır (Castles, 2003:14).

Uluslararası göç hareketliliklerinde göçmen işçiler önemli bir orana sahiptir. 272 milyon olarak belirtilen uluslararası göçmenlerin 164 milyonu göçmen işçilerden oluşmaktadır (IOM, 2020). Diğer taraftan göçmen işçilerin yüksek oranlardaki hareketliliklerine karşın çalışma koşulları açısından en olumsuz koşullara sahip bireyler olarak listenin ilk sıralarında yer almaktadırlar. Özellikle iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin göçmen işçilerin haklarının sağlanmasında bir takım zorluklar bulunmaktadır (Moyce ve Schenker, 2018:352).

2021 yılı verilerine göre 129 ülke yaklaşık 6,8 milyon Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye ise Suriyeli mültecilerin yarısından fazlasını ağırlamaya devam ediyor. Lübnan (851.700) ve Ürdün (668.300) ise Suriyeli mültecilerin yoğun olduğu diğer ülkelerdir (UNHCR, 2021). Suriyeli mültecilere en fazla sayıda ev sahipliği yapan bu topluluklarda çeşitli derecelerde giderek artan bir hoşnutsuzluk var. Kamuoyunun söylemi de giderek kötüleşiyor, yabancı düşmanlığı eğilimleri ve ayrımcılık söylemlerinin artıyor. Mültecilerin ekonomi ve altyapı üzerinde bir yük olduğuna dair artan söylemler de söz konusudur (İçduygu ve Nimer, 2019:9). Erdoğan'ın (2020) Suriyeliler Barometresi 2019 araştırmasının bulgularına göre "Suriyelilerin Suriye'ye dönme konusundaki kararlılıkları hızla azalmaktadır". Geri dönüş olasılıklarının azalması Suriyeliler konusunun Türkiye'de ilerleyen zamanlarda işgücü başta olmak üzere ve diğer alanlarda pek çok tartışmayı beraberinde getireceğine işaret etmektedir.

Uluslararası göç türlerinin hangi çeşidi olursa olsun uluslararası göç günümüz dünyasının en önemli ve en dinamik olgularından bir tanesidir, olmaya da devam edecektir. Her geçen gün hareketliliğin ölçeği ve etki alanı giderek artmakta yerel ve küresel ölçekli çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Türkiye de bu hareketliliğin önemli coğrafyalarından bir tanesidir. Özellikle Suriyelilerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda "göçmen işçiler" özelinde de hacmi ve önemi artan ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'de bulunan Suriyelilerin sosyal, ekonomik, politik, demografik ve kültürel etkileri ise ilerleyen yıllarda ve "göçmen işçiler" özelinde daha da belirgin hale gelecektir.

Suriyelilerin entegrasyonları üzerine yapılan bazı çalışmaların bulgularına göre Suriyeliler ile Türkler arasındaki sosyal köprüler oldukça zayıftır. Sosyal ilişkiler yalnızca ev sahipleri ile sınırlı kalmıştır. Türklerin

yoğun olduğu sosyal ortamlara katılım, Türklerle arkadaşlık yapma ya da komşuluk ilişkileri oldukça sınırlıdır. İlerleyen zamanlarda Suriyelilerle Türkler arasındaki sosyal kopukluk özellikle Suriyeli nüfusun yoğun olduğu kentlerde giderek artacaktır. Bununla birlikte Suriyelilere yönelik kutuplaşan yaklaşımlar ekonomik konularda daha fazla tartışma alanı bulacaktır (Geyik-Yıldırım 2020; Geyik-Yıldırım Dinler,2021).

Türkiye’de bulunan Suriyeli göçmen işçilere yönelik algılamalar iki kutupludur. Bir tarafta Suriyelilerin Türk ekonomisine katkıda bulunduğuna ilişkin söylem ve araştırma sonuçları yer almaktadır. Diğer tarafta Suriyelilerin yerel halk nezdinde “ekonomik yük” olarak algılandığı ve giderek artan bir “memnuniyetsizliğin” olduğu söylemler ve araştırma sonuçları yer almaktadır. Sayıları milyonlara ulaşmış Suriyeliler göçmen işçiliğinin hem yerel hem de evrensel görünümü ile Türk iş piyasasında da karşılaşmaktadırlar. Göç olgusunun en karmaşık özelliği de budur: Göç çoklu aktörleri ile çoklu nedenler, kaynaklar ve neticelere sahiptir.

Suriyeli göçmen işçilerin yaşadıkları iş kazaları ve meslek hastalıklarına ilişkin resmi veriler bulunmamaktadır. Ancak bazı çalışmalarda geçen istatistikler mevcuttur. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi’nin verilerine çoğu Suriyeli olmak üzere 2013 yılında 22, 2014 yılında 53, 2015 yılında 67, 2016 yılında 96, 2017 yılında 88, 2018 yılında 110, 2019 yılında 112, 2020’nin ilk beş ayında da 14 göçmen iş kazalarında yaşamını kaybetmiştir (TMMOB,2020:93).

Bu çalışmanın temel konusu Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığı ve güvenliğidir. Göçmen işçiler hem Türkiye’de hem de dünya genelinde sayıları giderek artan ve ülke ekonomilerinde uzun süredir yer alan güncel ve tartışmalı sosyal olgulardan biridir. Diğer taraftan literatürde, özellikle de Türkiye’de Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin durum analizleri ise yeterli düzeyde değildir. Bu çalışma bu türden bir boşluğa katkı sunmak amacıyla hazırlandı. Çalışmanın ortaya çıkardığı temel sonuç ise Suriyeli göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden en önemli unsurların sosyal ve psikolojik boyutlarda yaşandığıdır. Bu boyutların yaratacağı sosyal ve psikolojik tahribatların Suriyeli göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden diğer risklere karşı zemin hazırlayacağı öngörülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliği konusundaki ortak bulgu ve genel vurgular göçmen işçilerin yerli işçilere kıyasla sosyal, ekonomik, psikolojik ve hukuki açıdan daha kötü koşullara sahip olduğudur (Akyıldız

vd., 2020; Caro, 2020; Civan, 2017; Daniş, 2016; Dedeoğlu, 2018; Hargreaves vd. 2019; Wadsworth ve Walters, 2019, 2019; Liebman vd. 2013; Moyce ve Schenker, 2018; Mutlu vd., 2018; Şen ve Tunç, 2017).

Akyıldız vd. (2020) çeşitli veritabanlarını inceleyerek yaptıkları kapsam incelemesi çalışmalarında iş sağlığı ve güvenliği (İSG) açısından göçmen işçilerin yerli işçilerden farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre göçmenlerin ayrımcılığa maruz kalma, daha düşük vasıflı işlerde çalışma, mesleki risklere maruz kalma ve yaralanma oranları daha yüksektir. Ayrıca ücretlerini alabilmede sıkıntılar yaşamakta, sağlık koşulları açısından da yerlilere kıyasla daha kötü durumdadırlar. Hargreaves vd. (2019) göçmen işçilerin iş sağlığı sonuçlarına ilişkin yaptıkları meta-analiz çalışmalarında en büyük uluslararası göçmen grubunu içerisinde yer alan göçmen işçilerin yüksek oranda yaralanma ve hastalanma riski altında olduklarını, tehlikeli ve sömürücü ortamlarda çalıştıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca göçmen işçilerin iş sağlığı sonuçları hakkında çok az verinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Yaptıkları araştırmanın sonuçlarına göre uluslararası göçmen işçilerin %47'sinin mesleki hastalıkları vardır ve göçmen işçilerin %22'si ise iş kazası yaşadıklarını bildirmiştir.

Moyce ve Schenker'a (2018) göre göçmen işçiler daha az ücretle ve daha uzun saatler çalışmaktadır. Ayrıca göçmen olmayanlara göre daha kötü koşullarda çalışmakta ve genellikle insan hakları ihlallerine, tacize, insan kaçakçılığına ve şiddete maruz kalmaktadırlar. Mesleki ölümler ve yaralanmalarda da göçmen işçiler, yerlilere kıyasla daha yüksek risk altındadırlar. Liebman vd. (2013) "Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık Sektöründe İş Sağlığı Politikası ve Göçmen İşçiler" adlı çalışmalarında ABD'deki politika ve uygulamalara vurgu yaparak işçi göçü ile büyüyen tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründe düzenleyici korumaların diğer endüstriyel sektörlerden daha zayıf olduğunu ve mevcut düzenlemelerin uygulanmasının yetersiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Wadsworth ve Walter (2019) göçmen işçilerin çoğunluğu üç "D" (dangerous, dirty, demeaning/ kirli, tehlikeli ve küçümseyici) olarak nitelendirilen işlerde istihdam edilmektedir. Göçmen işçiler genellikle tarım, inşaat ve ev işleri gibi sektörlerde çalışmakta, daha kötü güvenlik ve sağlık durumu ile karşı karşıya gelmektedirler ve genellikle düzgün çalışma koşullarından da yoksundurlar.

Dedeoğlu'nun (2018) Türkiye'de yapılmış ilk araştırmalardan biri olma özelliği taşıyan, tarımda çalışan göçmen işçiler üzerine 2015 ve 2016 yılları arasında yaptığı araştırmasının sonuçlarına göre özellikle Suriyeliler,

yoksulluğun doğal döngüsünde bir kırılma yaratmakta ve emek arzını arttırmaktadırlar. Ayrıca Dedeoğlu'nun ifadesiyle göçmen işçiler arasında "yoksulluk nöbetinden yoksulların rekabetine" şeklinde bir süreç de yaşanmaktadır. Araştırmanın verilerine göre Türkiye'de tarımda çalışan önemli sayıda göçmen işçi vardır. Göçmen işçiler arasında yer alan gruplardan biri olan Suriyelilerin tarım sektöründe çalışması ücret seviyesinin sabitlenmesine de neden olmuştur.

Mutlu vd. (2018) İstanbul tekstil sektörü örneğinde, Suriyeli göçmen işçilerin durumlarını inceledikleri çalışmalarında Suriyeli işçilerin Türk işçilerden farklılaştıklarını ortaya koymuşlardır. Bu farklılık özellikle ücretler söz konusu olduğunda daha da belirginleşmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre Suriyeli işçiler sektördeki vasıfsız, esnek ve ucuz iş gücü ihtiyacını karşılamaktadırlar. Danış (2016) ise İstanbul'daki hazır giyim imalatındaki işgücü hiyerarşisinde göçmenlerin en alta yer bulabildiklerine ve kayıt dışı çalışmanın yaygın olduğu bu sektörlerdeki güvencesizleşme ve eğretilişmeye dikkat çekmiştir. Bu konuda yerel sendikaların göçmen işçilerin hakları konusundaki önemini vurgulayan Danış'a (2016) göre çalışma izinleri bulunsa da Suriyeliler Türk işçiler gibi kayıt dışı çalışmaya devam etmek zorunda kalacaklardır.

Civan'a (2017) göre Türkiye'de bulunan Suriyeliler sağlık ve güvenlik risklerinin olduğu alanlarda çalışmaktadır. Diğer taraftan dil problemi göçmen işçilere özgü risk faktörleri de ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer risk faktörü de göçmen işçilerin geçici işlerdeki istihdamıdır. "Göçmen işçiler, daha tehlikeli, eğitimlerin nadiren yapıldığı ve geleceğe yönelik kariyer planlarının yapılmasının uygun olmadığı işlerde çalıştırılmaktadır". Şen ve Tunç'a (2017) göre göçmenler tehlike düzeyi yüksek işlerde ve sektörlerde daha fazla yer almakta; iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından da yüksek risk altında bulunmaktadır. Geçirdikleri iş kazalarını da bildirmemektedirler. Gece, hafta sonları, vardiyalı çalışma durumları daha fazladır. Bu nedenle daha sık kazalara maruz kalmaktadırlar. Bir diğer sorun ise dildir. İş sağlığı ve güvenliği risklerine ilişkin uyarı levhalarının genelde Türkçe olması göçmenler açısından diğer zorlukları da beraberinde getirmektedir.

Türkiye'deki Suriyelilere ilişkin bazı çalışmalar mevcut olsa da Suriyelilerin işgücü piyasa performansı konusunda detaylı bilgilerin bulunmadığını vurgulayan Caro, "Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler (2020)" adlı raporunda yüksek sayıdaki genç Suriyelinin, mültecilerin yoğun olduğu bölgelerdeki işgücü piyasalarını kalabalıklaştıracığı öngörüsünde bulunmaktadır. Caro'ya göre "geçmişten

beri yüksek kayıt dışı oranları görülen ticaret, inşaat ve imalat gibi sektörler Suriyeli işgücünün temel alıcıları haline gelmiştir. Toplamda, bu üç sektörde Suriyeli işçilerin %79,1'i çalışmaktadır. Tekstil, giyim, deri ve ayakkabı sektörleri neredeyse üç Suriyeliden birine iş sunmaktadır”.

3. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Bu çalışmanın temel problemi Türkiye’deki Suriyelilerin göçmen işçi statülerinin onların iş sağlığı ve güvenliğini nasıl etkilediğidir? Bu temel problem ile birlikte bazı alt problemlere de yanıt aranmıştır. Bunlar; Suriyeli göçmen işçilerin çalışma koşulları nasıldır? Suriyeli göçmen işçilerin yerli işçilerle olan mevcut farklılıkları nelerdir? Suriyeli göçmen işçilerin istihdam biçimleri nasıldır? Suriyeli göçmen işçilerin en yoğun çalıştığı sektörler hangileridir? Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığı ve güvenliğini etkileyen temel unsurlar nelerdir?

Suriyeli göçmen işçiler konusu Türkiye’yi gelecek yıllarda en fazla meşgul edecek önemli konu başlıklarından biri olacaktır. Bu nedenle yukarıda ortaya konulan temel araştırma problemi çerçevesinde yanıtlarını arayacağımız sorulara ilişkin araştırma neticesinde elde edilen bulguların ülke gündemini meşgul eden bu güncel konuya katkı sunacağı düşünülmektedir.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’deki Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığı ve güvenliğinin mevcut durumunu; iş sağlığı ve güvenliğini etkileyen temel unsurların neler olduğunu tespit etmektir. Bu alandaki boşlukların tespitine bilimsel destek sağlayarak ülkenin makro düzeydeki göç politikalarına mikro boyutta da göçmenlik durumlarına katkı sağlamak da çalışmanın diğer alt amaçları arasındadır.

5. ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Çalışmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Çalışmanın örnekleme 35 adet Türkçe bilimsel makale dahil edilmiştir². İlgili bilimsel makaleler Google akademik arama motorundan taranarak elenmiştir.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Nitel veri

² Taranan makaleler içerisinde açık erişimi olan, araştırma taramalarının yapıldığı tarihler aralığında ulaşılabilen ve kodlama sistemine uygun makaleler çalışma kapsamına alınmıştır.

toplama yöntemlerinden doküman incelemesi ile toplanan veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Doküman incelemesi, hangi olguların araştırılması hedeflenmiş ise, onlar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesidir. Hangi dokümanların önemli olduğu ve veri kaynağı olarak kullanabileceği konusunda araştırma problemi belirleyici olmaktadır. Doküman incelemesi tek başına tercih edilebilen bir araştırma yöntemi de olabilir ya da ek bilgi kaynağı olarak da tercih edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:217).

Doküman inceleme ile Google akademik arama motorundan ilgili konu hakkındaki Türkçe bilimsel makaleler toplanmıştır. Google akademikte yer alan makalelerin inceleme işlemleri Mayıs-Haziran 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Günlük olarak ortalama 50 makale incelemekten geçmiştir. “Suriyeli göçmen işçiler” ve “Suriyeli işçiler” özelinde herhangi bir yıl kısıtlaması olmaksızın bu kapsamdaki bütün makaleler taranmıştır³. İlgili tarihler esnasındaki taramalarda Suriyeli göçmen işçiler konusunda 5350; Suriyeli işçiler konusunda 3980 adet çalışma sıralanmıştır⁴. Taranan makalelerden ilk olarak 52 tanesi, bunların da detaylı incelemeleri sonrasında 35 tanesi araştırmaya dahil edilmek üzere seçilmiştir. 35 makale içerik analizi ile Temmuz- Ağustos 2021 tarihleri arasında Maxqda 2020 analiz programı aracılığıyla çözümlenmiştir. Çalışmanın analizi gerçekleştirilirken sırasıyla dört aşama takip edilmiştir: Verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi ve son olarak bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır. (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Çalışmada 31 adet (4 adet üst kod ve 27 adet alt kod) içeriksel⁵ olmak üzere toplamda 40 adet başlık/alt başlıkta kodlama yapılmıştır. Yapılan biçimsel kodlamalar şu şekildedir; yazarlar, makale adı, yayıncı, araştırmanın türü, araştırmanın tekniği, katılımcılar ve katılımcı sayıları, yayın yılı, araştırmanın yeri ve çalıştıkları sektörler.

³ Bilimsel makaleler dışında yer alan tezler, raporlar ve kitaplar kapsam dışında bırakılmıştır.

⁴ Bu sayı içerisinde yer alan çalışmalarda göçmen işçiler konusunun dışında yer alan ya da Suriyelileri kapsamayan çalışmalarda taramalarda otomatik olarak gösterilmiştir.

⁵ İçeriksel kodlamalarda, kodlamalar esnasında makalelerde geçen ilgili her bir kod işlenmiş ancak analiz sürecinde ortak unsurlar ifade edilmiştir. Kodlar analiz ve yorum aşamasında ortak kavramlar üzerinden gidilerek kısaltılmıştır. Tekrarlayan kodlarda da benzer bir süreç izlenmiştir.

4 adet üst kod ve 27 adet alt kod olmak üzere toplamda 31 adet olan içeriksel kodlamalar şu şekildedir;

Üst kod: Çalışanların Niteliği; Alt kodları: Vasıflı, vasıfsız

Üst kod: İş Güvenliği Riskleri; Alt kodları: Sosyal, psikolojik, biyolojik, kimyasal, fiziksel

Üst kod: İş Sağlığı Riskleri; Alt kodları: Sosyal, fiziksel, ruhsal

Üst kod: Çalışma Koşulları; Alt kodları: Çalışma durumlarına ilişkin genel tablo (dezavantajlar ve avantajlar); İş Güvencesi: Kayıtlı ve kayıt Dışı; İstihdam Biçimi: Geçici/dönemlik, yarı zamanlı, tam zamanlı; Çalışma Süresi: 45 saat üstü, 45 saat ve altı; Ücret: Yüksek ücret, yasal ücret, düşük ücret.

Çalışanların niteliği adlı üst kod ve alt kodları “Suriyeli göçmen işçilerin göç determinizmi” olarak kategorize edilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği adlı üst kodlar ve alt kodları “Suriyeli göçmen işçi cemaatlerinin inşası” olarak kategorize edilmiştir. Çalışma koşulları adlı üst kod ve alt kodları “göçmen işçilerin çalışma yaşamı parametreleri” olarak kategorize edilmiştir. “Suriyeli göçmen işçilerin göç determinizmi” “Suriyeli göçmen işçi cemaatlerinin inşası” “Suriyeli göçmen işçilerin çalışma yaşamı parametreleri” adlı kategoriler de “Suriyeli göçmen işçiliğin yerel ve evrensel görünümüleri” ve “Suriyeli göçmen işçilerin tekrarlayan çalışma deneyimleri” olarak temalaştırılmıştır.

Tablo 1. Çalışmaya Dahil Edilen Makalelerin Yazarları

No	Yazarlar
1	Pedriye Mutlu, Kıvanç Yiğit Mısırlı, Mustafa Kahveci, Ayla Ezgi Akyol, Ertan Erol, İpek Gümüşcan, Ezgi Pınar, Cemal Salman
2	İhsan Çetin
3	Ahmet Murat Özkan, Ali Oğuz Bayrakçıl
4	Aziz İlğazi
5	Emre Eren Korkmaz
6	Mehtap Kutlu
7	Mustafa Şen, Yusuf Erdem Tunç
8	Zeliha Güler
9	İsmail Hakkı İşcan, Mesut Çakır
10	Nur Birinci Gemici
11	Kuvvet Lordoğlu, Mustafa Aslan
12	Lamiha Öztürk, Esin Dicle Timuçin
13	Helga Rittersberger -Tılıç, Sevil Bal
14	Melda Yaman
15	Mustafa Kahveci
16	Muzaffer Koç, İbrahim Görücü, Nihat Akbiyık
17	Bekir Kocadaş
18	Hasan Hüseyin Aygül, Emine Merve Kaba

19	Saniye Dedeoğlu
20	Aslı Şahankaya Adar
21	Ayşe Cebeci, Emine Çelik
22	Bilge Çoban
23	Canan Öykü Dönmez Kara
24	Cenk Saraçoğlu, Daniele Belanger
25	Feray Artar
26	Ozan Ağlargöz, Şehmus Yardımcı
27	Verda Canbey Özgüler
28	Sezgi Akbaş, Çağla Ünlütürk Ulutaş
29	Cengiz Akyıldız, İsmail Ekmekçi, Hüseyin Başlıgil
30	Sidar Çınar
31	Çiğdem Şahin
32	Didem Daniş
33	Fahriye Yonca Ayas, Dilek Aslan
34	Çisel Ekiz Gökmen
35	Fatih Özkarslı

Tablo 2. Çalışmaya Dahil Edilen Makaleler

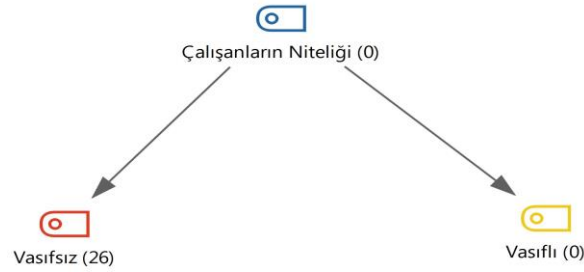
No	Makale Adı
1	Suriyeli Göçmen İşçilerin İstanbul Ölçeğinde Tekstil Sektörü Emek Piyasasına Eklemlenmeleri ve Etkileri
2	Suriyeli Mültecilerin İşgücüne Katılımları ve Entegrasyon: Adana-Mersin Örneği
3	Çalışma Yaşamında Sığınmacılar: Türk İşçilerin Sığınmacı İş Arkadaşlarına Yönelik Tutumu Üzerine Bir Alan Araştırması
4	Suriyeli Sığınmacıların Emek Piyasasına Etkileri, Gaziantep ve Şanlıurfa Örneği
5	Türkiye’de Tekstil Sanayisinin Sosyal Taraflarının Mülteci İşçilerin İstihdamına Bakışı
6	Türkiye’deki Suriyeli Mültecilerin İşgücü Piyasasına ve İstihdama Etkileri: Gaziantep- Adıyaman- Kilis Örneği
7	Türkiye’de Çalışma Yaşamında Özel Grupların İş Sağlığı ve Güvenliği Kapsamında Değerlendirilmesi
8	Özel Politika Gerektiren Grupların İş Yaşamındaki Sağlık ve Güvenlik Riskleri İle Kontrol Tedbirleri
9	Türkiye’deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması
10	Çalışma Hayatında Dezavantajlı Bir Grup: Göçmenler
11	En Fazla Suriyeli Göçmen Alan Beş Kentin Emek Piyasalarında Değişimi: 2011-2014
12	Emek Piyasası ve Ekonomik Dışlanma: Adıyaman İlinde Suriyeli Göçmenler Örneği
13	Türkiye Emek Piyasasında Mülteciler/Göçmenler: Görünmeyen Emek ve Görünen Politika Üzerine Bir Değerlendirme
14	Suriyeli Kadın “Mültecilerin” Emek ve İstihdam Koşulları
15	Misafirlikten İkinci Sınıf İşçiliğe: Türkiyeli ve Suriyeli İşçiler Arasında Ücret Ayrımcılığı
16	Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri
17	Suriyeli Sığınmacılar ve Çalışma Hayatı: Sorunlar, Tespitler ve Öneriler
18	Suriyeli Kadınların İşgücüne Katılımı ve Deneyimleri (İstanbul-Sultanbeyli Örneği)
19	Tarımsal Üretimde Göçmen İşçiler: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine
20	Türkiye’de Yeni Prekarya Suriyeli İşgücü mü?
21	Kapitalist Üretim İlişkilerinde Suriyeli Sığınmacıların Rolü: Şanlıurfa Örneği
22	Türkiye’de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları
23	Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu
24	Türkiye’deki Suriyeli Mülteci İşçileri Konumlandırmak: Mekânsal Ayar, Sermaye ve Devlet
25	Medyada Sınıfsal Temsil Mücadelesi: Suriyeli Mülteciler “Yardıma Muhtaç” “Ucuz Emek” mi?
26	Uluslararası Düzensiz Göç ve Çalışma Hayatı: Şanlıurfa İlindeki Suriyeli Göçmenlerin Durumu

27	Kitlesele Göçlerin Emek Piyasalarına Etkisi: Türkiye'deki Suriyeliler
28	Küresel Fabrika Kentinin Görünmeyen İşçileri: Denizli İşgücü Piyasasında Suriyeli Göçmenler
29	Göçmen İşçilerin İSG Faktörlerinin İncelenmesi, Sonuçlar Üzerinde Tartışma ve Öneriler: Kapsam Belirleme Derlemesi
30	İnşaat İşgücü Piyasasında Yeni Aktörler ve Yeni Çatışmalar: Türkiyeli İşçilerin Gözünden Suriyeli İnşaat İşçileri
31	Türkiye'de Kadın Göçmen İşçilerin Durumunun 'Emek-Sermaye Çatışmasında' Yeniden Değerlendirilmesi
32	Konfeksiyon Sektöründe Küresel Bağlantılar: Göçmen İşçiler, Sendikalar ve Küresel Çalışma Örgütleri
33	Toplum Sağlığı ve Etik Perspektifleriyle Türkiye'de Suriye'den Gelen Çalışanlara İlişkin Durum Analizi
34	Turizm Sektöründe Göçmen Emegi: Nitelikli Emek mi? Ucuz Emek mi?
35	Mardin'de Enformel İstihdamda Çalışan Suriyeli Göçmenler

7. ÇALIŞMANIN BULGULARI

7.1. İçeriksel Kodlamalar

7.1.1. Suriyeli Göçmen İşçilerin Göç Determinizmi

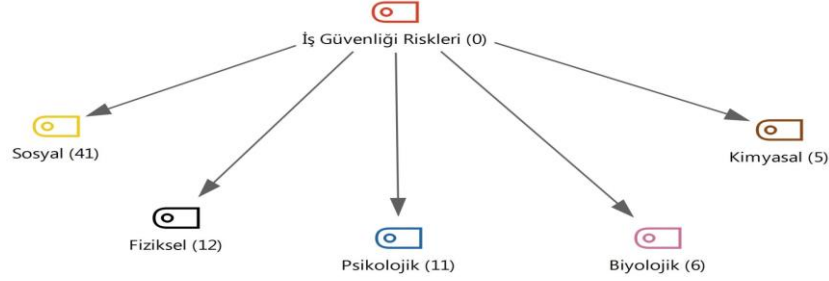

Şekil 1. Çalışanların Niteliği

Çalışanların niteliğinin alt kodları Suriyeli göçmen işçilerin göç determinizmi olarak kategorize edilmiştir. Göç determinizminden kasıt şudur: göç olgusunun yol açtığı belli nedenlerin zorunlu olarak ortaya çıkardığı belli başlı sonuçlar vardır. Üstelik bu bir kitlesele göç ise, zorunlu hallerden dolayı yaşanan göç, benzer nedenleri ve benzer sonuçları beraberinde getirmektedir. Suriyeli göçmen işçilerin vasıfsızlık durumları da bunlardan sadece biridir.

7.1.2. Suriyeli Göçmen İşçi Cemaatlerinin İnşası

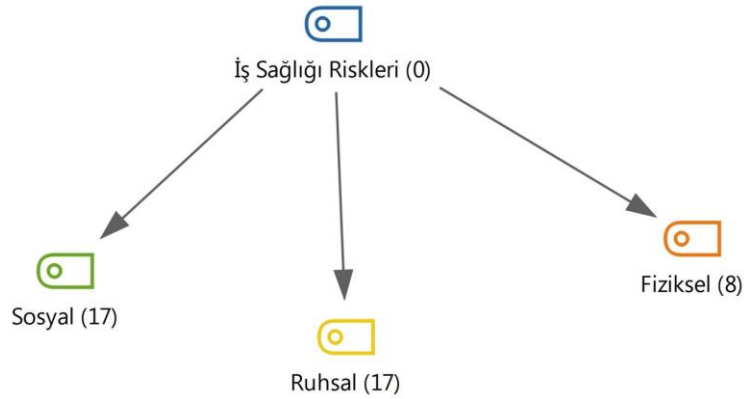
İş sağlığı ve güvenliği adlı üst kodlar ve alt kodları “göçmen işçi cemaatlerinin inşası” olarak kategorize edilmiştir.

Şekil 2. İş Güvenliği Riskleri

Suriyeli göçmen işçilerin iş güvenliği risklerinin başında sosyal riskler gelmektedir. İş güvenliği konusunda karşı karşıya kaldıkları riskler yoğunluk oranlarına göre aşağıda açıklanmıştır. Sosyal riskler içerisinde 41 adet kod bulunmaktadır. Bu kodlar analiz ve yorum aşamasında ortak kavramlar üzerinden gidilerek kısaltılmıştır. Tekrarlayan kodlarda da benzer bir süreç işletilmiştir.

Suriyeli göçmen işçilerin iş güvenliğini etkileyen sosyal riskler: Toplumsal önyargılar ve baskı, sosyal güvencesizlik, dil ve iletişim sorunları, sözleşmesiz çalışma, tehdit, emek sömürüsü, istismardır. Fiziksel riskler: Kötü iş yeri koşulları (gürültü, kirlilik, toz vb.), tehlike düzeyi yüksek işler (özellikle inşaat işleri vb.), zorluk derecesi yüksek işlerdir. Psikolojik riskler: Yoğun korku ve kaygı hali, dışlanma, ayrımcılık algısı, öteki olma hali, geçicilik statüsüdür. Biyolojik riskler: Sağlığı etkileyen çevresel kötü koşullar, fiziksel ve ergonomik tehlikelerdir. Suriyeli göçmen işçilerin iş güvenliğini etkileyen kimyasal riskler ise kimyasal tehlikeler, bilgi/ bilgilendirme eksikliğidir.

Şekil 3. İş Sağlığı Riskleri

Suriyeli göçmen işçilerin iş sağlığını etkileyen sosyal riskler: Öfke ve nefret söylemleri, ayrımcılık, küçümsenme, dışlanma, toplumsal önyargılar, tehdit ve baskıdır. Ruhsal riskler: Onur kırıcı davranışlar, korku ve endişeli ruh hali, gerginlik, zorunluluk hissi, ekonomik ve psikolojik şiddettir. Fiziksel riskler ise ağır iş yükü, tehlike düzeyi yüksek işler, sağlıksız koşullar, hijyen koşullarının olmayışıdır.

Bu çalışmanın elde ettiği veriler çerçevesinde Suriyeli göçmen işçilerin iş güvenliğinde baskın olan sosyal risklerin ilerleyen zamanlarda Suriyeli göçmen işçilerin cemaatleşme eğilimlerini arttıracakları öngörülmektedir. Suriyeli göçmen işçilerin cemaatleşmesi olumlu ve olumsuz nitelikleri bir arada taşımaktadır.

Bu durum bir yönüyle göç sonrası süreçte göçmenler tarafından yaşanan olağan sosyal durumlardan biridir. Ancak bu sürecin aksi yönde yol alma potansiyeli de her zaman mümkündür.

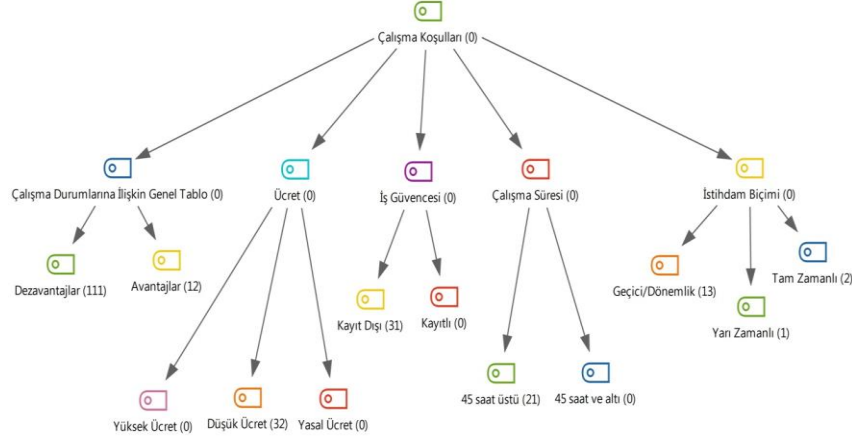
Suriyeli göçmen işçilerin cemaatleşmesi grup içi dinamikleri açısından dayanışma ağlarını kuvvetlendirirken grup dışı dinamiklerde ise yerel halk ile olan sosyal mesafeyi arttırabilir. Bu durum ise Suriyeli göçmenlerin yerel halkla bütünleşmelerini olumsuz yönde etkiler.

Cemaatleşme eğilimlerinin ilerleyen yıllarda Suriyeliler özelinde nasıl karşılık bulacağı ise yanıt bekleyen ve merak edilen önemli başlıklardan bir tanesidir. Suriyelilerin iş yaşamında karşı karşıya kaldıkları sosyal ve psikolojik risk derecelerinin artışı onların ilerleyen yıllarda cemaatleşme eğilimlerini daha fazla kuvvetlendirebilir.

Kitlesel göçler beraberinde iki tedirgin topluluğun (yerli ve yeni gelenler) ortaya çıkmasına neden olur. Kitleselleşen boyuttaki göçlerin temel meselelerden biri de budur: İki topluluğun tedirginlik düzeyleri arttıkça rasyonellikten uzaklaşıp duygusal ve anlık tepkilerin ortaya çıkma potansiyelleri de artar.

Göç analizlerinde zaman zaman gözden kaçırılan bu psikososyal durumlar yerli ve yeni gelen topluluk arasındaki zayıf bağları giderek kendi topluluğu içinde güçlenen bağlara bırakabilir. Her iki topluluk kendi gerekçelerini haklılaştıran ve meşrulaştıran söylem kalıplarını ısrarla sürdürüp kendi topluluk üyelerinin bu konu etrafında toplanabileceği ortak bir mücadele alanı yaratabilir (Geyik-Yıldırım, 2022:6).

7.1.3. Suriyeli Göçmen İşçilerin Çalışma Yaşamı Parametreleri

Şekil 4. Çalışma Koşulları

7.1.3.1. Çalışma Koşulları

Suriyeli göçmen işçilerin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları dezavantajlar: Emek sömürüsü ve ayrımcılığa maruz kalma durumları yüksektir. Etnosentrizm eğilimleri ile karşılaşma olasılıkları vardır. Yerel işgücünde işsizliğe neden oldukları gibi olumsuz algılarla karşılaşma ihtimalleri bulunmaktadır. Her türlü ücreti ve çalışma şartlarını kabul etme zorunluluğu, yerel halk tarafından tehdit ve risk olarak algılanmaları, tehlike düzeyi yüksek iş ve sektörlerde çalışma, iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından daha riskli işlerde çalışma, iş kazalarının bildiriminin yapılamaması, meslek hastalıklarının kayıt altına alınamaması, ücretlerin alınmaması, ücret yetersizliği ve ücret ayrımcılığı, düşük eğitim seviyesi ve dil yetersizliği, mesleki tecrübe eksikliği, ucuz iş gücü kaynağı olma, kayıt dışılık, sigortasız ve güvencesiz çalışma, geçicilik statülerinden dolayı artan belirsizlik halleri.

Suriyeli göçmen işçilerin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları avantajlar: Doyurulamayan sektörlerde talep oluşturmaları, işgücünde düşük maliyetli ucuz işgücü sağlamaları nedeniyle tercih edilmeleri, ekonomik açılardan göçün olumlu etkilerini yaratabilme potansiyeli, sosyal zenginleşme ve ekonomik canlanmanın aracı olabilmeleri, sermaye sahipleri tarafından “çare” olarak görülmesi, düşük eğitilmiş, vasıfsız ve dönemlik çalışılan sektörlerde iş bulma kolaylığı.

Suriyeliler iş güvenceleri açısından kayıt dışı çalışmanın temel işgücü durumuna gelmişlerdir. Göçmenlik halleri de bu kayıt dışılığın en

önemli nedenlerinden biridir. Ancak bu durum iş sağlığı ve güvenliği açısından en riskli alanlardan biridir. Çünkü kayıtsızlık durumları Suriyeli göçmen işçilerin iş kazalarını bildirmelerine, yakalandıkları meslek hastalıklarının kayıt altına alınmasına ve hak arayışlarına engel olmaktadır.

Suriyeliler genellikle geçici, dönemlik, mevsimlik, haftalık ve günübirlik işlerde istihdam edilmektedir. Bu nitelikleri esasında diğer nitelikleri ile birbirini besleyen dinamikler haline dönüşmüştür. Geçici çalışılan sektörler yoğun olarak kayıt dışılığın yüksek olduğu, ucuz işgücüne ihtiyaç duyulan ve emek sömürsünün yoğun olduğu alanların başında gelmektedir. Suriyeli göçmen işçilerin çalışma koşulları dikkate alındığında uzun çalışma süreleri de mevcut olumsuz koşullar paralelinde olan bir diğer niteliktir. Suriyeli göçmenlerin ucuz işgücü kaynağı olmaları onların düşük ücretlerle istihdamda yer almalarının neticelerinden biridir.

7.1.4. Suriyeli Göçmen İşçiliğın Yerel ve Evrensel görünümüleri

Göçmenler göç ettikleri ülkelerde sosyal, ekonomik, kültürel, hukuki ve politik alanda çeşitli engeller ve zorluklarla karşılaşır. Göçmen nüfusuna sahip her ülkede karşımıza çıkan ortak göçmenlik halleri vardır: Kayıt dışı çalışma, emek sömürsü, düşük ücret, uzun mesai saatleri, geçicilik, belirsizlik, güvencesizlik, hak gaspı, meslek dışı çalışma, iş sağlığı ve güvenliği açısından en riskli ve tehlikeli işler, ayrımcılık, dışlanma, izole yaşam, yoksulluk, istismar bu durumlardan bazılarıdır. Bunlar göçmenlere ilişkin sıklıkla söylenen toplumdaki en “savunmasız” grup oldukları vurgunun temel kaynağını oluştururlar. Bu nitelik yerel ya da evrensel düzeyde fark etmeksizin pek çok ülkedeki çoğu göçmen için geçerlilik taşımaktadır.

7.1.5. Suriyeli Göçmen İşçilerin Tekrarlayan Çalışma Deneyimleri

Suriyeli göçmen işçilerin tekrarlayan çalışma deneyimlerinden kasıt şudur: Suriyelilerin Türkiye’de karşı karşıya kaldıkları sosyal ve psikolojik riskler yalnızca bu coğrafya ile sınırlı bir deneyim değildir. Türkiye özelinde çalışılan sektörün değiştirilmesi ya da Türkiye dışında başka bir ülkede çalışılması onların iş sağlığı ve güvenliği açısından karşılaştıkları riskleri ortadan kaldırmaya yetmeyecektir. Suriyeli göçmen işçilerin tekrarlayan çalışma deneyimleri onları iki kutuplu bir sosyal yanıt ile karşı karşıya getirmektedir. Bir tarafta sektöre güç kattıkları savı ile işverenler tarafından yoğun kabul görme durumları; diğer taraftan göç edilen ülke halkının işsizliğin ve düşük ücretlerin temel sorumluları olarak görülmelerinin ortaya çıkardığı dışlanma durumları söz konusudur.

8. SONUÇ

Bu çalışmanın elde edilen verilere göre Suriyelilerin “göçmenlik hallerinin” onların iş sağlığı ve güvenliklerine ilişkin olumsuz koşulları ve sonuçları neredeyse her boyutta çoğaltmakta ve onları iş yaşamındaki sağlıksızlığın ve güvencesizliğin en üst düzeyde yaşanan sosyal, psikolojik ve fiziksel sorunlarıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Kayıt dışı ve ucuz emek piyasasının çalışmanı olmak, emek sömürsünün en yoğun yaşandığı sektörlerde istihdam edilmek, mevsimlik işçi olmak, geçici çalışmak, sigortasız ve güvencesiz bir işe sahip olmak, bütün bu nitelikleri bir arada taşıyan bir çalışanın iş sağlığı ve güvenliği riskleri oldukça çoklu ve çeşitlidir. Mevcut bu duruma göçmenlik halleri de eklendiğinde riskler daha da büyümekte ve belirsizleşmektedir.

Suriyeli göçmen işçilerin istihdam biçimleri de göçmenlik halleri üzerinden inşa edilmiştir. Suriyeli göçmen işçilerin çalışma koşulları sosyal ve psikolojik riskleri yoğun, yorucu ve yıpratıcı niteliklere sahiptir. Türkiye’de de çalışma grubunun en dezavantajlı kesimlerinden birini oluşturmaktadırlar. Suriyeli göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliği risklerini etkileyen ve arttıran en dikkate değer alanlar onların çalışma yaşamında karşı karşıya kaldıkları sosyal ve psikolojik risklerdir. Geçicilik statülerinden dolayı artan belirsizlik halleri, düşük eğitim seviyesi, dil yetersizliği ve mesleki tecrübe eksikliği gibi durumlar da eklendiğinde, çalışma yaşamındaki zorlukları daha fazla artmaktadır.

Suriyeli göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliğini tehdit eden risklere yönelik çözüm ise çoklu aktörler, makro politikalar ve küresel işbirliği ile mümkündür. İşyerlerinin iş sağlığı ve güvenliği konusunda gerekli alt yapıya sahip olmadığı, iş sağlığı ve güvenliği konusunda eksik bilinçlenme/bilinçlendirme varlığı, işverenlerin yeterince önlem almadığı, denetim eksikliğinin yaşandığı ya da yeterli yaptırımların bulunmadığı gibi tipik nedenselleştirmeler ancak makro politikalarla çözümlenebilir. Ayrıca söz konusu olan zorunlu hallerle göç etmek zorunda kalan milyonlarca Suriyeli sığınmacılar için küresel işbirliği kaçınılmazdır. Kitlesele göçlerin hedef ülkelerinin bu tür göçlerin sosyal, kültürel ve ekonomik maliyetlerini tek başına taşımaları imkansızdır. Yerel halkın göçmen işçilerin sayısı ve kalıcılıklarına paralel olarak artan tepkileri de ev sahibi topluluk ile yeni gelen topluluk arasındaki göçün gerilimleri bağlamında ve bütüncül okumalarla anlaşılabilir. İş sağlığı ve güvenliği meselesi temelde insan hakları meselesi ise çözüm adresi de küresel olmak durumundadır. Türkiye’de kalıcılaşmaya başlayan Suriyeli göçmen “yükü” ve yerelin daimileşen “tepkisi” neticesinde ortaya çıkan göçün sorunsal alanları

uluslararası işbirliği olmaksızın çözülemez. Küresel bir mesele niteliği taşıdığı için de sorunlar da yerel sınırları aşacak nitelikte olacaktır. Aksi takdirde bu sürecin büyük yükünü ev sahibi topluluk ile yeni gelen topluluk taşıyacaktır.

9. SUMMARY

This study examines the occupational health and safety of Syrian migrant workers in Turkey. The main purpose is to determine the current status of the occupational health and safety of Syrian migrant workers as well as the main factors affecting occupational health and safety. The study is based on the qualitative research method. The data collected by document review, one of the qualitative data collection methods, were analyzed by content analysis. Maxqda 2020 analysis software was used for content analysis. In the study, A total of 40 titles/sub-titles including 31 (4 upper codes and 27 lower codes) contextual, have been coded.

The codings in the study are categorized as the migration determinism of Syrian migrant workers, the construction of Syrian migrant worker communities, and the working life parameters of migrant workers. The categories were also themed and interpreted as local and universal aspects of Syrian migrant labor and repetitive work experiences of Syrian migrant workers. According to the findings of the study, informal work, exploitation of labor, low wages, long working hours, temporariness, uncertainty, insecurity, usurpation of rights, the riskiest and most dangerous jobs, social prejudices, ethnocentrism, discrimination, poverty, isolated life, exclusion and abuse of Syrian migrant workers are the most common problems encountered. The most important factors that threaten the occupational health and safety of Syrian immigrants are experienced in social and psychological dimensions.

Turkey has opened its doors to immigrants as well as being a source country throughout the history. However, the migration of Syrians has quite different characteristics. The rise in the number of Syrian refugees and its implications for Turkish society and government also led to a growing interest in the field. Millions of people have taken refuge in Turkey as a result of Syria originated forced migration that started in 2011 and still continues today. Following a human-based policy rather than a security based one during the process, Turkey has opened its doors to over 3.5 million Syrian. This new reality changed the track of research in migration literature. In addition, new discussions have started in the Turkish labour market.

Migrant workers work in worse conditions than do nonmigrants. They are recognized to be among the most vulnerable members of labour market and they have higher rates of negative occupational exposures. They also have language, cultural and social barriers. Common findings on occupational health and safety show that migrant workers have worse social, economic, psychological and legal conditions.

10. KAYNAKLAR

- Adamson, F. B. (2006). Crossing borders: International migration and national security. *International Security*, 31(1), 165-199.
- Ağlargoç, O. & Yardımcı, Ş. (2019). Uluslararası düzensiz göç ve çalışma hayatı: Şanlıurfa ilindeki Suriyeli göçmenlerin durumu. *Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 535-558.
- Akbaş, S. ve Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2018). Küresel fabrika kentinin görünmeyen işçileri: Denizli işgücü piyasasında Suriyeli göçmenler. *Çalışma ve Toplum*, 56(1).
- Akyıldız, C., Ekmekçi, İ. & Başlıgil, H. (2020). Göçmen işçilerin İSG faktörlerinin incelenmesi, sonuçlar üzerinde tartışma ve öneriler: kapsam belirleme derlemesi. *Gazi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, cilt 6, sayı 2, s. 145-159.
- Artar, F. (2019). Medyada sınıfsal temsil mücadelesi: Suriyeli mülteciler “yardıma muhtaç” “ucuz emek” mi?. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 26-61.
- Ayas, F. Y. & Aslan, D. (2020). Toplum sağlığı ve etik perspektifleriyle Türkiye’de Suriye’den gelen çalışanlara ilişkin durum analizi, *STED/Süreklili Tıp Eğitimi Dergisi*, 29(1), 9-14.
- Aygül, H. H. & Kaba, E. M. (2019). Suriyeli kadınların işgücüne katılımı ve deneyimleri (İstanbul-Sultanbeyli Örneği) *Social Sciences*, 14(4), 1255-1275.
- Caro, L. P. (2020). *Syrian refugees in the Turkish labour market*. ILO Office in Turkey. Last modified February, 9, 2020.
- Castles, S. (2003). Towards a sociology of forced migration and social transformation. *Sociology*, 37(1), 13-34.
- Cebeci, A. & Çelik, E. (2020). Kapitalist üretim ilişkilerinde Suriyeli sığınmacıların rolü: Şanlıurfa örneği. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 136-152.
- Civan, O. E. (2017). İş sağlığı ve güvenliğinde özel politika gerektiren gruplar. *Ankara Barosu Dergisi*, 75(4), 203-290.
- Çınar, S. (2018). İnşaat işgücü piyasasında yeni aktörler ve yeni çatışmalar: Türkiyeli işçilerin gözünden Suriyeli inşaat işçileri. *Çalışma ve Toplum*, 56(1).
- Çetin, İ. (2016). Suriyeli mültecilerin işgücüne katılımı ve entegrasyon: Adana-Mersin örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15(4).
- Çoban, B. (2018). Türkiye’de işsizlik profili bağlamında Suriyeli gençlerin İstanbul işgücü piyasasına katılım sorunları. *Çalışma ve Toplum*, 56(1), 193-216.
- Danış, D. (2016). Konfeksiyon sektöründe küresel bağlantılar: Göçmen işçiler, sendikalar ve küresel çalışma örgütleri. *Alternatif Politika*, 8(3), 562-586.
- Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal üretimde göçmen işçiler: Yoksulluk nöbetinden

- yoksulların rekabetine. *Çalışma ve Toplum*, 56(1).
- Erdoğan, M. M. (2020). *Suriyeliler barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Orion Kitabevi, Ankara.
- Geyik-Yıldırım, S. (2022). Suriye ve Afganistan Kaynaklı Kitlesel Göçler / Türkiye ve İran Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.
- Geyik-Yıldırım, S. & Dinler, M. (2021). Suriyeli kent mültecilerinin sosyal entegrasyonu üzerine nitel bir çalışma. *KAÜİİBFD*, 12(23), 452-478.
- Geyik-Yıldırım, S. (2020). Suriyeli kent mültecilerinin sosyal, kültürel ve ekonomik entegrasyonu (Küçükçekmece ilçesi örneği). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gemici, N. B. (2016). Çalışma hayatında dezavantajlı bir grup: Göçmenler. *İş ve Hayat*, 2(4), 239-261.
- Gökmen, Ç. E. (2018). Turizm sektöründe göçmen emeği: Nitelikli emek mi? ucuz emek mi? *Çalışma ve Toplum*, 1(56), 139-165.
- Güler, Z. (2015). Özel politika gerektiren grupların iş yaşamındaki sağlık ve güvenlik riskleri ile kontrol tedbirleri. *Çalışma Dünyası Dergisi*, 2015 (2), 117, 134.
- Hargreaves, S., Rustage, K., Nellums, L. B., McAlpine, A., Pocock, N., Devakumar, D. & Zimmerman, C. (2019). Occupational health outcomes among international migrant workers: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Global Health*, 7(7), 872-882.
- İçduygu, A. & Nimer, M. (2020). The Politics of return: Exploring the future of Syrian refugees in Jordan, Lebanon and Turkey. *Third World Quarterly*, 41(3), 415-433.
- İlgazi, A. (2019). Suriyeli sığınmacıların emek piyasasına etkileri, Gaziantep ve Şanlıurfa örneği. *Econharran*, 3(4), 93-123.
- IOM (2020) World Migration Report https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf
- İşcan, İ. H. & Çakır, M. (2019). Türkiye'deki sığınmacı ve mültecilerin Türk işgücü piyasasına etkisi: Bir saha araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 177-236.
- Kahveci, M. (2019). Misafirlikten ikinci sınıf işçiliğe: Türkiyeli ve Suriyeli işçiler arasında ücret ayrımcılığı. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 4(2), 97-118.
- Kara, C. Ö. D. (2016). Türkiye'de yabancıların çalışma hakkı: Suriyelilerin işgücü piyasasındaki durumu. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 151-174.
- Kocadaş, B. (2018). Suriyeli sığınmacılar ve çalışma hayatı: Sorunlar, tespitler ve öneriler. *Sosyolojik Düşün*, 3(1-2), 1-13.
- Korkmaz, E. E. (2018). Türkiye'de tekstil sanayisinin sosyal taraflarının mülteci işçilerin istihdamına bakışı, *Çalışma ve Toplum*, 56(1).
- Kutlu, M. (2019). Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin işgücü piyasasına ve istihdama etkileri: Gaziantep- Adıyaman- Kilis örneği, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve*

- İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 45-59.
- Liebman, A. K., Wiggins, M. F., Fraser, C., Levin, J., Sidebottom, J. & Arcury, T. A. (2013). Occupational health policy and immigrant workers in the agriculture, forestry, and fishing sector. *American Journal of Industrial Medicine*, 56(8), 975-984.
- Lordoğlu, K. & Aslan, M. (2016). En fazla Suriyeli göçmen alan beş kentin emek piyasalarında değişimi: 2011-2014. *Çalışma ve Toplum*, 49(2).
- Moyce, S. C. & Schenker, M. (2018). Migrant workers and their occupational health and safety. *Annual Review of Public Health*, 39, 351-365.
- Mutlu, P., Mısırlı, K. Y., Kahveci, M., Akyol, A. E., Erol, E., Gümüşcan, İ. & Salman, C. (2018). Suriyeli göçmen işçilerin İstanbul ölçeğinde tekstil sektörü emek piyasasına eklenmeleri ve etkileri. *Çalışma ve Toplum*, 56(1).
- Muzaffer, K. O. Ç., Görücü, İ. & Akbıyık, N. (2015). Suriyeli sığınmacılar ve istihdam problemleri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 63-94.
- Özgüler, V. C. (2018). Kitlesele göçlerin emek piyasalarına etkisi: Türkiye'deki Suriyeliler. In *Journal of Social Policy Conferences*, No. 74, 77-102).
- Özkan, A. M. & Bayrakçıl, A. (2021). Çalışma yaşamında sığınmacılar: Türk işçilerin sığınmacı iş arkadaşlarına yönelik tutumu üzerine bir alan araştırması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 706-719.
- Özkarşlı, F. (2015). Mardin'de enformel istihdamda çalışan Suriyeli göçmenler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 175-192.
- Öztürk, L. & Timuçin, E. D. (2021). Emek piyasası ve ekonomik dışlanma: Adıyaman ilinde Suriyeli göçmenler örneği. *Ekev Akademi Dergisi*, (85), 227-246.
- Rittersberger-Tılıç, H. & Sevil, B. A. L. (2019). Türkiye emek piyasasında mülteciler/göçmenler: Görünmeyen emek ve görünen politika üzerine bir değerlendirme. *Nüfusbilim Dergisi*, 41(1), 26-51.
- Saraçoğlu, C. & Belanger, D. (2019). Türkiye'deki Suriyeli mülteci işçileri konumlandırmak: Mekânsal ayar, sermaye ve devlet. *Praksis*, (51), 159-185.
- Şahankaya Adar, A. (2018). Türkiye'de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü? *Çalışma ve Toplum*, 56(1).
- Şahin, Ç. (2018). Türkiye'de kadın göçmen işçilerin durumunun 'emek-sermaye çatışmasında' yeniden değerlendirilmesi. *Çalışma ve Toplum*, 59(4).
- Şen M. & Tunç, Y. E. (2017). Türkiye'de çalışma yaşamında özel grupların iş sağlığı ve güvenliği kapsamında değerlendirilmesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 568-596.
- TMMOB Makina Mühendisleri Odası (2020) *İşçi sağlığı ve iş güvenliği Oda Raporu*, Yayın No: MMO/718, Ankara.
- Wadsworth, E. & Walters, D. (2019). *Safety and health at the heart of the future of work: Building on 100 years of experience*. International Labor Organization.
- Wickramasinghe, A. A. I. N. & Wimalaratana, W. (2016). International migration and migration theories. *Social Affairs*, 1(5), 13-32.

- UNHCR (2021). Mid-Year Trends, <https://reliefweb.int/report/world/unhcr-mid-year-trends-2021>
- Vittin-Balima C. (2004). *Migrant workers: The ILO standards, "migrant workers,"* Labour Education No. 129. Geneva: International Labour Office.
- Yaman, M. (2018). Suriyeli kadın "mültecilerin" emek ve istihdam koşulları, *Toplum ve Hekim*, 33(4), 306-313.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları,9. Baskı.

Çatışma beyanı: Bu çalışmanın yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Ozan Yıldırım %60; Mustafa Kemal Altunoğlu %25; Selda Geyik Yıldırım %15

Gönderim Tarihi: 21.03.2023

Kabul Tarihi: 03.05.2023

CUMHURİYET'İN İNŞASINDA EĞİTİM ALANINDA YAPILAN UYGULAMALARIN BİR TAŞRA KAZASINDA ÖRNEĞİ: ÇAL (1924-1927)

The provincial Town Sample for Practices performed in the Field of Education
concerning the Construction of the Republic: Çal (1924-1927)

Nezahat BELEN

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
nbelen@pau.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4920-703X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu diğer yandan vatanın yeniden inşası, yeni kurulan devletle birlikte her alanda gerçekleştirilen inkılap hareketleriyle uygulamaya konulmuştur. Eğitim bu inkılapların başında ilk sırada yer almıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nden devralınan toplumsal mirasta ülke genelinde eğitim seviyesi oldukça düşüktür. Bunun için ülke genelinde büyük bir eğitim hamlesi başlatılmıştır. Bu dönemde Misak-ı Maarif genelgesi, Birinci Heyet-i İlmiye toplantısı, yabancı uzmanların ülkeye davet edilmesi gibi eğitim alanında yapılmaya çalışılan faaliyetler ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü ile değişimin ilk köklü adımları atılmıştır. Merkezde başlatılan bu hamlelere ilave olarak, taşrada eğitim seviyesini yükseltmek için de önemli adımlar atılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada Denizli ilinin nüfus, ekonomi ve eğitim açısından önemli ilçelerinden birisi olan Çal'da, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki eğitim alanında yaşanan gelişmelerin yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır. Çal Kaymakamlık arşivinde bulunan, daha önce tamamı değerlendirilmeyen ve 1923-1927 yıllarına ait belgelerden yola çıkılarak hazırlanan makalede çalışmanın özgünlüğü açısından önemlidir. Yerel tarih okumaları üzerinden genel tarihi anlamlandırmanın daha öğretici ve kalıcı olacağı inancı temelinde bu çalışma kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Tevhid-i Tedrisat, Çal, Denizli

Abstract

Reform movements performed in all fields during the establishment of Republic of Turkey and its associated reconstruction of nation were put into use, among which education was of most importance in respect that quality and level of education was rather poor across the nation as the social legacy which was inherited from the Ottoman state to the newly established republic. Therefore, a great educational movement was nationally initiated across the country. In that period of time, radical steps were taken in the process of reforms upon passing and enforcing Tevhidi Tedrisat Act which we might literally refer to as Union of Education as well as many other activities which were attempted to be implemented including Circular of Misak-i Maarif namely Educational Covenant Circular, the first Heyet-i İlmiye aka Community of Science Convention and invitation of foreign scholars from abroad to the Republic. In addition to such movements started in Central Administrative process, significant steps began to be taken in order to increase quality of education in provincial settlements where scholar processes were more backward than in

cities. The present study is expected to determine the reflections of developments experienced in the field of education in early years of the Republic in provincial Çal, one of the most significant districts in Denizli province in terms of population, livelihood and education. The article prepared considering the documents in Çal Prefecture Archive which are included in the period from 1923 to 1927 but have rarely or partially been assessed is of importance in view of the fact that the concerned study is unique. The current study was written on the basis of the belief that the general history should be commented and implied through reading local history narrations.

Keywords: Education, Tevhid-i Tedrisât aka Union of Education, Çal, Denizli

1. GİRİŞ

Birey, aile ve millet üçgeninde şekillenen devlet; yürüttüğü eğitim sistemi ile toplumsal, kültürel ve siyasal değerlerini yeni nesillere aktararak devamlılığını sağlarken aynı zamanda bekası için gerekli olan eğitilmiş insan gücünü de yetiştirmektedir. Nesillerin yetişmesinde büyük öneme sahip olan eğitim, son iki yüzyıl içinde değerinin daha da anlaşılmasıyla birlikte çağdaş dünyanın, toplum inşasında değerlendirdiği en önemli ve etkili faktördür.

Bu nedenle modern ulus devletler, eğitimi kendi ellerinde tutmayı ve kurdukları okullar aracılığıyla hedefledikleri bilgi, beceri ve değerlere sahip vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamışlardır (Gellner, 2018: 73, Turan, 2022: 1889, Fidan, 1987: 66, Turan, 2016: 2).

Nitekim Türk tarihinde Mete Han ile başlayan vatan toprağının kutsallığı (Güngör,1999:18), Kürşat ve arkadaşları ile bağımsız yaşama ülküsü, Bilge Han ile cihan hâkimiyeti ideali (Çandarlıoğlu,2003:48-49) ve Mustafa Kemal Atatürk ile “Hâkimiyet Bilâ Kayd-u Şart Milletindir” ilkesi (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, C.2, 1959:58), devlet töresi, ülküsü, idealizmi eğitimle birlikte kuşaktan kuşağa aktarılabilmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarından itibaren eğitime büyük bir önem verilmiştir. Eğitim sisteminin yeniden ve milli özelliklere sahip yapılandırılmasına, yaygınlaştırılmasına yönelik köklü adımlar atılmıştır. Özellikle ülke nüfusunun yarısından fazlasının kırsalda yaşaması sebebiyle, ilköğretime ayrı bir önem verilmiştir. Kırsal alanlarda eğitim aracılığıyla cumhuriyet rejiminin anlatılması, yaşatılması ve çağa göre bilimsel değerlerle donatılmış yeni toplumun kurulmasında etkili bir vasıta olarak kullanılmıştır (Sallan Gül, 2008: 338).

Bu çerçevede Atatürk, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminde öncelikli olarak bağımsızlığı ve Cumhuriyeti koruyacak ve yükseltecek kuşaklar yetiştirmeyi, milli benliği, bilimsel ve laik olmayı, hayatta üretken ve başarılı insanlar yetiştirmeyi hedeflemiştir (Akyüz, 1994: 292-296).

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDEN CUMHURİYET'E (1824-1924) EĞİTİMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

19.yy. başlarında, II. Mahmut döneminde eğitim, klasik medrese yapısından çıkartılmış, batı tarzı yeni okullar açılarak doğrudan devletin sorumluluğu altına alınmıştır. Önce İstanbul'da (1824 Tarihli Talim-i Sıbyan Fermanı ile) daha sonra ülke genelinde Tanzimat Dönemi'nde zorunlu ilköğretim uygulaması başlatılmıştır (Akyüz, 1994: 135-140). 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi de eğitim-öğretim işleriyle ilgili kararları düzenlemiştir. Nizamnameye göre öğrenim çağındaki çocukların okula devam etme mecburiyeti ve eğitim için gerekli olan mali kaynaklar belirlenmiştir. Düzenlemeye göre uygulama ilköğretim temelinde yapılacak her türlü masrafın, halkın sorumluluğuna bağlanmıştır. Uygulama 1872 yılında öşrün öşrü oranında, bir maarif vergisinin konulması ile hayata geçmişse de 1882'de yeterli kaynak oluşturulamadığından, uygulamadan kaldırılmıştır (Berker, 1945:91, Kodaman, 1991:157-159).

23 Eylül 1329/ 1913 tarih ve 305 sayılı Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı'nın (Kısaca TİKM) yürürlüğe girmesi ile ilköğretim temel bir kanuna kavuşmuştur. Bu geçici kanun ile ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu kabul edilerek, ilköğretim giderlerinin düzenlenmesi için kurulan Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri yetkili kılınmıştır. Vergilerin konulması ve toplanması işi, Vilayet İdare Meclislerine bağlı mahalli Tahsisat Encümenlerine bırakılmıştır. Fakat bu durum pratikte eğitim masraflarının doğrudan doğruya halkın üzerine yüklenmesine neden olmuştur (Çakan, 2002: 85-127). Şöyle ki okulun bulunduğu bölgede, şayet hayır işi için vasiyet edilmiş para, avarız veya evkaf geliri varsa, buralardan miktarı kesin olmayan bir hisse; fitre ve kurban derisi, halka salınan salma ve öğrencilerden alınan ücretler, standart olmayan bölge şartlarına göre farklı oranlarda uygulanmıştır (Berker, 1945: 91-92). Verginin farklı oranlarda uygulanması pek çok şikâyet ve sıkıntıya sebebiyet vermesine rağmen bu geçici kanun, ilköğretime uygulanabilir bir sistem getirmiştir. Söz konusu geçici kanun zaman içinde yapılan bazı değişiklikler olmuştur. 1961 tarihli İlköğretim Eğitim ve Öğretim Yasası'nın kabulü ile yürürlükte kalmıştır. İlgili Kanun 48 yıl süresi zarfında Türk İlköğretim Sisteminin yasal omurgasını oluşturmuştur (Çağlar, 1999: 125-144; Budak, & Budak, 2014: 56).

Cumhuriyet döneminde her düzeydeki okullarda öğrencilere verilen eğitimin temel amacı; cumhuriyetçi, demokratik ve laik bir düşünce yapısını benimsetmek temelinde şekillenmiştir (Akyüz, 1994: 292-297). 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülke genelinde birçok alanda yeni

uygulamalara geçilmiştir. Eğitim- öğretim alanında kapsamlı bir değişim ve dönüşüm hamlesi başlatılmıştır (Kalaycı, 2004: 11-119). TBMM'nin İkinci dönemi olan 1923-1927 yılları arasındaki görüşmeler, tartışmalar sonucunda çıkarılan yasalar ile yapılan yenilikler (TBMM ZC. II/7, İ:2 (3.3.1340) , s.25-26; TBMM ZC. II/2, İ:20 (17.9.1339),s.144-147; TBMM ZC. II/2, İ:28 (29.9.1339), s.375-380; TBMM ZC. II/23, İ:74 (20.3.1926) , s.265-275) yeni Türk milli eğitim politikasını şekillendirmeye başlamıştır. Özellikle 1924 yılında II. Heyet-i İlmiye görüşmelerinde, ülkenin eğitim sorunlarını çözmek için yapılan toplantılardan sonra, ilkokul programı ve mevzuatında bir dizi değişiklik yapılmıştır (Cicioğlu, 1985: 35) . Ardından 3 Mart 1924 yılında yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Resmi Ceride, Kanun No.430,1340) ile eğitim-öğretim kurumlarının tek bir elden Millî Eğitim Bakanlığı uhdesine bağlanarak yürütülmesine geçilmiştir. Nitekim 1924 tarihli ilk ilkokul programının uygulamaya konulması ile laik, milli, çağdaş eğitime adım atılmıştır. 1926 yılında Maarif Teşkilatı Kanunu ile ilköğretim işlerinin yekvücut olarak yürütüldüğü yeni bir döneme geçilmiştir (Resmi Ceride, Kanun No.842,1926; Resmi Ceride, Kanun No.388,1926; TBMM ZC II/23. İ:74 (20.3.1926),s.265-275).

Cumhuriyetin ilanından sonra girilen eğitim seferberliğinde öncelik ilköğretime verilmiştir. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923-1924 ders yıllarında ilköğretim seviyesinde ülke çapında 4.894 okul ve 341.941 öğrenci, lise (genel) seviyesinde 23 okul ve 1.241 öğrenci, yüksekokul seviyesinde sadece 9 okul 2.914 öğrenci bulunmaktadır. 1926 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre ülkede okuma-yazma bilenlerin (6 ve yukarı yaştaki nüfusa nispeti) oranı 1927 yılında %10,6'dır (Baykara, 1996: 163). Bu rakamlar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin neden eğitime hayati önem verdiğini, vermesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

3. CUMHURİYET'İN İLANINDAN SONRA EĞİTİM ALANINDAKİ GELİŞMELER VE BUNUN ÇAL'DAKİ İLK YANSIMALARI (1924-1927)

19.yüzyılın son çeyreğinde, Aydın Vilayetinin Denizli Sancağına bağlı bir kaza olan Çal (1884 yılında), kalabalık nüfusu, 31 köyü ve 27 medresesi (Aydın, 2014: 43-44, Bayar, 2007:264) ile okullaşma oranının iyi olduğu bir yerleşim yeridir. 1910 yılında "bağımsız mutasarrıflık" haline gelen Denizli; merkez kazası dâhil toplamda 6 kazası bulunmaktadır. Çal'da bunlardan biridir. 1917 Nüfus istatistiğine göre Denizli'nin toplam nüfusu 251.840'tır. İlin nüfus yoğunluğu açısından en kalabalık kazaları sırasıyla Acıpayam (52.516), Çal (44.997) ve Denizli (44.763) olarak bilinmektedir (Kodal, 2009:31-32). Görüldüğü üzere döneminde Çal kazası, Denizli

merkez kazadan bile daha kalabalık bir nüfusa sahiptir. Milli Mücadele sonrasında Denizli nüfusu 243.542'e incekse de 1923 yılında bu rakam 275.402'e yükselmiştir. 1927 Türkiye Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 242.654 olan Denizli genel nüfusu değişmiş olsa da nüfusun kazalardaki yoğunluk sıralaması Osmanlı Devleti zamanına benzer şekildedir. Şöyle ki nüfusu en kalabalık kazadan aşağıya doğru sıraladığımızda Tavas (51.307) , Acıpayam (46.093), Çal (44.876) ve Denizli Merkez (36.076) gelmektedir (1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi,1928,s.860). Görüldüğü gibi Çal yine Denizli merkez kazadan daha kalabalıktır (1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi,1928,s.863). Çünkü bu yıllarda Denizli nüfusu, Türkiye'nin geneli yaşama biçimi bakımından benzerlik göstermekte; nüfusun % 17,3'ü şehirlerde %82,7'i köyde yaşamaktadır (Kodal, 2009:44).

Denizli'nin eğitim durumu ile ilgili cumhuriyet döneminde tespit ettiğimiz ilk resmi bilgiye göre; il genelinde 177 resmi ilk mektep, bir tanesi orta mektep olmak üzere 2 vakıf mektebi ile 10.558 öğrencisi bulunmaktadır. 1926-1927 yılında merkez kazada 34 muhtelif okul ile toplam vilayet dâhilinde 201 okul ve 10.712 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca bu ders yılında merkez kazada öğretmen okulu da açılmıştır. Nüfus olarak en kalabalık kaza yine Tavas olmasına rağmen en fazla mektep sayısı olan kaza ise Çal'dır. Ancak öğrenci sayısı açısından incelediğimizde en kalabalık kaza merkez kazası olmaktadır (1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi,1928,s.863).

Bir memleket veya ülkenin gelişip kalkınması, geleceğe güvenle bakması, yetiştirdiği nitelikli insan gücü ile değerlendirilebilir. 1927 genel nüfus sayımı sonuçlarından hem Türkiye hem de Denizli nüfusunun okuma ve yazma durumu hakkındaki bilgilerden; Türkiye'de okuma-yazma bilenlerin toplam Türkiye nüfusunun ancak %8,2'i iken Denizli'de okuma-yazma bilenlerin %5,4 olduğu görülmektedir. Bu rakamlar çağdaşımız ülkelere oranla Türkiye'nin özeldir Denizli'nin okuma-yazma oranının düşük olduğunu hatta Denizli'nin okuma-yazma bilenlerin oranının altında kaldığını göstermektedir. Bu nedenle, bütün Türkiye'de olduğu gibi, Denizli merkez ve ilçelerindeki eğitim -öğretim faaliyetlerine öncelik verilmiştir. Bunun sonucunda Denizli merkez ilçede yapılan eğitim kurumlarının daha çok 1927 yılından itibaren kuruluşunun ve tamamlama çalışmasının hız kazandığı görülmektedir (Kodal, 2009:49-50).

Halkının çoğunluğu kaza ve köylerde oturan cumhuriyetin, eğitim alanında yaptığı köklü değişimlerin tabanda nasıl uygulandığına birçok örnek mevcuttur. Çalışmamızda bu örneklerden biri olan Denizli'nin Çal kazası üzerinden devam edilecektir. Bu bölümde kullanılan kaynaklar uzun

yıllar Çal Belediyesinin deposunda atıl bir şekilde çürümeye terk edilmiş belgelerdir. Çal eski belediye başkanlarından Hasan Gündüz'ün arzusu ile İbrahim Balık tarafından bir kısmı incelemeye tabi tutulan (Balık,2017:169) ve geri kalanı tarafımızdan okunup, tasniflenen 273 belgeyle oluşturduğumuz Çal Kaymakamlık Arşivinde özellikle 1923-1927 yıllarına ait pek çok belge mevcuttur. Bunların önemli bir kısmı eğitim (73 belge), ekonomik faaliyetler (76 belge) idari yazışmalarla (38 belge) ilgilidir. Birkaç tane de muhasebe kayıt defteri var ise de önemli bir kısmı ne yazık ki çürümüştür. Belgelerin muhafazası ve dijital ortama aktarılması için yaptığımız çalışmalar tamamlandığında isteyen herkes Çal Belediyesinde oluşturacağımız arşivden istifade edebilecektir.

İncelediğimiz belgeler içinde Denizli merkezi ile Çal arasında yönetim, idari işler, vergiler, bütçeler (özel-fevkalade) Vilayet Encümeni kararları, Denizli Vilayeti Encümeni Daimisi ile ilgili yazılar mevcuttur. Bu belgelerin en geç tarihli olanı 22 Ekim 1924 tarihli bir belgedir. En yakın tarihli olanı ise 8 Şubat 1927 gününe ait bir belgedir.

Sosyal ve iktisadi hayat olarak tasniflediğimiz belgeler 25 Kasım 1923 tarihli bir belge ile başlayıp 22 Mart 1927 tarihli belge ile bitmektedir. Genel olarak bu bölümdeki belgelerde tarihi eser kaçakçılığında, kaçak tütün ve sigara kâğıdı sorununa, Çal merkezindeki dükkân ihalelerinden, fabrikaların Teşvik-i Sanayii kanunundan yararlanmasına, Çal'a gönderilen asma çubuklarından yol vergisi uygulamalarına ve muhasebe kayıt defterlerine kadar çok geniş bir konuları içermektedir.

Çalışmamızın temelini oluşturan eğitim ile ilgili belgeler sosyal ve iktisadi hayat ile ilgili belgelerle ağırlıklı bir yoğunluktadır. Bu bölümdeki ilk belge 3 Ağustos 1924 tarihli olup son belgede 10 Nisan 1927 tarihlidir. Bu belgelerin konularını tasniflemek gerekirse Denizli Vilayeti Maarif Müdüriyeti'nden Çal Maarif Encümeni Riyaseti'ne gönderilen idari işlerle ilgili yazılardan öğretmenler (maaşları, özlük hakları, şikâyetler) ile ilgili yazılara uzanan konular mevcuttur. İlk mektepler müfredat programı, Tedrisat-ı İbtidaiyye Vergisi (toplantısı, uygulanması, şikâyetler) ile ilgili yazılardan, 23 Mayıs 1341/1925 tarihli Mektep Vergisi ve uygulanışına, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ile devredilen medreselerle ilgili yaşanan sıkıntıları içeren yazılar görülmektedir. Mektep inşaatları, mekteplere kabul şartları, umumi imtihanlar, muallim mektepleri, Maarife ait emlak ve arsaların kullanılması ve maarif eminleri hakkında belgeler içermektedir. Görüldüğü üzere cumhuriyetin eğitim alanında yaptığı milli uygulamalar aynı zamanda Anadolu taşra kazasında hayata geçmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Çal'da eğitimin genel yapısı, Türkiye'nin o yıllardaki genel yapısından farklı değildir. Eğitim-öğretim faaliyetleri son derece kısıtlı imkânlarla ve çoğu yerde eğitimin fiziki yapısına uymayan şartlarda yapılmaktadır. Açıkçası bu yıllarda halkın da eğitime tam manası ile gereken önemi vermesi yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle zordur. Bu dönemde eğitim giderlerinin karşılanmasında ilk önce devlet bütçesi, varsa vakıf gelirleri ve vatandaşların vilayet yerel meclislerine aktardıkları vergilerden sağlanmıştır. Ancak bu gelir kalemlerinden biri olan vakıf gelirleri 1924 yılında Evkaf Vekâlet'inin kaldırılması ile eğitimin finansmanı olmaktan çıkmıştır (TBMM ZC II/17, İ:95 (6.4.1341),s.12-124).

İlköğretimin zorunlu ve parasız olduğu, eğitimin devletin sorumluluğu altına alındığı 1913 tarihli TİKM (Uyanık, Kaya, Elçiçeği,2021:176), 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile varlığını sürdürmüştür. 1924 Kanununun kapsamı devlet, öğretmen, öğrenci, veli, yerel yönetimler, çevre ve diğerlerinin görev ve yetkilerini içerecek şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede bu kanundan yararlanan veya yürütenlerin görevleri, sorumlulukları belirlendiği gibi uymayanların da nasıl bir yaptırıma tabii tutulması düşünülmüştür. Bu minvalde 1924 Kanununun ehliyetname, tayin, azil, mükâfat ve mücazat ile ilgili kısmına ait uygulama örneklerini Çal arşivinde görülmektedir. Belge 1924 yılına ait Çal Kaklık karyesi/köyü Başmuallimi Halil'in Denizli Vilayeti Maarif Müdüriyeti Aliyesine yazdığı dilekçedir. Yeni cumhuriyetin ilk yıllarında taşrada bir öğretmenin tayin isteği üzerinden dönemin eğitim durumu, öğretmen olma şartları ve Çal'ın sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna göre dilekçeyi yazan Başmuallim Halil; Darülmüallim mezunu olmasına rağmen askerlik dönüşü hem orduda hem de memleketinde gördüğü maarif yoksunluğunun acısını hissederek kendi memleketinin maarifçe en geri kalmış noktası olan Kaklık karyesi muallimliğine rızasıyla iyi eğitimi /hüsnü maarifi tebliğ etmek niyetiyle razı olduğunu ifade etmektedir. Bir yıl boyunca amacını gerçekleştirmiştir. Neredeyse köyde körelecek maarif ocağını yaktığını belirttikten sonra ilk mektebi henüz bitirmiş ve 1-2 ay tahsilden sonra Ma'arif Dairesince ellerine geçici ehliyetname verilen bazı muallimlerin dolgun maaşla merkez ve nahiyelerde istihdam edildiğini, Darülmüallim mezunu olan kendisinin vatan ve eğitim aşkıyla yaptığı hizmetin Vilayeti Celile Maarif Müdüriyetince bilinerek bir sene önce vazgeçmiş olduğu hakkını şimdi istediğini yazmaktadır. 1924 Eylül'ünden beri İl Genel Meclisinin Çal merkez Turan Mektebine üç muallim daha ilavesi kabul edildiği, boş olan bu kadrolardan birine şimdiye kadar Kaklık'ta karşılaştığı zorluklara rağmen gösterdiği çaba ve gayretinde takdir edilmesi ile atanmasını istemektedir.

Mevcut belgelerde Halil öğretmenin tayin isteğinin gerçekleşip gerçekleşmediği tespit edilememiştir. Fakat 1926 yılına ait Çal'da görev yapan bazı öğretmenlerin isimleri, okulları, mevcut maaşları ile alacakları zamlı maaşlarını gösteren başka belgeden Çal Merkez Turan Erkek Mektebinin üç öğretmeni olduğu (Nahib Bey, Osman Nuri Bey, Tevfik Orhan Bey) bunların içinde Halil Bey'in bulunmadığı anlaşılmaktadır. Çal'daki diğer okullarda da bu isimde bir öğretmene mevcut belgelerde rastlanmamıştır.

Ülkenin ve bölgenin öğretmen açığına rağmen bu yıllarda da öğretmenler rastgele alınmamıştır. Öğretmen olarak atanacakların bir takım şartlar taşıması gerekmektedir. Mevcut belgeler içinde oldukça doyurucu ve açıklayıcı olan 4 Ağustos 1340 /1924 tarihli Denizli Maarif Müdürlüğünden Çal Kaymakamlığına gönderilen belgede alınacak olan öğretmenlerle ilgili şartlar şu şekilde belirlenmiştir:

1. Ehliyetnamesi olmayıp da halen öğretmenlik yapan bayanlar ile yeni alınacaklar için ehliyetname imtihanı açılmıştır.
2. Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunmak, imtihana gireceklerin yaşları, erkekler için 19'dan aşağı 35'ten yukarı; hanımlar için 17'den aşağı 35'ten yukarı olmamak. Bir cinayet ya da ahlaka mugayir suçtan mahkûm olmamak. Öğretmenlik mesleğine engel olacak vücut arızası ile malul olmamak.
3. Halen çalışıp da ehliyetnameleri olmayan muallim hanımların bu imtihana girmeleri mecburdur.
4. Tavas, Karaağaç (Acıpayam), Çal, Buldan mıntıkalarından ikinci maddedeki şartlara haiz olarak zuhur edecek talebelerin ilköğretim meclisince kapalı zarf içinde gönderilecek yazılı imtihan sualleri, buldukları kaza maarif (eğitim) encümenleri huzurunda 23 Ağustos Cumartesi günü icra ve evrak-ı imtihanları merkezde tedkik edilip, muvaffak olanlar şifahi (sözlü) imtihanlara kabul edilecek ve 6 Eylül'de merkezde hazır bulunmak üzere davet edileceklerdir.
5. Dışardan talip olanlar evvela: Kendi yazılarıyla birer istida' name (dilekçe) yazarak vali veya kaymakamlık makamına vermek; saniyen bu istidalara nüfus tezkiresi, muallimliği ifaya mani sıhhi manisi olmadığına dair muarraf (bilinen) bir tabip tarafından mumzi (imzalanmış) sıhhat şahadetnamesi (sağlık raporu), aşı ilmühaberi, hüsn-ü hal ve siret (ahlak) ehlinden olduklarına dair meclis-i idare mazbatası, mahalle veya medrese ilmühaberleri veya mektep tasdiknamesi. Bir hizmet-i hususiye veya resmiyede çalışmış ise ilişiği olmadığına dair bir vesika rabt etmek mecburiyetindedirler.

6. Ehliyetname imtihanlarına ait şartlar alakadarınca (ilgililerce) malum olmak üzere yukarıya dercen (yazılarak) ilan olunur.

23 Ağustos 1340/1924 günü yapılan imtihanda Çal'dan şu kişiler başarılı olmuş ve 6 Eylül'deki imtihan için çağrılmışlardır. İmtihanı kazanan kişiler şunlardır:

1. Selcen Köyünden, Abdi Paşa Oğullarından Mustafa oğlu Hüseyin Hakkı Efendi
2. Seyid-i Bala (Yukarıseyit) Köyünden, Mehmet oğlu Hasan Hüseyin Efendi.
3. Selcen Köyünden, Çakal Oğullarından Mustafa oğlu Halil Efendi.
4. İsabey Köyünden, Kurt oğlu Hafidi Hasan Lütfi Efendi.
5. Kırılan Köyünden, Raşit Efendi.
6. Orta Köyünden (Ortaköy), Hacı İsmail oğlu Osman Nuri Efendi (Balık,2017:181-183).

Öğretmen olma ile ilgili 1924 yılına ait belge haricinde, dışarıdan öğretmenlik başvurusu yapacakların hazırlaması gereken evraklarla ilgili bir başka ilginç belge daha bulunmaktadır. Teşirini Evvel 1341/ Ekim 1925 yılına ait bu belge Çal'dan Ali Ağa mahdumu Ömer'in öğretmen olmak için Çal Kaymakamlığına sunduğu bir dilekçedir. Ömer'in dilekçesi Denizli Vilayet Makamına gönderilmiş, vilayet tahrirat kaleminden (yazı işlerinden) gönderilen cevapta Ömer Efendi'nin öğretmen olması için gerekli olan aşî şahadetnamesi, sıhhat raporu, nüfus tezkiresi, mektep tasdiknamesi ve hüsn-i hal mazbatasının eksik olduğu belirtilmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.4: 11.10.1341).

Kazada öğretmen olmak isteyen, tayin talep edenler dışında öğretmenlerin kendilerinden kaynaklanan şikâyetler de görülmektedir. Baklan Nahiyesi Müdürü tarafından Dedeköy Cumhuriyet Mektebi Muallimi ile ilgili şu bilgiler verilmiştir. Dedeköy muallimi hakkındaki şikâyet Çal Maarif Encümeni Riyaseti Âliyyesine önce 21 Mart 1341/1925'de telefonla bildirilmiş, ne yapılması hakkında cevap beklenirken bizzat Nahiye Müdürü; öğretmenin 1 hafta boyunca mektebe gitmediği, çocukların sokak aralarında dolaştığı, bu durum öğretmene sorulduğu halde cevap dahi alınmamıştır. Bu sebepten dolayı öğretmen için kanunun gereğince muamele edilmesini istemekte, acele cevap beklemektedir. Yazı 1 Nisan 1925'te Kaymakamlık muhasebe bölümüne kaydedilmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.88: 30.3.1341).

Bunun yanında İsa Bey Başmuallimi Mehmed Hulusi'nin Çal Encümen-i Maarif Riyasetine 5 Teşirini Evvel/Ekim 1340/1924 tarihli

dilekçesinde; arkadaşı ve muallim vekili olan Ahmed Efendi okulun açılışından beri vazifesinin başına gelmemiştir. Gelmesi için yapılan sözlü ve yazılı çağrılara “*mu‘allim mu‘âvini vekîli bulunduğu ve kendilerinin mukadderatı meçhul bulunduğu ifade ederek kadro tebellüğe kadar gelmeyeceği*” şeklinde cevap vermiştir. Bu durum karşısında Mehmet Hulusi Efendi ne yapılması gerektiğini sormaktadır. (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.196: 5.10.1341). Belgelerin dağınık, eksik ve çoğunun çürümüş olmasından bu yazının da akıbetinin ne olduğunu bilinmemektedir.

Çal maarif yapısı ile ilgili belgelerde cumhuriyetin inşasına yönelik yapılan inkılap hareketlerinin taşradaki uygulamaları görülmektedir. Bilindiği üzere 24-27 Ağustos 1925 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Kastamonu ziyaretinde halka “*medeni ve beynelmilel kıyafet*” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997:220-221, Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri, 1959:15-16) olarak şapkayı tanıtmıştı. 2 Eylül 1925 günü Bakanlar Kurulu’ndan onaylanan bir kararname ile de ordu ve donanma mensupları, ulemanın ve hâkimlerin dışındaki bütün memurlar için elbise ve şapka, zorunlu kılınmıştı. Halk buna uymak ya da uymamakta serbestti. Daha sonra 25 Kasım 1925 tarihli kanunla (Düstur, C.7,1929:108) milletlerarası kılık kıyafet kabul edilerek kanunun kapsamı genişletilmiştir.

Bakanlar Kurulu’nun 2 Eylül’de aldığı kararın, Maarif Vekâleti tarafından vilayetlere gönderildiğini Denizli Vilayetine 6 Eylül 1925 tarihinde gelen yazıdan anlaşılmaktadır. Denizli Maarif Vekâleti gelen yazıyı ilişikte aynen vererek 12 Eylül 1925’te Çal Kaymakamlığına göndermiştir. Gönderilen yazıda; öğretmenlerin türlü türlü şekil ve kıyafette giyinmeleri uygun görülmediğinden tâli mekteplerdeki din dersleri öğretmenleri serbest bırakılmak suretiyle tüm öğretmenler için sarıksız ceket ve pantolonun öğretmen kıyafeti olarak kabulü encümen-i müdürân kararıyla uygun görülmüştür. Durumun tatbik edilmesi için tüm öğretmenlere hızlıca duyurulması ve gereğinin yapılması istenmektedir. Çal Kaymakamı tüm okullara duyurulmasını beyan etmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.143:12.9.1341).

Çal Kaymakamının alınan kararı uygulama noktasında faaliyette bulunduğu dair başka bir belge de; 6 Eylül 1341/1925 tarihli Çal Kaymakam vekili imzası ile Jandarma Kumandanlığına bir yazı gönderilmiştir. Yazıda; Suraca öğretmeni Osman Efendi, Bekilli 2. öğretmeni Ali Galib/Talib Efendi ve Selcen öğretmeni Süleyman Efendi, Haçalar 2. öğretmeni Ahmed Efendi (bu iki öğretmenin adının yanına “müracaat ettirildi” yazılı), Denizler öğretmeni Mustafa Kazım Efendi (bu

öğretmenin karşısına da “Denizlere telefon yazıldı” düşülmüş) isimleri yazılı kişilerin kaymakamlığa gelmeleri istenmiştir. Bölük Komutanının imzası ile evrak çok acele kaydıyla merkez karakol kumandanlığına sevk edilmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.94:6.9.1341). Yazının içeriğinin şapka ile bağlantısı açık olarak görülmesi de bu tarihten on gün sonrasına ait ve çağrılan öğretmenlerden birisi olan Bekilli Yeni Güneş Mektebi ikinci muallimi Ali Galip/Talip’e ait ilmühaber kâğıdının örneği, öğretmenlerin çağrılma nedeninin kararname doğrultusunda sarıklarının çıkarmaları hakkındaki emri tebliğ etmek olduğunu göstermektedir. O tarihlerde Türkiye’nin birçok şehrinde şapka takmaya yönelik menfi-müspet yazılar, tartışmalar, itirazlar, eylemler olurken (Baydar, 1970:132, Koloğlu, 1978:96, Özdemir, 2007:90-106) Bekilli ikinci öğretmeni Ali Galip/Talip’in ilmühaberinden:

“Bekilli Yeni Güneş Mektebi İkinci mu‘allimi Ali Tâlib Efendi sarık hakkındaki emri tebliğ edilmiş emre itâ‘aten karakolhâneye mürâca‘atla sarığımı çıkardığı üzere işbu bir kut‘a ilmühaber takdîm kılındı.” (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.91:16.9.1341)

tebliğ edilen emre itiraz edilmeden uyulduğu anlaşılmaktadır.

Şapka Kanunu ve arkasından gelen Kılık-Kıyafet Kanunu çerçevesinde alınan kararların uygulanışına dair Çal’da tespit ettiğimiz bazı belgeler mevcuttur. Bunlardan bazılarını bir örnek olması açısından buraya almamız uygun olacaktır.

Denizli Vilayeti Muhasebe-i Hususiyye Müdüriyeti’nden Çal kazası Muhasebe-i Hususiyye Memurluğu’na 21 Şubat 1926 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Yazıda; Dâhiliye Vekâletinin emri ve yazılı beyanına istinaden, Denizli Vilayet Encümeni kararı doğrultusunda ödenek karşılığı bulunması halinde memur ve öğretmenlere; şapka ve elbise için verilen avans tutarın kullanılmadığı durumlarda avansın iadesinin gerektiği bildirilmektedir. Vilayet Encümeni kararı olmasına rağmen Dâhiliye Vekâlet’inden gelen yazılı emir üzerine memur ve öğretmenlerin hesabına ilgili tutarın alacak kaydedilmesi bildirilmektedir. Bunun yanında ilgili yılsonuna kadar memur, öğretmen ve müstahdemlere yatırılan havale tutarı ile birlikte, şimdiye kadar ödenen ve Aralık ayı sonuna kadar yapılacak ödeme miktarının da Şubat ayında ödenecek maaş ve masrafları gösterir cetvelin bir an önce düzenlenerek gönderilmesi istenmektedir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.42: 21.2.1341).

Denizli Vilâyeti, Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti’nden Çal Kazâsı Kaymakamlığı’na gönderilen Vali adına imzalı 27 Şubat 1926 tarihli yazıda; Özel İdareden şapka ve elbise bedeli olarak memur ve öğretmenlere avans

verilmiş, geri istenmeyerek hesaba dâhil edilmişti. Kurban Bayramı'nın birinci gününe kadar birer melon şapka ile jaketatay yahut bonjör tedarik etmeyen özel memurlar ve öğretmenlerden elbise bedeli olarak verilmiş olan avansın geri alınması Vilayet Encümeni kararı gereğidir. Hemen memur ve öğretmenlerin devletin kabul ettiği resmi elbiseleri giymeleri sağlanmalıdır. Yazı Çal Kaymakam vekili imzasıyla 11 Nisan 1926 da muhasebeye sevk edilirken ayrıca nahiyeye tüm mektepler ve dairelerdeki hademelere durumun duyurulması istenmektedir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.135: 27.2.1926).

Denizli Vilâyeti, Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti'nden Çal Kaymakamlığı'na gönderilen 31 Temmuz 1926 tarihli yazıda; İdâre-i Husûsiyye'den/Özel İdare'den elbise ve şapka avansı alıp da günlük elbiselerini yaptırmayan memurlar ve öğretmenlerin ilk alacakları maaştan avanslarının geri alınması Vilayet Encümeni kararı olduğundan kararın uygulanması duyurulur. Çal kaymakamı 13 Ağustos 1926 tarihinde hangi memur varsa maaşının kesilerek sonucun yazılı olarak muhasebeye gönderilmesi istenmektedir. (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.61: 31.7.1926).

3.1. Öğretmen-Öğrenci Durumu

Osmanlı Devleti'nin son döneminde mektep masrafını toplama yetkisi vilayet idare meclislerinin uhdesine verilmişti. Buna göre öğretmen maaşları, ilkokullarla ilgili fiziki giderler, il bütçeleri vasıtasıyla halktan alınan vergilerle karşılanıyordu. Ancak bu uygulamada zaman zaman çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Milli Mücadele yıllarına gelindiğinde sorunların çözümü halkın temsilcilerinin bulunduğu I. Dönem TBMM'de yapılan karşılıklı tartışmalarda (TBMM ZC II/28, (7.04.1339), s.397-398) sıklıkla gündem oluşturmuştur. İlköğretimin finans sorunu sadece mecliste değil eğitim-öğretim müfredatı için gelen yabancı uzmanların görüşlerinde, yerli eğitimci ve idarecilerin de sürekli gündeminde olan bir konu olmuştur.

Dönemin öğretmenleri, Çal insanını eğitmek için her zaman olduğu gibi gereken fedakârlıkları göstermişlerdir. Öğrencilerini okula devam ettirebilmek için her çareye başvurmuşlar, bu konuda yerel yöneticilerin dikkatini çekip, onların yardımlarını istemişlerdir. Zeyve Erkek Mektebi Baş Mualliminin öğrencilerin devamının sağlanması ile ilgili dilekçesi bu konudaki ilginç örneklerden birisidir. İkinci belge ise mahalli pazar kurulan günlerde kaza ve köylerdeki öğrencilerin okula gelmeyip, pazara gittiği ile ilgilidir. Bu günlerde öğrenciler gelmediği için, okullar kapalı kalmaktadır. İlköğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri gereği bunun önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması ve bahsi geçen günlerde öğrencilerin devamının

sağlanması ile ilgili valiliğin, 10 Teşrin Evvel 1340/ 10 Ekim 1924 tarihli yazısı Kaymakam tarafından nahiyelere ve ilgililere duyurulmuştur (Balık,2017:173-174). İşte bu ve benzeri gayretlerle öncelikli olarak öğrencilerin okula devamının sağlanmasına çalışılmıştır. Yani şartlar ne kadar olumsuz olursa olsun, halkın eğitimi önemsemesi ve öncelikli gündemi haline getirilmesi hedeflenmiştir. Ancak okuma yazma seviyesi bölgede oldukça düşüktür. Bu o kadar büyük boyuttadır ki, zaman zaman işlerin aksamasına bile sebep olmaktadır. Nitekim Çal Tayyare Cemiyeti Başkanı, Çal Kaymakamlığına bir yazı göndermiş ve bu yazıda köylerde yeterli sayıda okuryazar bulunmadığı için cemiyet ile ilgili işlemlerde hatalar yapıldığı, köy öğretmenlerinin bu konuda muhtarlara yardımcı olması istenmiştir (Balık,2017:174).

Eğitimin bu yıllardaki önemli sıkıntılarında bir diğeri öğretmenlerin sayıca yetersiz olmalarıdır. Kesin sayıları tespit edemesek de okulların öğretmen sayısında ciddi eksiklerin bulunduğu muhakkaktır. Hatta bazı durumlarda bir öğretmenin birden çok yerde öğretmenlik yaptığı anlaşılmaktadır. Nitekim elimizdeki belgede bazı öğretmenlerin üç ayrı öğretmenlikleri olduğu belirtilmiştir. Bunlardan birisinin ellerinden alınıp, diğer ikisine devam etmelerinin sağlanması ve bu iki öğretmenliklerine maaş zammı yapılacağı bildirilmektedir. Devlet bu tarihlerde ülkede öğretmen yetiştirmeye hız vermiştir. Bu amaçla Denizli’de açılan Kız ve Erkek Muallim Mektebine öğrenci alımları devam etmiştir. Denizli valiliğinin 1340/1924 yılı Kız ve Erkek Muallim Mektebi giriş imtihanı ile ilgili yazısından öğretmen yetiştirme çalışmalarının Çal’da devam ettiğini görülmektedir:

“Çal Encümen-i Maarif Riyasetine... Mıntuka Kız ve Erkek Muallim Mektebine gireceklerin merkezde yapılacak duhul (giriş) imtihanları 15 Eylül 1340/1924 tarihine taalluk edildiğinden talebelerin yevm-i mezkurda (bahsedilen günde) beher hal-i hazır bulundurulması teammimen tebliğ olunur efendim. 25 Ağustos 340 Vali namına” (Balık,2017:179-180).

3.2. Öğretmen Maaşları

Elimizde bulunan belgelerde öğretmen maaşları, bunların ödemelerinde yaşanan bir takım aksaklıklar vb. konularla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Öğretmen maaşlarının genel giderlerden tercihen ödenmesi konusunda Ağustos 1924 (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.78: 3.8.1340, Çal Belediye Arşivi,No.79: 10.8.1340) tarihli 2 belge, 1925 yılına ait bir belge mevcuttur (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.150: 31.7.1925). Bu belgelerin birinde ödemelerin geciktiği ve bunun bir an önce gerçekleştirilmesi

gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca belgede Çal kaymakamına öğretmenlere verilecek zamların Mart ayından başlayarak verilmesi gerektiği halde verilmediği varsa birikmiş maaş ve farkların ödenmesi uyarısı yapılmaktadır. Benzer uyarıyı 1927 Şubat (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.268: 26.2.1927) ayına ait bir belgede de görülmektedir. Anlaşılan o ki ülkenin mevcut ekonomik şartları içerisinde zaman zaman öğretmen maaşlarının ödenmesinde aksaklıklar yaşanabilmektedir. Öğretmen maaşları yanı sıra müfettişlerle ilgili ödemelerden bahseden belgeler de mevcuttur. Nitekim 1926 yılına ait bir belgede mektep müfettişlerine verilen fevkalade bütçe ile ilgili olarak 1926 yılında kullanılmak üzere Çal Maarif Müdürlüğüne, öğretmenler için 13.525 lira 06 kuruş, müfettişleri için 193 lira 45 kuruş gönderildiği aynı zamanda geçen senenin (1925 yılı) tahsisat-ı fevkaladesinin iki kalemde yazılıp gönderilmesi istenilmektedir. (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.35: 25.9.1926) Ayrıca Mart 1927 tarihli bir başka belgede Mahmudgazi öğretmeni Mehmed Rauf Efendi'nin maaşının 1740 kuruş (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.250: 30.3.1927) olduğu görülmektedir.

Öğretmenler bu yıllarda maaşlarını eşit olarak alamamaktadır. Elimizdeki belgeden anlaşıldığına göre öğretmenler görev yaptıkları okullara göre maaş almaktadır. Bu durum, Osmanlıdaki medrese sisteminin 1926 yılında da devam ettiğini düşündürmektedir. Osmanlı Devleti'nde de müderrisler görev yaptıkları medreseye göre maaş alırlardı. Eğer bir müderris birden fazla medresede eğitim verirse hepsinden ayrı ayrı maaş alabilirdi.

Bu sistemin cumhuriyetin ilk yıllarında hala devam ettiği görülmektedir (Balık, 2017:184-186). Bu belgeye göre Eylül 1926 yılında Çal ve köylerindeki bazı öğretmenlerin maaş durumları tespit edilmektedir. Buna göre Çal'daki 7 okulda görevli 12 öğretmenin 1926 Mart ayındaki maaşları ve aldıkları zamlar tespit edilmektedir. Bu öğretmenlerden 6 tanesi Çal merkeze bağlı Turan Mektebinde, diğerleri ise Baklan (Dedeköy), Yukarıseyit, Hañçalar, Ortaköy, Çıtak ve Bekilli'de görev yapmaktadır. Bunların içinde en yüksek maaşı Çal merkez Turan Mektebindeki iki öğretmen ile Dedeköy (Baklan) mektebinden bir öğretmen almaktadır. Bu öğretmenler 50 kuruş zamları ile 19 lira 50 kuruş maaş almışlardır. En düşük öğretmen maaşı ise 8 lira 20 kuruş olarak görülmektedir.

Öğretmen maaşlarının kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatlarını idame ettirmek için verildiğinden ödemelerde gecikmenin olmaması, acilen ödenmesi gerektiği ile ilgili (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.78: 25.9.1926) pek çok belge bulunmaktadır. Bu belgelerden

dönemin temel sorun ve konularından birinin öğretmen maaşları olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Çal ve Köylerindeki Okul Binalarının Fiziki Durumu

Cumhuriyetin temelleri atıldığı, ülkenin imar edildiği ilk yıllarında, eğitimde fiziki mekân yetersizliği çözülmesi gereken sorunlar arasındadır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda okullar sayısal olarak zaten yetersiz büyük çoğunluğu da tamire muhtaçtır. Nitekim Çal Arşivinde okul tamiri ve yapımı ile ilgili bir hayli belge bulunmaktadır. Bu dönemde okulların haraplığı sadece köylere has bir durum değildir. Merkez ilçedeki okullarda oldukça perişan bir haldedir. Bunlardan birisi Çal Merkez Turan Mektebinin durumudur:

“Efendim, mektebimiz harap ve muhtaç bir haldedir. Dershanelerde çocukların oturduğu sıralar gayr-ı sıhhi bir haldedir. Üstü, kiremitliği, kiremitleri aktarılmaz ve tamir edilmezse, bu sene oturulamayacaktır...20 Eylül 340 Baş Muallim.” (Balık,2017:176).

Eğitimin aksamaması için öğrencileri yetiştiren öğretmenlerin aynı zamanda okulun her işiyle ilgilendiğini görülmektedir. 1926 yılına ait başka belgede Ortaköy mektebi için 7140 adet Marsilya kiremiti istenmiştir. Bu kiremitler Denizli valiliği tarafından temin edilmiş ve Çal ile merkezin bağlantı istasyonlarından biri olan İnay İstasyonuna (Ulubey yakınlarında kasaba) görevliler tarafından teslim alınması için gönderilmiştir (Balık,2017:177). Yapılan tüm çaba ve gayretler eğitimin aksamaması içindir.

O dönemin eğitimcileri bir taraftan okulların tamiri ve inşası ile uğraşırken, diğer taraftan elden çıkan bir takım okul binalarının tekrar Maarif Müdürlüğüne kazandırılmasına çalışmaktadır. Nitekim Denizli İkinci Bölge İlköğretim Müfettişliğinin Çal Kaymakamlığına sunduğu belge bu konuda hayli dikkat çekicidir. Çıtak Köyünde okula bitişik olup kahvehane olarak işletilen odanın okula devri ile ilgili müfettiş raporu:

“Çıtak Köyüne mülhak (ait) olup mektebe ait olmak üzere, mektep ile beraber inşa edilen ve iki sene evveline kadar varidatı (geliri) mektebin her türlü umur ve hususiyetine (işlerine) sarf ile elyevm (bugün) belediyece vaz-ı yed (el konulan) ve kahvehane ittihaz olunan odanın bugünkü vaziyetle (durumuyla) kahvehane olarak kalması katiyen muvafik değildir. Hâlihazırıyla belediyece alınıp, Eylül 926 bedâyiinde (başlangıcı) derhal tahliyesi ile mektebe teslimi ve bâdemâ (bundan sonra) kahvehane ittihaz edilmemesi hususunda bu köy belediye riyâsetine, heyet-i ihtiyariyesine emir verilmesi maruzumdur efendim” (Balık,2017:178).

1924 yılında Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile buralara ait olan medreselerin eğitime uygun olanları mektebe çevrilmesine örnek teşkil edecek bir belgede; Çal merkez kazasında kız mektep binasının ilçede başka yer olmaması nedeniyle, zorunlu olarak önce basit ve tamire muhtaç bir ev kiralanarak eğitim sağlanmıştır. Fakat ev sahibin mektebin boşaltılmasını istemesi üzerine kirayla tutulacak başka bir evin de kesinlikle bulunamamasından dolayı Hacı Emin Efendi Medresesi'nin büyük ve 4 odasının birleştirilmesi ile okul haline dönüştürülmüştür.

Valiliğin emriyle geçici kız mektebi için tamir masrafı olarak 200 liraya şiddetle ihtiyaç olduğundan bu paranın bir an önce havale edilmesi istenilmektedir. Valinin verdiği cevap ise adı geçen medrese ve arsası kız mektebi olarak inşa edilmesini istediğimiz yer olsa bile burası yıkılmaya yüz tutmuş ve tamirinin de mümkün olmadığı, buraya sahip çıkılması konusunda belediye reisine bildirilmiş, okul için uygun yerin araştırılması istenmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.252: 1.12.1341).

İlçelerden bina onarım ve yapımları için istenen ödeneklerin akıbetini takip edilememekle birlikte 17 Kanunu Evvel 1341/ Aralık 1925 tarihli belgede, Denizli Vilayeti Muhasebe-i Hususiye İdaresinden Çal Muhasebesi'ne bir yazı gönderilmiştir. Yazıdan Vilayetteki okul binalarının yapım ve onarımı için Vilayet bütçesinden ödenekler ayrıldığı, Çal kazasına fevkalade bütçenin mektepler inşaatı bölümü için 1340/1924 yılında 900 lira verildiği, 1341/1925 yılı için 1500 lira verileceği ifade edilmiştir.

Ayrıca 1924 yılında verilen ödenek ve 1925 yılında verilecek ödeneğin hangi mektep inşaatına ve kaç lira harcandığını gösteren listenin aynı belgede (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.25: 17.12.1341) ekte gönderildiği belirtilmiştir. Maalesef okuduğumuz belgeler içinde ekli suret bulunamamıştır. Bunun yanında gönderilen ödeneklerin ilçede nasıl harcandığı, hangi uygulamalar yapıldığını Kasım 1926 tarihli Baklan/ Dedeköy mektebin inşaatı ile ilgili başka belge fikir vermektedir. Buna göre mektebin tamamlanması için gönderilen 578 liranın inşaat ve harcamaları bilen bir heyetle kontrol edilmesi istenilmektedir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.82: 4.11.1926).

Günümüzde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye'nin iklim şartlarına uygun olarak ilkokullar Eylül ayı ortalarında açılıyordu. 1924 yılında ilkokulların açılış tarihi 15 Eylül'dür. İkmal (bütünleme) imtihanları ve kayıt kabul işlemleri 27 Eylül'e kadar bitirilmiştir. O gün itibariyle derslere başlanmıştır. Kitapları temini ve vaktinde yetişip yetişmemesi de günümüzde olduğu gibi o dönem eğitiminin önemli

sorunlarından birisidir. Bu yüzden özellikle yerel idareciler hassas davranmış ve kitapların bir an önce temini için gereken çalışmaları yapmışlardır. Denizli Valiliğinin, Çal'a gönderdiği yazıda kitap temini ile ilgili gerekli bilgi:

“Bu sene tedris edilecek (okutulacak) kitaplar sipariş edildiğinden, pek yakında gelmesi muhtemeldir. Mekteplerde okutturulacak kitap listeleri mekteplere gönderilmiştir. Evvelce maarif idaresinden mekteplere yapılan tebligat mucibince kitap esmanını (isimlerini) Denizli’de Kademzade Said Efendiye gönderen mekteplerin derhal kitapları gönderileceği.” bilgisi verilmiştir. (Balık,2017:187-188).

3.4. Halktan Toplanan Eğitim Vergileri

Devlet, hizmetlerini belli gelir kalemlerinden yaparak sağlamaktadır. Bazı hizmetler (eğitim, sağlık, savunma gibi) toplumun şekil verilmesi, nesillerin oluşturulması, ülkenin bekası için verilir. Bu hizmetlerin en başında eğitim gelmektedir. Eğitim toplumların ortak kültür ve değerlerinin nesillerden nesillere aktaran canlı bir mefhum olarak hiçbir idare zamanında başıboş bırakılmamıştır. Eğitim, devlet için ne kadar önemli olmuşsa, eğitimin gelir sorunu da her devirde çözülmesi gereken o kadar önemli bir mesele olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin son döneminde eğitim alanında başlayan çalışmalar yeterli olamamış, istenilen hedefe ulaşamamıştır. Yeni Türk Devleti, temel prensibi olan “milli devlet” şiarını, devletin her kademesinde hayat bulmasını hedeflemiştir. Bu noktada 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bunun ilk adımı atılmıştır. Arkasından eğitimin yaygınlaştırılması, herkesin ücretsiz eğitim alabilmesi için önce 1925’te Mektep/ Okul Vergisi (Düstur, C:6,1934,s.307-308) yasası ve 1927’de de Eğitim Vergisi yasası çıkartılmıştır.

Bu yasaların çıkartılmasında ana amaç eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaktır. Özellikle eğitim giderlerini sağlayamayacak vatandaşların eğitim dairesine dâhil edilmesi hedeflenmiştir. Böylelikle ülkenin aydın, münevver fertleri, ülkelerini çağın üstüne çıkarabileceklerdir.

Konulan vergilerle zorunlu eğitime halkın dâhil olması sağlandığı gibi harcamalar da halka paylaştırılmıştır. Tabii bu durum uygulamada bazı sıkıntı ve zorluklar çıkarmıştır. Yapılan vergi düzenlemelerinin uygulamasında taşrada bir takım aksaklıklar ve sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntı ve aksaklıkların Çal bölgesinde tespit edilebilenleri genellikle vergi tahsili ile ilgilidir. Vilayet meclislerinin maarif katkısını toplamasında

yaşadığı güçlükler nedeniyle ilköğretim giderleri yeterli olarak karşılanamamaktadır.

Giden yazıların çoğunda vergilerin zamanında toplanması, taksitlerin tamamlanması ve vergiye tabii olanların isimlerinin ve vergi miktarını gösteren cetvellerin hazırlanıp merkeze gönderilmesi şeklinde uzayıp giden bir yazışma söz konusudur. Bununla ilgili en erken tarihli belge; Çal Kazâsı Kaymakamlığı'nın 22 Teşrini Evvel 1340 tarihinde gönderdiği yazısına cevap olarak Denizli Vilâyeti, Encümen-i Dâîmîsi'nden Çal Kazâsı Kaymakamlığı'na 27 Teşrini Evvel /Ekim 1340/1924'te gönderdiği yazıdır. Yazı da:

“İdare-i Hususiye Vilayetler Kanunu gereğince vilayetin hizmetlerini yürütme yetkisi vilayet ve vilayet encümenine verilmiştir. Muhasebei hususiyece tahakkuk kaydedilmiş gelirlerin indirilmesi usulen Vilayet Encümeni'ne aittir. Tahakkuk kaydedilen tedrisât-ı ibtidâiyye ve tarîk bedelât-ı nakdiyesi vergilerinin indirilmesi ve alınmaması hakkında gelen dilekçe ve müracaatların oraca gereken incelemenin yapıldıktan sonra vilayet encümeninin aldığı karar uygulamak gereklidir.” (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.105: 27.10.1340) denilmektedir.

Verginin nasıl toplanacağı ile ilgili ayrıntılı bir-iki belge örneği bulunmaktadır: (Çal) Muhâsebe-i Hususiyye Me'mûru'nun 6 Ağustos 1341/1925 tarihli Huzûr-ı Âli-i Kaymakam Efendiye yazdığı yazıda; 1341/1925 yılı kasabanın hesaplanan bedelât-ı istidâiyye cetveli düzenlenerek yazılı olarak sunulmuştur. Tedrisat vergisi kanununa uygun olarak mahallede kayıtlı insanların yazılı ilan edilmesi konusu belediye başkanlığına buyrulmuştur.

Çal kaymakamı bu yazıyı 6 Ağustos'ta belediye başkanlığına havale etmiştir. Ayrıca bu yazıya cevaben 6 Ağustos tarihinde ve mühürlü olarak şu not düşülmüştür. *“Bugün kayıtlı insanların yazıldığı adı geçen cetvel kâğıdı Çarşı Camiinin kapısına asılmıştır.”* Bu bağlamda belge iadeten kaymakama takdim edilip 8 Ağustos'ta da muhasebeye havale edilmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.124: 6.8.1341).

Verginin köylerden toplanması ile ilgili başka belgede; Bölük Komutan vekili, Ortaköy Karakol Komutanı'na 26 Ağustos 1341/ 1925 tarihli yazı göndermiştir. Yazıda:

“Muntakamızın Sazak, Develler, Orta, Çal Çakırlar, Çal Kuyucak köyleri ihtiyar heyetleri köyelerine ait tedrisât-ı ibtidâiyye/ ilköğretim vergi cetvellerini hala merkeze getirmediklerinden talep edilen cetvellerin alınarak en kısa sürede merkeze gönderilmesi önemlidir”.

İlaveten bilgiye Ortaköy Karakol Kumandanı imzasıyla Çal Jandarma Bölük Kumandanlığına 31 Ağustos 1341/1925 tarihli belgede: “Mıntıkamızın Sazak köyü Çal pazarı günü *cetveli kazaya teslim ettikleri anlaşılmıştır. Diğer köylerin ise düzenlenen cetvelleri ilişikte eklenerek sunulmuştur.*” diye bildirilmiştir. Bölük Kumandan vekili imzası ile 2 Eylül 1341/1925 de yazı muhasebe memurluğuna havale edilmiştir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.102: 26.8.1341).

Vergilerin indirilmesi ve ertelenmesi ile ilgili halkın dilekçelerine istinaden ilçeden merkeze gönderilen yazılarda oldukça külliyatlıdır. Örneğin; İdâre-i Umûmiyye-i Vilâyet ve Meclis-i Umûmî-i Vilâyet ve Encümen-i Vilâyet'e dayanarak gelir bütçesine mal olduktan sonra indirimi gerektiren tarîk bedelât-ı nakdiyesi veya tedrisât vergisi (yol vergisi ve eğitim vergisi) veyahut benzeyen gelirlerin idare meclislerinin incelemesinden sonra her ay birer defterin düzenlenmesi ile kanıtlarıyla vilayet encümeninin kararına yakınlaştırılması istenmektedir.

Encümenin kararı vermesinden sonra karara aykırı davranılmaması Denizli Vilâyeti Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti'nden Çal Kazâsı Muhâsebe-i Husûsiyye Me'mûrluğuna müdür imzasıyla 27 Kanuni Sani/Ocak 1926 tarihli belgede görülmektedir. Belgeden diğer kazalarda verginin meclis-i idare kararıyla indirildiği belirtilmektedir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.281: 27.1.1926).

Denizli Vilâyeti, Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti'nden Çal Muhâsebe-i Husûsiyye Me'mûrluğuna müdür imzası ile 25 Nisan 1926 tarihinde gönderilen belgede; Çal kazası halkından olup başka mahallerde bulunan mükelleflerin tedrisât-ı ibtidâiyye ve yol vergilerinden borçları olup da oturdukları mahallerine yazıldığı halde şimdiye kadar vergi borcunun miktarı, mükelleflerin isimleri ve nerede oturduklarını içeren yazılı bir cetvelin düzenlenip merkeze 1 hafta içinde gönderilmesi genelge hükmüyle duyurulmuştur (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.134: 25.4.1926).

Denizli Valiliğinin gönderdiği bu yazıdan iki ay öncesine ait Denizli'nin Eski Müftü Mahallesi sakinlerinden, şimdi Kaklık'ta bulunduğu haber verilen Hacı Mehmed Ağa oğlu Hüsnü Bey'in 1341/1925 yılı tedrisât-ı ibtidâiyye vergisinden borcu olan 50 liranın alınarak gönderilmesi (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.107: 6.2.1926) istenmektedir. İstenen yazının, Kaklık köyü muhtarlığından alınan ilmühaberinin ekli olarak Çal kaymakamlığına gönderildiği, kaymakamlığın da yazı ve eki 29 Nisan 1926'da vilayete gönderdiği tespit edilmiştir.

Buna benzer bir başka belgede ise Denizli Vilâyeti, Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti'nden Çal Muhâsebe-i Husûsiyye Me'mûrluğu'na 20 Kanuni sani/ Ocak 1927 tarihli yazıda; Ahmedzâde Hüseyin Efendi ve oğlu Osman Bey'den geçmiş yol vergisi olan 210 kuruş ödeme emri bildirilmiştir. Belgenin devamında Hüseyin Efendiye ait makbuzunun gönderilmiş olduğu, Hüseyin Efendi'nin 1338/ 1922 yılından beri burada Molla Bağ mahallesinde oturan tedrisat vergisiyle mükellef bir kişidir.

Şimdiye kadar ödeme yaptığına göre aranılan 20 lira geçmiş tedrisat vergisi bu senelere ait ise indirimle gidilmesi için vilayet encümenine müracaat edilmesi gerektiği, indirim yapılamaz ise ödeme yapılmak üzere hangi seneye ait olduğunun yazılı olarak bildirilmesi istenmektedir (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.12: 20.1.1927). Belgeden de anlaşılacağı üzere tedrisat vergisiyle mükellef kişilerin hak ve sorumlulukları belirtilmekte aynı zamanda kişilerin hakları korunmaktadır.

Bölge yöneticileri vergilerin toplanması konusunda hassas davranmışlardır. Özellikle ödemelerin düşük kaldığı noktalarda yerel yöneticiler uyarılmış ve vergilerin toplanma oranlarının artırılması istenmiştir. Nitekim bu konuda 1926 yılına ait bir belgede şu ifadeler yer verilmiştir.

Denizli Vilâyeti, Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti'nden Çal Muhâsebe-i Husûsiyye Me'mûrluğu'na müdür imzasıyla gönderilen 25 Eylül 1926 tarihli yazıda; ödeme itibarıyla oranınız memnuniyet verici bir halde ise de geçmiş mektep ve yol vergisi ödemesinin ancak %4 oranında kaldığı görülmüştür. Vilayetin bütün çevresinin kalan alacaklarını %20 ila 30'a ulaştırmış oldukları halde Çal'ın bu derece altta kalması uygun olamayacağından geçmiş ödemeye de özel önem verilerek kısa zamanda vilayetlerin taleplerini yerinden elde edilmesi tavsiye olunur (Çal Kaymakamlık Arşivi, No.45: 25.9.1926).

Mektep Vergisi Kanunu gereğince nüfusu elli binden fazla olan yerleşim yerlerinde belediyelerin, vilayet hususi idarelerine yardım etmesi kabul edilmiş ve bu yardım miktarının belediye ve hususi idarelerin ortaklaşa kararlarıyla belirleneceği düzenlenmiştir. Mektep Vergi Kanununun uygulanışıyla ilgili bir belgede:

“Vilayet Encümen kararıyla indirilen/azaltılan mektep paralarının mahalle veya köyünün mükelleflerine bölüştürülmesinin kararlaştırılması kanun gereğince yapıldığından vergi indirimi dikkate alınarak indirim yapılan köy veya mahalle ödemelerine ilave ödemesi tamamen alınması

vilayet encümeni yazısıyla” (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.90: 6.3.1927) bildirilmektedir.

Çal Belediye Arşivinden incelenen belgelerde Mektep vergisi ile ilgili veriler bulunmaktadır. Bu belgelerin içinde mektep vergisi adının geçtiği en erken tarihli belge 23 Mayıs 1341/1925 tarihlidir. Bu belge Maarif Vekâletinin 19 Mayıs 1341/1925 tarih ve 3251/1940 numaralı bu yazısıdır. Yazıda; BMM’nce sonradan kabul edilmiş olan Mektep vergisi hakkındaki kanunun yazılı örneğine istinaden Tedrisat-ı İbtidâiyye Vergisi Talimatnâmeninin uygulanmasının ertelenmesi önemle istenmektedir (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.125: 23.5.1341).

Bu yazıdan bir ay sonra başka bir belgede Çal kazası adına 1341/1925 yılı için gerçekleşen ve ahaliden alınması gereken ilk mektepler gideri 25005 lira 18 kuruş olduğu Mektep Vergisi Kanunu ve talimatnamesine uygun olan miktarın bir an önce toplanıp gönderilmesi gerektiği (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.22: 2.8.1926) bildirilmektedir.

Mektep Vergisinin toplanmasına vilayetin ayrı bir önem verdiği, vergilerde gecikme yaşanmamasına azami ihtimam gösterdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 2 Ağustos 1926 tarihli Denizli Vilâyeti, Muhâsebe-i Husûsiyye Müdüriyeti’nden Çal Kaymakamlığı’na giden belgede; Dâhiliye Vekâletinin gönderdiği geçmiş mektep ve yol vergilerinin tahsilat cetvelleri incelendiğinde, vilayetin çok borçlu görüldüğü, diğer vilayetlere göre vergi ödemesinde geri olduğu bildirilmektedir. Belgenin devamı

“Bu yüzden vilayetin azarlanmasına izin verilemeyeceğinden tahsildarlara sıkı bir tembihatin ve zor kullanması gereklidir. Ağırdan alan kazaların Dâhiliye Vekâletine yazılması mecburi olduğundan ödemenin toplanmasında seri olunması önemlidir Çal kaymakamı ödemeyi toplamada zafiyet gösteren tahsildarın cezalandırılması hususunda ismi inzibat tarafından yazılıp tarafıma gönderilmesi” (Çal Kaymakamlık Arşivi,No.45: 25.9.1926) bildirilmektedir.

Örneklerinden de anlaşıldığı üzere eğitim ve mektep vergisinin toplanılması il merkez ve ilçelerde sıkıntılıdır. Bir de buna toplanan bu vergilerden öğretmen maaşları ve öğretmen yetiştirilmesi için harcamalar da yapılması, vergiler ülkenin eğitim seferberliğine yetmemektedir (Çakan, 2002:94).

Meşrutiyet döneminde kabul edilen Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakkatı ile yürütülen ilköğretim işleri,1926 tarihinde kabul edilen Maarif Teşkilatı Kanunu ile yeni bir döneme girmiştir. Kanun, ilköğretim okullarını; şehir ve kasaba (gündüzlü-yatılı), köy (gündüzlü-yatılı) mektepleri olarak

sınıflandırmış, köy okullarını şehir okullarından ayırmış ve süresini 3 yıl olarak belirlemiştir (Cicioğlu, 1985:34).1926 yılındaki önemli bir değişiklik de ilköğretim düzeyindeki öğretimden her türlü ücret alınmasının kaldırılmış olmasıdır (Akyüz,1994:347).

1927 yılında Eğitim Vergi Yasası çıkartılarak, okul masraflarının İl Özel İdare Kurulları tarafından karşılanmasına son verilmiş, kazanç, yol, arazi vergilerine yapılan ilavelerle harcamalar karşılanmaya çalışılmıştır. Bu düzenlemeyle 1925 tarihli Okul Vergisinde değişiklikler yapılmış, oranlar yeniden saptanmıştır. Eğitimin finansmanına yönelik düzenlemelere paralel olarak devlet bütçesinden eğitime ayrılan pay da artırılmıştır. 1923 yılında genel bütçenin yüzde 2.9'u, 1930 yılında 4.6'sı, 1938 yılında ise 5.5'i eğitime ayrılmıştır (Çakan, 2002:117). Ancak artan bütçeler çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak için yeterli değildir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eğitim ve özellikle ilköğretim tarih boyunca hemen bütün toplumların en çok değer verdiği unsurlardan birisi olmuştur. Modern toplumlarda bu konunun hassasiyeti daha da artmış ve devletler bununla ilgili pek çok idari ve mali düzenlemeler yapmıştır. Osmanlının son dönemlerinde eğitimi modernize etmek ve ilköğretimi geliştirmek adına yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Ancak nihai sonuçları alınmadan devlet çökmüştür. Onun yerine kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti, pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da devraldığı mirası geliştirerek modernize etmeye gayret etmiştir. Bu bağlamda cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitimle ilgili pek çok kanun ve tüzük çıkarılmış, halkın da eğitim masraflarına vereceği destekle bir hamle yapılmaya çalışılmıştır.

İlköğretim giderlerinin karşılanmasında Maarif Vergisi Kanununa kadar düzensiz, sıkıntılı geçmiştir. Bu kanunla artık eğitim vergisi ayrı bir kalemden değil belirlenen gelir kalemlerine dâhil edilerek alınmaya başlanmıştır. Bu sayede vergi toplanması düzenli hale getirilmeye çalışılmıştır.

Ankara'da alınan tedbirler ve çıkartılan kanunların taşrada algılanması ve aynı hassasiyette uygulanması her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bölgesel şartlar, ülkenin içinde bulunduğu reel durum ve diğer faktörler bunun en büyük sebepleridir. Çal ilçesi de bu noktada Anadolu'nun diğer bölgelerinin tipik bir örneğidir. Özellikle eğitimin fiziksel durumu bir hayli sıkıntılıdır. Mali yapısında ve ödemelerde zaman zaman gecikmeler yaşanabilmektedir. Ancak mevcut belgeler incelendiğinde görülen en güzel yön ise eğitimcilerdeki ideal ve gayretlerinin yüksekliği

olmuştur. Maarifin fedakâr öznelere olan öğretmenler o dönemde de bütün sıkıntılara rağmen canla başla ülkenin kaderini değiştirme mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

Yereli anlamak ülkeyi anlamak için büyük önem arz eder. Bu yüzden yerel tarihin aydınlatılması genel tarihimizin doğru anlaşılması için çok büyük önem arz etmektedir. Çal'ın eğitim tarihinin doğru tespiti yüzlerce yıllık eğitim mücadelemizin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Gerek elimizde bulunan Çal Kaymakamlık Arşivi ile ilgili belgelerin kullanımı ve gerekse diğer arşivlerimizdeki belgeler bu konuda araştırmacıların hizmetindedir. Bu alanda daha yapılacak çok iş vardır. Belki de Çal arşivi gibi hala Anadolu'da tozlu ücra köşelerinde keşfedilmeyi bekleyen pek çok arşiv olabilir. Bunların tespiti ve araştırmacıların hizmetine sunulması noktasında yerel yöneticilere, duyarlı vatandaşlara, dikkatli ve azimli araştırmacılara çok fazla ihtiyaç düşmektedir.

5. SUMMARY

This has been especially one of the factors to which almost all communities have historically been paying most attention and value, whose sensitivity has further increased in modern nations and the related states have made numerous administrative and financial regulations on this issue.

Attempts were accelerated which were performed to modernize primary education in the late periods of Ottoman Empire but collapsed without final fruits of those efforts at all. Having replaced the Empire, the young Republic endeavoured to develop and modernize the legacy of education inherited from it as well as those of many other fields. In this connection, many laws and acts have been accepted and enforced involving education since early years of the establishment of the Republic. With the additional supports for educational expenditures from people, numerous attempts were made for those movements.

Those years of primary education were passed in irregular and problematic processes to meet the expenditures until the Education Taxation Act was accepted and enforced. The act enabled the Education Tax to be levied and collected by inclusion in determined revenues without a different revenue.

The measures and acts decided and performed by Ankara could not be possible to be understood and implemented by the provincial regions in the same sensitivity and accuracy, which has been mainly caused by regional

differences, the critical situation in which the nation has been involved and other real parameters in this sense. Çal district is typical example which cannot be separated from many other similar Anatolian provincial sections. Physical and financial issues in education in particular have been in critical disturbance and problems considering occasional delays of payments. However, considering the present documents, it is clear that teachers who were then benecial and devoted part of the education did their best to change the fate of the nation thanks to their very ideals and highest motivations.

It is vital to understand what is local in terms of comprehending the nation. Therefore, enlightenment of local history is of great importance to better and properly see the general history of ours. Proper determination of education history of Çal will contribute to understanding education efforts and struggles over long years. The current Çal archive and other documents will be of great help for researchers to benefit from them, which requires great efforts and works to be further made in this field. Perhaps there are many unknown archives to be discovered in far and sensitive people to help discover them thanks to their decisive and careful efforts.

6. KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

- Düstur, Üçüncü Tertip, C:7, İstanbul, 1929.
Düstur Üçüncü Tertip, C:6, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934.
Resmi Gazete, Kanun No.491, (20.4.1340)
Resmi Ceride, Kanun No.842,1926.
Resmi Ceride, Kanun No.388,1926.
TBMM ZC. II/28, İ:19, (7.4.1339).
TBMM ZC. II/7, İ:2, (3.3.1340).
TBMM ZC. II/2, İ:20, (17.9.1339).
TBMM ZC. II/23, İ:74, (20.3.1926).
1926-1927 T.C. Devlet Salnamesi, y.y., Matbuat Müdiriyet-i Umumisi, 1928.

Yerel Arşiv

- Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 78, 3 Ağustos 1340/1924.
Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No.79, 10 Ağustos 1340/1924.
Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 105, 27 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1340/1924.
Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.4, 11 Teşrin-i Evvel /Ekim 1341/ 1925.
Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.88, 30 Mart 1341/ 1925.
Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.196, 5 Teşrin-i Evvel/ Ekim 1341/ 1925.

- Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.143, 12 Eylül 1341/ 1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.94, 6 Eylül 1341/ 1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.91, 16 Eylül 1341/ 1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.42, 21 Şubat 1341/ 1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 150, 31 Temmuz 1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 252, 1 Kanun-i Evvel/Aralık 1341/1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 25, 17 Kanun-i Evvel/Aralık 1341/1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 124, 6 Ağustos 1341/1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 102, 26 Ağustos 1341/1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 125, 23 Mayıs 1341/1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 156, 24 Haziran 1341/1925.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.135, 27 Şubat 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü Arşivi, No.61, 31 Temmuz 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 22, 2 Ağustos 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 45, 25 Eylül 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 35, 25 Eylül 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 82, 4 Teşrin-i Sani/ Kasım 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 281, 27 Kanun-i Sani/ Ocak 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 134, 25 Nisan 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 107, 6 Şubat 1926.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 12, 20 Kanun-i Sani/ Ocak 1927.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 90, 6 Mart 1927.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 268, 26 Şubat 1927.
 Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 250, 30 Mart 1927.

Tetkik Eserler

- Aydın, M. (2014). *Denizli'de eğitim Osmanlı dönemi*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997), 5. B. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1959), C.2. Ankara.
 Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri (1959). Der. Mustafa Selim İmece, TTK. Basımevi, Ankara.
 Akyüz Y. (1994). *Türk eğitim tarihi*. Kültür Koleji Yayınları, İstanbul.
 Balık İ. (2017). *Belgeler ışığında Çal tarihi*. Denizli, 2.baskı.
 Bayar, M. (2007). Karahisar-ı sahib Sancağı şer'iyye sicillerinde Çal kazası. 21. *Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi*, Baklan, Çal, Bekilli Sempozyumu Bildirileri (01-03 Eylül 2006), Editörler: Bülent Topuz, Raşit Urhan, Mehmet Ali Gülel, Denizli.
 Baydar, M. (1970) Şapka konusunda Atıf Hoca-Süleyman Nazif çatışması. *Türk Dili Dergisi*, S:230,ss.132-136.
 Baykara, T. (1996). *Türk inkılap tarihi ve Atatürk ilkeleri*. Akademi Kitabevi, 5.

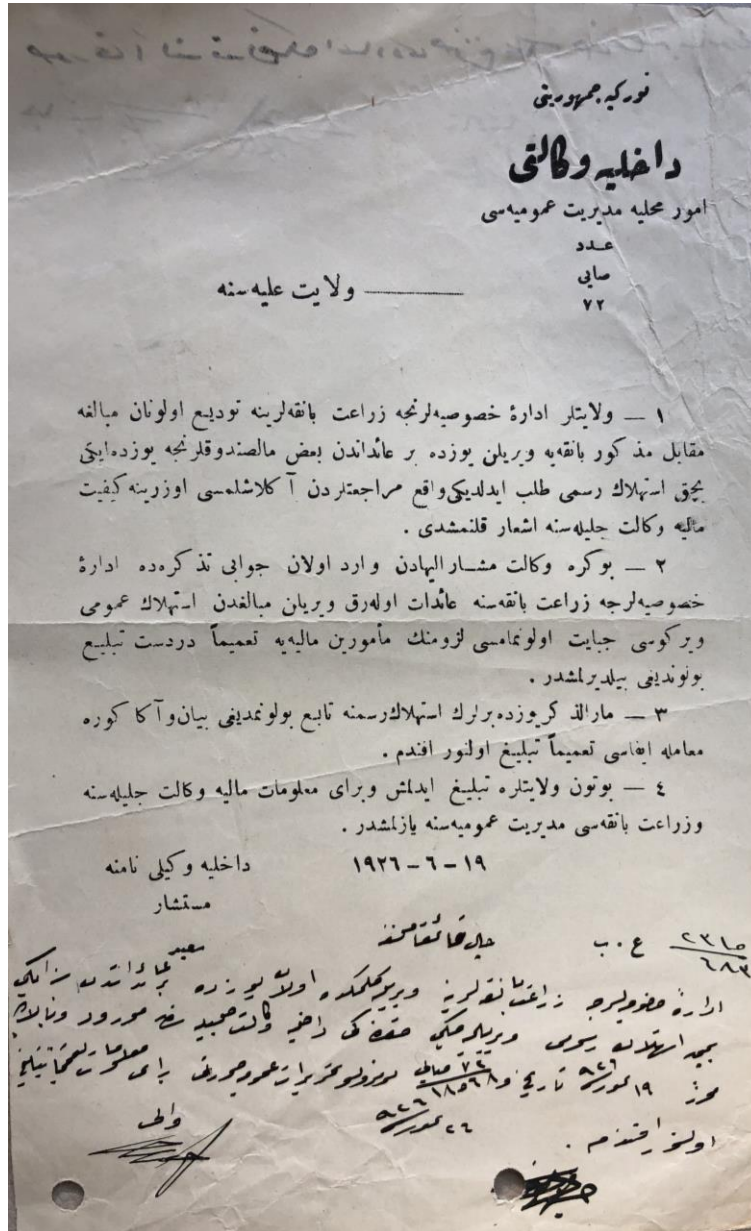
Baskı, İzmir.

- Berker, A. (1945). *Türkiye'de ilk öğretim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Budak, L. & Budak, Ç. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilköğretim programları (1870–1936). *TSA / YIL*: 18 S: 1, ss.51-68.
- Cicioğlu, H. (1985). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ve ortaöğretim (tarihi gelişimi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,
- Çağlar, A. (1999). 75. yılında Cumhuriyet'in ilköğretim birikimi. *75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul, ss.125-144.
- Çakan, I. (2002). Cumhuriyet döneminde ilköğretimin finansman sorunu ve mektep vergisi uygulaması. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı.2, İstanbul Üniversitesi Yay. ss.85-127.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam öncesi Türk tarihi ve Türk kültürü*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Fidan, N. & Erden, M. (1987). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve ulusçuluk*. (G. G. Özdoğan & B. E. Behar, Çev.). Hil Yayınları.
- Güngör, E. (1999). *Tarihte Türkler*. İstanbul.
- Kalaycı, N. (2004). *Cumhuriyet döneminde ilköğretim*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kodal, T. (2009). *Denizli nüfus tarihi (1923-2008)*, Divan Kitap, Ankara.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Koloğlu, O. (1978). *İslamda başlık*. Ankara, TTK. Yayınları.
- Özdemir, K. (2007). *Cumhuriyet döneminde şapka devrimi ve tepkiler*. Yüksek Lisans Tez, Eskişehir.
- Sallan Gül, S. (2008). 1920'lerde eğitimin toplumsal yapıda dönüştürücü rolü ve Mustafa Necati. *Ölümünün 80. Yıldönümünde Mustafa Necati ve Cumhuriyet Eğitim Devrimi Sempozyum Bildirileri*, 2-3 Ocak 2009, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği, 336-341, İzmir.
- Turan, F. (2016). Türkiye'nin zorunlu eğitim politikaları -tarihsel perspektif 1. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), Art. 1.
- Turan, R. (2022). Orta muallim mektebi ve eğitim enstitülerinde okutulan öğretmenlik meslek bilgisi dersleri üzerine bir inceleme (1926-1982). *Journal Of Social Humanities and Administrative Sciences*, 8, 1889-1903.
- Uyanık, E., Kaya, M. & Elçiçeği, B. (2021). II. Meşrutiyet döneminde eğitim tartışmaları ve 1913 tarihli tedrisat-ı iptidaiye kanunu'nun uygulanması. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, C.4, S.1, ss.163-185.

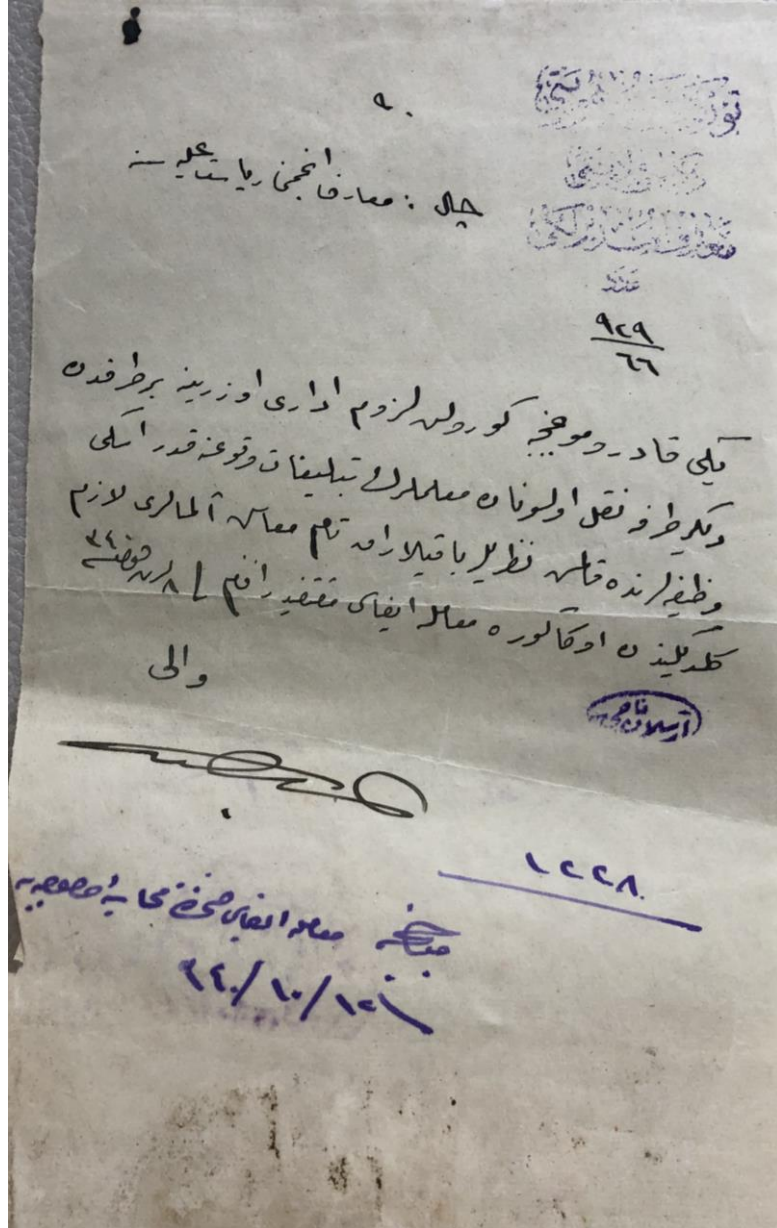
Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

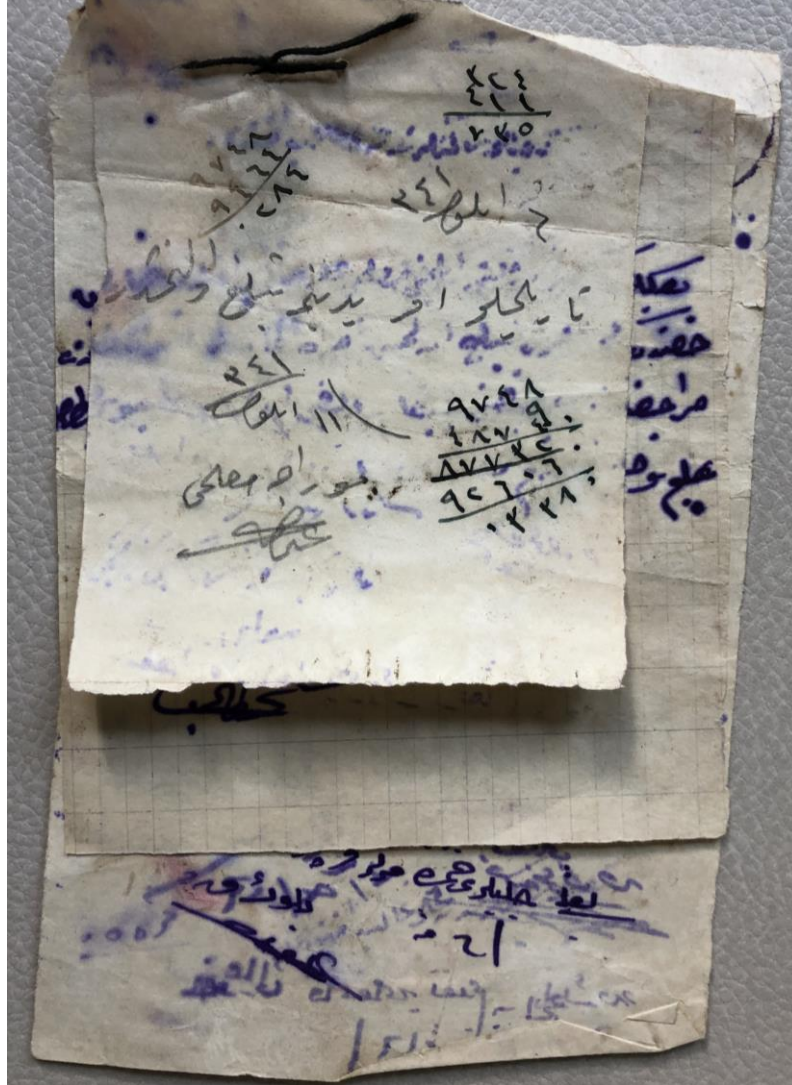
7. EKLER

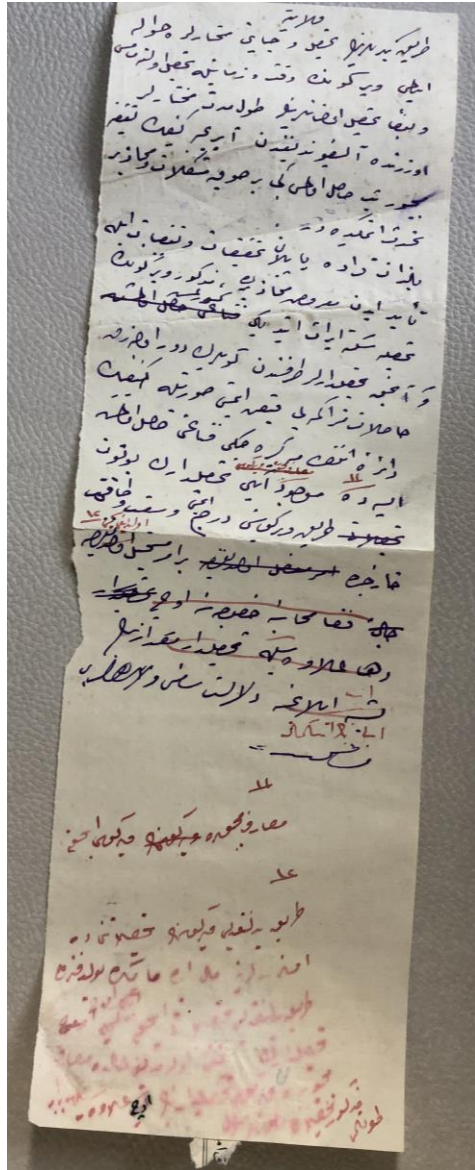
Ek 1. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No.4, 11 Teşrini Evvel /Ekim 1341/ 1925.

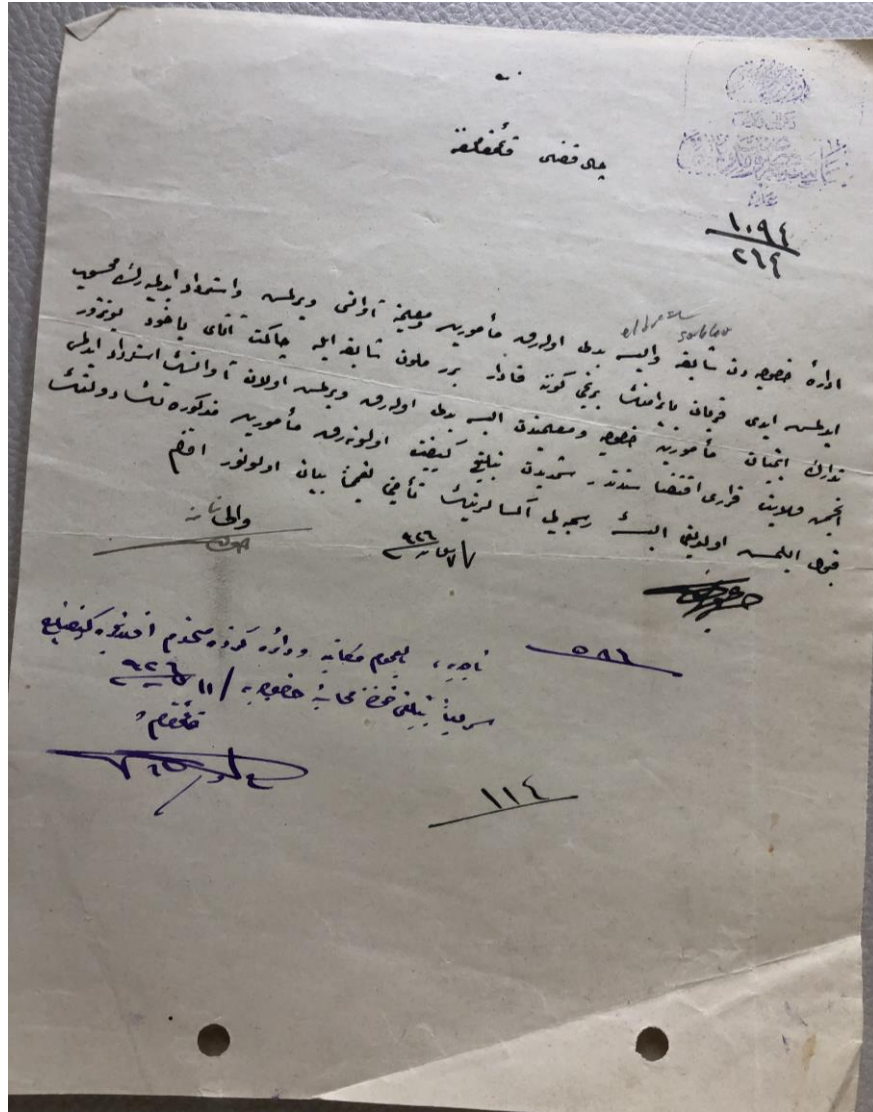
Ek 2. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No.88, 30 Mart 1341/ 1925

Ek 3. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No.94, 6 Eylül 1341/ 1925.

Ek 4. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 107, 6 Şubat 1926.

Ek 6. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No.143, 12 Eylül 1341/ 1925.

Konu maddesi

قانون د. دی ماده مذکور [آ] فقه سید محمد [بوزده باری] لکھنؤ میں مکتبہ حیات
طریقہ عقیدہ استحقاق و توثیق ایدہ بک شریعت اور کون طرف میں ادارہ ذریعہ لکھنؤ توپلی
ایڈیٹر . حمایت ذریعہ مدیر و ماموری استی بوزده باری مدت عقیدہ استحقاق و توثیق
اولی و قاری تقریرہ میں ان بولوں مکتبہ ماموریہ قریباً اسی وقت وروسی ماموریہ مکتبہ
بولیو میں شریعت ایدہ بک مکتبہ لکھنؤ قرا قانون بود اپنی مادہ ہی تالیف توثیق ایدہ بک
نعتیہ مکتبہ لکھنؤ

۱۹۲۷ اور پتہ
۲۲۲

مکتبہ حیات لکھنؤ

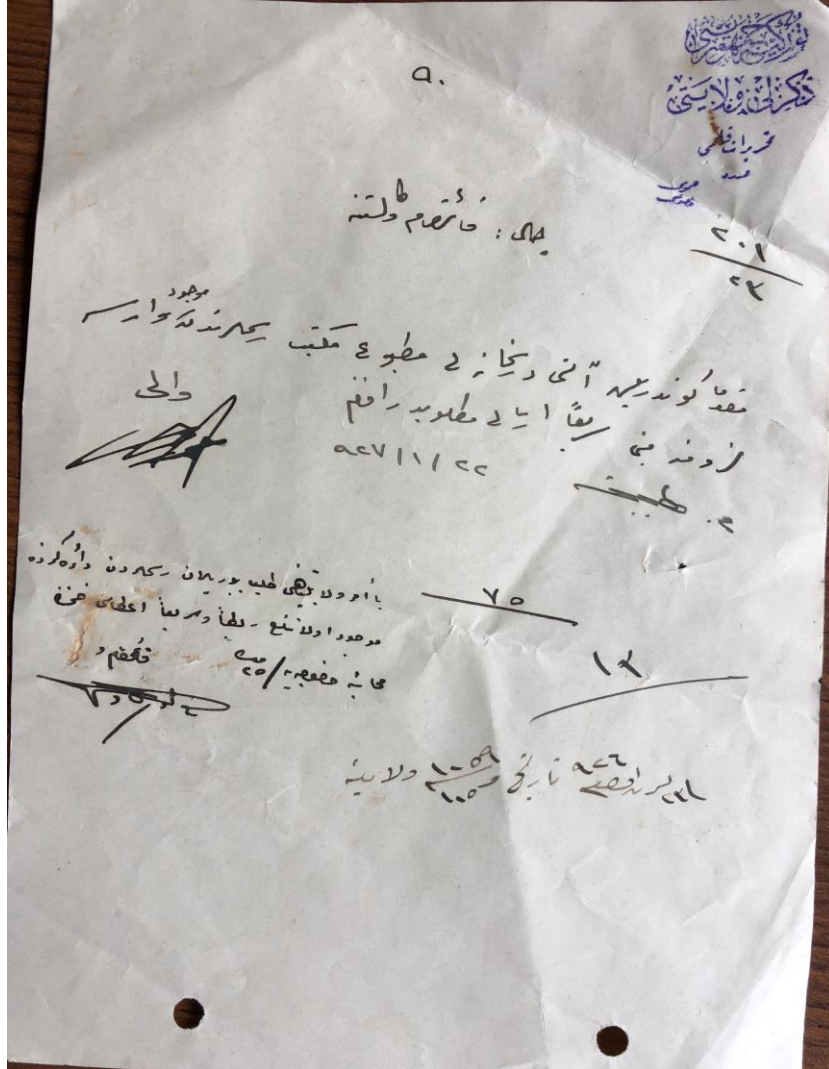
مکتبہ حیات لکھنؤ

دورہ ہجرت
نامہ مکتبہ حیات لکھنؤ

۲۲۲

فہم

Ek 7. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No.196, 5 Teşrini Evvel/ Ekim 1341/ 1925.

Ek 8. Çal Kaymakamlık Arşivi, Eğitim Bölümü, No. 252, 1 Kanun-i Evvel/Aralık 1341/1925.

Gönderim Tarihi: 09.02.2023

Kabul Tarihi: 29.03.2023

CUMHURİYET'İN İLK NÜFUS SAYIMINA GÖRE ÇANKIRI'NIN DEMOGRAFİK YAPISI

Demographic Structure of Çankırı According to the First Census of the
Republic

Recep BÜYÜKTOLU

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
recepbuyuktolu@hotmail.com.

ORCID ID:0000-0001-6140-7398

Mehmet Şah ÖZCAN

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
mehmetsahozcan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1445-0155

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu makale, 1927 nüfus sayımında elde edilen veriler ışığında Çankırı'nın demografik yapısını incelemektedir. Osmanlı Devleti tarafından farklı gerekçelerle nüfus sayımları yapılmışsa da Çankırı nüfusu hakkındaki ayrıntılı bilgiler ilk olarak 1927 tarihli nüfus sayımından elde edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel nüfus sayımı olan bu sayımda Çankırı halkı cinsiyete göre kadın ve erkek, medeni hal durumuna göre bekar, evli, dul, boş, meçhul ve yaş aralığına göre 10 farklı grup halinde kaydedilmiştir. Ayrıca anadiline göre 15 farklı lisanda, tabiiyetine göre ise 19 ve mahalli tevellüt durumuna göre 24 ülkeye, mesleğe göre 9 ve maluliyet durumuna göre 7 kategoride tasnif edilmiştir. Nüfus sayımında vilayetin okuryazarlık durumu, yüzölçümü, nüfus yoğunluğu, yerleşim yerleri sayısı da belirtilmiştir.

Anahtar Kelime: Çankırı, 1927 Nüfus Sayımı, Cumhuriyet, Demografi, Sosyal Hayat

Abstract

This article examines the demographic structure of Çankırı in the light of the data obtained from the 1927 census. Although censuses had been made by the Ottoman Empire for different reasons, detailed information about the population of Çankırı was first obtained from the 1927 census. In this census-the first general census in the Republic of Turkey-the people of Çankırı was recorded by gender as female and male, by marital status as single, 2 married, widowed, vacant, indeterminate and by age range as 10 different groups. Besides, it was classified by mother tongue in 15 different language, by nationality in 19 and by local birth status in 24 country, by occupation in 9 and by disability in 7 catagories. In the census the literacy status, the acreage, the population density and the number of settlements of the province was also indicated.

Keywords: Çankırı, 1927Census, Republic, Demography, Social Life.

1. GİRİŞ

Nüfus belirli bir zaman dilimi içerisinde belirli bir coğrafyada yaşayan insanları ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Tarım, sanayi, ticaret, vergi ile ordu gibi pek çok farklı alanla yakından ilişkili olması dolayısıyla geçmişten günümüze ülkelerin en önemli güç unsurlarından biri olarak görülmüştür. Nüfusun bulunduğu coğrafyada ekonomi, siyaset, ordu, üretim ve tüketim gibi pek çok alandaki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle devletler zaman zaman farklı gerekçelerle nüfus sayımları gerçekleştirmiştir. Bu sayımlar belirli bir zaman diliminde insanların birçok özelliklerinin resmi kayıtlara geçirilmesidir.

Nüfus sayımları toplumları oluşturan bireylerin sayı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve öğrenim durumlarını ortaya koyan, toplumların sosyolojik, ekonomik ve tarihi yönlerinin bilinmesi ve yazılması yönüyle son derece önemlidir. Dolayısıyla nüfus ile ilgili bilgi edinme arzu ve ihtiyacının ortaya çıkışı eski devirlere kadar uzanmaktadır (Dinç, 2007, s. 67).

Anadolu'nun en eski nüfus alanlarından olduğu düşünülen ve İç Anadolu ile Karadeniz bölgeleri arasında bir geçiş konumunda olan Çankırı tarihiyle ilgili ilk arkeolojik kazılar 1940'lı yıllarda başlamıştır (Işık, A. 2010, s. 25). Yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen buluntular Prehistorik, Neolitik ve Paleolitik dönemleri işaret etmektedir (Sevim, Pehlevan, 2008, s. 126-127). Yöredeki en eski yerleşim yeri olarak Eldivan ilçesindeki Dümeli höyüğü tespit edilmiştir (Gökmen, 2007, s. 151). Kültepe'de çıkarılan Asurlular'a ait kil tabletlere göre Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Çankırı ve çevresinde Protohatti olarak adlandırılan topluluklar vardır. İlk yerleşenler ise MÖ. 4000-3500 yılları arasında bölgeye gelen Gasgaslar olmuştur (Ayhan, 1998, s. 35).

MÖ 2000'lerin sonlarında Anadolu'da şehir devletlerinin birleşmeye başladığı dönemde Kızılırmak nehri havzasında Hitit Devleti siyasi bir güç olarak ortaya çıkmıştır (Gökmen, 2007, s. 151). Hititlerin Orta Tunç Çağı'nda Çankırı çevresine yerleştiklerine dair bilgiler içeren çivi yazılı tabletlere, çanak ve çömleklere rastlanmıştır (Sevim, Pehlevan, 2008, s. 127). Hititlerden sonra Çankırı ve çevresi Trakya üzerinden Anadolu'ya gelen Friglerin kontrolüne geçmiştir (Ayhan, 1998, s. 36). Karabük, Kastamonu ve Sinop'un kuzeyi ile birlikte Çankırı, Paflagonya¹ diye

¹ Paflagonya zeytin plantasyonları bakımından zengin verimli ovaları, zengin ormanları, at ve ceylanları ile ünlü olan bölge kuzeyde Karadeniz, doğuda Kızılırmak, batıda Bolu, Filyos çayı, güneyde ise Işık, Eldivan, Elden ve Bozkır dağları ile çevrilidir (Ayhan, 1998, s. 57-58).

anılırken; MÖ 7. yüzyıl başlarında Kimmerler'in (Gökmen, 2007, s. 153) ardından yöre Lidyalıların egemenliği altına girmiştir. Ankara üzerinden doğudan batıya uzanan “*Kral Yolu*” bu dönemde en işlek ticaret yolu olmuştur. Bu yolun Ankara-Karadeniz limanları arasındaki bağlantısını sağlayan tali yol ise Çankırı üzerinden geçmektedir (Ayhan, 1998, s. 60-61).

Anadolu'da başlayan Pers egemenliği sırasında Paflagonya prensleri Anadolu'da vali olarak görevlendirilmişlerdir (Gökmen, 2007, s. 153). Büyük İskender'in Asya Seferi'yle yöre Makedonya Krallığı'nın egemenliğine girmiştir (Ayhan, 1998, s. 63; Gökmen, 2007, s. 154). Büyük İskenderin ölümünden sonra yaşanan iç mücadelelerin ardından MÖ. 298'de bölgede Paflagonya Devleti kurulmuştur (Ayhan, 1998, s. 64). Paflagonya bölgesi üzerinde Galatlar, Bitinler ve Pontoslar arasında başlayan mücadele Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya gelmesine kadar sürmüştür² (Gökmen, 2007, s. 154). Paflagonya bir Doğu Roma eyaleti olurken, Çankırı'da bir hububat ambarı haline gelmiştir. Aynı zamanda koyun ve keçi yetiştirilmesine bağlı olarak dokuma ve boyama endüstrisi de gelişmiştir (Ayhan, 1998, s. 68).

Roma İmparatorluğu döneminde Çankırı Kalesi içindeki yerleşim tepeden ovaya doğru yayılmıştır. Bizans döneminde “*Pylaemenes temasi*” denmekte olan şehir, iktidarın gözünden düşen devlet adamlarının gönderildiği bir sürgün yeri olarak kullanılmıştır (Kollektif, 1999, s. 2329). Roma İmparatorluğu döneminde Çerkeş, Antoniopolis; Ilgaz, Kimiata; Eskipazar, Hadrianapolis önemli yerleşim yerleridir (Ayhan, 1998, s. 68, 74).

Anadolu VII. yüzyılın başlarında Bizans ile Sasani mücadelesine sahne olmuştur (Kankal, 2011, s. 5-6). Bu mücadeleler sırasında Çankırı bölgesi yağmalanmıştır ve nüfusun bir bölümü yok olmuştur (Ayhan, 1998, s. 81-82). Bölge bir süre sonra Emevi ardından da Abbasiler döneminde Bizans ile İslam orduları arasında egemenlik mücadelesine sahne olmuştur. 740 yılında yaşanan bir deprem sırasında ise şehir adeta yerle bir olmuştur (Kankal, 2011, s. 6; Ayhan, 1998, s. 81-82).

Çankırı, Roma İmparatorluğu döneminde önemli bir askeri ve dini bölge olmuş, kilise kanunları burada yapılmıştır. Yöre Selçuklular ve Bizanslılar arasında 1071 yılında yapılan Malazgirt Meydan Muharebesi'nin ardından Türk akınlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Danişment

² Galatlardan günümüze horoz dövüştürme, ziyafet çekmek, dünyanın bir öküüzün boynuzları üzerinde durduğu ve öküüz kafasını salladıkça deprem olduğu inancı kalmıştır (Ayhan, 1998, s. 73).

Beyliği Komutanlarından Emir Karatekin 1082'de Çankırı'yı fethederek Türk topraklarına katmıştır. Yaklaşık iki asır sonra ise Çankırı ve yöresi, Köseadağ Savaşı ile Moğol egemenliği altına girmiş, 1309'da ise Candaroğulları Beyliği bölgede hakimiyet kurmuştur (<http://cankiri.gov.tr>).

Yönetimi Candaroğlu Kasım Bey'in idaresine bırakılmış olan Çankırı, Kalecik, Tosya ve Kargı bölgeleri onun ölümünden sonra Çankırı Sancağı idaresi altında birleştirilerek Anadolu eyaletine bağlanmıştır. Çankırı XVI. yüzyılda Anadolu eyaletine bağlı 17 sancaktan biridir. Yüzyılın ilk yarısında 9 nahiyeden oluşmaktadır. Bunlar; Kângırı/Kengırı, Kal'acık (Kalecik), Tosya, Çerkeş, Koçhisar (Ilgaz), Kargu (Kargı), Milan (Bayramören), Karapazar (Orta)'dır. Yüzyılın ikinci yarısında bölgenin idari ve adli yükünün artması nedeniyle Keskin, Kalecik nahiyesinden ayrılarak müstakil bir nahiyeye haline getirilmiştir. Bir süre sonra da Tuht (Yapraklı) nahiyesi oluşturulmuştur. Böylece bağlı nahiyeye sayısı 11'e yükselmiştir (Kankal, 2011, s. 22-23).

Çankırı, Osmanlı Devleti idarî teşkilât yapısında Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkeziydi. 1521 tarihli tahrir defterine³ göre merkez kazası dışında Koçhisar, Milan, Kurşunlu, Çerkeş, Tosya, Kargu, Kalecik ve Karapazar olmak üzere sekiz kazası daha vardır. Daha sonra Keskin nahiyesi de sancağa dahil edilmiştir (Şahin, 1993, s. 217). Sancağın nüfusunun 100.000 olduğu tahmin edilirken, bu sayı 1579'da 175.000'e yükselmiştir (Kankal, 2011, s. 116). Sancakta toplam 530 köy vardır. Bunlardan 122'si merkez, 95'i Kalecik, 34'ü Tosya, 65'i Kurşunlu, 68'i Çerkeş, 29'u Koçhisar, 41'i Kargı, 41'i Milan ve 35'i de Karapazar'a bağlıdır (Kankal, 2011, s. 197). XVI. yüzyıl sonu itibariyle şehir merkezinin nüfusu 2.000 civarındadır. Bu nüfusa Çankırı Kalesi'nde görev yapan muhafızlar ile sancak beyinin kapı halkını teşkil edenler dahil değildir. Bunlarla birlikte şehir nüfusunun 3.000-3.500 civarında olduğu söylenebilir (Kankal, 2007, s. 18).

Osmanlı'da bilinen ilk nüfus sayımı Sultan II. Mahmut'un saltanatı sırasında yapılan ve sadece erkeklerin sayıldığı 1831 tarihli sayımdır. Sayım memurları yazdıkları şahısları bizzat görmüşler ve sayımda umumiyetle din

³ Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar nüfus sayımı yapılmamış olmakla birlikte vergi amaçlı hazırlanan tahrir defterleri hazırlanmıştır. Bir bölge Osmanlı topraklarına dahil edildiğinde görevliler aracılığıyla bölgenin tüm vergi kaynakları kayıt altına alınır ve vergiye tabi bütün mükellefler tespit edilirdi. Tahrir defterleri nüfusu değil, toprağı ve vergi verecek mükellefleri tespit etmeyi amaçlayan bir yöntemdir. Ancak bu defterlerden tahmini olmakla birlikte nüfusa dair önemli bilgilerde elde edilmiştir.

unsuru göz önüne alınmıştır. Bu sayım Çankırı sancağında Silahşoranı Hassadan Süleyman Ağa tarafından gerçekleştirilmiştir. Çankırı bu tarihte Kalecik, Koçhisar, Keskin, Milan, Karacaviran, Bicure, Şabanözü, Tuht, Kargı, Tosya, Öküz, Kurşunlu, Boğaz, Çerkeş, Karapazar kazalarından oluşmaktadır. Yapılan sayımda Çankırı sancağında, sancak merkezi 12.203, diğer kazalar ise 38.383 kişi olmak toplam nüfus 50.586 Müslüman erkek olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun haricinde sancak genelinde 447 reaya erkeğin yaşadığı belirtilmiş ancak bunların hangi kazada yaşadığına yer verilmemiştir. Dolayısıyla 1831 yılında Çankırı sancağının toplam erkek nüfusu 51.033 kişi olarak tespit edilmiştir (Karal, 1995, s. 10- 15, 209).

Çankırı sancağı 1846'da Kastamonu vilâyetine bağlıdır (Şahin, 1993, s. 217). 1870 yılında 3 kaza ve Koçhisar (Ilgaz), Tuht (Yapraklı), Karacaviran (Karacaören), Bayındır, Ovacık, İnallu Ballu (Hüseyinli/Kızılırmak) ve Şabanözü nahiyelerinden oluşmaktadır. Tuht ve Koçhisar nahiyeleri merkeze bağlıdır. 1876 yılında Şabanözü nahiyesi Kalecik'ten ayrılarak merkeze bağlanmıştır (Türkoğlu, 2005, s. 277). Yüzyılın sonlarında sancağın 3 kaza, yedi nahie ve 714 köyü bulunmaktadır (Şahin, 1993, s. 217).

1877-1878 yıllarında Kalecik ve Çerkeş kazalarına sahip Çankırı'nın nüfusu 17.568 hane ve 68.388 kişi olarak tespit edilmiştir. 1914 tarihine gelindiğinde Çankırı'nın nüfusu Çerkeş kazasıyla birlikte 159.723'e ulaşmıştır. Bu nüfus içerisinde 157.904 Müslüman, 1337 Rum, 482 Ermeni, yer almaktadır. Yahudi veya diğer milletlerden başka insan bulunmamaktadır (Karpal, 1985, s. 119, 180).

Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde, 1926 yılında Çankırı vilayeti, Tuht, Orta ve Şabanözü nahiyelerinin bağlı olduğu Kengiri kazası, Mecidiye ve Ovacık nahiyelerinin bağlı olduğu Çerkeş kazası ile Karacaviran nahiyesinin bağlı olduğu Ilgaz kazasından oluşmaktadır. Vilayet kuzeyden Kastamonu'nun Safranbolu, Araç, Tosya kazaları ve Kuzyaka nahiyesi ile Çorum vilayetinin İskilip kazası, güneyden Çorum vilayetinin Sungurlu kazası ile Ankara'nın Kalecik, Çubuk ve Yabanabad (Kızılcahamam) kazaları, batıda Bolu vilayetinin Gerede, Devrek kazaları ile çevrilidir. 1926 yılında yazılmış bir eserde "*Türkiye'nin en saf ve mütecanis bir vilayeti*" olduğu ve hiçbir aşiretin olmadığı belirtilen vilayette 69 886'sı erkek, 72 708'i kadın olmak üzere toplamı 157.578 kişi vardır. Bunun içerisinde 2004 Gayrimüslim'in yer aldığı (Doktor Raif, 1926, s. 2, 27) belirtilmişse de kayıtlarda nüfusa dair sınırlı miktarda bilgi vardır. Çankırı nüfusuna dair ayrıntılı bilgilere ilk kez 1927 yılında yapılan nüfus sayımı ile ulaşılmıştır.

2. 1927 GENEL NÜFUS SAYIMI VE ÜLKE NÜFUSU

Türkiye Cumhuriyeti, Anadolu ve Doğu Trakya'yı içeren bir alanda kurulmuş bir devlettir. Bu alanda, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 10 milyon dolaylarında bir nüfus olduğu tahmin edilmektedir (Çavdar, 1983, s. 1552). Çünkü Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan miras içerisinde ülke nüfusunu bir bütünlük içinde değerlendirmeyi sağlayabilecek bir kayıt sistemi bulunmamaktadır. Osmanlı'dan kalan düzensiz ve karşılaştırılabilir olmayan nüfus bilgilerine, demografik yapıda yaşanan değişmelerinde eklenmesiyle nüfusun büyüklüğü ve yapısına dair belirsizlikler daha da artmıştır. Bu durum da nüfusun modern kriterlere göre sayılması ve düzenlenmesi bakımından Cumhuriyet yönetimi için oldukça önemlidir⁴ (Tamer ve Bozbeyoğlu, 2004, s. 73).

Türkiye Cumhuriyeti nüfus politikaları yönünden iki dönemde değerlendirilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1965'e kadar olan birinci dönemde çoğalma politikası izlenirken, sonraki ikinci dönemde ise nüfus artışının azaltılması hedeflenmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından çıkartılan bir takım kanunlar ve TBMM'de yapılan konuşmalar, nüfus artışını destekleyen eğilimleri olduğunu ortaya koymaktadır (Aydoğan, 2016, s. 119). Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1. Dönem 3. Yasama yılı açılış toplantısındaki şu sözleri bu eğilimi açıkça ortaya koymaktadır: “*Sihhiye ve muavenet-i içtimaiye hususunda takip ettiğimiz gaye şudur: Milletimizin sıhhatinin muhafaza ve takviyesi, vefiyatının tenkisi, nüfusun tezyidi, emrazı içtimaiye ve sâriyenin gayri müessirbir hale ifrağı, bu suretle efrad-ı milletin dinç ve sâye kabiliyettar bir halde sahihül-beden olarak yetiştirilmesi...*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1338, s. 4; Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 346).

⁴ Doğu Trakya ve Anadolu'nun demografik yapısı değerlendirildiğinde, 1920'li yılların başı için nüfusun temel özellikleri konusunda bazı genel yargıları ileri sürülmektedir. Buna göre nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanda yaşamaktaydı. Kentsel fonksiyonlar açısından belirli bir düzeye erişebilmiş yalnız şehirlerarasında sadece İstanbul ve İzmir bulunmaktaydı. İzmir'in 1922 yılı sonunda geçirdiği büyük yangın ve yoğun göç hareketi şehri geniş ölçüde sarsmış; nüfusu ve ekonomik faaliyetler oldukça azalmıştı. Genç nüfusun payı toplam nüfus içinde çok azdı. On yıl süresince devam eden savaşlar ve salgın hastalıklar bunun temel nedeniydi. Nüfusun cinsiyet açısından dağılımı da erkek nüfus aleyhine bir görünüm kazanmıştı. Bunun nedeni, uzun süren savaş yıllarıydı. Ekonomik faaliyet kolları itibarıyla yoğunluk, tarım kesimindeydi. İşgücünün yaklaşık %90'ı tarımsal faaliyetlerle meşguldü. Ticaret ve küçük üreticilik 1923 yılından önce azımlıklardan elinde bulunduğundan, İstiklal Savaşı sonundaki göçün de etkisi ile bu kesimlerde ciddi boyutlara ulaşan yerleşmeler yaşanmıştı (Çavdar, 1983, s. 1552).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından toplumun niteliklerinin belirlenmesine duyulan ihtiyaç, modern yöntemlerle yeni bir nüfus sayımı yapılmasını zaruri hale getirmiştir. Ülkede genel bir nüfus sayımı yapılabilmesi için TBMM'de 2 Haziran 1926 tarihinde 893 sayılı “*Umûmî Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir. 9 maddeden oluşan bu yasayla 1927 yılında genel nüfus sayımı yapılması, sayımın icrasında görev alacak sayım memurlarının tespiti, Dahiliye Vekaletince 1926 yılında yurdun bazı bölgelerinde deneme amaçlı nüfus sayımları yaptırılması, sayım için hanelere numara verilmesi gibi gerekli çalışmaların İstatistik ve Nüfus Müdüriyet-i Umumiyeleleri tarafından gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 1926, s. 1851).

Sayım kararı alınmasının ardından hazırlıklar yaklaşık 1 yıl sürmüştür. Bu doğrultuda memleketin çok farklı olan muhtelif mntıklarındaki iklim ve tabiat şartlarına bağlı ulaşım imkanları ve idare teşkilâtın vaziyetini görmek, özellikle idare reisleriyle yakından temas kurarak sayım usullerinin uygulanabilme kabiliyeti hakkında malûmat edinmek amacıyla bazı araştırma gezileri yapılmıştır. Ayrıca Sivas, Ankara, Mersin, Tekirdağ ve Ödemiş kasabasında tecrübe tahrirleri yapılmıştır. Bu tahrirlerden ilki 1 Aralık'ta Sivas'da, ardından 14 Ocak'ta Ankara'da, 29 Şubat'ta Mersin'de, 12 Nisan'da Tekirdağ'da ve son olarak da İzmir'in Ödemiş kasabası ve bazı köylerinde yapılmıştır. (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929, s. 3). Bu deneme nüfus sayımlarında edinilen tecrübeler ışığında 1927 yılında ülke genelini kapsayan umumi bir nüfus sayımı yapılmıştır.

10 Nisan 1927 Tarihli ve 1003 Sayılı “*Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Kanun*” ve 15 Nisan 1927 tarihli “*Binaların Numaralanmasına ve Sokaklara İsim Verilmesine Ait Talimatname*” ile bütün sokaklara isim ya da numara verilerek ve bütün binaların numaralandırılarak ülkenin sayıma hazır hale getirilmesine çalışılmıştır (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1929, s. 89-94). Gerçekleştirilecek ekonomik ve toplumsal atılımlara temel oluşturmak amacıyla yapılacak sayımları gerçekleştirmek için 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Kurumun başına da Belçikalı bir istatistik uzmanı olan Camilla Jacquart getirilmiştir (Çavdar, 1983, s. 1553).

Yapılan hazırlıkların ardından 28 Ekim 1927 tarihinde sayım yapılmıştır. Bu sayım Cumhuriyet Türkiye'sindeki ilk nüfus sayımıdır. Sayımda, 1872 Petersburg Konferansı'nda Uluslararası İstatistik Enstitüsü tarafından kabul edilen ve önerilen ilkelerden cinsiyet, doğum tarihi ve yaş, doğum yeri, medeni hali, ana lisanı, daimi ikametgahı, tabiiyeti, okuma bilip

bilmediği, dini, sakatlığı gibi özellikler dikkate alınmıştır (Toprak, 1991, s. 61). Sayımda vilayetler Marmara ve Adalar Denizi Sahil Vilayetleri, Garbi Anadolu Vilayetleri, Akdeniz Sahil Vilayetleri, Şarki ve Cenubi Şarki Anadolu Vilayetleri, Merkezi Anadolu Vilayetleri, İstanbul ve Türkiye Avrupası Vilayetleri ve Karadeniz Sahil Vilayetleri olmak üzere 7 ayrı bölge halinde değerlendirilmiştir.

Nüfus sayımı için yurdun dört bir yanında 53.673 sayım mıntıkası oluşturulmuştur. Bunlardan %29,37 merkezlerde, %70,63 köylerde. Sayımda görev alan 52.276 memurdan %33,52 merkezlerde, % 66,48 köylerde çalışan ya da daha önce çalışmışlardan seçilmiştir. 34,754 sayım memurundan % 30,52 merkezlerden gönderilmiş, % 69,48 de sayım mahallinden belirlenmiştir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 5).

63 vilayet, 328 kaza, 699 nahiye ile 39.901 köyde yapılan sayım sonucunda ülke nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun 6.563.879'unu erkekler, 7.084.391'ini kadınlar oluşturmaktadır. (İstatistik Umum Müdürlüğü, F-3,1929,s. 8, 14). Ülkeyi oluşturan 63 vilayetten 50 tanesinde kadın nüfusu, 13 tanesinde de erkek nüfus fazladır. Bayazıt, Kars, Van, Hakkari, Cebelibereket, Adana, İstanbul, Ankara, Kırklareli, Mersin ve Diyarbakir erkek nüfusun daha fazla olduğu vilayetlerdendir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, 1929, s. 18).

Ülke topraklarının 762.736 kilometre kare olarak belirlendiği sayımda kilometrekareye düşen nüfus yoğunluğu 17,9, ülke genelindeki yerleşim yeri sayısı da 40.991 olarak belirlenmiştir. Nüfusun %7,63'ünü oluşturan 1.040.669 kişinin Trakya'da, %92,37'sini oluşturan 12.607.601 kişinin de Anadolu topraklarında yaşadığı görülmüştür. Trakya'nın nüfus yoğunluğu %43,4, Anadolu'nun nüfus yoğunluğu %17 olarak gerçekleşmiştir (İstatistik Umum Müdürlüğü, Fasikül III, 1929,s. 8, 14).

Sayımda Türkiye genelinde 2.769.057 ev, 88.865 ikamete mahsus olmayan fakat insan oturan binalar, 802.653 sair binalar olmak üzere toplam 3.660.575 yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar içerisinde 14.425 okul, 28.705 cami, 9.820 resmi bina, 1.702 hamam bulunduğu görülmüştür (İstatistik Umum Müdürlüğü, Fasikül III, 1929, s. 15-16).

Sayımdan önce ortaya çıkan rakamlara bakıldığında Türkiye'nin nüfusuna yönelik yapılan bazı tahminler rakamın 10 milyonun altında olduğuna yöneliktir. Ancak sayım sonucunda nüfusun 10 milyonun üzerinde çıkması 1927 nüfus sayımı sonucunun güvenilir olmadığına yönelik iddialara yol açmıştır. Ancak 1935 ve 1940 yıllarında yapılan nüfus sayımlarının sonuçları bu iddiaları geçersiz kılmıştır (Yüceuluğ, 1944, s. 39).

Sayım sonucunda Türkiye'nin her bölgesinde, her ilinde halkın çoğunluğunun anadilinin Türkçe olması, ülkede ezici bir çoğunluğun homojen bir yapının var olduğunu göstermesi ve ulus bilincinin sağlanması yönüyle önem taşımaktadır. Bu durum özellikle eğitim ve kültür alanlarında yapılan inkılaplarla birlikte değerlendirildiğinde sayım sonuçlarının önemini ortaya koymaktadır.

3. 1927 GENEL NÜFUS SAYIMINA GÖRE ÇANKIRI NÜFUSU

Çankırı vilayeti 1927 yılında gerçekleştirilen umumi nüfus sayımında Merkezi Anadolu Vilayetleri grubunda yer almıştır. Sayımda Orta Anadolu'da nüfus yoğunluğu ortalaması 15,3 kilometrekaredir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yer olarak 25,2 ile Tokat, en az olduğu yer olarak ise 10,3 ile Konya olmuştur (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 14).

Resim 1. 1927 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Mülki İdari Taksimat Haritası

Vilayetleri ve içindeki kazaların sayısını ve sınırlarını gösteren haritaya göre Türkiye Cumhuriyeti 63 vilayet ve 328 kazadan oluşmaktadır. Haritada sınırları kırmızı çizgi ile belirtilmiş olan Çankırı, vilayet topraklarının güney ve doğusunu oluşturan Çankırı, merkez kaza ile birlikte kuzeyde yer alan Ilgaz ve vilayetin kuzey, batı ve güney topraklarını oluşturan Çerkeş kazalarından ibarettir.

Çankırı vilayeti 1927 yılında Çankırı, Çerkeş ve Ilgaz (Koçhisar) adında 3 kaza, Çankırı kazasına bağlı Şabanözü, Tuht ve Orta (Karapazar), Ilgaz'a bağlı Karacaviran, Çerkeş'e bağlı Mecidiye ve Ovacık olmak üzere 6

nahiyeden ve bağlı 457 köyden oluşmaktadır. Bu köylerden 178 tanesi Çankırı'ya, 119'u Ilgaz'a, 160 tanesi Çerkeş'e bağlıdır. Vilayetin yüzölçümü 7.910 kilometrekaredir (Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 824).

1927 yılı nüfus sayımı sırasında il genelinde merkezlerde 82, köylerde 571 olmak üzere toplam 653 tahrir muntikası oluşturulmuştur. Sayımda merkezlerde 82, köylerde 454, toplamda ise 536 kişi görev yapmıştır. Köylerde görev yapan sayım memurlarından 286'sı merkezden gönderilmiş, 168'i ise sayım mahallinden seçilmiştir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 77).

8.665 kilometrekare yüzölçümüne sahip Çankırı'da 28 Ekim 1927 tarihinde yapılan sayımda Çankırı genelinde ikamete mahsus ev sayısı 30.268, ikamete mahsus olmayan ancak yine de insanların yaşadığı bina 1.231, diğerleri 6.790 olmak üzere toplam 38.289'dur. Vilayette her 100 haneye isabet eden nüfus ortalaması 519 kişidir. Ev olarak kullanılan yapıların haricinde 214 okul, 486 cami, 68 resmi daire, 10 hamam ve 7.243 de diğer binalar olmak üzere toplam 8.021 yapı kaydedilmiştir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 12, 16, 69, 73).

Resim 2. Nüfus Sayımına Göre Vilayet ve Kazalar İtibariyle Nüfus Haritası

Kilometrekareye düşen nüfus yoğunluğuna göre oluşturulmuş Türkiye haritasında vilayetler ve kazalar kilometrekareye düşen nüfus yoğunluğuna göre yatay, dikey ve çapraz kırmızı çizgilerden oluşan renkle beş farklı grupta değerlendirilmiştir. Nüfus yoğunluğundaki artışa göre çizgilerin yönü ve sıklığı artmaktadır. En yoğun grup ise tamamen kırmızı

renk ile ifade edilmiştir. Buna göre Çankırı vilayetini oluşturan merkez kazası ve Çerkeş yatay kırmızı çizgilerden oluşan ve kilometrekarede 11-20 kişiyi ifade eden ikinci grupta gösterilmiştir. Ilgaz kazası ise kilometrekarede 21-30 kişinin yer aldığı çapraz kırmızı çizgilerden oluşan üçüncü grupta verilmiştir.

3.1. Cinsiyet İtibariyle Nüfus

28 Ekim 1927 tarihinde yapılan nüfus sayımında Çankırı vilayeti nüfusu 157.219 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun genel durumu ve cinsiyet itibariyle dağılımı ve ilin yüzölçümüne göre nüfus yoğunluğu bakımından durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Çankırı

İlçeler	Erkek	Kadın	Toplam	Yüzölçümü	Nüfus Yoğunluğu	Yerleşim Yeri
Çankırı	34.036	39.592	73.628	4.145	18.8	188
Çerkeş	21.529	27.500	49.029	2.880	17	161
Ilgaz	15.041	19.521	34.562	1.640	21	118
Toplam	70.606	86.613	157.219	8.665	18.1	467

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. XII.

Tablodan da görüldüğü gibi Çankırı ili 1927 yılı sayımına göre 3 ilçeden ve mahalle, köy vb. 467 yerleşim yerinden oluşmaktadır. Nüfusu ise 70.606 erkek, 86.613 kadın olmak üzere 157.219 kişidir⁵. Bu nüfusu ile Çankırı ili ülke nüfusu içerisinde yaklaşık %1,5'lik bir paya sahiptir⁶. Nüfusun en fazla olduğu yer 73.628 kişi ile Çankırı merkezidir⁷ (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 6). Daha sonra sırasıyla Çerkeş ve Ilgaz ilçeleri gelmektedir. Çankırı ilinin ortalama nüfus yoğunluğu %18,1'dir. Bu oran %17,9 olan ülke ortalamasının hemen üstündedir. Nüfus yoğunluğunun

⁵ Devlet salnamesine göre Çankırı vilayeti nüfusu 86.072 kadın, 70.516 erkek olmak üzere toplam 156.588 kişidir. 3 kazadan oluşan vilayetin en kalabalık yeri 73.583 kişi ile Çankırı'dır. Çerkeş kazası 48.997, Ilgaz kazası ise 34.008 kişilik bir nüfus barındırmaktadır (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 828).

⁶ 2021 yılı itibariyle Çankırı nüfusu 97.237 kadın, 99.278 erkek, toplam 196.515 kişi olarak tespit edilmiştir. 138.7642'ü il ve ilçe merkezlerinde 57.751'i ise belde ve köylerde yaşamaktadır (<https://www.tuik.gov.tr>).

⁷ Çankırı vilayetinin merkezini oluşturan Çankırı kazası Şabanözü, Tuht ve Orta (Karapazar) nahiyeleriyle birlikte 178 adet köyden oluşmaktadır. (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 824).

en fazla olduğu yer %18,8 ile vilayet merkezi Çankırı ilçesidir. Daha sonra %21 ile Ilgaz ve %17 ile Çerkeş ilçeleri gelmektedir. Nüfus olarak Çerkeş, Ilgaz'dan büyük olsa da nüfus yoğunluğu bakımından Ilgaz daha önde gelmektedir.

Ülke genelinde kadınların nüfusu erkeklerden 520.512 kişi fazladır. Her 1.000 erkeğe karşılık 1.079 kadın vardır. 13 vilayet dışındaki diğer vilayetlerde kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. Çankırı'da kadın nüfusunun erkeklerden fazla olduğu 50 vilayetten biridir. Vilayette her 1.000 erkeğe karşılık 1226 kadın vardır⁸. (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 16, 18). Vilayet nüfusu içerisinde kadınların oranı yaklaşık %55,1, erkeklerin oranı ise %44,9'dur. İlçelerin her üçünde de kadın nüfusu erkek nüfusundan fazladır.

3.2. Medeni Hale ve Yaş Gruplarına Göre Nüfus

Çankırı'daki toplum yapısının ve geleceğinin belirlenmesinde il nüfusunu oluşturan insanların medeni hali büyük önem taşımaktadır. Daha önceki nüfus sayımlarında bu konuda bazı bilgiler elde edilmiş olsa da tam anlamıyla bilimsel bilgilere 1927 yılında yapılan sayımda ulaşılmıştır. Yapılan sayımda insanlar evli, bekar, boşanmış, meçhul ve medeni hal kısmı boş bırakılmış olarak beş grupta gruplandırılmıştır.

Tablo 2. Çankırı Vilayetinde Medeni Hal

Cinsiyet	Mevcut Nüfus	Medeni Hal				
		Bekar	Evli	Dul	Boş	Meçhul
Erkek	70.606	38.678	30.715	1.048	131	34
Kadın	86.613	35.295	37.729	12.820	703	66
Toplam ⁹	157.219	73.973	68.444	13.868	834	100

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. XXIII.

Nüfus medeni haline göre bekar, evli, dul, boş ve meçhul başlıkları altında beş grupta değerlendirilmiştir. Çankırı ili evli, dul ve meçhul gruplarında Türkiye ortalamasındadır. Medeni hali bekar ve boş nüfus bakımından Türkiye ortalamasının altındadır. Çankırı'da en kalabalık grup bekarlardır. %47,05 oranıyla nüfusun yaklaşık yarısının bekar olduğu

⁸ Kadın nüfusun erkek nüfustan az olduğu vilayetler: Adana, Ankara, Bayazıt, Bitlis, Cebelibereket, Diyarbakir, Hakkari, İstanbul, Kars, Kırklareli, Maraş, Mersin ve Van. (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 16, 18).

⁹ Devlet salnamesine göre vilayette 1927 yılında 1.051 evlilik, 121 boşanma vakası gerçekleşmiştir (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 828).

görülmektedir. Ülke genelinde bu oran %48,50'ye yükselmektedir. Evli nüfusun ülke ortalaması %42,21 iken bu oran Çankırı'da % 43,54 olmuştur. Bekarlar içerisinde erkeklerin sayısı %2,15 oranında kadınlardan fazla iken bu durum evlilerde farklıdır. Evli nüfus içerisinde kadınların sayısı %4,46 oranında erkeklerden fazladır. Dul, boş ve meçhul olan gruplarda da kadınların sayısı erkeklerden fazladır. Erkekler ile kadınlar arasındaki en belirgin fark dul kesimde görülmektedir. İl genelinde dulların sayısı 13.868'dir. Bu sayı içerisinde erkeklerin oranı %7,55, kadınların oranı ise %92,44'dür. Aradaki fark %84,89'dur. Bu durum İstiklal Harbi'nde en çok şehit veren illerden olan Çankırı'da erkek nüfusun savaşlarda yok olmasının doğal bir sonucudur.

İlçeler ayrı ayrı değerlendirildiğinde nüfus içerisinde bekar oranının en yüksek olduğu yer %47,79 oranıyla Ilgaz'dır. Ilgaz'ın ardından %47,41 oranıyla Çerkeş ilçesi gelmektedir. Merkez ilçe ise %46,45 oranıyla son sıradadır. Evlilik oranlarında ise en yüksek oran %45,03 ile Çankırı, en düşük olduğu yer %42,28 ile Ilgaz ilçesidir. Boşanmış veya eşini kaybetmiş kişilerden oluşan dul insanların en yoğun olduğu yer ise %9,77 oranıyla Çerkeş'tir. Bu oran Ilgaz'da %9,36, Çankırı ilçesinde ise %7,93'tür (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, 1929, s. 9-10).

Yaş grupları bakımından Çankırı nüfusu 1 yaşından küçük, 1-2 yaş, 3-6 yaş, 7-12 yaş, 13-19 yaş, 20-45 yaş, 46-60 yaş, 61-70 yaş, 71 yaş ve üzeri ile yaşı tespit edilemeyenler olarak on grupta değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Çankırı Nüfusunun Yaş Grupları¹⁰

Cinsiyet	Yaş Aralığı									
	0-1	1-2	3-6	7-12	13-19	20-45	46-60	61-70	71+	Meçhul
Erkek	4.400	7.480	8.374	8.526	12.710	18.303	6.340	3.187	1.212	72
Kadın	2.935	6.393	8.386	7.453	13.092	32.606	10.729	3.338	1.588	93
Toplam	7.335	13.873	16.760	15.979	25.802	50.911	17.069	6.525	2.800	165

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. XXIII.

1 yaşından küçük olanlar, 20-45 yaş ve yaşı meçhul olanlarda Türkiye ortalamalarının altında, diğer gruplarda ise ortalamaların üzerindedir. Çankırı nüfusu genel olarak değerlendirildiğinde nüfusun en kalabalık olduğu grup 50.911 kişi ve %32,38 oranı ile 20-45 yaş aralığı

¹⁰ Devlet salnamesine göre Çankırı ilinde 1927-1928 yılları arası dönemde 6.502 bebek doğmuş, 1.000 vefat hadisesi gerçekleşmiştir. (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 828).

oluşturmaktadır. Bu iki yaş aralığının toplamı 264.171 kişidir ve %52,36 oranıyla nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Daha sonra 25.802 kişi ve %16,41 oranıyla 13-19 yaş aralığı gelmektedir. 0-60 yaş aralığında bulunanların oranı yaklaşık %94'tür. 71 yaş ve üzerinde olanların oranı vilayette %1,78'dir. Bu sayı ve oranlar il nüfusunun oldukça genç olduğunu göstermektedir. Ülke genelinde 20 yaşına kadar olan tüm gruplarda erkek nüfus kadınlardan fazla iken, Çankırı'da 3-6 yaş ve 13-19 yaş aralığındaki gruplarda kadınlar daha fazladır. 20 yaş üstündeki gruplarda ise ülke genelinde olduğu gibi Çankırı'da da kadınların sayısı erkeklerden daha fazladır. Erkek ve kadın nüfusunun en fazla olduğu kesim 20-45 yaş aralığıdır. 18.303 erkeğe karşılık 32.606 kadın vardır. Aradaki fark 14.303 kişidir. Erkek nüfusun kadınlara göre en fazla olduğu yaş aralığı 1 yaşından küçük olanlardır. Bu kesimde 4.400 erkek varken, kadınların sayısı 2.935 ve fark 1.465 kişidir. Kadın nüfus oranının en fazla olduğu yaş aralığı ise 46-60 yaş aralığıdır. Bu aralıkta erkek nüfusun oranı %37,11'dir. 6.340 erkeğe karşılık 10.729 kadın vardır ve aradaki fark yaş aralığında %25,71'tür.

3.3. Anadil Yönüyle Nüfus

1927 yılında yapılan sayımda il nüfusu halk arasında konuşulan lisanlar dikkate alınarak Türkçe, Rumca, Ermenice, Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Arapça, Acemce, Yahudice, Çerkezce, Kürtçe, Tatarca, Arnavutça, Bulgarca ve diğerleri olmak üzere 15 ayrı başlıkta gruplandırılmıştır.

Tablo 5. Çankırı Vilayetinin Ana Lisana Göre Nüfus Yapısı

Cinsiyet	Lisanlar														
	Türkçe	Rumca	Ermenice	Fransızca	İtalyanca	İngilizce	Arapça	Acemce	Yahudice	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Diğerleri
Erkek	70.466	--			11	--	11				880		44	44	550
Kadın	86.608	--			--	11	--				11		--	--	33
Toplam	157.074	--			11	11	11				881		44	44	553

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. LXV.

Çankırı nüfusu içerisindeki etnik bakımdan farklılık ülke nüfusu ile paralellik göstermemektedir. Ülke genelinde sayımda yer alan dillerden neredeyse tamamını az ya da çok konuşan kişi bulunurken, Çankırı'da ise Türkçe dışında İtalyanca, İngilizce, Arapça, Kürtçe, Arnavutça ve Bulgarca kayıtlarda yer almıştır. En çok konuşulan dil ise tüm Türkiye'de olduğu gibi

Türkçe olmuştur. Ülke genelinde Türkçe'nin konuşulma oranı %86,3 iken bu oran Çankırı'da %99,90'a yükselmiştir. Ülkede Türkçe'den sonra en yaygın konuşulan dil %8,67 oranıyla Kürtçe iken ilde ise bu oran Çankırı'da %0,05'e düşmüştür. 81 kişi Kürtçe konuşmaktadır. İl genelinde konuşulan diğer dillere bakıldığında Kürtçe 81 kişi ile ilk sırada yer almıştır. Arnavutça ve Bulgarca konuşan 4'er kişi vardır. Sonra 1'er kişi ile İngilizce, Arapça ve İtalyanca yer almıştır. Bu diller dışında sair ve meçhul lisanlar başlığı altında 53 kişi tespit edilmiştir.

Çankırı vilayeti ilçeler olarak değerlendirildiğinde Türkçe dışında başka dil konuşan 145 kişiden 108'i Çankırı'da yaşamaktadır. Dolayısıyla Çankırı ilçesinde Türkçe'nin yanı sıra İtalyanca, Arapça, İngilizce, Kürtçe, Arnavutça ve Bulgarca da konuşulmaktadır. Çerkeş ilçesinde 36, Ilgaz'da ise 1 kişinin farklı lisan konuşmaktadır. Ancak hangi lisanı konuştukları belirtilmemiştir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, 1929, s. 39-40).

3.4. Tabiiyet ve Doğum Yerleri İtibariyle Nüfus

Sayım esnasında insanların tabiiyet durumları Türkiye, Irak, İran, Suriye, Diğer Asya ve Afrika ülkeleri, Almanya, Arnavutluk, İngiltere, Avusturya, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lehistan, Romanya, Rusya, Sırbistan, Diğer Avrupa Ülkeleri gibi başlıklar altında 24 grupta incelenmiştir.

Tablo 6. Tabiiyete Göre Çankırı Vilayeti Nüfus Yapısı

Cinsiyet	Tabiiyet																		
	Türkiye	Irak	İran	Suriye	D. Asya ve Afrika Ülk.	Almanya	Arnavutluk	İngiltere	Avusturya	Bulgaristan	Fransa	Yunanistan	Macaristan	İtalya	Lehistan	Romanya	Rusya	Sırbistan	D. Avrupa Ülkeleri
Erkek	70.590	--	--	--	--	--	--	--	--	55	--	--	44	11	--	--	--	--	66
Kadın	886.613	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Toplam	1 157.203	--	--	--	--	--	--	--	--	85	--	--	44	11	--	--	--	--	66

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. LXXXIV.

Sayım Türkiye genelinde vatandaşlık açısından Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının ülke nüfusu içerisindeki oranı %99,23 olarak tespit edilmiştir. Bu oran Çankırı'da %99,99'a çıkmaktadır. 157.219 kişiden oluşan Çankırı nüfusunun 157.203'ü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı iken

sadece 16 kişi diğer ülkelerin vatandaşlarıdır. Bunlar arasında Bulgaristan 5, Macaristan 4, İtalya 1 kişi ile yer almaktadır. Irak, İran, Suriye, Almanya, Arnavutluk, İngiltere, Avusturya, Fransa, Yunanistan, Lehistan, Romanya, Rusya, Sırbistan ile diğer Asya ya da Afrika ülkelerinin tabiiyeti altında hiç kimse yoktur. Vilayetteki Türk vatandaşları arasında nüfusun cinsiyete göre dağılımında kadınların sayısı erkeklerden fazla iken, diğer ülke vatandaşları arasında kadın hiç yoktur, 16 kişinin tamamı erkektir.

Çankırı vilayetinde yaşayan 16 yabancı ülke vatandaşının tamamı Çankırı ilçesi sınırları içerisindeydir. Ilgaz ve Çerkeş ilçelerinde yaşayan herhangi bir yabancı ülke vatandaşına rastlanmamıştır (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, 1929, s. 69).

Sayım da dikkate alınan unsurlardan biri de kişilerin doğum yerleridir. Cinsiyete göre doğum yerleri tespit edilirken Türkiye, Afganistan, Mısır, Irak, İran, Suriye, Diğer Asya ve Afrika Ülkeleri, Almanya, Arnavutluk, İngiltere, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lehistan, Romanya, Rusya, Sırbistan, Diğer Avrupa Ülkeleri, Amerika ve Meçhul olmak üzere 24 grupta sayım yapılmıştır.

Tablo 7. Çankırı Nüfusunun Doğum Yeri Bakımından Dağılımı

Cinsiyet	Mahalli Tevellüt (Doğum Yeri)																							
	Türkiye	Afganistan	Mısır	Irak	İran	Suriye	D. Asya ve Afrika Ülkeleri	Almanya	Arnavutluk	İngiltere	Avusturya	Belçika	Bulgaristan	Fransa	Yunanistan	Macaristan	İtalya	Lehistan	Romanya	Rusya	Sırbistan	D. Avrupa Ülkeleri	Amerika	Meçhul
Erkek	70.566	--	--	--	22	11	--	--	--	--	--	--	112	--	11	44	22	--	11	5	22	77	--	33
Kadın	86.595	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	55	--	33	--	--	--	--	3	66	11	--	--
Toplam	157.161	--	--	--	22	11	--	--	--	--	--	--	117	--	4	--	--	--	11	8	88	88	--	33

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. XCIII.

Çankırı nüfusunu oluşturan insanların %99,96'sını Türkiye doğumlular oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye genelinde ise %96,64'tür. Vilayette diğer ülke doğumluların sayısı sadece 52 kişidir. Bunlar arasında 17 kişi ile ilk sırada Bulgaristan, ikinci sırada 8'er kişi ile Rusya, Sırbistan ve diğer Avrupa ülkeleri grubu gelmektedir. Ardından 4 kişi ile Yunanistan, 2 kişi ile İran ve 1'er kişi ile Suriye ve Romanya gelmektedir. 3 kişinin doğum yeri meçhuldür. Diğer vilayetlerin aksine Çankırı'da Afganistan, Mısır, Irak, Almanya, Arnavutluk, İngiltere, Avusturya, Belçika, Fransa, Lehistan (Polonya), Amerika ve diğer Asya ile Afrika ülkeleri doğumlu hiç kimse yoktur. Türkiye doğumlular arasında kadınların oranı %55,09, erkeklerin oranı ise %44,01'dir. Diğer ülke vatandaşları arasında dikkat çekici sayılar ve oranlar vardır. Yabancı ülke doğumluların 18'i kadın, 40'ı ise erkektir. Bulgaristan doğumlular arasında 12 tane erkek, 5 tane ise kadın, Sırbistan doğumlular arasında da 2 tane erkek, 6 tane kadın vardır. Yunanistan ve Rusya doğumlu 3, diğer Avrupa ülkelerinden 1 kadın bulunmaktadır. Irak, Suriye, Macaristan, İtalya, Romanya doğumlular ve doğum yeri meçhul olanlar arasında hiç kadın bulunmamaktadır.

Yabancı ülke doğumlu 52 kişiden 2 tanesi Çerkeş ilçesinde yaşamaktadır. Bunlardan biri Rusya doğumludur. Diğerinin doğum yeri belirtilmemiştir. Diğer 50 kişi ise Çankırı ilçesinde kaydedilmiştir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 84).

3.5. Meslekler ve Okuma-Yazma Bilgisi Bakımından Çankırı

1927 yılında Çankırı vilayeti umumi geliri 183.299, hususi geliri 500.040 lira olan bir vilayettir (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 827). Vilayet ekonomisi Türkiye genelinde olduğu gibi tarım ağırlıklı bir ekonomiye sahiptir. 976.355 dönüm tarım arazisinde buğday, arpa, burçak, fık (fiğ), mısır, nohut, mercimek, patates, fasulye, pirinç gibi 23.607.350 kilo tahıl ve hububat yetiştirilmektedir. Tarım arazileri dışında karaçam, kızılçam, köknar, ardıç, meşe, gürgen ve kayın gibi ağaçlardan oluşan ormanlık alanlar, 7.910 kilometrekare yaylalar, 22 kilometrekare bataklık ve göl ile 249.781 kilometrekare dağlık ve taşlık alan yer almaktadır. Tarımın ardından hayvancılık da önemli bir gelir kaynağıdır ve vilayet genelinde 145.781 koyun, 4.110 kılkeçisi, 204.060 tiftik keçisi, 124.567 manda, 72.956 öküz, 4.584 at, 16.022 eşek ve 344 katır bulunmaktadır (Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 825-826).

Vilayet merkezine 3 saat mesafede, yıllık 3 milyon kilo kaya tuzu üretimi yapılan ve yıllık geliri 180.000 lira olan bir tuz ocağı bulunmaktadır. Şabanözü ve Tuht nahiyelerinde birer bakır madeni, Ilgaz kazasında bir

demir madeni, Tuht ve Karacaviran nahiyelerinde birer kömür madeni bulunmaktadır. Çankırı kazası sınırları içerisinde 60, Tuht nahiyesinde 38, Şabanözü nahiyesinde 20, Orta nahiyesinde 10, Ilgaz kaza merkezinde 57, Karacaviran nahiyesinde 35 su değirmeni vardır. Vilayet merkezi Çankırı kazasında 1889 yılında açılmış Ziraat Bankasının bir şubesi ile Çerkeş ve Ilgaz kazalarında da bir banka sandığı bulunmaktadır (Matbuat Müdüriyeti- Umumiyesi, 1928, s. 826).

Çankırı nüfusunun mesleki bakımdan durumu ziraat, sanayi, ticaret, serbest meslek, memur, hakim, asker, PTT çalışanı ve diğerleri olmak üzere dokuz farklı grupta değerlendirilmiştir. Okuma yazma bilenler ise cinsiyet bakımından bilenler ve bilmeyenler olarak iki başlıkta düzenlenmiştir.

Tablo 8. Mesleklere Göre Çankırı Nüfusu

Cinsiyet	Meslekler											Okuma-Yazma Durumu	
	Ziraat	Sanayi	Ticaret	Serbest	Memur	Hakimler	Askerler	PTT Personel	Muhtelifler	Meslekler Toplamı	Mesleksizler ve Meçhul	Bilenler	Bilmeyenler
Erkek	35.373	11.347	11.012	3396	3328	29	482	22	267	39.256	31.350	5.460	65.146
Kadın	36.170	884	669	112	88	1	-	-	304	36.648	49.965	848	85.765
Toplam	71.543	11431	11.081	4408	3336	30	482	22	571	75.904	81.315	6.308	150.911

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. XLII.

Çankırı nüfusu içerisinde çalışan nüfus Türkiye genelindeki çalışan nüfusun %1,42'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de çalışan nüfusun oranı yaklaşık %39,26 iken¹¹ Çankırı'da ise bu oran %48,24 ile ortalamanın üzerindedir. İşsiz veya mesleği meçhullerin oranı ülke genelinde %60,74 iken bu oran Çankırı'da %51,73'e düşmektedir. Buna göre Çankırı'da işsizlik oranı Türkiye ortalamasının altındadır. Ülke genelinde erkek nüfus içerisindeki işsizlik oranı %45,16, kadınlarda %75,16'dır. Çankırı'da işsiz erkek sayısı 31.350, kadın sayısı 49.965'tir. Bu sayılar erkek nüfusun %44,40'una, kadın nüfusun %55,60'ına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla hem erkek hem de kadın nüfusun iş gücüne katılım oranları neredeyse %40-50 oranında daha fazladır.

¹¹ Mesleklerle ilgili bölümde Türkiye genelindeki meslek sahibi olanlar ile mesleksiz veya mesleği meçhul olanların sayılarının toplamı 13.629.488 kişidir. Oysa ülke nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmiştir. Aradaki fark 18.782'dir. Mesleklerle ilgili bölümde oran hesaplamalarında 13.629.488 kişi dikkate alınmıştır.

Çankırı, nüfusun mesleklere dağılımı bakımından Türkiye ekonomisine paralellik göstermektedir. Halkın %45,50'i tarım sektöründe çalışırken bu oran çalışan nüfusun %94,25'ine karşılık gelmektedir. En yaygın ikinci meslek grubu olarak sanayi sektörü gelmektedir. 1.431 kişinin çalıştığı sektörün nüfusa oranı %0,68 iken, çalışan nüfusa oranı ise %1,2'dir. En az mensubu olan meslek dalı 30 kişi ile yarıdır. Çalışan nüfusun cinsiyetlere dağılımına bakıldığında tüm mesleklerde erkek çalışan sayısının kadınlardan fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ordu mensubu ve PTT çalışanı hiç kadın yoktur. 29 erkek hakim olduğu Çankırı'da, 1 tane de kadın hakim bulunmaktadır. Erkek ve kadın çalışan sayısının en fazla olduğu sektör, 35.373 erkek ve 36.170 kadın olmak üzere 71.543 kişinin yer aldığı tarım sektörüdür.

Erkek nüfusun tarım sektöründeki oranı %50,10, sanayide %1,91, ticarete %1,43, umumi hizmetlerde %1,22, serbest mesleklerde %0,94'tür. Erkek nüfusun çalışma oranı %55,60, mesleksizlerde ise %44,40'tır. Kadınların tarım sektöründeki çalışma oranı %41,76, sanayide %0,10, ticarete %0,08, umumi hizmetlerde %0,01, serbest mesleklerde %0,37 olmak üzere çalışanlar içerisindeki oranı %42,32'dir. Mesleksizler içerisindeki oranı ise %57,68'dir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, 1929, s. 50).

1926-1927 yılları arasında vilayet genelinde 77 mektepte 4.014 öğrenci öğrenim görmektedir (Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, 1927, s. 580). 1927 yılında Çankırı vilayet merkezinde 120 talebeli bir ortaokul, 793 talebeli 6 tane kız ve erkek öğrencilerin okuduğu ilkokul, vilayet genelinde ise 3.411 talebenin öğrenim gördüğü 69 ilkokul kayıtlarda yer almaktadır.¹² Vilayette yayımlanan tek gazete bulunmaktadır. O da 1921 yılında yayımlanmaya başlanmış, vilayet matbaasında basılan ve haftada bir çıkan vilayetin resmi gazetesi Çankırı'dır. (Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, 1926, s. 828).

Yapılan nüfus sayımına göre il nüfusu içerisinde okuma yazma bilen kişi sayısı 5.460 erkek ve 848 kadın ile toplam 6.308 kişidir. Türkiye nüfusunun okur-yazar oranı %8,14'tür. Çankırı'da ise bu oran %4,01'dir. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı vilayet genelinde %95,90 civarındadır.

¹² Vilayet merkezinde Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Türk Ocağı, Tayyare Cemiyeti, Himaye-i Eftal Cemiyeti, İhtiyat Zabıtları Cemiyeti, Gençler Birliği ve Muallimler Birliğinin şubeleri, Çerkeş ve Ilgaz kazalarında ise Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Eftal Cemiyeti, Türk Ocağı ve Teyyare Cemiyetinin şubeleri bulunmaktadır (Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, 1926, s. 828).

Dolayısıyla okur-yazar nüfus bakımından ülke ortalamasının yarısından daha düşüktür. Okuma yazma bilenler içerisinde kadınların oranı sadece %13,45, erkeklerin oranı ise %86,55'dir. Vilayet nüfusu içerisinde okur-yazar oranı ülke genelinin yarısı, kadınlarda ise ¼'ü kadardır. Erkek nüfus içerisinde okuma yazma oranı %7,73 iken bu oran kadınlarda %0,97'e düşmektedir. Bu oranlar ülke genelinde erkeklerde %12,97, kadınlarda %3,66'dır.

3.6. Dini İnançlar Yönüyle Nüfus

Türk tasavvuf kültürünün en önemli temsilcilerinden biri olan Hacı Muradı Veli'nin mezarının bulunduğu Çankırı, sayım esnasında dini inançlar yönüyle de değerlendirilmiştir.

Tablo 9. İnançlar Yönüyle Çankırı Nüfusu

Cinsiyet	Dini İnanışlar								
	Müslüman	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Hıristiyan	Musevi	Diğerleri	Ateist veya Meçhul
Erkek	70.584	1	2	3	5	4	1	3	3
Kadın	80.610	-	1	-	-	2	-	-	-
Toplam	157.194	1	3	3	5	6	1	3	3

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. LI.

1927 yılında yapılan sayımda Türkiye nüfusunun %97,23'nün İslam dinine mensup olduğu görülmüşken, bu oran Çankırı'da %99,98 oranında gerçekleşmiştir. Diğer inançlardan veya meçhul olanlar ülke genelinde %2,77 oranında iken Çankırı'da ise %0,02 oranında tespit edilmiştir. 157.219 kişinin yaşadığı vilayet sınırları içerisinde İslamiyet dışında başka bir inanca mensup sadece 25 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sayılar ve oranlar Çankırı'nın bir İslam şehri olduğunun açık kanıtıdır.

Müslümanların dışında en kalabalık inanç topluluğunu Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Ancak Hıristiyan nüfus sayımı yapılırken iki nokta dikkat çekmektedir. Katolikler, Protestanlar ve Ortodokslar ayrı ayrı gruplar olarak verilmişken, bir de Hıristiyanlar adlı ayrı bir grup daha vardır. Burada Hıristiyan olduğu bilinen ancak mezhebi tespit edilemeyenler verilmiştir. Diğer bir husus da Ermenilerin ayrı bir grup olarak değerlendirilmesidir. Ermenilerinde genel olarak Ortodoks olduğu dikkate alındığında en kalabalık Hıristiyan topluluğun Ortodokslar olduğu görülmektedir. Bütün

bunlar birlikte değerlendirildiğinde 18 Hıristiyan vardır ve il nüfusuna oranı %0,01'dir. İlde 1 tane Musevi bulunmaktadır. Semavi dinlerin dışında diğer inançlardan 3 kişi bulunurken, 3 kişi ise ateist veya inancı meçhul olarak kayıtlara geçmiştir. İslamiyet dışı inançlara mensup 25 kişi arasında 3 tane kadın bulunmaktadır ve bunların 3'ü de Hıristiyan'dır.

İslamiyet dışındaki inançlara mensup insanlardan 5 tanesi Ermeni başlığı altında Ilgaz ilçesinde kaydedilmiştir. Diğerleri ise Çankırı ilçesinde kaydedilmiştir. Çerkeş ilçesinde yaşayan herhangi bir Gayrimüslim kaydedilmemiştir (Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, 1929, s. 39-40).

3.7. Maluliyet Durumuna Göre Nüfus

Çankırı vilayeti nüfusu sağlık yönüyle de değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Değerlendirmede maluliyet grupları görme, işitme, yürüme, fiziksel duruş, el-kol ve diğerleri olmak üzere toplam 6 kategori olarak belirlenmiştir.

Tablo 10. Engelli Durumuna Göre Çankırı Nüfusu

Cinsiyet	Maluliyetler						
	Maluliyetsiz	Kör	Sağır	Topal	Çolak	Kambur	Diğerler i
Erkek	69.053	208	113	525	250	24	433
Kadın	85.612	172	58	452	47	28	244
Toplam	154.665	380	171	977	297	52	677

Kaynak: *Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül I, 1929, s. LVI.

Çankırı nüfusu içerisinde engelli nüfusunun oranı %1,62'dir. Ülke sıralamasında maluliyet oranına göre 17. sırada yer almaktadır. Maluliyet oranı erkek nüfusta %2,20, kadınlarda ise %1,15'tir. Maluliyetler görme, işitme, yürüme, tutma, duruş bozukluğu ve diğerleri olmak üzere altı kategoride değerlendirilmiştir. En fazla engelli nüfus 977 kişi ile total başlığı altında verilmiştir. Daha sonra ise en fazla engelli nüfusun 977 kişi ile total grubunda, daha sonra 380 kişi kör, 297 kişi ise çolak grubunda verilmiştir. Görüldüğü gibi bu maluliyetler fizikseldir. Bu durum Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'ni yaşamış bir millet için doğal olarak kabul edilebilir. Maluliyet gruplarında kamburluk hariç diğerlerinin tamamında erkeklerin sayısının kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Sadece kamburluk maluliyetinde 24 erkeğe karşılık 28 kadın bulunmaktadır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı döneminde tutulan kayıtların yanı sıra 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren birçok nüfus sayımı yapılmıştır. Ancak bunların pek çok açıdan yetersiz kalması nedeniyle 1927 yılında yapılmış olan ve Türkiye’de Cumhuriyeti’nin ilk nüfus sayımı, önceki sayımlardan oldukça farklıdır. Sayımda kişilerin cinsiyetlerinin yanı sıra medeni halleri, anadilleri, uyrukları, inançları, maluliyet durumları, meslekleri, okuryazarlık hali gibi özellikleri tespit edilmeye çalışılarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin demografik özelliklerini belirgin bir şekilde ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Çankırı yöresinin nüfusu hakkında en sağlıklı bilgilere Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından kısa bir süre sonra 28 Ekim 1927 tarihinde yapılan Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı ile ulaşılmaktadır. Sayımda Çankırı nüfusu cinsiyet, meslek, medeni hal, okuma-yazma bilgisi, tabiiyet, doğum yeri, ana dil, dini inanış, nüfusun yaşlara göre durumu gibi alanlarda tasniflenmiştir. Bu verilerine göre Çankırı nüfus yapısına etki eden en önemli hususun Osmanlı Devleti’nin son dönemde yaşadığı savaşlar olduğu görülmektedir.

Türkiye yüzölçümünün %1,05’ine sahip Çankırı vilayetinin nüfus yoğunluğu az da olsa Türkiye ortalamasının üzerindedir. Ülke nüfusu içerisindeki oranı ise %1,5’tir. Çankırı nüfusunun yaş, cinsiyet, meslek, maluliyet ve okur-yazar gibi noktalar itibarıyla ülke nüfusuyla paralellik gösterdiği görülmektedir. Ülke genelinde olduğu gibi vilayet genelinde de tüm kazalarda kadın nüfusu erkek nüfusunun üzerindedir. Oldukça genç bir nüfusa sahip olan vilayet halkının yaklaşık 1/3’ü 20-45 yaş aralığındadır. 60 yaş üzerindekiilerin oranı ise %6 civarındadır. Bekar nüfusun evli nüfusundan fazla olduğu Çankırı’da nüfusun maluliyet oranı oldukça düşüktür. Sağlıklı nüfus oranı%98,37’dir. Dolayısıyla vilayetin genç, sağlıklı ve ekonomik bakımdan önemli bir nüfus potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Okuma yazma bilenlerinin oranı tüm Türkiye’de olduğu gibi Çankırı’da da oldukça düşük bir seviyededir. Bu veri okullaşma ve eğitim seferberliğinin başlatılmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Sayım sonuçlarına göre Çankırı nüfusu yaş, cinsiyet, meslek, maluliyet ve okuryazar gibi noktalar itibarıyla ülke nüfusuna paralellik göstermektedir. Ancak analisan, tabiiyet, mahalli tevellüt ve dini inançlar yönüyle ülke genelinden farklı, homojen bir yapı göstermektedir. Anadolu’daki eski yerleşim yerleri arasında bulunan Çankırı, yöresi, tarih boyunca çok sayıda uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısında Türk hakimiyetine giren Çankırı demografik açıdan farklı etnik

unsurların yaşadığı kozmopolit bir coğrafyadır. 1927 Nüfus sayımı ve Osmanlı salnameleri, tahrir defterleri ve nüfus kayıtları gibi daha önceki kayıtlar birlikte değerlendirildiğinde zamanla yörede Türk nüfusun arttığı, bölgenin Cumhuriyet Dönemi'ne kadar belirgin bir şekilde Türklerin ağırlıkta olduğu bir yöreye dönüştüğünü görülmektedir. Sayım sonuçlarına göre Çankırı vilayetinde Türkiye doğumlular, Türk ve İslam kimlikleri ön plana çıkmaktadır. Vilayet nüfusunun %99,99 oranında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması yanında Bulgaristan, Macaristan, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinden 17 kişinin yaşadığı bir yerdir. Türkiye doğumluların oranı %99,96'dır. Nüfusun anadili %99,90 oranında Türkçe'dir. Farklı lisandan olan kişi sayısı 147 kişidir. Çankırı nüfusu içerisinde İslamiyet dışındaki inançlardan olan ya da inancı belirsiz olan kişi sayısı 25 kişidir. Vilayet halkı %99,98 oranında Müslüman'dır.

Sayımında ayrıca Çankırı ilinin idari taksimatı, yüzölçümü, yerleşim yerleri bakımından durumu ve nüfus yoğunluğu gibi bilgilere de ulaşılmıştır. Bu sayım aynı zamanda Çankırı gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk vilayetlerinden olan Çankırı'nın Cumhuriyet yıllarında yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlere dair çıkarımlar yapma imkanı sunması bakımından son derece önemlidir. Sayım sonucunda elde edilen bilgiler Çankırı'nın ihtiyaçlarını göstermesi ve ülke yöneticilerine Çankırı'ya yapılacak olan yatırımlar konusunda fikir vermesi bakımından da oldukça kıymetlidir.

5. SUMMARY

In addition to the records kept during the Ottoman period, many censuses have been made since the second quarter of the 19th century. However, since these were insufficient in many respects, the first census of the Republic of Turkey, which was made in 1927, is quite different from the previous censuses. In the census, the demographic characteristics of the Republic of Turkey were tried to be clearly revealed by trying to determine the characteristics such as marital status, mother tongue, nationality, beliefs, disability status, occupation, literacy status as well as gender. The most reliable information about the population of the Çankırı region is obtained with the first census of the Republic, which was held on 28 October 1927, shortly after the proclamation of the Republic of Turkey. In the census, the population of Çankırı was classified in areas such as gender, occupation, marital status, literacy, nationality, place of birth, mother tongue, religious belief, and the status of the population by age. According to these data, it can be seen that the most important issue affecting the population structure of Çankırı was the wars that the Ottoman Empire experienced in the last period.

Although the population density of Çankırı province with 1.05% of Turkey's surface area, is less than the average of Turkey. Its rate in 23 the country's population is 1.5%. It can be seen that the population of Çankırı is parallel to the population of the country in terms of age, gender, occupation, disability and literacy. As in the whole country, the female population was higher than the male population in all districts throughout the province. Approximately 1/3 of the people in the province, which had very young population, were between the ages of 20-45. The rate of those over the age of 60 was around 6%. In Çankırı, where the single population was higher than the married population, the disability rate of the population was quite low. The healthy population rate was 98.37%. Therefore, it can be seen that the province had a young, healthy and economically significant population potential. The rate of literate people was at a very low level in Çankırı, as it was in whole Turkey. This data had a significant impact on the initiation of schooling and education mobilization. According to the census results, the population of Çankırı is parallel to the population of the country in terms of age, gender, occupation, disability and literacy. However, it shows a homogeneous structure different from the country in general in terms of mother tongue, nationality, local birth and religious beliefs. Çankırı region, which is among the old settlements in Anatolia, has hosted many civilizations throughout the history. Çankırı, which came under Turkish domination in the second half of the 11th century, is a cosmopolitan geography where demographically different ethnic elements live. When the 1927 census and previous records are evaluated together, the Ottoman yearbooks, census books and population records show that the Turkish population in the region increased over time, and the region turned into a region where Turks were dominant until the Republican Period. According to the census results, the Turkish and Islamic identities came to the fore among those born in Turkey in the province of Çankırı. In addition to the 99.99% of the population of the province being citizens of the Republic of Turkey, it is a place where 17 people from Bulgaria, Hungary, Italy and other European countries live. The rate of those born in Turkey is 99.96%. Turkish is the mother tongue of 99.90% of the population. The number of people with different languages is 147. The number of people from non-Islamic faiths or of uncertain faith within the population of Çankırı is 25. The population of the province is 99.98% Muslim. In the census, information such as the administrative division of Çankırı province, its area, its situation in terms of settlements and population density were also obtained. This census is also extremely important in that it offers the opportunity of making inferences about the social, cultural and economic changes that Çankırı, one of the first provinces of the Republic of

Turkey experienced during the Republican years. The 24 information obtained as a result of the census is also very valuable in terms of showing the needs of Çankırı and giving an idea to the country managers about the investments to be made in Çankırı.

6. KAYNAKLAR

- Ayhan, B. (1998). *Çankırı tarihi*, Ankara.
- Atatürk Araştırma Merkezi (1997). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III*, Ankara, ATAM Yayınları.
- Aydoğan, E. (2016). Türkiye'de nüfus sayımları ve uygulanan nüfus politikaları, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 113-126.
- Çavdar, T. (1983). Türkiye'de nüfus ve nüfus sorunu, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 6, 1551-1564.
- Dinç, G. (2007). Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımına göre Antalya'nın demografik yapısı, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (12), 64-87.
- Doktor Raif, (1926). *Türkiye'nin sıhhi ve ictimâî coğrafyası: Kengiri vilâyeti*, İstanbul, Hilâl Matbaası.
- Gökmen, B. (2007). *Çankırı ili coğrafyası*, Çankırı, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kollektif (1999), Çankırı, *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, 6, 2329.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2021-45500İstatistik>, erişim, 20.02.2022.
- <http://cankiri.gov.tr/uzak-cag-larin-yakin-kenticankiri#>: erişim, 21.02.2022
- Işık, A. (2010). Gangra tarihi, *V. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri Milli Mücadele İstiklal Yolu ve Çankırı*, 25-29.
- Kankal, A. (2005). 16. yüzyıl Osmanlı idari taksimatında Çankırı sancağı ve Çankırı kazası, *Geçmişten Geleceğe Çankırı-III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, 185-216.
- Kankal, A. (2007). 1650-1740 yılları arasında Çankırı'daki esnafa ve ticarete genel bakış, *Çankırı Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 17-29.
- Kankal, A. (2011). *XVI. yüzyılda Çankırı*, Çankırı, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda ilk nüfus sayımı*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karpat, K. H. (1985). *Ottoman population 1830-1914 (demographic and social characteristics)*, London, The University of Wisconsin Press.
- Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (1926). *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926*, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (1927). *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927*, İstanbul, Matbaa-İ Âmire.
- Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (1928). *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1927-1928*, İstanbul, Matbaa-i Âmire.
- Sevim A. & Pehlevan C. (2008). Düünden bugüne Çankırı: Çankırı'nın tarih öncesi, *Geçmişten Geleceğe Çankırı, III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni*, 125-154.

- Şahin, İ. (1993). Çankırı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 217.
- Tamer, A. & Bozbeyoğlu, A. Ç. (2004). 1927 nüfus sayımının Türkiye'de ulus devlet inşasındaki yeri: Basında yansımalar, *Nüfusbilim Dergisi*, 26(19), 73-88.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1338). 1. Dönem, Cilt: 18, Birinci İctima, 01.03.1338 Çarşamba.
- Toprak, Z. (1991). Cumhuriyet Ankara'sında ilk nüfus sayımı (Tecrübe Tahriri-1927), *Ankara Dergisi*, 1(2), 57-66.
- Türkiye Cumhuriyet Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, (1929). 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyet Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, (1929). 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül II, Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.
- Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Türkoğlu, Ö. (2005). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Çankırı ve bir belediye defterinin ışığında Çankırı belediyesi, *Geçmişten Geleceğe Çankırı-III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri*, 272-322.
- Umumî Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, (438), Ağustos 1926 Çarşamba, s. 1851.
- Yüceuluğ, R. (1944). *Savaş sonu nüfus meseleleri - Türkiye nüfusu üzerinde incelemeler ve fikirler*, Ankara, Ankara Basım ve Ciltevi

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Recep BÜYÜKTOLU %50, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şah ÖZCAN %50.

Gönderim Tarihi: 01.03.2023

Kabul Tarihi: 01.06.2023

KIZLARI NASIL YETİŞTİRELİM?: OSMANLI'DA KIZ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİNDE ECNEBİ MÜREBBİYELER

How to Educate the Girls?: The Foreign Governesses in the Education of the
Girls in the Ottoman Empire

Tuba ÇINAR

Dr. Öğretim Görevlisi

Çukurova Üniversitesi, Rektörlük
cinartuba@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2960-6850

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma yolunda attığı adımlardan ve gösterdiği çabalardan bir tanesi de kadınların eğitilmesi meselesiydi. Takip edilen politikaya göre devletin ve milletin sağlam olması için kadınların iyi bir eğitim almaları gerekmektedir. Osmanlı aydınları devletin ve toplumun içinde bulunduğu kötü durumu kadınların cehaletiyle de ilişkilendirmişlerdi. Kadınlar toplumu yetiştiren kişiler oldukları için kadınların eğitilmesi toplum yararındaydı. Geleneksel eğitim artık yetersiz görülüyordu. Fakat düşünülen yeni eğitim konusunda zihin bulanıklığı olmuştur. Kız çocuklarının mesleklesmesinden (mesleklesme?) ziyade iyi bir eş ve anne olacak şekilde yetiştirilmesini daha gerekli görenler, okullarda kızlara okutulması için hazırlanan müfredatı beğenmemişlerdir. Diğer yandan ise Batı'ya duyulan ilgi ve mevcut kız eğitiminin yetersizliğinin ortaya çıkardığı ecnebi mürebbiyeler aracılığıyla eğitim usulü eleştirilmiştir. Ecnebi mürebbiyelerin çocuklara Batı'nın değerlerini verdiği düşüncesiyle bu durum Osmanlı toplumunun kıymetlerine, milliliğine bir tehdit olarak algılanıp endişe edilmiştir. Bu dönemde diğer konularda olduğu gibi eğitimin, çocuk terbiyesinin de milli olması arzu edilmiştir. Bundan dolayı çocukların özellikle anneleri tarafından eğitilmelerinin gereği sıkça dile getirilmiştir.

Bu çalışmada Osmanlı'da kız çocuklarının ecnebi mürebbiyeler tarafından eğitilmelerine dair endişe ve şikayetler ele alınmaktadır. Dönemin roman, hikâye, hatırat ve süreli yayınları ile aktüel eserlerde ecnebi mürebbiyelerden genellikle olumsuz şekilde bahsedilmiştir. Çalışmanın amacı toplumda ecnebi mürebbiye etkisiyle oluştuğu ileri sürülen olumsuzlukların mürebbiyeler olmaksızın başka faktörlerin tesiriyle de gerçekleşebileceğine dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Mürebbiye, Eğitim, Kız Çocuk, Batılılaşma, Osmanlı.

Abstract

One of the steps and efforts of the Ottoman Empire towards Westernization was the issue of educating women. According to the policy, women had to receive a good education for the state and the nation to be strong. Ottoman intellectuals also associated the dire situation of the state and society with women's ignorance. The education of women was for the benefit of society, as women are the ones who elevate society. Traditional education was now seen as inadequate. However, there was confusion about the new education being considered. Those who think it is more necessary to raise girls to be good wives and mothers rather

than professionalizing them did not like the curriculum prepared for girls to be taught in schools.

On the other hand, the method of education through foreign governesses, revealed by the interest in the West and the inadequacy of the current education for girls, was criticized. With the thought that the foreign governesses gave children the values of the West, this situation was perceived as a threat to the values and nationality of the Ottoman society and was worried. Therefore, in this period, it was desired that the education and upbringing of children should be national, as in other subjects. For this reason, the necessity of educating children, especially by their mothers, has been frequently mentioned.

In this study, concerns and complaints about the education of girls by foreign governesses in the Ottoman Empire are discussed. Foreign governesses were generally mentioned negatively in the novels, stories, memoirs, periodicals, and current works of the period. The aim of the study is to draw attention to the fact that the negativities that are claimed to be caused by the effect of foreign governesses in society can also occur without governesses, under the influence of other factors.

Keywords: *Governess, Education, Girl Child, Westernization, Ottoman*

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, Batılılaşma yolunda ilerlerken kadın eğitimi meselesini de es geçmemiştir. Bu hem Batılılaşmanın inşası hem de sonucuydu. Tanzimat'la eğitim askeri, mahalli ve özel olmak üzere üç kategoriden oluşuyordu. Kız çocuklar sadece sıbyan mekteplerinden faydalanabilmekteydiler (Çakır, 2011: 297). Daha fazla eğitim verilmesine ihtiyaç hissedilmiyor, imkân da tanınmıyordu. İdareci ve ulema zümresinden bazı kişilerin kızları evlerinde özel ders alabiliyorlardı. Tanzimat ile Batı'nın her alanda görülen etkileri Türk kadını açısından da, doğrudan ve istenilen nispette olmasa da, bazı yenilikler getirmişti (Kurnaz, 1991: 4-5). Sultan II. Mahmut'un açtığı kız okullarının yanı sıra 1843'te önce erkek hocalar, ardından Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Tıbbiye Mektebi'nde verdiği kurslarla başlayan kadınlara eğitim faaliyetleri diğer meslek alanlarına da yaygınlaştırılmıştı (Çakır, 2011: 299). 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile her okul herkese açık olacak, cemaatler kendi kültür ve yazılarına uygun okullar açabileceklerdi. Bu bağlamda, ilk kız rüştiyesinin açılması 1858'de gerçekleşmişti (Çakır, 2011: 298; Aydın, 1985: 159; Çınar, 2018: 231).

Kız çocuklarıyla ilgili eğitim açığının kapatılması için hem devlet hem de toplum birtakım çözümler aramaya başlamışlardır. Geleneksel eğitim artık bazı kesimlerce yetersiz görülüp eleştiriliyordu. Fakat tasavvur edilen yeni eğitimin nasıl olacağı, kimler tarafından verileceği konusunda da kafa

karişıklığı ve anlaşmazlık yaşanmıştır. Kızlar iyi bir ev hanımı olmaya yönelik mi yetiştirilmeliydi yoksa erkeklerle aynı iş alanlarının kapılarının açılacağı bir eğitim mi verilmeliydi? Dönem aydınlarının yazılarından anlaşıldığı kadarıyla kadınların iyi bir eğitim almaları istenmiştir. Ancak bu eğitimin annelik ve kadınlığa gölge düşürmemesi gerekiyordu. Çünkü sağlam bir toplumun oluşmasında çocuğu yetiştiren annenin rolü çok önemlidir. Bu doğrultuda Meşrutiyet döneminde eğitimin niceliğı ve niteliğı yükseltilmeye çalışılmakla beraber ana hedef, Tanzimat döneminde olduğu gibi, iyi bir ev hanımı ve anne olacak kızlar yetiştirmek olmuştur (Burçak, 1998: 112). Dikiş, nakış, biçki, halı dokuma, makinede halı ve fanila örme gibi dersler ve dinsel ağırlıklı eğitim devam etmiştir (Çakır, 2011: 299-301; Çınar, 2018: 234).

Kızlara yönelik eğitim kurumlarının sınırlılığı ve kızları iyi bir eğitimden geçirme düşüncesi evlere “*ecnebi mürebbiyeler*” tutmak fikrini beraberinde getirmiştir. Ne var ki bazı kesimlerce mürebbiyelerin çocuklara, haliyle aileye ve topluma Batı’nın değerlerini verdiği düşünülerek mürebbiye eliyle eğitim çeşitli yönlerden tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim Bulduker, Osmanlı-Türk modernleşmesinin Batılılaşmaya karar vermiş olmasına rağmen değerler bakımından sürekli kendisini sorguladığını söylemektedir. Batılı değerleri almak isteyenler ile istemeyenler arasında çıkan gerilim ve modernleşme krizi Batılı değerleri dışlayan toplulukların daha baskın gelmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı’nın değerleri korunduğı takdirde Batılılaşma kabul edilir görülmüştür. Mürebbiyeler toplumda değer sorunu yaratan, değerleri yabancılaştıran “*ötekiler*” olarak kabul edilmişlerdir (Ördem, 2015: 724).

Toplumların incelenmesinde yabancı kavramını bir araç olarak kullanan Bauman yabancıyı fiziksel olarak yakın, ruhsal olarak uzak kaldığını söylemektedir. Ayrıca ulusal devletlerin öncelikle düşmanlar sorunuyla değil, yabancılar sorunuyla baş etmek için tasarlandığına, yabancıyı bir tehlike olduğuna dikkat çekmektedir. Yabancı, yerli kimlik için yaşamsal olan sınırları sürekli tehdit eden “*sümüksü*” olarak görülmektedir. Bu sebeple tehlike sinyali verilmeli, yerliler uyarılmalı ve tetikte tutulmalıdır (Bauman, 2003: 83-92). Bu düşünceye uygun biçimde Osmanlı kendi değerlerini korumak amacıyla eğitim müfredatına ahlak derslerini eklemiştir. Mürebbiyelerin yaşamına katılan Osmanlı bireyleri de yabancılaşma unsuru olarak düşünülmüşlerdir. Bu esasen kültürel bir yabancılaşmaya işaret etmektedir. Temel sorun etik, ahlak ve değer sorunudur. Bauman ile benzer fikirlere sahip olan Cemil Meriç de mürebbiyeleri yabancı olarak görerek ülkeye üşüşüp istilada bulduklarını,

devrin “*mürebbiyeler saltanatı*” devri olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan anlaşılmaktadır ki mürebbiyeler toplum tarafından kabul edilmeyen, uyumsuz ve hoş gitmeyen bireylerdir (Meriç, 1981: 102). Nilüfer Göle ise bir toplumun kendi tarihinden çıkıp başka bir toplumun değerlerini almasını, başka bir tarihin ve kültürün Osmanlı toplumunda yaşanmasını “*tarihsel zayıflık*” olarak nitelendirmiştir. Zayıf tarihselliği olan toplumların insanları gelişmenin ışığında, gelişmiş bir toplumun kültürel modelinden hareketle davranış sergileyip eylemde bulunuyorlardı (Göle, 1986: 44-89-90). Yabancıların Osmanlı toplumuna girişi yerli kültürün ihlali anlamına gelmekteydi ve mürebbiyeler ne yaparlarsa yapsınlar yerli kültürün dışındaydılar. Toplum içerisinde ayırık otu gibi görülüp ötekileştirildikleri söylenebilir.

Kızların ecnebi mürebbiyeler tarafından eğitilmesi konusunda gerek dönemin yayınlarında gerekse aktüel çalışmalarda genellikle olumsuz ifadelerle rastlanmaktadır. Gazete ve dergilerde ahlakı bozduklarının ileri sürülmesi ve romanlarda düşük ahlaklı kurgulanmaları bunun birer örneği olabilir.

2. NİTELİKSİZ, EKSİK EĞİTİM: OKUL ÇAĞINDA EVLİLİK

Osmanlı’da teoride kız çocukları ikinci planda gözüke de pratikte erkek kardeşleri gibi oldukça önemli bir yere sahiptirler. Özellikle yalnızca erkek çocukları olan aileler tutkulu biçimde kız çocuğu istemektedirler (Ramsay, 2015:83). Bu isteğe rağmen pratikte kız çocuklarına erkeklere olduğu kadar çeşitli olanaklar sağlanmadığı anlaşılmaktadır. Erkek çocukların talim ve terbiyesi memleketin ve milletin mutluluğu için başlıca mühim işlerdendi. Erkeklere malumat, fen tahsili ve kemâlin gerekli olduğu tasdik ediliyor, bu hususta en iktidarlı âlimler usuller gösteriyorlardı. Yine onlar için çok sayıda öğretmen ve mektep bulunuyor, kitap bastırmaya, hoca seçimine, lisan öğretme yolları bulmaya çok para harcanıyordu. Bu teşebbüsler ciddi ve temelli bir şey olmaktan ziyade gösterişte bile olsa ve erkek çocukların eğitiminde de bazı kusurlar bulunsa yine de insanlarda erkeklerin talim ve terbiyesinin gerekli olduğu hakkında büyük bir fikir mevcut olduğunu ispat etmektedir (Cemaliye ve Fahriye, 1305: 7). Kızlar için ise durum farklıydı. “*Onlara âlim olmak ne lazım!*” denmekteydi. Kızların evlenmeleri durumunda evlerini idare etmeleri ve kocalarına bahane bulmaksızın itaat etmeleri yeterliydi. Tahsil gören kızlardan bazılarının kendilerine uygun olmayan işlere girişmelerinin alay konusu edilmesi ebeveynlerin kızları cahil bırakmaları için kendilerince bir sebep daha oluşturmaktaydı (Cemaliye ve Fahriye, 1305: 7).

Kız çocuklarının faydalanabilecekleri eğitim imkanlarının sınırlılığı ve iyi bir eğitim verilmemesi bazı olumsuzluklara neden olmuştur. Bunlardan biri kız çocuklarının çocuk denilecek, oynayıp, tahsil görecektir yaşta evlilik düşünmeleridir. “*Kadınlar Dünyası*”nda Türk kızları ile düzgün terbiye verilmiş başka milletlerin kızları kıyaslanarak Türk kızlarında terbiye eksikliği nedeniyle bazı zafiyetlerin ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Buna göre terbiyesi sağlam ve yerinde olan milletlerde on-on beş yaşındaki kızlar yaşlarına uygun biçimde çocukça ve masum bir hayat geçirip, bahçelerde, mesire yerlerinde çember çevirirken Türk kızları (Büran, 1331: 351-353) bazen sekiz, dokuz yaşında her şeye akıl erdirmeye başlardı. En çok zihinlerini yoran konu ise erkekler olurdu. Böyle küçük yaşta evlilikleri pek düşünmezlerdi. Muhitlerinden gördükleri terbiye gereği ahlaklarında gizli bir zafiyet hüküm sürmeye başlardı. Bu noktada yüksek ve serbest tabaka ile diğer ailelerin kızları arasında biraz fark bulunmaktaydı. Evde kapalı ve ebeveyn tarafından baskı altında bulundurulmuş kızlar daha hayalperest olurlardı. Oradan buradan, hafif-meşrep arkadaşlarından, komşu kadınlardan mülhem oldukları hayat ile zehirlendikleri için hayal güçleri kendilerini muaşakaya doğru hızla sürüklerdi. Onlar bu gizli hislerle cenkleşirlerken de etraflarında pek çok tehlike gezinmeye başlardı (Büran, 1331: 351-353). Çocukları yetiştirme yükümlülüğü ebeveynlerde olduğu için haliyle bu durumdan aileler sorumlu tutulmaktadır. Çocuk yaşta kızların evlilik düşünmeleri ailelerinden ve çevrelerinden gördükleri ve duyduklarıyla ilgilidir. “*Hanımlara Mahsus Gazete*”de de benzer biçimde kızların okul eğitimi almaları gereken yaşta evlendirilmeleri ve eğitimlerini yarım bırakmaları eleştirilmektedir. Eğitim alırken zihnin başka bir şeyle meşgul olamayacağı da söylenen yazıda özellikle kızların eğitiminin önemine vurgu yapılmaktadır (Kızların Zaman-ı Tahsili, 1311: 1). İnas mektebinin kız öğrencilerine yönelik düzenlediği imtihandan bahseden tebrik içerikli bir yazıda da kızların okuyup meslekleşmeleri yerine çeyiz yapmakla uğraşmaları gereksiz bulunmaktadır. Yazının devamında diğer milletlerin örnek alınarak kızların eğitime öncelik verilmesi ifade edilmektedir. “*Sözde kızlara mahsus mektep açıldı gördük devam edenler de var fakat kaç kişiden ibarettir*” denilerek katılımın azlığına da dikkat çekilmektedir (Âyine, 1291, 3-4).

Anlaşılabileceği üzere dönemin süreli yayınlarında kızların küçük yaşta evlendirildikleri yönünde yazılar bulunmaktadır. Ancak buradan Osmanlı’da kızların genellikle küçük yaşta evlendikleri gibi bir sonuca varmak hatalı olabilir. Alan Duben’in “*Kent, Aile, Tarih*” isimli çalışmasındaki argümanlarından biri Osmanlı’da kızların hep erken/çocuk yaşta evlendirildiği şeklinde yanlıgı olduğudur. Nitekim Osmanlı’da genç yaşta

evlilik yapıldığı ve çocuk gelinler olduğu konularını işleyen çalışmalar bulunmaktadır. Duben'e göre 1885 yılı Osmanlı nüfus sayımında İstanbul'da kadınlar 19 yaş civarında evleniyorlardı. 1905 yılına kadar bu ortalama 20 yaşa yükselmektedir (tuba.gov.tr).

3. KIZLARIN EĞİTİMİNDE ECNEBİ MÜREBBİYE

3.1. Neden Ecnebi Mürebbiye?

Osmanlı'da kızlar için eğitim imkanının sınırlı olması ve başka faktörlerin de etkisi varlıklı ve bilgili aileleri kızlarını eğitmek için evlerine ecnebi mürebbiye almaya teşvik etmiştir. Ancak bazı nedenlerle Müslüman çocuklarını ecnebi mürebbiyelerin eğitmelerinden şikâyet edilmiştir: "...bizde en ziyade şayan-ı dikkat olan mesail-i ahlakiyyeden biri de birtakım ecnebi kadın ve erkeklerin çocuklarımızı terbiyeye başlamalarıdır" (Alafranga Terbiye, 1313: 25-26). "Sırat-ı Müstakim"de Nezihe Muhlis "Terbiye-i İnas Etrafında" başlıklı yazısında mürebbiyelerin genç kızlar ve toplum için büyük bir tehlike olduklarını ve zararlarını anlatmaktadır (Ulu, 2014: 604). Halide Edib "Raik'in Annesi" isimli romanında çocuğunu kendi yetiştirmeyip mürebbiyelere bırakan anneleri eleştirerek mürebbiye elinde yetişen çocukları kukla olarak nitelendirmiştir (Küçükörmən, 2010: 237-238). Başka bir yazıda da çocukların terbiyesinin annede olması gerektiği konusunda "lala" aracılığıyla yapılan eğitim de eleştirilmektedir. Lala, çocuğu isteyerek yahut istemeyerek her türlü kötülüğe sevk edip alıştırmaktan başka işe yaramamaktaydı. Özellikle kız çocuklarının lala eline teslim edilerek terbiye edilmesi abes görülmektedir. Kadınların terbiyesi az ise çoğaltılmalıydı fakat anne terbiyesinden ayrılmamalıydılar (İçimsoy, 2011: 56-58). Çocuğu yetiştirecek kişi anne olmayacaksa bile bu ecnebi bir mürebbiyede olmamalıydı. Osmanlı'da özellikle son dönemde devletin eski gücüne kavuşması için Avrupa'dan ilim ve fen alınması fikri hakimdir. Ayrıca toplumu yetiştiren kadınlar olduğu için kadınların eğitilmesi konusunda Batıcı, Türkçü, İslamcı fark etmeksizin tüm aydınlar ortak düşüncedeydiler. Artık Avrupa görmüş bazı Osmanlı erkekleri Müslüman-Türk kadınlarını kendilerine eş olacak denklikte görmüyorlardı. Eskiden kızların eğitimi istenmez iken artık böyle kadınlara eksik terbiyeli ve anneliğe layık olmadığı gözüyle bakılmaktaydı. İçinde bulunulan zaman, eski zaman değildi. İlerleyen yıllarda da anadili dışında başka dil bilmeyen kadınlar toplumda göze batacaklardı (Maarifin Kadınlara Lüzumu, 1292: 1). Halide Edip'in "Seviyye Talip" romanındaki Fahir'in, çocuğu asıl eğitecek kişi olan annenin eğitimini üzerine alıp, Macide'nin kocasının hayal ettiği kadın olunca modern pedagoji metotlarını oğlu üzerinde denemesi bu düşüncenin bir yansıması olabilir (Küçükörmən, 2010: 243; Halide Salih,

1326: 87-97). Koçak, varlıklı Osmanlı erkekleri arasında evlenecekleri zaman Fransızca dil bilen kız arayanlar bile olduğunu kaydetmiştir (Koçak, 2016: 63). Ancak yine de Batı özentili ve taklitçi eşler yerine (Küçükgörmen, 2010: 84) genellikle Türk-İslam değerlerinden, inanç ve kültüründen kopmaksızın kendisini geliştirmiş, bu yönde çocuklar yetiştirecek, kocasının da gözünü, ruhunu doyuracak bakımlı, bilgili ve ilgili eşler arzulanmıştır denilebilir.

Erken Cumhuriyet dönemine ait bir yazıda çocukların mecburiyetten ecnebi mürebbiyelere bırakıldığı konusu ele alınarak Osmanlı'da da mürebbiyeler yetiştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Yazıya göre Osmanlı'nın en büyük ihtiyaçlarından biri annelerin kendisinden başka çocuğunu emanet edecek Türk bir yardımcı bulamamalarıydı. Mürebbiye adı taşıyan aile terbiyesi görmüş, sıhatten haberdar, eğitime vakıf bir zümre Osmanlı'da henüz yetişememişti. Bir kadın bütün hayatını yalnız çocuk yetiştirmeye veremezdi. İşinin ehli olan bir mürebbiye bulamazsa çocuğunu ister istemez ya terbiyesi eksik bir hizmetçiye yahut eğer çocuk daha küçük bir yaşta ise mecburen sütünesine bırakmak durumunda kalırdı. Biraz gücü olanlar mürebbiye yerine bir dadı tutarlardı. Ne var ki o cahil kadın her ne kadar sadakatle çocuğa baksa bile ciddi terbiye görmüş ve tahsili yerinde olan bir mürebbiye kadar faydalı olamazdı. Çocuk büyüdükçe daha fazla yaşadığı muhitin tesiri altında kalmaktaydı. Nasıl bir bahçıvan yabancı otlardan bahçesinin güzelliğini korumak için daima onlarla mücadele eder ve diğerlerini kurtarmaya uğraşır ise insanlar da o küçük taze fidanlara zararlı huyları terk ettirmeye gayret etmeli muhitin kötü tesirinden onları korumalıydı. Batı'da bu ihtiyaç daha önceden hissedildiğinden mürebbiyeleri hatta nevadeleri yetiştirecek dadılara mahsus mektepler oluşturulmaktaydı. En iyi aile kızları orta tahsillerini ikmal etmiş oldukları halde bu mesleği küçümsemez memnuniyetle yabancı evlerde geçinir, hiç tanımadıkları bir ailenin yavrularına şefkatle dadılık ve mürebbiyelik yaparlardı. Osmanlı'da mürebbiyelik edebilecek zümre ise bu mesleği kendi fikirlerince pek hakir görürlerdi. Şark'ta hatta İstanbul'da bile pek çok Türk ailesi bu ihtiyaçlarını giderecek birini bulamadıklarından ecnebilere başvurup yavrularını onlara teslim etmek mecburiyetinde kalıyorlardı. O zamanda çocuk ecnebi muhiti ve ecnebi etkisinde yetişmeye mahkûm oluyordu. Bu nedenle aileler Türk mürebbiyelere hizmetçi gözüyle bakmamalıydılar (P. Z., 1926: 4-6).

Mevcut eğitim eleştirilirken bunu iyileştirmeye yönelik fikirler de ileri sürülmüştür. İnas mekteplerindeki eğitimin yetersizliğinden, gerekli gereksiz dersle yorulan genç yaşlara ahlak ve fazilet sevgisi verememesinden

şikayet edilen bir makalede bu durumdan mürebbiyeler sorumlu tutulmaktadır. Mürebbiyelik gibi mukaddes bir görev cahil kadınlara verildiği takdirde kızlar bu sevgiyi duyamayacaklardı: “*Terbiyenin manasını anlamaktan aciz bir kadıncağız, yüzlerce çocuğa mürebbiye! Ne garib!?!..*”. Bu nedenle Maarif Nezareti mürebbiye seçiminde çok fazla endişe duyup dikkatli olmalıydı. (Nusret, 1335: 87-88). Nitekim bazı yazılarda mürebbiyelerde bulunması arzu edilen vasıflar sıralanmıştır (İnas Darülfünununa Duhul Şeraitinin Tebdili, 1334: 54).

3.2. Etkiler ve Endişeler

3.2.1. Dil, Din, Kültür, Kıyafet

Osmanlı’da özellikle konak ailelerinin mürebbiye tutmaktaki temel amaçları çocuklarının Avrupa dillerini öğrenmeleriydi. Çocukların yabancı dil bilmeleri çok önemliydi ancak bu yolla Türk-Müslüman anlayışına, kültürüne, değerlerine uymayan Avrupa’nın kötü adet ve ahlakının da çocuklara geçmesinden endişe edenlerin olduğu görülmektedir. Bir yazıda mürebbiyelik uygulamasının bir yandan millete dokunurken diğer taraftan dil ve din üzerinde kötü tesir bıraktığından bahsedilmektedir (Alafranga Terbiye, 1313: 25-26). Avrupalı mürebbiyeler çocuklara dil öğretirken kendi dinlerinden anekdotlar da vermekteydiler. Bu durum eskiden beri terbiyenin esası olan İslam dini ve Osmanlı ahlakı için zararlı bulunmakta ve İslam’a karşı nefret ve ön yargı oluşturmaktaydı (Abdüssettar, 1313: 45). Bu nedenle henüz dinini, mezhebini, hatta ana dilini öğrenmemiş bir çocuğun ecnebi mürebbiyelerin eline teslim edilmesi İslamiyet ve insaniyete uygun görülüyordu. Kendi para ve arzularıyla çocuklarını “*fesad-ı ahlaka*” sevk eden babalar helak olacaklardı (İclal, 1313: 28-29). “*Alafranga Terbiye*” isimli bir makalede de çocukların ana dillerini öğrenme yaşı öncesinde onlara yabancı dil eğitimi verilmesinin sakıncalarından ve mürebbiyelerde olması gereken niteliklerden bahsedilmektedir. Mürebbiyeler tarafından yetiştirilmiş olan dönemin entelektüellerinden Fatma Aliye Hanım da çocuk eğitiminde aile ve mürebbiye konularına değinmektedir. O, Fransızca öğretme, talim ve tahsil ettirme düşüncesiyle kızlara acayip ve tuhaf bir terbiye verildiğini ve bunun inkar edildiğini, ailelerin kızlarının mürebbiyelerden neler öğrendiklerine dikkat etmediklerini yahut farkında olmadıklarını ileri sürerek “*...kızcağızlar Fransa tarihini mükemmel biliyor da tarih-i İslâm’dan bihaber!*” (Koçak, 2016: 62-63) demektedir.

Necmeddin Sadık ise kızların ecnebi mürebbiyeler tarafından eğitilmelerinin ya da yabancı okullara gönderilmelerinin kafa karışıklığı ve kültürel ikiliğe neden olduğunu ifade etmektedir (Sadık, 1334: 82-83; Sadık,

1917: 15-16). Bu durum çocukların milli değerlerle yetişmelerine engel görülmekteydi. Çocuklar aldıkları eğitim sonrasında kendi değerleriyle karşılaştıklarında sıkıntı yaşıyorlardı. Bunlar içerisinde bir grup vardı ki hem aldıkları terbiyeden istifade edememişlerdi hem de muhitlerini terk edemeyecek kadar bağlı olduklarından zihin bulanıklığı ile intihara yönelebiliyorlardı (Akagündüz, 2012: 239). Bazen mürebbiyeler kızlara Avrupa'ya, kendi kültürlerine ait bir şey öğretme niyetinde olmasa bile "örtük öğrenme" biçiminde çocuklarda değişimler olmaktaydı. Mürebbiyeler bizzat varlıklarıyla Avrupai giyim ve alafranga yaşam tarzını beraberlerinde getiriyorlardı. Ecnebi mürebbiyenin yetiştirdiği kız çocukları şapka takıyor (Cemal, 1313: 29), Avrupai elbise giyiyor sonra onlar gibi davranmaya, yaşamaya başlıyorlardı. Yani düşünsel değişim fiziksel değişimi getirdiği gibi fiziksel değişim de değerler değişimini getiriyordu. Bu konuda arşivde de çeşitli belgeler görmek mümkündür. Yaşları 5 ila 15 arasında değişen Müslüman kız çocuklarının şapka giydirilerek gezdirilmeleri nedeniyle ailelerine uyarıda bulunulmuştur (DH.EUM.VRK., 3/36, (19.06.1328); DH.EUM.VRK, 3/39, (23.06.1328); DH.EUM.VRK, 3/50, (27.06.1328); DH. EUM.THR., 35/45, (26.05.1328); DH. EUM.THR. 35/66, (28.05.1328), DH.MUI., 96/38, (12.05.1328), DH. EUM.THR., 97/86, 27.07.1328).

"Hanımlara Mahsus Malumat"ta Fahrünnisa isimli bir hanım da ecnebi mürebbiyelerin topluma olumsuz etkileri ve kendi değerlerimizden uzaklaştırmaları konularına değinmiştir. Onun, Osmanlı çocuklarını alafranga terbiye etmek aleyhindeki yazısı kendisi gibi düşünen, kendisiyle aynı endişeleri yaşayan kişilerin de bir ifadesi olmuş gözükmektedir. Bu yazıdan memnun olan bazı kişiler bunu dile getirirlerken kendi düşüncelerini de ilave etmişlerdir. Örneğin Abdüssettar terbiyenin esasının İslam dininde ve Osmanlı adap-ahlakında olduğunu söyleyerek çocukların ecnebi mürebbiyeler tarafından terbiye edilmelerini dönemin modası olarak değerlendirmektedir (Abdüssettar, 1313: 45). Öyle ki bir çalışmada II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da hizmetçisi, aşçısı hatta mürebbiyesi olmayan ev kalmadığı yazılmaktadır (Akdağ, 2016: 65). Mürebbiyelerle ilgili çekinceler arasında kültürel yozlaşma da vardı. Çocuklar kendi kültür ve inancına ait değerleri öğrenmeden Batılı değerlerle karşılaşılıyor, Türklüğü aşağılıyorlardı. Hayriye Melek isimli bir hanım yabancı mürebbiye elinde eğitilen çocukların vatan sevgisinden mahrum ve Türk kültürüne uzak kalacaklarını söylemektedir (Melek, 1325: 522). Bunlar önemsiz gibi görünse de öyle değildi. Kız çocuklarının fikri, hissi zehirleniyor, kendi dini terbiyelerini göremiyorlardı. Böyle yetişen kızların anne olduklarında çocuklarına ne gibi fikir ve hissiyat verecekleri endişesi vardı (Cemal, 1313:

29). Ecnebi mürebbiyelerin etkisi çocuklarla bitmiyordu. Mürebbiye elinde yetişen çocuklardaki değişim ailenin en küçüğünden başlayıp yetişkinine kadar sirayet ediyordu (Alafranga Terbiye, 1313: 25-26). Ayrıca alafranga terbiyeyi veren Frenk mürebbiyeleri değil, modist kadınlardı (Alafranga Terbiye, 1313: 25-26). Dahası, Müslüman Osmanlı evine Fransızca muallimi, piyano hocası, mürebbiye gibi sıfatlarla alınan Avrupalı kadınların evin düzenini bozacak işlere kalkışmalarından da çokça şikayet edilmiştir (Karakışla, 2014: 107).

3.2.2. Mürebbiyelerin Yetersizliği, Zayıflayan Çocuk-Ebeveyn Bağı

Mürebbiyelerin eleştirildiği konulardan biri “*akademik yetersizlikleri*” idi. Müslüman Osmanlı hanelerine “*mürebbiye*” sıfatıyla alınmış olan Avrupalı kadınların çoğunu, yolu bir şekilde İstanbul’a düşmüş insanlar oluşturuyordu. Bunların haylice fazla sayısında eğitimlik veya öğretmenlik vasıfları bulunmuyordu. Hatta bazılarının öğretmeleri gereken lisanlara aşinalığı dahi yoktu. Ancak, Avrupalı olmaktan başka bir yeteneği olmayan liyakatsiz çok sayıdaki kadın Osmanlı konaklarında el üstünde tutuluyorlardı. Avrupalı “*mürebbiye*” veya “*muallime*” bulunamadığında ise Avrupa lisanlarına aşına olan Osmanlı gayrimüslim kadınlarına müracaat edilmekteydi (Karakışla, 2014: 104-105). Cemil Meriç “*Bir Facianın Hikâyesi*” adlı eserinde ülkeye mürebbiyelerin üşüşüğünü, bunun “*gerçek bir istila*” olduğunu, bilgilerinin kıt, öğretme kabiliyetlerinin olmadığını, yaptıkları işin öğrencilere kendi anadillerini öğretmek olup onu da düzgün öğretmediklerini söylemektedir (Ulu, 2014: 604; Ördem, 2015: 727). Bu şekilde niteliksiz mürebbiyelerin Müslüman hanelerine girmesinde İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile yaşanan radikal dönüşüm sürecinde “*Hizmetçi İdârehâneleri*” ismi altında çeşitli hizmetçi, arabacı, dadı, mürebbiye, muallim ve muallime bulma ajanslarının kurulması da etkili olmuştur. Hizmetçi İdârehânelerinin hem hizmetçiyi tutan işverenden, hem de kendisine iş bulunan hizmetçiden komisyon almaları işin ticarete dökülmesine neden olarak niteliği arka planda bırakmıştır (Karakışla, 2014: 107). Üstelik Müslüman Osmanlı kadınlarından çok azı yabancı dil bildikleri için evlerine muallime veya mürebbiye olarak aldıkları kadınların bilgi ve tecrübelerini denetleyemiyorlardı. Bu konuda Amerikan Kız Koleji mezunu olan “*Hanımlara Mahsus Gazete*”de yazan Gülistan İsmet isimli bir hanımın başından geçenler güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu hanımefendi büyük bir konağa ziyarete gittiğinde evin hanımı, yeni aldıkları muallimin de İngilizce bildiğini söyleyerek onu dil bakımından yoklamasını istemiştir. Muallim, Gülistan Hanımın İngilizce ve Fransızca sorularına zar zor cevap

verip mahcup olarak bir bahane ile ortamı terk etmiştir. İki üç gün sonra da işten çıkarılmıştır (Karakışla, 2014: 103-104). Aydınlarından Sâmîha Ayverdi de mürebbiyelerin tek özelliklerinin Avrupa doğumlu olmaları ve sıradan bu insanlara mukaddes bir mahlûk gibi saygı gösterildiğini anlatmaktadır. Ayrıca mürebbiyelerin “*canlı tehlike*” olduğunu ve taşıdığı bakterilerden bol bol rastgele etraflarına saçtıklarını ifade etmektedir (Ulu, 2014: 604). Mürebbiyelerin yetersizlikleri konusunda Halide Edip’in “*Seviyye Talip*” isimli romanında ecnebi mürebbiyelerin pedagojiden yoksunluklarına değinmesi de önemlidir. Edip’in romanına göre mürebbiyeler oyun yaşındaki çocuklara katı tutum sergilemekteydiler. İngiliz mürebbiyesi elinde yetiştirilen Seviyye isimli bir çocuk mürebbiyesinin katı tutumu ve eğitiminden sıkılmaktadır. Halide Edip, ecnebi mürebbiyelerin çocuğu en doğal hakkı ve temel ihtiyacı olan oyundan mahrum ederek eğitimden soğutmalarını eleştirmektedir (Küçükörmen, 2010:238).

Ecnebi mürebbiye ile eğitimin belki de en olumsuz etkilerinden biri çocukların ebeveynleri ile bağ kuramamaları, iletişimlerinin zayıflamasıydı. Konak eğitimi verilmiş olan Fatma Aliye Hanım, Ahmet Midhat Efendi’ye yazdığı mektuplarından birinde kendisini büyüten, yetiştiren bacı, dadı ve halayıkları hatırlarken, anne ve babasını bir türlü anımsayamadığından bahsetmektedir (Küçükörmen, 2010:238-239). İbtidai tahsilini bir hanım nineden almış olan Sadiye isimli bir hanımefendi de terbiyesine gereken itinanın gösterilmediğinden yakınarak mürebbiye tutma anlayışını eleştirmektedir. Sadiye Hanıma göre mürebbiyeler yeterli donanıma da sahip değillerdi ve çocuğu hayata hazırlayamıyorlardı: “*O zavallı yavrucakları büyütme, onlara yaşamayı, bilmeyi, vâzifeyi, vâlideliği öğretmek ve birtakım bî-çâreleri ahlâksız mürebbiyelerin elinden kurtarmak lâzımdır*” (Sadiye, 1329: 3). Mehmet Fahrettin, mürebbiyelerden ve misyoner okullardan eğitim alan kızların Batılı gibi davrandıklarını ve ailelerinden, ülkelerinden uzaklaştıklarını şöyle anlatmaktadır (Fahrettin, 1335: 236; Çınar, 2018: 237):

...İşte bugünkü (feministler), garb misyonerlerinin bir asırlık mahsulül-i mesâisi!... İnkıaptan az evvel İstanbul’da küberadan bir zatın yetişmiş nur topu gibi iki kerimesi mürebbiyelerden aldıkları terbiye ve misyoner mektebinde ettikleri tahsilin netice-i medeniyet (!) perverânesiyle âşiyâne-i pederi terk ederler. Zavallı peder ciğerparelerinin ardına düşer. Belgrad’da bir otelde bulur. Avdetlerini hüngür hüngür ağlayarak rica eder. Mümkün değil bu ateşin yaşları matmazellerin kalbine tesir etmez. “Biz Paris’e gidiyoruz. Siz bizi İstanbul için değil, Paris için büyüttünüz. Paris terbiyesi verdirdiniz. Paris tahsili ettirdiniz!” cevabından başka bir söz alamaz....

3.2.3. Ahlaki Yozlaşma

Mürebbiyelerle ilgili eleştiri ve endişelerin yoğunlaştığı bir başka konu “*ahlaki yozlaşma*” olmuştur. İctihad yazarlarından T. Nahid bu konuda şunları söylemektedir:

Şimdiye kadar yüksek tabakadan Osmanlı kızlarına Avrupa eğitimi adı altında yutturulan “Montr Martre” ahlaksızlığından başka bir şey değildi. Bazı bilgisizler, yoz ahlak sahipleri, vatansızlar ve ailesiz serseriler, en kibar, en zengin ailelerde mürebbiyelik sıfatıyla bulunarak kızlarımızı yoldan çıkarıyorlar ve onlara Avrupa eğitimi adı altında züppelik öğretiyorlardı. Batı edebiyatı diye okuttukları bazı kitaplar ise edepli herkesin okumaktan utanç duyduğu sapkın, baştan çıkarıcı hezeyanlardı. Arada sırada iyi eserleri okusalar dahi bunlar da kendi seviyelerinden oldukça yüksek olduğundan sindirilmesi zor olan kitaplardandı (Bulut, 1999: 157; Çınar, 2018: 292).

Toplumun düşünceleri mi romanlara yoksa romandaki düşünceler mi topluma yansımış yahut da her iki etkileşimde mi söz konusu net cevabı bulunmamaktadır. Ancak kesin olan şey bazı kişilerin mürebbiyelerin “*düşük ahlaklı*” olduğuna dair fikirleridir. Hem dönemin yazılarında hem de aktüel telif çalışmalarda, romanlarda ve hikayelerde mürebbiyeler genellikle “*düşük ahlaklı*” tasvir edilmişlerdir. Ahmet Midhat Efendi'nin “*Felâton Bey'le Râkım Efendi*” adlı romanının kurgusu Fransız mürebbiye Jozefino ile evin reisi Rakım Efendi arasında yaşanan duygusal ilişkidir. Mürebbiyelere o dönemin aydın ve düşünürleri, yazarları, çizerleri tarafından nasıl bakıldığına bir diğer örneği Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın çalışmalarıdır. D. Kandiyoti, Gürpınar'ın yapıtlarının neredeyse tamamında alafangalılığı eleştirdiğini, alafangalılığın aile hayatı özellikle de kadınlar için sonuçlarını tasvir ederken herkesten ileri gittiğini söylemektedir. “*Mürebbiye*” romanında Fransız mürebbiye Angele'in moda uğruna geleneksel Osmanlı konağına getirilmesiyle aile onuru ve saygınlığının tamamen tehlikeye atılması, ahlaki çöküntüden bahsetmesi onun bu konudaki kaygısını derinleştirmektedir (Kandiyoti, 2011: 155). Anjel, annesi de fahişe olan Parisli bir sokak kadınıdır. Sevgilisinin peşine takılarak İstanbul'a gelmiş, ancak onu aldatınca ortalıkta kalmıştır. Karanlık bir geçmişi olmasına rağmen kendisini ahlâklı, dindar ve namuslu tanıtarak biraz da sakin bir hayat yaşamak gibi düşünceyle Dehri Efendi'nin konağına mürebbiye olmak istemiştir. Sırf Fransız olması onun bu isteğinin gerçekleşmesinde tek başına yeterli olmuştur. Hakkında hiçbir araştırma yapılmaksızın bir hayat kadını ailenin çocuklarını eğitmek üzere eve alınmıştır. Bu durumun sakıncaları kısa zamanda kendisini göstermiştir: Anjel bir yandan çocuklara Fransızca öğretirken Batı kültürünü de vermiştir. Diğer taraftan da güya artık bıktığı,

yorgun olduğu fuhuş hayatına konak içerisinde geri dönmüştür. (Gürpınar, 2001: 23-100 :). Ecnebi mürebbiyelerden bahsedilen bir makalede Anjel'in eve girmesiyle aile içerisinde huzursuzluk başladığı, mürebbiyenin “*ailenin erkeklerinden ayartmadığı ve yatak odasına almadığı kimse kalmayıp*” hepsini birbirine düşürdüğü söylenmektedir (Esen, 1991: 603-604). Böyle örnekler mürebbiyelerin ahlaklı olup olmadıkları kararının cinselliğin meşruiyeti üzerinden verildiğine işaret etmektedir. “*Ayartma*” ve “*yatak odasına almadığı kimsenin kalmaması*” gibi ifadelerin kadın üzerinden anlatılması ise ahlakı kadınlara mahsus bir nitelikmiş gibi göstermektedir. Bu kurgular ecnebi mürebbiyelerin kız çocuklarına ve topluma zarar verdiği fikrini kuvvetlendirmek için yapılmış olsa gerektir.

Konunun başlangıcında çoğu kadının sırf Fransız oldukları için mürebbiye olarak evlerde istihdam edildiklerinden bahsedilmişti. Bunların sahte mürebbiyelik belgesi düzenleyerek aileleri kandırdıkları ileri sürülmektedir. Kimi zaman da aileler böyle bir belge görme talebinde bulunmamışlardır. Karakışla'nın anlattığına göre Dil öğretme bilgisi bir tarafa henüz yabancı dil konuşamayan ibtidâi sınıftaki yarı İngiliz yarı Rum bir aileye mensup iki kardeş bir ara mektebi terk ederek Müslüman hanelerinde muallimelik yapmışlardır. Bunu haber alan diğer arkadaşları hayrete düşerek İngilizce ile Fransızcanın yalnız mabâdillerini görmüş bu iki kardeşin nasıl muallimelik ile para kazanmakta olduklarını, ne okuttuklarını bir türlü anlayamayıp onlara sorunca kendilerine gülerek şu cevap verilmiştir: “*Bizi kim imtihân edecek ki, ne okuduğumuz, ne bildiğimiz anlaşılınsın. Diplomayı zâten arayan soran yok*”.

Osmanlı'da kız çocuklarının ve ailelerinin ahlaki gelişimlerini kötü yönde etkilediğinden, yetersizliklerinden şikayet edilen ecnebi mürebbiyeler gerçekte mürebbiye olmayan bu kişiler olabilir. Ahmet Midhat Efendi “*Mesâil-i Muğlaka*” adlı eserinde bu konuya temas ederek aileleri uyarmaktadır (Okay, 1989: 311):

Dostlara nasihat ederim ki hanelerine muallime alacakları zaman Fransa Maarif Nezareti'nin muallimliğe mahsus olan şehâdetnâmesini arasınlar. Hatta böyle bir şehâdetnâme ibraz olunduğu zaman bile sahte bir şey olmasından emin olmak için Fransa konsülatosuna müracaat külfetinden kaçınmasınlar. Ve illâ muallime diye bir kokot veyahut mütekaid bir aktrisi hanelerine almak ihtimali hiç de istib'ad olunamaz.

Ahmet Midhat Efendi ecnebi mürebbiyelerin Müslüman-Türk çocukları için ortaya çıkardığı mahzurları bilmesine rağmen yine de onların varlığını gerekli görmüş gözükmektedir. Sadece Fransızca öğrettiği için değil aynı zamanda bir ilkokul öğretmeni olarak da buna ihtiyaç olduğunu

düşünmektedir. Ahmet Midhat'a göre iyi bir ecnebi mürebbiyenin vereceği bilgiyi dönemin resmi okullarının hiçbiri verememektedir. O, şöyle devam etmektedir (Okay, 1989:314):

Maahâza bu mahzur cidden men edilebilirse muallimelik diplomasını dahi bihakkın hâiz olmak şartıyla etfali bir muallimeye teslim etmekteki menfaat inkar olunamaz. Muallimelik diplomasını bihakkın hâiz olan muallimeye dedik. Bu sözümüzde ısrar ederiz, zira birçok eski kokotların, eski aktrislerin muallimelik için Rusya ve Romanya ve sâireye döküldükleri gibi İstanbul'u dahi ihmal etmediklerine yakînimiz vardır. Fransa Maarif Nezareti tarafından muallimelik diplomasını haiz olmakla beraber bundan evvel hizmet etmiş oldukları yerlerden hüsn-i hallerine dair şehadetnameleri haiz olan kâmil muallimelere, mehâzirin def'i hususundaki emniyetle, evladı tevdide muhakkak olan menfaati hiçbir sâhib-i temyiz inkar edemez. Çünkü bunlar maarif-i iptidaiyede ve bilhassa ilm-i eşyada tedris kuvvetini bihakkın haizdirler. Bunların âdi muhasebesi bile çocuklar için bir mükemmel ilm-i eşya dersi yerine kaim olur.

Bir çalışmada işini düzgün yapan, pedagojik metotlara uygun eğitim veren olumlu mürebbiyeler de olduğu ifade edilmektedir. Bunun bir örneği Halid Ziya'nın Aşk-ı Memnu romanındaki "de Courton"dur. O, mürebbiye olmanın ötesinde, öksüz kalan çocuklara annelik hissini de vermeye çalışmaktadır (Koçak, 2016: 69).

Toplumdaki değişimden Avrupa'dan getirilen mürebbiyeler öyle sorumlu tutulmuş ve durumdan çok fazla endişe edilmiş olmalı ki konu padişaha kadar gitmiştir. 1901 yılında II. Abdülhamit döneminde bu hususta bir irade (Koçak, 2016: 62) yayınlandığı görülmektedir. İradede Avrupalı ve yerlilerden ahlaksız ve uygunsuz birtakım Hıristiyan kadınların mürebbiye namı, sütana sıfatı yahut farklı surette İslam hanelerine alınarak Müslüman çocukların bunların terbiyesine bırakıldığından ve bu durumun bazı sakıncalarından bahsedilmektedir. Çocuklar çoğunlukla Hıristiyan mekteplerine verilerek kendi din ve mezheplerinin adab ve gereklerini kazanmaktan ve tahsilden mahrum edilmekteydiler. Ayrıca Müslüman kız çocukları araba içlerinde ve mürebbiye elinde orada burada hatta Hıristiyan mahalleleri arasında İslam adabına ve mahremiyete aykırı şekilde ve kıyafette açık saçık gezmekteydiler. Bu durumun normal olmadığını savunan II. Abdülhamit, kendini bilen Hıristiyanlarca bile bu halin bir eleştiri sebebi olduğunu söylemiştir. Mal, can ve ırz emniyeti demek olan "hürriyet" öyle bir hal almıştı ki İslamiyet'e tamamen aykırı şekilde sefahatperestlik ve serbestlikten başka bir şey ifade etmiyor denilse yeriydi. Halbuki Cumhuriyet ile idare edilen Amerika'da bile dinler serbest bulunduğu halde

dine riayetsizlik gösteren yahut bir milletin namusuna tecavüz edenler hükümet tarafından men edilmekteydiler. Şayet hükümetin dikkatinden kaçıp menine gidilmezse o zaman halk en şiddetli muameleye teşebbüs ederdi. Bundan dolayı böyle durumlar karşısında asla sessiz kalınmayacağından kanun ve terbiye dairesinde bunun engellenmesi için hükümetçe ve zabıtaca bir tedbir alınarak din, adap ve terbiyeye muhalif olan kötü hallere son verilmeliydi (BOA., İ.HUS., 89/35, (22-03-1319). 10 Temmuz 1901 tarihli bir belgede de padişahın bu konudaki iradesinin çeşitli bakanlıklara gönderilmesi ifade edilmektedir (BOA., BEO., 1687/126472, (23-03-1319). 1 Mart 1906 tarihli bir başka belgede on, on iki seneden beri Beyoğlu'nda Şişli Büyükdere caddesindeki bir hanede 6-7 yaşlarında, on-on beş kadar çocuğa mürebbiyelik yapmakta olduğu halde mahalli polis merkezi tarafından ruhsatı resmiye alınması isteği üzerine bu konuda arzuhal vermiş olan Osmanlı tebaası, Latin cemaatinden Mari binti Carlo'nun ne gibi dersler vermekte olduğunun anlaşılması için ders programı ve ne gibi şahadetnameye sahip olduğuna dair bilgi istenmiştir. (BOA. MF. MKT., 899/33, (16.10.1323). 18 Teşrinisani 1917 tarihinde de askeriyeye mensup olanların ikametgahlarında hasım devletler tebaası ile siyasi ilişkilerimiz olmayan hükümetler tebaasının mürebbiye ve hizmetçi ve sair sıfatlarla istihdam olunması veya birlikte aynı binada ikamet edilmesinin askerlerin güvenliğinin muhafazası için yasaklandığından bahsedilmektedir (HR.SYS, 2443/37, (19-11-1917)).

4. ÇOCUK EĞİTİMİNDE MİLLİLİK

Ecnebi mürebbiyelerle eğitim hakkında dönemin süreli yayınlardaki bir makalede Fransızların çocuk eğitiminde başarılı oldukları ve her milletin terbiyesinin kendisine özgü olduğu üzerinde durulmaktadır. Fransızlar çocuk eğitimine yakın ilgi duyan ve iyi çocuklar yetiştirmeye gayret gösteren bir millettir. Çocuk terbiyesinde önemli adımlar atarak, nerede bir gelişme varsa takip edip uygulayarak pedagojiyi oluşturmaktaydılar (Alafranga Terbiye, 1313: 25-26). Yazıda Osmanlı'da pedagoji ilmi ve çocuk gelişimiyle alakalı ciddi çalışmalar bulunmayışından yakınılmaktadır:

“Hatta bizde de pedagoji fennine intisab arzu edip de tekmil edenler bulunmuş olsa ihtimal ki bu yolda ki müellifatımız ziyadeleşirdi. Halbuki bizde bu bahse layık vechle ehemmiyet verilmemektedir (Alafranga Terbiye, 1313: 25-26).

Bu nedenle Avrupa'yı taklit etmek yerine Türk-İslam anlayışına, ahlakına uygun biçimde çocuk eğitimi konusunda bir eser hazırlanması önerilmektedir (İkbal, 1313: 41). Böylece bir tarih, pedagoji yazmak isteyen

kişi Fransız eserlerine koşmak zorunda bulunmayacaktı. Avrupalılar daha önceki zamanlardan iktibas ettikleri ulum ve fünunu öylece bırakmamışlar, çalışıp, ıslah edip meydana birtakım yeni şeyler koymuşlardı. Osmanlılar da ecdatlarının yadigâr bıraktığı âsârın, çığırların ıslahına, terakkisine çalışmalı, Avrupa'yı taklit etmemeliydiler (İkbal, 1313: 41). Çünkü hiçbir milletin terbiyesi bir diğer milletin terbiyesine uymazdı. Müslüman çocuklarının ecnebi mürebbiyelerin terbiye ve eğitimine bırakılmasına karşı olan İkbal Hanım milletlerin ahlakı birbirinden farklı olduğu için terbiyelerinin de farklı olması gerektiğini söylemiştir. Bir milletin terbiyesi diğerine uymadığı için Avrupalılar pedagoji eğitiminde âdet ve ahlaklarını bir araya getirip uygulayarak çocuklarının maddi manevi terbiyesine dikkat ediyorlardı. Nasıl ki bir İngiliz bir Fransız'a benzememekteyse, İslam'ın hükümleri ve Osmanlı'nın adetlerinin de Avrupa'dan ne kadar farklı olduğu ortadaydı. Bir İslam çocuğunu Hristiyan, bir Türk çocuğunu Frenk göstermek çocuğu terbiye etmek olmuyordu (İkbal, 1313: 40-41). Bu sebeple okullarda okutulmakta olan ve hafızalara kaydedilen Volter, Hugo, Rousseau gibi ecnebi yazarların eserleri yerine İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Batuta, Fatıma binti Abbas gibi pek çok İslam âlimlerinden tercüme edilen eserlerin okutulmasının insanlar arasında millet sevgisi ve İslam birliği oluşturacağı, kalplere daha çok tesir edeceği söylenmektedir (İkbal, 1313: 48-49). Dergilerde Avrupalıların pedagoji anlayışlarının, eğitimlerinin kökeninde İslam'ın bulunduğu savunulmuştur. Bir makaleye göre Avrupa'nın eğitimde ilerlemesinde İslam kurallarının uygulanması etkiliydi. Tarihe bakıldığında bu görülebilirdi. Bundan dolayı Osmanlılar İslam-Osmanlı anlayışı çerçevesinde milli terbiye ve genel ahlakı temel alarak bir pedagoji ilmi geliştirmeliydiler. Avrupa'nın taklit edilmesine gerek yoktu (İkbal, 1313: 41).

Ecnebi mürebbiyelerle eğitim konusundaki bütün çekince ve eleştiriler sonrasında akla acaba mürebbiyelerin hiç faydası yok muydu yahut Avrupa'dan neler alınıp, neler alınmamalıydı gibi sorular gelebilir. İzmir'den Hasan Maksudzade Muhammed Cemal Bey, Fahrunnisa Hanım'ın makalesinin pek isabetli fikirler içerdiğini söylediği yazısında kendi düşüncelerini ilave ederek bu konuya temas etmektedir. Ona göre Osmanlılar maddi ihtiyaçları gereğince Avrupalılardan bazı şeyleri iktibas etmeye mecburdular. Çünkü onlar gayretleri sonucunda rahat geçinmeye başlamışlardı. Fakat iktibas meselesi pek çok suiistimale uğrayıp Avrupa medeniyeti etkisi altında halk onların sefaletlerini, kötü huy ve hallerini de almaktaydılar (Cemal, 1313: 29). Bir yazıda da Avrupalıların ilim ve fenninin alınıp ahlak, âdâb ve âdetlerinin alınmaması tavsiye edilmektedir. Yazıya göre Osmanlılar ile Avrupalılar arasında büyük farklar vardı. İlim ve

sanayideki gerilikten kaynaklı medeniyet bakımından onların seviyesine hala ulaşamamıştı. Ancak ahlak bakımından onlardan daha kusursuz ve üstündüler. Eğitim her yerde bir iken, adet ve milli adab her memleketin iklimine ve halkının tabiat ve dini inancına göre farklılık göstermekteydi (Abdüssettar, 1313: 45). Bu düşünce Ziya Gökalp'ın hars ve medeniyet ayrımını hatırlatmaktadır. “*Yeni fikir*” denilen şey bir milletin değerlerini, benliğini kaybetmemek, şeklen ve yaşam biçimi bakımından Avrupalılara benzememektir. “*Yeni fikir*” şık şık şeyler, son moda elbiseler giymek, çocuklarını Frenk biçiminde giydirmek, gezdirmek herkes ibadethaneye giderken onları gazinolara, kahvelere, tiyatrolara göndermek, dinin belirlediği mahremiyet sınırlarına riayet etmemek kendi tarik ve lisanını öğrenmeden ecnebi lisanını öğrenmek, milletin genel ahlak kurallarını Frenk mürebbiyelerine “*cahil birtakım hizmetçiler eline*” teslim etmek, Avrupa'nın seyyiat-ı ahlakına riayet etmek demek değildi (İkbal, 1313: 41). Ancak atlanan nokta Batı'nın ilim, bilim, dil ve teknolojisi alınırken kültürünün de geleceği idi. Müslüman-Türk çocukları doğdukları evde, ülkede ecnebi mürebbiye olmaksızın da Batılılaşıp kendi değerlerinden uzaklaşabiliyorlardı. Bu konudan bahsedilen bir makaleye göre çocukların gözlerini açtığı evlerinde ilk oyuncaklarından itibaren dikkatlerini çekecek ne varsa Batı'ya aitti. Çocuk büyüdüğü evdeki tüm eşyanın ecnebilere ait olup ailesinin kullandığını deneyimlemekteydi. Hatta çocukların eline verilen resimler, kitaplar, çatal-bıçak gibi basit şeyler ve her şey ecnebilere aitti. Çocuk sadece maddi değil manevi olarak da ecnebi unsurlarla karşılaşmaktaydı. Büyüdüğünde manevi ihtiyaçlarını giderecek, milli eğlence, sosyal ortam olmayınca Batı geleneklerine yönelmekteydi. Aradıklarını kendi değerlerinde bulamayan, yokluk içinde büyüyen çocuklar genç-yetişkin olduklarında ister istemez Batı'nın etkisine kapılarak milli varlıklarını kaybediyorlardı (P.Z. 1926: 5-6).

5. SONUÇ

Osmanlı'da Tanzimat ile diğer alanlarda olduğu gibi kızların eğitimi konusunda da birtakım adımlar atılmak istenmiştir. Ancak nasıl ve hangi amaca yönelik eğitim verileceği konusunda belirsizlik olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde yön Batı'ya çevrilmiş olmakla beraber kılık kıyafet, ahlakın, gelenek ve göreneklerin kişilerin ait olduğu milletin inancına, anlayışına ve değerlerine ters düşmemesi düşüncesi hakim gözükmemektedir. Bu doğrultuda çocukların eğitimi esnasında bu gibi değerlerin muhafaza edilmesi sık sık vurgulanmıştır. Bunda en etkili olacak kişi anne olduğu için de toplumun eğitilmesinde çocukluk dönemine ve annenin önemine dikkat çekilip, kız çocukların eğitiminin ecnebi

mürebbiyelere bırakılmaması konusunda hassasiyet gösterilmiştir. Kız çocuklarının ecnebi mürebbiyeler tarafından eğitilmesi Osmanlı'da mühim kadın aydınların yetişmesini sağlamakla beraber toplumun değerlerinin yıpranmasına neden oldukları düşünülmektedir. Mürebbiyelerin yetiştirdiği çocuklar, bu çocukların aileleri ve toplum bir değişime tabi oluyorlardı. Çocukların yabancı dil öğrenirken Avrupa'nın değerlerini de almalarından, kendi örf, adet, kültür, gelenek ve dinlerinden uzaklaşmalarından, giyim-kuşam, davranışlarının değişime uğramasından endişe edilmektedir. Dönemin gazete ve dergilerinde mürebbiyelerin ahlakı bozduklarına dair ifadeler geçmektedir. Romanlarda da mürebbiyeler özel hayatları üzerinden düşük ahlaklı olarak tasvir edilmişlerdir. Bu, okuyucu kitlesinin ilgisini çekmek için de yapılmış bir kurgu da olabilir. Konuya, *“Osmanlı'nın gayrimüslim halkının da ecnebi mürebbiyelerle benzer şekilde giyinip toplum için bir değerler tehdidi oluşturduğu”* düşüncesiyle bakmakta fayda bulunmaktadır. Ecnebi mürebbiyeler hakkındaki bazı yazılar sanki Osmanlı'da değerleri alt üst eden başka şeyler yaşanmıyormuş da yalnızca mürebbiyelerin etkisiyle olmuş gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Mürebbiyelerin *“rol model”* olarak çocuklar üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu muhakkaktır. Ancak bu durum ecnebi mürebbiyeleri ahlaksız olarak etiketlemeyi ve Osmanlı toplumundaki değişimde başka faktörler etkili değilmiş, ecnebi mürebbiyeler olmasa yakınılan değişiklikler olmayacakmış gibi onları sorumlu tutma, yargılama hakkı vermese gerektir. Sosyo-kültürel değişimin mürebbiye gibi bir eğitici olmaksızın sokakta, vapurda, çamaşırhanede, çarşı-pazar, hamam gibi halkın buluşma yerlerinde de gerçekleştiği aşikardır.

Ecnebi mürebbiyeler olmasa da gerek ülke içerisindeki diğer gayrimüslim halk gerekse başka vasıtalarla değerler, ahlak, anlayış yine farklılıklarla, kendisine uymayanlarla karşılaşmakta ve değişime uğramaktadır. Burada okların asıl çevrildiği kişilerin gerçekten mürebbiye olmayıp, sahte belgelerle kim olduğu araştırılmadan işe alınan ecnebi kadınlar olabileceği iyimserliğinde bulunulabilir. Ayrıca rol model olarak çocuk üzerinde anne-baba daha etkilidir. Bundan dolayı asıl eleştirilmesi gereken ebeveynlerin çocuklarının terbiyesini tamamen ecnebi mürebbiyelere bırakıp onlarla zaman geçirmemeleri olmalıdır. Batılılaşırken sadece teknoloji, ilim, bilimin alınarak değişime karşı net bir duvar örmek de mümkün değildir. Teknolojiyle beraber teknolojinin alındığı yerin kültürü de gelmektedir. Burada son olarak ahlakın sadece özel ahlaktan ibaret olmadığını, topluma karşı yükümlülükleri içeren kamusal ahlakın da olduğunu hatırlamakta fayda bulunmaktadır.

6. SUMMARY

Although girls seem to be in the background theoretically in the Ottoman Empire, there are some signs and information that they have an important place in fact. Girls were growing up, becoming mothers, raising children. Regardless of being a girl or a boy, society is built by women. Although girls have such an importance, it is striking that boys are more advantageous in society than girls. One example of this is the issue of education.

In the Ottoman Empire, boys' education opportunities were wider than girls'. With the opening of the school doors for girls, there were ideas to eliminate this inequality. However, it should be stated that the purpose is related to the need due to the above importance, rather than to eliminate inequality. The negative effects of girls' lack of education for the society have led both the state and the society to seek some solutions to overcome this. Traditional education in the Ottoman Empire was now seen as inadequate and criticized by some. However, there seems to be some confusion about how the new education is planned to be given and who will give it. Should girls be trained to be good housewives, or should the same classes be given to boys and the doors to the same professions should be opened? While some of them were in favor of giving lessons to girls in professions that could be called "feminine", others wanted the same classes to be given to boys. In this period, moral and maternal education seems to have predominated. Women were asked to receive a good education, but it was thought that this education should not overshadow their motherhood and femininity. In fact, for a sound society, it was dreamed that girls should be educated to be good mothers and raise good children, and the influence of the mother in child education was emphasized.

One of the topics of discussion regarding the education of girls has been the issue of foreign governesses. The limited number of educational institutions for girls and the idea of providing a good education for girls brought with them the idea of hiring foreign governesses. However, some complaints were made about Muslim children being educated by foreign governesses. Families hired a foreign governess to teach their children European languages, but in this way, there were concerns that the bad customs and morals of Europe would be passed on to their children. In the press of the period, it was thought that the governesses gave the values of the West to the children, naturally to the family and society, and education with governesses was perceived as a threat. The danger and harm of governesses for young girls and society is explained. Especially in the last period of the

Ottoman Empire, the idea of taking science from Europe was dominant in order for the state to regain its former power. Instead of wives who imitate the West, it can be said that knowledgeable and caring wives who will develop themselves, raise children and please their husbands without breaking away from the beliefs and values of the Ottoman Empire were desired.

Governesses have had positive and negative effects on children as role models. However, this situation does not give the right to label and judge foreign governesses as immoral. Socio-cultural change can also take place in the streets, on the ferry, in the laundry, in the meeting places of the people such as bazaars, bazaars and Turkish baths, without an educator such as a governess. Even if there are no foreign governesses, values, morals, and understanding are faced with differences, with those who do not fit them, and undergo changes, either by other non-Muslim people in the country or by other means. One can be optimistic that the real people to whom the arrows are pointing may not be real governesses, but foreign women who were recruited without being investigated with false documents.

In this study, the thoughts about the education of girls in the Ottoman Empire and the idea that being educated by foreign governesses harmed children and society were discussed. In what ways were foreign governesses criticized, and what were the reservations? The study focused on these questions.

7. KAYNAKLAR

- BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO). 1687/126472, (23-03-1319).
BOA. İrade Hususi (İ. HUS). 89/35, (22-03-1319).
BOA. MF. MKT. 899/33, (16-10-1323).
BOA. HR. SYS, 2443/37, (19-11-1917)).
BOA. DH.EUM.VRK, 3/36, (19.06.1328).
BOA. DH.EUM.VRK, 3/39, (23.06.1328)
BOA. DH.EUM.VRK, 3/50, (27.06.1328)
BOA. DH.EUM.THR, 35/45, (26.05.1328)
BOA. DH.EUM.THR. 35/66, (28.05.1328)
BOA. DH.EUM.THR, (97/86, 27.07.1328)
BOA. DH.MUİ, 96/38, (12.05.1328)
Abdüssettar, (4 Cemaziyel-Ahir 1313). Terbiye meselesi, *H.M.M.*, 22, 45. 46.
Akagündüz, Ü. (2012). *II. Meşrutiyet dönemi düşünce ve kadın dergilerinde kadın tartışmaları (1908-1918)* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Akdağ, Ç. T. (2016). Modernleşme sürecinde Osmanlı kadınlarının eğitimiyle ilgili basında yer alan tartışmalar, *Humanities Sciences*, 11(2), 2016, 55-68.

- Alafranga Terbiye, (30 Rebiyül-Evvel 1313), *H.M.M.*, 13, 25-26.
- Aydın, M. A. (1985). *İslâm-Osmanlı aile hukuku*. (Birinci Baskı). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Nu: 1.
- Âyine, (16 Teşrinisani 1291, 3, 3- 4.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Bulut, F. (1999). *İttihat ve Terakki’de milliyetçilik din ve kadın tartışmaları*. (Birinci Baskı). 1, İstanbul: Su Yayınları.
- Burçak, B. (1998). II. Abdülhamid devrinde İslam ve batılılaşma karşısında kadının konumu. *Doğu-Batı*, 1(3), s. 112.
- Büran, S. (4 Şaban 1331). Gençlik çağında kızlarımız. *Kadınlar Dünyası*, 83, 351-353.
- Çakır, S. (2011). *Osmanlı’da kadın hareketi*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Çınar, T. (2018). *Osmanlı toplumunda evliliğin sona erdirilmesi (1839-1922)* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çocukları kadınlardan ayırmak, aile (1880) ve hanım (1921), 3, 2 Recep 1297, 56-58, Haz. A. Oğuz İçimsoy. (2011). İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları.
- Darül-Muallimat Mezunelerinden Cemaliye ve Fahriye, (1305). Kızların talim ve terbiyesi-kızlar için talim ve terbiyenin lüzumu. *Parça Bohçası*, 1, 7.
- Esen, N. (1991). Türk ailesindeki değişimin romanımıza yansımaları, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*. 2, 660-676.
- Gürpınar, H. R. (2001). *Mürebbiye*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Göle, N. (1986). *Mühendisler ve ideoloji*. Türkçeleştiren: Eli Levi, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Hasan Maksudzade Muhammed Cemal. (7 Rebiyül-Ahir 1313). Malumat, *H.M.M.*, 14, 29-30.
- https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/2662/mod_resource/content/2/kutu-alan%20duben.pdf.
- İclal. (7 Rebiyül-Ahir 1313). İki refika, *H.M.M.*, 14, 28-29.
- İkbal, H. (11 Cemaziyel-Ahir 1313). Terbiye-i Etfal-i Müslimin -Fikr-i Taklid, *Hanımlara Mahsus Mecmua*, 48-49.
- İnas darülfünununa duhul şeraitinin tebdili. (6 Haziran 1334). *Türk Kadını*, 2, 54-55.
- Karakışla, Y. S. (2014). *Osmanlı hanımları ve hizmetçi kadınlar (1869-1927)*, İstanbul: Akıl fikir yayınları.
- Kandiyoti, D. (2011). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*, Çeviren: Aksu Bora, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kızların zaman-ı tahsili. (31 Ağustos 1311). *Hanımlara Mahsus Gazete*, 4, 1.
- Koçak, A. (2016). Osmanlı Türk toplumunun modernleşmesinde bir model: Avrupalı mürebbiyeler, *SUTAD*, (40), 59-71.
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet öncesinde Türk kadını (1839-1923)*. (İkinci Baskı). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Küçükgörmen, G. C. (2010). *Halide Edip Adıvar’ın romanlarında kadın ve kadın eğitimi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri

- Enstitüsü, İzmir.
- Maarifin kadınlara lüzumu, (26 Şaban 1292). *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, 1, 1-2.
- Mehmed Fahrettin. (13 Cemaziyelahir 1335). İçtimâiyyat: feminizm meselesi-1-bizde nisâiyûn nasıl türedi?. *Sebilürreşad*, 8(195), 236.
- Melek, H. (1325). Firar, *Mehasin*, 7, 521-522.
- Meriç, C. (1981). *Bir faciannın hikayesi*, Ankara: Umran Yayınları.
- Necmeddin Sadık, (12 Temmuz 1917). Genç kızların terbiyesi, *Yeni Mecmûa*, 1, 15-16.
- Necmeddin Sadık. (1 Ağustos 1334). Kızların terbiyesi. *Türk kadını*, 1(6), 82-83.
- Nusret, H. (13 Mart 1335). Sükût ve esbabı, *Genç Kadın*, 6, 87-88.
- Okay, O. (1989). *Batı medeniyeti karşısında Ahmet Mithat efendi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ördem, Ö. (2015). Servet-i Fünun dönemi romanında mürebbiyeler: yabancı ve yabancılaşma, *Turkish Studies*, 10/10, 719-732.
- P. Z. (1925). Milli terbiye hakkında bazı düşünceler, *Âsâr-ı Nisvân*, 15, 5- 6.
- P. Z. (1926). İhtiyaçlarımız, *Âsâr-ı Nisvân*, 19, 4- 6.
- Ramsay, A. D. (2015). *19. yüzyıl sonlarında Türkiye’de günlük yaşam*, Çeviren: Raziye Çakıcıoğlu-Ercan Uyanık, İstanbul: Say Yayınları.
- Sadiye, (14 Nisan 1329). Aziz hemşirelerim!, 11, 3.
- Ulu, C. (2014). Osmanlı Devleti’nin son döneminde mürebbiyelik müessesesi, *Turkish Studies*, 9/1, 595-610.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurumla finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 25.01.2023

Kabul Tarihi: 02.06.2023

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BİR KURUMUN İŞLEYİŞİ: REJİ İDARESİ ŞARTNAMESLERİ (1883-1914)

The Functioning of an Institution from the Ottoman Empire to the Republic:
Specifications for the Administration of the Reji (Tobacco) (1883-1914)

Mustafa DAĞ

Arş. Gör. Dr.; Harran Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
mustafadag@harran.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4571-8115

İbrahim Halil TANIK

Dr. Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ihaliltanik@harran.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1614-3279

Çalışmanın Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma yolunda ilerleme kat eden alanlardan birisi borçların yönetimiyle ilgilidir. Devlet hem borçların ödenmesi hem de üretimde iç döngünün sağlanmasına önem göstermiştir. Bu anlamda Duyun-u Umumiye ve tütün işletmeleri önemli bir yer tutmuştur. Reji idaresi olarak karşımıza çıkan tütün işletmeleriyle ilgili 19. yüzyılın sonlarına kadar bir düzenlemenin olmaması aynı zamanda devletin artan borç yükü bir kurumsallaşmayı zorunlu kılmıştır. Devlet, 1883 ve 1914 yıllarında tütün işletmeleriyle ilgili iki şartname hazırlayarak uygulamaya koymuştur. Bu çalışma uygulamaya konan iki şartnameyi konu edinmiştir. Şartnamelerin içerikleri merkeze alınarak hem farklılıkları ve benzerlikleri hem de kamu-özel iş birliği bağlamında uyumu incelenmiştir. Çalışmamızın birincil kaynaklarını devlet arşivleri olmak üzere, diğer telif ve tetkik eserler oluşturmaktadır. İncelememiz sonucunda yaklaşık yarım yüzyıl varlık gösteren reji işletmeleri ve onun işleyişini belirleyen şartnamelerde, şirkete önemli bir ayrıcalık tanındığı tespit edilmiştir. Ayrıca devletin dış borçları ödeme uğruna üretici ve tüketici mağduriyetlerinin yaşandığı, yıllık kâr oranlarının yüksek seviyelere ulaşmadığı diğer bulgular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Tütün, Osmanlı Devleti'nde Tütün İşletmeleri, Reji İdaresi Şartnameleri, Duyun-u Umumiye İdaresi.

Abstract

One of the areas that made progress towards institutionalization in the Ottoman State was related to debt management. The state paid attention both to the payment of debts and to ensuring the internal cycle in production. In this sense, the public and tobacco enterprises occupied an important place. Towards the end of to nineteenth century tobacco enterprises, which came across as the administration of the Regia. At the same time, the lack of regulation until the end of the century and the increasing debt burden of the state required an institutionalization. The state prepared two specifications on tobacco enterprises in 1883 and 1914 and put them into practice. In this study, two specifications that were implemented were discussed. The contents of the specifications were taken into the center and their differences and developments in the context of public-private cooperation were examined. The main sources of our study were the state archives, and other copyrighted and audited works were

used. As a result of our examination, it was determined that the Reji (tobacco) enterprises that have existed for about half a century and the specifications that determine its functioning have been granted an important privilege to the company within the state. In addition, among other findings that producers and consumers problems for the sake of paying off the external debts of the state, annual profit rates have not reached high levels.

Keywords: Tobacco, Tobacco Enterprises in the Ottoman Empire, Regiment Administration Specifications, Duyun-u Umumiye Administration.

1. GİRİŞ

Ekonomik bunalımlar, ülke yönetimlerini farklı uygulamalara mecbur kılar. Bunun bir örneği 19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde görülmüştür. Devlet, 1854 yılından itibaren aldığı dış borçlara yönelik ödemeleri 1876 yılında durdurmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeden sonra alacaklı ülkeler arasında borç ödemelerinin yeniden yapılandırılması amacıyla yapılan görüşmeler 20 Aralık 1881 tarihinde uzlaşmayla neticelenmiştir (Kazgan, 2002, s. 26).

Muharrem Kararnamesiyle birlikte, tütünü de denetimi altına alacak olan Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi kurulmuştur (Ertürk Keskin & Yaman, 2013, s. 53). Ancak alacaklı devletlerin temsilciliğini yapan kişilerin oluşturduğu yönetim kurulu, tütün gelirlerinde istenilen başarıyı elde edememiştir (Kopra & Yolun, 2012, s.347-348). Muharrem Kararnamesi'nin 9. maddesinde tütün rejisinin kurulmasına dair hükümler yer almaktadır. Bu hükümlerde tütün için ayrı bir şirketin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu gelişme sonrası Fransız vekillerin girişimleriyle, bir anonim şirketinin kurulması yönünde karar alınmıştır. Bu şirketin ortakları Credit Anstalt, Banker Bleichroeder ile Osmanlı Bankası olarak belirlenmiştir (Quataert, 2017, s. 35-37).

İdare komisyonu tarafından hazırlanan şartname Meclis-i Mahsusa tarafından kontrol edilip düzenlendikten sonra 30 yıllık imtiyaz hakkını tanıyan düzenleme (BOA.İ.DH.1295/102149) 14 Mayıs 1883 tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır. 29 maddelik şartnameyle Reji Şirketi 1914 yılına kadar idare edilmiştir. 30 yıllık imtiyaz süresinin sona ermesiyle birlikte (BOA.MV.179/32) ikinci şartname 16 Nisan 1914 tarihinde hazırlanarak Reji İdaresi'nin ikinci dönemi başlamıştır (Düstur, Tertip: 2, Cilt: 6, s. 442-491).

İkinci şartnamenin yürürlükte kaldığı dönemde Osmanlı Devleti yıkılmış, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Tekelci ayrıcalıklar tanınan ve yeni dönemde de bir süre yürürlükte kalan Reji Şirketi'nin görevine son verilmesine yönelik ilk girişim 1923 yılında gerçekleşmiştir. Ancak şirket 1925 yılı şubat ayı sonlarında lağvedilmiştir (Yurtoğlu, 2021, s. 174).

Osmanlı'nın son, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde varlık gösteren Reji İdaresi, zengin muhtevasıyla pek çok araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, 1883 ile 1925 yılları arasında önemli gelir

kalemlerinden biri olan tütünün işletilmesi amacıyla, yabancı sermaye ile kurulan idareye tanınan hak ve yetkilerin neler olduğunu ortaya koyarak, şartnameler çerçevesinde idarenin işleyiş sistemini tespit etmektir. Bu doğrultuda her iki şartnamenin analizi yapıldıktan sonra elde edilen bulguların literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışmada, ilk etapta Muharrem Kararnamesi'nde tütünle ilgili yapılan düzenlemelere belgeler ışığında değinilmiş, Reji İdaresi'nin kuruluş süreci ele alınmıştır. Daha sonra çalışmamızın muhtevasını oluşturan 27 Mayıs 1883 ile 16 Nisan 1914 tarihli şartnamelerde yer alan hükümler birincil kaynaklar kullanılarak analiz edilmiştir. Şartnameler yorumlandıktan sonra, her iki şartname arasında farklılıklar ve benzerliklere vurgular yapılmıştır

2. ŞARTNAMELERDE İDARE, YARGI VE EKONOMİ

Tütün idarelerinin yönetsel çerçevesini oluşturan şartnamelerde, kurumun sağlıklı işleyişini devam ettirebilmek amacıyla hazırlanan maddeler içerisinde ayrı ayrı konulara temas edilmiştir. Böylece kurumun işleyişinde olası problemlere çözümler üretilmiştir. Reji Şirketi'nin kuruluş şartnamesi olarak ve toplam 29 maddeden oluşan metinde, ilgili kurumlar tarafından incelemeler yapıldıktan sonra 14 Mayıs 1883 tarihinde padişah tarafından onaylanmış, 27 Mayıs 1883 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Düster, Tertip: 2, Cilt: 4, s. 332-348).

Türkçe ve Fransızca olarak iki nüsha şeklinde hazırlanan şartname; Maliye Nazırı, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Meclisi Reisi ve Bank-ı Osmani İdare Direktörü Mösyö Deveau tarafından imzalanmıştır (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

16 Nisan 1914 tarihinde hazırlanmış olan ikinci şartname ise 30 yıllık imtiyaz sürecinin sona ermesinden sonra 15 yıllık imtiyaz hakkının tanınmasıyla yürürlüğe girmiştir (Gürdamar, 2019, s. 27). Her iki şartnamenin incelenmesi neticesinde, hükümler dört ana başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki idari yapıdır. (BOA.A.)DVN.MKL.60/13).

2.1. Şirketin İdari İşleyişi

Reji Şirketi'nin yönetimiyle ilgili hükümler incelendiğinde, her iki şartnamede de şirketin kuruluşu, unvanı, yönetim merkezi, yönetim biçimi ve şirketin feshedilme biçimleriyle ilgili hükümlere yer verilmiştir. Bu bağlamda, birinci şartnamenin 1 ile 6'ncı maddelerinde; idarenin kuruluşu, kurucuları, merkezi ile ismine yer verilmiştir. Buna göre şirket, Viyana'dan Kreditanstalt, Berlin'den Bleichröder ve İstanbul'dan Osmanlı Bankasının ortaklığı ile *Memalik-i Şahane Duhanlarının Müşterk'ül-Menfaa Reji İdaresi* adıyla

kurulmuştur (Altun, 1995, s. 18).

Kuruluş tüzüğü'nün onaylanmasıyla; Düyûn-ı Umûmiyye Meclisi tarafından şirketin kurulmasına yönelik teklif tüzüğü hazırlanarak bu tüzüğü'nün, en geç bir ay içerisinde Bab-ı Âli'ye iletilmesi gereklidir. Tüzüğü'nün tasdik edilmesiyle birlikte en geç altı ay içerisinde ortakların şirketi kurması gereklidir. Dokuzuncu ayda ise Reji, başta İstanbul olmak üzere, şubeler açarak faaliyete geçecektir (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

Şirketin altı ay içerisinde kurulmaması durumunda Osmanlı Bankası hesabına teminat akçesi olarak yatırılmış olan 100 bin Osmanlı lirasının 50 bin lirası Düyûn-ı Umûmiyye'ye, diğer 50 bin lirası ise Osmanlı Devleti'nin hesabına aktarılacaktır.

Dokuz ay içerisinde ülke genelinde faaliyetlerine başlayamaması durumunda ise belirlenen akçesinin müsadere edileceği gibi imtiyaz müddetinin de geçersiz sayılacağı belirtilmiştir. Fakat belirlenen süre içerisinde şirketin kurulup göreve başlaması durumunda 100 bin Osmanlı lirası şirketin kullanımına bırakılmıştır. Şirketin feshedilmesiyle ilgili kuruluş koşullarına riayet edildiği ve hazırlanan şartnameye uygun olarak yönetildiği müddetçe göreve devam edeceği ifade edilmiştir. Ancak hükümet ile şirket arasında bir ihtilafın çıkması durumunda; Osmanlı, Reji ile Düyûn-ı Umûmiyye arasında yapılan görüşmeler belirleyici olacaktır.

Şirketin kanunlara aykırı davrandığı tespit edilip feshine veya görev süresinin uzatılmamasına karar verilmesi durumunda, şirketle yapılan sözleşme feshedilir. Bu durumda teminat akçesinin Osmanlı Devleti ile Düyûn-ı Umûmiyye arasında paylaşılacaktır (BOA.ŞD.301/25). İkinci şartnamede ise şirketin unvanı, yönetim merkezi ve yönetim biçimiyle ilgili hükümler sözleşmenin birinci faslında 3 madde halinde yer almıştır. Şirketin daha önceki şartnamede belirtildiği gibi aynı isim ve yönetim merkeziyle, 16 Nisan 1914 tarihinden itibaren 15 yıllığına görev üstlendiği belirtilmiştir.

Daha önceki şartnameden farklı olarak burada şirketin devlet genelinde tütün denetimi ile görevlendirildiği belirtilmiştir. Bunun dışında, ülke içinde veya ülke dışına yapılacak olan bütün tütün ticaretini denetim altında tutma yetkisi de tanınmıştır. İhtiyaç duyulması durumunda yabancı ülkelerde acente veya şube açma yetkisi de verilmiştir (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Daha önce böyle bir yetki verilmemişken, ikinci şartnamede bu yetkinin verilmesi, idarenin yetki alanının genişletildiği göstermektedir.

Yetki sahası yurtdışını da kapsayacak şekilde genişletilen şirketin

feshi, görev süresinin bitimi veya görev uzatımına dair hükümler birinci şartnamenin 9, 10, 27, 28 ve 29'uncu maddelerinde belirtilmiştir. Buna göre şirketin imtiyaz süresinin 30 yıl olduğu belirtilmiştir. Belirlenen 30 yıllık sürenin bitiminden en az bir yıl önce, Devlet ile şirket arasında yapılan müzakereler neticesinde, antlaşmaya varılması durumunda, bir o kadar daha imtiyaz süresi tanınacaktı.

1913 yılında yapılan görüşmeler neticesinde Şûrâ-yı Devlet Reisliği, Maliye Nazırlığı ve Rüsumat Emanetinin katılımıyla bir komisyon oluşturulmuştur (BOA.İ.HUS.165/6). Tekelin devam ettirilmesi durumunda hukuk gereği, işletme hakkı mevcut olan şirkete ait olacağı belirtilmiştir. Ancak şirketin görevinden feragat etmesi durumunda, Reji, Düyûn-ı Umûmiyye'ye başvurarak feshedilme talebinde bulunur. Bu karar üzerine hükümet ile irtibata geçilerek *Muharrem Kararnamesi*'nde belirtilen hükümlerin icra edilmesine başlanır (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

Sözleşmenin yenilenmesinde istikrara vurgu yapılarak, hâlihazırdaki işletmeyle yola devam edilmesi uygun görülmüş, aksi olması halinde farklı bir yöntem düşünülmüştür. Şayet Düyûn-ı Umûmiyye, Reji Şirketi ve devlet arasında imtiyaz süresinin uzatılmasına dair fikir birliğine varılmaz ise tütünün işletme hakkı farklı bir şirkete devredilir. Bu durumda, mevcut şirket tarafından kullanılan araçlar, makineler, tütünler ve tüm gayrimenkul malların, eski şirketten yeni şirkete devredilmesi amacıyla, üçüncü bir uzman aracılığı ile fiyatlar belirlenerek, şirketler arasında alışveriş yapılması için Osmanlı idarecileri uygun ortamı sağlar (BOA.MV.71/22).

Uzmanlar tarafından, tütün hariç eşyalar için belirlenen fiyatlarda %10 düşüş yapılacaktı. Yeni şirket tarafından alınan makine ve tütünlerin, satış veya takas işlemleri için devlet ile ayrı bir müzakere yürütülecekti. Devlet kurumları eşyaları satacak olursa satış işlemlerini yapabileceğini ancak tütünlerin ihracatını yapması mecbur olarak görülmüştür. Alınan bu kararlar, tütünün şirket veya devleti tarafından idare edilmesi durumunda aynı şekilde uygulanacaktı. Şirketin feshedilmesi dışında sözleşmenin geçersiz sayılacağı tek durum, devlet borçlarının sona ermesiyle birlikte görevi bitecek olan Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisi'nin dağıtılması olacaktı. Bu durumda şirketin yetkileri hükümete devredilecekti (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

İkinci şartnamede şirketin feshi veya görev uzatımına dair hükümler 9. fasılda yer alan 38'inci maddede belirtilmiştir. Her ne kadar bu konudaki hükümler birinci şartname kadar ayrıntılı şekilde ele alınmamış olsa da bu nizamnamede feshedilmeyle ilgili farklılıklar söz konusudur.

Bu şartnamede farklı olarak, fesih sürecinde idarenin karar kurulu

olan Cemiyet-i Umumiye Meclisi'nin görevine değinilmiştir. Şirketin görev süresinin dolmasına yakın veya görev süresinin dolmamış olmasına rağmen farklı gerekçelerden dolayı feshine karar verilmesi durumunda; meclis acil toplanma kararı alır. Meclisin müzakeresi neticesinde tasfiye işlemlerinin yürütülmesi amacıyla birkaç tasfiye memuru tayin edilmesi kararı alınmıştır.

Sözleşmenin 9. maddesi dikkate alınarak, şirketin sermayesi ile borç veya alacaklıların hesabı yapıldıktan sonra tamamen veya kısmen devretme süreci başlatılırdı. Hesapların tam anlamıyla bitmesinden sonra Meclis-i İdare azalarının memuriyetleri son bulurdu. Son olarak ise Cemiyet-i Umumiye feshedilirdi (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Böylece fesih işlemi tamamlanırken, kurum işleyişini zedelememeye hassasiyet gösterilmişti. Aynı şekilde yönetimin kurumsal kimlik oluşturmaya ve sürdürülebilirliğine önem verilmiştir.

Şirketin yönetimi ile ilgili hükümler; birinci şartnamenin 3'üncü maddesinde yer almıştır. Buna göre şirket 10 azadan oluşan ve merkezi İstanbul olan Meclis-i İdare tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Yurtiçinde ve dışında hangi noktalarda acente veya şube açılabileceğine yönelik yetki de bu meclistedir. Memurların bu meclis tarafından tayin edilmesinin yanı sıra ne miktarda vergi toplanacağı da meclisin yetkisindedir.

Görevliler her ne kadar meclis tarafından atansa da giyecekleri kıyafetler ve taşıyacakları silahların kararı Maliye Nazırlığına bırakılmıştır (Mübarek Alan, 2017, s. 23). Nazırlık kolluk kuvvetlerinin kıyafetlerine uygunluk ilkesini dikkate almıştır. Ayrıca bu maddede kaçakçılıkla mücadelede devletin de destek vereceği belirtilmiştir. Reji Şirketi'nin iç işleyişinde atama özerkliği tanınsa da merkezi yönetimin etkisi genel kurullarla sınırlandırılmıştır.

İkinci şartnamede, Reji Şirketi'nin yönetimi ile ilgili kararların Meclis-i İdare tarafından belirleneceğine dair hükümler, üçüncü faslında yer alan 11'den 20'nci maddeye kadar olan bölümde yer bulmuştur. Azaların sayısı ile ilgili net rakam belirtilmemekle birlikte üye sayısının 10-15 arasında değişebileceği belirtilmiştir. Daha önceki şartnamedeki gibi meclisin merkezi İstanbul'dur. Ancak önceki şartnameden farklı olarak seçilen azalardan 5'nin İstanbul'da bulunması zorunlu olmak şartıyla, diğerlerine hissedarların yanında bulunabilme imkânı tanınmıştır (BOA.Y.EE.333).

Aza sayısının 12'ye çıkarılmasıyla birlikte 5'inin İstanbul'da 7'sinin ise yabancı devletlerde bulunan hissedarların yanında bulunabilecekleri belirtilmiştir (BOA.ŞD.349/26). Üyelerin bir kısmının başkentte bulunması, Osmanlı vatandaşı ilkesi ve hissedar edilmesi hem işleyişin niteliğinin artması

hem de üyelerin aidiyet hissini geliştirmesinde önemli bir adımlardır.

Bu esneklikle beraber, üyelerin uyruklarıyla ilgili bir sınır söz konusudur. Üyelerden en az 3'ünün Osmanlı vatandaşı olması zorunludur. Üyelerin kendi içlerinden seçeceği müdür, bu 3 kişiden birisi olup, baş idarecinin yabancı uyruklu olmasının önü alınmıştır. Bu mecliste üyeler Cemiyet-i Umumiye tarafından seçilerek 5 yıllığına atanırdı.

İstifa veya ölüm gibi nedenlerden dolayı bir azanın görevinin sona ermesi durumunda, meclis tarafından yerine geçici olarak görevli ataması yaptıktan sonra Cemiyeti Umumiye Meclisi'nde boşalan kadroya yeni bir atama yapardı. Meclisçe atanan üyeler, atamasının gerçekleştiği tarihten en geç 8 gün içerisinde, şirketten sonradan ücretini geri almamak üzere 100 hisse daha satın almak zorundadır (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Böylece meclis üyelerinin şirkete kâr-zarar ilişkisiyle bağlı olmaları hedeflenmiştir.

Meclisin toplantı neticesinde tespit ettiği fiyat, Cemiyet-i Umumiye Meclisi tarafından belirlenen bir pul ile azalara verilir. İdare, meclisin yönetilmesi için her sene kendi üyelerinden bir başkan ve başkan yardımcısı seçerdi ve aynı kişilerin tekrar aday olabilirdi.

Meclis, genellikle şirketin çıkarları doğrultusunda ihtiyaç duyulduğu zamanlarda başkanın azaları davet etmesi yöntemiyle toplanırdı. Toplantıya katılamayacak azanın olması durumunda vekil tayin edilebilirdi ancak bunun da bir sınırı vardı. Vekil olarak tayin edilen kişi en fazla 2 azaya vekâlet edebildiği gibi vekâlet süresi 1 yıl ile sınırlanmıştır. Toplantı esnasında vekil bulunamaması durumunda katılım sağlayan azalardan en az 2'sinin konunun başka bir toplantıda görüşülmesi talebinde bulunmasıyla görüşme ertelenebilirdi. Erteleme süresi 21 gündür. Mecliste bir toplantıda meselenin görüşülmesinde toplantıya katılmadığı gibi vekil de tayin etmeyen azaların 20 gün içerisinde mektupla oylarını beyan etmeleri gerekiyordu.

Vekâlet edecek aza ise vekillerinin reyleri için meclisin vermiş olduğu kararı 8 ile 15 gün erteleyebilmekteydi. Mecliste bir meselenin görüşülmesi amacıyla en az 5 azanın aslen veya vekâleten hazır bulunmaları zorunluydu. Meclis toplantısında yapılan görüşmeler neticesinde tutulan kayıtlar zabıtnamelere veya kayıt defterlerine işlenmekteydi (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Böylece toplantılara iştirak, nitelikli katılımın sağlanması ve sonuçların muhafazasına önem verilmiştir.

İdari hususta meclis, Düyûn-ı Umûmiyye ile Osmanlı arasında şirketin işleyişini üstlenmişti. İşleyiş denetim altında tutan meclis, gerekli gördüğünde bu şartnameyi feshetme yetkisine de sahipti. İnhisarın işleyişinin

imkânsız hâle geldiği bölgelerde, idarenin tasfiyesine veya inhisar devrinin yapılmasına yetkilidir. Tütün ticaretinde ürün fiyatlarının belirlenmesinde, idare şubeleri, fabrikaları ve mahzenlerinin inşaatlarında söz sahibidir. Şubelerde görev yapan müdür ve memurların atamaları, maaşları, sayıları, giderleri ve memurların görevden alınmaları ile ilgili kararları belirlerdi.

Şubelerdeki eşyaların ve makinaların alış ve satış işlemleri ile doğrudan sorumlu tutulmuştur. İdare ile ilgili her türlü senet, esham ve tahvilatlarla ilgilenme görevi vardır. İdarenin her türlü sıhhi işleri ve ruhsatname işlerinin yerine getirilmesinde görevlidir. Her sene hissedarlara idarenin gelirleri ile ilgili bilgi vermek, hissedarlara düşen miktarı belirleyip teslim etme ve bu görüşme sırasında idarenin faydasına olan faaliyetlerin uygulamaya geçirilmesi için hissedarlara tekliflerde bulunurdu.

Şirketle ilgili bir dava sürecinin yaşanması durumunda, mahkemede meclisi temsil edecek bir dava vekili tayin etmekle yükümlüdür. Aza olanların farklı işlerle meşguliyetleri yasaklanmıştır (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Meclis ve üyelerinin, idarenin çalışma ritmini düzenleme ve yükseltmeye yönelik pek çok madde vardır. Ayrıca üyelerin başka bir meşguliyetlerinin yasaklanması, meclisin tüm enerjisini idareye sarf etmesini düşünülmüştür. Bunun yanında şirket işleyişinin denetimi de en önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur.

Reji Şirketi'nin idaresiyle ilgili ele alınacak bir diğer konu da şirket üzerinde kurulan denetim mekanizması olmuştur. Birinci şartnamede murakabeye dair hükümler yer alırken ikinci şartnamede bu hükümler yer almamıştır. Birinci şartnamenin 8'inci maddesi buna yönelik hükümleri içermekteydi. Buna göre devlet, şirketi denetlemek amacıyla bir komiser tayin edebilirdi. Bu komiser şirketin her toplantısına katılıp denetim yapmak için İstanbul'da ikamet etmek zorundadır.

Komiserin maaş ve masrafları ise şirket tarafından ödenir. Müfettiş ve komisere tanınan yetkiler arasında şirketin defter ve evraklarını incelemek, tütün satışının yapıldığı mağaza ve dükkânları denetlemek, şirket memurlarının birinin hazır bulunması şartıyla sandıkları teftiş etmek ve görev yapan memurları denetlemek yer almaktaydı. Ancak şirketin işleyişine doğrudan müdahale etme yetkisi bulunmamaktaydı (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

Merkezi yönetim şirketin işlerine doğrudan müdahil olmasa da işleyişin kanunlar çerçevesinde gözetimini ihmal etmemiştir. Nitekim şirket kararlarında idare meclisinden başka bir yapı mevcuttu. Yönetimle ilgili Meclis-i İdare dışında hissedarlardan oluşan Cemiyet-i Umumiye Meclisi de

bulunmaktaydı. Birinci şartnamede bu meclisle ilgili her ne kadar hüküm yer almamış olsa da ikinci şartnamenin dördüncü faslında konuyla ilgili hükümlere yer verilmiştir.

İkinci şartnamenin 21'den 32'nci maddesine kadar Cemiyet-i Umumiye Meclisi'nin işleyişine havidir. Meclis, şirketin hissedarlarının vekili olarak görevini icra ederdi. Üyeleri asıl ve vekil olarak şirketin 30 hissesine sahip olan hissedarlardan oluşmaktaydı. Üyelerin kabulü için cemiyetin toplanmasından 10 gün önce hisselerini şirketin merkez idaresine veya şubelerine teslim etmesi gerekmekteydi.

Teslimattan sonra makbuz ile cemiyet üyeliğine başvuru yapmaktaydı. Buna dair bilgiler meclis defterinde kayıt altına alınmaktadır. Meclis-i İdare tarafından yılda bir defa cemiyetin nerede ve ne zaman toplanacağına dair teklifte bulunur. Çoğu zaman merkezde toplanan cemiyet olağanüstü durumlarda meclisin kararına ihtiyaç duymadan toplanabilirdi. Cemiyet toplantısının yapılacağına dair davet, toplantıdan 20 gün önce İstanbul, Paris, Berlin, Viyana ve Londra'da iki gazetede ilan edilirdi (BOA.A.)DVN.MKL.60/13).

Toplantı şu şekilde planlanmıştır: ilanının ardından Cemiyet-i Umumiye Meclisi, Meclis-i İdare başkanı veya yardımcısının katılımı ile azaların huzurunda tayin edilen bir başkanın öncülüğünde başlatılır. Toplantı başkanı ve yardımcısı en fazla hissesi bulunan kişilerden, bunların kabul etmesi durumunda ise en yüksek hisseye sahip olan kişi başkan olarak seçilir. Cemiyet-i Umumiye üyeleri her 30 hisse için bir oy kullanma hakkına sahiptirler. Ancak azaların bu şekilde oy kullanmaları 20 ile sınırlandırılmıştı. Toplantının gündemi Meclis-i İdare tarafından belirlenir.

Toplantının başlatılmasıyla birlikte Meclis-i İdare tarafından tanzim olunan mazbata okunduktan sonra azalar olumlu veya olumsuz yönde oylarını kullanırlar. Cemiyet üyelerinin kâr hissesinin miktarını belirleme ve Meclis-i İdare azasının değişimine karar verilir. Şirketin sermayesi ile ilgili konularda karar verici olduğu gibi şirketin feshedilmesi yönünde Meclis-i İdare tarafından hazırlanan kararı müzakere eder. Aslında Reji İdaresi ile ilgili Meclis-i İdare'nin yönetimi, her türlü konunun görüşüldüğü yer olarak Cemiyet-i Umumiye Meclisi olduğu hükümlerde belirtilmiştir. Cemiyette alınan kararlara dair gelişmeler deftere kaydedildikten sonra Meclis-i İdare'de görev alan kişilerin imzası atılmaktaydı (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Böylece Cemiyet-i Umumiye, şirketin hissedarları olarak en kritik karar merci sıfatını taşımıştır.

Kurumun işleyişiyle ilgili şartnamede yapılacak olan düzenlemeler ve

şartnamenin padişah tarafından onaylanmasıyla ilgili hükümler de tanzim edilmiştir. Birinci şartnamede bu hususta net bir hüküm olmamasına rağmen ikinci şartnamenin 8'inci faslında yer alan 37'nci madde ile 11'inci faslında yer alan 40'inci maddede buna dair hükümlere yer verilmiştir.

Buna göre Cemiyet-i Umumiye veya Meclis-i İdare tarafından şirketin faydasına düşünülen düzenlemelerin tespit edilmesi durumunda Düyûn-ı Umûmiyye ile Osmanlı Devleti tarafından onaylanarak yürürlüğe girebilirdi. Cemiyet-i Umumiye, şirketin devamlılığını sağlayan şartnamenin kaldırılmasını, yürürlükte kalış süresini uzatmasını veya şartnamede yeni düzenlemelerin yapılması yönünde yetki verebilirdi. Bu yetki neticesinde Cemiyet-i Umumiye toplantı için azalara davetnameler gönderir.

Oylamada en az 3 azanın olumlu oyu gerekiyordu. Mecliste alınacak karar Meclis-i İdare tarafından Osmanlı Devleti'ne ve Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclis'ine sunarak onay alınması durumunda değişiklik işlemi başlatılabildi (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Şartnamenin hükümlerinin şirket tarafından hazırlanmasından sonra padişahın onayına sunulurdu (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). İkinci şartnamenin yönetim ve değişiklik gibi ilkeler çerçevesinde geniş bir yapısal özellik arz etmiştir.

2.2. Şirketin Yargı İşleyişi

Şirket şartnamelerine, kurumun işleyişine dair hukuki sorunları ve çözümlerini muhteva eden maddeler eklenmiştir. Birinci şartnamenin 2'nci maddesinde idarenin yargı hukuku ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Buna göre idare Osmanlı Devleti'nin kanuni hükümlerine göre yönetilecek olup adli işlerde ise Adliye Nazırlığına tabi olacaktır (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

İkinci şartnamede ise şirketle ilgili her türlü davalarla ilgili hükümler 10'uncu faslın 39'uncu maddesinde ele alınmıştır. Cemiyet-i Umumiye Meclisi'nden izin almak şartıyla Meclis-i İdare veya görev yapan azadan biri hakkında dava başvurusunda bulunulabilir. Şirketin kendi içerisinde veya tütünle ilgilenen kesimlerle yaşanan sorundan dolayı açılan davalar, Osmanlı Devleti'nin mahkemelerinde görülmekteydi (BOA.A.)DVN.MKL.60/13).

2.3. Şirketin Malî İşleyişi

Reji Şirketi'nin maliyesiyle ilgili şartnamelerde yer alan hükümler genel olarak şirketin sermayesi, ihtiyat akçesi, malî yılı ve elde edilen kâr oranının hissedarlara aktarılmasıyla ilgili bilgiler içermekteydi. Birinci şartnamede şirketin sermayesi ile ilgili hükümler 4'üncü maddede yer almıştır.

Buna göre şirket; sermayesini tahvilat aracılığıyla tedarik etmeye

yetkilidir. Şirketin işletme sermayesi 100 milyon Frank veya 4 milyon İngiliz lirası ya da 4 milyon 400 bin Osmanlı lirasıdır. İdareye teslim edilecek her hisse senedinin bedeli idare tarafından belirlenmekteydi. İdareye teslim edilecek toplam miktar ise Osmanlı Devleti ile Düyûn-ı Umûmiyye İdare Meclisi bilgisi doğrultusunda 2 milyon 200 bini geçmeyecek şekilde sınırlandırılmıştı (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

İkinci şartnamede ise şirketin sermayesiyle ilgili hükümler ikinci fasılda yer alan 4 ile 10'uncu maddeler arasında ele alınmıştır. Ayrıca hisse senetlerinin bedelinin hissedarlara verilmesiyle ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Şirketin sermayesi 1 milyon 760 bin Osmanlı lirası veya 1 milyon 600 bin İngiliz lirası ay da 40 milyon Fransız Frank'ıdır (Akpınar, 1998, s. 23).

Bu sermaye kârından piyasaya sürülen yani tedavüle çıkarılan her biri 8 adet Osmanlı lirası 8 kuruş veya 8 İngiliz lirası / 200 Fransız Frank'ıdır. Tedavüle çıkarılacak hisse senetleri Osmanlı için 4 milyon 400 bin liraya, İngilizler için 4 milyon sterline ve Fransızlar için 100 milyon Frank'a arttırılabileceği belirtilmiştir. Sermayenin arttırılması Cemiyet-i Umumiye kararı ve Osmanlı Devleti ile Reji Şirketi'nin onayı gerekliydi.

Yine şirketin tedavüldeki hisse senetlerinin azaltılmasına yönelik şartnamenin 37'nci maddesi uyarınca Cemiyet-i Umumiye tarafından gerçekleştirilmekteydi. Türkçe hazırlanan senetler yabancı dilde de kaleme alınabilirdi (BOA.A.)DVN.MKL.60/13). Böylece senetlerin hem uluslararası düzeyde karşılık bulması ve anlaşılması hem de yurtdışından sermaye edinilmesinin önü açılmıştır.

Uluslararası ticarete açılan hisse senetlerinin güvenilirliği de düşünülmüştü. Rejinin hisse senetleri, Meclis-i İdaresi'nin görevlendireceği 2 aza tarafından kayıt defterlerine işlenir. Hisse senetlerinin daha sonra devredilmesi veya satılması ise sadece senetlerin devir ve teslim işlemleriyle yapılabilir.

Hissedarın görev ve sorumluluğu hisselerinin miktarıyla doğrudan orantılıdır. Ancak hissedarın defterinde kayıtlı görünüp sonradan senedin devredilmiş olması durumunda ilk hissedarın sorumluluğu olmayıp, kanun gereği hisse senedi kimin üzerinde ise sorumluk o hissedarı aittir. Şirket, hissedarlığın muğlaklığını önlemek istemiş, her hisse için bir hissedarın belirlenmesini ön koşul olarak belirlemiştir. Hissedarların şirketin almış olduğu kararların onaylanması ve gelirlerin taksim edilmesi gibi şirketin idaresine müdahale etme hakkı yoktu (BOA.A.)DVN.MKL.60/13).

Malî hususlarla ilgili ihtiyat akçesini ihtiva eden hükümlere birinci şartnamede yer verilmemekle birlikte, ikinci şartnamede bu konuyla ilgili hükümler 7'nci fasılda 34 ile 36. maddeler arasında ele alınmıştır. Şirketin gerçek sermayesi dışında mal varlığını ifade eden ihtiyat akçesi, her sene şirketin elde ettiği kâr oranından kasaya aktarılan meblağın tamamıydı.

Her yıl şirketin sandığına teslim edilen sermayenin dörtte biri oranındaki miktar ihtiyat akçesi olarak ayrılmaktaydı. Şirketin sandığına teslim edilen hisse bedelinde %6 oranında kâr sağlanmadığı durumlarda ise eksik olan kâr miktarı ihtiyat akçesinden karşılanmaktaydı. Sermaye kârından doğan bu eksikliğin ihtiyat akçesinden karşılanmasına yönelik karar ise Reji tarafından alınabilirdi (BOA. A.) DVN.MKL.60/13). Şirketin olası kâr marjlarındaki düşüşün, ana sermayeyi olumsuz etkilememesi için ihtiyat akçesiyle karşılanması ön görülmüştü.

Şirketin malî yılı ile ilgili hükümler birinci şartnamede yer almasa da ikinci şartnamenin 5'inci faslın 33. maddesinde yer almaktaydı. Bu maddede şirketin malî yılının başlangıç tarihi 1-14 Mart olup bitiş tarihi ise bir sonraki yılın mart ayının 13'üdür. Her malî yılın sonunda şirketin zimmetinde olan paranın kaydı bir defterde toplanmaktaydı. Bu defter daha sonra Cemiyet-i Umumiye ve Meclis-i İdaresi'ne arz olunur (BOA.A.) DVN.MKL.60/13). Bu suretle şirketin yıllık bilançosu hem şeffaf bir şekilde kaydedilmekte hem de mukayese imkânı oluşturulmaktaydı. Bu yolla hesap verilebilirlik ilkesi de düşünölmüştü.

Sürdürülebilir bir kayıt sisteminde şirketin kâr oranının dağılımıyla ilgili hükümler mevcuttu. Birinci şartnamesinin 7. maddesine göre şirket yıllık olarak Osmanlı Devleti'ne, 750 bin Osmanlı lirası vermekle yükümlü tutulmuştur (Quataert, 1984, s. 70). Böylece şirketin merkezi yönetim bütçesine net bir gelir aktarması sağlanmıştır. Şirketin yıl içerisinde hiçbir şekilde hasılat elde etmemesi durumunda da belirlenen miktarı Osmanlı Devleti'ne ödemek zorundadır. Tediye şeklinde kolaylık tanınmış, peşin olarak değil, şirketin bu miktarı devlete dört taksit halinde altın olarak 3'er ay aralıklarla ödemesi kararlaştırılmıştı (Özen & Özpençe, 2006, s. 16).

İlk taksit 1-13 Mart, ikinci taksit 1-13 Haziran, üçüncü taksit 1-13 Eylül ve dördüncü taksit ise 1-13 Kasım döneminde ödenmesi gerektiği belirtilmiştir. Elde edilen kâr oranının dağılımı için Reji tarafından belirlenen bir komisyon aracılığı ile gerçekleşir. Oluşturulan bu komisyon, yıllık hasılatı toplayıp faizleri hesaplandıktan sonra şirketin masrafları toplanıp elde edilen gelirlerden düşölerek geriye kalan kâr oranı Osmanlı, Düyün-ı Umûmiyye ile Reji arasın dağıtılır (BOA.A.)DVN.MKL.60/13).

Kâr dağılımı şu şekildedir; şirketin elde etmiş olduğu kazanç 500 bin Osmanlı lirasına kadar olan miktardan %35'i Düyûn-ı Umûmiyye, %30'u Osmanlı hazinesi ve %35'i Rejinin payıdır (Parvus Efendi, 2014, s. 33). 500 bin ile 1 milyon Osmanlı lirası arasında olması durumunda %34'ü Düyûn-ı Umûmiyye, %39'u Osmanlı hazinesine ve %27'si Rejinin payıdır. 1 milyon ile 1 milyon 500 bin arasında olması durumunda %30'u Düyûn-ı Umûmiyye, %52'si Osmanlı hazinesine ve %18'i Rejinin payıdır (Doğruel, Doğruel, 2000, s. 66). 1 milyon 500 bin ile 2 milyon arasında olması durumunda ise bu oranın %30'u Düyûn-ı Umûmiyye, %70'i Osmanlı hazinesine ve %10'u ise Rejinin payıdır. Kârın 2 milyonun üzerinde olması durumunda ise Düyûn-ı Umûmiyye'nin alacağı oran %15, Osmanlı hazinesinin %75 ve Rejinin ise %10 olarak belirlenmiştir (BOA.İ.MMS.75/3367). Bu dağılım şirketi daha çok üretken olmaya teşvik etmiyordu. Çünkü kârın artması halinde merkezi hükümetin payı artarken, Düyûn-ı Umûmiyye ve Rejinin payı azalmıştır.

Şirketin gelir dağılımı aslında birtakım problemleri barındırıyordu. Sürdürülebilirlik, teşvik edicilik ve ticaretin kayıtlı yürütülmesi hususlarında eksiklikler vardı. Şirketin kendine düşen pay, limit artmasına rağmen azalmaktaydı. Böylece kayıt dışılığa doğru bir eğilim ihtimali artıyordu. Gelir arttıkça, en kazançlı kâr ortağı Osmanlı hazinesiydi. Şirketin geliri artması durumunda hazineye aktarılan miktar yaklaşık %130 artmaktaydı. Düyûn-ı Umûmiyye'ye aktarılacak miktarda da bir ters orantı mevcuttu. Devletin borçlarını yönetme amacıyla tesis edilen kurumun kendi bünyesindeki bir şirketten edeceği kâr, hazineye aktarıldan düşük oranda tutulmuştur. Aynı zamanda dış borçları ödeme noktasında bir istikrarsızlığa sebep olmuştur. Elde edilen kâr oranının artış göstermesine bağlı olarak şirketin hissesine düşen miktarın azalmasından dolayı muhtemelen şirketi hesaplarda kayıt dışılığa yönlendirmiştir.

Rejinin kâr kalemleri içerisinde sermaye artışıyla birlikte faiz gelirdi. İkinci şartnamenin 7'nci maddesi gereğince şirket sandığına hissedarlar tarafından teslim edilen sermayenin miktarı 2 milyon 200 bin Osmanlı lirası olması durumunda yıllık %8, bu rakamın üzerine çıkması durumunda ise yıllık %7 işletilecek faiz oranıdır. Öngörülen gelirin sağlanamaması durumunda hissedarları koruyan bir önlem vardı.

Taahhüt edilen faiz geliri elde edilmemesi durumunda bir önceki yılın kâr oranından belirlenen miktar temin edilerek hissedarlara aktarıldı. Şirket'in hesabında kalan miktardan tüm masrafların düşülmesi durumunda kalan kazancın 2 milyon Osmanlı lirası olması durumunda %5'i, 3 milyon olması durumunda %3, 3 milyon ve üstü olması durumunda ise %2 oranındaki gelir imtiyaz sahiplerine verilmektedir (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31). Faiz

gelirlerinde şirket, hissedarlarına pay dağıtmayı planlasa da yine en büyük payı kendisine ayırarak öz sermayeyi öncelemiştir. Ayrıca faiz yöntemini çok öne sürmerek, düşük net kâr durumunda gündeme almıştır. Bu pay 2 milyon iken 100 bin lira, 3 milyon iken 90 bin liradır.

İkinci şartnamede ise faiz oranları 6'ncı fasılda 34 ile 35'inci maddelerinde şirketin gelirlerinden elde etmiş olduğu miktarın dağılımıyla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Toplanmış olan sermayenin %6 faiz oranı ile ikinci şartnamenin 6'ncı maddesinde belirtilen fazla hasılat şirketin hissesine isabet eden oran şirketin gelir miktarını oluşturmaktaydı. Şirket'e ait olan kâr oranından her sene hissedarlara %60 verilmekteydi. İhtiyat sermayesi olmak üzere gelir miktarından %5 veya Cemiyet-i Umumiye'nin belirleyeceği yüksek oranın kullanılması kararlaştırılmıştır. Kâr gelirlerinin üstünde olan toplam miktarın ise %90'ı temettü olarak hissedarlara, %10'ü ise Reji azalarına verileceği belirtilmiştir. Meclis-i İdare 28 Şubat'ta kâr hasılatı olarak şirket sandığına teslim edilmiş olan hisse bedelinin %6'sına kadar olan miktarı hissedarlara dağıtabilmektedir. Hissedarlara verilmek üzere belirlenen kâr hisselerinin 5 yıl içerisinde alınmaması durumunda ise şirket bu hisseleri kendi sandığına havale etmekle yetkilendirilmiştir (BOA.A.) DVN. MKL.60/13). Böylece net kârın uzun dönem ekonomi dışında kalması engellenmiş, kâr sahiplerinin kısa zamanda çözüm üretmesi önerilmiştir.

Şartnamelerde Rejinin ticarî işleyişiyle ilgili ele alınan son konu tütün vergisidir. Birinci şartnamenin 11'inci ile 26'ncı maddelerinde buna dair hükümlere yer verilmiştir. Buna göre tütün üretim, tüketim ve ticaretinin Rumeli, Girit ve Lübnan dışında kalan imparatorluğun genelinde her türlü verginin Reji tarafından toplanacağı belirtilmiştir. Ayrıca ithal edilen sigara, tütün ve enfiyeden satış vergisi de buna dâhil edilmiştir.

Kıyılmış ve yaprak tütünden elde edilen sigaralar, ihracatı yapılan tütünün ve tütün üzerinden alınan öşür vergisinin toplama hakkı, şer'i vergi olduğundan dolayı Osmanlı Devleti'ne aittir. Daha önce üretici ve tüccardan alınan ürünün 10/1'i olan öşür vergisinin de reji muhafızları tarafından toplanması kararlaştırılmıştı. Devlet daha sonra şirketten bu vergiyi tahsil edecekti (Hamzaoğlu, 2019, s. 31). Muhtemelen şirketin vergi toplama pratiği, teşkilatlanması daha yüksek oranda olması hasebiyle merkezi yönetim bu kanalla daha hızlı vergi geliri elde etmeyi amaç edinmişti.

Güven, üstün bir yargılama gücü, disiplin uygulama yeteneği ve tedirginlik uyandırma kapasitesi, bir otoritede bulunan niteliklerdir. Her ne kadar Osmanlı Devleti vergi toplama işini şirket aracılığıyla gerçekleştirse de denetim mekanizmasını canlı tutmuştur. Reji, öşür vergi kayıtlarının

tutulduğu defterleri devlet memurları tarafından istenildiği zaman denetlenebileceğini belirtilmiştir (BOA.DH.MKT.596/59).

Birinci şartnamenin 5'inci maddesi şirketin idari yapılaşmasında kolaylık sağlamak amacıyla, tütünün depolanacağı ambarların inşa edilmesi süresince emlak vergisi ile şirkete ait varidat için gelir vergisi ve patent vergisinden muaf tutulması kararını içermektedir (Dığıroğlu, 2004, s. 30). Ancak şirketin hükümet daireleri ile yapacağı yazışmalarda evraklarda kullanacağı damga vergisinden ve muaf tutulmaktaydı. Ancak ahali bu vergiye tabi tutulmuştur (BOA.MV.113/176). Rejiden ruhsat alarak dükkân işleten tütüncü esnafı, ticaretlerinden edindikleri kâr için gelir vergisinden muaf tutulmamışlardır. Şirkete bağlı olan mağazalardan, dükkânlardan ve şirketin farklı bölgelerde görevlendireceği memurlar ve işçilerin, belirlenen tüm vergilerden muaf tutulmayacakları belirtilmiştir (BOA. A.) DVN. MKL. 82/2). Reji kolcu ve hademeleri ise bu vergilerden muaf tutulmuşlardır (BOA.DH. MKT.2310/53). Vergi muafiyeti, daha çok şirketin teşkilatlanmasını desteklemeye yönelik gelişmiştir.

3. ŞİRKETİN TÜCCAR, ÜRETİCİ VE TÜKETİCİ İLİŞKİLERİ

Şirket şartnamelerinde; tüccar, üretici ve tüketici arasında kontrolü önceleyen hususlar vurgulanmıştır. Birinci şartnamenin 25'inci maddesinde; tütün üreticileri, tüketicileri ile tüccarlarının, Reji ile olan hukuk ve vazifelerine karşı muhalefet edenlerle ilgili uygulanacak muamelenin, Reji tarafından daha sonra hazırlanacak bir nizamname ile belirleneceği belirtilmiştir (BOA.MV.14/30). Hazırlanan nizamname yürürlüğe girene kadar daha önce hazırlanmış nizamnamenin uygulanmaya devam edileceği belirtilmiştir (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

Osmanlı yönetimi şirketin malî özerkliğine gösterdiği imtiyazı yargıda kısıtlamış, merkezi otoritenin zedelenmesini engellemiştir. Bunu yaparken de Düyûn-ı Umûmiyye'nin görüşüne önem vererek, borç ödenme döngüsü korunmuştur. Birinci şartnamenin 12 ve 13'üncü maddeleri tütün tüccarlarıyla ilgilidir. İthal edilen sigara, tütün, tömbeki ve enfiye gibi ürünlerin alım satımı için yürürlükte olan ticaret ahitnameleri ve nizamnameleri geçerlidir. Şirket daha önce yapılmış olan nizamnameyi uygulamakla mükellef kılınmıştır. Mısır, Sisam, Tunus, Doğu Rumeli ve Girit'e sevk edilen tütünler üzerinden alınan ticaret vergisini hükümetin azaltma veya kaldırma yetkisi vardır.

Ticaret vergilerinde meydana gelen düşüşler neticesinde oluşan eksiklik, hükümet tarafından şirkete tazmin edilecekti. Bu eksiklik reji

dükkanlarında hükümete ait olan hisselerden veya Rüsumat Emanetinden karşılanacaktır. Yine İran, Romanya, Karadağ ve Sırbistan'a gönderilen tütünler üzerinden alınacak ticaret vergisinde düşüşe gidilmesi veya tamamen kaldırılması durumunda da aynı yöntem uygulanacaktır. Ancak şirketinin görev süresinin son bulması durumunda tütün ticareti serbest olacağı gibi tütün sahipleri de mallarını reji ambarlarından çıkarmak zorunda oldukları belirtilmiştir (BOA.DH.MKT.1456/96). Devletin farklı kıta ve adalardaki ticareti kendi payından feragat etme yöntemiyle desteklemesi, ihracata katkı sağladığı gibi merkez-taşra ilişkilerini kuvvetlendirmeye yönelik bir adımdır.

Tütün ekimi ile ilgili hükümler ise birinci şartnamenin 14 ile 19'uncu maddeleri arasında izah edilmiştir. Şirket üreticiyi tütün üretimine teşvik etmek amacıyla çiftçiye faizsiz kredi sağlamakla mükelleftir. Ancak ihraç amaçlı üretim yapan çiftçilerden verilen kredi satış gerçekleşmeden önce talep edildiğinden dolayı çiftçi zor durumda kalmıştır. Üretimin şirket kontrolünde olması için, tütün yetiştirmek isteyen üreticilerin şirketten ruhsat alması zorunlu koşulmuştur (BOA.DH.MKT.1538762).

Aksi halde ekilmiş olan tütünler sökülüştür. Ruhsat talebinde bulunan çiftçiler isteği şirketin bölgede görevlendirmiş olduğu memurlara veya memurların bulunmadığı bölgelerde ise ihtiyar heyeti aracılığıyla reji memurlarına iletmeliydi. Ruhsatnamede belirtilen saha dışında ekim yapılması yasak olup, ekilen tütünler sökülmekteydi. Ruhsat verilirken ekim sahasının asgari 500 metrekare büyüklüğünde olması, yerleşim alanı ve etrafı duvarlarla çevrili olmaması şart koşulmuştur. Alan sınırlamasının getirilmesiyle, üretiminin kontrolü ve rekolte hedefleri de gözetilmiştir. Ayrıca belirli bir alan koşuluyla çiftçinin masrafı ve kârı arasından bir denge olması göz önünde bulundurulmuştur.

Üretimi kontrol eden şirket, ürünün alımı ve saklanması ile de sınırlılıklar planlamıştır. Devlet genelinde üretilen tütünün Reji tarafından inşa edilen ambarlara teslim edilmesi gereklidir. Ambarlara teslim edilmiş ve yurtiçi piyasaya sunulacak tütünün şirkete satılması zorunludur. Şirket ise tütünün yoğun olarak üretildiği bölgelerde ambar inşa ve tamir etmekle sorumludur.

100 bin kıyye veya daha fazla tütünün üretildiği köylerin her birinde ekli bir ambar bulundurması zorunlu tutulmuştur (BOA.DH. İD.95/15). Ancak bu miktarda tütün üretilmeyen köylerde ise birkaç köyün birleşimiyle uygun bir noktaya ambar inşa edilmesi gerekmekteydi. Tütün çiftçisinin şirkete teslim edeceği tütünlerin ambara olan mesafesi 10 saatten fazlaysa çiftçi değil şirket güvenli lojistiği sağlamakla mükellefti (BOA. DH. MKT.

1411/24).

Üreticilerin olası nakliye problemlerini çözmek için pratik bir ambar ağı planlanmış ve tarladan ambara ürünün geliş süreci de şartnamede altı çizilmişti. Çiftçi tütününü toplayıp ardından teslim aşamasına gelmesiyle reji memuruna haber verir veya ihtiyar heyeti aracı kılınarak tütünlerin ambarlara sevki için bölgeye memur gönderilirdi (BOA. DH. MKT. 1356/118). Sevk işlemlerini üreticinin yapması durumunda tütünün kıyyesi ve bohçaların adetleri belirlenerek bir nakliye ruhsatnamesi hazırlanırdı.

Reji memurları aracılığı ile gerçekleşen nakliye işlemleri için verilen ruhsatname dışında tütün nakliyatı yapılamayacak ve ambarlardan çıkarılan tütünlerin nakli için şartnamenin 13'üncü maddesindeki hükümler uygulanacaktı (BOA. A.) MKT. MHM. 487/29). Bir sene içerisinde toplanan tütünler bir sonraki senenin ağustos ayı başına kadar teslim edilmesi gereklidir. Ancak olağanüstü dönemde Ağustos ayından sonra teslim edilen tütünler için şirketin istisnai kararlar alabileceği belirtilmiştir (BOA.A.)MKT.MHM.487/29). Şirket üretimden kaybını asgari seviyede tutarak, çiftçinin kayıt dışı ticaretini de engellemeye çalışmıştır.

Yukarıdaki tedbir ve yöntemlerle ambarlara teslim edilen tütünlerin muhafazası ve her türlü sorumluluğun şirkete tevdi edildiği hükümler birinci şartnamenin 18'inci maddesinde yer almaktaydı. Tütün sahipleri ürünlerini ambarlarda 2 yıl bekletebilecekti. Bu tütünler için ilk 6 ay ücret alınmayacak, sonraki her 6 ay için kira alınacaktı. 2 yıllık süresinin dolması durumunda tütün sahibine 15 gün süre tanınarak tütününü ambardan alması istenir. Ancak tütün almadığı durumda devletin görevlendireceği bir memur nezaretinde tütün reji tarafından ihraç edilecek veya satın alınacaktı.

Elde edilen gelirden vergiler alındıktan sonra kalan miktar tütün sahibine verilecekti. Tütünler için belirlenen fiyata itiraz durumunda Reji tarafından memur edilen bir görevli, tütün sahibi ve hükümet tarafından iki uzman tayin olunacak, yine belirlenen fiyatta ikrar olunmazsa üçüncü bir uzman daha tayin edilerek fiyat belirlenecekti (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31).

Birinci şartnamede üreticilerin ürünlerinin satışıyla ve işlenmesiyle ilgili kısıtlama söz konusuydu. Üreticiler tütünlerini rejiye sattıktan sonra hiç kimseye satış yapamayacak ancak 13'üncü maddede belirtilen hükümler doğrultusunda mahsullerini serbestçe satabileceklerdir. Şartnamenin 20 ile 21'inci maddelerinde şirketin tütüne ihtiyaç duyması durumunda tütün üreticileri ile anlaşarak ürünü satın alabilecekti. Tütünün ihraç edeceği alıcı bulamayan üretici şartnamenin 18'inci maddesi gereğince tütün rejiye satılmaktaydı. Tüm tütünlerin tek işletim merkezi rejiye bağlı olan

fabrikalardır. Hükümet tütün işletilmesi için hiçbir şekilde ruhsat vermeyecekti. Daha önceki dönemde fabrikatörlerin ellerinde bulunan fabrikalar kapatılarak tütünlerini, sigaralarını ve enfiyelerini reji fabrikalarına satacaklardı. Tütünün üretiminde herhangi bir kayba mahal vermek istemeyen şartnameler, işletmelerin kontrolünü de şirkete tevdi etmişti.

Şirket ile fabrikatörler arasında fiyat konusunda anlaşma sağlanamaması durumunda, her iki tarafı temsil eden iki veya üç uzman tayin edilerek fiyat belirlendikten sonra reji tütünü satın alırdı. Üçüncü uzman genellikle fiyat anlaşmazlıklarında aktiftir. Aynı hükümlerin yabancı devletlere satılmak üzere fabrikatörlerin elinde bulunan tütün ve yerli yaprak tütünleri için de uygulanacağı ve bu ürünlerin derhal reji ambarına teslim edilerek bu tütünlerle ilgili 16 ve 18'inci maddelerdeki hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166731).

Birinci şartnamenin 22'nci maddesine göre her türlü tütünün tek satış merkezi ruhsat almış olan dükkânlardır. Dükkânlarda ticareti yapılan tütünlerin kayıtlarının tutulmasına dair hüküm birinci şartnamenin 23'üncü maddesinde geçmektedir. Şartnamenin 24'üncü maddesinde dükkânlarda satışı yapılacak tütünün bir kıyyesinin en yüksek fiyatının ilk beş yıl için 250 kuruştan fazla olmayacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan şirket kıyyesini 30 kuruş yani 1 gümüş mecdiyeyi geçmeyecek derecede bir tütün çeşidi üretip satışı sunacaktır (BOA.HR.HMŞ.İŞO.166/31). Bu sınırlılıklarla ürünün satış fiyatında istikrar sağlanmaya çalışılmış, ürünün amacı dışında bir ticarî emtia olmasının önü alınmıştır.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında başlattığı borçlanma meselesi 1881 yılında vergi gelirlerini yabancı devletlere bırakmakla sonuçlanmıştır. 1884 yılında bu vergilerin kaynaklarından biri olan tütün, Reji Şirketi'nin denetimine bırakılmıştır. Böylece tütünle ilgili üretimden satışına kadar her türlü ayrıcalık bu şirkete tanınmıştır. Şirketin işleyişi, yetkileri ile üretici, tüketici, tüccar ve yerel idarelerle ilgili her türlü esasları belirleyen iki şartname hazırlanmıştır. İlk şartname 29 madde olarak 14 Mayıs 1883 ile 16 Nisan 1914 tarihleri arasında kapsarken, ikinci şartname 40 madde olarak 16 Nisan 1914 ile 26 Şubat 1925 tarihleri arasında kapsamaktadır.

Her iki şartname incelendiğinde, hükümler genel olarak idari, yargı ve ekonomi alanlarındaki konularda düzenlenmiştir. Şartnamelere göre *Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi* adıyla kurulan şirketin idare merkezi İstanbul, yönetim organları ise Meclis-i İdare ile Cemiyet-i Umumiye Meclisi'dir. Cemiyet-i Umumiye Meclisi bir üst meclis olarak 1914

yılı şartnamesiyle getirilen bir yeniliktir. Bu meclisin aza sayısı 1884 yılında 10'ken 1914 yılında 15'e çıkarılmıştır. Yine bir diğer farklılık, bu azaların en az 5'inin İstanbul'da bulunması ve en az 3'ünün ise Osmanlı vatandaşı olması gerektiği yönündedir. 1914 yılında hazırlanmış olan şartnamede farklı olarak, şirketin yabancı devletlerde şube açabileceğine dair hüküm yasal güvence altına alınmıştır.

1883 yılında ele alınmayıp 1914 yılındaki şartnamede yer alan bir diğer konu da denetim mekanizması ile ilgili hükümlerdir. Rejinin maaşlarını karşıladığı komiser ile hükümetçe maaşları karşılanan müfettişler, şirketin şartnameye uygun olarak idare edilip edilmediğini, dükkân ve mağazaların denetlenmesi amacıyla görevlendirilmişlerdir. 1914 yılında getirilen bir diğer yenilik nizamnamenin hazırlanması ve şartnamelerde düzenlemelerin yapılmasına yönelik hükümler olmuştur. Yargı hususu her iki şartnamede yer almakla birlikte şirketin Osmanlı yargısı ile mahkemelerine tabi olduğu belirtilmiştir.

Her iki şartnamede yer alan bir diğer konu ise şirketin malî işleyişidir. Bu konuda her iki şartname de şirketin sermayesi, ihtiyat akçesi, malî yılın başlangıcı ve elde edilmiş olan kâr oranının taraflar arasında dağılımı ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. 1883 yılında şirket sermayesi 4 milyon 400 bin Osmanlı lirası, 1914 yılında ise 1 milyon 760 bin Osmanlı lirasıdır. Mali yılının başlangıcına dair 1883 şartnamesinde bilgi yer almamasına rağmen, 1914 şartnamesinde ise 1-14 Mart malî yılın başlangıcı olduğu belirtilmiştir. Her iki şartnamede devlet sınırları içerisinde üretimi, tüketimi ve ticareti yapılan tütünlerin Rumeli, Girit ve Lübnan hariç bölgelerin her türlü vergisinin şirketin denetiminde olduğu belirtilmiştir. Şartnamelerde reji ile üreticiler, tüketiciler ve tüccarlar arasındaki hukuk ve vazifelere dair hükümler ele alınmıştır. Genel olarak her iki şartnamede de tüccarların tabi olacağı hükümler ile üreticilerin alacağı ruhsatnamelere dair hükümlere dair bilgilere yer verilmiştir. Netice olarak 42 yıl boyunca gerek kaçakçılıktan, gerekse kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinden dolayı meydana gelen gelir kaybı, bu şartnamelerle minimum seviyeye çekilebilmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinin erken dönemlerine kadar varlık gösteren şirket ve şartnameler, şüphesiz yeni döneme pek çok tecrübe kazandırmıştır.

5. SUMMARY

This study focuses on the content analysis of the Tobacco Regie specifications established between 1883 and 1925 in the Ottoman Empire for the purpose of operating tobacco, one of the important revenue items. Furthermore, by revealing the rights and powers granted to an enterprise

established with foreign capital, an attempt has been made to determine the functioning system of the administration within the framework of the specifications. It is hoped that the findings obtained after the analysis of both specifications put into effect in this direction will contribute to the literature. In the study, brief information is given about the laws and regulations related to tobacco in the Ottoman Empire in the first place. Later, the regulations made on tobacco by the Muharrem Enactment were mentioned in light of the documents, and the establishment process of the Tobacco Regié was discussed.

This theoretical study consists of three parts, except the introduction. At the first stage, the provisions prepared in both specifications related to the administrative functioning of the Regié Board were examined. As a result of the studies carried out in this direction, it has been determined that the foundation of the Istanbul-based establishment consists of the Administrative Assembly and the General Assembly of the Society. In the second stage of the study, the principles related to the judicial functioning of the establishment were evaluated. Hereby, it has been observed that the establishment is subject to Ottoman law while preparing its own laws and regulations. In the third part of the study, the financial structure of the establishment was examined. As a result of the audits conducted in this direction, the Ottoman government, which is the common stakeholder of the establishment, is the owner of the shares that make up the establishment capital of the Ottoman Public Debt Administration and Board of Governors. Finally, the provisions of the administration regulating the relations of producers, merchants, and consumers with the regime have been discussed.

Among the findings of the study, following findings can be listed; two specifications have been prepared which specify the powers and limitations of this establishment, which controls every sort of developments related to tobacco in the Ottoman Empire between the 1883 and 1925. Although the establishment has paid attention to the implementation of the provisions contained in these specifications, it has been found that some managers or establishment attendants have not taken into account the mentioned specifications. The same condition has also been detected in tobacco producers, consumers and traders. In such cases, the establishment and the government have had sanctions, and attempts have been made to prevent the development of an informal system in this immense revenue item. The limitation of this study was primarily the time period. The start date of the work was set as 1883 since the specification, which entered into force as the first specification of the establishment, was prepared and approved in 1883.

On the other hand, the year 1925 was accepted as the end date and the establishment was dissolved and the invalidation of the specification has been influential. Although there are no location restrictions, every area in which the establishment operates has been evaluated within the scope of our topic.

Considering the recommendations part of the study, although there are individual studies in the literature about the Tobacco Regi , which caused the territory of the empire to become semi-colonial for about half a century, the inability to identify a comprehensive study led us to this study. The primary archival sources on the subject have fairly rich content. There is an advantage to mastering Ottoman Turkish in order to benefit from archival resources. Other copyrighted works from primary sources also contributed to the study. The original aspect of the study is that it deals with the provisions in the specifications and the savings of the administration on tobacco related to them. In this aspect, it has been tried to take the lead on judicial issues in the investigations to be conducted about the establishment.

6. KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Düster

TBMM, Zabıt Ceridesi

Araştırmalar-İnceleme Eserler

Akpınar, M. (1998). *Reji idaresi (1908-1925)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Alan, M. M. (2017). *İstanbul'daki tütün işçileri ve Reji idaresi (1883-1925)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Altun, M. (1995). *Osmanlı tütün tekeli Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterek'ül-Menfaa Reji İdaresi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Dığıroğlu, F. (2004). *Reji'nin Karadeniz bölgesi'ndeki uygulamaları (1884-1914)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi İstanbul.

Ertürk Keskin, N. & Yaman, M. (2013). *Türkiye'de Tütün Reji'den Tekel'e Tekel'den bugüne*, Ankara: Notabene Yayınevi.

Faruk, Y. (2003). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e dış borçlar (Düyun-u Umumiye)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Gürdamar, E. (2019). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında tütün politikaları*, Yayınlanmamış doktora tezi, İnönü Üniversitesi Malatya.

Hamzaoğlu, K. (2019). *Trabzon vilayetinde kaçakçılık (1855-1908)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Samsun.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye ekonomisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kopra, M. & Yolun, M. (2012). 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı borçlar tarihine bir bakış. *History Studies International Journal Of History*, 4(1), 335-358.
- Özen, A. & Özpençe, Ö. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçlar. *Mevzuat Dergisi*, 9(100), 1-16.
- Parvus, Efendi, (2014). *Türkiye'nin can damarı Devlet-i Osmaniye'nin borçları ve ıslahı*, (Çev. Filiz Dığıroğlu), İstanbul: Taş Mektep Yayınları.
- Sağlam, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadî tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yurtoğlu, N. (2021), Atatürk döneminde Türkiye'de tütün yetiştiriciliği ve politikası (1923-1938). *Belgi Dergisi*, 22, II, 151-194.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş 1881-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (1984). Reji, kaçakçılar ve Osmanlı hükümeti. *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 43(3), 68-85.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil TANIK: %50; Arş. Gör. Mustafa DAĞ: %50

Gönderim Tarihi: 07.03.2023

Kabul Tarihi: 10.04.2023

ANTİK BİR SAVAŞ KURAMCISI: THUKYDİDES

An Ancient War Theoretician: Thucydides

Ahmet GÖZLÜ

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ahmetgozlu69@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7146-3932

Aydın EFE

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
yorturk33@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6178-9904
Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İnsanlık tarihi kadar eski olan savaş çoğunlukla belli amaçlar dâhilinde iki devlet arasında meydana gelen güç ve şiddet kullanma şeklinde tanımlanmaktadır. Bilindiği üzere savaş literatüründe başta Sun Tzu ve Karl von Clausewitz olmak üzere birçok önemli isim sayılmaktadır. Fakat bu isimlerden önce gelen Thucydides tarihin ilk büyük savaş teorisyeni ve stratejisti olarak kabul edilmektedir. İÖ 465-411 yılları arasında yaşayan ve Atinalı bir general olan Thucydides aynı zamanda bilimsel tarihçiliğin kurucusu ve realist geleneğin ilk büyük yazarıdır. Kendisi hakkında çok fazla bilgi vermeyen ve dolayısıyla kişisel yaşamı hakkında çok az şey bildiğimiz Thucydides'i bu denli önemli kılan nokta ise savaş üzerine yazılmış ilk büyük yapıt olarak kabul edilen eseri kaleme almış olmasıdır. Peloponnesos Savaşları olarak adlandırılan bu eser Thucydides'in başyapıtı olarak nitelendirilmektedir. Tarihin en büyük savaşlarından biri olarak bilinen ve Atina ile Sparta arasında meydana gelen bu büyük savaşı teolojik ön yargılardan uzak ve nesnel bir şekilde tüm detaylarıyla inceleyen Thucydides'in savaş üzerine yaptığı analizleri günümüzde dahi geçerliliğini sürdürmektedir. Modern tanımlamalarıyla olmasa da hegemonya, güç, taktik, strateji gibi kavramların ilk kez görüldüğü ve karşılık bulduğu Thucydides'in eseri uluslararası ilişkileri analiz etmede kullanılan en temel kaynaklardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Thucydides, Atina, Sparta, Peloponnesos Savaşları.

Abstract

War, which is as old as the history of humanity, is mostly defined as the use of force and violence between two states for certain purposes. As it is known, many important names, especially Sun Tzu and Karl von Clausewitz, are considered in the war literature. But Thucydides, who came before these names, is accepted as the first great war theoretician and strategist in history. Thucydides, an Athenian general who lived between 465 and 411 BC., is also the founder of scientific historiography and the first great writer of the realist tradition. The point that makes Thucydides, who does not give much information about himself and therefore we know very little about his personal life, so important is that he wrote the work which is accepted as the first great work written on war. This work, called the Peloponnesian Wars, is described as Thucydides' masterpiece. The analyzes of Thucydides on the war, which examined this great war, which is known as one of the greatest wars in history and between

Athens and Sparta, in all details, objectively and away from theological prejudices, continue to be valid even today. The work of Thucydides, in which concepts such as hegemony, power, tactics, and strategy are seen for the first time, although not in their modern definitions, is one of the most basic sources used to analyze international relations.

Keywords: War, Thucydides, Athens, Sparta, Peloponnesian Wars.

1. GİRİŞ

Yunanistan coğrafyasında bir nevi Demir Çağı uygarlığı olarak nitelendirilen Antik Yunan Uygarlığı denildiği zaman İÖ 1100-30 yılları arasına tarihlenen bir kültür söz konusu edilmektedir. Bu uygarlığın ilk aşaması ise Karanlık Çağ denilen dönemdir. Antik Yunan uygarlığının en erken dönemi olan Karanlık Çağ yaklaşık olarak (İÖ 1100-800) yılları arasına tarihlendirilmektedir. Karanlık Çağ'dan sonra gelen dönemler ise Arkaik Çağ (İÖ 800-480), Klasik Çağ (İÖ 480-330) ve Helenistik Çağ (İÖ 330-30) olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu dönemlerin her biri belirtilen yüzyıllar arasında gerçekleşen önemli olaylarla karakterize edilmektedir (Parker, 2014, s.1).

Bilindiği üzere Antik Yunan uygarlığı polis olarak adlandırılan şehir-devletleri tarafından şekillenmektedir. Bu şehir-devletleri ise ilk olarak Karanlık Çağın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Antik Yunan dünyasında toplumsal ve politik bir ünite olarak örgütlenen polisler birbirinden bağımsız birer küçük devletçiklerdir. Bu devletçiklerin kendine özgü kültürü, dini, politikası ve yasaları vardır. Karakteristik olarak özgürlüğüne düşkün olmalarıyla bilinen Yunan şehir-devletleri hiçbir zaman dışardan ya da içerden bir gücün hegemonyası altında birleşmemişlerdir (Yılmazcan, 2022, s. 36-42). Bunu gerçekleştirmek isteyen iç ve dış güçlere karşı ise daima birlikte hareket etmişlerdir. Fakat kendi kendilerini yöneten ve tüm otoriteleri reddeden Yunan şehir-devletleri arasında Klasik Çağ'da büyük bir savaş patlak vermiştir. Yunan polisleri için bir dönüm noktası olan ve Peloponnesos Savaşları olarak bilinen bu savaş Atina ile Sparta önderliğinde gerçekleşmiştir. Atina'nın genişleme ve diğer polisler üzerinde bir hâkimiyet kurma düşüncesinden doğan Peloponnesos Savaşları bağımsızlığına düşkün olan ve herhangi bir otorite altına girmek istemeyen şehir-devletlerinin Atina'ya karşı birlikte hareket etmelerine neden olmuş ve böylece Yunan tarihinin en büyük savaşı yaşanmıştır. Bu savaşı tüm yönleriyle irdeleyen ve ardından büyük bir eser yaratan Klasik Çağ yazarı ise Thucydides'tir.

İÖ 465/455 yıllarında Atina'da dünyaya geldiği tahmin edilen Thucydides İÖ 424'te strategos (komutan) olarak savaşa katılmış, fakat savaşta göstermiş olduğu başarısız bir mücadeleden sonra aynı yıl sürgüne gönderilmiştir. Fakat sürgün yıllarında savaş hakkında detaylı bir araştırma

ve gözlem yapma imkânı bulan Thukydides, topladığı belgeler ışığında büyük bir savaşın tarihini kaleme almıştır. Thukydides'in bulgular eşliğinde büyük bir titizlikle ele aldığı çalışması ve kullandığı yöntemi alanında bir ilki gerçekleştirmesini sağlamıştır. Öncülü olan Homeros ve Herodotos gibi yazarlardan oldukça farklı bir anlatım ve üsluba sahip olan Thukydides, diğer yazarlardan nesnel bir bakış açısına sahip olması ile ayrılmaktadır. Örneğin Thukydides'in dünyasında Homeros'ta olduğu gibi, insanın ve savaşın gidişatını belirleyen tanrı ve tanrıçalar yoktur. Dolayısıyla mitolojik ve efsanevi kurgulardan uzak gerçekçi bir dünyası vardır. Olayları neden-sonuç ilişkisi içinde, objektif bir şekilde ve kanıtlara dayanarak inceleyen Thukydides bilimsel tarihin kurucusudur. Aynı zamanda ilk savaş teorisyeni, ilk stratejist ve ilk gerçek tarihçidir. Bu çalışmada ise Thukydides'in savaş kuramı ve stratejisi üzerine odaklanılmaya gayret edilmiştir.

2. SAVAŞIN TANIMI VE BOYUTLARI

Savaş kavramı üzerine çeşitli tanımlamalar bulunmaktadır. Bu tanımlamalar ise yapıldıkları döneme ve şahıslara göre değişiklik göstermektedir. Savaşın tanımı ve kavramsal boyutu üzerine eser veren en önemli isimler arasında Çinli komutan ve filozof Sun Tzu (İÖ 544-496) ile Prusyalı General Karl von Clausewitz (1780-1831) sayılmaktadır. *Savaş Sanatı* adlı eserinde askeri taktikler ve savaş tanımı üzerine bilgiler veren Sun Tzu'ya göre, "Savaş ölüm-kalım meselesidir. Güvenliğe kavuşmanın yahut yok olmanın yoludur. Bu nedenle ihmal edilmesi kesinlikle düşünülemez." En iyi zaferin muharebe etmeden savaşı kazanmak olduğu söyleviyle tanınan Sun Tzu, savaşın bir devlet için hayati öneme sahip olduğunu ileri sürmektedir (Tzu, 2008, s. 43). Prusyalı General Karl von Clausewitz'in savaş ile ilgili görüşleri ise bugün hala büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. *Savaş Üzerine* adlı eseriyle savaş literatürüne büyük bir başyapıt kazandıran Clausewitz'e göre, "Savaş rakibimizi irademizi yerine getirmeye zorlamayı amaçlayan bir şiddet eylemidir", ayrıca, "savaş sadece siyasi bir eylem değil, aynı zamanda gerçek bir siyasi araçtır, siyasi ticarete bir katkıdır." Clausewitz'in savaş tanımı şiddet eylemi, düşmanı savunmasız bırakarak istenileni uygulatma amacı ve bu amaca ulaşmayı sağlayacak fiziksel ve psikolojik güç olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır (Clausewitz, 1989, s. 75).

Uluslararası hukuka göre, savaş ilke olarak yalnızca egemen siyasi varlıklar, yani devletler arasında gerçekleşebilir. Dolayısıyla savaş, en üst düzey siyasi örgütlenme birimleri arasındaki farklılıkları çözenin bir aracıdır. Kimi modern tanımlamalara göre ise savaş, "iki veya daha fazla devletin giriştiği ve devletlerden en az birinin istediği veya uluslararası

kuruluşların bir veya daha fazla devlete karşı tertip ettiği silahlı mücadeledir.” Bir diğer tanımlamaya göre savaş kesin olarak belirlenmiş amaçların elde edilebilmesi için tarafların birbirlerine karşı güç ve şiddet kullanma halidir (Wright, 1942, s. 685-688). Savaş uluslararası güçler arasında belli bir sürede meydana gelen şiddet ya da çarpışmadır. Daha özel bir diğer ifade ile savaş, tanımlanmış coğrafi ve zaman sınırları içinde yürütülen iki veya daha fazla büyük kuvvet arasındaki bir çatışmadır (Luttwak, 1998, 658).

İnsanlık tarihi kadar eski olan savaşın muhtelif tanımları olduğu gibi farklı amaç ve araçlarla gerçekleştirilmesine bağlı olarak çeşitli kategorileri de bulunmaktadır. Çoğunlukla büyüklüklerine, kapsam ve niteliklerine göre sınıflandırılan ve farklı başlıklarla listelenen başlıca savaş türleri arasında, devletlerarası savaş, iç savaş, vekâlet savaşları, hegemonik savaş, topyekûn savaş, sınırlı savaş, asimetrik savaş, konvansiyonel savaş/nizami ve konvansiyonel olmayan savaş sayılmaktadır (Rupert, 2006, s. 3). Bu savaş türlerinin kısaca tanımlamaları ise şöyledir:

Devletlerarası Savaş adından da anlaşılacağı üzere devletlerarasında meydana gelen savaşlardır (Crevelde, 1997, s. 303). İç Savaş, bir ülke içinde meydana gelen toplumsal bir çatışmadır. Güç ve otoriteyi ve dolayısıyla yönetme meşruiyetini elinde tutmak için olabileceği gibi, onu elinde tutanlardan almak için de olabilir. Savaş olarak adlandırılmasının nedeni fiziksel şiddet içeren bir çatışma olmasıdır. Toplumun içinde yer aldığı ve ilgili toplumun geleceği ile ilgilendiği için sivil olup uluslararası yani iki veya daha fazla ulus devletin dâhil olduğu bir savaş değildir (Gersovitz& Kriger, 3013, s. 160). Vekâlet Savaşları, devletlerin bizzat çatışmaya dâhil olmadığı, stratejik sonucu etkilemek isteyen üçüncü tarafların bir çatışmaya dolaylı olarak dâhil olması ve bir tarafın düşmanı ile doğrudan çatışmaya girmek yerine başka bir taraf aracılığıyla savaştığı bir çatışmadır (Brewer, 2011, s. 138). Hegemonik Savaş, tüm dünya düzeninin kontrolü - dünya hegemonyasında rol oynama da dâhil olmak üzere bir bütün olarak uluslararası sistemin kuralları - için bir savaştır. Bu savaş sınıfı, dünya savaşı, küresel savaş, genel savaş veya sistemik savaş olarak da bilinmektedir (Gallie, 1991, s. 70). Topyekûn Savaş, bir devletin diğerini fethetmek ve işgal etmek için yürüttüğü savaştır. Topyekûn Savaş tek taraflı, iki taraflı veya çok taraflı olabilir ve savaş alanında kuralların veya kısıtlamaların olmaması ile karakterize edilir (Holmes, 2001, s. 915). Sınırlı Savaş, savaşan tarafların savaşma amacını, muharip tarafların muktedir oldukları azami askeri çabayı gerektirmeyen ve müzakere edilmiş bir anlaşmaya varabilecekleri somut, iyi tanımlanmış hedeflerle sınırladıkları

savaştır. Düşmanın teslim olması ve işgal edilmesi dışında bazı hedeflere ulaşmak için gerçekleştirilen askeri eylemleri içerir. Birçok sınır savaşı bu karaktere sahiptir (Osgood, 1957, s. 2).

Asimetrik Savaş, devlet dışı bir aktörün, bir devlete karşı orantısız bir etki elde etmek için alışılmadık araçlar ve taktikler kullanarak devletin stratejik hedeflerine ulaşma iradesini baltaladığı bir savaş biçimi olarak tanımlanabilir (Lele, 2014, s. 103). Gerilla veya Gayrinizami Savaş, ağırlıklı olarak yerli güçler tarafından düşmanın elindeki topraklarda yürütülen muharebe operasyonlarından oluşmaktadır. Operasyonlarda askeri veya paramiliter yöntemler kullanılır ve düşmanın savaş etkinliğini, endüstriyel kapasitesini ve moralini düşürmeyi amaçlar. Belirli iç savaş türlerini içeren Gerilla Savaşı, cephe hattı olmayan savaştır. Düzensiz kuvvetler, sivil nüfusun ortasında ve çoğunlukla sivil nüfus tarafından gizlenmiş veya korunmuştur. Amaç, bir düşman ordusuyla doğrudan yüzleşmek değil, daha ziyade operasyonunu kademeli olarak sınırlamak ve bölgeyi etkili bir şekilde kontrolünden kurtarmak için onu taciz etmek ve cezalandırmaktır. Çoğu iç savaşta isyancılar bu tür yöntemleri kullanırlar (Asprey, 1976, s. xii). Konvansiyonel Savaş, iki veya daha fazla devlet arasında açık çatışma halinde nükleer silahlar haricindeki klasik, yaygın ve geleneksel savaş araç-gereçleriyle ve savaş alanı taktikleri kullanılarak yürütülen bir savaş şeklidir (Creveld, 1991, s. 11-12). Konvansiyonel Savaşın temel amacı rakibin askeri gücünü zayıflatmak veya yok etmek, böylece onun konvansiyonel savaşa girme yeteneğini ortadan kaldırmaktır (Kiss, 2014, s. 2-3). Konvansiyonel Olmayan Savaş ise özel bir askeri operasyondur. Kitle imha silahları kullanılarak yürütülen bu savaşlar, devlete veya devlet dışı aktörlere karşı kullanılabilir. Konvansiyonel olmayan savaşların doğrudan veya dolaylı olması duruma, savaşın düzeyine ve zamana göre değişmektedir. Sıklıkla bir rakibin savaşa kabiliyetini yok etmeye veya zayıflatmaya çalışsa da, bu çaba doğrudan askeri çatışmayı içerebilir veya içermeyebilir (Yarborough, 1962, s. 1).

3. THUKYDİDES'İN HAYATI

Ünlü bir tarihçi olmasına rağmen kişisel hayatı hakkında çok az şey bilinen Thukydides'in İÖ 465/455 yılları arasında Atina'da dünyaya geldiği düşünülmektedir. Kendisi hakkında yazmayan ve doğduğu yılı dahi kaydetmeyen Thukydides, İÖ 431 yıllarında genç bir yetişkin olduğunu söyler. Bu nedenle tarihçiler onun İÖ 460'tan sonra, büyük olasılıkla İÖ 450'lerde doğduğunu ileri sürmektedirler (Doak, 2007, s. 15). Atinalı soylu bir aileye mensup olan Thukydides'in annesinin adı Hegespule'dir, ancak onun hakkında çok az şey bilinmektedir. Babasının adı ise Oloros'dur.

Oloros adı, Güneydoğu Avrupa'da eski bir krallık olan Trakya ile bağlantılıdır (Strassler, 1996, s. ix). Ayrıca Oloros bir Trakya kralının adıdır ve bu durum Thukydides'in bir kraliyet ailesinden gelmiş olabileceğine dair görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Thukydides'in, evlilik yoluyla kimi önemli Atinalı ile yakın ilişkiler kurduğu ve bunlardan en önemlisinin İÖ 490'da Marathon Muharebesi'nde Persleri mağlup eden büyük Atinalı general Miltiades olduğu bilinmektedir (Doak, 2007, s. 17).

Görsel 1: Edebi alanda en yüksek ödül almış şekilde defne yapraklarıyla betimlenen Thukydides'i gösteren Roma mozaïği (İÖ III. yüzyıl) (Whiting, 2009, s. 12).

Kendisi hakkında az da olsa aktardığı bilgilerden, Thukydides'in Trakya kıyısının birkaç mil açığındaki bir ada olan Thasos'ta altın madenlerini işlettiği ve bu nedenle anakara sakinleri üzerinde oldukça etkili bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır (Hornblower&Spawforth, 2012, s. 1473). Anlatılanlara göre Thukydides'e babası veya karısı tarafından Trakya'da bir mülk verilmiştir. Bu ikinci ev, Trakya kıyısı boyunca yer alan küçük bir kasaba olan Scape Hyle'dedir. Antik Çağ'da, Scape Hyle bir altın madenciliği merkeziydi ve Thukydides daha sonra bir altın madenine sahip olduğunu yazarak bu bilgiyi kısmen doğrulamıştır. Thukydides'in eğitim hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte küçük yaşlarda,

Herodotos'tan etkilendiği düşünölmektedir. Diğer soylu erkekler gibi tipik bir Yunan eğitimi alan Thukydidés'in jimnastik, güreş ve koşu yarışlarına katıldığı, ayrıca mızrak gibi silahlarla savaşmak ve bunları kullanmak için eğitildiği varsayılmaktadır (Doak, 2007, s. 21-35). Beden eğitiminin yanı sıra retorik, hitabet ve felsefe gibi birçok alanda çok iyi bir eğitim aldığı tahmin edilen Thukydidés'in *Antiphon*, *Gorgias*, *Anaksagoras* ve *Prodikos* gibi hatip ve filozoflardan ders aldığı bilinmektedir (Cary, 1949, s. 902).

Thukydidés'in doğduğu sırada Atina, Yunanistan'daki en büyük ve en önemli şehir-devletlerinden biriydi. Thukydidés'in Atina'sı, zamanının en gelişmiş demokratik şehriydi. Bu altın çağda, yapımına İÖ 447'de başlanan ve Yunanistan'ın en ünlü tapınaklarından biri olan Parthenon da dâhil olmak üzere pek çok muhteşem yapı inşa edilmişti (Doak, 2007, s. 21). Fakat bu altın çağ İÖ 431'e gelindiğinde yerini büyük bir kargaşa ortamına bırakmış ve tarihe Peloponnesos Savaşları olarak geçen büyük bir mücadele dönemine girilmiştir (Dickson, 1991, s. 8-9).

Peloponnesos Savaşlarına bizzat katılan Thukydidés'in İÖ 430'da Atina'yı vuran en kötü salgınlardan biri olan veba salgınına yakalandığı fakat kurtulduğu, İÖ 424 yıllarında strategos/komutan olarak görevlendirildiği ve komutasına bir donanma verildiği bilinmektedir. Thukydidés'in strategos olarak vazifelendirildiği esnada Amphipolis şehri Spartalı komutan Brasidas tarafından işgal edilmiş ve bu işgali önlemek için de Thukydidés görevlendirilmiştir. Ancak Thukydidés'in şehri korumak için geç kaldığı, bununla birlikte Amphipolis için bir liman görevi gören komşu şehir Eion'u başarıyla savunduğu bilinmektedir. Fakat Atina için stratejik bir öneme sahip olan Amphipolis'in kaybı üzerine Thukydidés, Atina'ya çağrılır ve görevinden alınır. Yargılanarak vatana ihanetle suçlanan Thukydidés, Amphipolis'i kurtaramadığı için İÖ 424 yılında sürgüne gönderilir. Yirmi yıl boyunca sürgünde kalan Thukydidés'in sürgün yıllarını nerede geçirdiği kesin olarak bilinmemektedir. Sürgün olduğu süreçlerde Atina ve Sparta arasında yaşanan savaşla ilgili tüm belgeleri toplama ve inceleme olanağı bulan Thukydidés, yirmi yıllık sürgün hayatı boyunca Peloponnesos Savaşları adı verilen eserini kaleme almıştır (Taylor, 2007, s. 838). Thukydidés'in eserini yazmaya başladığında elli beş yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir (Finley, 1942, s. 3). Thukydidés'in ölüm tarihi kesin olarak saptanamamaktadır. Kesin olarak bilinen ise eserini tamamlamadan, henüz üzerinde çalışırken öldüğüdür. Eser İÖ 411 yılında aniden kesilmiştir. Thukydidés'in ölüm biçimi ve yeri hakkında tutarsız bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilere göre Thukydidés'in Atina'da, yolculuk esnasında veya Trakya'da bir yer olan Skapte Hyle'de öldürüldüğü düşünölmektedir

(Whiting, 2009, s. 12).

3.1. Thukydides'in Opus Magnum

Thukydides'in opus magnumu yani başyapıtı dünya kültür ve düşünce tarihinin en temel yapıtlarından biridir. Bu yapıtla birlikte Thukydides realist geleneğin ilk yazarı ve bilimsel tarihçiliğin kurucu babası unvanını kazanmıştır (Doak, 2007, s. 21). Öyle ki Nietzsche onun hakkında şöyle yazar: "Thukydides'i anlayabilmek için onun eserini satır satır çevirmek ve arka plandaki düşüncelerini sözleri kadar açık bir şekilde okumak gerekir: Arka plan düşünceleri açısından bu kadar zengin çok az düşünür vardır." (Nietzsche, 1990, s. 118). Thukydides'in herhangi bir isim vermediği bu eseri filologlar tarafından Peloponnesos Savaşları olarak adlandırılmıştır (Blanco&Tolbert, 1998, s. 18). Thukydides'in eseri Atina ve Sparta arasında İÖ 431-404 yıllarında meydana gelen ve yirmi yedi yıl süren savaşları kronolojik bir düzene göre anlatan yegâne kaynaktır. Antik çağın en fazla incelenen yapıtlarından biri olan eser, antik dünyanın sınırlarını ve güçlerini değiştiren savaşın gidişatı hakkında önemli ayrıntılar vermektedir. Thukydides eserinde karada ve denizde yapılan tüm savaşları detaylı bir şekilde ele almıştır. Yanı sıra Yunan şehir-devletleri arasındaki diplomasi ve ilişkilerin, siyasi değerlerin, fikirlerin ve tartışmaların, askeri planların ve stratejilerin başarı ve başarısızlığının, ünlü ve çarpıcı şahsiyetlerin ve en temelde, insani ve toplumsal savaş deneyimi ve etkilerine değinmiştir (Zagorin, 2005, s. 1). Thukydides askeri bir tarihçi olmasına rağmen savaşı ekonomik, toplumsal ve politik boyutlarıyla ele almıştır (Lord, 1967, s. 180).

Thukydides, eserinde konu edindiği Atina ile Sparta arasındaki savaşın tarihini, savaşın çıktığı andan itibaren başlayarak ve bunun büyük bir savaş olacağına inanarak yazmıştır (Whiting, 2009, s. 15). Öyle ki eserine şöyle başlamaktadır: "Atinalı Thukydides, Atinalılar ile Peloponnesoslular arasındaki savaşı anlatacak. Her şeyi başından itibaren anlatmasının nedeni bu savaşın diğerlerinden çok daha önemli olduğuna inanmasıdır. Üstelik hem Atinalılar hem de Peloponnesoslular bu dönemde en parlak çağlarını yaşıyorlardı. Diğer kentler ise iki taraftan birisini destekliyordu. Bu savaş öyle bir savaş oldu ki hem Helenler, hem de barbarların bir bölümü bundan etkilendi. Kısacası tüm dünyayı¹ etkisi altına alan bir savaş oldu."

¹ Peloponnesos Savaşları, geniş kapsamı ve yalnızca Yunan şehir-devletlerini değil, aynı zamanda güçlü Pers imparatorluğu da olmak üzere çok sayıda şehir-devletin dâhil olması nedeniyle Thukydides tarafından bir dünya savaşı olarak kabul görmüştür. Thukydides'in bu savaşı bir dünya savaşı olarak görmesinin bir diğer nedeni de, o zamanların bilinen dünyasının Doğu Akdeniz'in merkez olduğu çok sınırlı bir bölgeden oluşmasıdır. Bilgi için bkz. (Lord, 1967, s. 225).

(Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, I. I). Thukydides eserine, daha en başında, savaşın neden büyük bir savaş olacağına ve dolayısıyla özel ilgiyi hak ettiğine inandığını belirterek başlamaktadır. Peloponnesos Savaşlarını Yunanlıların sürekli savaşlarıyla karşılaştırarak Hellas'ta (Yunanistan) eşi benzeri görülmemiş bir savaş olduğunu belirtir. Ayrıca daha girişte güç dengelerini ve değişimini analiz eder. Thukydides nedenleri modern veya bilimsel anlamda düşünmese de, antik Yunanistan'da güç dağılımını değiştiren ve nihayetinde savaşı açıklayan faktörlere ilişkin analizi dikkat çekici derecede moderndir (Gilpin, 1988, s. 597).

Oldukça öngörülü biri olduğu anlaşılan Thukydides olayları olduğu gibi kaydeden ilk kişidir. Thukydides yalnızca yapılan mücadeleyi anlatmakla kalmamış çok daha fazlasını yapmıştır (Doak, 2007, s. 9-11). Thukydides eserini oluşturmayı düşündüğü dönemlerde yazmayı planladığı savaş hakkında bilgi toplamak için eşsiz bir konumdaydı. Öyle ki "olayları anlayacak yaşta olduğum ve onlar hakkındaki gerçeği tam olarak bilmek için dikkatimi onlara verdiğim için hepsini yaşadım" sözleri ona aittir. Ayrıca yaklaşık on yıl önce Atina ordusunda komutan olarak görevlendirilmiştir ve dolayısıyla savaş zamanı, taktikleri ve stratejileri konusunda ilk elden deneyime sahiptir. Kendi kanıtlarının ve çıkardığı sonuçlarının güvenilir olduğuna inanan Thukydides üslubunda şairane mübalağalardan uzaktır (Whiting, 2009, s. 15).

Kendi tanıklığı ve toplayabildiği belgeler ışığında döneminin en büyük savaşını nesnel bir şekilde kaleme alan Thukydides kendisinden önceki yazarlardan birçok yönden ayrılmaktadır. Atina devlet arşivindeki malzemelerden de yararlanan ve bunları kendi tarzında sunan Thukydides bugüne dek aşılammış örnek bir nesnellığe sahiptir. Eserlerini okurken, onun Atinalıların tarafında savaştığını anlamak neredeyse imkânsızdır. Thukydides'in anlatısında kendisinden önce hiçbir tarih yazarında karşılaşmadığımız bir kesinlik vardır. Onun bu kesinliğini Avusturyalı tarihçi Friedell şöyle betimlemektedir: Thukydides olaylara asla ahlak çerçevesinde bakmaz. Önünde sergilenen oyuna bir erkek gibi bakar: Acımaz, gurur da duymaz, neredeyse bir tanrı gibidir: Olympos'a özgü erdemlilik ve saf theoria (bir temaşa çerçevesinde) içinde. Onun eseri, Parthenon heykellerindeki yüce soğukluktur, sözleriye mermerdir (Friedell, 1999, s. 246).

Thukydides ile selefleri arasında nesnel bir yazım dışında çok önemli bir fark daha vardır. Thukydides insan doğasıyla ve bunun savaşın gidişatını nasıl etkilediğiyle de ilgilenmiştir. Onun eserinde Homeros ve Herodotos'un anlatımlarında olduğu gibi, tanrılar insan işlerine

karişmamaktadır. Dolayısıyla Thukydides mitolojik kurgulardan uzak ve tamamen natüralist bir üslubun da kurucusudur (Whiting, 2009, s. 16). Thukydides'in eseri efsanevi ve mucizevi olaylardan azadedir. Üstelik bunu açık bir şekilde eserinde dile getiren Thukydides, yazdıklarının mitsel niteliği olmadığı için okuyucuya çekici gelmeyeceğini şu sözlerle ifade eder: "Çalışmam, okumalarında sadece bir an keyif almak isteyenler için değil, geçmişte olup bitenleri ve gerçekleri öğrenmek isteyenler için yapılmıştır." Thukydides, savaşla ilgili kendi gördüklerini ve başkalarından duyduklarını aktarmakla birlikte bu bilgilerin içinden en doğru olanları seçmiştir (Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, I. XXII).

Thukydides eserinde kişisel soruşturma yoluyla keşfetmeye ve savaşın gidişatını kaydetmeye büyük özen göstermiş ve özellikle kronoloji konusunda titiz davranmıştır. Her yılı yaz ve kış olarak ayıran Thukydides her mevsimde yaşananları kayıt altına almıştır.² Kararlarında tarafsızdır ve önyargılardan uzaktır. Örneğin Amphipolis'teki kendi başarısızlığını tamamen objektif bir şekilde kaydetmiştir. Mitik ve duygusal bir anlatımdan uzak olan Thukydides, kendi muhayyilesinin ve inançlarının açığa çıkmasına izin vermemiştir. Kişisel görüşleri ise özellikle veba salgınından sonra Atina'da aşıkâr olan ahlaki değerlerin düşüşü ve Perikles'in çok altında politikacıların yükselişi gibi konularda ara sıra yorum yaptığı kimi pasajlarda görülmektedir (Dickson, 1991, s. 9). Thukydides'in yaklaşık 2500 yıl önce insanın doğası, açgözlülüğü ve kahramanlığı üzerine yapmış olduğu gözlemleri bugün hala geçerliliğini korumaktadır (Whiting, 2009, s. 40).

Thukydides'in eseri, uluslararası ilişkileri analiz etmede kullanılan en temel kaynaklar arasındadır. Sekiz ciltten oluşan bu yazılı tarih, savaş olaylarının yanı sıra çatışmanın başlama nedenlerine de odaklandığı için oldukça önemlidir (Johnson, 1993, s. 3). Thukydides eserinde Atina imparatorluğunun yükselişini ve Atina ile müttefik olmayan Yunan şehir-devletlerinin artan endişesini dikkatle kaydetmiştir. Bu olayların Thukydides'in doğumundan birkaç yıl önce gerçekleşmiş olduğu göz önüne alındığında, kaydettiği konuyu bir bütün olarak ele alan ve anlaşılması için savaşın temel nedenine kadar giden Thukydides'in neden-sonuç ilişkisine verdiği önem açık bir şekilde görülmektedir. Neler olup bittiğini araştırırken gösterdiği titiz özenle, kısa ve öz anlatımıyla, teolojik ve kişisel önyargılardan bağımsız bir yapıt yaratan Thukydides, aynı zamanda modern

² Thukydides resmi tarihlemeyi göz ardı eder ve kendisinin de açıkladığı gibi, yılını uzun bir yaz (yani askeri operasyonlar için elverişli dönem; ilkbahar ve sonbahar dâhil olmak üzere Mart ortasından Kasım ortasına kadar yaklaşık 8 ay) ve kısa bir kış (kış gündönümü ile ilgili dört ay) olmak üzere iki temel kısımda ele alır. Bilgi için bkz. (Whibley, 1905, s. 43).

okuyuculara dünyanın ilk demokrasisini kuran Atina şehir-devletini anlamak için de iyi bir bakış sunmaktadır. Thukydides'in tamamlanmamış çalışması, tarihin yazılma şeklini değiştirmiştir. Bu nedenle eser; mektuplar, resmi kayıtlar ve röportajlar gibi birincil kaynakların kapsamlı bir şekilde incelenmesine dayanan tarih yazımının ilk örneği kabul edilmektedir (Doak, 2007, s. 9-37).

3.2. Thukydides'in Savaş Kuramı

Modern uluslararası ilişkiler teorisi açısından Yunan şehir-devlet sistemi çoğunlukla “iki kutuplu” olarak tanımlanmaktadır. Bu iki zıt kutbu ise Atina ve Sparta'dır (Hanson, 2010, s. 61). Thukydides'e göre, deniz gücünü temsil eden Atina ile kara gücünü temsil eden Sparta arasında meydana gelen savaşların temelinde hegemon olma isteği bulunmaktadır (Kagan, 1995, s. 27). Fakat bu güç yarışı savaşının sonunda, yalnızca Atina polisinin değil tüm Yunan polislerinin çöküşüne ve bağımsızlıklarını kaybetmelerine neden olmuştur (Yılmazcan, 2021, s. 228).

Thukydides'e göre “Savaş, silahlanma meselesinden ziyade silahlanmayı etkili kılan para meselesidir (Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, I. LXXXIII). Savaş kesinlikle sabit bir model izleyen şeylerden biri değildir; aksine çoğunlukla kişinin kendisini değiştiren durumlara uyarlaması gereken kendi koşullarını yaratır (Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, I. CXXII). Çok boyutlu bir savaş anlayışına sahip olan Thukydides, çatışmanın temelini, savaşın insanlık durumu üzerindeki etkisini, ahlaki ve insani davranış arasındaki içsel gerilimi ve savaşın psikolojik yönlerini de kavramıştır (Keegan, 1978, s. 65). Thukydides, Peloponnesos Savaşlarını betimlerken, güçlü analiz yeteneği sayesinde savaş esnasında meydana gelen olaylarla birlikte, insan yaşamının doğası ve sonuçları hakkındaki temel ve teorik gerçekleri açıklığa kavuşturmaya yardımcı olan bir çatışma teorisi sunmaktadır. Thukydides, “Peloponnesosluları korkutan ve onları savaşa zorlayanın Atina gücünün büyümesi” ifadesiyle, aralarında uygulanabilir bir hukuk sisteminin olmadığı, her devletin şikâyetlerini ve hırslarını kendi mantığı veya arzusunun buyruklarına göre yargıladığı bir çatışmanın savaşa dönüşmesinin kaçınılmaz olduğunu ima etmektedir (Waltz, 1959, s. 159).

Thukydides'in bilimsel hukuk ve metodoloji anlayışı günümüzden kimi farklılıklar göstermektedir. Fakat buna rağmen uluslararası ilişkiler dinamiğinin gücün farklılaşan büyümesiyle sağlandığı fikrini ilk ortaya atan Thukydides'dir. Bu temel fikir -devletlerarasındaki eşitsiz güç büyümesinin uluslararası ilişkilerin itici gücü olduğu- hegemonik savaş teorisi olarak

tanımlanmaktadır. Thukydides'in hegemonik savaş teorisinde somutlaşan temel fikri, uluslararası sistemdeki köklü değişikliklerin bu tür savaşların temel belirleyicisi olduğudur. Devletlerarasındaki güç dağıtım sisteminin yapısı istikrarlı veya istikrarsız olabilmektedir. İstikrarlı bir sistem, egemen devletlerin yaşamsal çıkarlarına zarar vermediği ve aralarında savaşa yol açmadığı sürece değişimlerin gerçekleşebileceği bir sistemdir. Thukydides'e göre, böyle istikrarlı bir sistem, kesin bir güç hiyerarşisine ve karşı konulmaz bir hegemonik güce sahiptir. İstikrarsız bir sistem, ekonomik, teknolojik ve diğer değişikliklerin uluslararası hiyerarşiyi aşındırdığı ve hegemonik devletin konumunu baltaladığı sistemdir. Bu son durumda istenmeyen olaylar ve diplomatik krizler sistemdeki devletlerarasında hegemonik bir dalga oluşturabilir. Böyle bir savaşın sonucu yeni bir uluslararası yapıdır. Teorinin bu kısa özetinde şu üç önerme saklıdır: İlki, hegemonik bir savaşın diğer savaş kategorilerinden farklı olmasıdır; siyasi, stratejik ve ekonomik ilişkilerdeki geniş değişikliklerden kaynaklanır. İkincisi, bireysel devletlerarasındaki ilişkilerin bir sistem olarak tasavvur edilebilmesidir. Devletlerin davranışları büyük ölçüde stratejik etkileşimleri tarafından belirlenir. Üçüncüsü, hegemonik bir savaşın uluslararası sistemin yapısını tehdit etmesi ve dönüştürmesidir; Çatışmaya katılanlar başlangıçta bunun farkında olmasalar da, sistemdeki devletlerarasındaki güç ve ilişkiler hiyerarşisi tehlikededir. Thukydides'in hegemonik savaş teorisi anlayışı ve sonraki tüm formülasyonları bu üç önermeden ortaya çıkmaktadır (Gilpin, 1988, s. 592).

Thukydides'in büyük bir hegemonya savaşının temel mekanizmasını keşfettiği görüşünün temelinde onun insani doğa anlayışı yatmaktadır (Viotti, 1987, s. 36). Thukydides insan doğasının değişmediğine ve dolayısıyla kendi dönemi içinde yaşanan büyük savaşın gelecekte de tekrarlanacağına inanmaktaydı. Thukydides'e göre, insanoğlu üç temel tutku tarafından yönlendirildiği için -çıkar, gurur ve her şeyden önce korku- benzer tutkularla hareket eden diğer insanlar onları durdurmaya çalışana kadar her zaman zenginliklerini ve güçlerini artırmanın peşindedirler (Viotti&Kauppi, 1999, s. 58). Thukydides'e göre, korku savaşa yol açabilse de, diğerlerine göre güç ve yetenekler sonucu belirler (Woodruff, 1993, s. 73). Savaş anlayışında gerçekçi bir bakış açısı sunan Thukydides, aklın insanları dönüştürmeyeceğini ve insanın daima tutkularının kölesi olarak kalacağını, böylece kontrol edilemeyen tutkuların, kendi tarihinde tanık olduğu gibi yine büyük savaşlara neden olacağını ileri sürmektedir (Lee&Morley, 2015, s. 284).

Thukydides savaş kuramını açıklamak için büyük Yunan hekimi

Hipokrat'ın yöntemini analiz ve açıklama modeli olarak kullanmıştır. Hipokrat Okulu, hastalığın bazı doğaüstü etkilerin bir tezahürü olarak değil, doğal güçlerin işleyişinin bir sonucu olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Örneğin kişi bir hastalığın semptomlarını ve seyrini tarafsız bir şekilde gözlemleyerek onun doğasını anlayabilir. Bu nedenle, bir hastalık, onun özelliklerini tanıyarak ve başlangıcından kaçınılmaz kriz dönemlerine, iyileşme veya ölümle nihai çözümüne kadar gelişimi aşamalandırılarak açıklanabilir. Bu açıklama tarzının merkezinde yer alan şey, modern tıbbın aradığı alta yatan nedenleri araştırmaktan çok, hastalığın semptomlarının ve tezahürlerinin evrimidir (Gilpin, 1988, s. 595).

Thukydides'e göre büyük veya hegemonik bir savaş, tıpkı bir hastalık gibi, gözle görülür belirtiler gösterir ve kaçınılmaz bir seyir izler. İlk aşama, sistemdeki devletlerin hiyerarşik bir sıralaması ile karakterize edilen nispeten istikrarlı bir uluslararası sistemdir. Zamanla bağımlı bir devletin gücü orantısız bir şekilde artmaya başlar ve yükselen devlet, sistemdeki hâkim veya hegemonik devletle çatışmaya girer. Bu iki devlet ve müttefikleri arasında devam eden mücadele, sistemin bipolarizasyonuna, kaçınılmaz bir krize ve nihayetinde bir hegemonik savaşa yol açar. Thukydides'in savaş kuramında ima edilen diyalektik siyasi değişim kavramı, Sofist düşünürlerden ödünç alınmıştır. Bu analiz yöntemi bir tezi, onun çelişmesini veya antitezini ve sentez şeklinde bir çözümü varsaymaktadır. Thukydides'in savaş anlayışında bu diyalektik yaklaşım şu şekilde ayırt edilmektedir: Tez, uluslararası sistemi siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda düzenleyen hegemonik devlet, bu durumda Sparta'dır. Sistemdeki antitez veya çelişki, genişlemesi ve uluslararası sistemi dönüştürme çabaları onu hegemonik devletle çatışmaya sokan, meydan okuyan devlet Atina'nın artan gücüdür. Sentez ise, hâkim devlet ile yükselen rakip arasındaki kaçınılmaz çatışmadan kaynaklanan yeni uluslararası sistemdir. Thukydides benzer şekilde tarih boyunca Sparta gibi yeni devletlerin ve Atina gibi güçlü devletlerin ortaya çıkacağını dolayısıyla hegemonik dönemin tekrarı edeceğini öngörmüştür (Gilpin, 1988, s. 595).

Özetle, Thukydides'e göre büyük veya hegemonik bir savaş, tıpkı bir hastalık gibi fark edilebilir ve tekrarlayan bir seyir izler. İlk aşama, baskın veya hegemonik bir güce sahip devletlerin hiyerarşik bir sıralaması ile karakterize edilen nispeten istikrarlı bir uluslararası sistemdir. Zamanla bağımlı bir devletin gücü orantısız bir şekilde artmaya başlar; bu gelişme gerçekleşirken hegemonik devletle çatışır. Bu rakipler arasındaki üstünlük mücadelesi ve onların biriken ittifakları, sistemin iki kutuplu olmasına yol açar. Bu iki kutuplaşma meydana geldikçe sistem giderek daha istikrarsız

hale gelir ve küçük bir olay bir krizi tetikleyebilir ve büyük bir çatışmayı hızlandırabilir; bu çatışmanın çözümü ise, sistemdeki yeni hegemonu ve güç hiyerarşisini belirler (Gilpin, 1988, s. 596).

Thukydides'in savaş görüşü, Clausewitz'inkine benzemektedir. Her ikisi de eserlerinde şans üzerinde durmuştur. Clausewitz'in, "başka hiçbir insan faaliyetinin şansa bu kadar sürekli veya evrensel olarak bağlı olmadığı" ifadesi ile "Savaş şanslar diyarıdır. Başka hiçbir insan etkinliği ona daha geniş bir kapsam sağlamaz: başka hiç kimse bu davetsiz misafirle bu kadar aralıksız ve çeşitli ilişkilere sahip değildir. Şans, her şeyi daha belirsiz hale getirir ve tüm olayların akışına müdahale eder" şeklindeki görüşlerine benzer ifadeler Thukydides'in anlatımında da görülmektedir. Örneğin Grekçe Tykhē (şans/tesadüf) kavramı Thukydides'in anlatımı boyunca sürekli olarak ortaya çıkar. Hatta Clausewitz gibi Thukydides'in de doğrusal olmayan faktörlerin olayların gidişatını belirlediğine dair modern bir anlayışa sahip olduğu öne sürülmektedir (Murray, 2013, s. 30-32).

3.3. Thukydides'in Savaş Stratejisi

Strateji çalışmalarında iki klasik metin öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* diğeri ise Clausewitz'in *Savaş Üzerine* adlı eseridir. Ancak bu kısa listeye Thukydides'in Peloponnesos Savaşları da eklenmektedir (Koliopoulos&Platias, 2010, s. 1). Çünkü Thukydides, tarihteki ilk ayrıntılı büyük stratejik planı yapan Perikles'in stratejisini kaydeden aynı zamanda strateji üzerine yorumlar yapan ilk tarihçidir. Thukydides'e göre, tasarladığı ve formüle ettiği büyük strateji nedeniyle büyük bir devlet adamı olan Perikles, tarihin en büyük askeri liderlerinden ve stratejistlerinden biridir (Knight, 1970, s. 151). Perikles'in stratejisine göre, Atinalılar karada savaşmaktan kaçınmış ve surların ardında kalarak Sparta saldırılarına karşı bir savunma stratejisi izlemiştir. Perikles'in stratejisi, Spartalıları savaşta yenmeyi amaçlamıyordu, sadece onları Atina ile savaşın boşuna olduğuna ikna etmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle stratejik hedefleri tamamen savunma amaçlıydı (Kagan, 2009, s. 74-76). Aynı zamanda deniz güçlerini kullanarak, bir yandan müttefiklerini caydırdılar, hatta boşa çıkardılar, diğer yandan da Peloponnesoslulara karşı büyük çaplı deniz saldırıları başlattılar. Perikles'in bu başarılı stratejisi, Sparta'nın o dönemde Atina ittifakını ve imparatorluğunu dağıtmanın mümkün olmadığını kabul etmesine ve İÖ 421'de Nikias Barışını imzalayarak Atina ile anlaşmaya varmasını sağlamıştır (Thukydides, *Peloponnesos Savaşları*, II. LXXI. IV. XIV-XIV. IV. XXXIV-XXXIX. IV. CX-XVI. V.1-X.).

Thukydides'in aktardığı büyük strateji teorisi, devletlerin

güvenliklerini nasıl sağladıklarına dair kapsamlı bir kuramdır. Bu kuram bir devletin güvenliğinin bağlı olduğu ekonomik, diplomatik, askeri, teknolojik, demografik, psikolojik ve diğer faktörleri içermektedir. Thukydides'in analizini askeri boyuta odaklanan geleneksel stratejilerle sınırlamaması ise oldukça ilginçtir. Ayrıca askeri olanın dışındaki boyutları vurgulayan büyük stratejileri de hesaba katan Thukydides bunların devletlere zafere giden yolu sağlayabileceğine işaret etmektedir. Örneğin Atina ve Sparta arasındaki savaşı betimlerken stratejik analizler yapan Thukydides, güç dengesi kendi lehlerine olduğu için Atinalıların kolayca kazanabilecekleri bir savaşı kaybettiklerini ileri sürmektedir. Thukydides'e göre Atina, bazı kusurlu stratejik seçimler yaparak yenilgiyi kabul etmiştir (Koliopoulos&Platias, 2010, 81-83). Sparta ise güç dengesinin kendi aleyhine olmasına rağmen, kendi avantajlarını en üst düzeye çıkararak ve rakibinin avantajlarını en aza indiren bir strateji seçerek nihai zafere ulaşmayı başarmıştır. Böylece strateji seçimi zafer ve yenilgi arasındaki farkı yaratmıştır (Sobel, 1964, s. 30).

Thukydides'in metninde sadece bir değil, birbiriyle çatışan iki ayrıntılı büyük stratejik tasarım görülmektedir. Çünkü büyük bir strateji formüle eden yalnızca Atina değildir; Sparta'nın da kendine ait bir planı vardır. Atina'nın karşı karşıya olduğu görev iki yönlüdür: Birincisi, Atina kendi büyük stratejisini uygulamak zorundaydı; ikincisi, Sparta gibi büyük stratejist bir devletle mücadele etmesi gerekiyordu. Thukydides stratejik uygulamanın iki karşıt iradenin etkileşimini içerdiğinin tamamen farkındaydı. Atina'nın büyük stratejisi bir imparatorluk kurma ve dolayısıyla genişleme isteğine yönelikti. Sparta'nın büyük stratejisine göre ise, düşmanın silahlı kuvvetlerinin doğrudan yaklaşması ve imha edilmesi gerekmektedir. Sparta kralı Arkhidamos bunun farkındaydı. Öyle ki belirleyici sonuçlar ancak Atina'nın güç yapısının en temel noktasına odaklanarak elde edilebilirdi. Atina'nın ağırlıklı güç merkezi ise donanmasıydı. Attika'yı mahvetmeye yönelik dolaylı yaklaşım, Sparta'nın bu ağırlık merkezine saldırmasını sağlamayacaktı; ancak Persler ile bir ittifak kurulması bunu mümkün kılmıştı. Spartalıların Atina donanmasına saldırmak için gerekli araçları elde eder etmez bilinçli olarak karşı karşıya gelmeleri, doğrudan yaklaşmanın avantajlarına açık bir şekilde inandıklarını kanıtlamaktadır. İlginç bir şekilde, Atina'nın büyük stratejisi aynı zamanda doğrudan yaklaşımın erdemlerini de göstermektedir. Atina, yalnızca Sparta'nın kendisine zarar vererek hedeflerini güvence altına alabilirdi; Atinalılar, savaşın son aşamasında, ancak Peloponnesos donanmasına saldırarak şehirlerinin karşı karşıya olduğu ciddi tehdidi savuşturmayı ve imparatorluklarını ellerinden geldiğince kurtarmayı umabilirlerdi (Koliopoulos&Platias, 2010, s. 81-83). Dolayısıyla Sparta büyük bir yok

etme stratejisi uygularken, Atina en azından başlangıçta büyük bir tüketme stratejisine başvurdu (Walling, 2013, s. 49).

Thukydides'in metninden anlaşıldığına göre, büyük bir stratejinin mevcut güç dengesine uyum sağlaması gerekmektedir. Ayrıca strateji her zaman bir veya daha fazla rakibe karşı yöneltilmektedir. Bir rakibe karşı kullanılacak araçlar, söz konusu rakiple olan nispi güç dengesi tarafından belirlenir. Araçlar eksikse, belirli amaçlar elde edilemez ve bu amaçların peşinden gidilmemelidir. Yukarıdaki analiz, hem Sparta'nın hem de Atina'nın belirli durumlarda güç dengesini yanlış değerlendirdiğini, kendilerine sunulan araçlarla elde edemeyecekleri politik hedefleri (Atina İmparatorluğu'nun dağılması; Sicilya'nın fethi; Atina İmparatorluğu'nun kurtarılması) belirlediğini göstermektedir. Öyle ki Atina'nın aşırı genişleme isteği büyük stratejilerini neredeyse başarısızlığa mahkûm etmiştir. Aksine, güç dengesiyle çelişmeyen hedefler belirleyen büyük stratejiler (Perikles'in büyük stratejisi, Sicilya seferinden sonra Sparta'nın büyük stratejisi) çoğunlukla başarılıdır. Thukydides eserinde büyük stratejinin devlet için güvenlik sağlamayı amaçladığına işaret etmiştir. Sonuç olarak, bir devletin büyük stratejisinin formülasyonu iki faktör tarafından belirlenmek zorundadır. Bunlardan ilki, devlet ile stratejik rakibi arasındaki güç dengesi, ikincisi ise stratejik rakibi tarafından devlete yöneltilen tehditlerin ciddiyetidir. Thukydides bunun gayet iyi farkındaydı ve hem güce hem de korkuya büyük önem vermekteydi (Koliopoulos&Platias, 2010, s. 80-83).

Thukydides, uzun süreli çatışmalarda stratejinin esnek ve uyarlanabilir olması gerektiğini göstermektedir. Güvenlik elbette meşru müdafaa kapasitesine dayanmaktadır. Büyük bir savaşın tarihini oluşturan Thukydides'in strateji imajı, "uluslararası sistemde kuvvetin veya kuvvet tehdidinin oynadığı role" sıkı sıkıya bağlıdır. Ancak Thukydides'in çalışmasının kesin sonucu, büyük strateji düzeyinde ulusal gücün tüm araçlarının ulusal amaçlar doğrultusunda askeri araçlarla birlikte kullanılması gerektiğidir (Nation, 2012, s. 127). Thukydides'in stratejik araştırmalara katkısı, tarihte ilk kez en önemli iki strateji biçimini analiz etmesinden kaynaklanmaktadır: tüketme stratejisi ve geçersiz kılma stratejisi. En yaygın olarak kabul edilen ve izlenen strateji türü geçersiz kılma stratejisidir. Bu strateji, kesin muharebeler yoluyla düşmanın askeri güçlerini ve teçhizatını imha etmeyi amaçlamaktadır. Napolyon'un seferleri bu stratejinin tipik örneklerini oluştururken, bunun klasik teorik ifadesi Clausewitz'in eserinde bulunmaktadır (Koliopoulos&Platias, 2010, s. 101).

Peloponnesos Savaşları sırasında Sparta'nın büyük stratejisi tamamen Napolyon/Clausewitzian modeline uygundur. Spartalılar yıllarca

karada kesin bir muharebe gerçekleştirmek için uğraşmışlar ve gerekli donanma gücünü elde eder etmez denizde de benzer bir yaklaşım izlemişlerdir. Savaş sırasında Sparta hem karada hem de denizde kesin zaferler elde etmeyi başarmıştır. Aynı şekilde, bu hedefi gerçekleştirmek için yeterli donanma gücüne sahip olduklarında, denizde de aynı sonucu elde etmek için her türlü çabayı göstermişlerdir. Silahlı çatışma sırasında Sparta, karada ve denizde birçok kez galip gelmiştir. Örneğin kara çatışmalarında Atinalılar savaşmak için duvarlarından çıkmamayı seçtiklerinden, İÖ 418'de Mantinea'da Argoslulara ve müttefiklerine karşı kesin zafer kazanılmış ve böylece Sparta, Peloponnesos bölgesindeki egemenliğini güvence altına almıştır. Donanma savaşlarında ise İÖ 405'te Aigospotamoî'de Atinalılara karşı kazanılan zafer, büyük savaşın en belirleyici olanıdır. Dolayısıyla Sparta stratejisinde, Batı stratejik düşüncesine yüzyıllar boyunca hâkim olan hükümsüz kılma stratejisinin ilk örneğini sergilemiştir (Koliopoulos&Platias, 2010, s. 101).

4. SONUÇ

Tarih boyunca hâkimiyet istencinden ve hayatta kalma mücadelesinden doğan sayısız savaşlar meydana gelmiştir. Bu savaşların şüphesiz en etkileyici olanlarından biri ise Atina ve Sparta önderliğinde gerçekleşen ve bütün Yunan şehir-devletlerinin dâhil olduğu Peloponnesos Savaşlarıdır. Bu savaşların tarihini bütün ayrıntılarıyla sunan ve ölümsüz bir eser bırakan Thukydides, çağının ilerisinde olan ve günümüz dünyasını hala etkileyen en önemli yazarlardandır.

Savaş literatürünün en büyük isimlerinden biri olan Thukydides'in Atina ile Sparta arasında meydana gelen savaşı anlattığı tarihi onun büyük bir savaş kuramcısı ve stratejisti olduğunu gözler önüne sermektedir. Atina'nın güçlenmesi ve diğer şehir-devletleri üzerinde bir otorite kurma arzusundan doğan savaş bir hegemonya mücadelesidir. Dolayısıyla Thukydides'in savaş kuramı da hegemonik savaş teorisidir. Thukydides'in hegemonik savaş teorisinde somutlaşan temel fikir, uluslararası sistemdeki köklü değişikliklerin bu tür savaşların temel belirleyicisi olduğudur. Thukydides'in hegemonik savaş kuramında büyük savaşlara neden olan etkenlerin neler olduğu, zafere giden yolda nasıl politikalar izlenmesi gerektiği, uzun süreli çatışmalarda izlenmesi gereken stratejilerin neler olduğu gibi birçok sorunun yanıtı bulunmaktadır. Savaş kuramında stratejik unsurları da göz ardı etmeyen Thukydides'in büyük strateji teorisi devletlerin güvenliklerini nasıl sağladıklarına dair kapsamlı bir kuramdır. Thukydides'in teorisi, bir devletin güvenliğinin bağlı olduğu ekonomik, diplomatik, askeri, teknolojik, demografik, psikolojik ve diğer faktörleri de

içermektedir.

Thukydides'in Peloponnesos Savaşlarını anlattığı tarihinin asıl konusu, bir siyasi uygarlığın hegemonik savaşın baskıları altında gerilemesi ve çöküşüdür. Thukydides, anlatıyı dikkatli gözlem ve ayrıntılı muhasebe üzerine inşa etmiştir. Ancak olay örgüsü okuyucunun dikkatini kaçınılmaz olarak büyük zafere ve yenilgiye götüren kararların alındığı stratejik bir ortama da yönlendirmektedir. Thukydides eserini daha önce örneği olmadığı halde, nesnel bir şekilde ele alan, anlatımını efsanevi kurgulardan ve mitik anlatılardan ayıran ve böylece gerçek bir bilimsel metin yaratmayı başaran ilk tarihçidir. Bu nedenle de bilimsel tarihin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Büyük bir savaş teorisyeni ve stratejisti olarak kabul edilen Thukydides'in analizlerine göre, Peloponnesos Savaşları bir hegemonya savaşıdır. Üstelik bu savaş insanın doğası gereği son savaş olmayacaktır. Thukydides, Atina ve Sparta gibi devletlerin tarihte yeniden ortaya çıkacağını ve dolayısıyla hegemonik savaşların tekerrür edeceğini ileri sürmektedir.

5. SUMMARY

War arising from the struggle of states for power and hegemony is as old as human history. In the modern sense, war, which is defined as an armed struggle undertaken by two or more states and demanded by at least one of the states or organized by international organizations against one or more states, has various categories depending on whether it is carried out with different purposes and means. Among the main types of warfare, which are mostly classified according to their size and characteristics and listed with different titles; interstate war, civil war, proxy wars, hegemonic war, total war, limited war, asymmetric war, conventional war/regular war and unconventional war are counted. Of these wars, the hegemonic war undoubtedly has a very important place in the history of civilization. So much so that throughout history, many states have struggled to establish hegemony over another state.

Undoubtedly, one of the most important examples of the hegemonic war is the struggles between Athens and Sparta, which went down in history as the Peloponnesian Wars. These wars were narrated by Thucydides, one of the most important names of the Greek classical age.

It is estimated that Thucydides was born in Athens between 465/455 BC. It is known that Thucydides, who came from an Athenian noble family, personally participated in the Peloponnesian Wars and thus wrote a unique war history. It is told that Thucydides was caught in the plague epidemic,

one of the worst epidemics that struck Athens in 430 BC, but survived, was appointed as strategos in 424 BC and a navy was given to his command.

However, he failed when Thucydides was appointed as strategos and could not defend the city of Amphipolis, which had a strategic importance for Athens, against Sparta. For this reason, Thucydides, who was tried and accused of treason, was exiled in 424 BC because he could not save Amphipolis. It is not known exactly where Thucydides spent his exile years, who was in exile for twenty years. However, Thucydides, who had the opportunity to collect and examine all the documents related to the war between Athens and Sparta in this process, wrote his work called Peloponnesian Wars during his twenty-year exile.

Thucydides' work, *The Peloponnesian Wars*, is one of the most fundamental works in the history of culture and thought. With this work, Thucydides became the first author of the realist tradition and the founding father of scientific historiography. The work of Thucydides is the most important source describing the wars that took place between Athens and Sparta in 431-404 BC and lasted for twenty-seven years, in a chronological order. Thucydides discussed in detail all the wars fought on land and sea in his work.

Besides, Thucydides touched upon the experience and effects of diplomacy and relations between Greek city-states, political values, ideas and debates, success and failure of military plans and strategies, famous and striking figures, and most fundamentally, human and social warfare, although Thucydides is a military historian. dealt with its social and political dimensions.

Thucydides, who wrote his work from an objective point of view, based on evidence, is the founder of scientific history. He was also the first war theoretician, the first strategist, and the first true historian. As it is understood from his work called *Peloponnesian Wars*, it is understood that Thucydides thought about the theory and strategy of war.

Thucydides, who has a multidimensional understanding of war, also grasped the basis of conflict, the impact of war on the human condition, the internal tension between moral and human behavior, and the psychological aspects of war. Thucydides' theory of war is actually defined as the theory of hegemonic war. The war strategy, on the other hand, changes depending on the different policies pursued by Athens and Sparta. Thucydides thinks that a great strategic plan will only develop depending on the current power potential.

6. KAYNAKLAR

- Asprey, R. B. (1976). *War in the show: The guerilla in history*. London: Macdonald and Janes Published.
- Blanco, W. & Jennifer T. R. (1998). *The Peloponnesian war: A new translation, backgrounds, interpretations*. New York: W.W. Norton & Co Published.
- Brewer, C. G. (2011). Peril by proxy: Negotiating conflicts in East Africa, *International Negotiation*, 16(1), 137-167.
- Clausewitz, C. V. (1989). *On war*. Michael Howard & Peter Paret (Edited and translated). New Jersey: Princeton University Press.
- Cary, M. (1949). *The Oxford classical dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Creveld, M. V. (1991). *The transformation of war*. Toronto: Free Press.
- Creveld, M. V. (1997). *Technology and war II postmodern war?*. Charles Townshend (Ed.). The Oxford illustrated history of modern war. New York: Oxford University Press.
- Dickson, M. G. (1991). *The best of Thucydides: Fifteen extracts from Thucydides history of the Peloponnesian war*. England: Book Guild.
- Doak, R. S. (2007). *Thucydides: Ancient Greek historian*. Minneapolis: Compass Point Books.
- Finley, J. H. (1942). *Thucydides*. Cambridge: Harvard University Press.
- Friedell, E. (1999). *Antik Yunan 'in kültür tarihi*. Necati Aça (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gallie, W. B. (1991). *Understanding war*. New York: Routledge Published.
- Gersovitz, M. & Norma, K. (2013). What is a civil war? A critical review of its definition and (econometric) consequences. *The World Bank Research Observer*, 28(2), 159-190.
- Gilpin, R. (1988). The Theory of hegemonic war, *Journal of Interdisciplinary History, The Origin and Prevention of Major Wars*, 18(4), 591-613.
- Hanson, V. D. (2010). *Makers of Ancient Strategy: From the Persian wars to the fall of Rome*. Princeton: Princeton University Press.
- Holmes, R. (2001). *The Oxford companion to military history*. New York: Oxford University Press.
- Hornblower, S. & Spawforth, A. (2012). *The Oxford classical dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Johnson, L. M. (1993). *Thucydides, hobbes, and the interpretation of realism*. USA: Northern Illinois University Press.
- Kagan, D. (1995). *On the origins of war and the preservation of peace*. New York: Doubleday Published.
- Kagan, D. (2009). *Thucydides*. New York: Viking Press.
- Keegan, J. (1983). *The face of battle*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Kiss, P. A. (2014). *Winning wars amongst the people: Case studies in asymmetric conflict*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Knight, D. W. (1970). Thucydides and the war strategy of Perikles. *Mnemosyne a Journal of Classical Studies*, Fourth Series, Brill Published, 23(2), 150-161.
- Koliopoulos, C. & Platias, A. G. (2010). *Thucydides on strategy: Athenian and*

Spartan grand strategies in the Peloponesian War and their relevance Today. Columbia: Columbia University Press.

- Lee, C. & Neville, M. (2015). *A handbook to the reception of Thucydides.* USA: Wiley Blackwell Published.
- Lele, A. (2014). Asymmetric warfare: A state vs non-state conflict. *Oasis of Journal*, 20, 97-111.
- Lord, L. E., (1967). *Thucydides and the world war.* New York: Russell & Russell Published.
- Luttwak, E. (1998). *The dictionary of modern war.* New York: Gramercy Books.
- Murray, W. (2013). Thucydides: Theorist of war, *Naval War College Review*. 66(4), 31-47.
- Nation, R. C. (2012). Thucydides and contemporary strategy. *Strategic Studies Institute, JSTOR*, 1, 119-132.
- Nietzsche, F. (1990). *The twilight of the idols and the anti-christ: Or how to philosophize with a hammer.* New York: Penguin Books.
- Osgood, R. E. (1957). *Limited war: The challenge to American Strategy.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Parker, V., (2014). *A History of Greece 1300 to 30 BC.* USA: Wiley Blackwell Published.
- Rupert, S. (2006). *The unility of force: The art of war in the Modern World.* London: Penguin Books.
- Sobel, R. (1964). *Review notes and study guide to the Peloponnesian war, by Thucydides.* New York: Distributed by Monarch Press.
- Strassler, R. B. (1996). *The landmark Thucydides: A comprehensive guide to the peloponnesian war.* New York: Free Press.
- Sun Tzu, (2008). *Savaş sanatı*, (Çev: Adil Demir), Kastaş Yayınevi, İstanbul,.
- Taylor, G. S. (2007). Thucydides, T. J. Sienkewicz (Ed.). *Ancient Greece*, New Jersey: Salem Press.
- Thukydidés (2017). *Peloponnessos savaşları.* Furkan Akderin (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Viotti, R. Paul & M. V. Kauppi. (1999). *International relations theory: Realism, rluralism, globalism, and beyond.* Boston: Allyn and Bacon Published.
- Viotti, R. P. (1987). *International relations theory.* New York: Macmillan Published.
- Walling, K. (2013). Thucydides on policy, strategy, and war termination. *Naval War College Review*, 66(4), 47-86.
- Waltz, K. N. (1959). *Man, the state, and war: A theoretical analysis.* New York: Columbia University Press.
- Whibley, L. (1905). *A companion to Greek studies.* Cambridge University Press.
- Whiting Jim, (2009). *The life and times of Thucydides*, Mitchell Lane Publishers. London: USA.
- William, P. Y. (1962). Unconventional warfare: One military view, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science.* Unconventional Warfare, Sage Publications, 341, 1-7.

- Woodruff, P. (1993). *Thucydides: On justice, power, and human nature: The history of the peloponnesian war*. Cambridge: Hackett Published Compnay.
- Wright, Q. (1942). *A study of war*. Vol. II. Chicago: The University of Chicago Press.
- Yılmazcan, D. (2021). *Antik Yunan polislerinin tarihsel oluşum süreci ve yapısal karakteri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.
- Yılmazcan, D. (2022). *Eski Yunan tarihi ve uygarlığı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Zagorin, P. (2005). *Thucydides: An introduction for the common reader*. New Jersey: Princeton University Press.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Makale Katkı Oranı: Doç Dr. Ahmet GÖZLÜ %50; Doç. Dr. Aydın EFE Makale Katkı Oranı: %50.

Gönderim Tarihi: 22.03.2023

Kabul Tarihi: 05.06.2023

BÜYÜKİKİZ KALESİ

Büyükikiz Fortress

İbrahim ÜNGÖR

Doç. Dr. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ibrahimungor@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4600-0933

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İslahiye ve çevresi, Anadolu'nun Suriye'ye açılan stratejik bir bölgesidir. Bölge daha Tunç çağlarının başından itibaren doğal kaynakları, Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'ya bağlayan önemli yol ağları ve geçitleri ile tanınan bilinen bir yer olmuştur. Anadolu'nun merkezinde Hitit Devleti'nin kurulması ve güneyinde yer alan Suriye'yi hedef alan genişleme ve sefer politikası belirlemesi ile İslahiye bölgesinin öneminin daha da arttığı anlaşılmaktadır. İslahiye Ovası'nın doğusunda yer alan Kartal/Kurt Dağları üzerinde bulunan Büyük İkiz Kalesi Orta Tunç Çağ ve Demir Çağ için bu anlamda önemli merkezlerden biridir. Kale; İslahiye Ovası, Amik Ovası, Kahramanmaraş ve Halep coğrafyası da dahil bütün çevreyi kontrol edebilen stratejik bir konumdadır. Kalede yapılan incelemeler ve araştırmalar, buranın özellikle Demir Çağ'da çok önemli bir merkez olduğunu açıkça göstermektedir. Bu çalışma, Eskiçağ'da İslahiye ve çevresinin ve Büyükikiz Kalesi'nin Anadolu, Suriye ve Mezopotamya ilişkileri açısından önemine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslahiye, Hitit Devleti, Büyük İkiz Kalesi, Anadolu-Suriye Devletleri

Abstract

İslahiye and its surroundings are located in a strategic part of Anatolia that opens to Syria. The region is more than the warmth of the Bronze Ages; It has been a place known for its natural resources, important road networks and gateways connecting Anatolia to Syria and Mesopotamia. With the establishment of the Hittite State in the center of Anatolia and the determination of the borders and campaign policy targeting Syria in the south, the importance of the effects of İslahiye is ensured to increase even more. The Great Twin Castle, located on the Kartal/Kurt Mountains, where İslahiye Plain emerges, is one of the important centers in this place for the Late Bronze Age and Iron Age. cabbage; It is in a strategic position that can control the entire environment, including the İslahiye Plain, Amik Plain, Kahramanmaraş and Aleppo. Investigations and researches carried out in the castle reveal that it was a very important center especially in the Iron Age. This study maintains to reveal the existence of the Great Twin Fortress in terms of relations between Anatolia, Syria and Mesopotamia.

Keywords: Hittite State, Iron Age, Büyükikiz Castle, Anatolian-Syrian States

1. GİRİŞ

İslahiye ve yakın çevresi Anadolu'da ilk bilimsel kazı ve yüzey araştırmalarının yapıldığı yerler arasındadır. Mesela 1883 yılında Kommagene bölgesindeki çalışmaları sırasında Osman Hamdi Bey, Zincirli

Höyük-Sam'al'da incelemeler yapmıştır (Özyar, 2005, s, 18). Bölgede 1888-1902 yılları arasında Karl Humann ve Robert Koldewey daha sonra da Felix Von Luschan başkanlıklarında kazılar yapılmıştır (Luschan, 1893, pp. 14; Luschan, 1898, pp. 177; Duru, 2000, Duru, 2004). Kazı çalışmaları yanında yürütülen yüzey araştırmalarında¹ bölgede Paleolitik Çağ merkezlerinin de olduğu ortaya çıkmıştır². Bölgede yaptığımız bilimsel araştırmalara göre; Neolitik, Kalkolitik, Tunç ve Demir çağlarında yerleşimlerin hem sayısının hem de nüfusun arttığını rahatlıkla söylemek mümkündür (Alkım, 1959a; Alkım, 1959b; Alkım, 1960a; Alkım, 1960b; Alkım, 1964a; Alkım, 1965a; Alkım, 1965b; Duru, 2006; Duru, 2010; Üngör, 2011; Üngör vd, 2023)³. İslahiye bölgesinin bu kadar ilgi görmesinin, istilalara ve saldırılara açık bir coğrafya olmasına rağmen ıssızlaşmamasının önemli sebepleri vardır. Kahramanmaraş-Hatay çöküntü ovası içinde yer alan İslahiye Ovası doğudan Kartal/Kurt Dağları, Batıdan ise Amanos Dağları ile çevrelenmiştir. Orta kısım ise ovalıktır. Ova oldukça verimli bir toprak yapısına ve su varlığına sahiptir. Dağlık bölgeler ise ovayı sulayan kaynaklara, orman varlığına, zengin flora ve faunaya sahiptir (Alkım, 1960a; Bottero, 2008, ss. 113)⁴. Yine Amanos Dağları, Suriye ve Anadolu'nun iç kısımlarını bir duvar

¹ Bu çalışmada; 2009 yılında tespit edilen ve 2021 yılı Gaziantep İli ve İlçeleri Yüzey araştırmaları projesi kapsamında tekrar incelenen Büyükikiz Kalesi ele alınmıştır. Gaziantep ili genelinde yaptığımız bilimsel çalışmalar için izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve maddi destek sağlayan Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz. Büyükikiz kalesi araştırmalarımıza Dr. Öğr. Üyesi Beyazıt Söylemez, Arş. Gör Merve Özyiğit, Uzman tarihçi Rıdvan Torun ve Kültür Bakanlığı temsilcisi Said Uslu katılmıştır.

² Kahramanmaraş-Hatay çöküntü ovasında; özellikle Amanos Dağları ve Kurt Dağları arasında çok sayıda Paleolitik Çağ kaya sığınağı, mağara ve açık alan yerleşimi tespit edilmiştir. Bunlar arasında en önemli saha, Sakçagözü bölgesinde yer alan mağara, açık hava yerleşim sahaları ve kaya sığınaklarıdır. (Hanfmann, 1960; du Plat, Seton and Waechter, 1950; Ussishkin, 1966; Harmankaya ve Tanındı, 1996).

³ İslahiye bölgesinde, merhum Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım'ın yaptığı kazı ve yüzey araştırmaları, konu ile ilgili hazırlanan "İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi" adlı doktora tezi ve çok sayıda diğer çalışmalar bölgenin tarihini ve tarihi coğrafyasını anlamak açısından önemli olmuştur. (Alkım, 1959a; Alkım, 1959b; Alkım, 1960a; Alkım, 1960b; Alkım, 1964a; Alkım, 1965a; Alkım, 1965b; Duru, 2006; Duru, 2010; Üngör, 2011).

⁴ Amanos Dağları bu yönü ile tarihin en eski dönemlerinden itibaren bilinen bir yer olmuştur. Gılgamış Destanı'nda geçen Sedir ülkesinin Amanos Dağları olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca bölge Akad, Assur ve diğer Mezopotamya kaynaklarından da bilinmektedir geniş bilgi için bkz. (Alkım, 1960'a; Bottero, 2008, ss. 113)

gibi ayırmaktadır (Alkım, 1960'a; Ünal ve Girginer 2007, ss. 37). Amanoslar ayrıca Kilikya'nın doğu sınırını da belirlemektedir (Ruge, 1921).

Harita 1: Büyükikiz Kalesi'ni gösteren harita (İ. Üngör Arşivi, 2023)

2. BÜYÜK İKİZ KALESİ

Kale, bilimsel anlamda İlk kez 2009 yılında İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi adlı doktora tezi çalışması sırasında tespit edilmiştir. Gaziantep ili, İslahiye ilçesinin güneydoğusunda, Çınarlı mahallesinin 2,2 km kadar doğusunda, Kilis ili sınırlarına yakın bir konumda, Kartal/Kurt Dağları'nın en yüksek zirvelerinin biri üzerinde konumlanmaktadır. İslahiye ilçesinin 27 km kadar güneydoğusunda yer alır.

Çınarlı mahallesinden, Burunsuzlar mahallesine giden yolun 3. km'sinde yolun 300 m kadar güneyinde yer alır. Buradan kalenin üzerinde yer aldığı tepeye tırmanmak oldukça zordur. Tepenin eteğinde bulunan yol ile arasında yaklaşık 150 m rakım farkı bulunmaktadır. 1210 m rakımıyla İslahiye ve çevresinde tespit edilen arkeolojik merkezler içindeki en yüksek merkezdir. Ormanlık ve çalılık bir alan içerisinde bulunan kalenin eteklerinde su kaynakları mevcuttur.

Bu kale konumu açısından eşsiz özelliktedir. Kaleden güney yönde bulunan Amik Ovası ve Suriye topraklarını rahatlıkla görmek mümkündür.

Kuzeye döndüğünde Kahramanmaraş Ahır Dağları görülebilirken batıda ise Amanos Dağları görülmektedir. Bu kale İslahiye Ovası'na ise tam hakim bir konumdadır (Üngör 2014: 189).

Görsel 1: Büyükikiz Kalesi hava fotoğrafı (İ. Üngör, 2021)

Görsel 2: Büyükikiz Kalesi hava fotoğrafı (İ. Üngör, 2021)

Görsel 3: Büyükikiz Kalesi hava fotoğrafı (İ. Üngör, 2021)

Kalede 2021 yılında yaptığımız incelemelerde derin bir kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. Bölgenin en kurak ayı olan Eylül ayında yaptığımız incelemede, bu çukurun içinde suyun olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle kalenin faal olduğu dönemde de su sıkıntısının olmadığı anlaşılmaktadır. Büyükikiz tepesinin üzerindeki düzlük alanda kurulan kale, kabaca doğu-batı doğrultusunda oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Kalenin mimari yapısında, tepenin doğal yapısında bol miktarda bulunan bazalt taşların kullanıldığı anlaşılmıştır.

Görsel 4: Büyükikiz Kalesi mimari kalıntılar (İ. Üngör, 2021)

Görsel 5: Büyükikiz Kalesi mimari kalıntıları (İ. Üngör, 2021)

Kale içerisinde iri bazalt taşlarla örülmüş, düzgün bir sırada bulunan, çok sayıda dikdörtgen planlı oda kalıntısı bulunmaktadır. Kuzeyi oldukça sarp olan kalenin güneyi ve güneydoğusu daha az engebelidir. Bu yönü çevreleyen bir sur duvarı tespit edilmiştir. Kalenin giriş kapısı da güneyde bulunmaktadır. Bu kapıya bir koridorla ulaşılmaktadır.

Kalenin tam girişinde bazalt taşla işlenmiş bir adet boğa başı heykel bulunmaktadır. Bu boğa başının maalesef 2021 yılında yaptığımız incelemelerde tamamen parçalandığı tespit edilmiştir⁵. Kale üzerinde çeşitli amaçlar ile yapılmış çok sayıda odanın temeli tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarının duvarları 1 m seviyeye kadar ayakta durmaktadır. Ayrıca kalenin üzerinde yine her geçen gün parçalanarak yok edildiği görülen kesme blok taşlar bulunmaktadır.

⁵ 2009 yılında Büyükikiz Kalesi'nde yaptığımız incelemelerde bize rehberlik yapan Mehmet Öztürk, daha önce bu boğa başı işlemeli taşın bir adet daha olduğunu ifade etmiştir. Anlaşılan o ki o da defneciler tarafından yok edilmiştir.

Görsel 6: Büyükikiz Kalesi mimari kalıntıları (İ. Üngör, 2021)

Görsel 7: Büyükikiz Kalesi koçbaşı mimari yapı taşı (İ. Üngör 2022)

Görsel 8: Büyükikiz Kalesi mimari kalıntıları (İ. Üngör, 2021)

Görsel 9: Büyükikiz Kalesi mimari kalıntıları (İ. Üngör, 2021)

Yine kalenin içinde benzerine Tilmen Höyük'te rastladığımız üzüm suyu çıkarmak için kullanılmış olabileceğini tahmin ettiğimiz kırık bir taş da tespit edilmiştir. Kalede 2021 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında kaçak kazı ile ortaya çıkarılmış binlerce demir külçenin olduğu tespit edilmiştir.

Aşırı korozyona uğramış olan bu külçelerden aldığımız parça analiz ettirilmiş ve demir olduğu anlaşılmıştır. Kale üzerinde hemen her yerin kaçak kazıcılar tarafından kazıldığı, parçalandığı ve birçok eserin götürüldüğü anlaşılmaktadır.

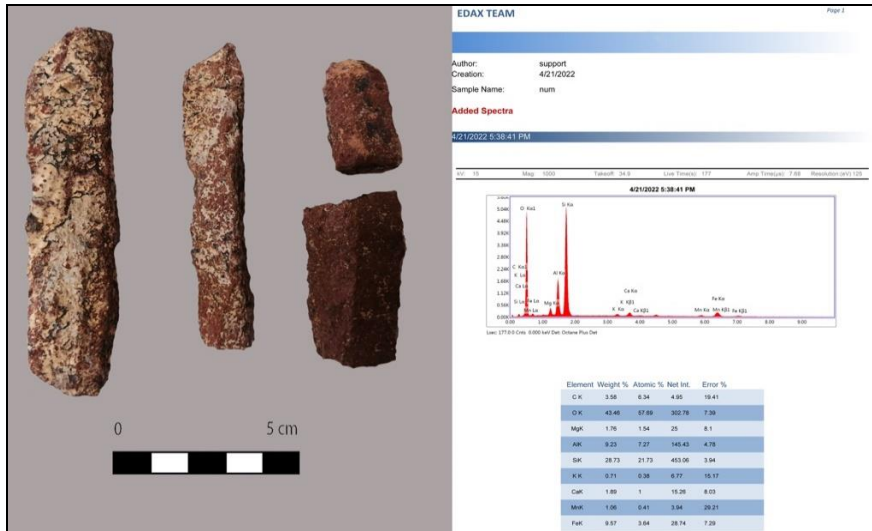
Görsel 10: Büyükikiz Kalesi demir külçelerin tespit edildiği kaçak kazı alanı (İ. Üngör, 2021)

Görsel 11: Büyükikiz Kalesi demir külçelerin tespit edildiği kaçak kazı alanı (İ. Üngör, 2021)

Görsel 12: Büyükikiz Kalesi mimari unsur (İ. Üngör 2022)

Görsel 13: Büyükikiz Kalesi demir külçeleri ve Elemental EDX analiz sonucu (İ. Üngör, 2022)

Görsel 14: Büyükikiz Kalesi seramikleri (İ. Üngör, 2023)

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıda da belirtildiğimiz gibi İslahiye bölgesi 19. yüzyılın sonlarından itibaren tarihçi ve arkeologlar tarafından araştırılan, kazılar ve yüzey araştırmaları yapıldığı için iyi bilinen bir bölge olmuştur. 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar yerli ve yabancı çok sayıda bilim insanı bölgede bilimsel çalışmalar yapmıştır. Yapılan bilimsel çalışmalar bölgenin Paleolitik Çağ'dan itibaren insanoğlu tarafından yerleşim yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Bölgenin asıl önemi ise Mezopotamya'da şehir devletlerinin ortaya çıkması, nüfusun artması ve ham maddeye olan ihtiyacın artması ile ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere Mezopotamya hammadde açısından oldukça fakirdir. Keresteden, gümüşe, altından yüne kadar birçok hammadde ihtiyacını karşılamak için Anadolu'ya muhtaçtır (Albayrak 2018: 1-11). O nedenle daha Sümer şehir devletlerinin erken dönemlerinden itibaren özellikle Amanos Dağları ve çevresi Mezopotamyalılarca bilinmiş ve önem verilmiştir. Gılgamış Destanı'nda adı geçen Sedir Ormanı'nın Amanos Dağları olması bu önemi gösteren bir durumdur (Bottero, 2008: 113). 1958 yılında Kültepe kazılarında ele geçen ve Ah-Şalim adlı bir Assurlu tüccarın özel arşivinde (Günbattı, 2004: 16) yer alan tek nüshalık ilginç bir metinde; Sargon, Amanos (ša-du-a-am Hu-manam) Dağları'nı ikiye böldüğünü ve bir kazık gibi heykelini diktirdiğini

yazdırmıştır (Bayram, 1997: 60). Sargon, sık ormanlarla kaplı Amanos Dağları'ndan ordusunu rahatça geçirmek ve kamp kurmak amacıyla bazı yerlerde ağaçları kestirmiş ve bunu dağı ikiye ayırmaya benzetmiş olmalıdır. Buralarda bir yerde de heykelini diktirmiş olması da muhtemeldir (Günbattı, 2004: 16). Adap kralı Lugal Anne-Mundu ve Uruk kralı Lugal-Zaggesi'nin Amanos Dağları ve Yukarı Memlekete kadar gittikleri şeklindeki ifadeleri de İslahiye ve çevresinin Mezopotamya ile olan çok erken irtibatını destekleyen güçlü delillerdendir. Yeni Sümer çağında da İslahiye bölgesi ile Mezopotamya'nın ilişkileri devam etmiştir (Bilgiç, 1948: 493; Sever, 1995: 1; Roaf, 1996: 27-35). Şöyle ki: III. Ur devrinde Lagaş beyi Gudea, Tanrı Ningirsu adına yapılan tapınağın inşasında kullanılmak üzere Urşu'dan kereste, Hahhum'dan altın ve Amanos Dağları'ndan sedir ağaçları getirttiğini bildirmiştir (Bilgiç, 1948: 494). Mezopotamya devletlerinin bölgeye olan ilgisi Demir Çağ boyunca da devam etmiştir (Luckenbill, 1968, Grayson 1987; Grayson 1991; Grayson 1996; Kurt 2008: 117-134; Kurt 2009: 327-337; Ünal-Girginer 2007). Asur krallarının birçoğu Anadolu'ya sayısız seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin çoğunun rotasının İslahiye Ovası ve Amanos Dağları'nın ünlü geçitleri Belen ve Aslanlıbel'in yanında az bilinen tali geçitlerinin⁶ de olduğuna şüphe yoktur (Alkım, 1965: 9). Bölge Anadolu devletleri için de oldukça önemli olmuştur. Eski Hitit Devleti döneminde de İslahiye bölgesi bir bölge olmuştur. Eski Hitit Devleti döneminde I. Hattusili (1650-1620) Suriye üzerine iki kez sefer düzenlemiştir. Bu seferlerinde kuvvetle muhtemeldir ki Amanos Dağlarındaki Aslanlıbel (Bahçe ve Nurdağı ilçeleri arasında) veya Belen Geçitlerinden birini kullanmıştır. Alalah üzerine yürümüş ve yağmalamıştır (F. Cornelius, 1959: 292-296; Otten, 1958: 75-79; Kümmel, 1985: 455-463; Melchert, 1978: 1-22; Güterbock, 1964: 1-6; Bryce, 1983: 50-55; Houwink Ten Cate, 1983; Houwink Ten Cate, 1984; Marazzi, 1986; De Martino, 2003; Devecchi, 2005). Bu seferlerin anlatıldığı ve *I. Hattusili'nin Yıllıkları* olarak bilinen Akkadca ve Hititçe olmak üzere çift dilli yazılmış belgede çok sayıda şehir ismi geçmektedir⁷. Bu şehirlerin bazılarının lokalizasyonu belli olmakla birlikte birçoğunun yeri kesin olarak bilinmemektedir. Bunlardan bazıları için İslahiye ve yakınlarındaki arkeolojik merkezleri de öneren bilim insanları bulunmaktadır. Örneğin Haşşu/Haşşuwa'nın lokalizasyonu tam

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bakınız; İbrahim Üngör, *İslahiye ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi*, s 25-30.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Peker, 2009, *Suriye Üzerindeki Hitit Hakimiyetinin Kurulması: M.Ö. II. Binyılda Eski Yakınoğuda Süper Güçler ve Küçük Devletler*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

olarak belli değildir. Bunun için bazı bilim insanlarının önerileri bulunmaktadır. Peker, bu konuyu doktora tezinde ele almış ve bilim insanlarının bazı görüşlerini aktarmıştır (Peker 2009:13 dn 6). Buna göre: Tel Çagar Bazar veya Fırat'ın batısında bir kent; Maraş? (Klengel, 1992: 81). A. Archi, Ebla belgelerinden yola çıkarak, Alalah'ın kuzeyine, Fırat'ın kollarından Karasu'nun aktığı İslahiye Vadisi'ne ya da Halep'in kuzey ya da kuzeydoğusuna Türkiye-Suriye sınırının ötesine yerleştirmektedir (Archi, 2008). M.C. Astour, İslahiye'nin 10 km doğusunda Tilmen Höyük'le eşitlemektedir (Astour, 1971: 14,19). A. Archi, Urşu ya da Haşşu için Tilbeşar'ı önermektedir (Archi, 2008: 99; Bkz. dn. 5) . Bu görüşler dikkate alındığında Haşşu/Haşşuwa'nın Amik Ovası'nın kuzeyinde bir yerlerde aranması doğru olacaktır. İslahiye bölgesinde yaptığımız çalışmalardan yola çıkarsak bize göre: Kurt/Kartal Dağları üzerinde yer alan Büyükikiz Kalesi ve Küçükikiz Kalesi, (Üngör, 2014: 189; Üngör vd, 2023) İslahiye Ovası'nda Tahtaköprü Baraj Gölü içinde kalan Taşlıgeçit Höyük (Marchetti, 2009: 387-389; Marchetti, 2010: 369-383; Marchetti, 2011: 297-310; Marchetti, 2012: 531-550; Benati-Zaina, 2013: 9-29) ve Tilmen Höyük⁸ (Alkım, 1962: 447-499; Alkım, 1963: 27-28; Alkım 1964: 5-7; Duru, 1987: 37-46; Duru, 1990: 121-131; Duru 2003; Marchetti, 2005: 129-136; Marchetti, 2007: 355-364) merkezlerinin bu anlamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle ilk kez bilimsel anlamda bizim tespit ederek değerlendirdiğimiz Küçükikiz ve Büyükikiz kalelerinde önemli olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim bu anlamda I. Hattusili'nin Urşu Kuşatması'nı⁹ anlatan metinde geçen şu cümleleri önemli bulmaktayız.

Hurrililer (tarzında) koçbaşı yapın ve o kullanılsın! Bir "dağ" yapın! ve onu kullanın!

Haşşu kenti Dağlarından büyük bir koçbaşı kesin ve o kullanılsın!
Toprak

I. Hattusili'nin Hurrili tarzında koçbaşını o dönemde Yamhad Devleti'nin müttefiki Hurriler egemenliğinde olan İslahiye bölgesinde görmüş olabilir. Ayrıca ***Haşşu Kenti Dağları*** ifadesi de ilginçtir. Bu denli büyük ağaçlar eğer ***Urşu*** bugünkü Gaziantep merkezin doğusu ve Kargamış arasında bir yerlerde ise iki yerden temin etmek mümkün olabilir. Birincisi İslahiye Ovası'nın doğusunda yer alan Kartal/Kurt Dağları, diğeri ise Amanos Dağları olabileceğini düşünmekteyiz.

⁸ Tilmen Höyük'ü aynı zamanda Zalpa ile de eşitleyen bilim insanları bulunmaktadır bkz. Forlanini, 1995: 125; Miller, 2001: 72.

⁹ Urşu Kuşatması metninin Türkçe transkripsiyonu için bkz Peker, 2009: 16-17.

Çınarlı mahallesi yakınlarında bulunan Büyükikiz ve Alaca mahallesinde yer alan Küçükikiz kalelerini Orta Tunç ve Demir Çağları için çok önemli merkezler olarak görmekteyiz. Özellikle güvenlik açısından bu iki kale ve 2021 yılında Amanos Dağları üzerinde tespit ettiğimiz Demirsi Kalesi bölgenin askeri merkezlerini oluşturduğunu düşünmekteyiz. Şöyle ki: İslahiye’de 1 asrı aşan sürede tespit edilen ve 2009 yılından günümüze bizim tespit ettiğimiz çoğu merkez İslahiye Ovası’nın içinde yer almaktadır. Düz arazi içinde, sadece sur duvarları ile bu merkezlerin ciddi bir güvenlik zafiyetinin olacağını tahmin etmek zor değildir. Orta Tunç Çağı sonlarında Tilmen Höyük ve Taşlıgeçit Höyük gibi merkezlerin Yamhad Devleti’ne bağlı veya müstakil birer yönetim merkezi olabileceğini söylemek mümkündür. Demir çağlarında ise Sam’al ve Sakçagözü Anadolu-Suriye şehir devletlerinin önemlileri arasında yer almıştır. Bu merkezler daha önce de belirttiğimiz gibi ova içinde, savunması güç konumdadırlar. Kartal/Kurt Dağları üzerinde yer alan Büyükikiz 1210 m yüksekliğe sahipken, kuş uçuşu 2,3 km kuzeydoğuda yer alan Küçükikiz 1180 m yüksekliktedir. Amanos Dağları üzerinde yer alan Demirsi Kalesi ise 1120 m yükseklikte konumlanmaktadır¹⁰. Bu yükseltiler İslahiye Ovası’na göre ortalama 650-750 m daha fazladır. Bu merkezlerde yaptığımız bilimsel incelemelere göre: Büyükikiz ve Küçükikiz kaleleri aynı dönemin askeri merkezleri olmalıdır. Bize göre bu kalelerin, Tilmen Höyük ve Taşlıgeçit Höyük’te var olmuş olan yönetim merkezleri ile bağlantılı olarak kurulmuş olmaları güçlü ihtimaldir. Demirsi Kalesi ise aynı merkezler ile ilgili olabileceği gibi sadece Sam’al ile de ilgili olabilir düşüncesindeyiz.

Bütün bu düşünce ve değerlendirmelerimizin güçlenmesi, bu merkezlerde yapılacak kazı çalışmaları ile olabilecektir. Bahsi geçen merkezlerde yapılacak bilimsel kazıların dönemin Anadolu’su ve özelinde İslahiye ve çevresinin Geç Tunç ve Demir Çağ tarihlerinin aydınlanmasına çok önemli katkılar sağlayacağını inanmaktayız.

4. SUMMARY

İslahiye and its surroundings are among the well-researched sites of Anatolia in terms of archeology and history. Since the end of the 19th century, both excavations and surface surveys have been carried out in this region. Despite this, there are many centers that are untouched or even undetected yet. The excavations carried out by Karl Humann, Robert

¹⁰ Bu kalede hiç seramik bulunamamıştır. Bununla birlikte kalenin bazı özellikleri ve mimari özellikleri dikkate alındığında Son Tunç Çağ veya Demir Çağ kalesi olduğunu düşünmekteyiz.

Koldewey, Felix Von Luschan, John Garstang and U. Bahadır Alkım and their team revealed very important results. Numerous centers were identified during the surveys conducted by Alkım in İslahiye, Hassa, Nurdağı and Amanoslar. Very important centers have been identified in the surveys that we have also made from time to time since 2009. These include mounds, necropolises, historical road networks (Leçe region Roman Road 2010) and castles. Büyükikiz Castle, which is the subject of this study, is one of the most important among them.

Büyükikiz Castle is located on Kartal/Kurt Mountain at an altitude of 1200 m. The castle is in a very high position due to its location. In this way, it is in a center that can control the Amik Plain, Kilis and Aleppo direction in the south, Kahramanmaraş direction in the north, İslahiye Plain and Amanos Mountains in the west. The İslahiye region is located at a very important crossroad for the Middle and Late Bronze Ages. The fact that it is located on the border of Syria and Anatolia and that it is a known place in Mesopotamia with its rich surface resources since the beginning of the Early Bronze Age clearly shows this. Very important centers such as Tilmen, Taşlıgeçir, Zincirli/Sam'al have emerged in İslahiye since the Bronze Age. There is no doubt that these centers are very important and rich. For this reason, it is in a very open position to attacks. In order to close this gap, it is necessary to think that they established military centers in the form of fortresses on the mountain ranges in the west and east. We think that the Büyükikiz and Küçükikiz castles located on the Kurt Mountains are of this nature. If it is true that Hattusili I matches up with Tilmen Höyük, the city of Haššu/Haššuwa mentioned in his annals, as suggested by some scholars, then according to our suggestion, Büyük İkiz and Küçük İkiz castles could be important military bases of this period. In the scientific investigations we made on the castle, it was determined that there were perhaps tons of broken metal rods from the approximately 5-meter pit dug by the treasure hunters. In the analyzes we made, it was understood that these metals were iron. This shows that the castle somehow maintained its importance in the Iron Age. There is no doubt that these two centers, which seem to have been established for military purposes, were extremely important centers for the Middle Bronze, Late Bronze and Iron Ages.

5. KAYNAKLAR

- Albayrak, İ. (2018). Eski Asurca kaynaklara göre Asur-Anadolu ilişkilerinde Hahhum Krallığı'nın önemi. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 12 1-11.
- Alkım, U. B. (1959a). Güney-Batı Antitoros bölgesinde eski bir yol şebekesi.

- Belleten XXIII*, (89-92) 59-73.
- Alkım, U. B. (1959b). Yesemek kazısı ve İslahiye bölgesi araştırmaları. *Belleten*, XXIII (92) 692-694.
- Alkım, U. B. (1960a). Sam'al ile Asitawandawa arasındaki yol: Amanus Bölgesi'nin tarihî coğrafyasına dair araştırmalar. *Belleten*, XXIV (93-96), 349-396.
- Alkım, U. B. (1960b). İslahiye bölgesindeki araştırmalar. Yesemek çalışmaları ve Tilmen höyük kazısı. *Belleten XXIV (96)* 714-716.
- Alkım U. B. (1962). Tilmen höyük çalışmaları (1958-1960)", *Belleten XXVI*, s.447-499.
- Alkım U. B. (1963). Tilmen höyük. *Anatolian Studies XIII*, s.27-28.
- Alkım U. B. (1964). Dördüncü dönem Tilmen höyük kazısı (1962). *Türk Arkeoloji Dergisi XII-1*, s.5-7.
- Alkım, U. B. (1964a). İslahiye bölgesinde Türk Tarih Kurumu adına 1955-1962 yılları arasında yapılan tarihî ve arkeolojik araştırmalar. *Atatürk Konferansları*, I, 169-178.
- Alkım, U. B. (1965a). The road from Sam'al to Asitawandawa: Constributions to the historical geography of the Amanos region. *AnAr*, II (1-2), 1-45.
- Alkım, U. B. (1965b). İslahiye bölgesi araştırmaları ve Tilmen höyük kazısı 1963. *TAD*, 13 (1), 5-17.
- Archi, A. (1997). Egyptians and Hittites in contact. I. Brancoli *et al.* (ed.) *L'impero ramesside: Convegno internazionale in onore di Sergio Donadoni*, Rome: 1-15.
- Astour, M. C. (1971). Tell Mardikh and Ebla. *Ugarit Forschungen* 3: s. 9-19.
- Bayram, S. (1997). New and some rare geographical names in the Kültepe texts. *Arcihivum Anatolicum*, 3, 41-66.
- Bilgiç E. (1948). Anadolunun ilk tarihi çağının ana hatlarıyla rekonstrüksiyonu. (siyasi idari ve iktisadi içtimai bakımdan). *AÜDTCFD*, VI (5), 489-516.
- Bottero, J. (2008). *Gılgamış destanı*, (çev. Orhan Suda), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bryce T. (1983). *The major historical texts of early Hittite history*, Brisbane.
- Cornelius, F. (1959). Die annalen Hattusilis I. *Orientalia* 28: 292-296.
- Devecchi, E. (2005). *Gli annali di Hattuşili I nella versione accadica*, Pavia.
- De Martino. (2006). *Hititler*. (Çev. Erendiz Özbayoğlu). Ankara.
- Du Plat T. J., Seton W. M. V., & Waechter, J. (1950). The excavations at Sakce Gözü. *Iraq* 12/2, pp. 53-138.
- Duru, R. (1987). İslahiye bölgesinde M.Ö. 2. binyılına ait önemli bir Kent: Tilmen höyük. *Anadolu XXI*, s.37-46.
- Duru, R. (1990). Tilmen sarayları. *X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, s.121-131
- Duru, R. (2000). İslahiye bölgesi araştırmaları. (Ed. O. Belli). *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* Ankara, ss. 342-345.
- Duru, R. (2003). *Unutulmuş bir başkent: Tilmen*, TÜRSAB Kültür Yayınları.
- Duru, R. (2004). *Eski Önasya dünyasının en büyük heykel atelyesi Yesemek*. İstanbul.
- Duru, R. (2006). *Gedikli Karahöyük I*. TTK, Ankara

- Duru, R. (2010). *Gedikli Karahöyük II*. Ankara.
- Grayson, A. K. (1987). *Assyrian rulers of the third and second millennia BC (to 1115 BC)*, RIMA 1, Toronto.
- Grayson, A. K. (1991). *Assyrian Rulers of the Early First Millennium B.C. I (1114—859 BC)*. RIMA 2, Toronto.
- Grayson, A. K. (1996). *Assyrian rulers of the early first millennium BC. II (858—745 B.C.)*. RIMA 3, Toronto.
- Günbattı C. (2004). Akadlı Sargon. *Arkeoatlas Dergisi*, 3, 16-17.
- Güterbock, H. G. (1964). Sargon of Akkad mentioned by Hattušili I of Hatti. *Journal of Cuneiform Studies*, 18: 1-6.
- Hanfmann, G. M. A. (1960). On the date of the late Hittite palace at Sakçegözü. *Bulletin of the American schools of Oriental Research*, No. 160, 43-45.
- Harmankaya, S. & Tanındı, O. (1996). *TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik / Epipaleolitik*. İstanbul.
- Houwink T. C. (1983). The history of warfare according to Hittite sources: The annals of Hattusilis I. *Anatolica* 10: 91-109.
- Houwink T. C. (1984). The history of warfare according to Hittite sources: The annals of Hattusilis I (Part II). *Anatolica* 11: 47-83.
- Klengel, H. (1992), *Syria, 3000 to 300. A handbook of political history*, Berlin.
- Kurt M. (2008). Que ülkesi ve Yeni Asur Devleti'nin Anadolu politikası bakımından önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X (3). 117-134.
- Kurt, M. (2009). Kilikya'da Yeni Asur egemenliği ve yerel güçler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21) , 327-337.
- Kümmel, H. M. (1985). Die annalen des Hattušili I. *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* 1.5: 455-463.
- Luckenbill, D. D. (1968). *Ancient records of Assyria and Babylonia. I-II*. New York.
- Luschan F. V. (1893). *Ausgrabungen in Sendschirli I*. Berlin, pp 14.
- Luschan F. V. (1898). *Ausgrabungen in Sendschirli ausgeführt und herausgegeben im Auftrage V/II*. Berlin, pp. 177.
- Marazzi, M. (1986). *Beiträge zu den Akkadischen texten aus Boğazköy in althethitischer zeit*, Roma.
- Marchetti N. (2005). The 2003 Joint Turkish-Italian excavations at Tilmen Höyük: 26. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 24-28 Mayıs 2004, Konya. 2. cilt, Ankara, pp. 129-136.
- Marchetti N. (2007a). The 2005 Joint Turkish-Italian excavations at Tilmen höyük: 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 29 mayıs-2 haziran 2006, Çanakkale. 2. cilt, Ankara, pp. 355-364.
- Marchetti, N. (2009). The 2007 Joint Turkish-Italian excavations at Tilmen höyük, in 30. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (26-30 mayıs 2008, Ankara), 3. cilt T.C. Kültür ve Turizm, Bakanlığı, Ankara: 387-398.
- Marchetti, N. (2010). A preliminary report on the 2007 and 2008 excavations and restorations at Tilmen höyük, in P. Matthiae, F. Pinnock, L.Nigro, N. Marchetti (eds.), *Proceedings of the 6 th In-ternational Congress*: 369-383.

- Marchetti, N. (2011). The 2009 Joint Turkish-Italian excavations at Taşlı Geçit höyük, in 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (23-28 Mayıs 2011, Malatya), 3, cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: 297-310.
- Marchetti, N. (2012). The 2010 joint Turkish-Italian excavations at Taşlı Geçit höyük, in 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (24-28 Mayıs 2010, İstanbul), 2, cilt, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: 531-550.
- Melchert, H. C. (1978). The acts of Hattusili I. *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 37: 1-22.
- Otten H. (1958). Keilschrifttexte. *Mitteilungen der deutschen Orientgesellschaft zu Berlin* 91: 75-79.
- Özyar, A. (2005). Geç Hitit krallıkları. *Arkeo-Atlas 4*, Arkeoloji Raporu.
- Roaf. M. (1996). *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. (Çev. Zülal Kılıç). İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi. IX, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ruge, W. (1921). Kilikia. *RE XI*, I, 385-389.
- Sever, H. (1995). Yeni belgelerin ışığında Koloni Çağı'nda (M.Ö 1970-1750) yerli halk ile Asurlu tüccarlar arasındaki ilişkiler. *Belleten LIX*, 224, 1-16.
- Ussishkin, D. (1966). The date of the Neo-Hittite enclosure at Sakçagöz. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 181, 15-23.
- Ünal, A. & Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova ilk çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne kadar Kilikya'da tarihi coğrafya, tarih ve arkeoloji*. Homer Kitapevi.
- Üngör, İ. (2011). *İslahiye ve çevresinin Eskiçağ tarihi*, Erzurum.
- Üngör, İ., Özyiğit, M., Söylemez, B. & Torun, R. (Baskıda). Gaziantep ili ve ilçeleri Demir çağları yüzey araştırmaları. 42. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Denizli, 23-27 Mayıs.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Gaziantep ili genelinde yaptığımız bilimsel çalışmalar için izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve maddi destek sağlayan Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz.

Gönderim Tarihi: 21.02.2023

Kabul Tarihi: 29.03.2023

ARİSTOKRATİK ROMA CUMHURİYETİNDE POLİTİK BİR ORGAN: COMİTİA CENTURİATA

A Political Body in the Aristocratic Roman Republic: Comitia Centuriata

Defne YILMAZCAN

Dr. Eskiçağ Tarihi

Dfne1212@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3381-6965

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada Roma Cumhuriyet döneminin en önemli kurumlarından biri olan Comitia Centuriata Meclisi'nin ortaya çıkışından kaldırılışına değin olan süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümler irdelenmiştir. Roma Cumhuriyetinde, halkın yönetime dâhil edilmesine rağmen asıl güç patrici denilen soylu sınıfın tekelindedir. Bu yönetim şeklinde pleb denilen sınıf ise sınırlı haklara sahip olan kesimi temsil etmektedir. Fakat Cumhuriyet idaresinin zamanla gelişmesi ve ayrıca patrici-pleb mücadeleleri neticesinde halkın yönetime daha etkin olarak katılması amacıyla halk meclisleri kurulmuştur. Krallık Devrinden itibaren görülen bu halk meclislerinden ilki Comitia Curiata Meclisidir. Dönemin en önemli kurumu olan Comitia Curiata Meclisi Cumhuriyet dönemi ile birlikte yerini Comitia Centuriata Meclisi'ne bırakmıştır. Başlangıçta antidemokratik bir meclis olarak ortaya çıkan Comitia Centuriata Meclisi zamanla daha demokratik bir yapıya kavuşmuştur. Comitia Centuriata Meclisi'nin kökeni Krallık devrine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde askeri bir zemine oturtulan Centuriata Meclisi servet esasına göre oluşturulmuş bir halk meclisidir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde birçok yetkiye sahip olan bu meclis, İmparatorluk döneminden itibaren eski önemini ve işlevselliğini kaybetmiş ve İS I. yüzyılda kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roma Cumhuriyeti, Patrici, Centuria, Comitia Centuriata.

Abstract

In this study, the changes and transformations that the Comitia Centuriata Assembly, one of the most important institutions during the Roman Republican period, went through in the process from its emergence to its abolition were examined. In the Roman Republic, although the people were included in the administration, the real power was monopolized by the noble classes called patricians. In this form of government, the class called plebs represents the section with limited rights. However, as a result of the development of the Republican administration over time and also the patrician-pleb struggles, people's assemblies were established in order for the people to participate in the administration more effectively. The first of these public assemblies, which have been seen since the Kingdom Era, is the Comitia Curiata Assembly. The most important institution of the period, the Comitia Curiata Assembly, was replaced by the Comitia Centuriata Assembly with the Republican period. The Comitia Centuriata Assembly, which emerged as an anti-democratic assembly at the beginning, gained a more democratic structure over time. The origin of the Comitia Centuriata Assembly dates back to the Kingdom period. In this period, the Centuriata Assembly, which was placed on a military basis, is a people's assembly formed on the basis of wealth. This assembly, which had many powers in the early periods of the Republic, lost its former importance and functionality since the

Imperial period and was abolished in the 1st century AD.

Keywords: *Roman Republic, Patrician, Centuria, Comitia Centuriata*

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Antik Roma uygarlığı Batı Uygarlığının temel yapı taşlarından biridir. Efsanevi bilgilere göre kuruluşu İÖ 753 yılına tarihlendirilen Antik Roma uygarlığı özellikle politik ve hukuki kurumları ile öne çıkmaktadır. Roma devletinin politik sisteminin ayrılmaz bir unsuru olan bu kurumlar ise mevcut siyasal rejime göre değişiklik göstermektedir. Kuruluş yıllarında krallık idaresinin mevcut olduğu Roma siyasal sistemi İÖ 509 yılından itibaren Cumhuriyet rejimine geçilmesi ile birlikte birçok yeni kuruma kavuşmuştur. Aslında söz konusu olan bu kurumlar yeni bir idari rejim olarak ortaya çıkan Cumhuriyet devrinin karakteristiğidir. Çünkü Roma Cumhuriyeti kendine özgü ve günümüz anlamından oldukça farklı bir yönetim şekli olarak belirmiştir. Başlangıçta aristokratik bir karaktere sahip olan ve dolayısıyla bu yönüyle günümüz cumhuriyetinden ayrılan Roma Cumhuriyetinin kendine özgü bir yönetim biçimi ve çeşitli kurumları vardır. Bu kurumlardan biri de Danışma Meclisi olarak bilinen Comitia Centuriata Meclisidir.

Roma Cumhuriyeti döneminin kuşkusuz en önemli kurumlarından biri olan Comitia Centuriata Meclisi'nin kökeni krallık devrine kadar uzanmaktadır. İS 1. yüzyıla değin varlığını sürdüren ve kökenlerinin Krallık döneminde olduğu varsayılan Comitia Centuriata Meclisi Cumhuriyet idaresinin kurulmasıyla birlikte birincil bir meclis olarak öne çıkmıştır. Bu dönemden itibaren karar ve yetki mercii olarak kullanılmaya başlanan Comitia Centuriata Meclisi'nin devlet idaresindeki rolü ve yetkileri genişletilmiştir. Erken dönemlerdeki işlevi hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Comitia Centuriata Meclisi'nin Cumhuriyet devrinden itibaren oldukça işlevsel bir yapıya kavuştuğu bilinmektedir. Kurulduğu dönemden itibaren birçok yetkiyi tekelinde bulunduran Comitia Centuriata Meclisi, konsüller ve praetorlar gibi mühim memurları seçer, savaş ve barış müzakerelerini yapar, antlaşmaları onaylar veya reddederdi. Ayrıca ceza davalarında ölüm cezasına karşılık temyiz mahkemesi olarak kullanılmaktaydı. Askeri bir karaktere sahip olan Comitia Centuriata Meclisi timokratik bir meclistir. Kişinin sahip olduğu serveti esas alan bu mecliste özellikle mülk sahibi olan şahıslar söz sahibidir. Kuruluş aşamasında çok fazla bir değişiklik göstermeyen ve imtiyazın varlıklı kesimin elinde bulunduğu Comitia Centuriata Meclisi, Cumhuriyet döneminden itibaren değişmeye başlamıştır. Cumhuriyet

yönetimi ile birlikte daha demokratik bir meclis olarak dönüşen Comitia Centuriata Meclisi'nin bu dönüşümünde imtiyazı elinde bulunduran patrici sınıfı ile sınırlı haklara sahip olan plebler arasında meydana gelen mücadeleler etkili olmuştur. Fakat zamanla politik ve toplumsal koşulların değişmesiyle birlikte Comitia Centuriata Meclisi'nin işlevi de değişmiştir. Bu değişim ise kademeli olarak gerçekleşmiştir. Kuruluşundan kaldırılışına değin çeşitli dönemlerde çeşitli dönüşümler geçirmiş olan Comitia Centuriata Meclisi İmparatorluk dönemiyle birlikte kaldırılmıştır. Comitia Centuriata Meclisi'nin kuruluş ve ortadan kaldırılışında dönemin sosyo-politik koşulları etkili olmuştur.

2. POLİTİK VE TOPLUMSAL BAĞLAM

Krallık idaresinin yıkılmasıyla kurulan ve aristokratik bir niteliğe sahip olan Roma Cumhuriyeti İÖ 509-27 yılları arasına tarihlenmektedir (Barrow, 2002, s. 18). İÖ 509 yılında krallık sistemin kaldırılarak yerine konsüllüğün getirilmesiyle birlikte Roma Cumhuriyeti dönemi başlamıştır (Eutropius, Roma Tarihinin Özeti, 1. 1). Romalıların Cumhuriyet sistemini kurmalarında etkili olan iki temel neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, halkın söz sahibi olduğu bir sistem yaratmak, ikincisi ise iktidarın tek bir kişinin tekelinde olmasını önlemek ve devletin gücünü birkaç kişi ve grup arasında bölüştürmektir. Aristokratik bir karaktere sahip olan Roma Cumhuriyetinde, Yunan demokrasilerinde olduğu gibi, kadımların, yabancıların ve kölelerin yönetimde söz hakkı yoktur (Nardo, 1947, s. 24). Roma Cumhuriyetinin özelliği, yüksek devlet memurlarının (magistratus), bir seneliğine ve çift olarak tayin edilmesidir. Roma'da kralların devrilip Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet, her yıl patricius arasından seçilen –başta “praetor” sonrasında konsül” adı verilen- iki yüksek magistratus tarafından idare edilmekteydi (Ryan, 1998, s. 142).

En önemli vazifesi askeri alandaki emretme kudretini (imperium) kullanarak asker toplamak olan konsüller, savaş esnasında ordu komutanlığı yapar, savaş vergilerini toplar ve devletin diğer işleriyle ilgilenirdi (Bosch, 2020, s. 21-29). Konsüllerin yanında, cezai işlere bakmakla ve devlet hazinesini idare etmekle sorumlu olan ve questor denilen iki yardımcı bulunmaktaydı. Ayrıca olağanüstü durumlarda devletin başına altı aylığına diktatör denilen bir memur atanmaktaydı (Allen, 1962, s. 35). Roma Cumhuriyetinde, krallık döneminde kurulmuş olan Danışma Meclisi niteliğindeki Senato ve Halk Meclisi olarak bilinen Comitia Curiata gibi kurumların yanı sıra yeni meclisler de görülmektedir (Bosch, 2020, s. 21-29). Bu dönemde, tüm halkın yönetime daha etkin olarak katılması sağlanmış ve özellikle halk meclislerinin sayısı ve yönetimdeki önemi

artmıştır (Çelebican, 1997, s. 23).

Roma Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan meclislerden biri olan Comitia Centuriata Meclisi Roma devletinin en önemli siyasi kurumlarından biridir. Comitia Centuriata Meclisi beş yüzyılı aşkın bir süre varlığını sürdürmüştür (Forsythe, 2007, s. 24). İS 1. yüzyıla değin yürürlükte kalan bu meclisin kurulması reform niteliğinde bir yenilik olarak kabul görmektedir (Viglietti, 2018, s. 39). Comitia Centuriata Meclisi'nin ortaya çıkışı kral Servius Tullius dönemine (İÖ 578-535) değin uzanmaktadır (Smith, 1927, s. 173). Üstelik meclisin kuruluşunu Servius Tullius'a maleden görüşler de bulunmaktadır (Appianus, Romanarum Historiarum, Lib: LIX). Bu bilgiye ihtiyatlı yaklaşmakta fayda vardır (Bosch, 2020, s. 37). Ancak kesin olan şudur ki: Comitia Centuriata Meclisi, krallık döneminde teşkilatlanmış, fakat Cumhuriyet döneminde faaliyete geçebilmiştir (Umur, 1984, s. 47). Bu nedenle söz konusu meclisin ortaya çıkış sürecinin ve işleyiş biçiminin anlaşılması maksatlı Roma toplumunun krallık dönemi sosyal ve idari yapısına değinmek yerinde olacaktır.

Antik Roma toplumunda aile başta olmak üzere diğer kan bağı ile bir araya gelen gruplar, yasaların ve özellikle yaşamın şekillenmesinde en önemli toplumsal kurumlardır (Gözlü, 2018, s. 344). Populus Romanus yani Roma toplumu henüz yurttaşlık kavramı oluşmadan önce, gens, curia ve tribus birliği olmak üzere üç unsurdan ibaret idi (Gözlü, 2022, s. 311). Bu birlikler Krallık döneminde (İÖ 753-509) akraba bağlarının esas alınarak kurulduğu farklı toplumsal gruplardan oluşmaktaydı. Aile, gens, curia ve tribus şeklinde adlandırılan bu birlikler çoğunlukla kan bağı ve akrabalık ilişkileri esas alınarak bir araya gelmekteydi. Ancak bu birliklerden farklı bir temele dayandırılarak oluşturulan curia birliği, kan bağından ziyade sosyal ilişkiler temel alınarak kurulmuştur. Mahalli ve siyasi bir birlik olarak bilinen curia birliği komşu kardeşliğine dayanan bir gruplaşmadır (Demircioğlu, 2011, s. 50-53). Bu birliklerin kendilerine ait müşterek mülkleri dinsel pratikleri tapınakları ve rahipleri vardır (Engels, 1987, s. 127). Sosyal ve siyasal yapısı bu birlikler bünyesinde kurulan Roma toplumu, patrici (tam hukuklu vatandaşlar) ve pleb (az hukuklu vatandaşlar) olmak üzere iki temel sınıfa ayrılmaktadır (Demircioğlu, 2011, s. 50-55). Çoğunluğu büyük arazi sahibi olan patricius, siyasal, sosyal ve ticaret gibi her alanda hakları bulunan sınıftır. Tam yurttaşlık hak ve hukukuna sahip olan patricius geniş arazilere sahiptir (Gözlü & Yılmazcan, 2020, s. 235). Plebler yani az hukuklu vatandaşlar ise, Roma'da yaşayan küçük toprak sahibi veya ticaret ve sanatla uğraşan vatandaşlar ile fethedilen ülkelerden Roma'ya göç ederek Roma vatandaşı olan kimselerden oluşmaktaydı

(Gözlü, 2019, s. 3240). Erken dönemlerde seçme ve seçilme hakkı bulunmayan plebler, ticaret yapamaz, herhangi bir patrici ile evlenemez ve orduya kabul edilmezlerdi (Bosch, 2020, s. 37). Patrici sınıfı ile aralarında keskin bir ayrım bulunan plebler patriciusun sahip olduğu hiçbir hakka sahip değildir (Atlan, 2014, s. 19).

Bu şekilde sınıflanmış olan ve rex denilen bir kral tarafından yönetilen Roma toplumunun en eski meclisi Comitia Curiata'dır (Southern, 2006, s. 63). Halk Meclisi olarak bilinen ve bütün yetişkin yurttaşlardan (yalnızca erkekler) oluşan bu meclisin kral Romulus tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Cicero, Epistulae ad familiares. VIII). Comitia Curiata'nın ortaya çıkışında, curia'nın tüm yetişkin üyelerinin bir meclis şeklinde toplanması ve aynı biçimde oy kullanmaları etkili olmuştur. Comitia Curiata Meclisi'ni teşkil eden 30 curia'nın her biri belirli soydan yani gensten gelen birkaç birey içermektedir. Patriciusun oluşturduğu bu meclisin en mühim görevi; kralı ilan etmek ve ona yetki bahşetmektir. Meclis ayrıca, askere alınma merkezi olarak da işlev görmekteydi. Bu bağlamda her curia orduya, 100 piyade ve 10 süvari vermek zorundaydı. Meclisin görevleri arasında vergi toplamak, kanunları çıkarmak, savaş ve barışa karar vermekte bulunmaktaydı (Viglietti, 2018, s. 30-31).

Comitia Curiata Meclisi'nde oylar curia'lara göre verilmekteydi. Toplumsal ve siyasal alanda oldukça önemli bir yere sahip olan curialar, Roma'da bilinen en eski yasama meclisi olan Comitia Curiata'da bir oy verme birliği idiler. Üstelik orduya da bu birlikler içinden asker seçilmekteydi (Demircioğlu, 2011, s. 51). Curia birliklerine dâhil olan patriciusun bir araya gelerek devletin işleri hakkında karar verdikleri Comitia Curiata Meclisi'nde pleblerin herhangi bir söz hakkı bulunmamaktaydı. Bu meclisin en karakteristik yönü ise oy verme usulü idi. Burada oylamalar, curia hesabıyla yapılmakta ve her curia birliğinin 1 oyu bulunmaktaydı. Dolayısıyla her vatandaş bir birey olarak tek tek oy kullanmazdı (Demircioğlu, 2011, s. 51-58). Comitia Curiata Meclisi zamanla, curia düzeninin yerini centuria, meclisin yerini ise Comitia Centuriata'nın almasıyla eski gücünü ve yetkilerini kaybetmiştir (Ampelius, Liber Memorialis, Cap. XLVIII).

3. COMITIA CENTURIATA'NIN TARİHSEL OLUŞUMU

İÖ 6. yüzyılın ortalarında oldukça farklı bir şehir haline gelen Roma, Krallık döneminde izlediği yayılma politikası sonucunda hızla büyümüş ve zamanla siyasi ve askeri yeniliklere sahne olmuştur (Viglietti, 2018, s. 39). Krallık döneminde patricius, devlet yönetiminde ve orduda önemli bir yere

sahiptiler. Öyle ki İÖ 5. yüzyılın ortalarına değin Roma ordusunun temelini, particilerden meydana gelen süvariler oluşturmaktaydı. Kendi teçhizatı ile (silah, at, askerler) savaşa girmek asil Romalının en önemli vazifesiydi. Aristokratlardan oluşan bu ordu, savaşlarda serbest bir şekilde hareket eder ve her bir asker kendi başına dövüşürdü. Ancak Romalılar, Etrüsklerle yapılan mücadeleler esnasında onların ağır silahlı piyadelerini gördükten sonra bu eski tekniğin yetersizliğini fark etmiş ve bu nedenle yeni bir ordu nizamı kurmaya karar vermişlerdir (Bosch, 2020, s. 37). Ayrıca devletin genişlemesiyle birlikte, asker ihtiyacı da artmış ve zamanla patricius bu alanda yetersiz kalmaya başlamıştır (Rodgers, 2004, s. 23). Bu nedenle devlet, pleb denilen kesimden faydalanmak zorunda kalmıştır. Fakat pleblerden askeri ve vergi alanlarında faydalanmak demek, onlara yeni haklar vermeyi de gerektirmekteydi. İşte bu zorunluluktan dolayı öncelikle askeri alanda yenilikler yapılmış ve yapılan bu yeni düzenleme ile plebler ordu hizmetine dâhil edilmiştir (Demircioğlu, 2011, s. 56).

Antik edebi kaynaklarda kralların en demokrati olarak nitelendirilen Servius Tullius (İÖ 578-535), Roma ordusunun en küçük birimi olan ve Centuria denilen yeni bir düzen kurmuştur (Dionysus, Roman Antiquities, V. LXXV). Bu yeni düzende patrici ve servet sahibi bütün plebler aynı ordu içinde birlikte görev almışlardır (Francese & Smith, 2014, s. 77). Roma ordusu Yunan tarzında, her biri bir miğfer, zırh, kalkan ve mızrakla donatılmış ağır piyade veya hoplitlerden oluşan bir ordu şeklinde örgütlenmiştir (Nagle, 2013, s. 33). Her askerın kendi teçhizatını sağlamak zorunda olmasından dolayı, askerlik hizmeti için servet esas alınmıştır (Rodgers, 2007, s. 88). Yeni kurulan bu düzende bütün halk, servet ve sorumluluklarına göre beş sınıfa ayrılmıştır (Cicero, Academica, s. 261). Bu ayrıma göre; en fazla serveti olanlar 1. Sınıfı teşkil etmekte ve classis olarak adlandırılmaktadır (Bosch, 2020, s. 37). Classis denilen bu sınıf orduya, büyük yuvarlak bir kalkan, bacak ve göğüs zırhı, saldırı amaçlı mızrak, kısa kılıç vb. bütün teçhizatı temin etmek şartıyla 18 centuria (100 kişilik birlik) süvari ve 80 centuria da ağır piyade vermekteydi (Viglietti, 2018, s. 40). Bu sınıfı takip eden ve infra classem şeklinde adlandırılan ikinci sınıf daha az servete sahiptir. Bu sınıf ise, orduya hafif piyade olarak 20 centuria ile dâhil olmaktadır. Diğer sınıflar olan 3. ve 4. sınıf da aynı şekilde 20 centuria, 5. sınıf ise 30 centuria vermekle yükümlüydü. Ayrıca bu beş sınıftan yoksul olan alt kesimlerden ise 5 centuria alınmaktaydı. Bunlar teknik işlerle uğraşanlar (demirci ve marangoz gibi), borazan ve trampet çalan mızrakacılar ve hiç serveti olmayan ve gerektiğinde kendilerinden yararlanan yedeklerden (proletarii) oluşmaktaydı (Bosch, 2020, s. 37-38).

Roma ordusunun bu yeni düzeninde gens ve curia düzeni yerini centuria (yüzler) düzenine bırakmıştır. Centuria temelli ordunun kurulmasında, Etrüsk ordusunda görülen hoplit (hafif silahlı piyade) düzeninin etkili olduğu da bilinmektedir (Viglietti, 2018, s. 40). Devletin bekası için pleblerin askeri hizmete dâhil edilmesiyle birlikte yeni bir siyasi düzen kurulmuştur. Kleisthenes'in Atina'daki timokratik düzenine benzeyen bu yeni nizam, Roma için bir reform niteliğinde değişimdir. Çünkü bu yeni düzen ile vatandaşlık hakkına sahip olmak için, soylu bir doğum ya da patrici sınıfına dâhil olma geleneği tamamen değişmiş ve yerine mülk ve servet sahibi olma koşulu esas alınmıştır (Demircioğlu, 2011, s. 59). Öncelikle mülkiyet, askeri yükümlülük ve siyasi katılım açısından bir ölçüt olarak alınan zenginliğin, arkaik ve klasik dönemlerin Yunan polisindeki vatandaş-hoplit ve Ekklesia arasındaki ilişkiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Fronza, 2015, s. 50).

Ordu sisteminin değişmesinden sonra askerlik hizmetine alınan pleblerin siyasi hayata katılmaları da zorunlu hale gelmiş ve bu nedenle patriciusun yanı sıra pleblerin de dâhil olduğu yeni bir meclis kurulmuştur. İÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen bu meclis, Halk Meclisi olarak nitelendirilen Comitia Centuriata Meclisi'dir (Drummond, 2006, s. 198-204). Comitia Centuriata adını, vatandaşların meclise centurialar şeklinde girmelerinden almıştır. Comitia Centuriata, askerlik hizmeti yapan ve vergi veren patrici ile pleblerin ayırım gözetilmeksizin yüzler halinde katılabildiği bir meclistir (Demircioğlu, 2011, s. 57). Bu meclis, Forum yakınındaki Comitium'da toplanan Comitia Curiata'nın aksine, şehrin kutsal sınırının (pomerium) dışında yer alan ve bir savaş tanrısına adanan Campus Martius'ta (Mars meydanında) toplanmaktaydı (Dionysus, Roman Antiquities VII. 3). Patrici ve pleblerin aynı sayıda yer aldığı Comitia Centuriata Meclisi'ne silahlı bir şekilde girilmesi yasaktı (Viglietti, 2018, s. 40). Çünkü bu dönemlerde Roma hala küçük bir ülkeydi ve tehdit altındaydı. Eli silah tutan herkesin oy vermek için toplanması ise şehri saldırıya açık bir hale getirmekteydi. Bu tehlikeye karşı önlem olarak İaniculum Tepesi'nde gözcüler konuşlandırılırdı. Gözcüler pozisyonunu koruduğu ve işlerini yaptığı sürece tepede kırmızı bayrak açılır ve Comitia Centuriata ise toplantısına devam ederdi (Goldsworthy, 2010, s. 133).

3.1. Comitia Centuriata'nın Politik İşlevi

Roma Cumhuriyet dönemine asıl adını veren halkın yönetime katılması, diğer bir deyişle yönetimin halka ait oluşu, yasama yetkisine haiz üç meclisin daha kurulmasını gerektirmiştir. Bu meclisler, halkı temsil etmek gibi bir özelliğe sahip olmayıp, halkın doğrudan doğruya katıldığı, ancak bu

katılımın belli birimler üzerinden düzenlenerek oyların bu birimler üzerinden sayıldığı bir özelliğe sahiptir. Bu birimler, Krallık döneminin *Comitia Curiatası*'nda eski aile toplulukları olan *curia*'lar ile Cumhuriyet döneminde ise *Comitia Centuriata*'da *centuria* adı verilen askeri nitelikte, *comitia tributa* ve *concilia plebis*'te ise *tribus* denilen idari birimlere göre saptanmıştır (Küçük, 2017, s. 204).

Comitia Centuriata Meclisi Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren devletin birincil meclisi olarak işlev görmüştür. Bu dönemden sonra eski işlevini ve önemini kaybeden *Comitia Curiate* Meclisi'nin ise yalnızca tek bir işlevi kalmıştır (Dillon & Garland, 2015, s. 14). Bu işlevi ise *Centuriata* Meclisi tarafından seçilen belli sulh yargıçlarının resmi yetkilerini onaylamaktır (Dunstan, 2011, s. 45). Devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan *Comitia Centuriata* Meclisi'nin, ilk işlevlerine ilişkin kanıtlar yetersizdir (Fagan, 1999, s. 55). Ancak *Centuriata* Meclisi'nin Cumhuriyet döneminden itibaren karar ve yetki mercii haline geldiği bilinmektedir (Dunstan, 2011, s. 26). Oldukça işlevsel bir yapıya sahip olan *Centuriata* Meclisi; bir yıllık ortak bir dönem için göreve getirilen konsülleri ve (Livy, 1: 60), praetorlar da¹ dâhil olmak üzere en kıdemli memurları yani magistralları ve censor'ları² seçerdi. *Comitia Centuriata*'daki konsüllük seçimlerinde, oylama *centuria*'lara göre yapılır ve her *centuria* seçimini kendi sözcüsü ile meclise bildirirdi (Cicero, *De Oratore*, II.201). *Comitia Centuriata* seçme yetkilerinin yanı sıra savaş ve barış bildirimlerini kabul veya reddeder, antlaşmaları onaylar, ceza davalarında ölüm cezasına karşı temyiz mahkemesi olarak hareket eder ve konsüller tarafından sunulan yasama tekliflerini yasalaştırırdı. Meclis temyiz mahkemesi olarak hareket ederken, kabul ettiği önlemler ne olursa olsun, tüm vatandaşlar için yasalar bağlayıcı olmaktadır (Cicero, *In Catilinam*, 1. 16).

Cumhuriyet döneminin en etkili kurumlarından biri olan *Comitia Centuriata* timokratik (servete dayalı) bir meclistir. Bu meclis mülk sahibi sınıflara en fazla yetki veren bir kurum şeklinde örgütlenmiştir (Rosenstein & Marx, 2006, s. 17). *Comitia Centuriata* Meclisi askeri düzene göre toplanan bir halk meclisidir (Livy, *Ab urbe Condita*, I: 36). Başlangıçta meclise dâhil olan *centurialar*, juniorlar ve seniorlar olmak üzere iki gruba

¹ Praetor: Consül'den sonra gelen en yetkili kişidir. Praetor'ler, devlet işleriyle meşgul olan ve savaşlar nedeniyle sıklıkla Roma dışında bulunan consül'lerin işleriyle ve onların yokluğunda aksayan hukuki konularla ilgilenmekle görevlidir (Bilgi için bkz: Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 9).

² Censor: İÖ 443 yılından itibaren ortaya çıkan ve iki kişi olarak beş yıllığına görev yapan magistrallardır. Censor'ların, nüfus sayımı ve alınacak verginin belirlenmesi için vatandaşın malvarlıklarını saptamak gibi vazifeleri bulunmaktadır (Bilgi için bkz: Asimov, 1966, s. 54).

ayrılmaktaydı (Cornell, 2008, s. 403). Juniorlar 17 ila 46 yaş aralığında, seniorlar ise savaşamayacak kadar yaşlı olan fakat oy hakkı bulunan yurttaşlardan oluşmaktaydı (Cavendish, 2011, s. 17). Her iki grupta eşit sayıda Centuriata'ya sahip olduğundan, toplam seçmenlerin yüzde 30'undan daha azını temsil eden yaşlılar, gençlerin iki katından daha fazla siyasi ağırlık taşımaktaydılar (Cornell, 2008, s. 403).

Comitia Centuriata Meclisi konsül, praetor, diktatör gibi imperiumu olan yani emretme yetkisi bulunan magistralar ve sayımın yapılabilmesi ile ilgili olmak üzere censor tarafından toplantı yapılacağını duyurması ile toplanmaktaydı. Meclisin gündemini meclisi toplantıya çağıran magistra belirlemekteydi. Toplantılar hava kararınca kadar devam ederdi (Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 14). Mecliste tartışılacak olan konuların neler olduğu ve toplantı günü en az üç hafta öncesinden haber verilir, bu süreçte konular en az üç gün süren ve "contio" denilen bir ön soruşturma toplantısında ele alınır. Contio toplantılarında konular herkes tarafından düşünülür, seçime girmek isteyen adaylar varsa propagandaları yapılırdı (Hornblower & Spawforth, 1999, s. 373).

Karar verilmesi gereken toplantılarda yani asıl meclis toplantısında konuşma ve müzakere usulü uygulanmamaktaydı. Örneğin bir kanun çıkarılacağı zaman, magistra'nın ilk olarak kanun tasarısı hazırlaması gerekmektedir. Meclisin ve vatandaşın böyle bir yetkisi bulunmamaktaydı. Kanun tasarısını hazırlayan magistra sonrasında bu tasarıyı ilan eder, tasarının oy verecek vatandaşlar tarafından görülmesi için de tasarı tahta levhalara yazılarak Forum denilen büyük meydanlara asılırdı. Bu esnada kanun teklifinin oylanacağı tarih de açıklanırdı. İlan ile oylama arasında bulunması gereken üç haftalık süre içinde, meclis üyeleri gayri resmi bir biçimde toplanabilir ve tasarıyı kendi aralarında tartışabilirdi. Bu tür toplantı davetlerini magistralar da yapabiliirdi. Meclis toplandığında ise, meclisi toplantıya çağıran ve dolayısıyla başkanlığını da yapan magistra ilkin teklifinin gerekçesini açıklar ve tasarı metnini okurdu. Tasarı metni kesinlikle müzakere edilmez yani tasarı hakkında olumlu ya da olumsuz herhangi bir konuşma gerçekleşmezdi. Meclisin toplandığı günde yalnızca oylamalar yapılırdı (Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 15).

Oylamaların yapılacağı gün tasarıda herhangi bir değişikliğe gidilmesi mümkün değildi. Başlangıçta oylamalar sözlü yapılır ve oylar yazılı bir şekilde kaydedilirdi. Ancak İÖ 2. yüzyıldan itibaren yazılı ve gizli oy usulü getirilmiş ve toplantıya katılanlar oylarını "tabelle" denilen küçük levhalara yazarak kullanmışlardır. Magistraların dağıttığı bu levhalar vatandaşlar tarafından kullanıldıktan sonra sırayla "cista" denilen oy

sepetlerine atılmaktaydı. Oylar ise daha sonra sayılırdı. Ayrıca gerektiğinde yeniden sayılabilmesi için oyların yazılı olduğu levhalar sandıklar içinde saklanırdı. Oylamalarda bir tasarının kabulü için, “istediğin gibi olsun” reddedilmesi halinde ise “eskisi gibi kalsın” şeklinde ifadeler kullanılırdı. Sonuç ise bir görevli tarafından açıklanmakta, kabul edilen kanunlar halkın öğrenebilmesi için ilan edilmekteydi. İlan ise, toplantıyı yöneten magistra'nın kararıyla veya kanun metninin bunu öngörmesi halinde gerçekleşirdi (Tahiroğlu & Erdoğmuş, 2014, s. 14-15).

Comitia Centuriata Meclisi'nde oylama Campus Martius'ta kurulan ve “saepta” yani “koyun ağılı” adı verilen, kimi zamanda “oviles” olarak geçen, geçici olarak ahşap çitlerle çevrilen geniş bir alanda yapılırdı (Goldsworthy, 2010, s. 176). Oylar ise topluluk oyu olarak, centuria'lara göre verilmekteydi. Oylama esnasında her centuria'nın muteber bir oyu vardı. Oylamaya öncelikle süvarilerden başlanır, akabinde ise diğer sınıflar oylama yapardı (Bosch, 2020, s. 37-38). Oylamada, birinci sınıfı teşkil eden en zengin kesim, 18 süvari ve 80 ağır piyade centuria'sı olmak üzere, toplamda 98 oy çıkarmaktaydı. Buna karşın orta halli ve yoksul sınıflar ise ancak 95 oy çıkarabilmekteydiler (Demircioğlu, 2011, s. 58). Herhangi bir konuda 98 oy ile koşulsuz öne geçen birinci sınıfın centuria'ları birlikte hareket ettikleri takdirde çoğunluğu sağlamaktaydılar. Dolayısıyla diğer centuria'ların oylamaya katılmasına lüzum kalmaz ve birinci sınıfın istediği olurdu (Yakobson, 1999, s. 8).

Ayrıca çoğu vatandaşın toplantılara katılma fırsatı ve zamanı olmazdı. Zaten toplantılara katılma hakkı bulunan bütün vatandaşlar katılsaydı, yurttaşların meclisin toplantı yapıldığı yere sığması mümkün olmazdı (Heitland, 1909, s. 67). Böylece önceki mecliste olduğu gibi, patricius çoğunluğu elinde tutmakta ve dolayısıyla siyaseten üstün konumda bulunmaktaydı. Bu bakımdan oy kullanma hakkına sahip olan pleblerin, gerçekte mühim bir rol oynamadığı üstelik çoğu defa oylarını kullanmaya fırsat dahi bulamadıkları bilinmektedir (Umur, 1984, s. 49). Bu yönüyle anti-demokratik bir nitelik taşıyan Comitia Centuriata Meclisi bir hisse sahipleri meclisiydi. Bu mecliste mülkiyet, askeri hizmetler ve siyasi iktidar iç içe geçmiştir (Faulkner, 2015, s. 58).

3.2. Comitia Centuriata'nın Politik Dönüşümü

Kuruluş aşamasında çok fazla değişikliğe uğramayan ve üstelik varlıklı sınıfın oylama neticesinde idareyi elinde tuttuğu Comitia Centuriata Meclisi Cumhuriyet döneminden itibaren daha demokratik bir meclis olarak dönüşmeye başlamıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Bu dönüşümde şüphesiz

patrici ve pleblerin eşit haklara sahip olması yolunda yapılan mücadeleler etkili olmuştur (Myers, 1890, s. 57). Krallık Dönemi'nde başlayan patrici-pleb mücadelesi, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk iki yüz yılı boyunca da şiddetli bir şekilde devam etmiş ve dönemin en önemli sorununu oluşturmuştur. Bu mücadelelerin ilk aşamasında, pleb tribunu Volero Publilius'un İÖ 471 yılındaki girişimi sonucu Comitia Centuriata'nın elinde bulunan pleb tribunu ile aedililerinin seçimi yetkisi, içerisinde herhangi bir patrici barındırmayan Concilia Plebis Meclisine devredilmiştir. Comitia Centuriata Meclisi'nin demokratik bir nitelik kazanmasını sağlayan en önemli isim İÖ 312 yılında censor olan Appius Claudius'tur (İÖ 340-273). Appius Claudius'dan önce vatandaşlık haklarına kavuşabilmek için toprak mülkiyetine sahip olmak gerekmektedir. Çünkü hala Servius Tullius döneminde kurulmuş olan ve beş sınıftan oluşan mülk temelli düzen geçerliydi ve bu beş sınıftan herhangi birine ancak toprak sahibi yerleşik kimseler dâhil olabilmekteydi (Demircioğlu, 2011, s. 167). Bu düzeni değiştiren Appius Claudius, arazi sahibi olmayanları da tribuslara dâhil etmiş ve bir kimsenin vatandaş olabilmesi için mülk sahibi olmanın yanı sıra taşınır serveti de geçerli kılmıştır (Mommsen, 1911, s. 70). Böylece eskiden geçerli olan ve sahip olunan arazi miktarına göre sınıflara dâhil edilen vatandaşlar artık, sahip oldukları para miktarına göre sınıflara kaydedilmiştir. Nitekim tribusluk toprak mülkiyetinden ayrılmış ve şahsi bir vasıf kazanmıştır (Umur, 1984, s. 50).

İÖ 241 yılına gelindiğinde Comitia Centuriata Meclisi yeniden düzenlenmiş ve centuria'ların yapısında değişiklikler yapılmıştır (Taylor, 1990, s. 84). Censor Marcus Fabius Buteo ve Gaius Aurelius Cotta tarafından gerçekleştirilen bu değişime göre, 193 olan centuria sayısı 373'e yükseltilmiştir. Böylece kral Servius Tullius döneminden itibaren şövalyeler ve 1. sınıf oylarıyla sağlanan seçkin çoğunluğun tekeli kırılarak yeni çoğunluk sistemiyle daha demokratik bir oylama yapısına geçilmiştir. Bu centuria'ların oluşturulmasında 35 tribus'un her birinde 2 olmak üzere toplam 5 sınıfta 350 centuria ve buna ek olarak 18 şövalye centuria'sı ve 5 diğer centuria ile birlikte toplam 373 centuria'da çoğunluk sağlanması suretiyle karar alınabilmiştir. Centuria sayısı sabit olmakla birlikte, her bir centuria sayısı ismini aldığı 100 sayısından çok daha fazla Roma vatandaşı içermekle birlikte, oylamalarda her centuria bir oy olarak kabul edilmiştir (Küçük, 2017, s. 205).

Comitia Centuriata Meclisi üzerine yapılan bir diğer önemli değişim ise İÖ 220 yılında gerçekleşmiştir. Yine Appius Cladius tarafından yapılan bu yeni düzenlemeye göre centuria'lar tribus esasına göre şekillenmiştir.

Appius Cladius, şehirde oturan zengin plebleri ve azatlıları taşra tribuslarına taksim etmiş ve böylece bunların meclisteki oylarını önemli bir hale getirmiştir (Demircioğlu, 2011, s. 167). Comitia Centuriata Meclisi'nin, Cumhuriyet döneminin ilk konsüllerden biri olan P. Valerius Publicola tarafından önerilen bir kanun sonucunda temyiz mahkemesine dönüştüğü bilinmektedir. Comitia Centuriata'nın ilk yasal düzenlemesi Lex Valeria adı verilen yasalardır (Cornell, 1995, s. 196).

Halk meclislerinin işleyişinde Cumhuriyet döneminde bütün İtalya halkına yurttaşlık hakkının tanınmasından da sonra güçlükler yaşanmaya başlamıştır. Çünkü artık bütün İtalya halkının Roma yurttaşları olarak bir araya gelmesi ve karar alması oldukça güçtü. Oysa Halk Meclisi, bütün yurttaşların yönetime katılmaları için kurulmuş olan bir kurumdur. Bunu sağlayabilmek için bir süre yazılı oyların mektupla gönderilmesi usulü uygulanmış, fakat bu yöntemin sürekliliği sağlanamamıştır. Bu durum ise Halk Meclisi'nin faaliyet alanının daralmasına yol açmıştır (Çelebican, 1997, s. 28). Centuriata Meclisi uzun bir süre devletin ana yasama organı olarak hizmet etmiş olsa da, İÖ 287'den sonra yasama önerilerinin çoğu Pleb Meclisi'ne (Concilium Pleb) devredilmiştir (Cook, 1932, s. 300). Cumhuriyet geliştikçe, sınıfsal bir hiyerarşiye dayanan Comitia Centuriata Meclisi eski önemini kaybetmiştir. Centuriata Meclisi ile birlikte diğer kurumlar da (Comitia Tributa gibi) önemini yitirmeye başlamıştır (Crawford, 1978, s. 169).

Comitia Centuriata Meclisi, Principatus yani ilk İmparatorluk döneminden (İÖ 27-İS 235) itibaren eski gücünü ve yetkilerini kaybetmeye başlamıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Cumhuriyet idaresi ve dolayısıyla kurumları ilk imparator olan Augustus döneminde büyük bir değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde Roma'nın imparatorluk sınırlarına ulaşmasıyla birlikte halk meclislerinin çoğu gerektiği gibi faaliyet gösterememiştir. Çünkü Comitia denilen meclislerde halkın fiilen bir araya gelmesi gerekmektedir. Bunun mümkün olmadığı bu dönemde Centuriata ve diğer meclisler ilk olarak seçme yetkisini kaybetmiştir (Tahiroğlu & Erdoğan, 2014, s. 26). İmparatorluk döneminin başlarında magistraları seçme yetkisi halk meclisinden alınarak senato'ya devredilmiştir. İmparatorluk döneminde Senato'nun yetki ve etkisi artmıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Öyle ki İÖ 133'e gelindiğinde olağanüstü bir güce sahip olan Senato, devlet yönetiminin her alanında etkili olmaya başlamıştır (Dunstan, 2011, s. 45). Diğer kurumların gelişmesiyle birlikte eski önemini kaybeden Comitia Centuriata Meclisi bir süre sonra yargılama yetkilerini, İS 1. yüzyılda ise yasama alanındaki faaliyetini kaybetmiştir (Çelebican, 1997, s. 28).

4. SONUÇ

Roma Cumhuriyeti erken dönemlerde, iktidarın patrici denilen soylu sınıfın tekelinde olduğu ve dolayısıyla aristokratik niteliğe sahip olan bir idare biçimiydi. Halkın çok fazla söz sahibi olmadığı bu idare biçimi zamanla daha demokratik bir karakter kazanmıştır. Demokratikleşme süreci aslında Roma'nın genişleme ve yayılma politikası sonucunda zorunlu olarak ortaya çıkmıştır.

Roma devleti kuruluş aşamasında farklı bir toplumsal örgütlenmeye ve askeri yapılanmaya sahiptir. Temelde patrici ve pleblerden oluşan Roma toplumunun en önde gelen sınıfı patrici denilen soylu kesimdi. Yurttaş olarak bütün haklara sahip olan patricius, devletin kuruluş aşamasında ordu teşkilatının temelini oluşturmaktaydı. Ancak zamanla devletin büyümesi ve izlediği yayılma politikası patriciusun askeri alanda sayıca yetersiz kalmasına neden olmuş ve ordunun genişletilmesi hâsıl olmuştur. Asker ve savaş ekipmanına duyulan bu ihtiyaç ise yurttaş olmalarına rağmen politik ve askeri alana dâhil edilmeyen kesimin yani pleblerin orduya kabul edilmesini sağlamıştır. Pleb sınıfının orduya dâhil edilmesi demek onlara siyasal ve hukuki birtakım haklarında verilmesi anlamına gelmekteydi. İşte bu zorunluluktan dolayı Cumhuriyet döneminin en önemli kurumlarından biri olan Comitia Centuriata Meclisi ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet döneminde işlevsellik kazanan ve reform niteliğinde bir yenilik olarak nitelendirilen Comitia Centuriata Meclisi'nin temelleri Krallık devrinde atılmıştır. Comitia Centuriata Meclisi kral Servius Tullius tarafından kurulan ve Roma ordusunun en küçük birimi olan centuria denilen askeri düzenin esas alınarak oluşturulduğu bir meclistir. Cumhuriyetin erken dönemlerinde devletin en önemli kurumu olarak öne çıkan Comitia Centuriata Meclisi patriciusun yanı sıra mülk ve servet sahibi pleblerin dâhil edildiği ilk meclistir. Kuruluş aşamasından itibaren gücün ve karar merciiinin nüfuzlu kimselerde bulunduğu, dolayısıyla antidemokratik bir karaktere sahip olan Centuriata Meclisi patrici ve plebler arasında yaşanan mücadelelerden sonra daha demokratik bir meclis olarak dönüşmeye başlamıştır.

Erken dönemlerde yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan Comitia Centuriata Meclisi, üst düzey yöneticilerin seçiminden, savaş ve barış gibi olağanüstü konularda karar verme yetkisini elinde tutmasının yanı sıra bu meclis zamanla temyiz mahkemesi olarak da kullanılmıştır. Kuruluş aşamasında devletin en önemli kurumu olan Centuriata Meclisi Cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmeler sonucunda eski işlevini kaybetmeye

başlamıştır. Cumhuriyetin gelişmesi ve bunun sonucunda yaşanan gelişmelere paralel olarak eski önemini ve yetkilerini kaybeden Centuriata Meclisi İS 1. yüzyılda kaldırılmıştır.

5. SUMMARY

Ancient Rome was an important state with its political and legal institutions. The first political regime of the Roman state, which was founded in 753 BC, was the royal administration. Many new institutions emerged within the Republican administration, which was a regime that was established with the overthrow of the Kingdom administration and applied for the first time in the political arena. The Roman Republic actually had an aristocratic character. In this respect, the Roman republic, which differed from today's republic, had a unique form of government and institutions. In this context, the most important feature of the Roman Republic was that it was represented by the high civil servants, who were appointed for a year and called magistratus. The most important task of magistats, called consuls, was to command the army, recruit soldiers and take care of other affairs of the state during the war. One of the distinguishing features of the Roman republic was the presence of temporary officials, called dictators, who were appointed only in emergency situations. Among the earliest assemblies of the Roman Republic, which had original assemblies in addition to these high offices, were the Comitia Curiata, which was established during the Kingdom period, and the Senate. These assemblies were known as advisory councils. The Roman Republic, which had an aristocratic character in the early periods, gained a more democratic character over time and therefore new institutions emerged. The most important of these institutions was undoubtedly the Comitia Centuriata council.

In this study, document analysis technique was used to obtain data. The emergence of the Comitia Centuriata council, which existed until the 1st century AD, dated to the period of king Servius Tullius. In this study, the transformations of the Comitia Centuriata Assembly, which was one of the most important institutions of the Roman Republic period and which was constantly changing in the political conditions of the period, from its establishment to its abolition were examined.

The Comitia Centuriata Assembly, whose origins are assumed to have occurred during the kingdom period, has come to the fore as a primary assembly since the establishment of the Republic administration (509 BC). The role and powers of the Comitia Centuriata Assembly, which has been used as a decision and authority since this period, in the state administration

expanded. It is known that the Comitia Centuriata Assembly, whose function we do not know much about in the early periods, gained a very functional structure after the Republican era. The most important task of the Assembly of the Comitia Centuriata was to elect important officials such as consuls and praetors. However, in addition to these duties, they also had various powers. For example, they negotiated war and peace, ratified or rejected treaties, and acted as a court of appeal against the death penalty in criminal cases.

The Assembly of the Comitia Centuriata, which had a military character, was a timocratic assembly. In this assembly, which was based on the wealth of the people, especially the ones who possessed properties had a voice. The Comitia Centuriata Assembly, which did not change much during its establishment and where the privilege was in the hands of the wealthy, started to change since the Republican period. The struggles between the patrician classes, which held the privilege, and the plebs, which had limited rights, were effective in the transformation of the Comitia Centuriata Assembly, which transformed into a more democratic assembly with the republican administration. Appius Claudius was the most influential figure in the transformation of the Comitia Centuriata Assembly, which gained a democratic character after the patrician-pleb struggle that started during the Kingdom period. Prior to Appius Claudius, ownership of land was necessary to obtain citizenship. Appius Claudius, who changed this order, accepted movable property as well as land ownership so that a person could become a citizen. Over time, difficulties began to arise in the functioning of the Comitia Centuriata Assembly. On the basis of these difficulties lies the recognition of the right of citizenship to the entire Italian people, together with the Republican administration. The Comitia Centuriata Assembly, which was an assembly where all citizens had to come together and took decisions, was actually an assembly that was monopolized only by the nobility.

The Roman state reached quite wide borders during the Imperial period. Therefore, since this period, both the form of government and the old institutions of the state began to change. The Comitia Centuriata Assembly began to lose its former importance and power from the first Imperial period. The Comitia Centuriata Assembly, which first lost its electoral powers with the imperial period, also lost its jurisdiction over time. Especially since 133 BC, the Comitia Centuriata Assembly, which lost its former power to the senate, continued its activities in the legislative field in AD. It was lost in the 1st century.

6. KAYNAKLAR

- Ampelius, A. (1826). *Liber memorialis*. Hochverehrten ehemaligen Lehrern am Gymnasium zu Wittenbergdiesen Versuchals ein geringes Zeichen seiner Anhänglichkeit und Liebe.
- Appiani, Alexandrini. (1840). *Romanarum historiarum quae supersunt, graece et latine, cum indicibus*. Parisiis: edt. Ambrosio Firmin Didot.
- Asimov, I. (1966). *The Roman republic*. Boston: Houghton Mifflin Company Riverside Press.
- Barrow, R. H. (2002). *Romahlar*. (Ender Gürol, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bosch, C. (2020). *Roma Tarihi'nin ana hatları: I. kısım Cumhuriyet devri*. (Sabahat Atlan, Çev.). Ankara: TTK Yayınları.
- Cavendish, M. (2011). *Ancient Rome: An illustrated history*. New York: Marshall Cavendish Reference Published.
- Cicero, M. T. (1833). *Epistulae ad familiares*. Vol: 1. New York: Cambridge University Press
- Cicero, M. T. (1948). *De oratore*. Voll. New York: William Heineman Ltd. Published.
- Cicero, M. T. (1966). *Academica*. (James S. Reid, Rev.). Londra: Hildesheim: G. Olms Publishers.
- Cicero, M. T. (1982). *In catilinam. I&II*, (h. E. Gould-J.I. Whiteley). Bristol (Avon): Bristol Classical Press.
- Cook, S. A. (1932). *The cambridge ancient history: Roman Republic*. Vol.9. Britain: Cambridge University Press.
- Cornell, T.J. (1995). *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the bronze age to the Punic Wars (1000-264 BC)*. London and New York: Routledge Published.
- Cornell, T. J. (2008). *The conquest of Italy*. (F. W. Walbank- A.E. Astin-M.W. Frederiksen- R.M. Ogilvie, Ed.). The Cambridge Ancient History. New York: Cambridge University Press.
- Crawford, M.H. (1978). *The Roman republic*. Glasgow: Fontana/Collins Publishers.
- Çelebican, Ö. K. (1997). *Roma hukuku: Tarihi giriş-kaynaklar-genel kavramlar-şahsın hukuku-hakların korunması*. Ankara: AÜHF Yayınları.
- Demircioğlu, H. (2011). *Roma tarihi: Menşelerden akdeniz havzasında hâkimiyet kurulmasına kadar*. (5. Baskı). Cilt: 1. Ankara: TTK Basımevi.
- Dillon, M.&Garland, L. (2015). *Ancient Rome: Social and historical documents from the early republic to the death of Augustus*. London: Roudledge Published.
- Dionysius of Halicarnassus. (1937). *The Roman antiquities*. Vol: IV. (Earnest Gary-Edward Spelman). London: Harvard University Press.
- Dionysius of Halicarnassus. (1937). *The Roman antiquities*. Vol: III. (Earnest Gary-Edward Spelman). London: Harvard University Press.
- Drummond, A. (2006). *Rome in the fifth century I: The social and economic framework*. (F. W. Walbank vd. Ed.). The Cambridge Ancient History Second Edition Vol: VII Part 2: The Rise of Rome to 220 B.C. Cambridge:

Cambridge University Press.

- Dunstan, W. E. (2011). *Ancient Rome*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Engels, F. (1987). *Ailenin özel mülkiyetin ve devletin kökeni*. (Kenan Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Eutropius. (2004). *Roma tarihinin özeti*. (Çiğdem Menzilioğlu, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Fagan, G. G. (1999). *The history of ancient Rome*. USA: The Great Courses Published.
- Faulkner, N. (2015). *Roma: Kartalların imparatorluğu*. (Çağdaş Sümer, Çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Forsythe, G. (2007). *The army and centuriata organization in early Rome*. (Paul Erdkamp, Ed.). A Companion to the Roman Army. USA: Blackwell Publishing.
- Francese, C.&Smith, S. (2014). *Ancient Rome: an anthology of sources*. Indianapolis/ Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Fronza, M. P. (2015). *A companion to greek democracy and the roman republic*. (Dean Hammer, Ed.). USA: Wiley Blackwell.
- Goldsworthy, A. (2010). *Caesar*. (Efe Kurtluoglu, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gözlü, A. (2018). Krallık devrinde (MÖ. 753-MÖ. 509) *populus Romanus*'un (Roma halkının) sosyal ve politik yapısı. (Ed. Alpaslan Demir vd.). *Selçuklu tarihçiliğinin zamansız kaybı. Prof. Dr. Feda Şamil Arik'a armağan*. Türk tarihine dair yazılar III. Ankara: Gece Kitabevi.
- Gözlü, A. (2019). Sosyal ve siyasi boyutları perspektifinden Tiberius Gracchus'un (İÖ. 163-133) toprak reformu girişimi. *Turkish Studies*. 14(6), 3237-3248.
- Gözlü, A. & Yılmazcan, D. (2020). Paternalizm ve antik Roma'da baba figürü. *Karefad, ÇKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 8(2), 232-244.
- Gözlü, A. (2022). *Populus Romanus* bağlamında aristokratik roma cumhuriyeti. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29, 309-323.
- Heitland, W. E. (1909). *The Roman republic*. Vol: 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hornblower, S. & Spawforth, A. (1999). *The Oxford classical dictionary*. New York: Oxford University Press.
- Livius, L. (1875). *Ab urbe condita*. Liber 1. Moritz Müller, Franz Luterbacher Leipzig Deruck und verlag von B. G. Teubner.
- Livy. (2006). *The history of Rome*. Book: 1-5. (Valerie M. Warrior, Trans.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Mommsen, T. (1911). *The history of the roman republic*. New York: C. Scribner's Sons Publishers.
- Myers, P.B.N. (1890). *Ancient history: A history of Rome*. Boston: Ginn Publishers.
- Nagle, D. B. (2013). *Ancient rome: A history*. New York: Sloan Publishing.
- Nardo, D. (1947). *The Roman republic*. San Diego: Lucent Books.
- Rodgers, N. (2007). *Ancient Rome*. London: Hermes House Publishers.
- Rosenstein, N.&R. M. Marx. (2006). *A companion to the Roman republic*. Oxford:

Blackwell Publishers.

- Ryan Francis X. (1998). *Rank and participation in the republican senate*. Germany: Franz Steiner Verlag Stuttgart: Publishers.
- Shotter, D. C. A. (2005). *The fall of the Roman republic*. London: Routledge Published.
- Smith, W. (1927). *Dictionary of Greek and Roman antiquities*. London: Taylor Walton&Maberly and John Murray Published.
- Southern, P. (2006). *The Roman army: A social and institutional history*. England: ABC Clio Publishers.
- Tahiroğlu, B.& Erdoğmuş, B. (2014). *Roma hukuku dersleri, tarihi giriş hukuk tarihi genel kavramlar usul hukuku*. İstanbul: Der Yayınları.
- Taylor, L. R. (1990). *Roman voting assemblies from the Hannibalic war to the dictatorship of Caesar*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Umur, Z. (1984). *Roma hukuku: Tarihi giriş-kaynaklar-umumi mefhumlar-hakların himayesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Viglietti, C. (2018). Krallar Çağı. U. Eco, (Ed.) *Antik Roma* (ss. 30-40). İstanbul: Alfa Tarih Yayınları.
- Yakobson, Alexander. (1999). *Elections and electioneering in rome: A study in the political system of the late republic*. Stuttgart, BRD: Franz Steiner Verlag.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 26.01.2023

Kabul Tarihi: 13.03.2023

SOSYAL HİZMET EĞİTİMİNDE BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KULLANIMI: ÇEVİRİMİÇİ ORTAMDA ELEŞTİREL DÜŞÜNMEK MÜMKÜN MÜ?

Use of Information and Communications Technology in Social Work Education: Is Critical Thinking Possible Online?

Mustafa Çağrı AYALP

Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi

Uygulamalı Bilimler Fakültesi

Sosyal Hizmet Bölümü

mcagriayalp@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7011-245X

Çalışmanın Türü: Derleme

Öz

Küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak sosyal sorunların yerele yansması, sosyal hizmetlerin sunumu, uzman – müracaatçı ilişkileri değişmeye başlamış, teknolojinin gelişimi bu süreci hızlandırmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de sosyal hizmetler teknolojiyle değişim ve dönüşüm yaşamıştır. COVID-19 pandemisiyle birlikte, teknolojinin insan yaşamındaki yeri öngörülemez bir şekilde farklılaşmıştır. Yeni milenyumun başından itibaren teknoloji, sosyal hizmet uzmanlarının hizmet sunumunun ve sosyal hizmet eğitiminin bir parçası olmuştur. Meydana gelen bu çarpıcı değişikliklere cevap verebilmek için, meslekte yeni etik standartlar geliştirilmiş, eğitimde yeni yaklaşımlar uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, sosyal hizmet eğitimcilerinin teknolojiyi nasıl etkili bir şekilde müfredatlarına dahil edebilecekleri tartışılacaktır. Ayrıca dijital çağla birlikte sosyal hizmet eğitiminde eleştirel düşünmenin çevrimiçi yollarla öğretilip öğretilemeyeceği ve öğrencilerin insani özelliklerini nasıl geliştirebilecekleri irdelenmeye çalışılacaktır. Sonuç olarak, bu yolculukta sosyal hizmet eğitimcilerinin öğrencilerinin dijital yetersizliklerinin veya çevrimiçi öğrenmede deneyim eksikliklerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet eğitimi, Çevrimiçi sosyal hizmet eğitimi, Sosyal medya ve eğitim, Sanal sosyal çevre.

Abstract

As a result of the globalization process, the reflection of social problems on the local community, the provision of social services, and expert-client relations have begun to change. The development of technology has accelerated this process, and like in the rest of the world, social services in Turkey have undergone change and transformation through technology. The COVID-19 pandemic has unpredictably changed the place of technology in human life. Since the beginning of the new millennium, technology has become a part of service delivery and social work training. As a respond, new ethical standards have been developed and new approaches have been applied to education. This study will discuss how social work educators can effectively incorporate technology into their curriculum. Additionally, this study will examine whether critical thinking can be taught online in the digital age and how students can develop human characteristics in social work education. Throughout this journey, social work educators need to consider their students' digital

inadequacies or lack of experience in online learning.

Keywords: *Social work education, Online social work education, Social media and education, Virtual social environment.*

1. GİRİŞ

Sosyal hizmet, küreselleşen dünya ile gelen değişimlere cevap vermek zorundadır. Kentsel kırsal alanlar arasındaki eşitsizliklerin artması, ekonomik bozulmalar, çevre felaketleri, savaş gibi sorunların yarattığı göç, artan nüfusa karşılık verebilmek için hızlanan kentleşme gibi değişimler küreselleşme ile görünür olmaya başlamıştır. Dolayısıyla sosyal hizmet paradigmalarını, müracaatçı gruplarını, sunulan hizmetleri ve hizmet sağlayan kurumları içermektedir. Bu etmenlerin üretilip tartışıldığı ve yeni nesillere aktarıldığı akademi ve eğitim kısmında da kendini göstermektedir. Artan dijitalleşme, teknoloji kullanımı sosyal hizmetlerin ve sosyal hizmet eğitiminin dönüşmesine katkı sunmaktadır.

Çeşitli dijital platformlar aracılığıyla bilgi hızlı, kolay ve yaygın bir şekilde aktarılmakta ve sosyal hizmet öğrencilerinin eğitim ve uygulamalarında bu platformları etkin ve verimli kullanabilmeleri beklenmektedir. Bununla birlikte, empati, kültürel yetkinlik ve etik değerlerle karar verme gibi insani özelliklerin dijital yollarla öğretilmesi zor olabilir. Bu özellikler genellikle yüz yüze etkileşimler ve ilişkiler yoluyla geliştirilir ve rafine edilir. Dünya daha küreselleştikçe, sosyal hizmet değişen paradigmalara, müracaatçı gruplarına, hizmetlere ve kurumlara uyum sağlamalıdır. Bu değişimler, bu faktörlerin incelendiği, tartışıldığı ve gelecek nesillere aktarıldığı akademi ve eğitime de yansımıştır.

Bilişim teknolojilerinin insani hizmetlerde kullanılması, internet ve bilişimin hızla ilerlediği 1980'li yıllara kadar uzanmaktadır. Başlangıçta bu teknolojiler, insani yardım hizmetlerinde hizmet kullanıcılarının kayıtlarının kaydedilmesi, işlenmesi ve saklanması amacıyla kullanılmıştır (Lesley ve Smith, 1997; aktaran Tuncay, 2010). Ancak zamanla internetin erişilebilir bir hale gelmesi, maliyetinin düşmesi, kişisel bilgisayarların ve akıllı telefonların yaygınlaşması gibi gelişmelerle hem insani hizmetlerin sunumunda hem de sosyal hizmet eğitimi alanında bilgi teknolojisinin kullanımını önemli ölçüde artmıştır.

İnternetin sosyal hizmet eğitimine entegrasyonu, çok çeşitli kaynaklara erişme ve küresel olarak diğer profesyoneller ve öğrencilerle bağlantı kurma becerisi dahil olmak üzere birçok fayda sağlamıştır. Bununla birlikte, eğitimcilerin sürekli gelişen teknoloji manzarasıyla güncel kalma ihtiyacı ve önemli insan özelliklerinin gelişimini azaltmak için teknolojiye

güvenme potansiyeli gibi yeni zorluklar da ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada, sanal eğitim, çevrimiçi tartışmalar ve diğer teknolojik araçların kullanımı da dahil olmak üzere, sosyal hizmet eğitimcilerinin dijital çağda öğrencilere insan özelliklerini etkili bir şekilde öğretebilecekleri yollar keşfedilmeye çalışılacaktır. Ayrıca, bu özellikleri dijital olarak öğretmenin potansiyel sınırlıkları, dezavantajları ve bunların nasıl ele alınacağı da tartışılacaktır. Genel olarak, bu makalenin amacı, sosyal hizmet eğitimcilerine dijital çağda insan özelliklerini öğretmenin zorluklarını aşarken içgörü ve rehberlik sağlamaktır.

2. SOSYAL HİZMET EĞİTİMİNDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Shorkey ve Uebel (2014) çalışmalarında, sosyal hizmet eğitiminde medya ve kurumsal teknolojinin gelişimini ve tarihini sistematik bir şekilde incelemişlerdir. 1950'lerde, eğitimde teknolojinin kullanımı sosyal hizmette işitsel materyallerden yararlanmak suretiyle başlamıştır. Bireyin sosyal çevresindeki davranışları, vatandaşlık hakları ve sosyal hareketler üzerine ses kaydı bantları üretilmiş ve eğitim programlarına dahil edilmiştir. Ayrıca, deneyimli ve farklı becerilere sahip sosyal hizmet uzmanlarının yaptığı görüşmeler gizlilik ilkesi ve gönüllü katılım dahilinde ses kaydına alınarak derslerde dinletilmiştir. Bu konularla ilgili olarak derslerde tartışmalar yapılmış ve süpervizyon, eğitim ve danışmanlık konuları işlenmiştir (Shorkey ve Uebel, 2014, s. 248).

1960'larda, manyetik teyplerin üretilmesinin hızlanması, ucuzlaması ve ulaşılabilirliğinin artması ile ses kayıtlarının kullanım alanı genişlemiştir. Alan çalışmalarına katılan öğrenciler, deneyimlerini ve gözlemlerini kayıt altına almış ve henüz alana çıkmamış ya da ilk kez alana çıkacak olan öğrencilere dinleterek deneyimlerini aktarmışlardır. Bu kayıtların hem öğrenciler arasında etkileşimi, hem de deneyimsiz öğrencilerin istek ve cesaretini artırdığı düşünülmektedir (Shorkey ve Uebel, 2014, s. 249).

1960'ların ortalarında, ses kayıtlarına ek olarak, video kayıtları da ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Video kayıtları, eğitimde, öğretici materyaller olarak kullanılmıştır. Daha sonra, video kaydı danışmanlık ve görüşmelerin öğretiminde de kullanılmaya başlanmıştır. Kayıt altına alınan müracaatçı – uzman görüşmeleri, derslerde kullanılarak televizyonda gösterilmiş, daha önceden kullanılan yapılandırılmış “rol yapma” tekniğinin dışına çıkmıştır. Öğrenciler de yaptıkları görüşmeleri, yazı yoluyla aktarmak yerine video kaydına alarak aktarmışlardır.

Şikago Üniversitesi'nde sosyal hizmet programları için hem ses hem

de video kayıtları hazırlanmıştır. Wisconsin-Madison Üniversitesi'nde ise sosyal hizmet video laboratuvarı kurulmuş ve bazı derslerin bu laboratuvarında işlenmesi, derslerin video kaydına alınması planlanmıştır. ABD'de kişisel bilgisayarların (PC) yaygınlaşmasıyla, 1980'lerin başında video diskler, teyplerin yerini almıştır.

Sosyal hizmet eğitiminde, terapilerin, görüşmelerin oturumları video kayıtlarına alınmış, daha sonra oluşturulan bilgisayar programlarında öğrenciler belirli müdahale planları oluşturulmuştur. Öğrenciler, hazırladıkları müdahalenin müracaatçılar üzerindeki etkisini sına olanağı bulmuştur (Shorkey ve Uebel, 2014, s. 254). Öğrencilerin karar verdikleri müdahalenin etkililiğinin hemen belli olması ve hızlı geri dönüt almaları, eğitimde yeni bir boyut açmıştır (LeMendola, 2010).

1990 ve sonrasında, kişisel bilgisayarlar, eğitimin doğal bir parçası olarak kullanılmıştır ve günümüzde de kullanılmaktadır. Daha önce bahsedilen kasetler, ses kayıtları artık dijital ortamdan sunulmaya başlanmıştır. Geleneksel sosyal hizmet sınıflarına bilgisayarların dahil edilmesi, daha önce bilgisayar ve yazılımla ilgili bölümlerde kullanılan bilgisayar destekli eğitim (*computer assisted instruction*) kavramını sosyal hizmet literatürüne eklemiştir (Crook ve Brady, 1999). Ayrıca bu kavram, internet temelli eğitim (*web based instruction*) kavramını da içermektedir.

2.1. “Dijital Yerlilik”

Bilişim teknolojilerinin kullanımı ve sahiplenilişi, nesilden nesle farklılık göstermektedir. Baby Boomer (İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş arasındaki yıllarda doğmuş olan) olarak adlandırılan nesil, teknolojinin hayatlarına müdahil olmadığı zamanlarda yaşamaktayken, Y kuşağı (Millennial, 1980-2000 arası doğmuş nesil) teknolojinin içine doğmuş veya onunla büyümüştür. Genel olarak nesillerin arasında fark olduğunu söyleyen teori, ortalama 20 yıllık zaman dilimlerinde doğan bireylerin benzer özellikler taşıdığını ve bu özelliklerin tarihi olaylar, ortak ekonomik süreçler, teknolojik gelişmeler ve diğer toplumsal değişimlerin odağında geliştiğini savunmaktadır (Reeves ve Oh, 2008).

Nesillerin farklılık gösterdiği düşüncesi, son zamanlarda sıkça dile getirilmektedir. Zaman geçtikçe ortaya çıkan bazı farklılıklar, her neslin kendine özgü özelliklerinin olduğu düşüncesinin güçlenmesine neden olmuştur. Temel olarak 5 kuşaktan bahsedilebilir.

Birinci kuşak, takribi 1925-1943 yılları arasında doğmuştur ve ‘Sessiz Nesil’ ya da ‘Olgunlar’ olarak adlandırılmaktadır. İkinci kuşak, 1943

ile 1960 yılları arasında doğmuştur. Literatürde ‘Bebek Artıran (Baby Boomer)’ olarak geçmektedir. İnternetle bağları çok güçlü değildir. X kuşağı ise, 1960-1980 arası doğmuş, İnternet ve medya, bir neslin hayatını değiştirmiş ve şekillendirmiştir. İnternetin globalliği getirmesi ile, bu nesil daha küresel çapta düşünmekte, farklılıklara saygı duymaktadırlar (Lancaster, L.C. & Stillman, D; Akt. Reeves & Oh, 2008).

Dördüncü kuşak olan Y kuşağı ise 1980 ile 2000 yılları arasında doğmuştur. Bu neslin, diğer nesillerden farkı, teknolojiyle içli dışlı olmalarıdır. Son teknolojik gelişmeler ve teknolojinin son kullanıcıya ulaşımında maliyetin düşürülmesi, kullanıcı ara yüzlerinin çok daha iyileşmesi ve teknolojinin çeşitlenerek her türlü kullanıcıya hitap etmesi, bu kuşağın teknolojiye ulaşımını kolaylaştırmıştır. Z kuşağı ise 2000’den sonra doğan nesildir.

Her yıl önceki yıldan daha hızlı gelişen teknolojinin kullanımıyla işleri hızlı bir şekilde tamamlama kabiliyeti, internet ve teknolojinin hızlı bir şekilde geliştiği günümüzde giderek daha önemli hale gelmektedir. Öğrenme sürecindeyse, etkileşimli bir yol izlenir; farklı dijital medya araçlarını aynı anda kullanabilen öğretim elemanları gençlerle daha rahat iletişim kurabilmektedir (Schooley, 2005: Akt. Reeves & Oh, 2008). Prensky (2001), bu durumu, “dijital yerli” ve “dijital göçmen” kavramlarıyla açıklamaktadır. Dijital göçmenler, teknoloji kullanımını sonradan öğrenmektedirler.

Yeni bir ülkeye göç eden insanların hedef ülkeye uyum sağlaması gibi, dijital dünyaya ve dijital dile uyum sağlamaya çalışırlar. Bazı göçmenler, diğerlerine göre daha hızlı ve iyi uyum sağlarken, bazıları bu konuda başarısızdır ve öğrenmekte güçlük çekerler. Öğrenirken edinilen bu “aksanın” e-maillerde, çevrimiçi yazışmalarda ve kullandıkları kavramlarda, yani dijital yaşamlarında her zaman gözlemlenebilir. Örneğin e-postalarını çıktı alıp saklamak, e-posta attıktan sonra ulaşım ulaşıldığını telefonla kontrol etmek, dijital kopyası bulunan materyalleri çıktı alıp okumak gibi davranışlar, göçmenlerin dijital yaşama “uyumlanamamasının” bir yansımasıdır. Dijital yerliler ve dijital göçmenler arasındaki farklılıklar, teknoloji çağına uyum sağlama süreçlerindeki farklı deneyimleri yansıtmaktadır.

Dijital yerliler, doğdukları ve büyüdükleri çağda teknolojinin her yönüyle iç içe geçmiş bir dünyada yaşadıkları için teknolojiyi kullanma konusunda doğal bir yetenek geliştirmişlerdir (Prensky, 2001). Bu yetenek, onların günlük hayatlarında teknolojiyi kullanmalarını kolaylaştırmakta ve işlerini hızlı bir şekilde bitirmelerine olanak tanımaktadır.

Diğer yandan, dijital göçmenler, teknoloji çağında doğup büyümemiş olan nesillerdir ve teknolojiyi kullanma konusunda dijital yerlilere göre daha az deneyime sahiptirler. Bu nedenle, dijital göçmenlerin teknolojiyi kullanarak eğitim almaları, dijital yerlilerin sahip olduğu doğal yeteneğe sahip olmalarına kıyasla daha fazla zorluk çıkarabilir. Ayrıca, dijital göçmenler, dijital yerlilerle aynı “dili” konuşamamaları nedeniyle, teknoloji konularında iletişim kurarken zorluk yaşayabilirler. Bu nedenle, eğitim sistemi ve iş dünyası gibi alanlarda, dijital göçmenlere de teknoloji kullanımı konusunda destek sağlanması ve bu alanda yetkinlik kazanmaları için çaba gösterilmesi gerekmektedir.

3. İNTERNET TEMELLİ - ÇEVİRİMİÇİ SOSYAL HİZMET ÖĞRETİMİ

Bilişim teknolojilerinin eğitiminin yanında, bilişim teknolojilerinin insani hizmet sunumunda kullanımının eğitimi de konuşulmalı ve tartışılmalıdır (Zorn & Seelmeyer, 2017; Bailey & Johnson, 2014; Tuncay, 2010). Yukarıda yapılan, ABD özelinde gelişen teknolojinin tarihsel süreçte sosyal hizmet eğitiminde kullanımının değerlendirilmesinde, bilgisayarların ve teknolojinin sosyal hizmet eğitiminde yavaş yavaş ancak sağlam bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Ancak, 1980’lerde, sosyal hizmet uzmanlarının ve akademisyenlerin daha çok bilgisayar okuryazarlığı eğitimi aldığı ve bunun üzerine yoğunlaştıkları belirtilmektedir (Shorkey ve Uebel, 2014).

Yaklaşık 30 yıldan fazla süre geçtiği halde, sosyal hizmet uzmanlarının ve akademisyenlerinin teknolojiye uzak olduğunu söyleyenlere rastlanmaktadır (Robbins ve diğ., 2016, s. 390). Bu konuda, Social Work Education dergisinin editörleri, “anti-teknoloji” kavramından bahsetmiş ve sosyal hizmet meslek ve disipliniyle alakalı olan kişilerde, baştan yanlış olarak kurgulanmış olan “insani özelliklere sahip insan” ve “teknolojiyle içli dışlı insan” olarak iki karşıt grup oluştuğunu belirtmiştir (Robbins ve diğ., 2016, s. 390). Halbuki “ikilik” yaratmak yanlıştır. Çünkü, teknoloji, hayatın her alanında etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Milyarlarca insan sosyal medya ve internet kullanıcıdır. Atatürk Üniversitesindeki akademisyenlerle yapılan bir çalışmada, katılımcıların neredeyse tamamının internet kullandığı ve her 5 akademisyenden 4’ünün de sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmüştür (Küçükali ve Serçemeli, 2019). Ayrıca akademisyenlerin internet temelli anketleri kullandıkları da bilinmektedir (Dursun, Tümer Kabadayı ve Yürüyen, 2022). Benzer durum, sosyal hizmet akademisyenleri için de geçerlidir (Ege ve Altındağ, 2018).

Dijital okuryazarlık, sayısal kodlama yoluyla üretilen, alınan, değiştirilen verileri ve kavramları, anlamlı bir metin olarak bağdaştırmaktır. Dijital okuryazarlık, bilgisayar okuryazarlığını ve medya okuryazarlığını kapsasa da, aynı şey değildir. Bilgisayar okur yazarlığı, masaüstü ve dizüstü bilgisayarları kullanabilmek iken, dijital okur yazarlık diğer elektronik cihazları da kullanabilmeyi içermektedir. (Lankshear ve Knobel, 2008) Bu açıdan, dijital okuryazarlık blogları, video oyunlarını, kısa mesajları, forumları, sosyal ağları (Facebook, Twitter, Instagram vb.), diğer web sitelerini, arama motoru sonuçlarını anlamlandırmayı, okumayı içermektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının ve akademisyenlerinin dijital okuryazar olması gerekmektedir (Robbins vd., 2016).

Dijital cihazları ve medyayı anlayabilmek, üzerine eleştirel düşünebilmek, bilişim teknolojilerini günlük hayatta kullanabilmekle dijital cihazları kullanabilme yetisine sahip olmak aynı şey değildir. Sosyal hizmet öğrencilerinin ve akademisyenlerinin de dijital okuryazarlığa sahip olmasıyla birlikte, öğrencilerin çeşitli medya araçlarından, mesleğe uygun içerikler çıkarabilmesi mümkün olacaktır.

Dijital okuryazar olan öğrenciler, internette karşılaştığı her bilgiyi doğru olarak kabul etmez. Sosyal hizmet uzmanı adayları, bilginin doğruluğunu tek bir kaynaktan değil, birkaç kaynaktan güvenilir bir şekilde süzerek elde etmelidir. Bu konuda bir örnek olarak Suriye İç Savaşından kaçarak, Türkiye'ye göç etmiş Suriyelilerle ilgili sosyal medya araçlarında ve gazetelerde çıkan bazı haberler verilebilir (Teyit, 2023; Teyit, 2022). Bu haberlerde, Suriyelilere ilişkin güçsüzleştirici ve yanlış bilgiler yer alabilmektedir. Eleştirel bir gözle okuyamayan bir sosyal hizmet öğrencisi, savunuculuk rolünü kaybedebilir ve baskı mekanizmasının bir unsuru olabilir. Yanlış haberlerin sığınmacılar hakkında kalıpyargılar oluşturduğu ve dezavantajlı durumlarını pekiştirdiği bilinmektedir (Aygüler, Buz ve Güzel, 2020; Bolgün ve Uçan, 2020). Bu durum diğer dezavantajlı gruplar için de geçerlidir.

Sosyal hizmet uygulaması, sosyal hizmet uzmanlarını her zaman müracaatçılar, kurumlar ve toplumla yüz yüze getirdiğinden, gelişime daha rahat ayak uydurmaktadır. Yüz yüze iletişimin, gelişen teknolojiyle, bir zorunluluk olmasından çıkmasının ilk tezahürleri aslında en eski uzaktan iletişim yolu olan telefon aracılığıyla gerçekleşmiştir. Telefonla görüşme ve danışmanlık yapma, özel olarak oluşturulmuş telefon hatlarının çok önceden var olmasına rağmen, daha yeni gündeme gelmeye ve görülmeye başlamıştır (Lins vd., 2014; Due-Christensen vd., 2015; Skov-Ettrup vd., 2016).

İngiliz Danışma Konseyi (British Association for Counselling) 1990'ların başında, danışmanlığın telefonla yapılabileceğini kabul etmiştir. Telefonla danışmanlık, internet danışmanlığının öncüsü olarak kabul edilebilir (Rosenfield, 2002). Ancak, telefon görüşmeleri hiçbir görsele dayanmazken internet görüşmeleri, hem sesli, hem de görüntülü olarak yapılabilmektedir. Telefon ve internet görüşmeleri, ofis saatlerinin dışında veya ofis dışında da yapılabilmektedir. Bu da sosyal hizmet uzmanına ve tabii ki müracaatçıya da esneklik sağlamaktadır. Bütün bir ilişkiyi yüz yüze temasa geçmeden telefon üzerinden götürmek, uzmana zorluk yaşatabilmektedir. Rosenfield (2002), telefonla danışmanlık yapma eğitiminin verilmesi gerektiğini, ayrıca süpervizyonla da desteklenmesi gerektiğini önermiştir (Rosenfield, 2002).

Web temelli sosyal hizmet eğitimi, teknolojik gelişmelerin doğal bir sonucu olarak yaygınlaşmıştır. Florida Eyalet Üniversitesi, bu konuda bir ilke imza atarak dünyadaki ilk çevrimiçi sosyal hizmet yüksek lisans programını faaliyete geçirmiştir (FSU, T.Y.). Öğrenciler için en önemli avantaj, kendi belirledikleri takvimde ve programda dersleri alarak eğitimlerini tamamlamalarıdır.

Online eğitim programları, yüz yüze öğretmenin dışına çıkararak, eğitimin farklı şekillerde de verilmesine olanak sağlasa da, odağındaki insandan kopmamalıdır. E-öğrenme modülleri, eğitim yazılımları gibi malzemeler ve program müfredatı sosyal hizmet değerlerinden kopmamalıdır. Bilişim teknolojileri, sunduğu imkanlarla insanların bilgiye ve birbirlerine erişimlerini kolaylaştırırsa da, gizliliğin korunmasını da güçleştirmektedir.

Sosyal medya araçları (Facebook, Twitter vb.) üzerinden anlık olarak çok kolay iletişime geçilmektedir; ancak aynı anda birden fazla cihazdan bağlanılabilmesi, yeterli güvenliğin sağlanmaması durumunda kişisel verilerin sızmasının yolunu açmaktadır.

Elbette iletişim, bilgi alışverişi ve teknolojinin kullanılması, sosyal hizmet eğitimini üst seviyelere taşıyacaktır. Sosyal hizmet eğitiminde e-öğrenme modülleri, e-iletişim ve diğer teknolojik uygulamaların kullanılması gereklidir. Ancak bunları yaparken eleştirel öğrenme ve düşünme odağından da kayılmamalıdır (Anderson-Meger, 2011).

Eleştirel düşünmeyi sağlayabilen ders içerikleri varsa ve akademisyenler bu konuda öngörü sahibiyse, e-öğrenme yoluyla da eleştirel düşünme sağlanabilir.

3.1. Çevrimiçi Eğitimde “Eleştirel Düşünmenin” Öğretilmesi

Eleştirel düşünme, aslında sosyal hizmet uzmanlarının nasıl akıl yürüttüğünü anlamaya çalışmakla ilgili olmalıdır. Sosyal hizmette eleştirel düşünmenin genellikle pratik bir mantıklı düşünme biçimi olarak ele alındığı anlaşılmaktadır (Mathias, 2015). Eleştirel düşünce, sosyal hizmet uzmanlarının nasıl düşünmesi gerektiği konusunda bir adım atmak olarak da adlandırılabilir.

Gizlilik daha fazla irdelenmesi gereken önemli bir etik sorunken, eğitim açısından, online kurslarla ilgili bir diğer tartışma konusu, yüz yüze eğitimde verilen duyguların ve “insani özelliklerin” ve eleştirel düşüncenin internet üzerinden kazandırılıp kazandırılmayacağıdır. Öğrencilerin mevcut profesyonel ortamlarda ihtiyaç duydukları birkaç dijital çağ yeterliliği kavramsallaştırılabilir. Lise sonrası öğrenim için gerekli olan beş temel okuryazarlık becerisi, Rheingold (2012) tarafından dikkat, katılım, iş birliği, eleştirel bilgi tüketimi ve akıllı ağılar olarak belirlenmiştir.

İnternet temelli eğitim verilen sınıfların, geleneksel sınıflardan kendini farklılaştıran dört varsayımı bulunmaktadır. Birincisi, internete bağlanıldığı sürece, herhangi bir zaman ve ortamda öğrenme gerçekleştirilebilir, fiziksel bir ortam zorunluluğu kalkmaktadır. İkincisi, internet temelli eğitim en iyi yapılandırıcı bir ortamda gerçekleştirilebilir. Üçüncüsü, akademisyen bilgiyi ileten ve aktaran konumundan, bilgiye ulaşımı kolaylaştırıcı role geçebilir. Dördüncüsü ise eğitim, bir zaman sınırlaması olmadan, disiplinler arası bir şekilde yürütülebilir (Relan ve Gillani, 1997).

Trinidad ve Tobago'da, sosyal hizmet eğitiminde teknoloji kullanımını araştıran bir çalışma, (Bailey ve Johnson, 2014) akademisyenlerin çoğunun teknolojiyle ilgilendiğini ve derslerinde teknolojiyi bütünleştirdiğini ortaya çıkarmıştır. İnternetin, öğrencilerle anlık olarak haberleşmeyi ve internet üzerinden soru sormayı mümkün kılarak öğrenmenin hızını artırması, kaynaklara erişimde kolaylık sağlaması gibi özellikleri, sosyal hizmet eğitiminde internetin avantajlarını oluşturur.

Bununla birlikte, teknolojiye hem şüpheyle yaklaşmakta hem de mümkün olduğunca az kullanmakta olan akademisyenler bulunmaktadır. Geleneksel eğitim yöntemlerini kullanmaya çalışanların, en büyük savının yüz yüze eğitim verirken duyguları ve insani özellikleri koruduğunu, e-öğrenme yöntemlerinin ise “insani dokunuştan” uzak olduğunu belirtmişlerdir. İnternet üzerinden eğitimin, devingen yapıdan uzak olduğunu, sosyal hizmet becerilerini ve değerlerini öğretmek için,

öğrencilerle karşılıklılık içinde olmaları gerektiğini belirtmişlerdir (Bailey ve Johnson, 2014).

Teknolojinin sosyal hizmet uygulama ve eğitiminde kullanımına ilişkin şüpheler, insan etkileşiminin önemini azaltması ve öğrenci izolasyonunu artırması gibi konulara odaklanmaktadır. Sosyal hizmet becerilerinin teknoloji ve internet aracılığıyla etkili bir şekilde öğretilmeyeceği konusunda mesleki bir şüphe bulunmaktadır (Siebert vd., 2006). Geleneksel yüz yüze eğitim alan öğrencilerle televizyon aracılığıyla uzaktan eğitim alan öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneklerini kıyaslayıp anlamlı bir farkın olup olmadığını araştıran bir çalışmada iki gruba ön test – son test uygulanmıştır.

Televizyon teknolojisi, günümüzde yerini internet temelli eğitimlere bıraksa da uzaktan – çevrimiçi eğitimin eleştirel düşünce öğretimi destekleyip desteklemediğini anlamayı amaçlayan bu çalışmanın sonucunda, iki grup arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır (Huff, 2000). Örneklemin küçük olması (n=62), sonuçların genellenmesinde sınırlılık oluştursa da bu veriler sosyal hizmet alanında eleştirel düşüncenin yalnızca yüz yüze eğitim yoluyla öğretilbileceği düşüncesinin yanlış olduğunu göstermektedir. Sosyal hizmette eleştirel düşünmeyi öğretmenin ve öğrenmenin ideal yolunun, bir durumun analizinin yapılması olduğunu kanıtlamaktadır.

E-öğrenme, öğrenci ve öğretmenin sanal bir ortamda birbirleriyle iletişim kurabildiği, tartışabildiği, ara sınavlar yapabildiği ve takvimlerini belirleyebildiği bir yöntemdir. Bu sayede, geleneksel yüz yüze eğitimin bazı kısımları artık sanal ortamda gerçekleştirilebilmektedir.

Eleştirel düşünmenin, sosyal hizmet uzmanları çok önemli olduğu belirtilen çalışmada modern düşüncelerin, müracaatçılara karşı baskı ve önyargı oluşturduğu gerekçesiyle, eğitimde postmodern bir pedagojik yaklaşım sergilemesi gerektiği belirtilmektedir (Madoc-Jones ve Parrott, 2005). Sanal öğrenme ortamının etkin kullanımıyla, e-öğrenme yüz yüze eğitimle eşdeğer sonuçlar verebilir.

Öğrencilerin çevrimiçi kurslara katılması, geleneksel eğitim alanlara göre daha az kişilerarası etkileşim hissi nedeniyle sosyal izolasyon duygusunun gelişmesine yol açabilir. Youtube üzerinden dersi veren akademisyen tarafından haftalık yayımlanan videolarla öğretim yapılıp yapılamayacağı ve çevrimiçi uzaktan eğitim alan öğrencilerin aralarında grup çalışması düzenleyerek, kendini değerlendirme formları yoluyla öğrencilerin yalnızlık duygusunun azaltılıp azaltılamayacağını ölçmek için bir çalışma gerçekleştirilmiştir (Goldingay ve Land, 2014).

Bu çalışmaya göre grup çalışması, izole hissedilen öğrencilerin birbirleriyle etkileşim kurmasını sağlamış ve aidiyet hissi yaratmıştır. Ulaşım sorunları, bakım yükü; çalışma yaşamı gibi etmenlerden dolayı uzaktan eğitim alan ve birbirleriyle görüşmeyen bu öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonlarının arttığı belirlenmiştir. Ayrıca akademisyenin videolarına yapılan yorumlarda, öğrenciler duygularını yoğun bir şekilde ifade etmiştir. Sosyal izolasyon yaşadığını düşünen öğrencilerin sorunlarının giderilmesinde sanal etkileşim tek başına yeterli değildir; insanların yüz yüze etkileşim kurabileceği diğer faaliyetler, yalnızlığın getirdiği sorunları gidermek için daha etkili olabilir. Sanal öğrenme ortamı sosyal hizmet eğitimi için gayet kullanışlı olsa da sadece sanal öğrenme ortamı yeterli olmayabilir ve yüz yüze eğitimle birlikte karma olarak kullanılması daha uygundur.

İletişim ve bilgi teknolojileri, sosyal hizmetin insanların etkileşimi üzerine kurulu olan benzersiz uygulamaları desteklemelidir (LaMendola, 2010). Teknolojinin yükselişi, insani ilişkilerin teknoloji yoluyla tehlikeye atılmasına neden olmamalıdır. İnsan etkileşiminin teknolojik yollarla ikame edilmesi oldukça zor olsa uygun uygulamalar geliştirilebilir (Stotzer, Fujikawa, Sur ve Arnsberger, 2013). Bu, sosyal hizmet profesyonellerinin, teknolojiyi insan etkileşimiyle birleştirerek, daha geniş bir topluluğa erişebileceği anlamına gelir.

Eleştirel düşünme, karmaşık bilgileri, sorunları ve sorunları analiz etmeyi içeren üst düzey bir süreçtir. Akademik disiplinlerde eleştirel düşünme ile ilgili çok sayıda literatür ve çalışma olmasına rağmen, çok az çalışma sosyal hizmet eğitimi ve eleştirel düşünme ile ilgilidir (Samson, 2016).. Eleştirel düşünme becerileri, sosyal hizmet uygulayıcıları için, ilgili müdahalelerle ilgili uygun kararlar almak için bilgiyi bütünleştirmeleri ve danışan sistemlerini etkileyen bir dizi faktörü gözden geçirmeleri gerektiğinden önemlidir (Plath vd., 1999).

Sosyal hizmet uygulamasında eleştirel düşünme için gereken beceriler, sorunu açıkça belirtmeyi, anlamı anlamayı, tüm çıkarımları derinlemesine düşünmeyi, modelleri, teorileri ve paradigmaları tanımlamayı, boşlukları, değerleri ve varsayımları belirlemeyi, sorunları çoklu perspektiflerden görmeyi içerir. Amaç, hizmet verilen insanların yaşam kalitesini yükseltmektir. Düşünme, analiz etme, değerlendirme ve bütünleştirme yeteneği eleştirel düşünme için esastır (Samson, 2016).

Sosyal hizmet uzmanları için, eleştirel düşünme oldukça önemlidir. Mesleki uygulama, analiz etme, yorumlama, değerlendirme, iletişim kurma

ve müdahale etme becerilerini gerektirir. Bu beceriler, hizmet verilen insanların onuruna ve çeşitliliğine saygı duyarak, çok sayıda bilgi kaynağı ve bilgi kaynağı arasında kullanılmalıdır. Sosyal hizmet eğitimi verenler, öğrencilerin bu zorlukların üstesinden gelebilmesi ve eleştirel düşünme becerilerini edinmeleri için hazırlanmalarını sağlamakla yükümlüdür. (Deal ve Pittman, 2009).

COVID-19 pandemisi, hibrit ve çevrimiçi eğitim için hem aşılması gereken bir zorluk hem de önemli bir fırsat sunmuştur. Yıllardır üzerine düşünülen çevrimiçi eğitim, teknolojinin eğitime entegrasyonu, öğrencilerin uzaktan ve çevrimiçi eğitime uyumu gibi konularda hızlı bir değişim yaşanmıştır. Pandemi sürecinde yüksek bulaşma oranları nedeniyle bazı dönemlerde hibrit veya tamamen online eğitim sistemine geçilmiştir. Dolayısıyla hem tamamen çevrimiçi hem de hibrit eğitim süreçlerinde çevrimiçi eğitim platformlarına ihtiyaç doğmuştur.

Geleneksel öğretim yöntemlerinin yerini artık Zoom, Microsoft Teams ve benzerleri gibi çeşitli platformları kullanarak çevrimiçi öğretim ve değerlendirmeyi içeren geleneksel olmayan öğretim modları almıştır. Burgess ve Sievertsen'e göre (2020), eğitim kurumlarının kapatılması yalnızca dünya çapındaki eğitimciler ve öğrenciler için öğretme ve öğrenme sürecini aksatmakla kalmamış, aynı zamanda geçici olarak askıya alınan geleneksel sınavların yerini alacak alternatif değerlendirme biçimlerine olan gereksinimi de ortaya çıkartmıştır. Bu, sosyal hizmet mezunlarının mesleğin gerektirdiği yeterliklere sahip olabilmeleri için çok önemlidir. Çevrimiçi öğrenmeye geçiş, pandemiyle birlikte yaygın bir gerçeklik haline gelmiştir. Öngörülebilir gelecekte de devam etmesi muhtemel görülmektedir. Bu nedenle, sosyal hizmet eğitimcilerinin etkili uzaktan öğretme ve öğrenme deneyimlerini kolaylaştırmak için mevcut kaynak ve fırsatlara uyum sağlamaları ve bunlardan en iyi şekilde yararlanmaları önemlidir (Azman, Singh ve Isahaque, 2021).

3.2. Sosyal Medyanın Eğitimde Kullanımı

Sosyal medya, herhangi bir konudaki fikir ve sözlerin, internet üzerinden tartışıldığı platformların tümüne denir. Yüzyılın başında kimsenin gündeminde olmayan bu olgu, akıllı telefonların, tablet bilgisayarların ve dizüstü bilgisayarların yaygınlaşmasıyla insanların yaşamında önemli bir yer kaplamaya başlamıştır. 2017 yılında, dünya üzerindeki 3.8 milyar internet kullanıcısının 2.8 milyarının aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu, sadece Facebook'un 1.8 milyar üyesi olduğu bilinmektedir (Smartinsights, 2017). 2022 yılında ise dünyadaki 4.7 milyar sosyal medya kullanıcısı, günde 2 saat

29 dakika zamanlarını sosyal medyada geçirmektedir (Smartinsights, 2022). Dünya nüfusunun 8 milyardan fazla olduğu düşünüldüğünde, nüfusun yaklaşık %60'ının sosyal medya kullanıcısı olduğu söylenebilir. İnternet ve sosyal medya kullanıcıları günden güne, hızla artmaktadır.

Sosyal medyada birçok platform bulunmaktadır. Bunlar, Blogger, Wordpress, Medium gibi uzun yazıların yazıldığı bloglar; Twitter, Facebook gibi mikroblog siteleri; fotoğraf ve video paylaşımının yapıldığı Instagram, Snapchat uygulamaları; video paylaşımının yapıldığı Tiktok, Youtube, Dailymotion gibi platformlar; Reddit gibi forumlar; insanların iş yaşamları ve deneyimlerini, CV'lerini paylaştıkları LinkedIn gibi siteler ve sosyal aksiyon, savunuculuk kampanyaları düzenlemek için Change.org gibi siteler; ve ülkemize özgü konseptiyle, kullanıcıların bir başlık altında tanımlar yaptığı Ekşi Sözlük, İnci Sözlük, İTÜ Sözlük gibi sözlükler sayılabilir. Neredeyse her geçen gün, yeni bir sosyal medya platformu oluşmakta ve popüler hale gelmektedir.

Brady, Mcleod ve Young (2015), makalelerinde bir diğer öneri olarak sosyal hizmette sosyal medya bilgi temelini oluşturulması gerekliliğini sunmuşlardır. Sosyal medya, 2000'li yılların sonunda hayatımıza girse de, bir bilgi temeli oluşturulması için daha fazla araştırma çalışması yapılması gerekmektedir. Var olan bilgiler, diğer disiplinlerden geldiği için, sosyal hizmet felsefesine uygun verilerin elde edilmesi gerekmektedir.

3.3. Sosyal Medyanın Etik Sorunu

Bu kadar fazla sosyal medya kullanıcısının arasında sosyal hizmet öğrencilerinin de var olduğu aşikardır. Robbins ve Singer (2014), sosyal medyayı eğitimde kullanmanın avantajlarını şöyle sıralamışlardır:

- Öğrencilerin, sınıf dışında da öğrenmelerini devamının sağlanması; örneğin sosyal medya araçları ile yapılan canlı yayınlar ve podcastler (internet üzerinden yayımlanan ve internette bir kopyasının bulunduğu yayınlar)
- Sosyal medya aracılığıyla savunuculuk faaliyetlerinin yapılabilmesi. Politik gelişmelere anında tepki verilmesi ile, farkındalık düzeyinin artırılması.
- Geleneksel sınıfların gerçek yaşam olaylarından kopuk olmasını eleştiren öğrenciler için, verilen eğitimin, geniş izleyici / dinleyici kitlesine kolay bir şekilde ulaştırılabilmesi.

- Derste, baskı, dışlanma ve ötekileştirme konularında, örneklerin kısır kalmasının önlenmesi ve güncel olaylarla ilgili tartışmaların yapılabilmesi.

- Sosyal hizmet eğitiminde, coğrafi kısıtlılıkları kaldırması. Bu durum, disiplinler arası işbirliğini kolaylaştırmakta, tartışma konularını blog sitelerinde paylaşarak geniş kitlelere, farklı düşüncelere açmak; Skype gibi programlarla da konuda uzman kişileri sınıf ortamına bağlamak mümkündür.

- Öğrencilerin, video kayıt yoluyla yoklamaya katılabilmesine olanak tanır (Robbins ve Singer, 2014).

Sosyal medyanın kullanımı, birçok alanda kolaylık sağlamakla birlikte, etik açıdan sorunları da beraberinde getirmektedir. Sosyal medya platformlarında üyeliği bulunan öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olması ve öğrenmeyi teşvik edici yönü, işin cezbedici kısmı olsa da; eğitim veren kişinin ve öğrencilerin gizliliğinin ihlali, mahremiyetin azalması konuları düşündürücüdür. Amerika Birleşik Devletlerinde yayınlanan Ailenin Eğitim Hakları ve Gizlilik Yasası ise konuyla ilgili devletler düzeyinde atılan bir adımdır. Bu yasa, yüksek öğrenim gören öğrencilerin, okul tarafından alınan kayıtlarının ifşa edilmesini önlemektedir. Gizli tutulması gereken kayıtlara, isimler, e-mail adresleri, adresler, okula kayıt tarihleri gibi kayıtlar dahil değildir. Ancak okul, öğrencilere kayıt altına tuttuğu şeylerle ilgili bilgi vermek durumundadır (Brady ve diğ., 2015). Sosyal medyanın sosyal hizmet eğitiminde etik bir şekilde kullanımı da mümkündür.

İnsanların sıkça kullandığı sosyal ağlar, birçok farklı dünyayı bir araya getirebilmektedir. Bu sosyal medya ağı, sosyal hizmet uzmanlarını ve müracaatçıları bir araya getirebilir. Sosyal hizmet uzmanlarının sosyal medya kullanımında etik sorunlara daha duyarlı olmalı ve “*sanal sınırlar*” oluşturmalıdır (Kimball ve Kim, 2013). Bu sınırların varlığı, sosyal hizmet uzmanlarının kişisel yaşamlarıyla profesyonel hayatlarının arasında duracak ve potansiyel etik sorunların oluşmasını engelleyecektir. Bu konuda, sosyal hizmet uzmanlarına ve çalıştıkları kurumlara görevler düşmektedir.

Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NASW) 2018 yılında yeni bir etik kodlar kitapçığı yayınlamıştır. Bu kitapçıkta, internet ve sosyal medyaya ilişkin bazı kodlar, kurallar, düzenlemeler ve değişiklikler yer almıştır. Kod, teknoloji destekli sosyal hizmeti, sosyal hizmet hizmetlerinin sağlanması için herhangi bir elektronik veya dijital teknolojinin kullanılması olarak tanımlamaktadır. Buna bilgisayarların, cep telefonlarının, sabit hatlı

telefonların, tabletlerin, video teknolojisinin ve internetin kullanımı da dahildir. Ancak teknoloji kullanımı bunlarla sınırlı değildir.

Psikoterapi, danışmanlık, toplum örgütlenmesi, yönetim, savunuculuk, arabuluculuk, eğitim, süpervizyon, araştırma, değerlendirme ve diğer sosyal hizmetleri içeren her türlü sosyal hizmet uygulamasında teknoloji desteği alınabilir. Ayrıca müracaatçılar hakkında bilgi toplamak için internet tabanlı arama motorlarında (Google, Bing, Yandex vb.) arama yapmaktan kaçınmalıdır. Gerekli olduğunda bunu bilgilendirilmiş onam dahilinde yapabilir. Uzmanlar, müracaatçılarıyla ilgili bilgileri saklamalı ve saklanan bilgileri koruyacak önlemler almalıdır (NASW, 2018).

Bir seçenek olarak kurumlar, sosyal medyanın kullanımını tamamen yasaklayıcı kararlar alabilirler. Örneğin, Türkiye’de bazı (özel ya da resmi) kurumlar, Facebook ve Twitter kullanımını yasaklamıştır; ancak bu yasaklamalar etik kaygılarla değil, çalışanların zamanlarını daha verimli kullanmalarını sağlamaya yöneliktir. Buna rağmen kullanıcıların çoğu, mobil kanallar ve mobil internet aracılığıyla sosyal medya hesaplarına erişmektedirler.

Sosyal hizmet uzmanlarının sosyal medya hesaplarını kullanmalarını etik kurallara uygun bir şekilde kullanabilmeleri mümkündür. Bir sosyal hizmet uzmanı (duruma göre sosyal hizmet öğrencisi veya akademisyeni) bilgiyi paylaşıp paylaşmayacağına karar vermelidir:

1) Hangi bilgiler paylaşılmak isteniyor? Bu bilgi, birilerine zarar verebilir mi, korunmalı mı, önemli mi?

2) Bu bilgiler neden paylaşılmak isteniyor? Bu bilginin paylaşılma amacı nedir?

3) Bu bilgileri kim görmelidir? Müracaatçılar bu bilgileri görebiliyor mu?

4) Bu bilgiler nerede paylaşılmak isteniyor? Bu platformda, müracaatçılar var mı?

5) Bu bilgilerin paylaşılması, etik kurallar ve çalışılan kurumun politikaları açısından sorun(lar) yaratıyor mu? (Kimball ve Kim, 2013)

Sosyal medyanın sosyal hizmet eğitiminde ve uygulamasında kullanımı, bazı politikalarla düzenlenmelidir. Var olan sosyal medya politikaları, altı alanda incelenebilir. Bu altı alan, sosyal medyayı anlamak;

etik ve yasal yükümlülükler; bireylerin sosyal medyadaki bireysel ve mesleki varlıkları; kurumsal yükümlülükler; verimlilik ve politikanın ihlal edilmesinden kaynaklanan sonuçları içermektedir (Karpman ve Drisko, 2016). Sosyal hizmet uzmanları, teknoloji ile ilgili hızlı ve tahmin edilemez gelişmeleri takip etmelidir. Uzmanların temel görevlerinden biri ortaya çıkan etik prosedürleri tam olarak uygulamaktır (Reamer, 2018).

Her nesil, kendi imkanlarını, tarihi olayları ve gelişmeleri yakından takip ederek, onları içselleştirmektedir. Yaşamların bir parçası olan teknolojiyi ve teknolojinin çıktılarını (bilgisayar/konsol oyunları, taşınabilir bilgisayarlar ve mobil cihazlar) günlük yaşamlarının bir parçası olarak kullanılmaktadırlar. Video oyunları, teknoloji piyasasında, çok büyük bir pazar payına sahiptir. 2022 yılında 100 milyar doları mobil oyunlardan olmak üzere, 196,8 milyar dolarlık bir oyun piyasasından söz edilmektedir (Newzoo, 2022).

2016 yılı istatistiklerine göre ise, video oyunları 2015 yılına göre %8,5'lik büyüme ile yaklaşık 100 milyar dolarlık bir piyasa yaratmaktadır (Newzoo, 2016). Bu 6 yıllık sürede konsolların ve oyun bilgisayarlarının yaygınlaşması, mobil oyunların çoğalması ev oyun geliştirme işinin benimsenmesi sonucu büyük bir artış olduğu düşünülmektedir.

Video oyunları, sanatın yeni bir dalı olarak görülmekte, insanlar da boş vakitlerinin çoğunu oyun oynayarak geçirmektedirler. TÜİK'in 2021 yılında yayımladığı İstatistiklerle Çocuk 2021 raporunda, 6-15 yaş arası çocukların %66'sının hemen her gün dijital oyun oynadığı, erkek çocuklarının hafta içi 3 saat 2 dakika, hafta sonu 2 saat 59 dakika ve kız çocukların hafta içi 2 saat 18 dakika, hafta sonu 2 saat 11 dakika oyun oynadıkları belirlenmiştir. Bu süre, ortalama günlük hafta içi 2 saat 48 dakika, hafta sonu 2 saat 43 dakikadır (TÜİK, 2021).

Günde yaklaşık 3 saatin oyunlara ayrıldığı düşünüldüğünde çocukların ve gençlerin öğrenme sürecine daha aktif katılımı için oyunlar eğitimde ne kadar kullanılabilirliği sorusu tartışmaya açılmalıdır. Genç üniversite öğrencileri de boş zamanlarını oyun oynamaya harcamaktadırlar. Gee (2003) video oyunlarının, öğrenmede olumlu bilişsel çıktılar verdiğini savunmaktadır.

Video oyunları, çok uzun zamandır, çok farklı şekillerde insanların yaşamına girmiş, çocuklar ve yetişkinler için sevilen bir eğlence aracıdır. Son zamanlarda, video oyunlarının eğitimde kullanılmaya başlanması söz konusudur. Bu durumun avantajları, oyunların etkileşime dayanması, düşük

maliyetli olması, değiştirilerek bireye özgü yapılabilmesi ve öğrencilerin ilgisini çekecek nitelikte olmasıdır.

Video oyunlarının özellikle de alan uygulamasında kullanılmasına yönelik sosyal hizmet eğitime dahil edilmesi söz konusu olabilir. Video oyunlarının akademik yararları da bulunmaktadır. Örneğin odaklanmayı artırması, olumlu bilişsel çıktılar elde edilmesi, öğrencilere motivasyon sağlaması bu avantajlar arasındadır (Richards vd., 2015).

3.4. Sanal Sosyal Çevre ve Siber Zorbalık

Sosyal hizmet, insanı çevresi içinde ele alan, insani değerleri gözeterek insanların sorunlarına ve güçlüklerine çözüm bulmayı amaçlayan bir meslek ve bilim dalıdır. İnsanla iç içe olmasından ötürü, eğitimde yüz yüze olmak, etkileşim kurmak, sınıf ortamını da grup ve bireysel çalışmalar yapılabilecek şekilde oluşturmak tercih edilmiştir. Teknolojinin geniş bir alanda, kısa bir sürede yaygınlaşması ile yukarıda da tartışıldığı gibi bu bir zorunluluk olmaktan çıkmış ve eğitimin çehresi teknoloji odağında değişmiştir. Bireylerin teknolojiyle değişen ve genişleyen çevrelerinin, “siber çevre” olarak adlandırıldığı ve bu siber çevrenin, İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre derslerinde okutulması uygun olabilir (Ahmedani ve diğ., 2011). Bir bireyin mikro, mezo, egzo ve makro sistemlerinin teknolojiden her an etkilendiği aşikârdır.

Bilişim teknolojilerinin gelişmediği dönemlerde, bireyin çevresi, var olan fiziksel çevresiyle kısıtlıyken; günümüzde çok farklı sistemlerle etkileşime girmekte ve uluslararası bir “siber çevre” oluşturabilmektedir. Örneğin, World of Warcraft (WoW), Knight Online, Silkroad Online, Metin2 gibi çok kişili çevrimiçi rol yapma oyunlarında (*Massively multiplayer online role playing game - MMORPG*) oluşturulan karakterler aracılığıyla başka bireylerle temasa geçilmektedir. Ya da sosyal medya platformları, insanların hiçbir fiziksel kısıtlama olmadan farklı uluslardan/şehirlere insanlarla kolayca iletişime geçmesine imkân tanımaktadır.

Bireyin siber çevresinin ne olduğunun ve bireye, ailesine ve topluma etkilerinin eğitimde tartışılması, sosyal hizmet uzmanı adaylarının ileride karşılaşacakları müracaatçı kitlesinin olası sorunlarını anlamalarına yardımcı olacaktır. Problemler internet kullanımının, yalnızlığa ittiğine yönelik araştırmalar bulunmaktadır (Morahan-Martina ve Schumacher, 2003; Oktan, 2015; Arıbaş ve Özşahin, 2022). Özellikle genç müracaatçıların, internet bağımlılığının gelişmesinde yalnızlığın önemli bir etmen olduğu düşünüldüğünde (Saralioğlu, Atay ve Arıkan, 2022) gelişen problemlerin

çözümü için farklı müdahale yöntemleri geliştirmesine yardımcı olabilecektir.

Siber çevredeki problemlere bir örnek de siber zorbalıktır. Bu kavram, yine bilişim teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle ortaya çıkmıştır. İnternet yoluyla zorbalık yapmak olarak tanımlanabilecek siber zorbalık, kişisel ve kişilerarası yollarla yapılabilmektedir. Örneğin, sosyal medya hesabının bir başkası tarafından ele geçirilmesi yoluyla, arkadaş listesine uygunsuz, hakaret içerikli mesajlar göndermek; web sitelerinde aşağılayıcı yorumlar yapmak, kişisel konuşmalarını başkalarına yaymak, tehdit içerikli mesajlar/mailler göndermek, internet zorbalığına örnek sayılabilir (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bu konuda, sosyal hizmet uzmanının bilgili olması, kendini açmak istemeyen çocukların sorunlarının arkasında yatan nedenlerin anlaşılmasında hayati rol oynamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları bireysel özelliklerin ötesinde, akran, aile, topluluk ve toplumsal bağlamları da dikkate almalıdır (DePaolis, 2015).

Bireyin siber çevresini açıklamak için, Ann Hartman tarafından, bireyin çevresiyle etkileşimini, etkileşimlerinin sıklığını ve kalitesini bir kağıda dökebilmek için geliştirilen eko harita yöntemi, genogramlar gibi, grafik yardımıyla aile ve çevresini, ailenin içsel örüntülerini görselleştirmeye yaramaktadır (MSU, t.y.). Siber çevrenin varlığı tartışıldıktan sonra, "teknoloji ekoharitaları" kavramı ile karşılaşılmaktadır. Bu kavram, ailenin teknolojiyle olan ilişkisini görselleştirmeye, ailenin ve bireylerin problemlerinin teknolojiyle bağlantısını ortaya çıkartmaya yardımcı olmaktadır (Belluomini, 2013). Ailenin teknoloji örüntülerinin ortaya konması, teknolojinin getirdiği bazı sorunları aileye gösterebilir. Teknoloji, ailenin alt sistemlerini etkiliyorsa, bu harita sayesinde sınırlar belirginleştirilebilir. Tartışılan tüm bu konuların hakkında, sosyal hizmet uzmanı adayının bir bilgisi olmazsa, farkındalığı olmazsa, müdahalenin çok boyutluluğu zarar görecektir ve başarısız bir müdahale gerçekleşebilecektir.

Teknolojinin gelişimiyle, sosyal hizmetlerin sunumu ve sosyal hizmet uzmanının rol ve işlevleri de değişmekte, yeniden tanımlanmaktadır. Savunuculuk rolü, sosyal hizmet uzmanının ötekileştirilmiş grupların haklarının korunmasında etkin olarak kullandığı bir roldür. Aslında sosyal hizmetin felsefesinin de bir tezahürü olan savunuculuk rolü, arzu edilen değişimlerin makro düzeyde yapılması için karar alıcıları etkilemekten geçmektedir. Bu role uygun olarak geliştirilen Change.org sitesi, dünyanın her yerinde bulunan üyelerini, üyelerin başlattıkları kampanyalara destek verenlerle buluşturmaktadır.

Özellikle toplumsal desteğe ihtiyaç duyulan konularda, farkındalık yaratmak amacıyla oluşturulan kampanyaların çoğu, amacına ulaşmaktadır. Hükümetlerden ve şirketlerden karar vericiler, üyelerin isteklerine cevap vererek değişimler yapabilmektedir. Örneğin, yaklaşık 70 bin üyeye ulaşan kampanya, görme engellilerin evdeki beyaz eşyaları ve elektrikli aletleri başkalarının yardımı olmadan kullanabilmeleri için sesli uyarılar verilmesini hedeflemektedir. Daha sonra ise bir beyaz eşya üreticisinin ilgisini çekmeyi başarmış ve sonucunda sesli uyarılar veren, Braille (Kör/ler) alfabesiyle yazılmış komut panoları olan ve sesli bir kullanım kılavuzu kitapçığı ile gelen ev eşyaları üretmeye başladığını duyurmuştur (Change.org, 2016).

4. SONUÇ YERİNE

Bilişim teknolojileri, yaklaşık 50 yıllık bir birikimin ardından herkesin hayatında son derece önemli ve vazgeçilmez bir noktaya ulaşmıştır. İnternetin, yeni medyanın, veri paylaşımının hızlanmasının, bilgisayarların çok hızlı gelişmesinin ve erişilebilir hale gelmesinin yarattığı etki, yalnızca teknolojinin kullanımını değil, insanın bulunduğu her alanı kökten değiştirmiştir. Sosyal hizmet eğitimi de değişen teknolojiyle birlikte bir yenilenmeye gitmek durumundadır. Bilişim teknolojilerini bilmek ve dijital okuryazarlık sahibi olmak, içerik üretmek için bilişim teknolojilerini kullanmakla eş anlamlı değildir ve bu gerçeğin öncelikle kabul edilmesi gerekmektedir. Bu yenilenme, eğitimin daha önce tartışılan boyutlarını kapsamalıdır.

Sosyal medyanın, son 15 yılda geçirdiği evrim ve ulaştığı kişi sayısı gerçekten dikkate alınması gereken bir konudur. Sosyal medyanın birçok platformundaki sayısız insanın, sosyal hizmet öğrencilerini de içerdiği unutulmamalıdır. Gizliliğin, mahremiyetin korunması ve yasal olarak sorun yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Akademisyenlerin de bu hususlara dikkat etmesi durumunda, sosyal medyayı eğitimde kullanmamaları için hiçbir engel yoktur.

Unutulmamalıdır ki, e-öğrenme, geleneksel sınıfları ortadan kaldırmak için değil, erişimi iyileştirmek ve esneklik sağlamak için bir araç olarak kullanılır. E-öğrenme sunumuna rehberlik eden teorik temeller, olumlu öğrenme çıktılarına desteklemelidir. Medya veya teknoloji farklı olsa da, uzaktan eğitim tek başına öğrenci başarısına katkıda bulunmayabilir. Sanal öğrenmenin, sosyal hizmet akademisyeninin ve öğrencisinin onu kullanma şekline ve kabiliyetine bağlı olduğu unutulmamalıdır. Geleneksel eğitimin ve sanal öğrenmenin kendine özgü avantajları olsa da, sadece geleneksel (yüz yüze) eğitimin tercih edilmesi, teknolojik gelişmeleri

yadsıyarak “antiteknolojik” bir tutum sergilemeye; sadece sanal öğrenmenin kullanılması ise, yüz yüze olmanın getirdiği etkileşimi engellemektedir. İki yöntemin de aynı anda kullanılması, yapılandırmacı bir pedagojik tutum sergilenmesine kapı aralayacaktır. Her iki eğitim tarzının da olumlu yönlerinin eğitimde kullanılması, öğrencilerin de, akademisyenlerin de işlerini kolaylaştıracak ve öğrenme ve öğretme motivasyonlarını artıracaktır.

Teknoloji kullanılarak bilgiyi süzmek için, bilişim teknolojileriyle içli dışlı olmak gerekmektedir. Sosyal hizmet eğitimi veren akademisyenlerin üstüne düşen ise, eleştirel düşüncenin ve bunu kapsayacak dijital okuryazarlığın sosyal hizmet öğrencilerine kazandırılmasıdır. İnternetin, sosyal medyanın, web sitelerinin ve hatta elektronik cihazların anlamlı bir şekilde nasıl kullanılacağı, öğrencilere aktarılması gerekmektedir. Dijital yerlere, içine doğdukları teknolojinin nasıl kullanılacağına öğretilmesi, boş bir çaba gibi görülmemelidir. Teknoloji ve medyayı anlamak, paylaşmak ve anlam yaratmak için gereken eleştirel düşünme becerilerini edinebilmenin sağlayacağı faydaların üzerinden geçilmelidir.

Sosyal hizmet öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmek için etkili öğretim metodolojilerinin ders müfredatına dahil edilmesi önemlidir. Bu, sosyal hizmet mezunlarının daha iyi eleştirel düşünebilmesi ve yetkin profesyonel sosyal hizmet uygulamaları yürütebilmesine yardımcı olabilir. Bu faktörler, sosyal hizmet eğitiminde eleştirel düşünmeyi ele alan gelecekteki araştırmalar için önemlidir.

5. SUMMARY

Social work has to respond to the changes that come with the globalizing world. This change includes the paradigms of social work, client groups, services provided, and institutions providing services; It also shows itself in the academy and education, where these factors are produced and discussed and transferred to new generations. Information is transferred quickly, easily, and widely through various digital platforms, and social work students are expected to be able to use these platforms effectively and efficiently in their education and practice. However, teaching human characteristics, such as empathy, cultural competency, and ethical decision-making, through digital means can be a challenge. This is especially true because these characteristics are often developed and refined through in-person interactions and relationships. In this paper, it will be tried to explore the ways in which social work educators can effectively teach human characteristics to students in the digital era, including the use of online

discussions, and other technological tools. We will also consider the potential limitations and drawbacks of teaching these characteristics digitally, and how to address them.

Digital literacy is to reconcile the data and concepts produced, received and changed through digital coding as a meaningful text. Although digital literacy includes computer literacy and media literacy, it is not the same thing. While computer literacy includes being able to use desktop and laptop computers, digital literacy includes using other electronic devices. (Lankshear & Knobel, 2008) In this respect, digital literacy includes reading and making sense of blogs, video games, text messages, forums, social networks (Facebook, Twitter, Instagram, etc.), other websites, and search engine results. A social work student who cannot read with a critical eye may lose their advocacy role and become an element of the repression mechanism. Social workers and academics must be digitally literate (Robbins et al., 2016).

It is necessary to use e-learning modules, e-communication and other technological applications in social work education. However, while doing these, the focus of critical learning and thinking should not be shifted (Anderson-Meger, 2011). If there are course contents that can provide critical thinking and academics have foresight on this subject, critical thinking can also be achieved through e-learning. Web-based social work education has become widespread as a natural result of technological developments. Florida State University broke new ground in this regard and launched the first online social work graduate program in the world (FSU, T.Y.). The most important advantage for students is that they complete their education by taking the courses on the schedule and schedule they have determined.

E-learning is where students and teachers can e-mail and discuss with each other in a virtual environment; midterm exams are held in an environment where they can set their schedules. The COVID-19 pandemic has presented both a challenge and an important opportunity for hybrid and online education. There has been a rapid change in subjects such as online education, the integration of technology into education, and the adaptation of students to distance and online education, which have been thought about for years. Due to the high infection rates during the pandemic process, hybrid or completely online education system has been adopted in some periods. According to Burgess and Sievertsen (2020), the closure of educational institutions has not only disrupted the teaching and learning process for educators and students worldwide, but has also created the need for

alternative forms of assessment to replace the temporarily suspended traditional examinations. This is very important for social work graduates to have the competencies required by the profession.

While the use of social media provides convenience in many areas, it also brings ethical problems. Violation of the privacy of the instructor and students, and the decrease in privacy are thought-provoking. The social media network can bring together social workers and clients. Social workers should be more sensitive to ethical problems and create "virtual boundaries" in the use of social media (Kimball & Kim, 2013). Social workers must follow rapid and unpredictable developments in technology. One of the main tasks of experts is to fully implement the emerging ethical procedures (Reamer, 2018).

It should be noted that virtual learning depends on the way and ability of the social worker and student to use it. Although traditional education and virtual learning have their own advantages, preferring only traditional (face-to-face) education shows an "antitechnological" attitude by rejecting technological developments; the use of only virtual learning prevents the interaction of face-to-face. The simultaneous use of both methods will open the door to a constructivist pedagogical attitude. Using the positive aspects of both education styles in education will facilitate the work of both students and academicians and will increase their learning and teaching motivation.

Including effective teaching methods in the curriculum of social work students is important to enhance critical thinking. This can aid in producing social work graduates who are proficient in critical thinking and competent in professional social work practice. These factors hold significant implications for critical thinking in social work education.

6. KAYNAKLAR

- Ahmedani, B. K. ve diğ. (2011). What adolescents can tell us: Technology and the future of social work education. *Social Work Education*, 30(7), 830-846. doi:10.1080/02615479.2010.504767
- Arıbaş, A. N. & Özşahin, F. (2022). İş yaşamında yalnızlığın sosyal medya bağımlılığına etkisinin incelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 37-46. DOI: 10.52791/aksarayiibd.992255
- Aygüler, E., Buz, S. & Güzel, B. (2020). Sosyal uyumun başarılmasının önündeki engeller: Niteliksel bir çalışma. *Journal of Economy Culture and Society*, (63), 339-357.
- Bolğun, C. & Uçan, G. (2020). Birlikte yaşamak mümkün mü?: Okur yorumlarında

- “Suriyeli sığınmacı” söyleminin inşası. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 250-269.
- Azman, A., Singh, P. S. J. & Isahaque, A. (2021). Implications for social work teaching and learning in Universiti Sains Malaysia, Penang, due to the COVID-19 pandemic: A reflection. *Qualitative Social Work*, 20(1-2), 553-560.
- Bailey, K.-R., ve Johnson, E. J. (2014). Internet-based technologies in social work education: Experiences, perspectives and use. *The Caribbean Teaching Scholar*, 4(1).
- Belluomini, E. (2013). Technology Ecomaps. <https://socialworksdigitaldivide.blogspot.com.tr/2013/02/technology-ecomaps.html> adresinden 13.12.2022 tarihinde erişildi.
- Brady, S. R. ve diğ. (2015). Developing ethical guidelines for creating social media technology policy in social work classrooms. *Advances in Social Work*, 16(1), 43-54.
- Burgess, S. & Sievertsen, H. H. (2020). Schools, skills, and learning: The impact of COVID-19 on education. *VoxEu.org*, 1(2).
- Change.org. (2016). Ev aletlerini erişilebilir şekilde üretin, biz görmeyenleri kimseye muhtaç etmeyin. Retrieved from <https://www.change.org/p/ev-aletlerini-eri%C5%9Filebilir-%C5%9Fekilde-%C3%BCretin-g%C3%B6rmeyenleri-kimseye-muhta%C3%A7-etmeyin>
- Crook, W. P. & Brady, M. J. (1999). Computer-Assisted Instruction in the Classroom. *Computers in Human Services*, 15(2-3), 193-208. doi:10.1300/J407v15n02_15
- Deal, K. D., & Pittman, J. (2009). Examining predictors of social work students' critical thinking skills. *Advances in Social Work*, 10(1), 87-102.
- DePaolis, K. (2015). Cyberbullying: Implications for social work assessment. *School Social Work Journal*, 39(2), 15-30.
- Due-Christensen, M., Kaldan, G., Almdal, T. P., Glindorf, M., Nielsen, K. E. & Zoffmann, V. (2015). Out-of-office hours nurse-driven acute telephone counselling service in a large diabetes outpatient clinic: A mixed methods evaluation. *Patient education and counseling*, 98(7), 890-894.
- Dursun, I., Kabadayi, E. T. & Yürüyen, H. (2022). Bilimsel araştırmalarda internet temelli anketlerin kullanımı: Akademisyenlerin görüş, tercih ve kaygıları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 1-23.
- Ege, A. & Altındağ, Ö. (2018). Sosyal hizmet akademisyenlerinin teknoloji kullanımlarının incelenmesi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 18 (1), 73-89.
- FSU. (T.Y.). Online MSW Degree Program About Us. Retrieved from <https://onlinemsw.fsu.edu/about-us>
- Goldingay, S. & Land, C. (2014). Emotion: The'e'in engagement in online distance education in social work. *Journal of Open, Flexible and Distance Learning*, 18(1), 58.
- Huff, M. T. (2000). A comparison study of live instruction versus interactive

- television for teaching MSW students. *Research on Social Work Practice*, 10(4), 400-416.
- Karpman, H. E. & Drisko, J. (2016). Social Media Policy in Social Work Education: A Review and Recommendations. *Journal of Social Work Education*, 52(4), 398-408.
- Kimball, E. & Kim, J. (2013). Virtual boundaries: Ethical considerations for use of social media in social work. *Social Work*, swt005.
- Küçükali, A. & Serçemeli, C. (2019). Akademisyenlerin Sosyal Medya Kullanımı: Atatürk Üniversitesi Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 202-219.
- LaMendola, W. (2010). Social work and social presence in an on-line world. *Journal of Technology in Human Services*, 28(1-2), 108-119.,
- LaMendola, W. F. (2010). Social work and social presence in an online world. *Journal of Technology in Human Services*, 28, 108-119.
- Lankshear, C. & Knobel, M. (2008). *Digital literacies: Concepts, policies and practices* (Vol. 30): Peter Lang.
- Lins, S., Hayder-Beichel, D., Rücker, G., Motschall, E., Antes, G., Meyer, G. & Langer, G. (2014). *Efficacy and experiences of telephone counselling for informal carers of people with dementia*. The Cochrane Library.
- Madoc-Jones, I. & Parrott, L. (2005). Virtual social work education—theory and experience. *Social Work Education*, 24(7), 755-768.
- Mathias, J. (2015). Thinking like a social worker: Examining the meaning of critical thinking in social work. *Journal of Social Work Education*, 51(3), 457-474.
- Morahan-Martin, J. & Schumacher, P. (2003). Loneliness and social uses of the Internet. *Computers in Human Behavior*, 19, 659-671.
- MSU. (T.Y.). About Ecomaps. Retrieved from <https://socialwork.msu.edu/sites/default/files/Koehler/docs/AboutEcomaps.pdf>
- National Association of Social Workers, Association of Social Work Boards, Council on Social Work Education, and Clinical Social Work Association (2017). *NASW, ASWB, CSWE and CSWA standards for technology in social work practice*. Retrieved July 28, 2017, from http://www.socialworkers.org/includes/newIncludes/homepage/PRA-BRO-33617.TechStandards_FINAL_POSTING.pdf
- Newzoo. (2016). 2016 GLOBAL GAMES MARKET REPORT. Retrieved from <https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-reaches-99-6-billion-2016-mobile-generating-37/>
- Newzoo. (2022). Global Games Market Report 2022. <https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-games-market-report-2022-free-version>
- Oktan, V. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemleri internet kullanımı, yalnızlık ve algılanan sosyal destek. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 281-292
- Plath, D., English, B., Connors, L. & Beveridge, A. (1999). Evaluating the outcomes of intensive critical thinking instruction for social work students. *Social Work Education*, 18, 207-217. doi:10.1080/02615479911220201

- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. *On the horizon*, 9(5), 1-6.
- Reamer, F. G. (2018). Ethical standards for social workers' use of technology: Emerging consensus. *Journal of Social Work Values and Ethics*, 15(2), 71-80.
- Reeves, T. C. & Oh, E. (2008). Generational differences. *Handbook of research on educational communications and technology*, 3, 295-303.
- Relan, A. & Gillani, B. (1997). Web-based instruction and the traditional classroom: Similarities and differences. In B. H. Kahn (Ed.), *Web-based instruction* (pp. 41-65). Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology Publications, Inc.
- Rheingold, H. (2012). *Net Smart: How to thrive online*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Richards, K., Smith, T. E., Williams, J. M. & Thyer, B. A. (2015). Financial video games. *International Journal of Social Work*, 2(1), 22.
- Robbins, S. P., Coe Regan, J. A. R., Williams, J. H., Smyth, N. J. & Bogo, M. (2016). From the editor—The future of social work education. *Journal of Social Work Education*, 52(4), 387-397.
- Rosenfield, M. (2002). Electronic Technology for Social Work Education and Practice: The Application of Telephone Technology to Counseling. *Journal of Technology in Human Services*, 20(1), 173-181. doi:10.1300/J017v20n01_13
- Samson, P. L. (2016). Critical thinking in social work education: A research synthesis. *Journal of Social Work Education*, 52(2), 147-156.
- Sarialioğlu, A., Atay, T. & Arıkan, D. (2022). Determining the relationship between loneliness and internet addiction among adolescents during the covid-19 pandemic in Turkey. *Journal of pediatric nursing*, 63, 117-124.
- Shorkey, C. T. & Uebel, M. (2014). History and development of instructional technology and media in social work education. *Journal of Social Work Education*, 50(2), 247-261.
- Siebert, D. C., Siebert, C. F. & Spaulding-Givens, J. (2006). Teaching clinical social work skills primarily online: An evaluation. *Journal of Social Work Education*, 42, 325–336.
- Skov-Ettrup, L. S., Dalum, P., Bech, M. & Tolstrup, J. S. (2016). The effectiveness of telephone counselling and internet-and text-message-based support for smoking cessation: results from a randomized controlled trial. *Addiction*, 111(7), 1257-1266.
- Smartinsights. (2017). Global social media research summary. Retrieved from <http://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research/>
- Smartinsights. (2022). Global social media research summary. <https://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research/> üzerinden 11 Ocak 2023 tarihinde erişildi.
- Stotzer, R. L., Fujikawa, K., Sur, J. & Arnsberger, P. (2013). Cost analysis of a distance education MSW program. *Journal of Teaching in Social Work*, 33,

357–368.

- Teyit, (2022, Aralık 26). *İzmir'de doktoru darp eden kişinin Suriyeli olduğu iddiası*. <https://teyit.org/analiz-izmirde-doktoru-darp-eden-kisinin-suriyeli-oldugu-iddiasi>
- Teyit, (2023, Şubat 10) *Fuat Oktay'ın konuşması sırasında Suriyeli birinin cep telefonu çaldığı iddiası*. <https://teyit.org/analiz-fuat-oktayin-konusmasi-sirasinda-suriyeli-birinin-cep-telefonu-caldigi-iddiasi>
- Tuncay, T. (2010). E-sosyal Hizmetler: İnsani Hizmetlerde Bilişim Teknolojisi Uygulamaları. *İzmir 3. İleri Yaş Sempozyumu*, 23-24 Mart 2010, davetli konuşmacı.
- TÜİK. (2015). *İstatistiklerle Gençlik*. Ankara: TÜİK, 2015.
- TÜİK. (2021). *Çocuklarda Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2021*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuklarda-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-41132>
- Vandebosch, H. & Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

